This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

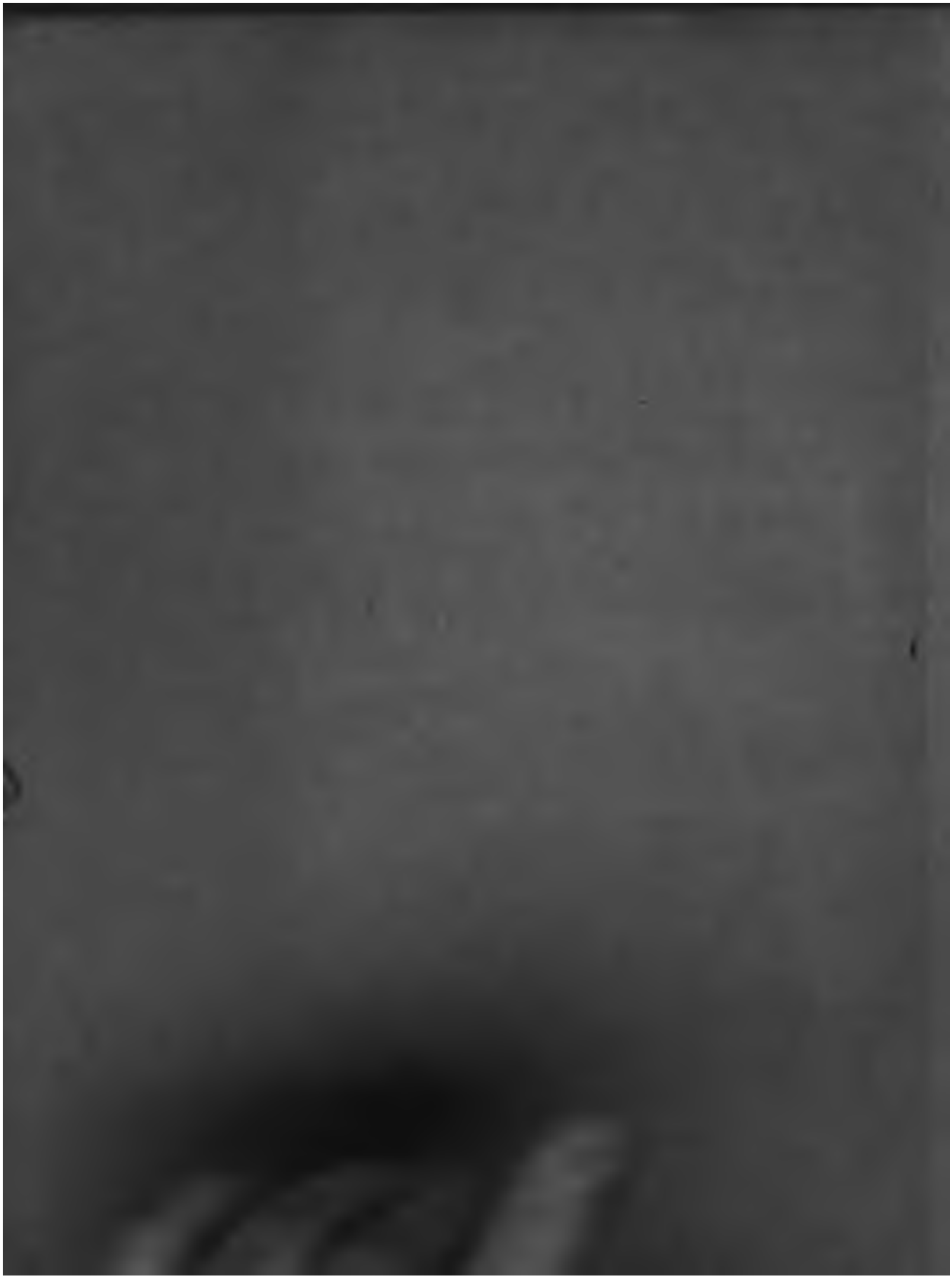

194

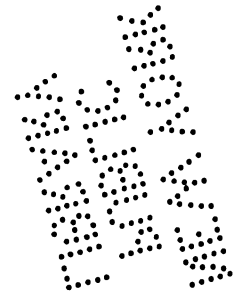

VOORREDEN.

Heeft de Godsdienst veel geleden van deszelfs openbaare en heimelyke vyanden, 't zyn deszelfs driftigſte voorſtanders, waaraan men zulks, voor geen klein gedeelte, heeft te wyten.

't Is waar, dat men, op allerlei wyzen, getragt heeft, vooroordeelen te verwekken tegen den hoogen oorſprong en voortreffelyken inhoud der Christelyke Openbaaring. Ja, wat heeft men niet gedaan, om die eerſte en grootſte waarheden zelven, welken de Natuur, aan de geheele Wereld, met luider ſtemme, verkondigt, als loutere uitſpraaken des Bygeloofs te doen voorkomen.

Onder anderen heeft men, tot zoo heillooze einden, het middel gebruikt, van den Godsdienst, in zyne grondſtagen en leeringen, af te maalen, als te onzeker, om de opmerking van verſtandigen te verdienen. En heeft de uitſlag hiervan aan de verwagting beantwoord, niet weinig heeft daartoe bygebragt, dat veelen, in 't Godsdienstige, tusſchen volſtagen onzekerheid, en eene zekerheid, die minder is, dan de Wiskundige, het onderſcheid niet zien, dat zy zoo gemakkelyk ontdekken, wanneer het hunne tydelyke belangen geldt.

Hoe zeer men dit, ondertusſchen, moet toeſtaan, vast gaat het tevens, dat de Twyffelaary, in den Godsdienst, nooit zoo veel veld zou gewonnen hebben, indien deszelfs voorſtanders minder ſtout geweest waaren in het beſlisſen, omtrent dingen, welken zy oordeelden tot den Godsdienst te behooren. Te bewyzen, dat zy hierin te verre gegaan zyn, kost weinig moeite. En die alles in den Godsdienst onzeker willen doen agten, hebben den misſlag niet begaan, van zulks te verwaarloozen, gelyk zy ook hunne rekening wel degelyk gevonden hebben, by hen daarover ten toon te ſtellen. 't Mag eene redenkaveling weezen, die niet ſluit: „Om dat ſommigen over eenige zaaken, die zy, met regt of onregt, tot den Godsdienst betrekken, te ſtout beſlisſen, is 'er, in den Godsdienst, niets, waarop men zig, eenigerwyze, kan verlaaten," zoodanig is de onbezonnigheid van veelen, dat, by hen, zulk eene redekaveling, ligtelyk ingang vindt.

Neemt dit niet weg, dat het zyne nuttigheid kan hebben, de Dwaasheid der Twyffelaary bloot te leggen, 't geeft, in allen gevalle, aan de hand, dat men, om 'er de meeste nuttigheid van te trekken, niet moet verzuimen, ook de Dwaasheid van Meesteragtig beſlisſen in den dag te ſtellen, om daarop voorts den Middenweg tusſchen deeze twee uiterſten aan te wyzen! 't Geen de Twyffelaary zoo zeer begunſtigt, is, dat men geene andere toevlugt weet, daar men beſlooten heeft, de Meesteragtige beſlisſing te ontwyken. En wat kan men op

menſchen, die zoo beſtaan, hoopen te winnen, met hen te overtuigen van de dwaasheid der éene, zonder hen te verzekeren, dat men 't men hun eens is, omtrent de dwaasheid der andere, en beiden even zeer wil gevlooden hebben, om hen te brengen op een Middenweg, die men hun doet zien, dat goed en veilig is.

Aanmerkingen, van dien aart hebben TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP *bewoogen om deeze onderwerpen aan de Verſtandigen en Geleerden eens ter Verhandeling voor te ſtellen. En 't heeft zig niet bedroogen gevonden in zyne verwagting, van verſcheiden leezenswaardige ſtukken over dezelven te zullen ontvangen. Over 't geheel hebben deszelfs Leden, met* HEEREN DIRECTEUREN VAN TEYLER'S NALAATENSCHAP, *geoordeeld, onder deeze ſtukken, den voorrang te moeten geeven, aan eene Verhandeling in 't Engelsch, welke hun, by 't openen van het nevensgaand Billet gebleeken is het werk te zyn van den Heer* W. L. BROWN, *Doctor in de Godgeleerdheid en Predikant der Engelſche Gemeente te Utrecht, wien, by gevolg, de Gouden Eerprys daarop is toegeweezen. Maar te gelyk hebben zy nog twee anderen der Drukperſſe waardig gekeurd, en te waardiger, om dat dezelven eenige gewigtige byzonderheden vervatten, die in de eerſte niet gevonden worden. Beiden hebben opgemelde Heeren Directeuren met een Zilveren Penning willen vereeren. Naa maate deeze Verhandelingen iets toebrengen, om, zoo de Twyffelaary, als het Meester-*

agtig beſlisſen, te doen ophouden, en den Middenweg tusſchen deeze twee zoo ongerymde als verderffelyke uiterſten te doen bewandelen, zal het oogmerk, waartoe derzelver onderwerpen opgegeeven zyn, bereikt worden.

Onder het drukken, moogen wy hier nog melden, is niet tydig genoeg opgemerkt, dat de hoofdregel, met bladz. 62 *moest veranderd worden. In plaats van* DE DWAASHEID DER TWYFFELAARY *leeze men daar, en op eenige volgende bladzyden* DE DWAASHEID VAN MEESTERAGTIG BESLISSEN.

RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN

AAN-

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

HOE BETOOGT MEN BONDIGST EN KRAGTIGST, DE DWAASHEID VAN HET SCEPTICISMUS OF DER TWYFFELAARYE, EN DE ONBEZONNENHEID VAN HET MEESTERAGTIG BESLISSEN OMTRENT *GODSDIENSTIGE VOORSTELLEN, MET AAN*-WYZING VAN DEN MIDDELWEG, TUSSCHEN DIE TWEE UITERSTEN TE HOUDEN?

DOOR DEN EERWAARDEN HEERE

W. L. BROWN, D. D.

PREDIKANT DER ENGELSCHE GEMEENTE TE UTRECHT,

Wien, daarop, de GOUDEN EERPRYS, door TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, is toegeweezen.

VERHANDELING

OVER

DE DWAASHEID VAN DE TWYFFELAARY EN HET MEESTERAGTIG BESLISSEN IN ZAAKEN VAN GODSDIENST, MET HET JUISTE MIDDEN TUSSCHEN DEEZE TWEE UITERSTEN.

INLEIDING.

My heugt ergens by Plato geleezen te hebben, dat elk ding voortkomt van deszelfs tegengeſtelde. Ik vond toen deeze aanmerking vreemd en buitenſpoorig, en plaatſte dezelve onder de grillige verbeeldingen, waardoor zig die vernuftige en diepdenkende Wysgeer meermaalen onderſcheidt. Doch nader overweeging en volgende waarneeming omtrent menſchen en zaaken hebben my overtuigd, dat zy, hoe zeer naa eene wonderſpreuk gelykende, verre is van ongegrond te zyn, en zig zoo veel te juister en bondiger voor ons zal opdoen, als wy de zedelyke en natuurlyke wereld meer onderzoeken.

Laat uwe oogen gaan over het wyde veld der Natuure. Wisſelingen en omwentelingen ziet gy elkanderen ſchielyk opvolgen, en ſtrydige dingen te voorſchyn

komen, en elkanderen tegenwerken, met onveranderlyke naauwkeurigheid, tot dat 'er uit ſchynbaare ongeregeldheid en wanorde algemeene orde en overeenſtemming gebooren wordt.

In de zedelyke wereld, in elke kring van menſchelyke werking, ziet men het zelfde. Dat het één uiterſte het ander voortbrengt, gaat zoo zeker, dat het tot een ſpreekwoord geworden is. Vermoejenis leidt tot rust. Geweldige ſtormen van drift eindigen weldraa in doodſtilte. Kwistzugt dryft veelal tot gierigheid. Hoogmoed is de voorlooper van vernedering. Toomelooze vryheid loopt gemeenlyk uit op ſlaavernij. Verdrukking was dikwerf de oorzaak van vryheid. En éveneens is het in verſcheiden andere gevallen, welken het overtollig en verveelend zou zyn te melden.

Ongelukkig voor de wereld is deeze waarheid, volgens de ondervinding, al te onwederſpreekelyk. Want doorgaans bevinden zig de menſchen in uiterſten, en zelden in dat midden, 't welk de zetel is van waarheid en geregtigheid. Ook dan, wanneer zy het regte pad getroffen, en eenig loffelyk voorwerp in 't oog hebben, doet hunne overmaatige vuurigheid in deszelfs naajaaging hen dikwerf het punt voorbyrennen, daar zy het, by den aanvang van hunnen loop, op gemunt hadden. Ja, wat 'er de heillooze oorzaak van zy, hoe loffelyker het wit is, daar men op doelt, zoo veel te meer heeft men niet zelden van dien ziedenden yver, welke de grootſte hin-

hinderpaal is voor eenen gewenschten uitſlag, en zoo veel te minder van die bedagtzaame gemaatigdheid, waar door men de beste kans heeft, om te komen, daar men weezen wil. Gelyk de al te ſnelle voortgang van een wagen hem in vlam zet, zoo brandt vaak de ziel van een vuur, dat haare werkkragt verteert, en haare verwagtingen verydelt. En let men ſlegts op der menſchen doen, naauwlyks kan men zig onthouden van te denken, dat zy beſlooten hebben te beproeven, hoe verre zy hunne oogmerken door hunne daaden kunnen wederſpreeken, en te toonen hoe zy in het najaagen van eenig ding net zoo veel onverſtandiger handelen, als het gewigtiger is.

Niets is 'er, waarin deeze geneigdheid der menſchen, om van den middenweg af te wyken, zig meer geopenbaard heeft, dan in de twee uiterſten van *Twyffelaary* en *Meesteragtig beſliſſen*. Ten grooten deele hebben deeze twee zig de akkers van Wysbegeerte en Godsdienst toegeëigend, en door haar onkruid het ryk gewas, dat dezelven anders zouden voortgebragt hebben, meestal doen verſtikken. Als ik, nogthans, hier ſpreek van Wysbegeerte, moet ik my tot de Overnatuurkunde en Zedeleer bepaalen. Want in andere Weetenſchappen zyn deeze uitſpoorigheden zeldzaamer geweest, en dus ook is men daarin meer gevorderd. Maar hoe gedrogtelyk zyn de ſtrydigheden, die zig, in 't ſtuk van Overnatuurkunde, Zedeleer en Godsdienst, aan ons vertoonen.

Aan den eenen kant gelooven de menſchen zonder baarblykelykheid, vertrouwen zonder onderſcheiding, en handhaaven zonder gemaatigdheid. Aan de klaarſte en duisterſte, de redelykſte en ongegrondſte voorſtellen geeven zy even gereedelyk hunne toeſtemming, mits dezelven hun overgeleverd zyn van vroeger eeuwen, en eenigen opgang gemaakt hebben in de Wereld. Volgens deeze menſchen moet men by gevoelens, die men eens omhelsd heeft, onveranderlyk blyven, en moet men elk gevoelen omhelzen, dat op verjaaring kan boogen, en met ontzachelyke en geheiligde cieraaden omhangen is.

Uit afkeer van deeze laage en verderflyke buitenſpoorigheden ſlaan anderen over tot regelregt ſtrydige. Tegen de klaarſte en eenvoudigſte waarheden hebben zy iets in te brengen. Zy twyffelen, daar niets twyffelbaars, en voeden argwaan, daar geen bedrog is. Zy willen niets toeſtemmen, dan op de ſtrengſte betooging, werpen alle beginſels over hoop, daar betooging op gebouwd kan worden, redeneeren voor dol en blind weg, en dompelen zig, onder voorwendſel van tot kennis te zullen komen, al dieper en dieper in onkunde.

Terwyl dus veelen alle kragten inſpannen, om dwaaling en bygeloof, te ſtaaven en te vereeuwigen, onder den ſchyn van Waarheid en Godsvrugt, zyn anderen even werkzaam ter ondermyninge van Godsdienſt en

Waar-

Waarheid, onder de gedaante van dwaaling en bygeloof. Beiden zyn even buitenſpoorig en dwaas, en tuſſchen hen ontvangt de zaak van deugd en waarheid, en met haar het geluk des menschdoms, telkens nieuwe wonden, die door arbeid en geduld bezwaarlyk te geneezen zyn.

Grootelyks waare het te wenſchen, dat men eenig gepast hulpmiddel tegen deeze kwaal kon uitvinden, en dat die takken van kennis, welken te gelyk de verhevenſte en nuttigſte zyn (ik meen die, welken het menſchelyk verſtand, het beſtier der menſchelyke daaden, en de volmaaktheden en aanbidding van het Hoogſte Weezen ten voorwerp hebben), eindelyk eens op denzelfden voet met anderen geſteld wierden, zoo dat zy onbedwongen konden werken, zonder belaaden te gaan met de kluisters van Geestelyke Dwinglandy, of belemmerd te worden door de ſpitsvindigheden van Sophistiſche warzugt. 't Geen zulks, inzonderheit, belet heeft, moet men zoeken in de twee uiterſten, waarover wy, in dit vertoog, meenen te handelen. — Een voornaame ſtap ter opruiminge van het beletſel zal dus, baarblykelyk, hier, gedaan zyn, als men, door aanwyzing van de dwaasheid deezer uiterſten, iets toebrengt, om ze weg te neemen.

Geen vraagſtuk, by gevolg, kan van meer belang zyn, dan 't geen gy, Heeren, ter overweeging hebt voorgeſteld aan allen, die 'er eenige vermoogens of ge-

gelegenheid toe hebben. Meer geleid door het gewigt des onderwerps, dan door eenige overtuiging van onze eigen bekwaamheid, hebben wy ook gewaagd, u toe te zenden, 't geen ons daaromtrent is voorgekomen. Bewust van in het ſtrydperk te moeten treeden met veelen, die zig verhevener gaaven kunnen toeëigenen, verſtouten wy ons niet, om te ſtaan naar de eer der overwinning. Den lof, egter, van tot een zoo waardig einde ons penningsken ook in de ſchatkist te werpen, erkennen wy onbewimpeld te bedoelen, noch zullen wy voor te leurſtelling vreezen, by zulke billyke en onzydige Regters, die, zelven, op de bevordering van waarheid en deugd uit zynde, hunne goedkeuring niet zullen weigeren aan anderen, die in hunne maatregelen treeden, en ter vervullinge hunner wenſchen medewerken, ſchoon derzelver verdienste eeniglyk mooge beſtaan in goedheid van oogmerk.

Ons dan verlaatende op uwe onpartydigheid en toegeevendheid, meenen wy het onderwerp, overeenkomstig met de wyze, waarop het voorgeſteld is, dus te verhandelen.

In ons eerſte gedeelte zullen wy de dwaasheid der Twyffelaary, in verſcheiden opzigten, blootleggen; in het tweede de ongerymdheid toonen van Meesteragtig beſlisſen over Godsdienstige zaaken; in het laatſte, den juisten middenweg tusſchen deeze twee uiterſten tragten aan te wyzen. Elk deezer deelen zal verſchei-

den

den onderdeelen opleveren, die zig in den loop des Werks ontwikkelen zullen, volgens de takken des Onderwerps, waartoe zy behooren.

EERSTE HOOFDDEEL.

De Dwaasheid der Twyffelaary.

Om de dwaasheid der Twyffelaary in den helderſten dag te ſtellen zal het dienſtig zyn, dat wy, van derzelver oorſprong en voortgang, eenig geſchiedkundig berigt geeven; derzelver onderſcheiden gedaanten en ſoorten voordraagen; derzelver algemeenen aart bepaalen; agt geeven op de beginſels in 's menſchen geest, waaruit zy voortſpruit, — de voorwerpen, daar zy op doelt, — de uitwerkſelen, die zy waarſchynelyk of zeker voortbrengt. Langs dien weg klaare en onderſcheiden kundigheden van derzelver inmengſelen en eigenſchappen verkreegen hebbende, vleien wy ons dat zy erkend zal worden ten uiterſten dwaas te zyn.

EERSTE AFDEELING.

Oorſprong en voortgang der Twyffelaary.

Gelyk alle Wysbegeerte van de Grieken tot ons gekomen is, zoo hebben wy ook alle de misbruiken der Wysbegeerte, en al het kwaad, daardoor veroorzaakt, van hun af te leiden. 't Is bekend, dat 'er, toen SOCRATES te voorſchyn kwam, geen andere Wysbegeerte was, dan die beoeffend en onderweezen wierdt door de Sophisten, — een ſlag van menſchen, welker laatdunkendheid, in verſcheiden opzigten, alleen geëvenaard kon worden door hunne onkunde. Beſchouwende hunne verwaandheid met verontwaardiging, en brandende van begeerte ter bevordering der belangen van waarheid en deugd, nam die groote Wysgeer het beſluit van hun te keer te gaan. Hiertoe verkoos hy eenen weg, die regelregt tegen den hunnen inliep. Zig gelaatende, als of hy zelf niets bevestigde, ſtelde hy hun vraagen voor ter beantwoording, bragt hen dikwerf tot onoverkomelyke zwaarigheden, en noodzaakte hen te belyden, dat zy niets wisten van dingen, die zy trotſelyk pochten grondig te kennen.

Door

Door hunne verbystering poogde hy de noodzaaklykheid te doen zien van ernstig onderzoek en naauwkeurige overweeging, eer men gevoelens of ſtelſels omhelsde. Zoo verre nogthans was hy van alle oogmerk ter invoering dier algemeene twyffeling, daar laater Wysgeeren op drongen, dat hy de ſtelligſte en uitdrukkelykſte lesſen gaf, omtrent die allergewigtigſte tak der Wysbegeerte, de Zedeleer, waarop hy zyne aandagt bovenal vestigde.

Het beginſel, nogthans, dat hy aannam, als tot weezenlyke kennis leidende (en dat, naa den eisch bepaald, ongetwyffeld van zonderling nut is) overtuiging, naamlyk, van de zwakheid des menſchelyken verſtands, wierdt tot eene buitenſpoorige verheid uitgebreid door veelen der Wysgeeren, waarvan de ſchoolen, meer onmiddelyk uit de zyne voortgekomen, haaren naam kreegen. PLATO, zyn leerling, ſchoon niets minder dan een twyffelaar, in den algemeenen inhoud zyner Wysbegeerte, ſcheen, nogthans, dikwerf, de onzekerheid te begunstigen, door beide zyden van een geſchilſtuk te verdeedigen, en het eindelyk onbeſlist te laaten. Maar dit misbruik wierdt tot den hoogſten trap van buitenſpoorigheid gebragt door de *Middel-Akademie*, gevestigd door *Arceſilaus*, wiens grondſtelling was, dat en reden en zinnen bedrieglyk zyn, en dat de waare Wysbegeerte beſtaat in geenerlei gevoelen te omhelzen, maar allen gelykelyk te wantrouwen.

Tot zulke beginſelen van Twyffelaary ſchynen de Wysgeeren uit deeze ſchool (*a*) gekomen te zyn, niet alleen door misbruik van het Socratiſch beginſel, aangaande de noodzaaklykheid van te twyffelen, daar het aan voldoende baarblykelykheid mangelt, maar ook in navolging van Pyrrho, uit de Eleatiſche ſchool, die, ten tyde der opregting van de *Middel-Akademie*, bloeide, de Sceptiſche Secte, dus geheeten van het Griekſche woord σκεπτομαι (beſpiegelen) invoerde, en, door zyne zonderlinge ſcherpzinnigheid en welſpreekendheid zyne gevoelens wyd en zyd verſpreidde.

't Is bekend, hoe verſchrikkelyk verre hy de twyffelaary uitbreidde, ontkennende niet alleen het beſtaan der waarheid, maar ook alle verſchil wegneemende tusſchen goed en kwaad, deugd en ondeugd, en alle zedelyke kundigheden afleidende van willekeurige inſtellingen der burgerlyke regeering of bloote aanmerkingen van voordeel en belang.

Elk, nogthans, die de ſtappen, welken deezen gewaanden Wysgeer ter omhelzing en aanpryzing van zulke buitenſpoorige gevoelens bragten, met aandagt beſchouwt, zal duidelyk zien, dat men ze moet toeſchryven aan dezelfde oorzaaken, die in de Middel-Academie werkten. — Pyrrho, meermaalen verleegen gemaakt door de knibbelaaryen en drogredenen der Redeneerkundigen, oordeelde, dat 'er geen gereeder mid-

(*a*) Zie Bruckeri Hiſt. Phil. Vol. I. De Acad. Med.

Van daar, zoo men SEXTUS EMPIRICUS, vermaard wegens zyne *Pyrrhonistiſche Leeringen*, uitzondert, ontmoet men naauwlyks eenig voornaam Wysgeer, die voor de Twyffelaary openlyk uitkwam, ſedert de dagen van *Ænéſidémus*, tot op dat tydperk, waarin alle andere Wysgeerige ſchoolen verzwolgen wierden door die van Alexandrie.

Deeze, ſchoon in ſchyn, ook vernietigd door de overmagt des Christendoms, behieldt niet ſlegts eenen aanmerkelyken invloed, maar vondt zelfs middel, om het geheel Christelyk ſtelſel, binnen weinig tyds, naa haar eigen gedaante en leest, te ſatſoeneeren. Want veelen der voornaamſte Kerkvaderen, in dezelve opgevoed, omhelsden het Platonisch ſtelſel, dat zy leerde, als geene ongepaste verklaaring van het Christelyk Geloof. Het Alexandrynsch Platonismus wierdt naderhand opgevolgd door de Wysbegeerte van Aristoteles, die, in het gewaad, daar de Scholastieken haar meê kleedden, eene onverdeelde heerſchappy kreeg, welke zy oeffende geduurende al den tyd, die 'er verliep, ſedert de vernieling des Roomſchen Ryks, tot aan de herleeving der Letteren. Zelfs na dat men begonnen hadt eenigen van haare leeringen in twyffel te trekken, bleef zy, oogenſchynelyk, de overhand behouden, en tot op deezen tyd toe, waarin de Scholastieke Wysbegeerte onderſteld wordt, algemeen verbannen te zyn, bewoont zy nog een niet gering gedeelte van de Gewesten der Overnatuurkunde en Godgeleerdheid.

Toen,

Toen, egter, in de zestiende eeuw, by het herleeven der Geleerdheid, de Wysbegeerte, en elke tak van menſchelyke kennis, verbeterd en aangekweekt, en de Godsdienst hervormd wierdt, ontſtonden 'er, gelyk in alle groote en gewigtige gebeurtenisſen ſteeds het geval is, te gelyk met de meenigvuldige voordeelen, welken deeze gelukkige omwenteling voortbragt, eenige nadeelen. Op nieuw begon de twyffelaary het hoofd op te ſteeken, en dezelfde oorzaaken, die haar, in den ouden tyd, hadden doen gebooren worden, voltooiden thans haare verryzenis.

Daar, naamlyk, de Scholastieke Wysbegeerte bleek een voornaam Bolwerk te zyn der Roomſche Kerke, deeden zy, die den bloei der Geleerdheid ter harte namen, hun beſt, om deeze Wysbegeerte geheel te doen verwelken. Doch toen hunne welgeſlaagde poogingen derzelver dwaasheid, met die van den Godsdienſt, op dezelve gegrond, hadden doen zien, bleeven veelen, die niet geleerd hadden, en onbekwaam waaren, om een beter ſtelſel te vervaardigen, in duisternis en twyffeling. Het geneesmiddel zelve, tegen dit kwaad gebruikt, ſtrekte meer om het te vergrooten, dan te verkleinen. Want, om eenige andere ſoort van Wysbegeerte in de plaats der Scholastieke te ſtellen, nam men toevlugt tot de ouden, en deedt hunne verſcheiden ſecten, in zekere maate, herleeven. Doch, gelyk dezelfde ſtrydigheid, die men te vooren onder dezelven vernam, elk oplettend en onderſcheidend oog weder

trof,

trof, zoo hadt men wederom eene gelyke uitkomst. De zwakheid des menſchelyken verſtands wierdt beweend. — De Middel-Akademie en 't Pyrrhonismus ſcheenen te herleeven.

En niet alleen bediende men zig van redeneering, om het meesteragtig beſlisſen der Wysgeeren, in zyne ongerymdheid ten toon te ſtellen. Met veel behendigheid en geluk bezigden aardige vernuften daartoe ook ſpotterny, byzonderlyk *Erasmus* in zyn *Lof der Zotheid*, en *Cornelius Agrippa* in zyne *Ydelheid der Weetenſchappen.*

Het oogmerk deezer geleerde mannen, die de Scholastieke Wysbegeerte, en den Godsdienſt, daarop gebouwd, ten toon ſtelden, was alleen den weg te baanen tot eene redelyker Wysbegeerte, en ter herſtelling der eenvoudigheid van het Euangelie: en de gelukkige hervorming vervulde, gedeeltelyk, hunne wenſchen. Doch, gelyk zy onwederſpreekelyk beweezen hadden, dat, ter bereiking van hun wenſchelyk oogmerk, ingewikkeld geloof moest verzaakt, en vry onderzoek voorgeſtaan worden, gaven anderen aan deeze beginſelen eene uitgebreidheid, welke zy luttel dagten, dat, in vervolg van tyd, tot de deerlykſte einden misbruikt zou worden, door de buitenſpoorigſte Twyffelaary.

In de Overnatuurkunde en natuurlyke Wysbegeerte lie-

liepen BACON (wien de Wysbegeerte, in andere opzigten, zoo veel verſchuldigd is) DESCARTES en MALEBRANCHE hoog met de nuttigheid van te *twyffelen*, eer men eenig *beginſel* aannam. In het *zedelyke* verklaarde zig MONTAGNE voor het zelfde gevoelen, en vertoonde, dikwils, in zyne *Proeven*, den grondſlag der zedelyke verpligting, als los en onzeker. Meenig navolger heeft hy hierin gehad, gelyk de ſchriften van *Hobbes*, *Mandeville*, *Bolingbroke*, *Hume* en anderen genoegzaam uitwyzen. In 't einde ſtrekten de verwoestingen der Twyffelaary zig uit tot de ſterkten van den Godsdienst zelven, terwyl zy niet alleen toeleide, om de grondſlagen des Christendoms te ondermynen, en het menschdom de dierbaarſte gift des Hemels te ontwringen, maar ook de Wereld van haar oorſprong te berooven. Niemant kan haare kwaadaartige vermeeteldheid onbekend zyn, die eenigszins bekend is met de ſchriften van een *Shaftesbury*, een *Toland*, een *Tindal*, een *Chubb*, een *Bolingbroke*, een *Hume*, een *Metterie*, een *Gibbon* en de geheele talryke Bende Twyffelaaren, welken deeze en de voorgaande eeuw heeft voortgebragt.

Daar men de Twyffelaary dus gebezigd heeft in het aantasten der grondſlagen van Zedelykheid en Godsdienst, is het eenigszins aanmerkelyk, dat men haar ook heeft ingeroepen tot derzelver verdeediging. Niets ondertuſſchen toont klaarder, hoe uiterſten zig kunnen vereenigen. Want de voorſtanders der Roomſche

Kerke duidelyk ziende, dat zy hunnen grond niet bewaaren konden, als men op hen aanviel met de wapenen van gezonde redeneering, maakten eindelyk hun werk van de Twyffelaary zoo ver te trekken, als mooglyk was. Zy gingen aan 't betwisten van elk kenmerk der waarheid, elken grondſlag van kennis, elke vordering der menſchelyke vermoogens. Hun oogmerk hierin was, de zwakheid te doen gelooven der menſchelyke reden, haar volſlagen onmagt ter ontdekkinge der waarheid, en gevolgelyk de noodzaaklykheid van zig te verlaaten op eenig ander geleide, te weeten ingewikkeld geloof in de beſluiten der Roomſche Kerke, hoe ſtrydig met de blykbaarheid der zinnen en der reden, welker ydelheid de Twyffelaary dus gevestigd heeft. Tot dit getal behoorde *La Motte Vayer*, en de vermaarde *Huet*, wiens onbeſtaanbaarheid met zigzelven, na dat hy in zyne *Demonſtratio Euangelica* getragt hadt, den Goddelyken oorſprong van het Christendom op de ſterkſte gronden van reden te bouwen, hierdoor by uitſtek in 't oog liep. Anderen van de Roomſche gemeenſchap bedoelden, het gezag der reden overhoop te werpen, om haare plaats te vullen met zekere Mystieke gewaarwordingen, oorſprongkelyk, volgens hun voorwenden, uit Goddelyke ingeeving, en de eenige onfeilbaare kenmerken zynde van goed en kwaad, waarheid en dwaaling. Van deeze ſoort was de berugte *Hieronimus Hyrnhaym*, die in de buitenſpoorigheid der Twyffelaary zoo verre ging, dat hy betuigde, niet te durven verzekeren, dat *vier*

geen

geen zes was en zes vier, dat *een geheel gelyk was aan alle deszelfs deelen*, en dat *een ding niet kan zyn en niet zyn op een en denzelfden tyd.* Hy verwierp ook alle getuigenis der zinnen, en beweerde, dat de Apostelen, die onzen Heiland zagen, en met hem ſpraken en aten, van dit alles niet zoo zeer verzekerd wierden door hunne zinnen, die hen konden bedriegen, als wel door bloot geloof.

Deeze begrippen hebben zig niet bepaald tot de Roomſch-Catholieke Kerk, maar zyn ook aangenomen door meenig geestdryver of bygeloovigen onder de Protestanten. By ſommigen hunner is de onmagt der menſchelyke reden, om ter ontdekking der waarheid, en van onzen pligt, te leiden, eene geliefkoosde ſtelling. By anderen beſtaat de Godsdienst in zekere inwendige beweegingen en aandoeningen, daar zy geen ander berigt van kunnen geeven, dan dat zy die hebben, en door derzelver Goddelyke kragt gedreeven worden, even als de Heidenſche Priesters voorgaven aangeblaazen te zyn, en uitriepen:

Est Deus in nobis, agitante Calescimus illo. (*)

Dus is de Twyffelaary, die den Meesteragtig beſlisſenden geest, met eenen byzonderen afkeer, ſchynt te ontvlieden, meermaalen, gelyk iemant die omdwaalt in

(*) Een God is in ons. Van hem is het vuur ontſtoken, dat ons doet branden.

in een Doolhof, wedergekeerd tot de plaats van waar zy begon, en ter rust gegaan in de armen van blind, onkundig, en ingewikkeld geloof.

Uit dit berigt blykt, dat de Twyffelaary, even weinig als dat Meesteragtig beslisſen, 't welk zy voorwendt tegen te gaan en ten toon te ſtellen, eenpaarig en zigzelve gelyk is, maar integendeel een wuft, ongeſtadig en gemengeld ding, 't geen verandert volgens de verſchillende inzigten en geſteltenisſen van deszelfs voorſtanderen. Haare verſcheiden ſoorten zullen wy tragten voor te draagen in de volgende Afdeeling.

TWEEDE AFDEELING.

De Twyffelaary in haare verſcheiden ſoorten.

Elke ſoort van Twyffelaary ſchynt gebragt te kunnen worden onder eene der volgende hoofdſoorten.

I. De eerste, die wy melden zullen, beſtaat uit zoodanigen, die, door eigen ondervinding, en de geſchiedenis aller eeuwen, overtuigd, dat de mensch by uitſtek gereed is, om gevoelens aan te neemen, zon-

zonder onderzoek of bewys, en vooroordeelen in te drinken, eer hy waarheden kan verſtaan, dat, daarbenevens, verſcheiden dingen boven het bereik zyn des menſchelyken begrips, en dat men zulken, die men minst verſtaat, doorgaans hardnekkigst verdeedigt, die, zeg ik, van dit alles overtuigd, de noodzaaklykheid beweeren, van zyne toeſtemming agter te houden, tot dat men baarblykelykheid heeft, van onderzoek te doen, om baarblykelykheid te erlangen, en van zynen geest niet naar den eenen of anderen kant te laaten overhaalen, om te onderzoeken met eenen goeden uitſlag. Menſchen, als deezen, verwerpen geene eerste beginſelen of hoofdwaarheden, noch zoeken de ſteunſels van Godsdienst en deugd te doen wegvallen. Integendeel erkennen zy alle derzelver waarde, en wenſchen zy alleen op derzelver onwrikbaaren bodem te bouwen. Hun groot oogmerk is, dwaaling en vooroordeel te myden, en de menſchen te beweegen, om, eer zy iets voor goede *munt* aanneemen, te zien, *wiens beeld en opſchrift het draagt.* Dit was de Twyffelaary van Socrates, en dit beantwoordt aan haar naam van *Beſchouwing.* Redelyke Twyffelaars mag men zoodanigen heeten, en waaren 'er geen anderen in de Wereld opgeſtaan, grootelyks zou zulks het geluk der menſchen bevorderd en hun veel onrust en elende uitgewonnen hebben. Doch, gelyk deeze ſoort, onder allen, den minſten opgang gemaakt, en haare plaats door andere onegte, verderffelyke en belachelyke heeft zien inneemen, zoo heeft zy ook haar naam verloo-

ren, en behoort zy niet onder die, waarover wy handelen moeten.

II. Een van de verbaazendſte onder deeze laatſten is die, welke wy in het ſlot der voorige afdeeling gemeld hebben, als doelende op het voortbrengen van eene ingewikkelde berusting in de beſluiten der Roomſche Kerke. Deeze Twyffelaars waanden, dat zy, door hun gezwets van de volſlagen onmagt der menſchelyke reden, en door oorzaaken tot twyffeling zonder einde op te geeven en breed uit te meeten, hunne tegenſtreevers derzelver ſterkſte wapenen uit de handen zouden doen vallen, en hen tot ſtilzwygen brengen. Ingewikkeld geloof in de Goddelyke openbaaring bleef dan de eenige toevlugt, en gelyk geen menſchelyk vermoogen derzelver meening kon ontdekken, wierdt het noodzaakelyk, die te hooren uit den mond der Kerke, als het uitſluitend regt verkreegen hebbende, om in Godsdienſtige zaaken uitſpraak te doen, en zig daarnaa, met alle onderwerping en zonder onderzoek, te gedraagen. Wel voornaamlyk heeft men dit ontwerp gevolgd in laater tyden, en inzonderheit toen men beoogde, de Protestanten tot den ſchoot der Kerke te rug te roepen.

III. De bewyzen, waarvan zig deezen bedienden, worden gereedelyk toegeſtaan, en zelfs nog ſterker aangedrongen door eene andere ſoort van Twyffelaaren, die, ſchoon zy met de voorgaande overeenſtemmen

men in beginſelen, niet weinig met hun verſchillen in de toepaſſing. Hun oogmerk is den Godsdienst van ter zyde aan te randen. Met dit oogmerk een vroom gelaat aanneemende, en eenen grooten yver voor den Godsdienst voorwendende, althans beweerende niets minder te weezen, dan deszelfs vyanden, dringen zy 'er op, dat men de reden geheel uit den Godsdienst verbanne. Dus inſtemmende met veele van deszelfs zwakke, maar yverige, voorſtanders, hebben zy eene gemakkelyke uitvlugt, als hun ongeloof hen aan gevaar mogt blootſtellen, en over 't geheel bevorderen zy hunne oogmerken kragtdaadiger, dan of zy 'er openlyk voor uitkwamen. Want den Christelyken Godsdienst als redeloos afmaalende, vertoonen zy dien aan het verſtandig gedeelte des menschdoms als Gode onwaardig en den menſchen verderffelyk. Alle kentekenen van waarheid vernietigende, maaken zy de middelen t' zoek, om deszelfs Goddelyk gezag te ſtaaven, en ſtellen zy denzelven in één rang met alle bygeloof, dat het menſchelyk geſlagt onteerd en bedorven heeft. Dit is het geval geweest met de meeste ten onregte zoogenoemde Wysgeeren onder de Franſchen, en met alle Twyffelaaren, die, in landen leevende, daar de wereldlyke arm gereed is de beſluiten der Kerke te onderſteunen, voor deszelfs wraak vreesden.

IV. Daar tot zulk eene vrees minder grond is, geeven de Heeren van deeze ſecte hun vernuft en nei-

neiging eenen vryen loop. Stoutelyk treeden zy te voorſchyn, en vallen op Zedelykheid en Godsdienst regelregt aan. Met ſchitterende bekwaamheden verſierd, branden zy van begeerte, om die ten toon te ſpreiden. En langs geen weg meenen zy dit kragtdaadiger te kunnen doen, dan door de ſterkst bevestigde en algemeenst aangenomen waarheden, onder de gedaante van volks vooroordeelen, in twyffel te trekken, en de eerwaardigſte en heiligſte dingen in een belachelyk licht te plaatſen. Op die wyze verheffen zy zig tot vermaardheid, trekken de verwondering der Weetnieten en Ligtmiſſen tot zig, en vormen zig een party, die hun zoo ſterk toegedaan is, als eenige Godsdienstige ſecte haaren grondlegger, die hunne wonderſpreuken met een ingewikkeld geloof inzwelgt, en die allen, welken het hart hebben, om zig tegen hen te verzetten, of zelfs van hun te verſchillen, met ſcheldwoorden en ſchimp overlaadt.

Deeze ſoort beſtaat uit twee deelen. Het eerste bevat zoodanigen, die zig bepaalen ter verwerping van het Christelyk Geloof, en ter wederſtreeving en belemmering van deszelfs opgang in de Wereld, maar evenwel eenen geheiligden eerbied betuigen te hebben voor den natuurlyken Godsdienst; Het tweede zoodanigen, die beide Godsdiensten even zeer verwerpen, alle zedelykheid met tak en wortel zoeken uit te roejen, en regelregte Ongodistery poogen op den throon te zetten. — Het eene, zeker, leidt, dikwerf, tot het

de diepſte geleerdheid, nu en dan, vervallen zyn tot de groffte dwaalingen, en dat zy zelven belemmerd zyn en 't ſpoor byster raaken, op het minste gebruik, dat zy van hun oordeel maaken willen, leggen zig neder op het oorkusſen van Twyffelaary en onverſchilligheid, als de eenige rustplaats voor hunne zwakke en onderzoek vliedende hoofden.

Deezen ſchynen ons, althans, de voornaamſte ſoorten, waartoe men de Twyffelaars kan brengen. 't Was noodig, dat wy ze voordroegen, om te klaarder denkbeeld te kunnen geeven van het onderwerp, dat wy verhandelen. Thans gaan wy voort, om over de natuur en geaardheid der Twyffelaary eenige algemeene aanmerkingen te maaken, die op alle de ſoorten derzelve toepaſſelyk zyn.

hem, in de daad, om den tuin, door *naamen en ſtrikredenen*, zoo zeer als de ſtoutſte Meesteragtige beſlisſer kan doen. Maar dat zelfde onderzoek, en die zelfde behoedzaamheid, welke hy omtrent alle menſchelyke leering gebruikt wil hebben, moet men waarneemen omtrent hem zelven, om die misleiding te voorkomen, welke zyne Sophistery zoekt uit te werken, en de ydelheid zyner voorgeevens te ontdekken.

't Is dan de algemeene regel der Twyffelaary (tot welke ſoort zy behoore) allerlei ſlag van baarblykelykheid, in zoo verre die volkomen toeſtemming des verſtands eischt, te verwerpen, en tot opſchorting van oordeel, en bepaaling van niets, te vermaanen. 't Geen de ongerymde en ſtrafbaare ſoort van Twyffelaary onderſcheidt van de redelyke en pryswaardige, is voornaamlyk, dit: De laatſte weigert alleen toeſtemming aan gevoelens, die niet rusten op eene genoegzaame baarblykelykheid, eene baarblykelykheid, evenredig aan den aart der zaake, of de eiſchen van een welgeſtelden geest, maar is niet afkeerig van zoodanigen te omhelzen, die op goede gronden rusten. De eerste, daarentegen, verwerpt de eenen met de anderen, dringende op volſtrekte betooging in elk geval, of het die toelaate of niet, en in zulke gevallen zelven, die 'er vatbaar voor zyn, die eerste beginſelen, waarop zy gebouwd moet worden, ontkennende of betwistende.

Dat

Dat 'er, behalven zoodanige Waarheden, die men volſtrekt betoogen kan, ontelbaare andere zyn, die eene genoegzaame baarblykelykheid hebben voor elk onbedorven verſtand, zal de algemeene ondervinding des menschdoms gereedelyk erkennen, en toonen de eigenſchappen der Goddelyke natuure ten vollen. Want is het niet een geweldig verwyt tegen de Godheid, als men onderſtelt, dat zy ons vermogens gegeeven heeft, die ons van geen dienst kunnen zyn, of dat zy ons pligten heeft voorgeſchreeven, welker waare natuur wy buiten ſtaat zyn van te ontdekken.

De uiterlyke zinnen, de *ondervinding* en *getuigenis*, ſchoon geen van die allen ons wiskundige betoogingen kunnen geeven, verſchaffen ons eene genoegzaame baarblykelykheid, in ontelbaare gevallen, en dagelyks regelen wy naa dezelven onze handelingen, met de volmaakſte gerustheid. Volgden wy alleen haare onderregting, nooit zouden wy dwaalen, maar altyd eenen zekeren grond bewandelen. De groote oorzaak van onze misvattingen, en alle derzelver heillooze gevolgen, is, dat wy de plaats deezer onderregting bekleeden laaten door de ingeevingen onzer verbeelding en onzer ingewortelde vooroordeelen. En het eenig middel, om ons zelven van deeze dwaasheid te geneezen, is, dat wy te rug keeren naar de oorſprongelyke beginſelen onzer geſteltenis, om onze vooroordeelen en inbeeldingen daaraan te toetſen, en ze te verwerpen, als wy vinden, dat zy 'er meê ſtryden.

Dan, dit verhindert de Twyffelaar ten eenemaale, met te verzekeren, dat het onmooglyk is, te ontdekken, wat de natuur der dingen zy, en wat de geſteltenis des menſchen, met alle eerste beginſelen uit te ſluiten, alle kenmerk der waarheid te lochenen, en dus wysheid en dwaasheid, regt en onregt, Godsdienst en Bygeloof, volkomenlyk op denzelfden voet te brengen.

't Is, daarenboven, onbetwistbaar, dat het einde der beſpiegeling zyn moet ontdekking der waarheid. Maar de waarheid kan alleen ontdekt worden, door baarblykelykheid, en baarblykelykheid onderſtelt zekere vaste en onwrikbaare gronden, op welke zy kan gebouwd worden, zekere beginſelen, die elk toeſtaat, en waarvan men den onmiddelyken oorſprong in 't menſchelyk maakſel te zoeken heeft. Zonder zulke eerste grondregelen kan 'er geene redeneering zyn, geene opſpooring van de meer afgelegen betrekkingen der dingen, waaruit alle bewys, het zy betoogend of waarſchynelyk, ontſtaat.

Hy, derhalven, die eeuwige beſpiegeling en opſchorting van oordeel vordert, ſluit alle mooglykheid buiten van tot de waarheid te komen, vernietigt alle baarblykelykheid, en neemt de middelen voor het einde. Hy is gelyk zoodanigen, die, na veel tyds en arbeids te koste gelegd te hebben aan het leeren van eene taal, nooit denken, om zig te verryken met de kennis,

te

te haalen uit de boeken, daarin geſchreeven, maar zig vergenoegen met de kennis van eenige weinige geluiden, zonder zig te bekommeren over de denkbeelden, welken men gewoon is daardoor uit te drukken.

Dus tast de Twyffelaar, of hy, die beſpiegelt, niet ſlegts mis omtrent het oogmerk der *Twyffeling* of *Beſpiegeling*, maar doet zelfs de mooglykheid van zyn eigen geliefkoosd ſtelſel vervallen. Want hoe kan 'er, zonder grondſtellingen, die elk toeſtaat, zonder algemeen aangenomen waarheden, beſpiegeling plaats hebben. De vermoogens van *gewaarwording door de zinnen*, van *overweeging*, van *redeneering*, zyn nutteloozе vermoogens. Alle werking, die in den mensch het gevolg daarvan is, moet ophouden, en ons geſlagt tot erger ſtaat geraaken, dan dien van het onvernuftig Vee, dat, ten minsten, vaste en onveranderlyke inſtincten heeft, die het beſtieren.

Van daar kan niets, hoe wysgeerig in ſchyn, minder zoodanig zyn in de daad, dan de voornaame ſtelregel van Descartes, die de grondſteen is der Twyffelaary; „dat wy, naamlyk, om tot waare kennis te komen, beginnen moeten met aan alles te twyffelen." Want, als wy niets voor toegeſtaan neemen, kunnen wy geen enkelen ſtap voortgaan, maar moeten wy in eeuwige duisternis blyven. Als wy, daarentegen, eens vastgeſtelde oorſpronglyke beginſelen hebben, welker geleide wy zorgvuldig volgen, zonder dezelven verder

te

te trekken, dan zy gaan, of meer op te leggen, dan zy draagen kunnen, hebben wy een kluwen in handen, waarmede wy het doolhof der Onzekerheid kunnen doorwandelen, en in de open en vrugtbaare velden komen van waarheid, zekerheid en geluk. By mangel van dit kluwen moeten wy omdoolen, zonder op een uitgang te kunnen rekenen, om eindelyk, overwonnen van te leurſtelling en vermoejenis, te bezwyken, en het gedrocht wanhoop ten prooi te worden.

Boven de Twyffelaary, dus beſchouwd (en tot allerlei ſoort van Twyffelaary, uitgezonderd de eerſtopgenoemde in de voorige afdeeling, behoort dit algemeen karakter) is het Meesteragtig beſlisſen, ſchoon nog zoo ongerymd, in ſommige opzigten, te verkiezen, voor zoo veel het beter is, eenige waarheid in bezit te hebben, dan van alle verſteeken te zyn.

Over 't geheel is 't klaar, dat een Twyffelaar, hoe zeer hy mooge voorwenden een vyand te zyn van vooroordeel en dwaaling, in waarheid de grootſte vriend is van beiden, terwyl hy alle wapenen t' zoek maakt, daar zy meê kunnen beſtreeden en overwonnen worden. By hem ſtaan de bestgeſtaafde waarheden gelyk met de tastbaarſte valschheden, de duidelykſte betoogingen met de willekeurigſte onderſtellingen. Den diepſten eerbied, voor kennis, weetenſchap en waarheid, veinzende, onteert hy dezelven in den hoogſten trap. De edelſte gevoelens voorwendende

laat

laat hy zig beheerſchen door de bekrompenſte beginſelen. Wat zeg ik? Beginſelen! Zyn beginſel is geen beginſel, zyn geloof geen geloof, te hebben, zyne weetenſchap de diepſte onkunde. Overeenkomstig hiermede zagen wy reeds, dat Twyffelaary en volſlagen bygeloof, meer dan eens, de handen in een ſloegen, en voor dezelfde zaak uitkwamen. En hiervan, in 't vervolg, nog meer.

Ongerymdheid en dwaasheid vergezellen dus de Twyffelaary by elke ſtap. Doch, om dit meer byzonderlyk aan te wyzen, zullen wy derzelver ongerymdheid nagaan, in haare oorzaaken, voorwerpen, en werkingen op den geest van haare voorſtanders.

VIERDE AFDEELING.

De Dwaasheid der Twyffelaary in betrekking tot derzelver Oorzaaken.

Alle Twyffelaary kan men van eene der volgende Oorzaaken afleiden: een gering oordeel, eene verregaande zugt, om zig te onderſcheiden, een bedorven hart, of luiheid.

Wat de eerste betreft, wy hebben reeds gezien, dat veelen zig hebben laaten vervoeren, om voor eene algemeene onverſchilligheid uit te komen, nademaal het hun ontbrak aan genoegzaame ſchranderheid en kunde, om de verſchillende gevoelens te wikken en te weegen, die men door de Wereld verſpreid heeft, met opzigt op Wysbegeerte en Godsdienst, om te onderſcheiden, waar zy met elkanderen wel ſtrookten, waar tegen elkanderen ſtreeden, en ze te beproeven aan een goeden toetsſteen van waarheid. Verbysterd in 't midden van derzelver verſcheidenheid, doen zulke luiden geen keuze en verklaaren ze allen gelykelyk voor onvoldoende.

Doch kan eenig ding ongerymder zyn? Wat heeft het anders te beduiden, dan dit: Om dat de menſchen hetzelfde ding meermaalen zien onder verſchillende gedaanten, is 'er zulk een ding niet, als zien: Om dat de voorwerpen vergroot of verkleind worden naa maate van het midden, waardoor men ze ziet, zyn 'er geene weezenlyke voorwerpen, die men zien kan. Dit is waarheid en valschheid, regt en onregt, geheel te doen afhangen van de geſteltenis der menſchen, en niet van de natuur der dingen. 't Is een blaam te werpen op den oorſprong der natuure, als of hy ons alleen vermoogens gegeeven hadt, om ons te doen lyden en dwaalen. 't Is den ſtaat der dingen te vernietigen, om dat de menſchen dien niet door en door verſtaan.

Ter-

Terwyl by ſommigen de Twyffelaary voortſpruit uit geringheid van oordeel, ontſtaat zy in anderen uit overmaatige drift, om een naam te maaken, en zig te onderſcheiden. Waanende meer vernuft en doordringendheid te bezitten, dan allen, die hun voorgegaan zyn, beſtaan zy, derzelver gevoelens met veragting te behandelen, en over derzelver betuigingen te lachen. Van daar vellen zy alle ſtelſels met eenzelfden doodelyken ſlag. Een zonderling vermaak ſcheppen zy, in het belemmeren en verbysteren van de trotschheid der Meesteragtige beſlisſers, door fyne en verblindende tegenwerpingen, en in dus hun eigen vernuft te toonen. Hoe grooter nu de wonderſpreuk is, die zy beweeren, hoe zekerder en onwrikbaarder de waarheid, die zy aantasten, hoe verder zy afwyken van het gewoone pad en zig verwyderen van de gevoelens der meenigte; zoo veel te meer wordt deeze verwaandheid in hun geſtreeld. Wel voornaamlyk, derhalven, ſtellen zy hunne bekwaamheden te werk tegen Deugd en Godsdienst, die beiden op zoo vaste gronden rusten, en in zoo hooge agting gehouden worden, by het gros des menschdoms. Dus brengen zy te wege, dat 'er gunſtige oogen op hen geſlaagen worden door Ligtmisſen en Heeren naa de Mode, daar 't gemeen zig aan vergaapt, en luiden van vroomheid en bekwaamheden zig tegen verzetten. En uit alle deeze omſtandigheden vergaderen zy een ryken oogst van roem, het geliefkoosd voorwerp hunner wenſchen.

Was het Christendom, in ſteede van een vastgeſtelde Godsdienst te zyn, luttel bekend of veragt geweest, zy zouden het eene behulpzaame hand toegereikt, en tot de wolken verheven hebben, om dezelfde reden, waarom een regtsgeleerde ſomtyds eene byna wanhoopige zaak ter hand neemt, enkel om een naam te maaken, in 't ſtuk van welſpreekendheid en bekwaamheid in 't behandelen van regtszaaken. Aan dezelfde oorzaak moet men toeſchryven, dat veelen van deeze ſoort zoo veel ophebben met den Godsdienst en de wetten der Chineeſen, (*a*) welken zy, ten zelfden tyde, dat zy alle gelegenheden waarneemen, om het Christendom te ſchenden en te verlaagen, met de uitbundigſte loftuitingen overlaaden. Want deezen, in den beginne luttel bekend en verſtaan zynde, en aan de Wereld ter bewondering voorgeſteld met het pragtig Coloriet hunner welſpreekende pennen, doen hunne Tempelen met eenen ſchitterenden eerekrans praalen. — In Protestantſche Landen is het onder de Twffelaars niet ongemeen, dat zy gunstig ſpreeken van het Pausdom zelve. (*b*) En waarlyk het Pausdom moet oneindig behaaglyker voor hun zyn, dan het Protestantendom. Want overal, daar misbruik en bederf heerſcht, hebben hunne vermoogens, om te ſpotten, en de dingen belachelyk te maaken, ruimer veld, en ontvangen hunne tegenwerpingen meer ſchyn van waarheid.

Nu,

(*a*) Raynal. Hiſt. Phil. & Pol. Vol. I.

(*b*) Hume's Hiſt. of Engl. Paſſim.

Nu, vergun my te vraagen, kan eenig ding verachtelyker en belachelyker zyn, dan zulk een hoogmoed, die een naam poogt te krygen, enkel om des naams wille, die een volmaakte copy is van den dwaas, daar Salomon van zegt, dat hy *pylen en doodelyke dingen werpt, en zegt: Jok ik 'er niet mede* (*a*), die niet bedenkt, dat een naam, als hy niet verkreegen wordt door iets nuttigs en eerwaardigs, ſlegts de naam is van een dief of roover, dien men overal hoort uitroepen door de ſtem van verwoesting en ſchrik, en waar van de gedagtenis bewaardt wordt in de Jaarboeken des Geregts. Is hy, die den Tempel te Epheſe in brand ſtak, niet in afgryzen by alle geſlagten. En gy, verwaande zoeker van toejuiching, waarin verſchilt uwe vermaardheid van de zyne, dan daarin, dat hy een heerlyk kunſtſtuk vernielde, en zyne medeburgers het vermaak ontroofde van het te bewonderen en anderen te zien bewonderen, terwyl gy het heerlykſt gedenkteken poogt te vernielen van de Goddelyke goedertierendheid, en het ganſche menſchelyk geſlagt te berooven van deszelfs zoetſten troost en beſtendigſt genoegen.

In veelen kan de Twyffelaary aan niets anders toegeſchreeven worden, dan bedorvenheid des harten. Niets is zoo bekwaam om den geest te verblinden, en den mensch te doen haaken naar vernietiging van al-

(*a*) Spreuk. XXVI. 18, 19.

alle onderſcheid tuſſchen goed en kwaad, dan ondeugende geneigdheden, wroeging des geweetens, en diepgeworteld vooroordeel. Hy, die overtuigd is, dat, daar men deugd en ondeugd haare eigenlyke rangen toewyst, de verhevenſte rang hem niet ten deel zal vallen, moet natuurlyk wenſchen, alle onderſcheid tuſſchen dezelven weg te neemen; en hy, die weet, dat de toetsſteen der waarheid de ydelheid zyner vooroordeelen onvermydelyk aan den dag zal brengen, moet de Wereld gaarne willen wysmaaken, dat 'er zulk een toetsſteen noch is, noch ooit geweest is. Van daar zien wy een zwerm van bedriegelyke redeneeringen te voorſchyn komen, gelyk vliegen, die den honing bederven, om de duidelykſte uitſpraaken der reden en de ſterkſte getuigenisſen des geweetens te verydelen.

Niets is 'er, waarin men dit zoo klaar gezien heeft, dan in de aanvallen der Twyffelaaren op het Christendom. Zoo dikwerf als ik het oog ſlaa, op den glans van baarblykelykheid, die deezen Godsdienst omringt, zoo wel als deszelfs verwonderlyke geſchiktheid ter bevordering van het geluk des menschdoms, heb ik ten uiterſten onmooglyk gevonden, die heete drift veeler Twyffelaaren, om denzelven te ondermynen en te doen inſtorten, met eenige beginſelen van vroomheid te vereenigen. Was dezelve minder gunſtig, dan hy is, zelfs jegens de tydelyke belangen der menſchen, was hy minder geſchikt, om vrede en eendragt

dragt in de Wereld te bevorderen, waaren deszelfs vyanden minder driftig, om deszelfs leeringen uit te roejen; en hunne eigen voort te planten, hielden zy zig te vreede met eenvoudig Ongeloof, zonder Hemel en Aarde te beweegen, om ook anderen tot Hunne gevoelens te brengen, eer mogt men dan hun gedrag beklaagen als eene dwaaling, dan brandmerken als eene misdaad; ten minsten kon dan hunne ſchuld voornaamlyk liggen in verwaarloozing van onderzoek, of averegtſche opvatting van ſommigen onder deszelfs leeringen. Doch als wy hen, ter omkeeringe van eenen Godsdienst, welks zedelyken en weldaadigen aart zy zelven dikwils beleeden hebben, en niet anders dan met verwondering kunnen beſchouwen, terwyl zy ook niets van gelyke waarde in deszelfs plaats weeten te ſtellen, als wy hen daartoe zien arbeiden met eene woestheid van drift, daar de onbezonnenſte geestdrywery voor zwigten moet, zyn wy dan niet geregtigd, om Hunne Twyffelaary, in de taal der Heilige Schrifttuure, *een boos ongeloovig hart* te noemen. Waar kan zy, in dat geval op rusten, dan op eene ondeugende geſteltenis, die den mensch doet neigen ter vernielinge van dat geen, 't welk hy ongelukkig zyn belang gemaakt heeft dat niet beſtaa, en die zig ontſlagen heeft van alle bekommering omtrent zulke dingen, waaraan het menschdom boven alles gelegen ligt.

Onder alle oorzaaken, nogthans, van Twyffelaary, is deeze de ongegrondſte, zoo wel als de haatelykſte.

Want

Want kunnen de knibbelaaryen en valſche redeneerin-gen der menſchen de natuur der dingen veranderen, of zoodanigen met elkanderen verwarren, tusſchen welken een eeuwig onderſcheid plaats heeft. Hunne ſtoute verzekering, dat 'er geen kenmerk van waar-heid, noch regel van gedrag is, kan die hen de ſtraf doen ontgaan van eene voorbedagte ſchending der eene en moedwillige verwerping des anderen. Even goed mogt iemand onderſtellen, dat hy, door zyne oogen te ſluiten, of in een onderaardsch hol te krui-pen, het licht zou vernietigen. Zouden zy niet een veel redelyker ontwerp volgen, als zy hunne vermoo-gens gebruikten ter ontdekking en beoefening der waarheid, en hunne zeden, naa derzelver voorſchrif-ten, verbeterden. Dus zouden zy het niet langer hun belang doen zyn, dat 'er geene zedelyke verpligting was, noch eenige regel om te oordeelen, wanneer dezelve geſchonden wierdt. De ſchillen zouden van hunne oogen vallen. En de weezenlykheid deezer verpligting erkennende, zouden zy zig verheugen in 't vooruitzigt des geluks, 't welk op derzelver in agt-neeming te wagten ſtaat.

Eindelyk is by veelen de bron der Twyffelaary luiheid. Schoon de noodige vermoogens daartoe be-zittende, kunnen zy zig zelven de moeite niet geeven, die 'er vast is, aan de naſpooring der waarheid. De Wysgeeren en Godgeleerden, zegt men hun, ver-ſchillen over byna elk punt. Zy zyn te vadzig, om

op

op derzelver gevoelens, met de redenen, die 'er voor gegeeven worden, te letten, en dan te beſlisſen en te kiezen. Neen. Dat zou hunne Epikuriſche rust ſtooren. Zy *ſlaapen*, derhalven, en *rusten* voort, ſteeds voorwendende, hun oordeel op te ſchorten, tot dat zy volkomen baarblykelykheid hebben, en middelerwyl die uitſluitende door hunne luiheid.

Kan, nogthans, eenig ding ongerymder zyn dan zulk een gedrag. Want is 't niet belachelyk, en een redelyk en werkzaam weezen geheel onwaardig, de edelſte gaaven der natuure in ledigheid te laaten roesten, de voorregten van reden en vryheid, die ons alleen boven de beesten verheffen, te laaten dryven, ja zig zelven tot den ſtaat van een plant te brengen. Deeze luie Twyffelaary ſlaat de inſtincten, begeerten en geneigdheden der natuure zelven in eeuwige ketenen, met elk kenmerk te vernietigen, waardoor men derzelver voorwerpen en paalen kan onderſcheiden.

VYFDE AFDEELING.

De Twyffelaary beſchouwd met opzigt op haare voorwerpen.

Welken zyn dan de voorwerpen der Twyffelaary? Wel? Algemeene Twyffeling en onverſchilligheid in te voeren, de menſchen te beweegen, om geenerlei gevoelen noopens eenig onderwerp te koesteren, en omtrent alles in eindelooze onzekerheid te blyven. En wat kan, op het blooté voorſtel zelve, ongerymder zyn, dan zulk een voorwerp. Het einde van alle Wysbegeerte is of behoort te zyn, tot kennis, wysheid, en geluk, in het beſtier der daaden, te leiden, algemeene waarheden uit byzondere aanmerkingen op te maaken, en uit verwarring en onzekerheid orde en zekerheid te doen voortkomen. Als dit het uitwerkſel niet is, zyn Wysbegeerte en Geleerdheid ydele naamen, en heeft de wydstuitgebreide kennis geen meer waarde, dan de diepſte onkunde. Wat noemt men voortplanting van Weetenſchap en volmaaking der Kunst, dan de ontdekking van feiten, be-

betrekkingen en omſtandigheden, die te voren onbekend, de ontwikkeling van zekere hoedanigheden, die de aandagt, voorheen, ontſnapt waaren, en de gewaarwording van ſommige kleine, doch onveranderlyke, evenredigheden en verbanden van zaaken, die wy, of nooit zagen, of nooit gade ſloegen. Maar onderſtellen niet alle deeze oorſpronglyke beginſelen, om ons te beſtieren in ons onderzoek, en vastbepaalde gevolgen, uit dezelven getrokken. Indien 'er geene zekerheid is kan 'er niets zoodanigs zyn als ſmaak, weetenſchap en pligt. Alle deeze onderſtellen eenige beginſelen, waartoe men ze in 't einde brengen moet, en alle deeze gaan verlooren door Twyffelaary, welke die beginſelen vernietigt, te gelyk met alle wegen en middelen, om tot kennis te komen. Ongerymder en belachelyker Wysbegeerte kan men zig niet verbeelden. Terwyl zy voorgeeft kennis te bevorderen, veroorzaakt zy algemeene onkunde. Zy verſpreidt duisternis, daar zy licht belooft, en werkt verbystering en onrust, daar zy bedaardheid en gerustheid doet hoopen.

Want ſtel eens, dat zy algemeen wierdt aangenomen. Tot welk een ſtaat moest de geest des menſchen dan geraaken. Oogenſchynelyk, tot dien, welken het menschdom eenſtemmig erkent, de droevigſte en elendigſte van allen te zyn. Ik meen een ſtaat van onzekerheid. De ziel verlangt van natuure naar een vasten grond, om zig op te vestigen, in zoo verre, dat zy, geen weezenlyken kunnende vinden, zig vergenoe-

gen zal met een gewaanden. 't Zy dezelve zig bezig houde met de waarheid te onderzoeken, of vermaak na te jaagen, 't zy dezelve gebruik maake van haar verſtand of haaren wil, in beide gevallen is een ſtaat van onzekerheid de onaangenaamſte van allen. Zy vliegt voorwaarts naar het begeerde voorwerp, en over de ruimte van tuſſchenbeiden liggende ſluitredenen heenſnellende, draaft zy al hygende naar het helder en zeker licht van een beſluit.

Nu, tot deezen deerlyken ſtaat is het verklaard oogmerk der Twyffelaary haar te brengen. 't Is het doelwit, daar zy op pocht, de vermoogens van den mensch te boejen, en in een afgrond van duisternis te ſmakken, daar voor de ziel, wegens haare onverzaadelyke begeerte naar licht, niets anders weezen kan, dan *weening der oogen en knerſſing der tanden*. Zy draagt roem op het kneuzen van de veelvermoogende kragt der nieuwsgierigheid, die zoo veele zwaarigheden doorworstelt, die zig de brandende hitte getroost van den Evenaar, en de verſteenende koude der Polen, die het eenzaam uur geduldig ſlyt, en de olie van de Middernagts-Lamp verteert in het najaagen van klaarder denkbeelden en uitgebreider kundigheden. Zy wenscht dat edel vuur uit te blusſchen, 't welk de deugdzaame ziel niet rusten laat van te arbeiden aan groote en heilzaame ondernemingen, of aan haar eigen verbetering en volmaaking, in ſteeds meer en meer te naderen tot haar hoogst en eeuwig goed.

Want

Want is 'er geen kennis te bekomen, waartoe dan zugt tot dezelve, waartoe poogingen, om ze te verkrygen? Indien 'er geen onveranderlyk onderſcheid is tusſchen goed en kwaad, waartoe dan het eene met verlangen gezogt, het andere angstig gevlooden. Indien 'er geen deugd of ondeugd is, waarom dan zoo veele voordeelen verlaaten en zoo veele onheilen ondergaan, ten behoeve van dat geweeten, 't welk ſlegts een harsſenſchim is, die agting van goeden en wyzen, die op geen vaste gronden rust, en die Goddelyke gunst, waarvan men geen onfeilbaar middel heeft om zig te verzekeren.

't Is, om kort te gaan, de roem van den Twyffelaar, door het vernietigen van allen Godsdienst, den mensch te berooven van 't geen hem best kan ſtaande houden onder de verſcheiden drukkende lasten van dit gemengeld en vergangkelyk tooneel; hem de eenige waare hartſterking te beleemen, die hy bezit, onder 't gewigt van tegenſpoed en droefheid, en dat geen, 't welk zyne vreugde de meeste zoetheid geeft, als de vrolyke zonneſchyn der voorſpoed aan elk ding rondom hem een lachend aanzien byzet, en hem zyn lot en deszelfs oorſprong doet zegenen; hem, verlaaten en vol ſchrik aan de wanhoop ten prooi te leveren. Kan eene Wysbegeerte, die voor zulke oogmerken uitkomt, zigzelve een oogenblik aanpryzen by eene redelyke en tedere ziel, en moet niet dwaasheid zoo wel als ongevoeligheid, haare beſtendige gezellinne zyn.

Stel eens dat zy overal heerschappy voerde. Zou de menschelyke maatschappy beter bestierd, zou het geluk der menschen meer bevorderd worden. Hieldt men zig in 't algemeen verzekerd, dat er geene vaste beginselen waaren, en noch zedelyke verpligting, noch Godsdienst en Godsvrugt, noch het Christelyk Geloof, eenigen weezenlyken grond hadden, zouden dan de menschen beter Vrinden, beter Vaders, beter Mannen, beter Vrouwen, beter Broeders, Onderdaanen, Overheden, Buuren, in een woord, beter Menschen worden. Indien men hierop *neen* moet antwoorden, dan moet men toestaan, dat, onder alle ongerymdheden, de ongerymdste die is, welke, onder den schoonen schyn van wysheid, strekt, om de menschen onkundiger en minder deugdzaam te doen worden, dan zy voorheen waaren.

Deeze Wysbegeerte is, inderdaad, zoo strydig met het natuurlyk gevoel des menschdoms (en dit voert derzelver ongerymdheid in top) dat zy niet wel ooit in 't algemeen de overhand kan neemen. De waarheid is: Volstrekte Twyffelaary is onmooglyk, voor den Twyffelaar zelven. Zy mag ver genoeg gaan, om het besef der pligten van den natuurlyken en geopenbaarden Godsdienst uit weeler gemoederen te verbannen, zy mag Tyrannen in hunne onderdrukking en Ligtmissen in hunne losbandigheid bevestigen, doch nimmer zal zy alle besef van regt en onregt vernietigen, nimmer een verwytend geweeten ten eenemaale

den mond ſtoppen. Deeze Twyffelaars zullen gevoelen, en *gelooven*, in weerwil van zigzelven, en eene zagte ſtem van binnen zal hun geſtadig in 't oor luisteren, dat hun ſtelſel dwaasheid, hunne voorgeevens leugentaal, en hunne voorwerpen verwoesting zyn, terwyl, met betrekking tot de menſchen over 't geheel, derzelver gezond verſtand, hunne behoeften, hunne geneigdheid tot gezellig leeven, hun geweeten, hun beſef van eene Goddelyke regeering, hen altoos zal wederhouden van de leeringen der Twyffelaaren, hoe zeer op ſommige tyden in de Mode, te omhelzen. Nevel en wolken moogen de lucht, een wyl, verduisteren. Maar eindelyk zal de blinkende dagtoorn 'er door heen dringen, en de duisternis voor haare ſtraalen doen wegvlugten. Zoo moogen de wolken der Twyffelaary voor een poos den meester ſpeelen. Doch haare heerſchappy kan nooit van duur of algemeen zyn. Eerlang zullen zy verdreeven worden, door het beſtendig en glansryk licht van natuur en openbaaring.

ZES-

ZESDE AFDEELING.

De Twyffelaary beſchouwd in haare uitwerkſelen op den geest van haare Voorſtanders.

In een voorige Afdeeling hebben wy reeds gezien, dat de Twyffelaary doorgaans haaren grondſlag heeft in vooroordeel, drift of onkundigd. En welke uitwerkſelen moeten zulke oorzaaken voortbrengen? Welke uitwerkſelen hebben zy daadelyk voortgebragt, in het gedrag der geenen, wier boezem zy bewoonen?

Eerſtelyk, in zoo verre zy ontſtaat uit vooroordeel, heeft zy dezelfde uitwerking, als de volſlagenſte Meesteragtige beſliſſing. 't Gezigt van den geest is voor altoos gevestigd, en deszelfs kring bepaald. Gelyk het vooroordeel de toegangen tot het verſtand, naa welgevallen, opent of ſluit, feilt het nooit alles buiten te houden, wat eenige de minſte geſchiktheid heeft, om het te doen kennen en verbeteren. Elk voorwerp wordt alleen gezien door de middelſtof, die de geest voor zigzelven gekleurd heeft, en, even als de glaa-

zen

zen eener Gothiſche Kerk, beſchilderd met figuuren van deszelfs eigen verbeelding, en niets aangenomen, dan 't geen met deszelfs eigen merk beſtempeld is.

Een bevooroordeeld gezigt van zaaken leidt daarenboven tot eene elendige en verderffelyke Sophistery, die de tegenſtrydigſte zaaken tot eene onnatuurlyke overeenkomst wringt en draait, een niet minder onnatuurlyk verſchil tusſchen anderen, die volmaakt naa elkanderen gelyken, voortbrengt, en, terwyl zy de openbaarſte en ſterkst geſtaafde waarheden verwerpt, de belachelykſte wonderſpreuken omhelsd wil hebben. Zy kan regt in onregt, deugd in ondeugd hervormen, of liever beiden tot een *non ens*, iets, dat geen weezen heeft, brengen. Kortom, de natuur der dingen kan zy veranderen, en 't gantsch Heelal onderst boven keeren, naa welgevallen, alles, hoe onwaarſchynelyk, opzoekende en aangrypende, wat ſlegts eenigen zweem heeft van haare onderſtellingen te begunstigen.

Een ander uitwerkſel der Twyffelary is, dat zy de menſchen lastige, indien niet by uitſtek gevaarlyke, leden der maatſchappy maakt. 't Is een zonderling ongeluk, dat zy, gelyk alle geest van aanhang (want een geest van aanhang is zy buiten tegenſpraak) niet ſlegts de ziel, waarin zy heerscht, aan banden legt, maar ook anderen zoekt te berooven van hunne vryheid van denken, door hen tot haare gevoelens over

te haalen, en dus de paalen van het Geestelyk regtsgebied der Twyffelaaren uit te zetten. Want geen gezindheid in de Wereld toont meer drift, om Proselyten te maaken, dan deeze. Van daar, dat zy, wanneer haar slegts eenige gelegenheid voorkomt ter voortplanting van haare leeringen, niet schroomt, alles daartoe in 't werk stellen. De banden der maatschappy los te maaken, en de zuilen van 't geluk des menschdoms te ondergraaven, zyn beuzelingen in haare oogen.

Men bedriegt zig grootelyks, als men denkt, dat de menschen alleen geestdryvers kunnen zyn *voor* den Godsdienst. Zy zyn ook geestdryvers, en zeer geweldige, *tegen* denzelven. Was 'er ooit buitenspooriger yver, dan die, welke de ongeloovigen, in de laatste jaaren, hebben doen blyken, ter overhoopwerping van het Christendom. Hebben wy hen niet alle vernufte gedenkstukken greetig zien doorshuffelen, om de eene of andere tegenwerping voor den dag te haalen, die, reeds eeuwen geleeden, wederlegd is (*a*). Hebben wy hen niet tot de diepste schuilhoeken der natuure zien doordringen, om te ontdekken, 't geen de algemeene beschouwing van derzelver werken hun niet verschaffen kan; middelen, naamlyk, om het eenig juist berigt van haar oorsprong en bestier den bodem in te slaan (*b*) Hebben wy hen niet alle hairkloovery-

en

(*a*) Gibbon.

(*b*) De boeken van Moses.

en zien gebruiken, die eene doortrapte Sophistery kon opleveren, alle kunstenaaryen, die eene vrugtbaare verbeelding kon verzinnen, om de waarheid te ſchenden en te misvormen, om haar met verzierde zwaarigheden te belasten, en de weezenlyke overmaatig breed uit te meeten. Hebben wy een overleden vernuftig Schryver, wiens bekwaamheden alleen door zyn misbruik van dezelven overtroffen zyn, gelyk zyn roem van geleerdheid door zyne drift, om dien te vergrooten, niet als zyn legaat aan de Wereld zien nalaaten eene pooging, om te bewyzen dat zy Vaderloos is, om eene akelige donkerheid te verſpreiden over die vooruitzigten, welken de Godsdienst helder en lieffelyk gemaakt heeft, en die zielen, welken naar den rang der Engelen dingen, tot den peil der beesten te doen daalen (*a*).

Ziet daar de jammerlyke uitwerkſelen van Godsdienstige Twyffelaary. En, ſchoon men kan aanmerken, dat deeze uitwerkſelen eeniglyk beſtaan in beſpiegeling, indien, nogthans, de daaden der menſchen, in 't minst, door hunne beginſelen geregeld worden, is het, gewisſelyk, zeer te vreezen, dat deeze beſpiegelingen zig in 't gedrag openbaaren zullen. Doen zy zulks niet, de reden kan alleen weezen, dat zoodanige menſchen met zigzelven overhoop leggen, 't welk eene armhartige verdeediging is van hunne Wysbegeer-

(*a*) Hume's Dialogues on Nat. Rel.

geerte; aangezien dat geen, 't welk hun gedrag verontſchuldigt, hunne beginſelen veroordeelt, wanneer het als derzelver gelukkigſte omſtandigheid opgegeeven wordt, dat zy zig in hunne daaden niet vertoonen.

Wat vertrouwen, in de daad, kan men ſtellen op menſchen, die voor zulke beginſelen uitkomen, of wat borg heeft de maatſchappy voor hun goed gedrag. Baarblykelyk geen andere, dan deeze, dat, gelyk de menſchen dikwils erger zyn, dan zy ſchynen, zy ook ſomwylen beter zyn, 't welk veeleer een wankele grond is, om op te bouwen. Ik beweer niet, dat alle ongeloovigen eerlooze menſchen zyn. De ondervinding heeft het tegendeel getoond in 't gemeene leeven. Maar dit beweer ik, dat, naamlyk, daar ééne heerſchende drift den mensch tot zulke heillooze buitenſpoorigheden kan vervoeren, ik niet zie, wat hem, als zyns naasten eigendom, bed, of goede naam het voorwerp eener andere wordt, kragtdaadig wederhouden zal van ook die in te volgen.

Gelyk, wyders, deeze geſteldheid ten hoogſten verderffelyk is in haaren invloed, zoo valt het ook by uitſtek moeilyk haar te verbeteren. In andere ondeugende hebbelykheden, daar de oorzaak van het kwaad ligt in de overmaatige kragt van eenige byzondere drift, die de ziel wegvoert als met een wervelwind, en de afkeurende reden, voor dien tyd, in ketenen ſlaat, blyft het verſtand, na 't bedaaren des oproers,

in

in 't bezit van zyne natuurlyke beſchouwing van zaaken, en, bygevolg, in ſtaat, om de onwettige geneigdheid, die het, voor een wyl overmeesterd heeft, te regt te brengen; en hiertoe wordt het genoopt door die wroeging, welke elk ondeugend bedryf, uit drift, en niet uit vooroordeel, ontſtaande, op de hielen volgt.

Doch, in 't geval, waarmede wy bezig zyn, is 't verſtand zelve bedorven, en dus alle weg tot hervorming afgeſneeden, zoo lang dit bederf duurt. Verkeerde inzigten worden aangenomen als welgegronde beſpiegelingen, vooroordeelen als beginſelen, ongerymdheden als eerste grondſtellingen. De geheele orde des verſtands wordt omgekeerd, en eene hebbelykheid van hairklooven, van, ten minsten, zyne eigen droomeryen volkomen geloof te geeven, doet den mensch averegtsch handelen en redeneeren, niet op aanhitzing van eenige lust of drift, maar met alle koelheid en bezaadigheid, die een vastbepaald ſtelſel kan geeven.

Uit dien hoofde moogt gy hem wyzen op algemeen aangenomen beginſelen. Die verwerpt hy zonder aarſelen. Doe hem de algemeene ſtem des menschdoms hooren. Die behandelt hy als volksvooroordeel. Beroep u op het ſterkst getuigenis. Dat beſchouwt hy als een partydig en onopregt berigt. Val op hem aan met alle de kragt van goede bewysredenen. Zyne Sophistery zal hem op alles, wat gy kunt aandringen,

uitvlugten doen vinden. Begeef u voor een oogenblik op zyn eigen grond. Straks verlaat hy dien, en om uwe vervolging te ontwyken doolt en zwerft hy door de ontelbaare bywegen der hairklovery. Is hy, eindelyk, ſchier buiten adem, en op het punt van gevangen te worden, dan, indien hy eenigszins bekwaam is tot ſpotterny, neemt hy die te baat, om de doodelyke ſlagen van ernstige redekaveling af te weeren. Is hy ook daarin ongelukkig, om dat zy tegen hem gekeerd wordt, dan is zyn laatſte toevlugt boos te worden, en u voor een Dweeper of Geestdryver, te ſchelden. Met één woord, liever zal men alles, wat ook, ter hand vatten, dan zig laaten overtuigen, zyne dwaaling gulhartig bekennen, en die vlytig verbeteren. Want, wat 'er ook de oorzaak van zy, zeker is het, dat de menſchen veel meer afkeer hebben, van eene dwaaling te bekennen, dan een misſlag, of overtuigd te worden van eene ongerymdheid, dan eene ondeugd.

Doch het geen de Twyffelaary nog onverbeterlyker maakt, is, dat deeze onverwinnelyke hardnekkigheid zig wonderlyk weet te verbergen voor hem zelven, wien zy kenmerkt. Dit gebrek, verbeeldt hy zig, kan alleen verweeten worden aan die geenen, welken hem tegenſpreeken, en welken hy verwaande meesters in 't beſlisſen noemt, terwyl hy zelf geheel zedig en redelyk is. Zyn verſtand, dus geheel verduisterd, houdt zig bezig, niet met hem van dwaaling

af

af te wenden, maar daarin te bevestigen, niet met hem tot waarheid te leiden, maar hem den toegang daar toe voor eeuwig te ſluiten. Ongelukkige verbystering, die met licht vleit, terwyl alles duisterheid, en *vreede vreede* roept, terwyl *'er geen vreede, is.*

Al dit is byzonderlyk het geval met Ongeloof, in 't ſtuk van Godsdienst. Hier vereenigen zig verſcheiden omſtandigheden, om de menſchen in hunne vooroordeelen te kluisteren, en zelfs alle zedelyke waarſchynelykheid weg te neemen, dat zy die zullen ontworſtelen. Eer men in een Christen Land tot Ongeloof kan komen, moet men al vry wat overſtappen. Het vermoogen der opvoeding, de kragt der baarblykelykheid, die het Christendom voor zig heeft, de natuurlyke inſpraak des harten zelve, alle deezen moeten geſmoord worden, voor en aleer *een boos ongeloovig hart* plaats kan vinden: En wanneer het plaats gevonden heeft, worden die dingen, welken het te vooren tegen hadt, deszelfs voornaamste ſteunſels. Want, gelyk elke ſtap op den weg der ondeugd den zondaar ſtouter maakt, zoo wordt de Twyffelaary kragtiger en hardnekkiger, naa maate zy hooger ſtygt. Voor zoo veel, derhalven, in den Godsdienst, het gewigt der zaake, beiden, en de ſterkte der baarblykelykheid, de grootſte zyn van allen, kan 'er naauwlyks eenig middel ter overtuiging overblyven, als deezen laag geſchat en verworpen worden. Want het gevaar zelve van ongelyk te hebben, 't welk dienen moest, om ver-

verbetering uit te werken, wordt dan een kragtig middel, om de verbystering te verſterken. Als of de weg, om eene ſteilte te myden, waare, de oogen te blinden, en 'er onverſaagd op aan te loopen.

Hoogmoed, ook, en ſchaamte van eene zoo gedrógtelyke dwaaling te bekennen, en alle de onopregte voorſtellingen en belachelyke afbeeldingen van den Godsdienst in te trekken, welken de ongeloovigen met zoo veel vermaak ten toon hangen, de vernederendſte ſtappen voor hem, die met zigzelven zoo zeer ingenomen is, vereenigen zig met groote kragt, om de oogen voor altoos geſlooten te houden, en de begocheling te verlengen, tot dat de dood hen in een nagt dompelt, welken geen dag ooit zal verdryven. Met goed regt verzekeren, daarom, de Heilige Schriften, dat, als iemant *Moſes en de Propheeten niet gelooft*, of de baarblykelykheid, waarop de Godsdienst reeds gevestigd is, *hy ook niet geloóven zal, al waare 't, dat iemant uit den dood opſtondt.* Uit dit vertoog blykt, dat de Twyffelaary, in twee opzigten, verbaazend onbeſtaanbaar is met zigzelve.

I. Schoon in den hoogſten graad hardnekkig en afkeerig van zig te laaten overtuigen, is zy, by ſommige gelegenheden, de ligtstgeloovige van alle geſteltenisſen. Alles, wat haar eigen drift of vooroordeel ſchynt te begunstigen, hoe onwaarſchynelyk, hoe tegenſtrydig, zelfs, neemt zy aan zonder hapering of ſchroom,

ſchroom, behandelt het met den diepſten eerbied, en koestert en ſtreelt het met de overgegeevenſte verzotheid. Geheel twyffeling en wantrouwen geweest zynde in zaaken van eenen ſtrydigen aart, wordt zy in deezen geheel geloof en vertrouwen. *De mugge uitgezeegen* hebbende *zwelgt zy den kemel door;* en de duidelykſte waarheden, en met de beste getuigenisſen geſtaafde feiten, verworpen hebbende, geeft zy haare toeſtemming aan de ſterkst in 't oog loopende ongerymdheden en tastbaarſte valschheden. Twyffelaars, tot buitenſpoorigheid toe, in één geval, ſchynen luiden van dit ſlag hun best te doen, om zulks te vergoeden, door kinderagtige ligtgeloovigheid in een ander, en eens het middenpunt der waarheid verlaaten hebbende ſlingeren zy onophoudelyk tusſchen de twee uiterſten der dwaaling (*a*).

Dus blykt, dat Bygeloof en Ongeloof, in ſchyn de onbeſtaanbaarſte dingen ter Werelt, in waarheid zeer naauw vereenigd zyn. Beiden zyn zy hardnekkig en bekrompen van ziel. Beiden waanen zy, dat wysheid en vroomheid nergens huisvesten, dan by hen, en brandmerken elk ander gevoelen met de haatelyke naamen van ſchelmery of dwaasheid. Eeuwig komen zy

(*a*) Veelen, die de egtheid lochenen van de Geſchiedkundige boeken der Schriftuure zelven, maaken geene zwaarigheid van te gelooven, dat de menſchen eerst gingen op handen en voeten, of zelfs voorzien waaren van lange ſtaarten, tot dat de voortgang der beſchaafdheid hen leerde over einde te gaan, en dat ſlingertuig van agteren weg te ſnoeijen.

zy met hunne geliefkoosde onderwerpen te voorſchyn, de bondigheid van hun ſtelſel tragtende te betoogen, als of zy vreesden, dat het geen ingang genoeg vondt, en het met elk ding, waarin zy belang hebben, verbindende. Gelyk bygeloovigen hunne uitgezogte woorden en ſpreekwyzen hebben, die zy, geſtadig, hooren laaten, zoo hebben de ongeloovigen die ook. Dweepery, Geestdryvery, Priesterlyke loosheid, zyn eeuwig hunne text, en de beſtendige onderwerpen van hunne uitroepingen.

De waarheid van 't geval is, dat noch Bygeloof noch Ongeloof voor de waarheid eenige weezenlyke agting hebben, maar het een en ander blootelyk een geest van aanhang is, en dus noodzaaklyk moet beſtempeld zyn met alle de buitenſpoorigheid, welke die geest ingeeft.

II. De andere onbeſtaanbaarheid, waarvan wy gewaagden, is de onmaatige verzotheid der Twyffelaaren op wonderſpreuken, hunne onvermoeide yver, om onderſtellingen onder den man te brengen, die tegen het natuurlyk gevoel des menschdoms zoo veel mooglyk aanloopen, ſchoon zy voorwenden, alle onderſtelling den zak te geeven, en alle gevoelen vaarwel te zeggen. Waar vindt men menſchen, die zoo veel ophebben met nieuwe gevoelens in te voeren, nieuwe ſtelſels te ſmeeden, als onze hedendaagſche Twyffelaars, en waar ook menſchen, die zoo mild

zyn

zyn met berispingen van alle ſtelſel en alle leerſtuk. Kan 'er grooter onbeſtaanbaarheid uitkomen, dan zyn best te doen, om alle gevoelen, alle beginſel, met de geaartheid en neigingen der menſchelyke ziel overeenkomstig, uit te roejen, algemeene twyffeling en onverſchilligheid aan te pryzen, te beweeren, dat de waarheid voor eeuwig verborgen ligt voor 's menſchen oogen, en nogthans, te gelyk, de grootſte onwaarſchynelykheden uit te ſtroojen, de menſchen te willen overreeden van dingen, daar hunne harten tegen opkomen, en het genoeg te agten, om die in zwang te brengen, dat zy 'er voor uitgekomen zyn.

Om kort te gaan, gelyk wy vinden, dat de gevoelens van verſcheiden Godsdienstige Genootſchappen en Gezindheden, geduurig, nu ginds, dan herwaarts, dobberen, zoo moogen wy aanmerken, dat het eveneens gelegen is met die der Twyffelaaren, tot zoo verre, dat ik altoos gedagt heb, dat hunne ſchriften de beste wederlegging van haar zelven waaren. Elk, die ze met aandagt en oordeel leest, zal 'er, zonder moeite, honderden van onbeſtaanbaarheden in ontdekken.

Dit moet ſteeds het geval zyn met alles, wat niet naauwkeurig overeenſtemt met de waarheid, die zelve niets anders is, dan overeenſtemming met de natuur der dingen. Doch in de natuur der dingen hangen alle deelen wel ſamen, en ſtrooken zy met elkanderen.

Alles, derhalven, wat daar mede overeenſtemt, zal, in allen opzigte, met zigzelve beſtaanbaar zyn. En wat zoo niet doet, moet, om dezelfde reden, eenige wanvoegelykheid, eenige treffende ongeſtalte, in 't een of ander gedeelte des ſtelſels, openbaaren.

Uit al het gezegde over de Twyffelaary blykt, dat zy, ſchoon redelyker handelwyze voorwendende, dan eenig ander ſlag van Wysbegeerte, de onredelykſte is van allen, dat zy, ſchoon den ſchyn aanneemende van nedrigheid, hoogmoediger is, dan het Stoicynsdom zelve, dat zy, ſchoon op gunſt voor vryheid boogende, 's menſchen geest in de boejen van vooroordeel te ſterker kluistert, en dat zy, ſchoon uitvaarende tegen Meesteragtig beſlisſen, zulks meermaalen doet in den hoogſten trap. Want wy hebben gezien, dat zy dikwils gebruikt is ter inboezeming van ingewikkeld geloof in de ongerymdſte en verderffelykſte leeringen, als ook, hoe hardnekkig, ſtellig en ligtgeloovig de Twyffelaars zyn met betrekking tot hunne eigen ſtelſels. Ja, dat meer is, de yverigſte Twyffelaars (*a*) hebben zig, op de ſchynbaare aannadering hun-

(*a*) Zoodanig was het geval van den berugten Lord Rochester. Welbekend is de gebeurtenis van het hoofd der Franſche Twyffelaaren, on-

hunner ontbindinge, terwyl zy den dood en eene toekomende Wereld, met alle derzelver opeengehoopte yſelykheden, voor zig zagen, dikwils laaten vervoeren ter omhelzing van het veragtelykst Bygeloof, om, indien mooglyk, eene beleedigde Godheid te bevreedigen. En hoe? Door hem te onteeren op eene andere wyze, door eene hulde, zyner volmaaktheden onwaardig, en voor zyne Schepſelen verderffelyk. Zyn kinderſprookjes, en oude wyven praatjes, niet oneindig redelyker, dan eene Wysbegeerte, die zulke uitwerkſelen voortbrengt.

TWEE-

onlangs overleeden, dat hy naamlyk, eene onbekrompen belydenis gedaan heeft van het Roomſche Geloof, terwyl hy zig verbeeldde op zyn doodbed te liggen, lang voor zyn ſterven. Zie ook een Hoogduitsch Werk, ten titel voerende: „Pontoppidani kraft der Warheid, der Atheis„tiſche und unglauben zu beſiegen, in verſcheidenen Hiſtorieſchen Bey„ſpielen ſolcher Religionsſpotter vorgeſtellt, welche ſich entweder be„kehret, oder auch ein einde mit ſchrekken genommen haben."

TWEEDE HOOFDDEEL.

De ongerymdheid van Meesteragtig beſlisſen over Godsdienstige zaaken.

Cicero merkt, elders, aan, dat men, om een onderwerp behoorlyk te verhandelen, voor alle dingen noodig heeft klaare denkbeelden te hegten aan de woorden, met welken het uitgedrukt wordt. Overeenkomstig met deeze aanmerking zullen wy, om de ongerymdheid van het Meesteragtig beſlisſen over Godsdienstige zaaken bloot te leggen, 1) ons werk maaken van de verſcheiden betekenisſen der uitdrukking *Meesteragtig beſlisſen* te bepaalen, en aan te wyzen, op welke van deezen wy hier te denken hebben, 2) doen zien, dat men den oorſprong der zaake te zoeken heeft in laatdunkendheid, en dat dezelve tegen de eerste beginſelen van regt en billykheid aanloopt, 3) de ongerymdheid derzelve in den dag ſtellen, voor zoo veel zy ſtrekt, om Godsdienstige vordering te verhinderen, en eindelyk zullen wy toonen, dat alle bederf des Christelyken Geloofs daar uit gebooren is.

EER-

EERSTE AFDEELING.

De verſcheiden betekenisſen van Meesteragtig beſlisſen.

Eene aanmerking, in het voorige gedeelte door ons reeds gemaakt, dat, naamlyk, verſcheiden dingen, die, in hunnen oorſprongkelyken en onverbasterden ſtaat, zeer goed en nuttig zyn, juist het tegendeel worden, als men ze buiten dien ſtaat uitbreidt, is op het *Meesteragtig beſlisſen* in 't byzonder toepasſelyk (*). Volgens de oorſprongkelyke betekenis der uitdrukkinge wordt

(*) Met de Engelſche, van de Grieken ontleende, woorden, *Dogmatism* en *Dogmatize* gaat dit beter, dan met de Nederduitſche, waaraan wy die wisſelen, Men moet vry wat inſchikkelykheid gebruiken, om door *Meesteragtig beſlisſen* iets goeds te verſtaan. Zoo, nogthans, kan men het op één doen uitkomen, met iets *als zeker vastſtellen, als onbetwistbaar waaragtig bevestigen*, 't geen de zaak te kennen geeft, waarvan hier gehandeld wordt. En, met dit inzigt, heb ik gemeend de vryheid te mogen neemen van de uitdrukking ook op deeze plaats, te bezigen, ſchoon ik daar eene andere zou verkoozen hebben, hadt de Vraag het toegelaaten, en was zy in 't vervolg niet gepaster geweest; eene verkiezing, egter, die ten nadeele van de opgaaf der Vraage niet geduid zy, daar toch het *Meesteragtig beſlisſen*, in den eigenlyken zin der woorden, de zaak is, waarop het, volgens derzelver oogmerk, aankomt, en de inhoud der bovenſtaande, en eenige volgende Paragraaphen, die ik niet wilde uitgelaaten hebben, even goed kon voorgeſteld zyn op eene andere wyze.

De Vertaaler.

wordt daar mede niets meer gemeend, dan het voorſtaan van zeker gevoelen of ſamenſtel van gevoelens boven alle anderen. Overeenkomſtig hiermede wierdt zy oudtyds gebezigd van alle wysgeerige gezindheden, uitgenomen alleen de Twyffelaaren en die der Middel-Akademie, om dat elk derzelven een ſtelſel, haar byzonder eigen, omhelsde, verdeedigde en leerde.

Nu is 't blykbaar, vooral uit het gezegde in 't eerste gedeelte onzer Verhandeling, dat dit, wel verre van iets kwaads of wraakbaars te vervatten, niet alleen goed, maar zelfs onvermydelyk is. Niemant is 'er, die het gebruik zyner reden heeft, of hy moet eenig oordeel vellen noopens de perſoonen en zaaken, die hem omringen, en, als het onderwerp, daar hy zyne aandagt op vestigt, ſamengeſteld is, zekere vereenigingen van denkbeelden maaken, of wel, die aannemen, welken anderen daaromtrent gevormd hebben, dat is, in andere woorden, een *ſtelſel*. Bekwaam te zyn tot het vervaardigen van zulk een welgeregeld ontwerp, is dat geen, hetwelk den Wysgeer, en in de daad den verſtandigen man, onderſcheidt van den onkundigen en ongeleerden. De groote zaak is hier niet, alle ſtelſel vaarwel te zeggen, (dat hetzelfde zou zyn als het gebruik van de reden en alle rigtſnoer van gedrag vaarwel te zeggen) maar ons ſtelſel te bouwen op goede beginſelen, deszelfs deelen noch te veel te vergrooten, noch te veel te verkleinen, en alle dezelve tot een regt en redelyk einde te doen dienen.

Uit

Uit deezen hoofde ben ik dikwils verwonderd geweest over de onbezonnenheid der geenen, die alle denkbeeld van ſtelſel uit den Godsdienst willen verbannen hebben. Gewisſelyk trekken zy het ſtuk te verre, en willen in deeze weetenſchap iets ingevoerd hebben, dat in geene andere, welke ook, beſtaat. Omtrent elk onderwerp vinden wy dat zekere geſchikte reeks van gevoelens gekoesterd en beweerd wordt, en de Wysgeeren onderſcheiden volgens die, waarvoor zy pleiten. In de Starrekunde hebben de ſtelſels van *Ptolomeus*, *Copernicus*, *Descartes*, *Newton*, beurtelings de overhand gehad. In het Zedelyke zyn de *Eigenliefde*, de *Goedwilligheid*, de *Reden*, de *Wil van God*, de *Natuur en gepastheid der dingen*, een *Zedelyke ſmaak*, allen ten grondſlage gelegd der Zedelyke verpligting, en hebben zoo veele verſchillende ſtelſels gekenmerkt.

In den Godsdienst is 't eveneens. En daar, indedaad, is deeze geneigdheid, om ſtelſels te ſmeeden, allerjammerlykst misbruikt. Doch het is ongerymd, om dat een ding misbruikt is, deszelfs regt gebruik te veroordeelen, dan byzonderlyk, wanneer, gelyk ons gebleeken is hier het geval te zyn, dat gebruik onvermydelyk is.

Daar, nogthans, in den Godsdienst, het misbruik veel meer in zwang geweest is, dan het gebruik, en daar zulke Godsdienstige begrippen, die men minst

herkaauwd en raauwst ingezwolgen heeft, algemeenst verdeedigd en driftigst voortgeplant zyn, ſchynt thans de uitdrukking van *Meesteragtig beſlisſen* voornaamlyk drie betekenisſen te hebben.

Zy betekent 1) gevoelens aanneemen zonder gepaste baarblykelykheid, of die zoo ſtyf en ſterk vasthouden, dat de deur tot alle verdere onderrigting en naſpooring geſlooten wordt. Schoon iemant eenige redenen mooge hebben ter omhelzinge van zeker gevoelen, 't kan egter gebeuren, dat hy het nog niet beſchouwd heeft in alle deszelfs deelen en omſtandigheden, en dat dus verder onderzoek hem nieuwe of uitgebreider denkbeelden van hetzelve zal verſchaffen, welken het mooglyk is, dat zyn geloof eenigermaate van gedaante doen veranderen. Men doet 2) de uitdrukking betekenen die verzotheid op onze eigen gevoelens, waardoor wy ze beſchouwen, als de onfeilbaare toetsſteen van regt en onregt, en die van anderen verwerpen, als misdaadig en verfoejelyk. Ten aanzien van allerlei onderwerpen is 'er in den mensch eene ſterke geneigdheid, om zyne eigen bevattingen tot wetten te maaken, en die vryheid aan anderen te weigeren, die hy zigzelven aanmaatigt. Doch byzonderlyk ontdekt men deeze geneigdheid omtrent zaaken van Godsdienst. Gelyk het hier een voorwerp raakt van meer gewigt dan eenig ander, zoo kunnen de menſchen in de verbeelding vallen, dat hunne Meesteragtigheid in 't beſlisſen aan dit gewigt

wigt moet geëvenredigd zyn, en juist die omſtandigheid, welke hen zigzelven meest behoorde te doen mistrouwen en voor overreeding blootſtellen, heeft hen bovenal opgeblaazen en hardnekkig gemaakt. *Meesteragtig beſlisſen* wordt 3) dikwerf gebruikt ter aanduidinge van die onverdraagzaamheid, waardoor men anderen van de regten des geweetens met geweld berooft, en hun zyne eigen gevoelens opdringt, op eene willekeurige, en, gelyk 't genoemd wordt, *Meesteragtige* wyze. Dit is een noodzaaklyk gevolg van eene verwaande hoogagting voor onze eigen geliefde kundigheden. Wanneer 's menſchen genegenheid door een voorwerp geheel en al ingenomen is, kan hy zig bezwaarlyk vergenoegen met dat bedaardelyk in eenzaamheid te beſpiegelen. Aan anderen moet hy zyne gedagten mededeelen, en hen noodigen, om die ook aan te neemen. Kan hy zulks niet uitwerken, door geoorloofde, niet zelden is hy dan in verzoeking, om het te doen, door verboden middelen, zelfs door geweld en wreedheid, en om der menſchen lighaamen te folteren, op dat hy hunne harten winnen mooge.

In welke van deeze drie betekenisſen men het *Meesteragtig beſlisſen* neeme, deszelfs ongerymdheid zal duidelyk blyken uit het geen wy nu gaan voordraagen.

TWEEDE AFDEELING.

Meesteragtig beſlisſen heeft zynen grondſlag in laatdunkendheid en leidt tot ongeregtigheid.

Elk menſch, van eenig nadenken en de minste opregtheid, zal gereedelyk belyden, dat hy vervallen is tot ontallyke dwaalingen en misſlagen, dat hy zig door ſchyn kan laaten bedriegen, en dat niets, dan de grootſte omzigtigheid hem daartegen taamelyk kan beveiligen. Eene behoorlyke overtuiging hiervan moet, natuurlyker wyze, te wege brengen, dat wy ons zelven wantrouwen, zedig zyn, en gereed, om onderwys te ontvangen, met één woord, dat wy ons wagten van *Meesteragtig beſlisſen.*

Heeft het tegendeel van dit alles plaats, is iemant voorbaarig in het aanneemen van gevoelens, is hy hardnekkig in die te verdeedigen, weigert hy te luisteren naa 't geen 'er gezegd kan worden voor anderen, of zoekt hy den evenmensch zyne begrippen met kragt op te dringen, dan is het blykbaar, dat hy geene reg-

regte kennis van zigzelven heeft, maar opgeblaazen is door de ondraaglykſte trotsheid. Niets minder dan de overtuiging, dat hy alle mooglykheid van mistasting te boven is, kan hem vervoeren, om zig het uitſluitend regt aan te maatigen, van te beſlisſen, en zyne gevoelens ten regel voor de Wereld te maaken. Hoe zeer, derhalven, moet verwaandheid den geenen blinddoeken, die nimmer zag, dat hy ongelyk hadt, nimmer iets gevoelde van zyne zwakheid, van het bedriegelyke der uiterlyke vertooning, of de dwaasheid van zig daaraan over te geeven met eene al te voorbaarige drift. De ondervinding hiervan in een enkel geval moest het ſpel der Meesteragtige beſlisſing verbrodden, en haare ongerymdheid in den dag ſtellen. Want kan iemant mistasten in een geval, dan kan hy het ook doen in anderen, en vallen, terwyl hy meent zeer vast te ſtaan.

't Is waar (gelyk wy reeds gezien hebben) dat niemant weezen kan, zonder zyne gevoelens en zyn ſamenſtel van gevoelens ook. Dan, voor deeze gevoelens en dit ſamenſtel kan men uitkomen, met zedigheid, en pleiten, zonder trotsheid. Zy moeten gerekend worden voortbrengſels te zyn van ons zorgvuldigſt onderzoek, en niet uitſpraaken der onfeilbaarheid. Men kan ze beweeren, als zig aanpryzende door de meeste baarblykelykheid. Doch aan andere moeten wy gelyke vryheid gunnen, als wy zelven neemen, die, naamlyk, van zulke gevoelens te om-

helzen, als wy goedvinden. Niets, dan onfeilbaarheid, kan Meesteragtige beſlisſing regtvaardigen. En gelyk Meesteragtige beſlisſing op laatdunkendheid gebouwd is, wat ook het onderwerp zy, zoo loopt deeze grondſlag van dezelve dubbel in 't oog, met betrekking tot den Godsdienst, om dat wy hier te ligter kunnen mistasten, wegens de uitgebreidheid en verhevenheid des voorwerps, ten zelfden tyde, dat het gewigt daarvan ons te meer verpligt, om toe te zien, dat wy niet misleid worden.

Neemt dus Meesteragtig beſlisſen zyn oorſprong uit laatdunkendheid, het leidt ook tot de ſchreeuwendſte ongeregtigheid. Want hetzelfde regt, dat iemant heeft, om Godsdienstige begrippen voor zigzelven te vormen, of reeds ingevoerde te verklaaren, heeft ieder een. Onder alle regten zyn die des geweetens de heiligſte en dierbaarſte, om dat het groot voorrecht der menſchelyke natuure, 't geen den mensch van de mindere dieren onderſcheidt, in het genot daarvan beſtaat. En hoe kan men dit vermoogen gebruiken, als aan hetzelve geene ongeſchonden vryheid wordt toegeſtaan. Neem deeze vryheid weg, en de Heer der laagere ſchepping daalt tot derzelver peil, het eigendom van zyn Meester. Welken last kan iemant toonen, om eens anders geweeten iets voor te ſchryven, of iemant het vry uitdrukken zyner beſpiegelende gevoelens te verbieden, als zy der maatſchappye niet nadeelig zyn. Geenen last altoos, maar

magt

magt alleen, welke de wisſelvalligheid der menſchelyke zaaken hem draa beneemen kan, om ze tot het voorwerp zyner onderdrukking over te brengen.

't Kan eenigszins vreemd ſchynen, dat dit onvervreemdbaar regt, van voor zigzelven te oordeelen, meer vertreeden is in 't ſtuk van Godsdienst, dan in eenig ander, hoe genaamd. Want, zeker, indien vryheid van denken en ſpreeken voor een goed van zoo veel waarde gehouden wordt in andere zaaken, hoe veel meer dan in eene zaak, met welke de weezenlykſte belangen der menſchelyke natuure gemoeid zyn. Dit is eene zoo in 't oogloopende waarheid, dat de gewoonte der menſchen van Dwinglandy te oeffenen het alleen noodzaaklyk kan maaken, dezelve een weinig op te helderen. Wanneer iemant ſlegts de aangebooren regten der menſchelykheid gadeſlaat, zonder te bedenken, hoe zeer zy overal in de Wereld geſchonden worden, moet het hem grootelyks verbaazen, dat het voor eene fraaje Spreuk gehouden wordt van een deftig en verſtandig Geſchiedſchryver: *Rara Temporum felicitas, ubi ſentire, quæ velis, et quæ ſentias, dicere, licet* (*a*). 't Geen hy voorſtelt, als het kenmerk van zonderling gelukkige tyden, moest in alle tyden en Maatſchappyen gemeen zyn. Dan in hoe weinigen vindt men het.

Dee-

(*a*) Zeldzaam geluk der tyden, te moogen denken, gelyk men wil, en ſpreeken, gelyk men denkt. Tacitus.

Deeze Godsdienstige vryheid, die lang onderdrukt wierdt, en het juk droeg van bygeloof en bedorvenheid, te herſtellen, was een voornaam einde der Chriſtelyke openbaaring. Met regt wordt deeze openbaaring daarom genoemd *de volmaakte wet der vryheid*, aangezien zy de menſchen verlost uit de wreede ſlaaverny van inzettingen, plegtigheden en menſchelyke verzierſelen, die de gedaante van den Godsdienst aannamen, terwyl deszelfs weezen geheel verlooren gegaan was, en aangezien zy hen leerde, waarin de waare Godzaligheid beſtaa, te weeten, in God en den naasten lief te hebben. Doch zoodanig is de verkeerdheid der menſchen, zoodanig hunne geneigdheid tot Meesteragtig beſlisſen, en oeffenen van Geestelyke Dwinglandy, dat het middel van verlosſing op nieuw verdraaid wierdt tot een middel van ſlaaverny, in zoo verre dat Geestelyke overheerſching en onderdrukking des geweetens tot veel hooger trap gevoerd zyn onder de Christenen, dan misſchien ooit in de Heidenſche Wereld.

DERDE AFDEELING.

Meesteragtig beſlisſen verhindert Godsdienstige vordering en vernietigt het weezen van den Godsdienst zelve.

't Is de menſchelyke vermoogens eigen, allengs en by trappen, in uitgebreidheid en ſterkte toe te neemen, en, uit bykants onmerkbaare zaaden, geſtrooid door de hand des Scheppers, onder zorgvuldige aankweeking, tot eene verbaazende hoogte op te wasſen. Hiertoe, nogthans, zyn onderwys, oeffening, ondervinding, onvermydelyk noodig. En alle deezen maakt een Meesteragtig beſlisſende geest kragteloos. Voor altoos zyn deszelfs uitzigten vastgeſteld en derzelver omtrek bepaald. Alles, wat binnen dien omtrek niet valt, beſchouwt hy met onverſchilligheid, veragting of afgryzen. Vergeefs wordt 'er onderregting aangeboden, vergeefs nieuwe ontdekkingen vertoond, aan de ziel, waarin deeze geſteldheid heerſchappy voert. Zy kan dezelven niet ontvangen. Haare aangenomen gevoelens zyn de onveranderlyke toetsſteen van alles. Hoe

zullen zy dan beproefd worden aan eenen anderen. 't Is vermetele ſtoutheid die van hunnen throon te ſtooten.

Humanum est errare (*) heeft de Meesteragtige beſlisſer geſtadig in den mond. Doch het is enkel, om te bewyzen, dat hy zelf eene uitzondering is op deezen algemeenen regel. Hy erkent te meer zwakheid en dwaasheid in de rest des menschdoms, op dat hy zigzelven te meer bekwaamheid en wysheid mooge aanmaatigen. Nooit komt hem in 't hoofd, dat eenige omſtandigheid, eenige betrekking, van de zaak in geſchil, zyne aandagt ontſnapt kan zyn, dat eenige valſche ſchyn zyne ſchranderheid misleid, eenige drift, of eenig vooroordeel zyn oordeel geboogen, kan hebben. En hiervan is het onbetwistbaar gevolg, dat hy op den ouden en van den aanvang af betreeden weg voortwandelt, zonder ooit een nieuw pad te verneemen, of zelfs te begrypen, dat 'er eenig oord kan zyn, buiten dat, hetwelk zyn naauwbeperkt gezigt kan overzien. Elke ontdekking is voor hem verlooren. Proefondervindingen, de voornaame bron der menſchelyke kundigheden, zyn verbooden, om dat alle proefondervindingen iets onbekends onderſtellen, 't welk de Meesteragtige beſlisſer geenszins toeſtaat. De vleugelen des vernufts, altoos uitgeſpreid om zig tot eenige nog onbezogte hoogte te verheffen, worden gekort of uitgetrokken. De weetenſchap, die zig geſtaadig uitbreidt en nieuwe loten ſchiet, wordt by

(*) Dwaalen is menſchelyk.

by de ſtam afgeſneeden, of, gelyk boomen, die hunne bepaalde plaats aan latwerk of in een broeikas hebben, beſnoeid, zoo dikwerf zy boven de voorgeſchreeven hoogte ryst, of het gezette perk te buiten gaat.

Wat anders, dan Meesteragtige beſlisſing, heeft de weetenſchap, voor zoo veele eeuwen lang, gedoemd tot ketenen en duisternis. Onderſtellingen wierden aangenomen, zonder proeven, zonder onderzoek. Vinding en ſtrikredenen wierden gebruikt, om ze te onderſchraagen. De ganſche loop der natuure wierdt gewrongen tot overeenſtemming met een geliefkoosd ſtelſel. Dat te hervormen, was vermetel, dat in twyffel te trekken, misdaadig, dat te verwerpen, heiligſchennis. Gedekt door de bolwerken van laatdunkendheid en onkunde wederſtondt het allen aanval van redelyk onderzoek, en dwaalingen en vooroordeelen wierden van het eene geſlagt aan het ander overhandreikt. Kunst was ruwheid, weetenſchap wartaal, en wysbegeerte een vloed van barbaarſche woorden. In deezen ſtaat bleeven de zaaken, tot dat het licht der oudheid gelegenheid kreeg, om op nieuw te ſchynen en de duisternis te verdryven, tot dat men het Meesteragtig beſlisſen vaaren liet, en waare Wysbegeerte, de Dogter van Naſpooring, en de Gezellin der Zedigheid in deszelfs plaats ſtelde.

Strekt het Meesteragtig beſlisſen, om vordering te

verhinderen in elke tak van kennis, bovenal heeft het daartoe eene heillooze geſchiktheid, in den Godsdienst. Want een ongelukkige ſamenloop van oorzaaken heeft te wege gebragt, dat juist dat onderwerp, waaromtrent wy meest noodig hebben, onze gedagten met oplettendheid, ryp beraad, en zorgvuldige toevoorzigt te vormen, allerligtvaardigst behandeld is, ja gerekend, alle onderzoek, als het kind van Godloosheid en Ongeregtigheid, uit te ſluiten. Van daar ſtaan, als Meesteragtige beſlisſing in den Godsdienst heerscht, de vergiftigſte leeringen, indien zy het geluk hebben van de geliefkoosde te zyn, gebouwd op een diamante Rots, welke niets kan doen waggelen, hoe geweldig het ſtormtuig zy, dat men 'er tegen aanvoert.

De Godsdienst, kan men inderdaad bybrengen, verſchilt van alle andere weetenſchap, daar men toe komt door het menſchelyk verſtand alleen, in dit gewigtig opzigt, dat dezelve, als opgegeeven door de Goddelyke Wysheid, reeds volmaakt is, en geene vermeerdering of verbetering toelaat. Op de menſchelyke zwakheid, derhalven, kan men zig, in dit geval, niet beroepen, als op een reden tot vry onderzoek en ongedwongen beproeving, om dat de leeringen, welken het hier geldt, als niet voortgevloeid uit een feilbaar verſtand, maar afkomſtig van de Alweetendheid zelve, met geen dwaaling kunnen beſmet zyn, maar eeuwige waarheden weezen moeten. Hier, dan, is Meesteragtig beſlisſen deugd, en hapering of onderzoek Ongodsdienstigheid.

Dik-

Dikwerf is dit aangedrongen door Meesteragtige beflisfers in 't Godsdienstige en Dweepers van allerlei benaaming. Doch het verliest alle zyne kragt, zoo draa men aanmerkt, dat 'er geen geschil is over de egte uitspraaken der Goddelyke openbaaring, welker volmaaktheid en onbetwistbaarheid elk toestaat, maar dat de vraag alleen valt, wat men daar voor al of niet te houden hebbe', en welke de juiste zin en meening zy van zoodanigen, die men 'er voor erkent. Heidenen en Mahometaanen beweeren zoo wel Goddelyke openbaaringen te hebben, als de Christenen. Deeze moeten derhalven beproefd worden aan zekere regelen, op dat men weete, wie van hun zulks beweeren op goede gronden. De Christenen, die het eens zyn in 't erkennen eener Goddelyke openbaaring, verschillen, niettemin, bykants oneindig, omtrent derzelver waaren zin. Deeze uitleggingen zyn aan dwaaling onderheevig, even als alle andere menschelyke uitspraaken, en moeten aangenomen of verworpen, verbeterd of bevestigd worden, naa maate men bevindt, dat zy met de reden of met de Goddelyke openbaaring op andere plaatsen overeenstemmen of stryden. Hiertoe is onderzoek en vryheid van voor en tegenpleiten noodig, en moet ten grondslage gelegd worden, dat men geene uitspraaken van een mensch of gezelschap van menschen voor goede munt heeft te ontvangen, op den voet van een *Ipse dixit* (*). Met één woord,

(*) Hy, of de Meester, heeft het gezegd.

woord, het Meesteragtig beſlisſen, dat alle vrye naſpooring van Godsdienstige zaaken onvermydelyk afſnydt, moet vaarwel gezegd worden, zal men eenige weezenlyke vordering in Godsdienstige kennis verwagten kunnen.

't Geen ik gezegd heb van Meesteragtig beſlisſen omtrent zaaken van beſpiegeling, is niet minder waar met opzigt op zaaken van betragting. De man, die zig, in alle de deelen van zyn gedrag, onberispelyk agt, zal nooit luisteren naar vermaaning of beſtraffing, nooit eenige kwaade hebbelykheden, verbeteren, zig nooit tot eenige zedelyke uitmuntendheid verheffen, maar de reis des leevens onbekommerd voortzetten, terwyl zyn zak van ondeugd en dwaasheid geſtadig voller wordt, tot dat hy eindelyk onder deszelfs gewigt bezwykt.

Laat de Meesteragtige beſlisſer ook bedenken, dat hy, zyne eigen Godsdienstige begrippen, als de onveranderlyke ſtem der waarheid, opgeevende, en het vry onderzoeken derzelve verbiedende, het weezen zelve van den Godsdienst vernietigt. De Godsdienst ſluit alle geweld en dwang uit. Hy onderſtelt vrywillige toeſtemming des verſtands en overgaaf des harten. Zoo draa iemant eenig ſamenſtel van gevoelens aan anderen voorſchryft, als alleen aanneemelyk, belydt hy voldaan te zyn met mondelyke verklaaring en uitwendig bedryf, zonder zig over hart en gemoed in 't minst

minst te bekommeren. Want deeze verzetten zig tegen alle Geestelyke overheerſching. Het geweeten is altyd vry, ten minsten in het denken, hoe zeer men het zyn regt van ſpreeken of werken ontroove: en in het hart of geweeten heeft de Godsdienst zynen zetel. Van daar vertoont zig de Meesteragtige beſlisſer, die het geweeten aan banden wil leggen, in een allerbelachelykst licht, om dat hy het onmooglyke onderneemt, en het weezen van den Godsdienst vernietigt, met dien te doen beſtaan, in zekere bepaalde vorm van woorden, en uitwendige verrigtingen en plegtigheden, die niets Godsdienstigs hebben in zigzelven, en alleen Godsdienstig worden, als men ze met den Godsdienst vereenigt, of bewyzen van denzelven doet geeven.

Nademaal, derhalven, het Meesteragtig beſlisſen al te veel opgang gemaakt heeft in de Wereld, is, uit deezen hoofde, niets zoo afhangkelyk van uitwendige omſtandigheden, dan de Godsdienstige begrippen der meeste meenigte, begrippen, die geheel buiten het bereik moesten zyn van de grilligheden des gevals. In de daad zyn zy doorgaans even toevallig als afkomst en geboorteplaats, die volſtrekt niet van ons zelven afhangen. In welke kerk iemant gebooren of opgevoed zy, daartoe, verwagt men, zal hy behooren, zoo dat iemants Godsdienst meeſtal bepaald is, voor dat hy ter Wereld komt, en minder van zyne eigen keuze voortkomt, dan zyne bezigheid of zyn beroep.

VIER-

VIERDE AFDEELING.

Uit Meesteragtig beſlisſen is alle bederf geſprooten, dat het Christendom onteerd heeft.

Niets kan, het zy in Leer, Tugt of Dienst, eenvoudiger, duidelyker, en natuurlyker, zyn, dan het oorſprongelyk Christendom. Hoe weinig en hoe klaar zyn de Geloofspunten, door den Heiland en zyne Apostelen voorgeſchreeven. De erkentenis van één God en de Goddelyke zending van zynen Zoon Jeſus Christus, maakte, in den beginne, het ganſche geloof van een Christen uit. Geſchikt naa elks bevatting, en blykbaar voor elk onpartydig verſtand, wierdt de Hemelſche leer van 't Euangelie niet verduisterd of verward door moeilyke geſchilſtukken uit de ſchool van Plato of Ariſtoteles, noch door al te nieuwsgierige naſpooringen van Gods beſluiten, of verhandeling van onderwerpen, die de bekwaamheid van den mensch te boven gaan. Wierden de fondamenteele Artikelen ſlegts gehandhaafd, dan veroorzaakte verſchil van gevoelen geene ſcheuringen of vervloekingen, maar ging het

het gepaard met onderlinge liefde en verdraagzaamheid. In de algemeen aangenomen regelen van geloof en leeven berustende, verbeidden de navolgers van Jeſus met geduld, of het Gode behaagen mogt, hun verder licht, omtrent minder klaare en gewigtige ſtoffen, te verſchaffen. De hoofdſom en zelſtandigheid van het Christelyk Geloof wierdt toen niet geheel geſteld in de kennis van verborgenheden, in een zuivere belydenis, en welbeſpraakte tong, maar voornaamlyk in eenen wandel, overeenkomſtig met het Euangelie, den geest, en het voorbeeld van Christus.

Zoodanig was de ſtaat der dingen in dat gezegend tydperk, 't welk de gunst genoot van 's Heilands en zyner Apostelen tegenwoordigheid, en waarin het Meesteragtig beſliſſen geen plaats hadt.

Kort, nogthans, was deszelfs duur. Want aan den eenen kant bragten de Jooden, in de pas opgerigte Kerk gekomen, en niet in ſtaat om zig te ontdoen van de beginſelen, waarin zy opgevoed waaren, dien geest van Meesteragtige beſliſſing, en dien afkeer van andere volkeren, met zig, welke hen altoos deedt onderſcheiden. Aan den anderen kant zag men (gelyk ons reeds gebleeken is) door de Heidenſche Wysbegeerte, die verzotheid op ſtelſels en ſpitsvindigheden welhaast invoeren, die naderhant zoo verderffelyk was voor de eenvoudigheid van den Godsdienst, geſchikt ten algemeenen nutte, en dus ook ter algemeene bevatting.

Al dit bederf, de vrugt alleen van Meesteragtig beſlisſen, van eene begeerte om wys te zyn boven het geopenbaarde, en de verzinſelen van menſchen te doen eerbiedigen als uitſpraaken der hoogſte Wysheid, verergerde nog veel ſedert de bekeering van het Roomſche Ryk. Want toen kreeg de menſchelyke verbeelding, door rust, overvloed, en magt, eenen vryen loop, en deedt zy de drift tot Meesteragtig beſlisſen aangroejen. Het vermeenigvuldigen der Geloofs-Artikelen ging alle maat en paalen te buiten. Volſtrekt niets beduidende onderwerpen wierden geſchilſtukken. En nogthans was verſcheidenheid van gevoelen misdaadig. De zaligheid van der menſchen zielen met alle twist over zaaken van Godsdienst verbindende, bragt men de ſchaal der regtzinnigheid onmiddelyk te voorſchyn, woog daarin de verſchillende gevoelens, en die allen, op één na, te ligt bevindende, ſprak men den ban uit over derzelver voorſtanders. Ingevolge hiervan ſmeedde men onophoudelyk nieuwe geloofsregelen, waarin men elk punt zogt te bevatten, dat niet onderzogt mogt worden. Men verzon uitdrukkingen, onbekend in de Heilige Schriften, en gaf grooter en grooter gezag aan menſchelyke opſtellen en beſluiten. De zuivere en kunſtelooze Godsdienst van Jeſus wierdt een kunſt en beroep, en 't geen voornaamlyk geſchikt was ter beſtieringe des harten, plaatſte men eeniglyk in het hoofd, al het welk, op eene deerlyke wyze, merkwaardig was in het tydperk, dat volgde op de Niceenſche Kerkverga-

gadering, en geſchokt wierdt door de geweldige beroerte, uit het verſchil tuſſchen de Ariaanen en Orthodoxen voortgekomen.

Het kwaad, nogthans, ging, indien het mooglyk is, verder, toen de woeste ſchoolgeleerdheid haare Meesteragtige beſliſſing ter Kerke hadt ingevoerd, en daar verheven tot de volkomenſte heerſchappy. Zy veranderde de gedaante en zelfſtandigheid van het Christendom. Zy ſmeedde, handhaafde, en vestigde de ongerymdſte en verderffelykſte leeringen, en ſchoot zulke diepe wortelen, dat zy nog niet uitgeroeid is in veele der zuiverſte ſchoolen van Christelyke weetenſchap. Want wat vindt men in de leerſtellige Schriften van veele Godgeleerden anders, dan overnatuurkundige en ſchoolſche Spitsvindigheden, dan Verhandelingen, meer afgetrokken, dan nuttig, dan uitleggingen en omſchryvingen, die door een ſchaduw van geleerdheid verdonkeren 't geen zy bezig zyn te verklaaren en op te helderen.

Deeze geſteldheid heeft de menſchen vooral wederhouden van Gods woord te beoefenen. Want verzot op ſtelſels, of ſamenſtellen van Godgeleerdheid, den ganſchen Godsdienst, zoo natuurlyken, als geopenbaarden, in alle zyne uitgebreidheid, vervattende, ſtelden zy die voor als volmaakte regelen van geloof en leeven, en deeden dus eenigermaate het gebruik der Heilige Schriften ophouden. Want, terwyl elk,

in zyn eigen geliefd ſtelſel, de geheele zelfſtandigheid van het Christendom, en al het noodige ter Zaligheid, vondt, terwyl hy voor misdaadig verklaarde eenig punt van hetzelve te betwisten, en het tot een maatſtok gebruikte, om alle Godsdienstige gevoelens meê te meeten, wat behoefde hy de Heilige Godſpraaken te raadpleegen, dan om den inhoud van zyn ſtelſel door gepaste Texten en aanhaalingen te ſtaaven. Met dit oogmerk heeft men dikwils gunſtig ſchynende uitgekoozen, anderen verzweegen, en dus aan Godswoord leeringen opgedrongen, die 'er niet in vervat waaren.

Wy willen hiermede niet aanduiden, dat 'er geen aantal boeken van Godgeleerdheid is, die, de regelen der zuivere reden, en het oogmerk der gewyde ſchriften, volgende, de egte leeringen en bevelen des Christendoms voordraagen, en de bevordering van een heilig en deugdzaam leeven beſtendig in 't oog houden. Doch uit zulke werken is het Meesteragtig beſlisſen, in den zin, dien wy 'er hier aan hegten, verbannen, als voor den waaren Godsdienst verderffelyk. En niemant ook zal ontkennen, dat 'er veelen zyn van eenen ſtrydigen aart, die groot kwaad in de Wereld gedaan, en honderden van ongerymde bevattingen, onder de Christenen heerſchende, of voortgebragt of gekoeſterd hebben, en dat deezen in den waaren geest van Meesteragtige beſlisſing geſchreeven zyn.

Onder anderen heeft deeze geest die heillooze verdeeldheden gebaard, die de Christelyke Kerk van één gereeten, en over den Godsdienst een zoo grouwzaam en woest aanzien verſpreid hebben. Want terwyl elke Christelyke Gemeente daar van leerde de Christelyke Kerk binnen haar eigen omtrek te bepaalen, en alle anderen van den weg der Zaligheid uit te ſluiten, ſmeedde zy, niet vergenoegd met den regel des Geloofs, nagelaaten door onzen Heer en zyne Apostelen, anderen naa welgevallen, en, het zegel van Kerkelyke beſluiten daaraan hebbende doen hangen, bekleedde zy dezelven met de waardigheid van Goddelyk gezag. Elke gezindheid de zuiverheid van haar eigen Geloofsleer dus beweerende, als alleen den zin van Gods woord bevattende, en bygevolg alleen moetende geduld worden, zag men menſchen de verbaazende vermetelheid hebben van den Opperheer zynen donder te ontwringen, om de hoofden hunner evenmenſchen daarmeê te verpletteren. Ja, zig niet genoegende aan 't vernielen hunner lighaamen, doemden zy ook hunne zielen tot eeuwige folteringen. Oproeren, onverzoenbaare vyandſchappen, wreede vervolgingen, lange en bloedige oorloogen, zyn uit deeze bron voortgevloeid. 't Geen de Hemel geſchikt hadt, om elken menſchelyken band naauwer toe te haalen, en de leden der Maatſchappy ſterker te vereenigen, is misbruikt, om den eenen los te maaken, en de anderen van elkanderen te verwyderen.

Tyd en woorden zouden my ontbreeken, moest ik alle de jammeren, uit deezen wortel voortgeſprooten, optellen. Want zoo ver is de liefde, van het onfeilbaar kenmerk der Christenen te zyn, gelyk de Heiland uitdrukkelyk begeerde, dat *Godgeleerde haat en nyd* gebezigd is, om het kort begrip van alle kwaadaardigheid aan te duiden.

Waaromtrent, daarenboven, heeft men deeze geneigdheid tot Meesteragtig beſlisſen, in 't algemeen, plaats gegeeven? Welken zyn de onderwerpen geweest der heevigſte Godgeleerde twisten? De weezenlyke deelen van het Christendom, zulke ſtukken, die eenen regtſtreekſchen invloed hebben op de betragting, en de eeuwige Zaligheid raaken? Geenszins. Volſtrekt niets beduidende vraagen, en die men op de eene en andere wyze hadt kunnen beantwoorden, zonder de grondſlagen van den Godsdienst te benadeelen, of waarvan men veel beter geheel zou gezweegen hebben, zyn by ontallyke gelegenheden de onderwerpen geweest der woedendſte krakeelen.

Men kan hiervan éene duidelyke reden geeven, die ook eenen aanmerkelyken trek in het karakter der Meesteragtige beſlisſing doet zien. Want, nademaal die dingen, welken het weezen van den Godsdienst uitmaaken of 'er aan verknogt zyn, als blykbaar voor allen, weinig plaats tot twist overlaaten, hebben zy, die naar onderſcheiding jookten, of tweedragt wensch-

ten

ten te verwekken, noodig gevonden, zekere afgetrokken en ingewikkelde vraagen uit te denken, die hun eigen vernuft en dat van anderen konden oeffenen, eene onmiddelyke verſcheidenheid van gevoelen voortbrengen, en geſchillen *in 't oneindige* baaren. Deeze ſtukken, door hen, die ze ſmeedden, vertoond wordende, als de ziel en het leeven van den Godsdienst raakende, trokken de gedagten der menſchen af van het aankweeken van waare Godsvrugt, en vestigden die op dingen, welke daarmede weinig of niets te ſchaffen hadden. Terwyl de menſchen onder den ſchyn van Godsdienst, ſtreeden voor 't geen zoo luttel bezat van deszelfs weezen, is 't geen wonder, dat hunne handelingen met hunne beginſelen ſtrookten, en dat zy misdaaden begingen, en onheilen bewerkten, zoo onteerende voor den Godsdienst, als verderffelyk voor het menschdom. Te regt merkt daarom Hilarius van Poitouvery aan, dat, terwyl de Godgeleerden elkanderen beſtreeden over woorden, terwyl zy duistere en ydele vraagen verhandelden, die hen in aanhangen en partyen verdeelden, en terwyl zy elkanderen ter Helle doemden, niemant hunner Christus toebehoorde, en de geheele Kerk in flenteren geſcheurd wierdt, niets Christelyk, dan den naam, behoudende.

Wanneer wy letten op alle deeze gewrogten van den Meesteragtig beſlisſenden geest, die zig tegen het gebruik der reden en vry onderzoek in den Godsdienst ver-

verzet, is het dan vreemd, dat men de kinderagtigſte zotternyen, de onbeſtaanbaarſte verzierſelen, de duisterſte, ongerymdſte en tegenſtrydigſte ſtellingen, als geloofspunten heeft aangenomen, dat men nietsbeduidende vertooningen, onverſchillige, ja dikwerf onbetaamelyke gebruiken, eerbied voor zekere perſoonen, plaatſen en dingen, voor zekere gedaanten of kleuren van gewaad, voor zekere bewegingen, houdingen, draaijingen des ligbaams, of ſtemklanken, als de weezenlykſte deelen van het gedrag heeft gerekend? Is het dan vreemd, dat wy, uit de Geſchiedenis en onze eigen ondervinding, leeren, dat 'er geen zoo belachelyk of ongerymd gevoelen, en geene zoo onnatuurlyke handelwyze te begrypen is, of de menſchen zullen 'er toe te brengen zyn, als zy met de eerwaardigen naam van Godsdienst beſtempeld worden? Behoeven wy ons, herhaal ik, over dit alles te verwonderen, wanneer wy gadeſlaan, hoe zelden de menſchen agt geeven op de dingen zelven, die zy belyden of verrigten, en hoe zeer zy zig leiden laaten door de gelegenheid, manier, en omſtandigheden, in en op welken zy, in den beginne, aan hunnen geest vertegenwoordigd wierden, en hen tot toeſtemming en medewerking noodigden. Zyn zy, by geluk op de waarheid gevallen, hoe weinigen onder hen kunnen dan eenige draaglyke *rekenſchap geeven van de hoope, die in hun is?* Zyn zy het ſpoor byster, vrugteloos poogt gy hen daarvan te overtuigen. Want hun oog valt niet op 't zelfde voorwerp met het uwe.

Gy

Gy ſtelt voor het geſchil te onderzoeken door redekaveling. Doch lang te vooren hebben zy het beſlist op geheel verſchillende gronden.

Al dit is geweest, en is nog, de uitwerking van Meesteragtig beſlisſen over Godsdienstige zaaken, van gevoelens aan te neemen, zonder onderzoek of bewys, die hardnekkig te verdeedigen, en het heiligſchennis te agten daaraan te twyffelen. En ſchoon het beginſel, daar de hervorming op bouwde, en door welks toedoen zy het gedrogtelyk gevaarte des Roomſchen Bygeloofs deedt daveren, het onbetwiſtbaar regt was, dat alle menſchen hebben, om voor zigzelven te onderzoeken en te oordeelen, in 't ſtuk van Godsdienst; is het ſteeds te bejammeren, dat dit beginſel zyn volle kragt niet gekreegen of behouden heeft, onder de Proteſtanten zelven, maar nog merkelyk uitgebreid en geſterkt moet worden, eer het zyne volkomene grootheid heeft, en den regten dienst kan doen.

Daar het *Meesteragtig beſlisſen* over Godsdienstige zaaken zulke uitwerkſelen heeft voortgebragt, is daar deszelfs ongerymdheid niet genoegzaam beweezen? Want kan men zig grooter ongerymdheid verbeelden, dan den zuiverſten Godsdienst te vervalſchen, welken de Wereld ooit aanſchouwde, dan regelregt aan te werken tegen de gewigtigſte belangen des menschdoms, en de middelen om hen gelukkig te maaken te verdraajen tot middelen om hen in een afgrond van elende te ſtorten? M DER-

DERDE HOOFDDEEL.

De juiste Middenweg tusſchen de uiterſten van Twyffelaary en Meesteragtig beſlisſen in den Godsdienst.

Gelyk het einde van alle beſpiegeling weezen moet, de waarheid te ontdekken, en nuttige kennis te bevorderen, zoo moet het aanwyzen van dwaalingen en ondeugden tot de middelen leiden, om die voor te komen of te verbeteren. Zeer gepast, derhalven, heeft Teylers Genootſchap den Middenweg tusſchen de twee uiterſten, welker ongerymdheid getoond is, als het beſluit des opgegeeven onderwerps voorgeſteld. Daartoe gaan wy nu over, en zullen onze Verhandeling daarvan dus verdeelen. Eene afdeeling zal de eigenlyke meening der Vraage bepaalen, eene andere dat deel van dezelve verhandelen, 't geen blyken zal meer onmiddelyk tot ons zelven te behooren, eene derde dat, hetwelk betrekking heeft tot ons gedrag jegens anderen, en het ſlot zal eenige aanmerkingen behelzen, dienende, om de voorzorgen, in beide gevallen aangepreezen, gemakkelyk te maaken.

EER-

EERSTE AFDEELING.

De eigenlyke meening der Vraage.

Als wy onderzoek doen naar den juisten Middenweg tusſchen Twyffelaary en Meesteragtig beſlisſen in den Godsdienst, kan men twee betekenisſen aan de uitdrukking hegten. Zy kan betekenen, of, langs welken weg zal iemant deeze uiterſten vermyden, in het vormen en handhaaven zyner eigen Godsdienstige gevoelens, of, welke is de kragtdaadigſte en wenſchelykſte manier, om de menſchen van deeze twee uiterſten te wederhouden of af te trekken.

Kiest men den eerſten zin, dan heeft de Vraag betrekking tot het regelen onzer eigen verſtanden en harten. Neemt men den laatſten, dan zal zy het oog hebben op dingen, die het menschdom in 't algemeen betreffen, en welker invloed zig over de ganſche Maatſchappy uitſtrekt. In beide zinnen gaan wy dezelve nu overweegen.

TWEEDE AFDEELING.

De Middenweg tusſchen Twyffelaary en Meesteragtig beſlisſen, met betrekking tot ons zelven.

Aangezien het ééne uiterſte noodzaaklyk het andere voortbrengt, is het klaar, dat niets beſtendig en duurzaam kan zyn, dan gemaatigdheid en overeenkomst met de natuur der dingen, die in elk van haare deelen beſtaanbaar en onveranderlyk is, gelyk de raadſlaagen van haaren maaker. Afkeer derhalven van elk der uiterſten van Meesteragtig beſlisſen en Twyffelaary, verre van tot het andere te leiden, zal elk verſtandig mensch, daartegen, ten allen tyde beveiligen. Naa maate zyne neiging naar deeze uiterſten vermindert, zal zyne zugt aanwasſen tot redelyke beginſelen, en tot *den zuiveren en onbevlekten Godsdienst*, tot de *wysheid van boven, die ten eerſten zuiver is, daarna vreedzaam, beſcheiden, gezeggelyk, vol van barmhartigheid en van goede vrugten, niet partydelyk oordeelende en ongeveinsd* (*a*).

Op-

(*a*) Jac. III. 17.

Opmerking, nu, op deeze kentekenen van den zuiveren Godsdienst, door den Apostel ter neder geſteld, zal ons dat Godsdienstig midden, naar welk wy zoeken, terſtond ontdekken. *Zuiverheid*, *vreedzaamheid*, *beſcheidenheid*, *gezeggelykheid*, zyn de dingen, waaruit het beſtaat. Het rust op de eenvoudige uitſpraaken der reden, — die hoofdwaarheden van Gods beſtaan, eigenſchappen en voorzienigheid, die elk welmeenend en onpartydig gemoed zal aanneemen, zoo draa zy aan hetzelve wel en behoorlyk voorgeſteld worden, — gelyk ook op die glansryke bewyzen van eenen Goddelyken oorſprong, die het Christelyk Geloof vergezellen. De ziel van hetzelve is *vreedzaamheid* en *beſcheidenheid*, die met een gunstig oog nederziet op het ganſche menschdom, en hetzelve alleen wenscht te trekken door koorden van liefde, welken Gods woord ſchoon en nadrukkelyk afmaalt, als *menſchen koorden*, dat is, die banden, waardoor het menſchelyk hart alleen geſchikt is, om getrokken te worden. Deszelfs aart is gezeggelykheid, gereedheid, om naar ſtrydige gedagten te luisteren, en zig door dezelven, als zy welgegrond zyn, te laaten overtuigen, gemakkelykheid ook, als het zelf eenig billyk misnoegen heeft opgevat, om zig te laaten bevreedigen. *Barmhartigheid en goede vrugten* zyn deszelfs uitwerkſelen. Het rigt den Godsdienst tot deszelfs eigenlyk einde, verſpreiding van geluk en verligting van elende op Aarde, en bevordering van eeuwig heil in den Hemel. *Onpartydigheid* en *opregtheid* zyn

deszelfs gezellinnen. 't Is vreemd van alle partyzugt, yvert voor geen ſamenſtel van gevoelens verder, dan het van derzelver waarheid en nuttigheid ten vollen overtuigd is, en heeft den uiterſten afkeer van alles, wat naar veinzery, huichelaary, en Geestelyke overheerſching ſmaakt. Het verblydt zich over het daglicht, en ziet gaarne, dat deszelfs gevoelens beproefd worden, overtuigd, dat, hoe beter zy verſtaan worden, hoe meer zy de goedkeuring van elk verſtandig en onbevooroordeeld mensch zullen wegdraagen.

Een geloof, uit zulke inmengſelen beſtaande, op zulke gronden rustende, en zulke uitwerkſelen voortbrengende, zal ons onfeilbaar behoeden voor Bygeloof en Geestdryvery, aan den eenen kant, en voor Godloosheid of Onverſchilligheid, omtrent den Godsdienst, aan den anderen. Zulke Godsdienstige gevoelens, vroeg ingeplant, en zorgvuldig aangekweekt, kunnen niet misſen onze harten uit te breiden, voor alle edelmoedige en menschlievende indrukſelen te doen openſtaan, en aan Godsdienstige vryheid te verbinden, terwyl zy dezelven ſtandvastig en onbeweeglyk doen blyven in de waare en onverbasterde beginſelen des Christelyken Geloofs. Want, als wy de oorzaaken nagaan, die veele hedendaagſche Twyffelaars eerst tot ongeloof verleid hebben, zullen wy die vinden in de ongerymdheid der Godsdienstige begrippen, die zy rondom zig zagen heerſchen, of die men hen in hunne jeugd geleerd hadt. Dat deeze

de

de voornaame oorzaak des ongeloofs is in Roomſche Landen blykt by ondervinding ontwyffelbaar. En niets ook is natuurlyker. Want, als men de menſchen een Christendom leert, dat zy, tot jaaren van onderſcheiding gekomen, niet kunnen overeenbrengen met hunne natuurlyke begrippen van God, en als zy dan zigzelven de moeite niet getroosten willen, of de gelegenheid derven, om juister denkbeelden van de zaak te krygen, laaten zy zig ligtelyk ter verwerping van zulk een Godsdienst vervoeren. Terwyl in Roomsch-Catholyke Gewesten dit uitwerkſel voortgebragt is, door die Godsdienstige praal, die uiterlyke gebaarden, en zoo veel onzin, waarin men den Godsdienst geplaatst heeft, is hetzelfde veroorzaakt, door dat norſche, ſtraffe en akelige, waarmede ſommige Proteſtanten denzelven bekleed hebben. In plaats van de menſchen te lokken door deszelfs aangebooren minzaamheid, ſchynen veelen hen voor den Godsdienst bang te willen maaken, als of zy hem geheel voor zigzelven zogten te houden. Dit is een zeer ongodsdienstige en onmenſchelyke rol ſpeelen, daar het de uitbreiding van Gods Koningryk op aarde verhindert. Want, hadden veele ongeloovige, by tyds, redelyker, natuurlyker, en aangenaamer denkbeelden van het Christendom gekreegen, waarſchynelyk zouden zy het bewonderd en bemind hebben, en dus bewaard zyn voor de doodelyke klip, waarop zy te barſten ſtooten.

Met één woord, de eenige Middenweg, het eenig ze-

zeker behoedmiddel tegen eenen Meesteragtig beſlisſenden beiden en twyffelenden geest, is de kennis der beginſelen van den zuiveren Godsdienst, niet vervalscht door de byvoegſelen en verzierſelen van menſchen. Doch hiervan in de volgende Afdeeling nader.

DERDE AFDEELING.

De Middelen, om de menſchen van Twyffelaary beiden en Meesteragtig beſlisſen te weder-houden of af te trekken.

Gelyk de waare Godsdienst te meer goedkeuring en verwondering zal wegdraagen, naa maate men denzelven beter verſtaat, gelyk dezelve alleen kan afgeleid worden van twee bronnen, de natuur en de openbaaring, en gelyk deeze van elkanderen afhangen, en onderling verknogt zyn, is 't van oneindige aangelegenheid, dat dezelven wel beoeffend en regt begreepen worden. Wordt één van beiden verwaarloosd of verkeerd opgevat, ſtraks lydt de andere, en het Godsdienstig Geloof krygt een ſchok, die het ligtelyk kan doen

doen overſlaan naar één der twee uiterſten, welken het hier ons grootst belang is, dat wy leeren myden.

De eerste zaak, derhalven, die wy, in dit opzigt, wenſchen aan te pryzen, is, dat de beginſelen van den natuurlyken Godsdienst, waarop het Christendom gebouwd is, en die van het hoogſte gewigt zyn, om de Christelyke leer regt te verſtaan, meer beoeffend worden, dan doorgaans geſchiedt.

Eén voornaam einde der Christelyke openbaaring was gewisſelyk, klaarder licht te doen ſchynen over den Godsdienst der natuure, zoo jammerlyk verdonkerd door menſchelyke onkunde en bedorvenheid, denzelven door ſterker drangredenen meer kragt by te zetten, en hem wyd en zyd te verſpreiden, voorgeſteld op eene duidelyke, eenvoudige, en naa elks bevatting geſchikte, wyze. Het ander oogmerk, dat deeze openbaaring bedoelt, is, ons de Goddelyke huishouding te ontvouwen, met opzigt op de verlosſing van zondige menſchen van elende, hunne herſtelling in Gods gunst, en hunne verheffing tot eeuwige heerlykheid en vreugde.

Maar nu, dit alles heeft baarblykelyk zynen grondſlag in de Goddelyke volmaaktheden. 't En zy men, derhalven, deezen kenne, moet de huishouding der Genade duister en verward zyn, en kan 'er de geest nooit eenig regt en vast begrip van krygen. 't Is by

mangel van zulk een begrip der Goddelyke eigenſchappen, dat men de Heilige Schriften dikwerf zoo ongerymd uitlegt. Onbekwaam om eenig draaglyk denkbeeld van volſtrekte volmaaktheid te vormen, en God, in geaardheid, naar menſchen doende gelyken, heeft men deeze ſchriften, niet zelden, eene taal, Gode onwaardig, doen ſpreeken, en daarop gevoelens en eerbewyzen aan hem gebouwd, die hem onteeren, en voor zyne ſchepſelen nutteloos zyn. Van daar gebeurt het zoo dikwerf, dat een ondeugend leeven, en voorwendſels van ongemeene Godsdienstigheid, dat de uiterſte geſtrengheid omtrent het leerſtukkige, en de uiterſte losbandigheid omtrent het zedelyke, in één en denzelfden menſch, gepaard gaan.

De tweede bron van Godsdienst ligt in de Heilige Schriften. Aan de beoeffening derhalven van deezen moet men eene byzondere zorg te koste leggen, en, om daarin wel te ſlaagen, moet men vooral niet beginnen met vooringenomenheid, ten behoeve van eenig ſtelſel. Derzelver eenvoudige en natuurlyke meening, volgens den aart der oorſprongkelyke taalen, en de omſtandigheden der tyden, waarin de gewyde Boeken geſchreeven zyn, moet men onderzoeken, alle ſchoolſche wartaal geheel verbannen, en niet langer overnatuurkundige ſpitsvindigheden op het eenvoudig Euangelie vestigen.

In 't verklaaren der Heilige Schriften, en 't maaken van

van ſtelſels van Christelyke Godgeleerdheid (welk laatſte het te wenſchen waare, dat men met minder drift beyverd hadt) zou het by uitſtek nuttig zyn, dat men zig ééne onderſcheiding vertegenwoordigde, de onderſcheiding, meen ik, tusſchen *fondamenteele* punten, en zulken, die of onverſchillig, of van weinig belang zyn. De Schriftuur leert ons deeze onderſcheiding maaken, en vermaant ons, met veel ernst, om die in agt te neemen. *Het Koninkryke Gods*, zegt de Apostel, *is niet ſpyze en drank, maar regtvaardigheid, en vreede, en blydſchap door den Heiligen Geest* (*a*). *Den geenen, die zwak is in 't geloove, neemt aan, maar niet tot twistige t' zamenſpreekingen. De één gelooft wel, dat men alles eeten mag, maar die zwak is eet moeskruiden. Die eet veragte hem niet, die niet eet, en die niet eet oordeele hem niet, die eet: Want God heeft hem aangenomen.* (*b*).

Hoe regtmaatig en ſchriftuurlyk deeze onderſcheiding zy, 't is grootelyks te bejammeren, dat 'er onder de Christenen zoo luttel op gelet is. Laat, derhalven, die leeringen, welken Gods woord ontegenzeggelyk openbaart, als fondamenteel beſchouwd worden. Laat alle anderen voorgeſteld worden met die tekenen van twyſfeling, waardoor Gods woord dezelven gekenmerkt heeft, met ze tot zekeren trap in ſchaduw en

(*a*) Rom. XIV. 7.

(*b*) Rom. XIV. 1—3.

en duisternis te laaten, en dat 'er zoo weinig op aangedrongen worde, als mooglyk is. Men gebruike de eigen woorden der Schriftuure, zoo naauwkeurig overgezet, als de geaardheid van elke taal toelaat. Door dit middel zullen wy het gevaar ontwyken van haar leeringen toe te ſchryven, die zy niet behelst, en haar onze taal, niet haar eigen, te doen ſpreeken. En zal het ook eene alleruitmuntendſte uitwerking voortbrengen met betrekking tot de uiterſten, waarvan wy handelen.

Want, in de eerſte plaats, zal het de menſchen te rug houden van Meesteragtige beſlisſing, door hen niet zoo hoog te doen loopen met min gewigtige punten, waar omtrent zy altoos gereedst geweest zyn, om bepaalingen te maaken, en het zal meer vastheid geeven aan het lighaam van den Godsdienst, door deszelfs opſchik en byhangzels te doen wegvallen.

In de tweede plaats zal het den aanwas der Twyffelaary niet weinig agteruit zetten. Want het Christendom, dus te voorſchyn komende in deszelfs oorſprongkelyken onvervalschten ſtaat, waarin deszelfs leeringen, weinig in getal, en gemakkelyk te bevatten, de toets van het geſtrengſte onderzoek kunnen doorſtaan, zal de Twyffelaar minder kans hebben, om met zyne ſtrikredenen of zyn vernuft iets uit te voeren. In den Godsdienst hadt de Twyffelaary het ſteeds met haare zwaarſte ſlagen gemunt, op menſchelyke verzierſelen, on-

onder den naam van Goddelyke waarheden, terwyl zy een ſchepſel beſtreedt van haare verbeelding, en zig kittelde met den ydelen waan van den man van ſtroo geveld te hebben, dien zy dwaaslyk opgerigt hadt.

Met betrekking zelfs tot fondamenteele punten moet men zig, met alle zorgvuldigheid wagten van iemant de omhelzing derzelven, op eene geweldige wyze, af te vorderen, of zelfs zoodanigen, die ze verwerpen, met hoonende bynaamen op 't lyf te vallen. 't Is de zaak niet van menſchen, zig die beſlisſing aan te maatigen, welke den *Onderzoeker der harten* alleen eigen is, de beſlisſing, meen ik, van het toekomend lot hunner medemenſchen. Terwyl God zelf het onkruid laat opgroejen met de tarwe, heeft hy ook voor zigzelven den oogst bewaard.

Laat geen zwakke onbeſticrde hand
zig vermeeten zyne donderklooten te werpen,
of het gebeele Land dóór verdoemenis te dreigen
aan elk, dien zy voor vyand houdt.

Ik ben, in de daad, overtuigd, dat de Christelyke Godsdienst zig nooit in deszelfs aangebooren luister zal openbaaren, voor en al eer de volmaaktſte en opregtſte verdraagzaamheid allerwege ſtand grypt, om dat die alleen den Godsdienst zal toelaaten zyne eigenlyke kragt te oeffenen, en dezelfde voordeelen met

alle andere weetenſchappen te genieten, en, door middel van vry onderzoek, nieuw licht, en nieuwe baarblykelykheid verwekkende, denzelven nader en nader te doen overeenſtemmen met de onvervalschte maat der Goddelyke waarheid. Verdraagzaamheid, in haaren eigenlyken zin genomen, handhaaft de zuiverheid van geloof en leeven. Liefde en inſchikkelykheid, de beminnelykſte der Christelyke deugden, en het kort begrip van die allen, ſpreidt zy voor ons gezigt ten toon. Zy verbant alle geveinsdheid en huichelaary, welke, ſchoon de pest van allen Godsdienst, zig, door een zonderling ongeluk, meermaalen onder deszelfs mantel verborgen heeft. Zy onderſtelt de ſterkſte aankleeving aan de woorden der *gezonde leere*, als van den Hemel afgedaald. Want eerstelyk duidt zy aan, dat wy ten vollen overtuigd zyn van de waarheid onzer gevoelens, in zoo verre wy niet vreezen, die aan het vryst onderzoek te onderwerpen, en, ten anderen, dat wy 'er vast aan gehegt zyn, om dat anderen te verdraagen noodzaaklyk verſchil van hun inſluit: Want zyn wy onverſchillig geene verdraagzaamheid is 'er dan van onze zyde.

Niets, derhalven, kan en de Meesteragtige beſlisſing en de Twyffelaary meer dwarsboomen, dan eene verdraagzaame gefteltenis, die ons, aan den eenen kant, doet vasthouden, 't geen wy agten de zuivere Godsdienst te zyn, en aan den anderen, verhindert, onze eigen gevoelens den naasten willekeurig op te dringen.

BESLUIT.

Eenige Aanmerkingen, ſtrekkende, om het bewandelen van den voorgeſtelden Middenweg gemakkelyk te maaken.

1. Het eerste ding, dat wy wilden aanpryzen, als geſchikt, om ons voor de buitenſpoorigheden, en van Twyffelaary, en van Meesteragtige beſlisſing te beveiligen, is, dat wy ons, zoo veel mooglyk hoeden voor den invloed van eenige overheerſchende drift. Door dit middel zullen wy eene der voornaamſte oorzaaken van beide deeze verderffelyke uiterſten kragteloos maaken. Want de ziel des menſchen is, van natuure, op waarheid gezet, 't en zy eenige ondeugende neiging, of eenige gezindheids yver, haar een onwelkomen gast gemaakt hebbe. Indien wy, derhalven, willen, dat onze zielen vatbaar blyven voor de erkentenis der waarheid, en haare gewigtigſte belangen in veiligheid zyn, is 't onze zaak derzelver zuiverheid en opregtheid ongeſchonden te bewaaren. Terwyl ondeugende hebbelykheden of vooroordeelen

nog

nog niet diep geworteld zyn, en het hart zig onder de heerſchappy derzelven nog niet volſtrekt geboogen heeft, vindt de waarheid aldaar gemakkelyk ingang, trekt, door haare aangebooren ſchoonheid, de aandagt, die nog niet gevestigd is, en vermeestert, door de kragt van haare bekoorlykheden, die gebreken en dwaalingen, welken nog tot geene ſoort van natuurlyke geſteldheid aangegroeid zyn. De deugd, even als de gezondheid, doet ons elk voorwerp zien onder het gepast en aangenaam Coloriet der natuure, terwyl de ondeugd, gelyk het oog van hem, die de Geelzugt heeft, alles met zyne leelyke kleuren verwt.

2. Eene andere toevoorzigt, die wy hier gebruiken moeten, is, op onze hoede te weezen tegen voorbaarig en partydig oordeel. Toevallige omſtandigheden, die geheel geene gemeenſchap hebben met de zaak, daar het op aankomt, ſamenvoegingen van denkbeelden, welken de reden wraakt, flaauwe of alleen ſchynbaare overeenkomsten, bepaalen de menſchen niet zelden, in gevallen van het hoogſte gewigt. Eenig behaagen of mishaagen, op het eerste aanzien, is dikwils genoegzaam, om hen voor al hun leeven te doen dwaalen, en onuitroeibaare vooroordeelen in te boezemen tegen dat geen, hetwelk hunne goedkeuring onfeilbaar zou weggedraagen hebben, indien zy 'er geduldig naa geluisterd hadden. Eenig byzonder gevoelen, waarin zy niet oogenblikkelyk ſmaak vinden, maakt hen dikwils afkeerig van een geheel ſtelſel.

Par-

Partyſchap tegen zekere perſoonen wordt ſomwylen overgebragt tot hunne belydenis. Eene gedagte, die, in een algemeen licht beſchouwd, waar is, wordt, verkeerdelyk, toegepast op elk byzonder geval, en eene ſtelling, die in byzondere gevallen doorgaat, wordt, niet minder verkeerdelyk, algemeen gemaakt. Dus laaten zig de menſchen door ſchyn bedriegen. Dus omhelzen zy valſchheid onder de gedaante van waarheid, en worden Meesteragtige beſlisſers of Twyffelaars, naa dat hunne verbeelding eerst aangedaan is.

Voor zoo veel dan bekrompen en partydige beſchouwing een zoo overvloedige bron van dwaaling is, moet een kragtdaadig middel, om ons te brengen tot dat middenpunt, alwaar de waarheid huisvest, zyn, dat wy ons oordeel opſchorten, tot dat wy onderzogt hebben, en dat wy ons onderzoek uitſtrekken tot elke omſtandigheid en elke betrekking der zaake, waarom het te doen is. Men zou op verre na zoo gereed niet zyn, om te zeggen: *Kan 'er uit Nazareth iets goeds komen*, indien men ſlegts wilde *komen en zien.*

3. Voor het oogmerk, dat wy bedoelen, is ook ten uiterſten noodig, dat men gemaatigde denkbeelden van zyn oordeel hebbe, en niet uit het oog verlieze, dat „dwaalen menſchelyk is." Laatdunkendheid is de moeder van hardnekkigheid, en laatdunkendheid, gebouwd op hooge denkbeelden van ons eigen verſtand,

baart de onbuigbaarſte hardnekkigheid van allen. Om die reden wordt het verzaaken van eene dwaaling zulk een onaangenaame ſtap gerekend, dat men verkieslyker agt hardnekkig in dezelve te volharden, ook na dat men ze als eene dwaaling heeft leeren kennen. Om die reden doet men dikwils zigzelven geweld aan, ter verdeediging van een gedrag, 't welk men ziet, dat kwaad en ongerymd is. Om niet belachelyk te zyn, wordt men belachelyk, in den hoogſten graad, en verwerpt de waarheid, voor altoos, op dat men niet ſchyne die ooit verworpen te hebben. Naast aan de eer, van oorſprongkelyk gelyk te hebben, komt die, van te erkennen, dat men ongelyk gehad heeft.

Alle deeze dwaasheid en ſchande zal een gemaatigd gevoelen van ons zelven, ten grooten deele, verhoeden. In de eerste plaats zal het verhoeden, dat wy tot uiterſten voortrennen, en als wy het ongeluk gehad hebben van zulks te doen, zal het ons ſteeds gelegenheid overlaaten, om naar den Middenweg te rug te keeren.

4. Voor alle dingen moeten wy eene byzondere zorge draagen, om vatbaar te blyven voor overtuiging, en het ſteeds als een by uitſtek gewigtig deel van onzen pligt aan te merken, de waarheid te beminnen en na te jaagen. Verzet zy zig tegen onze driften, laat ons bedenken, dat het alleen is, om ze te berooven van haare prikkelen. Wederſpreekt zy on-

onze vooroordeelen, 't is alleen, om derzelver duisternis te verdryven. Pynigt zy onzen hoogmoed, 't is alleen, om onze onherſtelbaare vernedering voor te komen. Wil zy, dat wy iets opofferen, 't is alleen, om ons veel grooter voordeel in de plaats te geeven.

Door deeze behoedmiddelen, door ernstige poogingen, en den byſtand van Gods genade, zal men de klippen van Twyffelaary aan den eenen kant, en Meesteragtige beſlisſing aan den anderen, ligtelyk vermyden, in het bewandelen der paden van waarheid, billykheid, en Godsdienst, meer en meer, bevestigd worden, den vreede en troost, hieraan thans verknogt, genieten, en eindelyk overgebragt worden tot die volheid van vreugde, daar het op uitloopt.

E I N D E.

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

HOE BETOOGT MEN BONDIGST EN KRAGTIGST DE DWAASHEID VAN HET *SCEPTICISMUS* OF DER TWYFFELAARY, EN DE ONBEZONNENHEID VAN HET MEESTERAGTIG BESLISSEN OMTRENT GODSDIENSTIGE VOORSTELLEN, MET AANWYZING VAN DEN MIDDELWEG, TUSSCHEN DEEZE TWEE UITERSTEN TE HOUDEN?

DOOR DEN ZEER EERWAARDEN EN HOOGGELEERDEN HEERE

GERRIT HESSELINK,

A. L. M. PH. DR.

TOEN LEERAAR, TE BOLSWAARD,
THANS HOOGLEERAAR, TE AMSTERDAM,
ONDER DE DOOPSGEZINDEN,

Wien, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP, een ZILVEREN EERPRYS, daarop, geschonken is.

dat het alzins onze billyke verwondering verdient, dat de menſchen ook hierin zoo zeer tot uiterſten zyn overgeſlagen. De dwaasheid van het een en ander, van het *Twyffelen* naamelyk en het *Meesteragtig beſliſſen*, aan te toonen, is de eisch van het voorgeſtelde Vraagſtuk, waartoe wy dan, om alle nuttelooze uitweidingen te vermyden, terſtond zullen overgaan.

EERSTE AFDEELING.

Dwaasheid der Twyffelaary.

Dewyl het Geloof noodzaaklyk veronderſtelt eene overtuiging van het verſtand aangaande de waarheid, worden wy gezegd iets te *gelooven*, wanneer wy begrypen, dat hetzelve waar, of ten minſten waarſchynelyk is. Ons geloof moet dus altoos berusten op eenen zekeren grond, in welken de reden vervat is, waarom wy iets voor waarheid houden: Waar deeze ontbreekt of onvoldoende is, wordt hetzelve *ligtgeloovigheid*. De ligtgeloovige, niet gewoon de dingen te onderzoeken, geeft gemakkelyk zyne toeſtemming aan alles, 't geen ſlegts eenigen ſchyn van waarheid heeft,

heeft. Zyn oordeel zig doorgaans alleenlyk schikkende naar dat van anderen, kost het hem geene moeite, om de grootſte ongerymdheden, welke hy van zyne vroege jeugd af heeft ingezoogen, of die hem van anderen, waarop hy eenig vertrouwen ſtelt, ſlegts voorgepraat worden, te verduuwen. — 'Er is een ander ſoort van menſchen, welke, om allen ſchyn van *ligtgeloovigheid* te vermyden, tot het tegenovergeſtelde uiterſte overſlaan, en, om zig van den gemeenen hoop der menſchen te onderſcheiden, bykans niets willen gelooven, zoekende door deeze hunne denk- en handelwys voor verſtandig by hunne medemenſchen door te gaan. Deeze handelen niet minder dwaas, en geeven niet meerder blyken van oordeel dan zy, die tot *ligtgeloovigheid* overſlaan. Is het aan den eenen kant een teken van zwakheid des verſtands, iets zonder behoorlyk onderzoek of voldoenden grond *aan te neemen*, het is aan den anderen kant ook geen teken van eenen *denkenden* of *ſterken geest*, iets zonder behoorlyk onderzoek of voldoenden grond te *verwerpen*, en met opzet in onzekerheid en twyffelingen te blyven.

Het is uit deeze zelfde zugt, om zig het aanzien van een kundig man, die zig niet door de algemeene vooroordeelen laat wegſleepen, te verwerven, dat ſommigen ook ten opzigte van den Godsdienſt voorgeeven, niets met zekerheid te kunnen vaſtſtellen. „De menſchelyke kennis, zegt men, is gering: het

„verſtand reikt niet verre, en de ondervinding heeft „geleerd, dat men niet zelden, ook omtrend zulke „zaaken, welke men met zekerheid meende te wee„ten, heeft misgetast." Indien men het by deeze algemeene aanmerking liet blyven, zou zy zeer gegrond zyn: Maar derzelver toepasſing ontdekt ſomwylen een oogmerk, 't welk alleen ſtrekt, om eene volſlagen *Twyffelaary* in te voeren, alle zekerheid weg te neemen, de grondſlagen van den Godsdienst te ondermynen, en den mensch te ontſlaan van de eeuwige en onveranderlyke verpligtingen, welke hy zynen Schepper en zyne medemenſchen verſchuldigd is. Men kan niet ontkennen, dat onze verſtandige vermogens zeer bepaald zyn, en het gebied, het ryk der waarheden zo uitgebreid is, dat, wanneer wy in hetzelve rond zien, het gezigt eene zeer groote menigte van voorwerpen wegens derzelver verren afſtand niet in een behoorlyk licht kan beſchouwen. De nevelen, waarmede zy omtogen zyn, laaten den glans der waarheid niet tot ons komen, 't welk oorzaak is, dat wy ſlegts kunnen giſſen, en niet zelden miſtasten. Het is om deeze redenen, dat niet alleen dezulken, die uit eene zugt, om zig eenig aanzien te geeven, alles twyffelachtig ſtellen, maar ook die genen, welke de waarheid opregtelyk beminnen en liefhebben, nu en dan in eene onzekerheid geraaken, die het gemoed ontrust, en twyffelingen doet ontſtaan, alwaar zy gaarne meerder licht en overtuiging wenſchen te hebben. Dan ſchoon onze kennis in veele opzigten gebrekkig is, ſchoon

'er

'er zig voor een nadenkend gemoed veele twyffelingen omtrend deeze en geene Godsdienstige waarheden opdoen; kunnen wy echter hieruit niets ten nadeele van de grondſlagen van ons geloof afleiden, dewyl deeze zo veel klaarheid en overtuiging bezitten, als wy in dusdaanige zaaken redelyker wys kunnen verlangen. Het is deeze ſtelling, welke wy door eenige aanmerkingen zullen tragten te ſtaaven.

Naardien ik veronderſtel, dat het oogmerk van de voorgeſtelde Vraag is, niet om de dwaasheid van het *Scepticismus* of der *Twyffelaary* in het *algemeen*, maar alleen *met betrekking tot den Godsdienst* aan te toonen, zal ik my alleen tot het laatſte bepaalen. Vooraf echter zal ik eenige weinige aanmerkingen maaken over de natuur der waarheid in het algemeen, en derzelver onderſcheiden trappen van zekerheid, niet om hiermede het ſtelſel der *Twyffelaary* te beſtryden, maar om het onderwerp, 't welk thans van ons ſtaat verhandeld te worden, meer licht by te zetten.

Waarheid beſtaat in de overeenkomst van onze gedagten met de zaak zelve, omtrend welke ons verſtand werkzaam is. 'k Spreek hier van *waarheid*, voor zo ver zy plaats heeft, zo in de enkelvouwige voorſtellingen van de ziel, als in onze oordeelen en redeneeringen, welke daarom van de Wysgeeren genoemd wordt *de Redeneerkundige waarheid* (*Veritas Logica*). In de enkelvouwige voorſtellingen van de ziel heeft

dezelve plaats, wanneer wy ons eene zaak zo voorſtellen, als zy is, — in onze oordeelen en redeneeringen, wanneer wy dusdaanige denkbeelden te ſamenvoegen, of van elkanderen ſcheiden, welke te ſamen gevoegd, of van elkander geſcheiden moeten worden. De grondſlag der waarheid is het *Wezen* (*Eſſentia*) der dingen, het eeuwige en noodzaaklyke onderſcheid, 't welk tusſchen dezelve plaats heeft. In zo verre ons verſtand dit onderſcheid duidelyk beſeft, *of* by onmiddelyke gewaarwording, *of* by wettige gevolgtrekking; is 'er eene *zekerheid* in onze kennis, welke by de Wysgeeren den naam draagt van het *Kenmerk der waarheid* (*Criterium veri*). Hetzelve kan niet ontkend worden, zo lang men het onveranderlyke onderſcheid der dingen niet wil locheuen: Waar dit derhalve gevonden wordt, kan geen *twyffel* plaats hebben. Maar alle dingen hebben niet denzelfden trap van zekerheid. Van veele zaaken kennen wy ſlegts eenige eigenſchappen of hoedanigheden, en naar maate ons minder hoedanigheden van dezelve bekend zyn, neemt de *zekerheid* af, niet van de dingen zelve, maar in zo verre zy zig aan ons verſtand opdoet. Dus verandert de zekerheid in *Waarſchynelykheid* (*Probabilitas* *), welke dan plaats heeft, wanneer wy *eenige*, doch tevens naar onze gedagten *voldoende*, redenen heb-

(*) Het woord *Waarſchynlykheid* gevalt my hier niet te regt, en is, myns oordeels, niet kragtig genoeg, om *deezen trap van zekerheid*, en ook niet, om het Latynſche *Probabilitas* uittedrukken, daar wy ons Nederduitsch woord *waarſchynlyk* gewoonlyk van zaaken gebruiken, die een' veel geringer' trap van *zekerheid* hebben: Doch ik weet hiervoor geen beter.

hebben, om iets ſtaande te houden, of te ontkennen. De *Waarſchynlykheid* wordt grooter of geringer, naar maate deeze redenen meer of min *voldoende* zyn: Wanneer dezelve zo groot zyn, dat 'er geen grond, om het tegendeel te beweeren, overblyft, bekleedt zy de naaste rang aan de *volſtrekte zekerheid.* In dit geval vallen alle, ten minsten alle regtmaatige *twyffelingen* weg: met deezen trap van zekerheid of overtuiging moeten wy ons in de meeste gevallen vergenoegen. — Zyn deeze redenen, waarom wy iets ſtaande houden of ontkennen, weinige, en elk op zigzelve van geene groote kragt, zo wordt de trap van *Waarſchynlykheid* gering. Het is in dit geval, dat 'er grond voor regtmaatige twyffelingen plaats heeft, welke geduurig toeneemen, naar maate de trap van *Waarſchynlykheid* afneemt, die eindelyk zo gering wordt, dat zy tot het *bloot mogelyke* overgaat. Volgens deeze regels, welke ik ſlegts heb willen aanſtippen, en niet verder zal uitbreiden, moeten wy de *regtmaatigheid* der twyffelingen beoordeelen; om welke reden het my niet onvoeglyk ſcheen, deeze aanmerkingen hier vooraf eene plaats te gunnen. De toepaſſing deezer regelen op het tegenwoordige onderwerp zal ik den Lezer zelven overlaaten: 't Zy genoeg hem dezelve met een enkel woord herinnerd te hebben.

De *dwaasheid der Twyffelaary* omtrend de waarheden van den Godsdienst te bewyzen, is dan hetzelfde, als aan te toonen, dat deeze dingen eenen genoeg-

zaamen, en wel dien trap van *zekerheid* hebben, dat 'er geene regtmaatige of gegronde twyffelingen omtrend dezelve kunnen vallen. Zulks te doen, zal dan het eerſte zyn, waartoe wy zullen overgaan, 't welk geſchied zynde, wy eenige nadere aanmerkingen zullen voordraagen, om ſommige bedenkingen van onderſcheiden aart omtrend deeze ſtof uit den weg te ruimen.

De vraag is dan, of wy omtrend de waarheden van den Godsdienst die zekerheid kunnen verkrygen, dat wy daarop behoorlyk kunnen ſtaat maaken; zo dat de twyffelingen, welke daaromtrend mogten plaats hebben, niet zo groot zyn, dat zy ons in het onzekere laaten, als niet weetende, wat wy moeten vastſtellen, of beſluiten? Het ſpreekt van zelfs, dat men door deeze waarheden te verſtaan hebbe dezulke, welke als hoofdzaakelyke waarheden, als de grondſlagen van den Godsdienst algemeen erkend worden. Want ſchoon 'er omtrend die waarheden, van welke onze Godsdienst niet eigenlyk afhangt, menige gegronde twyffeling mogt vallen, gelyk dit in de daad plaats heeft (zo als wy in het vervolg gelegenheid zullen hebben aan te toonen); zulks echter neemt de zekerheid omtrend de grondſlagen van den Godsdienst niet weg, en geeft ons dus geen regt daaraan te twyffelen. Het komt 'er derhalve maar op aan, te bepaalen, welke waarheden het zyn, die wy als de voornaame grondſlagen, waarop de Godsdienst berust, heb-

hebben aan te merken. Deeze algemeene hoofdwaarheden van den Godsdienst zal ik in de eerſte plaats voorſtellen, en eenige aanmerkingen over derzelver *zekerheid* voordraagen, al hetwelk ons aanleiding zal geeven, om vervolgens van de leer der Openbaaring afzonderlyk te handelen.

In de volgende ſtellingen zyn, myns oordeels, die waarheden begreepen, welke als de voornaame beginſels van allen redelyken Godsdienst behooren aangemerkt te worden. 'Er is een God, Schepper en Onderhouder der Wereld. — Hy is niet onverſchillig omtrend het gedrag zyner met reden en vryheid begaafde Schepſelen, maar wil van dezelve aangebeden en gediend worden (*). — 'Er is een volgend leven te wagten, waarin het goede zal beloond en het kwaade geſtraft worden. — Ik noem dit de algemeene hoofdwaarheden van den Godsdienst, niet, om dat 'er buiten deeze geene andere heilzaame waarheden gevonden worden, welke ons noodig zyn te gelooven, maar om dat onze Godsdienstige verpligtingen hieraan zo onafſcheidbaar verbonden zyn, dat wy het één zonder het ander niet kunnen ſtaande houden. Zulks aan te toonen zal onnoodig zyn, dewyl men niet kan veronderſtellen, dat iemand, die zig eenig redelyk denkbeeld van den Godsdienst vormt, hierover eenige be-

(*) Ik bedien my van de uitdrukkingen *God dienen*, *Godsdienst* volgens het algemeen gebruik, ſchoon zy in de daad zeer ongepast zyn, dewyl God, de Algenoegzaame, van de Schepſelen niet behoeft of kan *gediend* worden.

bedenking zal hebben. Het hangt 'er dus maar van af, of die waarheden, welke in de opgegeeven ſtellingen vervat zyn, voor ons dien trap van *zekerheid* hebben, dat wy op dezelve kunnen ſtaat maaken. Heeft dit in de daad plaats, dan is het *dwaasheid* daaromtrend te *twyffelen*. De opgenoemde ſtellingen draagen, dunkt ons, zo veele blyken van *zekerheid*, dat wy dezelve niet kunnen in twyffel trekken, ſchoon hiermede veele zaaken gepaard gaan, waarvan wy weinig of niets weeten, en waaromtrend onze nieuwsgierigheid niet kan voldaan worden. Dit kan geene reden zyn, om deeze waarheden te verwerpen, of zelfs eenigerwyze twyffelachtig te ſtellen, naardien deeze alle kenmerken van *zekerheid* en *geloofwaardigheid* bezitten, welke wy met grond zouden kunnen eiſchen. Laaten wy by elke opgenoemde ſtelling onze aandagt een weinig bepaalen (*).

1.) Dat 'er een God, Schepper en Onhouder der Wereld is, wordt door het gezond verſtand zo duide-

lyk

(*) Indien wy deeze ſtellingen naar den eisch der zaak wilden ſtaaven, zou ieder van dezelve wel eene afzonderlyke verhandeling noodig hebben, waardoor wy de bepaalingen eener dusdaanige verhandeling, als deeze, merkelyk zouden te buiten gaan; weshalve ik niet kan denken, dat de Heeren Beoordeelaars uitvoerige bewyzen voor de gronden van den Godsdienst in het algemeen, of van den Christelyken in het byzonder zullen verwagten. 'k Zal my daarom bepaalen, om hierover ſlegts eenige korte aanmerkingen voor te draagen, denkende, dat ik daarmede aan het opgegeeven Vraagſtuk zal voldoen, terwyl ik den Lezer, die over deeze onderwerpen meerder en iets beters wil weeten, wyze naar twee zeer voortreffelyke werken, welke den liefhebberen van grondige kennis niet genoeg kunnen worden aangepreezen. REIMARUS *voornaamſte waarheden van den Natuurlyken Godsdienst*, en JERUSALEM *verhandelingen over de voornaamſte waarheden van den Godsdienst.*

lyk geleerd, dat wy hieromtrend niet kunnen klaagen over gebrek aan genoegzaame zekerheid. Wat toch is aanneemelykst te gelooven, dat deeze zigtbaare Wereld, waarin wy zulke handtastbaare proeven van ſchoonheid, orde en overeenſtemming ontdekken, van *eene wyze en verſtandige oorzaak* haar beſtaan ontvangen heeft, of dat dezelve op eene *toevallige wys* ontſtaan is, en die gedaante verkreegen heeft? De reden laat ons hieromtrend niet in het onzekere, maar noodzaakt ons te beſluiten, dat 'er eene EEUWIGE ONGESCHAPEN OORZAAK is, van welke alle zigtbaare en onzigtbaare dingen hun aanwezen ontvangen hebben. Die zulks in twyffel wil trekken, zou bykans met even veel grond omtrend zyn eigen beſtaan kunnen twyffelen.

2.) Wederom, wat is aanneemelykst te gelooven, dat God, daar Hy ſommigen der geſchapen wezens de reden en de vryheid ſchonk, gewild heeft, dat zy Hem als hunnen Schepper en Weldoener zouden erkennen, en eerbiedigen, — of dat het Gode volmaakt onverſchillig is, hoe zy hunne reden en vryheid gebruiken, 't zy tot verheerlyking van hunnen Maaker, ter bevordering van hunne, en hunner medeſchepſelen gelukzaligheid, 't zy tot tegenovergeſtelde einden? Wanneer wy dit bedaardelyk overweegen, kunnen wy dan wel eenen oogenblik in twyffel ſtaan, wat wy te beſluiten hebben? Eenen God, dat is te zeggen, eene opperſte volmaaktheid, en by gevolg een' liefderyk

en allerheiligst' God te erkennen, Hem als den Schepper en Onderhouder der Wereld, als den Vader der menſchen te erkennen, en zig Denzelven voor te ſtellen als volmaakt onverſchillig omtrend zyne ſchepſelen, omtrend derzelver gedrag en handelingen, als zig aan het beſtuur der Wereld geheel onttrekkende, — deeze dingen ſtooten elkander geheel omver, en zyn in zigzelve zo tastbaar ongerymd, dat de reden dezelve geenen oogenblik kan verdraagen. Willen wy dan het gezond verſtand geen geweld aandoen, of hetzelve ten eenemaale verzaaken, en *alle zekerheid* niet over hoop werpen door de ontwyffelbaarſte beginſels te ontkennen, willen wy dusdaanige ongerymdheden niet ſtaande houden; zo zyn wy verpligt te gelooven, dat 'er een God is, die geenszins onverſchillig is, of zyn kan omtrend het gedrag zyner vrywerkende ſchepſelen. Deeze dingen hangen zo onmiddelyk van elkander af, dat wy het één zonder het ander niet kunnen ſtaande houden: De opgenoemde ſtellingen hebben zo veel *duidelykheid* en *blykbaarheid*, dat niemand, die het om de waarheid te doen is, hieromtrend in het onzekere kan blyven. De onzekerheden derhalve, zo omtrend het beſtaan van God, als omtrend de wys, waarop Hy de Wereld beſtuurt, en waarop Hy zyne niet-onverſchilligheid omtrend het gedrag zyner redelyke ſchepſelen zal aan den dag leggen, kunnen nimmer de waarheid onzer ſtellingen omver ſtooten, of zelfs twyffelachtig maaken: Doch hierover zullen wy ſtraks nader ſpreeken.

3.) Om

3.) Om verder te gaan, dat 'er een volgend leven te wagten is, waarin het goede beloond en het kwaade zal geſtrafd worden, — ook deeze ſtelling heeft zo veele kenmerken van *geloofwaardigheid*, dat, indien wy de duisternis niet opzettelyk liever hebben, dan het licht, wy niet kunnen nalaaten daaraan onze toeſtemming te geeven. Wanneer wy met bedaarden gemoede de zaak overweegen, kunnen wy ons dan wel verbeelden, dat het tooneel deezer Wereld in eene eeuwigduurende vergetelheid zal te niete loopen? Dat de mensch, de redelyke mensch van zynen Schepper met die vermogens is uitgerust, om, na eens met een vlytig oog op deeze Wereld te hebben rondgezien, tot zynen voorigen oorſprong, het *Niet*, te rug te keeren? Dat het graf de vergaderplaats van alle zyne verkreegen kundigheden en bekwaamheden zyn zal? Ik doe ſlegts deeze vraagen, om dezelve aan elk waarheidlievend gemoed ter verdere overweeging en nadere beproeving voor te ſtellen, dewyl de natuur deezer verhandeling, gelyk ik in de bygevoegde aanmerking herinnerd heb, niet toelaat, deeze dingen omſtandig te bewyzen. Het zyn ſlegts wenken tot verder nadenken, en uit zulk een oogpunt dient ook nog het volgende beſchouwd te worden. De denkbeelden, welke wy van God hebben, doen ons noodwendig beſluiten, dat 'er een toekomſtige ſtaat zyn zal, dat de mensch na den dood, zal voortduuren te beſtaan. De Allerhoogſte is immers niet zulk een veranderlyk wezen, dat Hy geduurig opbouwt, en

wederom afbreekt, zonder ooit iets ter voltoojing te brengen; noch zo afgunſtig, dat Hy geene volmaaktheid nevens zig kan dulden, en daarom zyne ſchepſelen, nadat zy eenige vorderingen gemaakt hebben, wederom vernietigt. Dat de mensch na zyn vertrek uit deeze Wereld niet zal omkomen, wordt nog des te aanneemelyker, wanneer wy hierby in overweeging neemen, dat de kennis van Gods volmaaktheden ons niet toelaat te gelooven, dat het uiteinde des opregten en des godloozen hetzelfde zyn zal, dat zy een even gelyk deel te wagten hebben. Is 'er een God, is 'er een hoogstvolmaakt wezen, zo moet Hetzelve ook een heilig, regtvaardig God zyn; welke zyne heiligheid en regtvaardigheid ons verpligten te gelooven, dat 'er een tyd van vergelding zal plaats hebben, of dat God eenmaal rekenſchap van het gedrag zyner redelyke ſchepſelen zal afvorderen. Dit immers is met de natuur der zaak en met de Goddelyke eigenſchappen veel overeenkomſtiger, dan te ſtellen, dat de dood de menſchen, zo goeden als kwaaden, te ſamen in den afgrond van eeuwige vergetelheid zal ter nederſtorten.

De opgenoemde ſtellingen, de eeuwige en onveranderlyke grondſlagen van den Godsdienst, zyn alle van dien aart, dat wy omtrend dezelve geenszins in het onzekere behoeven te blyven. Zy vloeiën alle voort uit beginſels, welke niet kunnen gelochend worden, zo lang men niet tot eene *volſlagen Twyffelaary* vervalt.

Het

Het zyn waarheden, waarvan *of* het tegenovergeſtelde volſtrekt tegenſtrydig is, *of* die ten minſten eenen voldoenden grond hebben, ſchoon het tegenovergeſtelde, in het afgetrokken beſchouwd, al geene tegenſtrydigheid behelst. Draagt derhalve het verwerpen van-, of het twyffelen omtrend eene waarheid, welke de reden ons gebiedt te gelooven, te regt den naam van *dwaasheid*; zo kunnen die geenen daarvan niet worden vrygeſproken, welke deeze algemeene grondſtellingen van den Godsdienst in twyffel trekken.

De bewyzen, welke ik ter ſtaavinge deezer waarheden heb bygebragt, of liever aangeſtipt, zyn ontleent uit het geene ons het natuurlyk verſtand hieromtrend aan de hand geeft, zonder onze toevlugt te neemen tot de leer der Openbaaring; waaromtrend ik twee zaaken heb aan te merken. *Voor eerst*, dat ik hiermede niet wil te kennen geeven, dat, indien wy de aanwyzingen der geopenbaarde leer misten, wy een even duidelyk inzigt in deeze waarheden zouden hebben. Het is bekend, hoe de menſchen aan zigzelven overgelaaten, hieromtrend in het duistere hebben rondgetast. Thans kunnen wy, door het onderrigt der Openbaaring wederom op den regten weg gebragt, zonder ons daarom regtſtreeks van derzelver bewyzen te bedienen, deeze waarheden door eigen onderzoek opſpooren, of liever *van achteren* dezelve duidelyk in-

inzien (*). Intusſchen neemt zulks niet weg (en dit is myne *tweede* aanmerking), dat de leer der Openbaaring *nu nog*, niet alleen omtrend deeze, maar ook omtrend veele andere heilzaame waarheden een grooter licht en meerder klaarheid verſpreidt, dan de bloote reden. Deeze aanmerking brengt ons van zelfs tot een nader onderzoek aangaande de leer der Openbaaring: En omtrend dit onderwerp doen zig deeze twee vraagen op:

1.) Heeft de Openbaaring, als *geſchiedenis* aangemerkt, dien trap van zekerheid, dat wy daarop kunnen ſtaat maaken? En

2.) Dit zo zynde, is dan de *inhoud*, de *leer* der Openbaaring zo duidelyk, dat wy daaromtrend niet behoeven twyffelachtig te zyn?

Over deeze twee ſtukken zullen wy nu eenige aanmerkingen voordraagen.

1.) Alles hangt hier af van de waarheid der geſchiedenis: Geſchiedenisſen nu laaten zig niet eigenlyk *betoogen*, in dien zin, zo als zulks geſchiedt van wiskunstige of andere waarheden, welke voor betoog vatbaar zyn. De geloofwaardigheid van gebeurtenisſen, waarvan men zelf geen ooggetuige geweest is, berust op

(*) Nam neque tam est acris acies in naturis hominum et ingeniis, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit videre: neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo adspexerit. Cic. de Orat. Lib. III. §. 31.

op getuigenisſen van anderen. Naarmaate deeze getuigenisſen meerder kenmerken van echtheid bezitten, wordt de geſchiedenis geloofwaardiger. Het zou een onbillyke eisch zyn omtrend geſchiedkundige waarheden meerder zekerheid te willen hebben. Het is voldoende, en wy zyn verpligt eene gebeurtenis voor waar te houden, wanneer zy door *genoegzaame* getuigenisſen bevestigd is, ſchoon 'er ook menige bedenking omtrend deeze of geene byzonderheid kan gemaakt worden, welke men niet in ſtaat is te beantwoorden. Vooral geldt deeze aanmerking van dusdaanige gebeurtenisſen, welke lang geleeden zyn, en waarvan dus door het groot verloop van tyd veele omſtandigheden of byzonderheden niet tot ons zyn overgebragt. Over de *verſchillende trappen van zekerheid* in het algemeen ſpreekende (*), merkte ik aan, dat veele dingen alleen tot *dien trap van zekerheid* kunnen gebragt worden, welken de Redeneerkundigen *Waarſchynlykheid* of *Probabilitas* noemen. Ook hiermede moeten wy ons ten opzigte van gebeurtenisſen vergenoegen. Laaten wy nu naar deeze regelen beoordeelen, of de Christelyke Openbaaring dien trap van zekerheid heeft, welken wy in dusdaanig eene zaak met grond kunnen verlangen (†).

De

(*) Zie bladz. 116 en (om my hier niet kwaalyk te verſtaan, als of ik aan de geſchiedenis der Openbaaring eenen te geringen trap van *zekerheid* wilde toekennen) vooral de aanmerking over het woord *Waarſchynlykheid* op de aangehaalde bladz.

(†) Ik ben hier verpligt dezelfde aanmerking te maaken, welke ik reeds,

De getuigenisſen voor de waarheid deezer gebeurtenis zyn vervat in de Schriften des Nieuwen Verbonds, zo als wy dezelve gewoonlyk noemen, opgeſteld door die menſchen, welke zelven als getuigen in deeze zaak voorkomen. De eerſte vraag is dus, of wy genoegzaamen grond hebben, om te gelooven, dat deeze Schriften waarlyk door die menſchen zyn opgeſteld, wier naamen zy thans draagen, dat zy niet veele jaaren daarna verdicht, en den eenvouwigen op eene behendige wys zyn in de handen geſtopt? Iemand, die de getuigenisſen aandagtig overweegt, welke door geleerde mannen uit de Schriften der Kerkvaderen voor de *echtheid* der Evangeliſche boeken zyn bygebragt, zal hieromtrend die zekerheid verkrygen, welke hy omtrend zulk eene zaak zou kunnen verwagten. Een en ander Schrift, 't welk mede in den bondel der gewyde boeken vervat is, maakt ten deezen opzigte eenige uitzondering; Maar ver het grootſte gedeelte deezer Schriften, en wel inzonderheid dezulke, waarin de gebeurtenis zelve begreepen is, draagt alle kenmerken van *echtheid*. Op denzelfden grond derhalve,

reeds, over de zekerheid der algemeene grondſtellingen van den Godsdienst handelende, gemaakt heb, dat ook hier myn oogmerk niet is de waarheid der Evangeliſche geſchiedenis omſtandig aan te toonen. 'k Zal ook hierover ſlegts eenige algemeene aanmerkingen ter nederſtellen, en wederom de vryheid gebruiken, om den Lezer tot dusdaanige werken te wyzen, waarin hy omtrend dit onderwerp zal kunnen voldaan worden. H. DE GROOT *over de waarheid van den Christelyken Godsdienst.* LARDNER *Geloofwaardigheid der Evangeliſche geſchiedenisſen.* G. LESZ *Bewys der waarheid van den Christelyken Godsdienst.* WAGENAAR *De geſchiedenisſen der Christelyke Kerk in de eerſte eeuw, beſchouwd als bewyzende de waarheid van den Christelyken Godsdienst*, het Vde boek. LYTLETON *Bekeering van* PAULUS. *De waarheid van den Christelyken Godsdienst bewezen voor Ongeleerden en Eenvouwigen.* Amſt. by *L. van der Hulst.*

halve, op welken wy gelooven, dat die boeken, welke op den naam gaan van eenen LIVIUS, CICERO, enz, waarlyk door hen geſchreeven zyn, op dienzelfden grond zyn wy ook verpligt te gelooven, dat de *Evangelien*, de *Handelingen der Apostelen*, de *Brieven*, (een en ander uitgezonderd) in de daad zyn opgeſteld door die menſchen, welke voor derzelver opſtellers algemeen bekend ſtaan, en ten allen tyde bekend geſtaan hebben. En in de daad hebben deeze Schriften meerder en veel ſterker bewyzen voor derzelver *echtheid*, dan de gemelde boeken van LIVIUS, CICERO of eenig ander geſchrift der oudheid. Niemand echter is zo verbysterd van zinnen, dat hy de laatstgenoemden durft in twyffel trekken. Waarom zouden wy dan de Schriften, welke de geſchiedenis der Openbaaring behelzen, niet hetzelfde regt laaten toekomen, of omtrend dezelven partydiger te werk gaan? 't Is waar, in deeze Schriften worden zaaken verhaald, die, als meer van den gewoonen weg afwykende, op zigzelve beſchouwd, niet zo aanneemelyk zyn, en dus ſterkere bewyzen noodig hebben. Deeze bedenking is niet zonder grond: Doch wat de *echtheid* deezer Schriften aanbelangt, hebben dezelve, gelyk wy reeds aangemerkt hebben, ook een veel grooteren trap van *zekerheid*, dan eenig ander geſchrift der oudheid; en ten opzigte van derzelver *geloofwaardigheid*, bezitten zy ook alle de vereischte kenmerken. Dit laatſte naamelyk dient van het eerſte wel onderſcheiden te worden: Want ſchoon wy allen grond hebben,

om te gelooven, dat deeze Schriften niet verdicht, maar waarlyk door MATTHEUS, MARKUS, LUKAS, JOANNES enz. zyn opgeſteld; zo volgt nog niet, dat derzelver verhaalen daarom geloof verdienen. Het kan eenen Schryver aan *goede trouw*, *eerlykheid* of *opregtheid* ontbreeken. Ook is het mogelyk, dat, ſchoon het hem al om de waarheid is te doen geweest, hy nogthans aangaande de zaaken niet wel onderrigt was, of zig door *ligtgeloovigheid* heeft laaten misleiden. Ten deezen opzigte moeten wy dan ook op de Schryvers der Evangeliſche geſchiedenis kunnen ſtaat maaken. De vraag is derhalve, of ook die kenmerken in hen gevonden worden, welke in een' *geloofwaardig*' Geſchiedſchryver vereischt worden.

Als een *eerſte* vereischte in een' geloofwaardig' Geſchiedſchryver ſtelt men te regt, *dat hy omtrend de zaaken, welke hy verhaalt, wel onderrigt is.* Ten deezen opzigte is 'er geene de minste reden, om het getuigenis der Evangelieſchryveren in twyffel te trekken. Zy, die voor de opſtellers der Evangeliſche geſchiedverhaalen bekend ſtaan, zyn *of* zelven by de zaaken, die zy verhaalen, tegenwoordig geweest, *of* zy bedienden zig van de opſtellen of getuigeniſſen van hen, die 'er onmiddelyk by tegenwoordig waren. MATTHEUS en JOANNES hebben JEZUS in zyne omwandelingen gevolgd: Zy ſpreeken als oor- en ooggetuigen van de dingen, welke zy verhaalen. MARKUS en LUKAS zyn onafſcheidelyke metgezellen en reis-

reisgenooten der Apostelen geweest, de een van PETRUS, de ander van PAULUS. De laatste betuigt (*) *dat hy alles van vooren aan naarstig onderzogt heeft* by die geenen, *die van den beginne zelven aanschouwers en bedienaars des woords* (dat is, verkondigers van het Evangelie) *geweest zyn.* 't Is waar, het waren geene geleerde menschen; doch zy hadden ook niet te oordeelen over diepzinnige en moeilyke onderwerpen uit de Wysgeerte: Zy hadden over *zaaken* en *gebeurtenissen* te oordeelen, en hierin zyn zy even zulke geloofwaardige getuigen, als de grootste geleerde.

Opregtheid of *liefde tot de waarheid* is een *tweede* vereischte in eenen geloofwaardigen Geschiedschryver. Ook ten deezen opzigte verdienen de Evangelieschryvers alle geloof. 't Geene van de Schryvers, die dit onderwerp opzettelyk behandeld hebben, daarover wordt bygebragt, is zo voldoende, dat het geen' den minsten twyffel overlaat. De opstellers der Evangelische verhaalen waren menschen van eenen onbesproken wandel (†), yverige voorstanders van den Jood-

(*) LUK. I. vs. 2 en 3.

(†) Men heeft ook aangemerkt, dat de *edele eenvouwigheid* en *hartelykheid*, waarmede de Evangelisten en Apostelen overal schryven en spreeken, niet weinig getuigt van hunne *opregtheid, welmeenendheid* en *zuivere oogmerken.* Men leeze tot een voorbeeld de afscheidrede van PAULUS aan de Gemeente te EFEZEN. (HAND. XX. 17 en verv.) Zie hier tot eene proef eenige trekken uit dezelve: *En nu ziet, ik weet dat gy allen, daar ik doorgegaan ben, predikende het Koningryk Gods, myn aangezigt niet meer*

Joodſchen Godsdienſt, met de besten van hunne natie verlangende naar het ryk van den Meſias. Hunne verhaalen zelve leveren de duidelykſte proeven op van hunne *eerlykheid* en *opregtheid*. Zy maaken geen den minſten ophef van de zaaken, welke zy verhaalen; zy bedienen zig van geene der gewoone kunſtmiddelen, om de geſchiedenis van JEZUS op te ſieren, om dezelve luisterryk te voorſchyn te doen komen, om hunne Lezeren voor in te neemen, of om dat geene kunſtig te verbergen, 't welk zy wisten, dat aanſtootelyk was. Integendeel verhaalen zy met de grootſte opregtheid, 't welk zy wisten, dat, naar de denkwys der menigte, weinig overeenkwam met de waardigheid van hunnen Meester: Zyne laage afkomst, zyne ne-

meer zien zult. Daarom betuig ik u op deezen huidigen dag, dat ik rein ben van het bloed van u allen: Want ik heb niet agtergehouden, dat ik niet zou verkondigd hebben al den raad Gods. — Daarom waakt, en gedenkt, dat ik drie jaaren lang dag en nacht niet opgehouden heb een' iegelyk' met traanen te vermaanen. En nu, Broeders! ik beveel u Gode, en den woorde zyner genade. — Ik heb niemands zilver of gout of kleding begeert; en gy zelven weet, dat deeze handen tot myne noodruft, en den geenen, die met my waren, gediend hebben. Wil men een ander voorbeeld, men leeze, 't geene dezelfde Apostel aan de Gemeente te THESSALONIKA ſchryft in deszelfs eerſten Brief. II. vs. 3. en verv. *Onze vermaaning is niet geweest uit verleidinge noch uit onreinigheid, noch met bedrog; maar gelyk wy van God beproefd zyn geweest, dat ons het Evangelie zou toebetrouwd worden, alzo ſpreeken wy, niet als menſchen behaagende, maar Gode, die onze harten beproeft: Want wy zyn nooit met pluimſtrykende woorden omgegaan, gelyk gy weet, noch met eenig bedekſel van gierigheid: God is getuige! noch zoekende eere uit menſchen, noch van u, noch van anderen; hoewel wy u tot last konden zyn als Apostelen van* CHRISTUS: *Maar wy zyn vriendelyk geweest in het midden van u, gelyk als een voedſter haare kinderen koestert. Alzo wy, tot u zeer genegen zynde, hebben u gaarne willen meededeelen, niet alleen het Evangelium Gods, maar ook onze eigen zielen, daarom dat gy ons lief geworden waart: Want gy gedenkt, Broeders! onzen arbeid en moeite; nacht en dag werkende, op dat wy niemand onder u zouden lastig zyn, hebben wy het Evangelium Gods onder u gepredikt. Gy zyt getuigen en God, hoe heiliglyk, en regtvaardiglyk en onberispelyk wy u, die gelooft, geweest zyn; gelyk gy weet, hoe wy een' iegelyk' van u, als een Vader zyne kinderen, vermaanden en vertroostten, en betuigden, dat gy zoudt wandelen waardiglyk Gode, die u roept tot zyn Koningryk en Heerlykheid.*

nederige levenswys, de verachting, waarin hy leefde, zynen ſchandelyken dood — dit alles verhaalen zy met de grootſte opregtheid. Ook verzwygen zy niet, 't geene henzelven tot geene groote eer ſtrekte, die ongerymde denkbeelden, welke zy van het Koningryk van den Meſſias voedden, de verwytingen, welke JEZUS hen deedt over de traagheid van hun verſtand, de beſtraffingen over hunnen ongeregten yver, over hunne heerschzugt, hunne onderlinge verſchillen, hunne ſchandelyke afvalligheid, en meer dergelyke zaaken, welke een Schryver, die het meer om zynen eigenen lof, dan om de waarheid te doen is, zou verzwygen, of ten minſten tragten te verſchoonen. Men kan ook met geenen grond veronderſtellen, dat deeze Schryvers eenig oogmerk gehad hebben, om deeze dingen opzettelyk te verzinnen. Aanzien, of de eer der Wereld konden zy toch hiermede niet behaalen. Integendeel ſtelden zy zig aan den bitterſten ſmaad, verachting en aan de wreedaartigſte vervolgingen bloot. Niettegenſtaande dit alles bleeven zy by dit hun getuigenis ſtandvastig volharden, en bevestigden hetzelve met hunnen dood.

Daarenboven, ſchoon men deezen Schryveren, hoewel zonder grond, ook al van eenige *onopregtheid* wilde verdagt houden, *waren zy niet in de mogelykheid, om eenig bedrog te ſmeeden.* Zy verhaalden hunne geſchiedenisſen in eenen tyd, waarin het niet mogelyk was dezelve te verzinnen. Waren de zaaken,

die zy verhaalden, van dien aart, dat dezelve ten tyde, toen zy ze verhaalden of te boek ſtelden, reeds lang geleeden waren; men mogt eenigen grond hebben, om te veronderſtellen, dat 'er deeze of geene gevonden werdt, die dwaas genoeg was, om aan dusdaanig een verhaal geloof te ſlaan. Maar de dingen, die zy verhaalden, waren *in* en *kort voor* dien tyd, waarin zy ze verhaalden, voorgevallen. Zy, onder welke zy deeze dingen openlyk leerden, moesten ze zelven gehoord en gezien hebben. Het waren zaaken, die niet in het verborgen, in eenen hoek der Wereld, maar openlyk voor eene groote menigte van menſchen geduurende al den tyd van JEZUS omwandeling geſchied waren, of die zy ten minſten voorgaven op deeze wys geſchied te zyn (*). Ook waren de zaaken die zy verhaalden, niet in een vreemd land, maar onder dat zelfde volk voorgevallen, in JUDEA, in JERUSALEM, onder diezelfde menſchen, welke JEZUS gekend, gezien, en dagelyks hadden hooren leeren in den tempel. De Apoſtelen hebben het Evangelie niet eerder in vreemde landen verkondigt, dan toen het reeds in het Joodſche land gepredikt en van veelen was aangenomen. Zy verhaalden deeze dingen niet alleen mondeling, maar ſtelden dezelve openlyk in geſchrifte in eenen tyd, wanneer men zig met de groot-

(*) PAULUS hadt in zyne verantwoording voor AGRIPPA niet meerder noodig, dan zig hierop te beroepen. *De Koning weet van deeze dingen, tot welke ik ook, vrymoedigheid gebruikende, ſpreeke; want ik geloof niet, dat hem iets van deeze dingen verborgen is, want dit is in geenen hoek geſchied.* HAND. XXVI. vs. 26.

grootſte hevigheid tegen de uitbreiding van het Chriſtendom aankantte. Hoe toch zouden 'er menſchen, en wel in groote menigte, gevonden worden, die dwaas genoeg waren, om aan zulke verhaalen en geſchriften geloof te ſlaan, indien zy hiervan niet werkelyk overtuigd waren, daar dit geloof hen geen voordeel aanbragte, maar hen veeleer aan de bitterſte vervolgingen blootſtelde? Van dit verſchynzel is nimmer reden, ten minſten nimmer voldoende reden te geeven, ten zy wy de waarheid der Evangeliſche geſchiedenis veronderſtellen.

Deeze aanmerkingen dienen ſlegts aangemerkt te worden als eene proef, om te toonen, op welk eene wys de waarheid der Evangeliſche geſchiedenis tot dien trap van *zekerheid* kan gebragt worden, welke omtrend dusdaanig eene zaak kan geeiſcht worden. Geene geſchiedenis kan door meerder en bondiger bewyzen geſtaafd worden; zo dat, indien wy de geloofwaardigheid deezer dingen in twyffel trekken, wy alle *geſchiedkundige zekerheid* omver werpen. Dus meenen wy dan de *dwaasheid der Twyffelaary* ten opzigte der geloofwaardigheid der Evangeliſche geſchiedenis, zo ver het beſtek deezer Verhandeling zulks toeliet, eenigerwyze getoond te hebben.

2.) Is nu ook de inhoud deezer Schriften zo duidelyk, dat wy niet behoeven *twyffelachtig* te zyn, welke de eigenlyke leer der Openbaaring is? Dit is de twee-

tweede vraag, welke wy volgens ons gemaakt ontwerp (*) nog kortelyk zullen beantwoorden. Men klaagt ſomwylen over duisterheid, verwardheid en tegenſtrydigheid in het voorſtel, onnaauwkeurigheid in de uitdrukking; zo dat men zeer bezwaarlyk een geregeld ſamenſtel van Godsdienstige waarheden uit deeze Schriften kan opmaaken, of hetzelve ten minſten niet tot dien trap van *zekerheid* brengen, dat 'er niet menige gegronde twyffel overblyft. Laaten wy zien, in hoe verre deeze klagte gegrond is. Men kan niet ontkennen, dat men deeze Schriften niet geheel of in alle opzigten van duisterheid kan vryſpreeken; maar deeze duisterheid kan geenszins als een wezenlyk gebrek worden aangemerkt: Het is iets, 't welk dezelve gemeen hebben met meest alle die Schriften, welke eenige honderd jaaren voor onzen leeftyd zyn opgeſteld; het is een noodwendig gevolg van de verſcheidenheid van taal, zeden, gewoonten, ſchryf- en denkwyze. Dit alles moet by Lezers, welke hiervan niet naar behooren onderrigt zyn, menige duisterheid veroorzaaken, en menige twyffeling omtrend de waare meening des Schryvers doen geboren worden. Maar is de duisterheid, zyn de twyffelingen, welke hieruit noodwendig voortvloeiën, zo groot, en van dien aart, dat dezelve onze Godsdienstige kennis, de grondſlagen van ons geloof, onzeker maaken? Dit, dunkt ons, zal niet ligtelyk iemand, ten zy hy vermaak ſchept in twyffelingen, durven ſtaande houden, of met grond kun-

(*) Zie bladz. 126.

kunnen beweeren. De onderzoeker zou wel omtrend deeze of geene byzonderheid, omtrend den waaren zin van de eene of de andere plaats meerder licht wenſchen te hebben; doch zo lang zyne eigenlyke Godsdienstige kennis hier by geen nadeel lydt, kan hy niet klaagen over wezenlyk gebrek aan klaarheid. Men behoort onderſcheid te maaken tusſchen zaaken, die ons wezenlyk noodzaakelyk of nuttig zyn te gelooven, en dezulke, die ons in eenigen opzigte onverſchillig zyn, die niet eigenlyk den Godsdienst betreffen, maar in bloote beſpiegelingen beſtaan. Tot de eerstgenoemde behooren alleen die waarheden, welke volgens haaren aart geſchikt zyn, om ons geloof te verſterken, ons vertrouwen op, onze liefde en eerbied jegens den Allerhoogſten te vermeerderen, deugdsgezinde en Gode welbehaagelyke neigingen in ons te verwekken, en den wil te buigen tot eene daadelyke gehoorzaamheid, en onderwerping aan de ſchikkingen der Voorzienigheid. Alle waarheden, welke dusdaanige uitwerkſels niet kunnen voortbrengen, zyn ons met betrekking tot den eigenlyken Godsdienst van geen nut. De gegrondheid der klagte over de vermeende duisterheid en onzekerheid der Heilige Schrift hangt dus alleen af van de volgende vraag: Of deeze duisterheid en onzekerheid plaats heeft in dusdaanige zaaken, als wy zo even beſchreeven en opgegeeven hebben als eigenlyk alleen tot den Godsdienst behoorende? Zulks kan, onzes oordeels, met geen' grond beweerd worden. Hoe duidelyk is

niet het onderrigt van JEZUS en zyne Apostelen aangaande de leer van God, deszelfs eigenſchappen en volmaaktheden, zyne Goedheid, Bermhartigheid, Regtvaardigheid, Almagt, Alweetendheid, in zo verre wy deeze kennis noodig hebben, om met eerbied, liefde en hoogachting jegens den Allerhoogſten vervuld te worden; — aangaande de leer der Voorzienigheid, hoe zig dezelve over alles, en tot allen uitſtrekt; — aangaande Gods deelneeming in het gedrag zyner redelyke Schepſelen. Geen minder duidelykheid en zekerheid ontdekken wy in de leer van eenen toekomstigen ſtaat, van het algemeen oordeel over elks gedrag, en van de daarop volgende vergeldingen overeenkomstig het goede of het kwaade, 't welk in dit leven bedreeven is. Omtrend de voorſchriften en beſtuuringen van onzen wandel, onze pligten jegens God, ons zelven en onze medemenſchen is ook niet de minste duisterheid. Alle deeze zaaken worden 'er met de grootſte klaarheid voorgedraagen; zo dat wy niet kunnen *twyffelen*, wat hieromtrend de leer der Heilige Schrift is. Alle afzonderlyke plaatzen, alwaar van deeze zaaken geſproken wordt, zyn wel niet even duidelyk, doch zulks neemt niet weg, dat wy hieromtrend niet kunnen mistasten, indien wy op de *doorgaande* leer der Heilige Schrift acht geeven. Ook omtrend het beloop der Evangeliſche geſchiedenis kunnen wy niet klaagen over duisterheid, ten minsten niet over duisterheid van wezenlyk belang. 't Geene 'er van JEZUS geboorte, van zyne wys van pre-

prediken, het doen zyner wonderwerken ter bevestiging van zyn gezag en leer, van zynen dood, opstanding, hemelvaart, en van de uitbreiding van het Evangelie door de Apostelen verhaald wordt, is door de Evangelieschryvers zo duidelyk te boek gesteld, dat wy, aangaande deeze zaaken genoegzaame zekerheid kunnen verkrygen. Zekerlyk zyn 'er veele byzonderheden, die *of* weggelaaten, *of* van allen niet op dezelfde wys verhaald zyn; maar deeze duisterheden en geringe verschillen in sommige omstandigheden zyn geenszins van dien aart, dat de duidelykheid van het verhaal zelve hierby nadeel lydt. Ik durf my, uit vrees van al te wydloopig te worden, daarover in geenerhande byzonderheden inlaaten. De klagte derhalve over duisterheid en onderling verschil heeft alleen plaats omtrend kleinigheden, dingen van geen belang, omstandigheden, welke niet zo zeer ter zaak doen, en in het algemeen omtrend zaaken, welke niet eigenlyk tot onze *Godsdienstige kennis* behooren; in zo verre deeze kennis niet in *bespiegeling* bestaat, maar geschikt is, om ons beter te maaken, en ons Gode welbehaagelyke menschen te doen worden.

Iemand zou zig ligtelyk kunnen verbeelden, dat deeze redeneeringen door de ondervinding ten eenemaale wedersproken werden. „De verschillende ge„voelens en verdeeldheden onder de Christenen (zou „men kunnen inbrengen) strekken immers ten duide„lyken bewyze, dat de leer van het Evangelie niet

„zo duidelyk zyn moet, als men in het algemeen wil „beweeren." Tot antwoord op deeze bedenking dient, dat in dezelve veronderſteld wordt, dat alle verſchil van gevoelens *alleen* voortkomt uit de duisterheid en twyffelachtigheid der zaaken, eene veronderſtelling, die in alle geval, en inzonderheid omtrend Godsdienstige zaaken, niet doorgaat. Worden dan alle menſchen door eene zuivere liefde tot de waarheid gedreeven? Zyn 'er niet veelen, wier oogen door eene blinde drift, gehegtheid aan hunne geloofsparty als geſlooten gehouden worden? Hebben niet de zekerſte zaaken dikwyls tegenſpraak gevonden? Hebben niet dezelfde verdeeldheden omtrend de meeste wetenſchappen plaats? Heeft niet de Wysgeerte haare *Carteziaanen*, *Newtoniaanen*, *Leibnitziaanen* enz.? Zouden wy echter niet dwaas zyn, indien wy daarom wilden beweeren, dat 'er geene zekerheid in deeze wetenſchap te vinden is? Maar daarenboven ontkennen wy ook, dat de verdeeldheden en verſchillende gevoelens der Christenen zo zeer plaats hebben omtrend de hoofdwaarheden van den Godsdienst. Alle Christenen, welke verdeeldheden ook onder hen mogen heerſchen, komen toch daarin met elkanderen overeen, dat God, ten blyke zyner groote menſchenliefde en bermhartigheid, JEZUS CHRISTUS in de Wereld gezonden heeft, om het zondige menschdom te verloſſen, hetzelve op den regten weg te brengen, en ter gelukzaligheid op te leiden. Allen erkennen zy deezen JEZUS als eenen Hemelſchen Afgezant, als hunnen

Heer

Heer en Zaligmaaker. Allen erkennen zy hunne verpligting (uit welke verſchillende gronden zy dezelve ook mogen afleiden) om hun leven naar het voorſchrift en het voorbeeld van deezen hunnen Meester interigten. Allen verwagten zy, dat Hy eens zal wederkomen, om in den naam van God, zynen Vader, gerigte te houden over al het doen en laaten der menſchen, en om eenen ieder te vergelden naar zyne werken. Deeze overeenſtemming van gevoelens ſtrekt tot een duidelyk bewys, dat deeze ſtellingen in de Heilige Schrift klaar geleerd worden: Deeze nu zyn de voornaame waarheden van den Godsdienst, en maaken het hoofdzaakelyk geloof van eenen Christen uit; zo dat wy de tegenwerping kunnen omkeeren, en ten bewyze van het bovenberedeneerde bybrengen. Want dat alle onderſcheiden gezinten, welke in ſommige opzigten zo ver uit elkander loopen, en zo hevig tegen elkander gewoed hebben, echter daarin overeenſtemmen, levert geen min kragtig bewys op, dat deeze dingen in de Heilige Schrift dien trap van *duidelykheid* en *zekerheid* hebben, dat daarover geene gegronde twyffelingen kunnen vallen.

't Gevolg nu, 't welk wy uit het tot dus ver beredeneerde afleiden, is, dat de kennis, welke wy hebben omtrend de hoofdwaarheden van den Godsdienst, dien trap van *zekerheid* bezit, dat wy ons daarop met gerustheid kunnen verlaaten, en ons gemoed hierover door geene angstvallige twyffelingen kan ontroerd wor-

den. Zulks aan te toonen was het geene wy ons in de eerſte plaats hadden voorgeſteld. 'Er zyn nog verſcheiden bedenkingen over, welke ik, om het verband der zaaken niet te dikwyls af te breeken, tusſchen het beredeneerde niet heb willen invoegen, maar hier zal laaten volgen.

Hebben wy aan den eenen kant gezien, dat wy eene toereikende kennis bezitten, zo omtrend de algemeene grondſlagen van Godsdienst, 't zy Natuurlyken, 't zy Geopenbaarden, als omtrend de voornaame waarheden van denzelven; men kan ook aan den anderen kant niet ontkennen, dat onze kennis, ook zelfs omtrend de opgenoemde zaaken, in veele opzigten zeer gebrekkig is. Elk, ook de verſtandigſte der menſchen, overdenke ſlegts die groote menigte van zaaken, van welke hy *of* geene *of* maar eene zeer oppervlakkige kennis heeft; hy zal bevinden, dat het geene hy weet, zeer gering is in vergelyking van het geene hy niet weet. Alle oogenblikken ſtuit ons verſtand en ontdekt onoverkomelyke gaapingen. Van ſommige zaaken kunnen wy ons geheel geen of naauwelyks eenig denkbeeld maaken; in andere ontmoeten wy duisterheden en onoplosſelyke zwaarigheden; van weinige hebben wy eene duidelyke, van bykans geene eene volkomen bevatting: Ja zelfs omtrend die dingen, van welke wy genoegzaame zekerheid hebben, zyn niet zelden de duisterheden zo groot, dat ons verſtand telkens verhinderd wordt, dieper in de waarheid

in

in te dringen. Wy zullen deeze algemeene aanmerkingen iets omſtandiger op het tegenwoordige onderwerp toepaſſen. Wy kunnen, by voorbeeld, door overtuigelyke bewyzen betoogen, en gelooven dus op zekeren grond, dat 'er een God, een onzienlyke oorzaak van alles is. Maar hoe bepaald is onze kennis van Gods natuur? Wie heeft zyn wezen doorgrondt? Wie begrypt, hoe dat Hy uit kragt zyner natuur noodzaakelyk van eeuwigheid beſtaat? Hoe dat Hy door eenen wenk van zynen wil *de dingen* te voorſchyn *roept*, *die niet zyn*, even *als of ze waren*? Wie kan zig eenig denkbeeld vormen, hoe God eene volkomen kennis heeft van alles, wat 'er in den wyden omtrek des Heelals gebeurt? Wie heeft zelfs eenig begrip van een onſtoffelyk wezen? Even zo bepaald is onze kennis omtrend veele andere zaaken. Wy erkennen God niet alleen als den Schepper, maar ook als den Regeerder der Wereld. Maar hoe weinig weeten wy van Gods beſtuur of regeering der Wereld? Hoe gering is ons doorzigt in het plan zyner Voorzienigheid? Schoon wy voldoende redenen hebben, om te gelooven, dat eene opperſte wysheid ſteeds over alles waakzaam is; zo ſchynen ons echter ſommige dingen zo verward, dat indien wy ſlegts daarop ons oog vestigden, wy ligtelyk in het denkbeeld zouden kunnen komen, dat alles aan het bloote *geval* is overgelaaten. Wederom, door reden en openbaaring houden wy ons overtuigd, dat 'er een volgend leven zyn zal: Maar hoe duister zyn onze uitzigten

in

in dit toekomstig leven! Het voorhangſel, 't welk den tyd van de eeuwigheid affcheidt, belet ons in het toekomende in te zien, en het weinige, 't geene wy hiervan weeten, zien wy ſlegts raadſelachtig. Van 's gelyken houden wy ons, zo wy oordeelen, op goeden grond overtuigd van de waarheid der Evangeliſche geſchiedenis: Men kan echter niet ontkennen, dat onze kennis zo omtrend den grond van dit ons geloof, als omtrend de openbaaring zelve in veele opzigten gebrekkig is. Hoe veele vraagen doen 'er zig voor eenen nadenkenden onderzoeker op, welke hy niet in ſtaat is te beantwoorden, en waaromtrend hy zig geene voldoening kan geeven. Zo gebrekkig, zo onvolmaakt is onze kennis; zo beperkt zyn de vermogens onzer ziele! Deeze en ſoortgelyke bedenkingen, hebben by ſommigen nu en dan eenen ſchadelyken invloed, niet ſlegts by dezulken, waarvan in het begin deezer Verhandeling geſprooken is, maar ook by die geenen, welken de waarheid zoeken en liefhebben, terwyl het gemoed hierdoor in onzekerheid geraakt, en met twyffelingen vervuld wordt. Tot wegneeming deezer onregtmaatige gevolgtrekkingen zal ik de volgende aanmerkingen voordraagen.

Zeer onwettig is het beſluit, 't welk men uit onze gebrekkige kennis ten nadeele der waarheid afleidt, even als of, dewyl 'er zig van alle kanten zo veele twyffelingen opdoen, 'er geheel geene *zekerheid* zyn zou, en wy op de gronden van ons geloof niet volko-

komen zouden kunnen ſtaat maaken. De onregtmaatigheid deezer gevolgtrekking blykt inzonderheid uit deeze ontwyffelbaare grondſtelling, *dat men nooit het zekere om het onzekere moet verwerpen.* Iets in eene zaak te ontdekken, 't welk onze vermogens, het bereik der menſchelyke reden te boven gaat, is geheel iets anders, dan iets in dezelve te ontdekken, 't geene tegen de reden aanloopt. Het laatſte houdt op een voorwerp van ons geloof te zyn, dewyl wy geene tegenſtrydige of onmogelyke dingen voor waar kunnen houden; maar het eerſte is niet van dien aart, dat wy hetzelve moeten verwerpen. Wanneer wy door regtmaatige beſluiten de waarheid ontdekken, dezelve klaar inzien, de aaneenſchakeling onzer denkbeelden duidelyk voor den geest hebben; zo behooren wy daarin te berusten, en de twyffelingen, welke omtrend zulk eene zaak mogten plaats hebben, zyn ſlegts bewyzen van de beperktheid onzer vermogens, en geenszins bewyzen van de twyffelachtigheid of onzekerheid van de zaak zelve. Wanneer wy, by voorbeeld, uit de allerzekerſte beginſels beſluiten tot het beſtaan eener eeuwige en opperſte Oorzaak aller dingen; zo kan de gebrekkige kennis aangaande de natuur of eigenſchappen van dit Wezen geene twyffelingen omtrend deszelfs beſtaan veroorzaaken. Dus is het ook geſteld met het geloof in eene albeſtuurende Voorzienigheid. De kennis, welke wy hebben van de eigenſchappen Gods, de beſchouwing van de bewonderingswaardige orde en van den geregelden loop der

dingen pleiten op het ſterkst voor een naauwkeurig toevoorzigt der Godheid omtrend het geſchapene. Schoon wy nu ſommige dingen met het plan eener wyze Voorzienigheid niet weeten overeen te brengen, of zelfs dingen ontdekken, welke hiertegen ſchynen aan te loopen; zo kunnen wy uit deeze vermeende tegenſtrydigheden niet beſluiten, dat 'er geene Voorzienigheid is. Het beſluit, dat wy hieruit moeten opmaaken, is, dat deeze afwykingen, welke wy meenen te ontdekken, zekerlyk ſlegts ſchynbaare afwykingen zyn zullen, niet gelegen in de natuur der zaak zelve, maar in de beperktheid onzer vermogens, en voortkomende uit gebrek aan doorzigt in de juiste bedoelingen des Scheppers. Wien is het niet bekend, dat de onwetendheid der menſchen zeer veele dingen heeft aangezien, als ſtrydende met een hoogst wys beſtuur, welke beter ingezien zynde, de treffendſte bewyzen voor hetzelve opleveren (*)? De wysgeerige Dichter LUKRETIUS klaagde (†) over de nuttelooze gevaarten van bergen, over de wyduitgeſtrekte ze-

(*) Men verhaalt, dat de Koning ALFONZUS, wien de laatere ontdekkingen in de Hemelloopkunde onbekend waren, ſchertzende zou gezegd hebben, dat indien God hem omtrend het maaken van het Wereldgebouw hadt raad gevraagd, hy Hem een beter plan zou hebben aangeweezen.

(†) Principio, quantum cæli tegit impetus ingens,
Inde aridam partem montes, ſylvæque ferarum
Poſſedere, tenent rupes, vastæque paludes,
Et mare, quod late terrarum distinet oras.
Inde duas porro prope partes ſervidus ardor,
Aſſiduusque geli caſus mortalibus aufert.
De Rerum Natura Lib. V. 196.

zeën en meiren, welke zo veel plaats op den aardbodem beſlaan, en dat bykans twee gedeelten van denzelven door eene al te ſtrenge hitte en onmaatige koude geheel onbewoonbaar waren. Zo neemt de waanwysheid haare onkunde tot eenen maatſtaf, waarmede zy de werken der volmaakte wysheid wil afmeeten! De laatere ontdekkingen hebben immers geleerd, dat de aardbol van de warmſte ſtreeken af tot op eenen zeer aanmerkelyken graad van koude van menſchen en dieren bewoond is. De klagte over de groote zeën en de menigte der bergen is even ongegrond: Maar wy kunnen zulks niet aantoonen, zonder te zeer in byzonderheden uit te weiden. Op dezelfde wys zou iemand ook veele nieuwsgierige vraagen kunnen doen over de natuur en geſteldheid des toekomenden levens, welke niet kunnen beantwoord of opgelost worden. Maar zo lang deeze onoplosbaare vraagen alleen beſtaan in twyffelingen en onzekerheden omtrend deeze of geene byzonderheden, en niet omtrend de bewysgronden zelve, welke voor de aanwezenheid van eenen volgenden ſtaat worden bygebragt, kunnen zy de kragt deezer bewysgronden niet verzwakken. Ook omtrend de geſchiedenis van het Evangelie kunnen verſcheiden bedenkingen, ook zekerlyk gewigtige bedenkingen, worden ingebragt, welke zig niet alle even gemakkelyk laaten uit den weg ruimen; doch zo lang zy de bewyzen, welke voor de waarheid deezer gebeurtenis pleiten, niet regtsſtreeks aantasten, doen zy niet zo zeer ter zaak, en kunnen ons geloof in de Openbaa-

ring niet doen wankelen. Men behoort dus die twyffelingen en tegenwerpingen, welke ſlegts deeze of geene byzonderheden raaken, wel te onderſcheiden van dezulke, die regelregt zyn ingerigt tegen de zaak zelve, of tegen de bewysgronden, waarmede zy verdedigd wordt. Zo lang zy deeze niet omver werpen, kunnen zy niet zo zeer in aanmerking komen.

Op zulk eene wys is het geſteld met de twyffelingen omtrend den Godsdienst. De duisterheden, waaruit dezelve gebooren worden, zyn zekerlyk groot; maar het licht der waarheid is aan den anderen kant veel ſterker, en wel zo ſterk, dat deeze twyffelingen by een onpartydig en waarheidlievend gemoed geenszins die kragt hebben, dat zy de waarheid omver werpen. Indien het tegenovergeſtelde beſluit doorging, dan was het met alle zekerheid der menſchelyke kennis gedaan. 'Er is bykans geene wetenſchap, welke van alle onzekerheid bevryd, bykans geene waarheid, welke boven alle twyffelingen verheven is. Wie kent, by voorbeeld, de geſteldheid, den aart, het wezen van het denkend vermogen, 't welk in ons is? Wie weet, hoe hetzelve met ons ligchaam vereenigd is, en hoe deeze beiden wederkeerig op elkander werken? Niemand echter is zo dwaas of uitzinnig, dat hy daarom *of* het beſtaan van het denkend wezen, *of* deszelfs werking op ons ligchaam zal ontkennen. 'Er is eene zeer groote menigte van waarheden, aan welker zekerheid wy niet kunnen twyffelen, ſchoon zy vee-

veele onoplosſelyke zwaarigheden hebben. Wanneer wy niets wilden gelooven, dan het geene wy volmaakt begrypen, en waaromtrend alle twyffelingen ten eenemaale ophouden, wy zouden bykans niets moeten gelooven. Wat zouden wy van eenen mensch zeggen, die in de regelen der zeevaartkunde onbedreeven, verſcheiden twyffelingen tegen de zekerheid deezer wetenſchap inbragte, welke hem, uit hoofde zyner onvatbaarheid voor deeze dingen niet konden worden opgelost, en uit deeze twyffelingen en vermeende zwaarigheden nogthans wilde beſluiten, dat dusdaanig eene wetenſchap geheel geen beſtaan hadt, of dat het onmogelyk was, zig eenen weg te baanen door de onafmeetbaare uitgeſtrektheid des grooten Oceaans? Zulk een mensch zouden wy zekerlyk in zynen ingebeelden waan beſpotten. Handelen wy dan verſtandiger of minder beſpottelyk, wanneer wy de twyffelingen omtrend Godsdienstige zaaken by ons zo hoog doen gelden, dat wy daarom de waarheid vaarwel zeggen? Het blyft dus dwaasheid, het *zekere* om het *onzekere* te verwerpen, en op twyffelingen aan te dringen, alwaar de bewyzen voor de waarheid de vereischte kenmerken van duidelykheid bezitten.

Het geen tot dus ver over de dwaasheid der *Twyffelaary* is bygebragt, zou, naar onze gedagten, geene geringe ſterkte worden bygezet, indien men kon aantoonen, dat de Godsdienstige grondbeginſels (ſchoon zulks al mogelyk was) niet zo *duidelyk*, zo *zeker*

behoorden te zyn, dat alle twyffelingen daaromtrend ten eenemaale ophielden. Indien deeze ſtelling bewysbaar was, zou het *dwaasheid* zyn, op deeze twyffelingen — en een onregtmaatige eisch — op grooter zekerheid aan te dringen. Om deeze redenen achten wy het der moeite wel waardig, om eene proef te neemen, in hoe verre zig deeze ſtelling laat bewyzen, ons verzekerd houdende, dat dusdaanig een onderzoek over de beredeneerde ſtof geen gering licht zal verſpreiden. De ſtelling, welke wy zullen tragten te bewyzen, is deeze: Dat, indien de deugd haare waarde zou behouden, de grondſtellingen van den Godsdienst niet dien trap van zekerheid behoorden te hebben, dat dezelve boven alle twyffelingen verheven waren. Wy zullen ten dien einde eenige algemeene aanmerkingen over de natuur en de waardy der *deugd* laaten voor af gaan, om dezelve vervolgens nader toe te paſſen.

'Er zyn twee voornaame grondbeginſels, waaruit de mensch gewoon is te handelen. Het eene is de *liefde tot de deugd* (*), *het beſef van pligt* of een *beginſel van gehoorzaamheid;* het andere is de *zugt, om gelukkig te zyn.* Deeze onderſcheiding is op de onbetwistbaare ondervinding gegrond, en behoeft dus geen nader bewys. Uit het eerſte grondbeginſel te handelen geeft aan onze daaden de eigenlyke waarde; waarme-

(*) Verkiest iemand hier en in de volgende plaatzen liever *Godsvrugt* dan *deugd*, die ſtelle hetzelve daarvoor in plaats.

mede ik niet wil zeggen, dat een *deugdzaam* mensch niet *mag* en *moet* handelen uit eene zugt tot hoogere volmaaktheid, of, met andere woorden, geen' acht moet ſlaan op de gevolgen, welke uit de betragting of verwaarloozing van zynen pligt voortvloeiën. 'k Wil hiermede alleen te kennen geeven, dat de grondſlag der verpligting niet de *belooning* is. De algoede Schepper heeft dien ſterken trek naar geluk in ons gelegd, en reeds in dit leven *in het algemeen* goede gevolgen met de deugd, en kwaade gevolgen met de ondeugd verknogt, ten einde ons hierdoor des te ſterker aan te ſpooren ter betragting der deugd, en af te trekken van de ondeugd. Wy zyn te min verheven, te min deugdzaame wezens, dat wy altyd enkel uit *beſef van pligt*, uit *liefde tot het goede* handelen. God heeft daarom tusſchen *deugd* en *geluk*, tusſchen *ondeugd* en *ongeluk* een zeker verband gelegd ('t welk echter om redenen, die wy ſtraks nader zullen overweegen, niet altyd plaats heeft), op dat wy reeds in dit leven zien zouden, hoe de deugd ons ter gelukzaligheid opleidt. Deeze belooningen behoorden echter niet zo ſterk te zyn, dat zy, als 't ware, eenen *onweêrſtaanbaaren* invloed op den wil hadden. In zulk een geval zou het *deugdzaame* in ons niet meerder bemerkt worden: Wy zouden alleen uit een *baatzugtig eigenbelang* handelen, en de deugd zou haare weezenlyke ſchoonheid, haare eigenlyke waarde verliezen. KAJUS heeft, by voorbeeld, eene aanzienlyke erffenis van eenen zyner nabeſtaanden te verwag-

wagten, maar deeze dreigt hem te zullen ontërven, indien hy niet zynen vriend, die ongelukkig in de uiterſte elende geſtort is, door zynen byſtand uit den nood helpe. KAJUS volbrengt deeze daad van menschlievendheid, maar alleen uit vrees, van anderszins uit de gunst van zynen ryken nabeſtaanden te vallen, en dus van zyne erfgoederen verſtoken te worden. Deeze daad, hoe pryzenswaardig anderszins op zigzelve, zou men in dit geval meer *baatzugtig*, dan *edelmoedig* of *deugdzaam* noemen. De deugd mag wel door uitwendige belooningen bekoorlyk voor ons gemaakt worden, maar deeze belooningen moeten niet zo ſterk zyn, dat wy daarop alleen onze aandagt vestigen. Het gezegde is ook toepasſelyk op de beloften of verzekeringen van toekomende vergeldingen: Wanneer deeze beloften zo handtastbaar zeker waren, dat deeze toekomstige vergeldingen de menſchen, ook de ligtzinnigſten, *zonder eenig nadenken* ſteeds levendig bezielden; zouden veelen *alle gevoel van pligt* vergeeten, en zig niet uit eene deugzaame neiging, of uit een beginſel van *Godsvrugt*, maar alleen uit een *baatzugtig eigenbelang* bepaalen tot het goede. Het zo even bygebragte voorbeeld kan myne meening duidelyk verklaaren. Elk begrypt dus, dat zulk eene handelwys, hoe deugdzaam ook naar den uitwendigen ſchyn, den naam van *deugd* echter niet verdient, en de menſchen zouden hierdoor niet waarlyk *deugdsgezind*, niet waarlyk *Godvrugtig* worden. 'k Moet hier nog herinneren, op dat niemand my kwaalyk ver-

verſtaa, dat ik het *eigenbelang* niet van *pligt* afzondere, of deeze twee tegen elkanderen overſtel: Myne meening is alleen, dat de deugd, zal zy haare waarde behouden, maar eene zekere maate of hoeveelheid van beweegredenen, genomen uit het *beginſel van eigenbelang*, toelaat, ſchoon zy dezelve niet uitſluit.

Thans gaan wy over, om deeze gelegde gronden op het tegenwoordige onderwerp toe te paſſen. Eerst zullen wy ſpreeken van de grondſtellingen van den Godsdienst in het algemeen, en voorts van de baarblykelykheid van de Christelyke Openbaaring in het byzonder. Verbeelden wy ons, dat alle twyffelingen omtrend de waarheden van den Godsdienst ten eenemaale waren weggenomen; dat deeze waarheden op elk mensch, ook op het bedorvenſte gemoed, *zonder* of zelfs *tegen* zyn wil, de levendigſte, de overtuigelykſte indrukzels maakten; dat hy de toekomende vergeldingen zo duidelyk gevoelde, als of hy ze reeds daadelyk genoot, even zo duidelyk. als hy de aandoeningen van eene ſmaakelyke ſpys gevoelt, — wat zou het gevolg zyn? Deeze klaare overtuiging zou zekerlyk het rigtſnoer zyner daaden zyn: Het zou hem onmogelyk, *zedelyk* onmogelyk zyn tegen deeze overtuiging, tegen deeze zyne grondſtellingen te handelen, en het goede niet na te jaagen; maar hierin zou ook niet meerder deugd zyn, dan in het verkiezen der ſmaakelykſte ſpyze. Hy zou met het bedorvenſte hart de leſſen der deugd kunnen eerbie-

digen: De kragt der waarheid zou eenen *onweêrſtaanbaaren* invloed op den wil hebben, en hy als *genoodzaakt* worden, om te leeven volgens het voorſchrift van den Godsdienst. Wy zullen het gezegde met een voorbeeld tragten op te helderen. Het geloof in eene *albeſtuurende Voorzienigheid* en *vergeldende Regtvaardigheid* is het groote, het voornaame grondbeginſel der deugd. Omtrend dit grondbeginſel behoorde derhalve een waarheidlievend en deugdsgezind gemoed zo veel zekerheid te hebben, als genoeg is, om zig daarop met gerustheid te verlaaten. Maar het is niet noodig, het zou zelfs de waare Godsvrugt nadeelig zyn, indien hetzelve die klaarheid hadt, dat daaromtrend geen de minste twyffel kon plaats hebben. De voornaamſte twyffelingen, welke omtrend eene *vergeldende Regtvaardigheid* ontſtaan, ſpruiten voort uit de overweging van de *ongelyke bedeeling*, welke wy zien, dat in dit leven plaats heeft, uit de overdenking van de rampſpoeden en ongemakken, waarmede ſomwylen de deugd te worſtelen heeft. Maar ſtellen wy eens, dat de aanleiding tot dergelyke twyffelingen geheel was weggenomen, of dat 'er altyd eene *evenredige vergelding* plaats hadt, dat het *geluk* altyd was afgemeeten naar de maate van iemands *deugd;* wat zou 'er van dezelve worden? Niets anders, dan een baatzugtig eigenbelang. Om ons de deugd des te bekoorlyker te doen voorkomen, hadt zy eenige zigtbaare of uitwendige belooningen noodig, en hieraan ontbreekt het haar niet in deeze Wereld; maar, om dezelve

zelve haare waarde te doen houden, moesten deeze belooningen niet te ſterk zyn, of altyd plaats hebben. Wy behooren ons aan de algemeene grondbeginſels, van welker zekerheid wy overtuigd zyn, vast te houden, ſchoon wy de billykheid van Gods handelwys in elk byzonder geval niet kunnen inzien. Dit kan men in het algemeen zeggen: *de ongelyke bedeeling* is onaffcheidbaar van dien ſtaat, waarin wy ons thans bevinden. De ongelukken hebben ook hunne wezenlyke waarde: De uitkomst heeft dikwyls geleerd, dat zy ons een grooter geluk hebben aangebragt. Zy bevorderen daarenboven onze waare gelukzaligheid, indien wy 'er een goed gebruik van maaken; maatigen de ſomtyds al te ſterke verkleefdheid aan de goederen deezer Wereld, brengen ons tot onzen pligt, en doen ons vuuriger uitzien naar de inwooning van een beter en beſtendiger Vaderland. 't Geene ik door dit voorbeeld heb willen toonen, is toepaſſelyk op de grondſtellingen van den Godsdienst in het algemeen. Hadden dezelve dien trap van *zekerheid* en *overtuiging*, dat 'er geen de minſte grond voor eenige twyffeling was, de menſchen zouden niet *kunnen* nalaaten hun leven naar deeze grondſtellingen in te rigten, maar zulks zou geheel geen bewys van eene waarlyk Godvrugtige gemoedsgeſtaltenis zyn.

Wat nu de *zekerheid* van den Christelyken Godsdienst in het byzonder betreft; dezelve berust, gelyk wy aangemerkt hebben, op de echtheid en geloof-

waardigheid der Evangeliſche geſchiedenis. Men beroept zig ſomwylen op de menigvuldige twyffelingen, welke hieromtrend plaats hebben, en tragt hierdoor het bewys voor de waarheid deezer geſchiedenis onzeker te maaken, of van zyne kragt te berooven. Men kan niet ontkennen, dat deeze bewyzen voor ons hadden ſterker *kunnen* zyn. God zou, by voorbeeld, de leer van het Evangelie ſomwylen op nieuw door wonderwerken kunnen bekragtigen, en op deeze wys alle twyffelingen wegneemen. Doch de vraag is niet, of deeze bewyzen ſterker hadden *kunnen* zyn, maar of dezelve ſterk genoeg zyn, en of het goed was, dat dezelve zo ſterk waren, dat daaromtrend geene twyffelingen, hoegenaamd ook, konden vallen? Wanneer wy de zo even gelegde grondbeginſels raadpleegen, ſchynen wy te moeten beſluiten, dat zulks aldus niet behoorde te zyn. God handelt met de menſchen als met redelyke en vrywerkende ſchepſelen: Hy heeft daaraan lust, dat zy tot de kennis der waarheid komen, en zyne geboden onderhouden; maar Hy wil hen daartoe niet noodzaaken, hen niet dwingen Godzalig te zyn. Zulks zou ten eenemaale met de natuur der deugd, met de menſchelyke vryheid, en met Gods zedelyke volmaaktheden onbeſtaanbaar zyn. Het zou echter een ſoort van dwang zyn, indien de grondſlagen van ons geloof zulk eene overmaat van klaarheid hadden, dat iemand dit licht noodwendig moest volgen. Het is eene wyze ſchikking, dat de grondſtellingen van den Godsdienst duidelyk

ge-

genoeg zyn voor dezulken, die *willen* zien, terwyl 'er voor die geenen, welke, wegens hunne ſlegte geaartheid, hunne oogen toeſluiten voor het licht, twyffelingen overblyven, waardoor zy tot de ondeugd vervoerd worden. Dus ſchynt het naamelyk met de handelwys van God omtrend de menſchen gelegen te zyn, dat zy, die hunne harten gewennen tot vroomheid en deugd, doorgaans van meerder licht omſcheenen worden, terwyl het den geenen begeeft, die zig moedwillig aan alle ondeugd verſlaaven. Het behoort met het bewys van Zedekundige of Godsdienſtige waarheden in het algemeen, en ook met dat van den Christelyken Godsdienst in het byzonder, niet zo geſteld te zyn, als met wiskunstige betoogingen. De laatſte zyn van dien aart, dat zy eene *volſtrekte zekerheid* mede brengen; de *wil* heeft hierop geen' den minsten invloed: Ons verſtand wordt *genoodzaakt* zyne toeſtemming te geeven: Maar hier is ook geene de minste deugd, geene de minste vryheid. Geheel anders is het gelegen met Godsdienstige waarheden: Het komt hier al veel aan op de geſteldheid van het hart. Hy, die zig aan de zonde en ongeregtigheid verſlaafd heeft, is weinig geſchikt, om zig te laaten overtuigen door zedekundige betoogingen. By deezen zullen de twyffelingen weldra de overhand verkrygen, en hem zyne toeſtemming doen weigeren aan iets, waarin hy eenen heimelyken tegenzin heeft. 'k Zal dit iets omſtandiger aantoonen.

'Er is in een deugdzaam gemoed eene natuurlyke overeenkomst met de Godsdienstige waarheden. Even gelyk een welgeſteld oog de voorwerpen beſchouwt, zo als ze zyn; zo beſchouwt ook een welgeſteld of deugdzaam gemoed de algemeene grondwaarheden van den Godsdienst in haar behoorlyk licht. Maar gelyk een kwaalyk geſteld oog oorzaak is, dat de ziel eene verkeerde bevatting van de voorwerpen verkrygt; zo maakt een kwaalyk geſteld of ondeugend gemoed zig een verkeerd denkbeeld van den Godsdienst, waaruit de heimelyke afkeer van denzelven gebooren wordt. Even gelyk in onvrugtbaare aarde het goede zaad verſtikt; zo kunnen ook de Godsdienstige waarheden geene wortelen ſchieten in een kwaalyk geſteld of godloos hart. Zy ſtuiten op hetzelve af, even als lichtſtraalen op helſchynende voorwerpen, zonder dezelve te verwarmen. Het is naauwelyks te gelooven, hoe veel invloeds de wil op het verſtand heeft. Ons oordeel ſchikt zig ten grooten deele naar onze neigingen. Menſchen van een doorgaand ſlegt zedelyk gedrag, van eene bedorven gemoedsgeſteltenis, hebben eenen tegenzin in alles, 't geene met deeze hunne verkeerde neigingen ſtrydig is, en hunne zondige levenswys veroordeelt. Daarom kunnen zy het licht van den Godsdienst niet verdraagen: Deszelfs grondſtellingen veroordeelen te zeer hun gedrag: Deszelfs wetten ſtryden te zeer met hunne verkeerde neigingen. Het is om deeze reden, dat dusdaanige menſchen de *duisternis liever hebben dan het licht. Een iegelyk*,

zegt

zegt de Heiland (*), *die het kwaad doet, haat het licht, en komt tot het licht niet, op dat zyne werken niet beſtraft worden.* Deeze bedorven gemoedsgeſteltenis gaf Hy ook als de voornaame oorzaak op, waarom zo veelen der Jooden eenen afkeer hadden van zyne leer. *Indien God uw Vader ware*, zeide Hy (†) tegen hen, *zo zoudt gy my lief hebben — maar my, om dat ik u de waarheid zeg, gelooft gy niet. — Die uit God is, hoort de woorden Gods; daarom hoort gy niet, om dat gy niet uit God zyt* (§), dat is, uw hart is wegens deszelfs bedorvenheid te afkeerig, om in my te gelooven, of myne leer te omhelzen. 'Er is dus in de natuur van alle godloosheid iets, 't geene noodwendig ſtrydig is met de grondſtellingen van den Godsdienst. Wy hebben zo even aangemerkt, dat de wil eenen bykans ongelooflyken invloed op het verſtand heeft; dit gaat niet alleen zo ver, dat een gemoed, vervreemd van deugd en heiligheid, het verſtand afkeerig maakt van de waarheid, maar hetzelve ook bederft. Dewyl een mensch van een bedorven hart het licht der waarheid of den Godsdienst niet kan verdraagen; tragt hy zig heimelyk van denzelven los te maaken, ten einde dus onbekommerd in zynen zondigen wandel te kunnen voortgaan. Hy zal zyne aandagt minder vestigen op de bewysgronden voor-, dan wel bedagt zyn op twyf-

(*) JOAN. III. vs. 20.

(†) JOAN. VIII. vs. 42 en 45.

(§) JOAN. VIII. vs. 47.

twyffelingen en tegenwerpingen tegen de waarheid; en dewyl de toeſtemming van het verſtand doorgaans gemakkelyk overhelt tot het geene, 't welk men *wenscht* waar te zyn, zal hy geenen grooten tegenſtand ontmoeten in het omhelzen van dusdaanige grondſtellingen, welke zyn gedrag het minst veroordeelen. Dus ſluit hy zyne oogen voor het licht der waarheid, op dat dezelve niet in zyn binnenſte doordringe; en naarmaate hy verder afwykt van den weg des regts, wordt alles duisterder voor zyne oogen. Dusdaanige menſchen hebben, volgens de taal van PAULUS (*), *hun verſtand verduisterd door de verharding hunner harten:* En in deezen zin ſchryft dezelfde Apostel (†), *dat de* NATUURLYKE, dat is, de vleesch- of aardsgezinde *mensch niet begrypt de dingen, die des geestes Gods zyn: Want zy zyn hem dwaasheid, en hy kan ze niet verſtaan.*

Integendeel hebben zy, die de deugd beminnen, en lust hebben, om naar Gods wil te leeven, eene natuurlyke geſchiktheid, om de waarheden van den Godsdienst gehoor te geeven, en deszelfs voorſchriften te eerbiedigen. Even zo zeer een bedorven hart den mensch van het pad der waarheid aftrekt; even

zo

(*) EFEZ. IV, vs, 18.

(†) I. KORINTH. II. vs. 14. PAULUS bedient zig hier van het woord ψυχικος, 't welk zo veel betekent als *dierlyk, zinlyk;* het ſchynt by hem van dezelfde betekenis te zyn als σαρκικος, 't welk terſtond in het Derde Hoofdd. in het eerſte vers voorkomt in tegenſtelling van πνευματικος. Vid. SEMLER *in loc.*

zo zeer heeft een deugdzaam gemoed volgens zynen aart eenen natuurlyken trek, of eene heblyke neiging tot al het geene, 't welk met de grondbeginſels van het gezond verſtand, en met de uitſpraaken der reden overeenſtemt. Hierom drong de Zaligmaaker zo zeer aan op eene deugdzaame gemoedsgeſteltenis, en op de noodzaaklykheid dat de zondige Jooden van zeden en levensgedrag veranderden, als het eenige middel, waardoor zyne leer by hen ingang kon vinden. *Zo iemand*, is zyne les, *wil deszelfs* (Gods) *wil doen, die zal van deeze leer bekennen, of zy uit God is, dan of ik van my zelven ſpreeke* (*). Hy, die met dusdaanig eene gemoedsgeſteltenis (ten zy zyne ziel reeds eenige vooroordeelen opgevat, en dus eene nadeelige wending verkreegen heeft) zig tot het onderzoek aangaande de waarheid der Godsdienstige grondſtellingen in het algemeen, en der Evangeliſche Openbaaring in het byzonder, begeeven wil, zal hier zekerheid genoeg ontdekken. Indien hy de meeste geſchiedenisſen niet wil in twyffel trekken, zal hy ook aan de waarheid van het Evangelie geen geloof weigeren.

Uit de gemaakte aanmerkingen blykt, *voor eerst*, dat het der waare Godsvrugt nadeelig zyn zou, indien de Godsdienstige waarheden dien trap van *zekerheid* hadden, dat daaromtrend geene de minste twyffelingen konden plaats hebben; en *ten tweeden*, dat de ge-

(*) JOAN. VII. vs. 17.

geſteldheid van ons hart eenen zeer grooten invloed heeft op ons geloof; dat het inzonderheid hiervan afhangt, of wy de twyffelingen omtrend Godsdienstige waarheden uit zulk een oogpunt beſchouwen, als zy moeten beſchouwd worden, dan of wy dezelve van dat gewigt oordeelen te zyn, dat de bewyzen voor de waarheid daarby te ligt bevonden worden. Deeze aanmerking brengt my tot eene andere bedenking, welke hier geene onvoegelyke plaats zal bekleeden, en mede oorzaak is, dat ſommigen zo zeer op twyffelingen belust zyn, en dezelve zo zwaar doen weegen. Het is bekend, dat de voorſtanders van het Ongeloof, de beſtryders van den eerdienst des Allerhoogſten, ſedert lang de ſtoutheid gehad hebben, van de verheven naamen van *ſterken Geest*, *Vrydenker*, *Wysgeer* byzonder op zigzelven toe te paſſen, naar het ſchynt, met oogmerk, om den grooten hoop der menſchen hierdoor voorinteneemen, en in de waan te brengen, dat hun ſtelſel van Wysgeerte van eenen veel verhevener *ſmaak* of aart is, dan dat van anderen. Dit is van die uitwerking geweest, dat menig mensch, enkel uit zugt, om mede onder het getal der *ſchrandere vernuften*, of zogenaamde *vrydenkers* geteld te worden, de heilzaamſte waarheden verlaaten heeft, en tot de grootſte buitenſpoorigheden van denken en handelen is overgeſlagen. Over het geheel toch is men gewoon, om den genen, welke in zyne wys van *denken* en *doen* van anderen verſchilt, voor iets buitengewoons en groots te houden, zonder zo zeer

op

op zyne wezenlyke verdiensten acht te geeven. Dit is de reden, dat veelen van de gewoone denkwyze omtrend den Godsdienst zyn afgeweeken; dat zy geen' ſmaak vinden in die waarheden, welke algemeen erkend en aangenomen worden. Om den ſchyn te hebben, dat zy zig boven de vooroordeelen van het menschdom verheven hebben (*), verwyderen zy zig, zo veel mogelyk, van de gewoone denkwyze. Om de ſchranderheid van hunnen geest te toonen, zyn zy op allerleië twyffelingen en tegenwerpingen bedagt; zoeken dezelve, alwaar zy niet te vinden zyn, en weeten deeze zo veel kragt by te zetten, dat zy, naar hunne gedagten, over de waarheid zegepraalen.

Hiermede acht ik het eerſte lid van het vraagſtuk beantwoord te hebben, en zal deeze Afdeeling met de volgende bedenkingen beſluiten. Bezitten de bewyzen voor de waarheid zo van de algemeene grondſlagen van den Godsdienst, als van de Evangeliſche Openbaaring dien trap van zekerheid, welke wy in dusdaanige zaaken kunnen verlangen; zyn de twyffelingen niet van dien aart, dat zy deeze bewyzen omverſtooten, of derzelver kragt ontzenuwen; zou het zelfs der waare Godsvrugt nadeelig zyn, indien deeze dingen by ons zo *volſtrekt* zeker waren, dat 'er geheel

(*) Het zeggen van CICERO, *Qui ex errore imperitiæ multitudinis pendet, is in magnis viris non est habendus*, is wel waarachtig, maar wordt dikwyls verkeerd toegepast. *Offic. Lib.* I.

heel geene plaats voor twyffelingen overbleef, — indien het met dit alles aldus gelegen is, gelyk ik in myne verhandeling meen getoond te hebben; dan is het zekerlyk *dwaasheid* te *twyffelen* en eenen onzekeren weg te verkiezen, alwaar wy den zekeren zien en kennen. Dat geene derhalve, waarop de Godsdienst berust, en 't welk deszelfs hoofdzaak uitmaakt, is duidelyk genoeg. Dat 'er een God is, die de Wereld met al derzelver volheid geſchapen heeft, en door zyne Voorzienigheid onderhoudt en beſtuurt; dat wy deezen onzen Schepper en Weldoener boven alles moeten liefhebben, aanbidden en gehoorzaamen; dat Hy geenszins onverſchillig is, of zyn kan omtrend het gedrag zyner redelyke ſchepſelen, en dat 'er een ſtaat van belooning en ſtraf na dit leven zal plaats hebben, — deeze waarheden worden door de opgeklaarde reden duidelyk erkend, en door het onderrigt der Openbaaring opgehelderd en bevestigd. De twyffelingen, welke omtrend dezelve plaats hebben, kunnen, met de bewyzen in de waagſchaal gelegd wordende, op verre na niet tegen dezelve opweegen, en doen geen nadeel aan de zaak zelve, dan alleen by dezulken, die, uit welk eene oorzaak ook, met geene liefde tot de waarheid bezield zyn. Van alle byzonderheden in den Godsdienst, en inzonderheid in het beloop der Goddelyke Openbaaringen reden te geeven; alle zwaarigheden, welke hiertegen kunnen ingebragt worden, op te losſen; alle bedenkingen, welke het menſchelyk vernuft kan uitvinden, weg te

nee-

neemen; alle duisterheden op te helderen, is eene onmogelyke zaak, en een zeer onredelyke eisch. Voor ſchepſelen van zulke naauwbeperkte uitzigten, als wy zyn, moeten noodwendig veele dingen verborgen blyven. Menſchen, kortziende ſchepſelen, die misſchien in de laagſte rang der redelyke wezens geplaatst zyn, die zig hier als in eene oeffenſchool bevinden, om hunne redelyke vermogens aan te kweeken, om hunne kundigheden uit te breiden; deezen zouden reeds alles weeten, alles volkomen kennen, ook de diepten van den rykdom der Goddelyke wysheid doorgronden kunnen! *Hier wandelen wy door geloof, en niet door aanſchouwen* (*). Veele dingen zyn wy verpligt voor waar te houden, en gelooven wy ook in de daad, waaromtrend niet alle twyffelingen en bedenkingen kunnen worden weggenomen. Waarom zouden wy dan ten opzigte van den Godsdienst op onbillyker eiſchen aandringen? Waarlyk indien wy dit doen, indien wy ſteeds op allerleië vitteryen bedagt zyn, of daarin ons byzonder vermaak ſtellen; indien wy opzettelyk na twyffelingen zoeken; dan ſluiten wy onze oogen moedwillig toe voor het licht; dan toonen wy, dat het ons eigenlyk niet te doen is, om van de waarheid van den Godsdienst overtuigd te worden, maar dat wy denzelven gaarne, indien wy zulks konden, in een belagchelyk licht zouden ſtellen, 't zy, om hierdoor onze ſchranderheid

(*) II KORINTH. V. vs. 7.

heid aan den dag te leggen, 't zy, om onze lusten en ſnoode begeerlykheden den ruimen teugel te vieren. Indien wy ons hart maar niet afkeerig gemaakt hebben van de waarheid, zullen wy geene redenen hebben, om te klaagen over de zwakheid der bewyzen. 'Er zullen altyd veele twyffelingen in dit leven overblyven. *Hier kennen wy ten deele* (*) 'Er zal een tyd komen, dat alle deeze nevelen voor het helſchynende licht der waarheid verdwynen. *Wanneer het volmaakte zal gekomen zyn, dan zal het geene, dat ten deele is, te niete gedaan worden — want nu zien wy raadſelachtig door een min helder glas, maar alsdan zullen wy zien aangezicht tot aangezicht.* Zy, die zig hier langs den weg der waarheid en deugd voor dit toekomende leven behoorlyk hebben tragten voor te bereiden, zullen naderhand gelegenheid hebben, om hunne redelyke vermogens verder uit te breiden, den weg der kennis en der Godzaligheid, welke tot de ſchatten der eeuwige wysheid leidt, verder op te ſtreeven, den Oneindigen en zyne nooitvolpreezen werken nader te kennen, en uit derzelver volheid verzadigd te worden! Voor deezen zullen de ſchatkameren der eeuwige wysheid geopend worden. Deezen zullen in derzelver heiligdommen worden toegelaaten, terwyl zy by elken ſtap, dien zy op deezen weg voortgaan, vol van verwondering zullen uitroepen: *ô Diepte des rykdoms, beiden der wysheid, en der kennisſe Gods! Hoe ondoorgrondelyk zyn uwe oordeelen, hoe*

(*) I KORINTH. XIII. vs. 9, 10 en 12.

hoe onnaſpeurlyk uwe wegen (*)! Onpeilbaare diepte van toekomende genietingen! Eene eeuwigheid door te brengen in de aangenaamſte waarheden te doorgronden, daarin ſtaag voedſel te vinden tot verwondering, tot aanbidding! Gewenschte bezigheid van redelyke geesten! Heerlyke vooruitzigten! Zalige verwagtingen dier dingen, waarop wy hier blyven ſtaroogen, welke wy nu ſlegts ſchemerend aanſchouwen, doch die wy naderhand, indien wy de waarheid lief gehad, en daarnaar gewandeld hebben, daadelyk zullen genieten, terwyl het dekkleed van onze aangezigten zal worden afgenomen, om met opgeklaarde verſtanden de wonderen des Heeren te aanſchouwen!

(*) Rom. XI. vs. 33.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

Het Meesterachtig beſlisſen.

Ik kome nu tot het ander uiterſte, *het Meesteragtig beſlisſen omtrend Godsdienstige voorſtellen.* De *onbezonnenheid* hiervan aan te toonen, is de tweede eisch der voorgeſtelde vraag. Dezelve bedoelt zekerlyk dusdaanige ſtellingen, waaromtrend een regtmaatige twyffel kan vallen. In het eerſte deel der Verhandeling hebben wy gezien, dat, dewyl onze kennis onvolmaakt en gebrekkig is, 'er noodzaakelyk veele dingen in den Godsdienst zyn, omtrend welke wy geen duidelyk inzigt hebben, en die derhalve volgens hunnen aart aanleiding geeven tot twyffelingen. Van die twyffelingen, welke de *algemeene gronden* zo van den natuurlyken als van den geopenbaarden Godsdienst raaken, is reeds geſproken. Behalve deeze zyn 'er ook veele twyffelingen of onzekerheden omtrend deeze of geene *byzondere leerſtukken.* Men heeft goede redenen om te veronderſtellen, dat het oogmerk der Openbaaring niet is geweest, om al het duistere hieromtrend op te klaaren, ſchoon wy de mogelykheid daarvan

van al toeſtonden. Over het een en ander zal ik by wyze van aanleiding eenige aanmerkingen maaken.

Alle openbaaring, of alle, 't zy gewoon, 't zy buitengewoon onderrigt, veronderſtelt eene vatbaarheid van geest in den geenen, voor wien hetzelve geſchikt is; welke vatbaarheid geëvenredigd zyn moet naar den aart der zaaken, welke hem geopenbaard worden: Anderszins zyn ze hem vrugteloos. Het onderwys in de ingewikkelſte deelen der Wiskunde is voor het, zig pas ontluikende, verſtand des aankomenden jongelings van eene veel te verheven vlugt. Zyne ziel heeft hiertoe niet de vereischte geſchiktheid. Dus mogen wy ook op goeden grond veronderſtellen, dat 'er veele waarheden in de Godgeleerdheid zyn, welke ons niet konden geopenbaard worden, uit hoofde van den geringen trap van de ontwikkeling onzer verſtandige vermogens. 'k Ontken niet, dat 'er onder de menſchen zyn, welke de ontdekking van verheveⁿner waarheden zouden kunnen verdraagen: Doch de Openbaaring is, gelyk het behoorde, niet, of liever niet alleen, voor den hoogvliegenden denker, maar voor het algemeen menſchenverſtand geſchikt. Ook was het oogmerk der Voorzienigheid zekerlyk met dezelve niet, om de menſchen in de binnenſte ſchatkameren der Goddelyke wysheid in te leiden: Zy zou het gebruik onzer redelyke vermogens niet overtollig, onze eigene naarvorſching, overdenking en de verdere ontwikkeling van het verſtand niet nutteloos

maaken. Ook om deeze reden mogen wy, naar onze gedagten, vaststellen, dat ons veele dingen niet geopenbaard, ten minsten niet duidelyker geopenbaard zyn, welke anderszins wel binnen den kring onzer bevattingen zouden vallen. JEZUS verscheen niet zo zeer, om de menschen wys, kundig, maar om dezelven deugdzaam, Godzalig en hierdoor gelukkig te maaken. Zyn onderrigt bepaalde zig meer tot het hart, dan tot het verstand. Hy bestreedt alleen de schadelyke vooroordeelen, gaf den menschen de noodige handleidingen en zo veel licht, als zy noodig hadden, om op den weg naar het gewest der gelukzaligheid gerustelyk voort te wandelen. Schoon wy dus omtrend veele waarheden wel duidelyker inzigten zouden kunnen hebben; zou echter zulk eene kennis ons niet beter, niet Godsdienstiger maaken, noch onze gerustheid of ons vertrouwen op den Onzienlyken vermeerderen. Wat invloed zou het, by voorbeeld, op onze tegenwoordige gelukzaligheid, of op onze Godsvrugt hebben, dat wy wisten, met welke ligchaamen wy naderhand zullen bekleed zyn. Van veele dergelyke zaaken zou men voorbeelden kunnen bybrengen, doch ik gaa dezelve kortheidshalve voorby. Het is dan niet vreemd, maar natuurlyk te verwagten, dat, welk een helder licht de leer der Openbaaring ook over de Godsdienstige kennis der menschen verspreid heeft, nogthans niet alle nevelen zyn opgeklaard. Het strydt dus niet met de natuur der Openbaaring, dat 'er ook in den Godsdienst, of, om eigenlyker te

spree-

ſpreeken, in onze Godsdienstige kennis, *onzekerheden* of *twyffelingen* zyn. Het is genoeg, dat dezelve niet zo zeer vallen, gelyk wy in onze voorige Afdeeling meenen getoond te hebben, omtrend de algemeene grondſlagen, waarop de eerdienst des Allerhoogſten, en de bevordering onzer gelukzaligheid berust.

Gelyk het nu niet noodig is, dat wy deeze meer of min duistere zaaken als uitgemaakte waarheden erkennen; is het uit zigzelve klaar, dat iemand niet ligt van *onbezonnenheid* kan worden vrygeſprooken, die hieromtrend op eenen *Meesterachtigen* toon wil *beſlisſen*, en de gevoelens derzulken, welke van hem verſchillen, ſtoutelyk durft veroordeelen. Deeze handelwys, hoe dwaas, en hoe weinig met de gebrekkige kennis van den mensch beſtaanbaar, ziet men echter, dat veel algemeener plaats heeft, dan men redelyker wys zou verwagten. De menſchelyke dwaasheid toch, zou men zeggen, zou niet zo ver gaan, om volſtrekt beſlisſende uitſpraaken te doen omtrend zaaken, waarvan noch reden, noch openbaaring ons duidelyke bevattingen geeft. Dan, hoe onnatuurlyk zulks ook ſchynen moge, heeft echter de ondervinding geleerd, dat de menſchen over het algemeen genegen zyn, om over de duisterſte zaaken juist op het ſtelligſte te ſpreeken. Ook hierin vertoont zig de mensch, gelyk in meest alle zyne bedryven, een verwonderlyk ſamenſtel van wyshcid en dwaasheid, van verſtand en uitzinnigheid. Het genoemde verſchynſel is echter

niet zo vreemd, of het laat zig uit de geſteldheid van 's menſchen geest wel oplosſen. 'k Zal eenige en wel de voornaamſte oorzaaken van deeze op zigzelve zo vreemd ſchynende handelwys tragten aan te toonen, 't welk ons tevens van derzelver *dwaasheid* zal overtuigen.

Wanneer men de zaak oppervlakkig beſchouwt, zou men verwagten, dat de menſchen het meest yverden voor die waarheden, welke van de meeste aangelegenheid zyn. Intuſſchen is dit het geval niet: Gewoonlyk ziet men hen den grootſten yver betoonen in het verdedigen van min aangelegen zaaken. De reden hiervan is niet ver te zoeken: Juist deeze zyn doorgaans de meeste tegenſpraak onderhevig. De bekende regel in de Natuurkunde, *dat de werking altyd gelyk is aan de wederwerking*, is ook *zielkundig* waar, of (om my duidelyker uit te drukken) is ook toepaſſelyk op de werkingen van 's menſchen geest. Hoe grooter de tegenſtand is, des te grooter kragt is 'er noodig, om denzelven te overwinnen. Om deeze reden wordt 's menſchen yver het meest gaande gemaakt omtrend die dingen, welke twyffelachtig, en uit dien hoofde de meeste tegenkanting onderhevig zyn. Hoe zwakker eene veſting is, en van des te meer kanten zy kan worden aangevallen, des te grooter moeite 'er moet worden aangewend, om dezelve te verdedigen. Even zo is het gelegen met die ſtellingen in de Godgeleerdheid, omtrend welke men niet

ge-

gemakkelyk met zekerheid kan beſluiten. Omtrend algemeen erkende waarheden is men het gereedelyker eens: Hierover valt niet veel te zintwisten. Deeze yver nu, van welken ik ſpreek, dryft den mensch van zelfs tot het *Meesterachtig beſlisſen*. Waartoe toch zou hy zig anders zo zeer in de bres ſtellen? Om geene der verdeelde gevoelens omtrend dit of dat leerſtuk te verdedigen? Om ten beſluite te zeggen, dat men hieromtrend met grond niet veel kan vastſtellen, of bepaalen? Dit immers was zynen yver en al dien omſlag niet waardig. Men verwagt van zulk eenen man niets minder, dan eene ſtellige uitſpraak. Indien deeze ontbrak, zou men zig verbeelden, dat hy zig niet wel op zyne zaak verſtondt, en dat hy zonder veel lofs en zonder den vyand verſlagen te hebben, uit het ſtrydperk te rug keerde. De zaak, welke men misſchien anderszins als onverſchillig zou beſchouwd hebben, is, nu zy een onderwerp van verſchil geworden is, van aangelegenheid. Men ſtelt 'er nu belang in, om het gevoelen, waarvoor men zig verklaard heeft, ſtyf en ſterk ſtaande te houden, en met heldenmoed te verdedigen. De overgaaf, zelfs de minste toegevendheid, zou eene zwakheid, een gebrek aan oordeel aanduiden. Dit is hoonende voor de eigenliefde, welke ons altyd iets groots van onszelven doet denken. Hieruit ontſtaat de *begeerte, om gelyk te hebben*, eene eigenſchap, welke de menſchen zo kragtig bezielt, dat zy niet gemakkelyk te beweegen zyn, van meening te veranderen, al is het zelfs

omtrend de onverſchilligſte zaaken, nadat zy eens party gekoozen hebben. Dit is eene voornaame oorzaak, waarom 'er met de Godgeleerde twistgedingen (van andere wil ik niet ſpreeken; dit is buiten myn beſtek) doorgaans weinig gevorderd wordt. De partyen zyn by het ſlot geen voetbreed nader by elkander gekomen, dikwyls verwyderd. De *begeerte, om gelyk te hebben*, doet elk zyn ſtuk ſtaande houden, en men wil elkander geen hairbreed toegeeven. Te zeggen, openlyk te zeggen, *ik heb gedwaald, ik had de zaak niet wel ingezien*, is eene groote overwinning, die weinigen op zigzelven kunnen behaalen. Bezaten de menſchen meer van den geest der zagtmoedigheid, ootmoed en nederigheid, welke onze Goddelyke Leermeester JEZUS zynen leerlingen met zo veel nadruks tragtte in te ſcherpen, zy zouden met meerder toegeeflykheid en gematigdheid te werk gaan, en menige ſtryd over geloofszaaken zou *of* geheel worden bygelegd, *of* met minder hevigheid voortgezet. Juist deeze *begeerte, om gelyk te hebben*, die gewoonlyk niet zonder hoogmoed en opgeblaazenheid vergezeld gaat, valt ('t geene nog het meest te beklaagen is) niet zelden in waarlyk groote geesten. Dewyl zy in het onderzoek der waarheid gelukkig ſlaagen, doorgaans een juist oordeel vellen, en over het geheel een dieper doorzigt hebben, dan anderen, verbeelden zy zig gereedelyk in alles gelyk te hebben. De regtmaatige, doch veeltyds *overdreeven* lof, waarmede hunne verdiensten bekroond worden, maakt hen niet zel-

zelden te zeer met zigzelven ingenomen. Het ſtyft hen niet weinig in hun denkbeeld, wanneer zy zien, dat hun gevoelen van veele anderen omhelsd wordt, vooral wanneer zy het geluk hebben, zig hierdoor tot het hoofd eener byzondere gezindheid op te werpen, en aldus hunnen naam tot de nakomelingſchap over te brengen. Hierdoor hebben zig LUTHER, KALVYN, SOCYN, MENNO en veelen tot hen vereeuwigd.

Zelden blyft het ſlegts by het Meesterachtig beſliſſen omtrend deeze duistere en ingewikkelde zaaken. Om meer voordeel op zynen tegenpartyder te behaalen, moet men deszelfs meening, als gevaarlyk voor de Kerk, voor de echte leer van het Christendom, of zelfs als een Godönteerend gevoelen afſchilderen. God weet, met hoe veel behendigheid men zig ter bereiking van zyn oogmerk van dit middel bediend heeft! Het valt niet zwaar, om door kunstige verdraaijingen, onwettige gevolgtrekkingen de ſtelling van anderen in een ongunstig licht, en op de haatelyke lyst der ketteryen te ſtellen. Nu begint elk een het hoofd op te ſteeken, en menig opregt Christen, die tot nog dit ydele hairklooven zynen gang hadt laaten gaan, zonder zig 'er mede te bemoeiën, wordt nu wakker gemaakt. De twist wordt algemeener, en men begint openlyk party te kiezen.

Uit zulke en foortgelyke beginſels neemt het ſtellig be-

beweeren en *Meesterachtig beſlisſen* omtrend betwiste ſtellingen in de Godgeleerdheid niet zelden zynen oorſprong, beginſels, welke in den beginne wel niet geheel waren af te keuren, doch die, door de bykomende driften te ſterk aangezet, in hunne uitwerkſels ſchadelyk, en het onderzoek der waarheid nadeelig zyn geworden. Gaarne wilde ik hiervan, om de haatelykheid van het onderwerp, afſtappen; de zaak echter, en de my voorgeſtelde orde vereiſchen, dat ik voortgaa in het aanwyzen der bronnen, waaruit het *Meesterachtig beſlisſen*, 't welk zo veel haatelykheid in de Christenheid veroorzaakt heeft, en de bevordering der Godzaligheid zo nadeelig is, zynen oorſprong neemt. De liefde tot de waarheid en de bevordering van waare kennis en Godzaligheid regtvaardigen myne poogingen. Ik bedoel niet deeze of geene gezinte, maar ſpreeke algemeen.

By de opgenoemde dryfveeren komt ſomwylen die van Wereldſche inzigten, van tydelyk voordeel of eigenbelang: Ook is deeze op zigzelve in ſtaat, om de menſchen aan te zetten tot het ſterk verdedigen van deeze of geene in verſchil zynde gevoelens. Men vindt 'er, die laag genoeg zyn, en op welke de beooging op tydelyk gewin en de hoop op bevordering zo veel vermogen heeft, dat zy openlyk gevoelens durven voorſtaan, en met geweld verdedigen, welke zy by zigzelven veroordeelen: Doch deezen zyn beneden onze opmerking. Schoon deeze ſterke dryvers

in

in gemoede overtuigd zyn van het geene, 't welk zy beweeren, neemt zulks echter niet weg, dat tydelyk inzigt ſomwylen wel de naastaanleidende oorzaak is, waarom zy zig hiervoor zo ſterk in de bres ſtellen. Buiten dit zouden zy 'er gemaatigder over oordeelen, met minder drift te werk gaan, en bezadigder in hunne uitſpraaken zyn. Maar men heeft het oog op eene aanzienlyker bediening. De Leeraar haakt naar een voordeeliger beroep, of hoopt op een Hoogleeraarampt. Met zig gemaatigd te toonen omtrend berugte geſchilſtukken, loopt hy gevaar van op de rol der *Indifferentisten* of zogenaamde *Verdraagzaamen* te komen, ſchoon men anderszins geenen grond heeft, om zyne *regtzinnigheid* in twyffel te trekken. Hy moet, om zig te doen kennen, om de aandagt tot zig te trekken, in zyne leerredenen, of by openbaaren geſchrifte, laaten hooren, en de Wereld doen zien, wat man hy is, en dat hy geenszins behoort tot hen, die zig wegens hunne twyffelingen en vermeende zwaarigheden verdagt maaken. Is 'er een of ander verſchilſtuk op het tapyt, dit is eene ſchoone gelegenheid, om zig te doen kennen, welke men niet moet verzitten; en menig één is niet zonder eene roemryke overwinning uit het ſtrydperk te rug gekeerd, terwyl hy langs dien weg zig binnen kort verre boven zyne verdiensten bevorderd zag.

. . . . . .

Het is niet alleen de zogenaamde *regtzinnige* leer, welke op deeze wys een ſteunſel vindt in de menſche-

ſchelyke begeerlykheden, in de zugt tot Wereldſche eer en hoogheid; maar ook die gevoelens, welke door de uitſpraaken van Kerkvergaderingen als ſchadelyke dwaalingen veroordeeld zyn, vinden door ditzelfde middel ſomwylen hunne yverige en geſtrenge verdedigers. Door het yverig voorſtaan van dusdaanige ſtellingen, die van de heerſchende denkwyze afwyken, is 'er ook ſomwylen dank, eer en voordeel te behaalen by dezulken, die byzonder veel opheb-ben met hunne geliefkoosde ſtelſels. Het is niemand kwaalyk te neemen, dat hy in het geene, 't welk hy gelooft waarheid te zyn, belang ſtelt: Onverſchilligheid omtrend het geene waar of valsch is (al zyn het ook niet altyd zaaken van gewigt) brengt iemand ligtelyk tot eene volſlagen twyffelaary. De waarheid moet ons altyd aangenaam en dierbaar zyn, ſchoon zy niet altyd voor ons van dezelfde aangelegenheid is. Welkom moet hy elken vriend der waarheid zyn, die uit wezenlyke overtuiging zyne gevoelens met beſcheidenheid verdedigt. Om zynen yver te regtvaardigen, komt het 'er niet op aan, of het geene hy verdedigt, waar of valsch is: Genoeg, wanneer hy zigzelven maar overtuigd houdt, dat hy eene goede zaak voor heeft. Twee menſchen kunnen over eene zaak verſchillen, en elk zig, zo hy meent, op goeden grond, verbeelden gelyk te hebben. Niemand hunner, noch iemand anders heeft de bevoegdheid, om eene beſlisſende uitſpraak te doen. Hy, die zig dit regt wilde aanmaatigen, moest bewyzen kunnen gee-

geeven van zyn hooger gezag en onfeilbaarheid. Zo lang hy dit niet doet, wagte hy zig, om zig als keurmeester van het geene waar of valsch is op te werpen, of op eenen meesterachtigen toon te beslisfen. De dwaaling kan zo wel, als de waarheid haaren billyken yveraar hebben. 't Geene den yver omtrend het verdedigen van deeze of geene leerstellingen wettigt, is, dat dezelve uit de regte grondbeginsels, uit eene liefde tot de waarheid, uit eene wezenlyke overtuiging voortkomt, en zig van geene ongeoorloofde middelen bedient. Het is immers eene loflyke en den mensch zeer natuurlyke pooging, om van het geene, 't welk hy zig verbeeldt waarheid te zyn, ook anderen te overtuigen. Hy, die dwaalt, kan een even onschuldig hart bezitten, als hy, die de waarheid gevonden heeft; en de poogingen van beiden, om hunne gevoelens te verdedigen, voort te planten en anderen aanneemelyk te doen voorkomen, kunnen even regtmaatig, betaamelyk en pryzelyk zyn: Alleen moeten dezelve, gelyk zo even is aangemerkt, uit goede beginsels, en niet uit dezulke, waarvan wy boven melding gemaakt hebben, voortkomen.

Ook zyn de zaaken, waarvoor men yvert, en waaromtrend men stellige uitspraak doet, van zeer onderscheiden aart, en van derzelver gesteldheid hangt de billykheid onzes yvers ten grooten deele af. Voorheen heb ik reeds aangemerkt, dat de menschen doorgaans wel den meesten yver betoonen omtrend

die dingen, waartegen veel te zeggen valt. Maar deeze zyn in het algemeen de min wezenlyke ſtukken van den Godsdienst. De menſchen komen daarin met elkanderen gereedelyk overeen, dat het geene de hoofdzaak van den Godsdienst uitmaakt, *of* door de reden duidelyk wordt ingezien, *of* in de Heilige Schrift klaar geopenbaard is. Dus verre zyn zy het eens, die de leer van JEZUS CHRISTUS, zo als zy in het Evangelie en de Schriften der Apostelen vervat is, als het eenige rigtſnoer van hun geloof en wandel erkennen. Maar wanneer het aankomt op het bepaalen, wat men voor het hoofdzaakelyke des Christelyken geloofs te houden hebbe, raaken de gemoederen onderling verdeeld. 't Geene de een als een zaak van weinige aangelegenheid aanziet, beſchouwt de ander als tot het wezen van den Godsdienst behoorende: 't Geene deeze klaar in Gods woord meent geopenbaard te zyn, kan geene 'er *of* geheel niet, *of* ſlegts duister in vinden (*). Dit verſchil zal niet gemakkelyk zyn by te leggen, zo lang de menſchen *het hoofdzaakelyke* van den Godsdienst niet met denzelven maatſtaf afmeeten, of, om niet figuurlyk te ſpree-

(*) Iemand zou zig ligtelyk kunnen verbeelden, dat het geene wy hier ter nederſtellen, weinig overeenkomt met het geene op bladz. 139 en verv. gezegd is. Doch deeze gelieve in aanmerking te neemen, dat wy daar ter plaatze hebben willen toonen, dat de menſchen, niettegenſtaande hunne twisten over de hoofdzaakelyke waarheden van den Godsdienst, het *werkelyk* hieromtrend meerder eens zyn, dan zy zigzelven ſchynen te verbeelden. Men behoort dus onderſcheid te maaken tuſſchen verſchil omtrend de hoofdzaaken *zelve*, en omtrend het *bepaalen* van de hoofdzaaken. Het laatſte verſchil is in de daad groot; maar het eerſte geringer, dan hetzelve ſchynt te zyn.

ſpreeken, zo lang men niet dezelfde regels volgt in het beoordeelen, wat de hoofdzaak van den Godsdienst uitmaakt. Sommigen naamelyk ſchynen te begrypen, dat wel het voornaame van den Godsdienst beſtaat in een regt geloof, in regtzinnigheid van gevoelens; daar anderen hetzelve in het byzonder zoeken in die waarheden, welke regtsſtreeks en volgens haaren aart ſtrekken ter bevordering der daadelyke Godsvrugt. De eerstgenoemden, als inzonderheid veel werks maakende van de *beſpiegelende* Godgeleerdheid, en dezelve op eenen hoogen prys ſtellende, loopen wel het grootſte gevaar, om over min duidelyke leerſtukken ſtellig te beſliſſen. Hoe zulks toegaat, zal ik iets omſtandiger aantoonen.

Dewyl de voorſtanders van den daadelyken Godsdienst (met welken naam wy hen van de *beſpiegelende* Godgeleerden onderſcheiden) de *waardy* eener Godgeleerde ſtelling voornaamelyk beoordeelen naar den invloed, welken dezelve heeft op de eigenlyke *Godsvrugt*, op het gedrag der menſchen; zo beſtaat derzelver Godgeleerd ſamenſtel uit geen groot aantal van waarheden, en wel uit dusdaanige waarheden, die het gemeen menſchenverſtand, voorgelicht door de aanwyzingen der Openbaaring, duidelyk erkent, en waarover dus in het algemeen weinig verſchil valt. In dusdaanige leerſtellingen, welke in *bloote* beſpiegelingen beſtaan, en minder geſchikt zyn, om de menſchen tot daadelyke Godsvrugt te beweegen, ſtellen

zy weiniger belang. Maar juist deeze zyn het, waaromtrend noch de reden, noch de Heilige Schrift ons die klaare onderrigtingen geeft, en die derhalve volgens haaren aart aan de meeste tegenſpraak zyn blootgeſteld. Om deeze reden hebben zy minder noodig, en loopen dus ook minder gevaar, om aangaande meer of min twyffelachtige leerſtukken ſtellig te beſliſſen. — Een geheel ander aanzien heeft de zaak by dezulken, die veel ophebben met de *beſpiegelende* Godgeleerdheid. Derzelver ſamenſtellen zyn uit eene groote menigte van ſtellingen zo kunſtig ſamengevlogten, dat men niet gevoegelyk ééne van dezelve kan misſen, of 'er ontſtaat eene gaaping, en men raakt het verband van waarheden kwyt. In het *afgetrokken* zyn den *beſpiegelenden* Godgeleerden wel niet alle ſtellingen, waaruit zyn ſamenſtel beſtaat, even gewigtig; doch de min gewigtige worden hem aangelegen, of zelfs onontbeerlyk, omdat hy ze met waarheden van grooter aanbelang in verband gebragt heeft, en de eerſte beſchouwt als verſpreidende een groot licht over de laatſte. Hy pleit dus met dienzelfden yver voor deeze mingewigtige ſtellingen, als voor dezulke, die den grondſlag van den Godsdienst uitmaaken. Hy beſchouwt dezelve als de ſamenvoegſels, welke het gebouw doen ſtaande blyven, en zonder welke hetzelve zou vallen, of zeer wankel worden. Dit doet hem met alle kragt yveren voor alle dusdaanige ſtellingen, welke van anderen als min gewigtig beſchouwd worden, en waarover om de bygebragte redenen door-

doorgaans veel valt te zintwisten. Zou hy deeze ſtellingen als twyffelachtige waarheden beſchouwen, zonder zig ſtellig over dezelve te verklaaren; hy zou zig verbeelden, dat de grondſlagen niet ſlegts van zyn ſamenſtel, maar zelfs van den gantſchen Godsdienst ondermynd werden. Hy moet dezelve dus op alle mogelyke wys zoeken te handhaaven, al het duistere en twyffelachtige hieromtrend tragten op te klaaren, en derzelver regtmaatigheid geſtrengelyk beweeren. Hoe twyffelachtiger deeze leerſtukken, en aan hoe meer tegenſpraak zy onderhevig zyn, met des te meer yver hy zig daarvoor moet in de bres ſtellen. Het volgende geſprek tusſchen SOPHRON en zynen vriend THEORETICUS zal het beredeneerde misſchien eenig licht byzetten.

De Godgeleerde twisten, voortſpruitende uit het ſtellig beweeren van twyffelachtige leerſtukken, zeide SOPHRON, zouden misſchien met minder hevigheid worden voortgezet, indien men het wezenlyke onderſcheid tusſchen hoofdzaakelyke en min hoofdzaakelyke waarheden meer in het oog hieldt. — Uwe aanmerking, zeide THEORETICUS, heeft eenigen ſchyn. Maar is deeze onderſcheiding tusſchen hoofdzaakelyke en min hoofdzaakelyke waarheden wel in de natuur der zaak gegrond? Wanneer ik de zaak in het afgetrokken beſchouw, is my de eene waarheid wel van meer aangelegenheid, dan de andere, naarmaate zy meer invloed heeft op myne gerustheid en op de ver-

ze-

zekering van myn toekomstig heil. Maar dit onderſcheid houdt op, zodra ik de waarheden in een zeker ſamenſtel beſchouw, en het verband nagaa, 't welk 'er tusſchen dezelve plaats heeft, een verband, zo noodzaakelyk, dat ik hetzelve niet kan misſen, of de grond van mynen Godsdienst, en gevolgelyk van myne hoop en myn vertrouwen valt geheel weg. — SOPHRON tragtte hem te beduiden, dat het verband, 't welk 'er is tusſchen de hoofdwaarheden van den Godsdienst, wel kan ſtaande blyven, zonder zyne toevlugt te neemen tot die vergetrokken beſpiegelingen, en fyn geſponnen leerſtukken, welke van deezen zo hard verdedigd, en van geenen zo ſterk worden tegengeſproken, en dat onze gerustheid en vertrouwen hiervan geenszins afhangen. Dat JEZUS, zeide hy, de CHRISTUS, de Zoon Gods, de afgezant des Hemels is, gezonden, om ons de leer van het Evangelie, den weg ten eeuwigen leven, en Gods genaderyke ſchikkingen voor het menschdom bekend te maaken, — hierin komen alle Christenen overeen. Is dit niet genoeg, om Hem volkomen geloof te geeven, en, indien wy zyne leſſen gehoorzaamen, op Gods genade en bermhartigheid te vertrouwen? Wat hebben wy meer ter verzekering van Gods liefde jegens ons, en ter onzer gerustheid noodig? De verdere beſpiegelingen aangaande de natuur des Zaligmaakers, aangaande de wys van zyne vereeniging met den Vader, kunnen deeze onze gerustheid vermeerderen, of ons grooter vertrouwen op God en onzen Heiland, inboezemen? — Dat JEZUS

de

de Zoon Gods is, viel de ander hem in de reden, is genoeg, óm in Hem te geloóven. Maar de leer aangaande zyne Goddelyke en menſchelyke natuur ſtaat met een ander allergewigtigſt leerſtuk der Openbaaring, het leerſtuk naamelyk der *Verzoening*, in een zo naauw verband, dat hetzelve zonder het eerſte niet kan begreepen worden; weshalve wy de leer aangaande de *Eenwezigheid* van den Vader en den Zoon even ſterk moeten ſtaande houden, als dat JEZUS de Zoon Gods is, of het Christendom wordt ondermynd. — Uw begrip, gaf SOPHRON hem ten antwoord, aangaande de leer der *Verzoening* berust waarſchynlyk op eyen vergetrokken beſpiegelingen, waarmede de eenvouwige leer van het Christendom niets te doen heeft. Waarom blyven wy niet by de duidelyke en doorgaande leer van het Evangelie, volgens welke God, naar zyne genadige toezeggingen in JEZUS CHRISTUS, bermhartigheid betoonen wil aan die geenen, die Hem liefhebben en zyne geboden onderhouden? Waarom berusten wy niet in de klaare uitſpraaken der Heilige Schrift, welke zegt, *dat God*, DE TYDEN DER ONWETENDHEID, OVERGEZIEN HEBBENDE, *nu allen menſchen alomme verkondigt, dat zy zig bekeeren* (*), en *dat Hy alzo lief de Wereld gehad heeft, dat Hy zynen eeniggeboren Zoon gegeeven heeft, opdat een iegelyk, die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe* (†), zon-

(*) HANDEL. XVII. vs. 30.
(†) JOAN. III. vs. 16.

zonder hierover nadere bepaalingen te maaken? — Zonder deeze nadere bepaalingen, hervatte THEORETICUS, kan het leerſtuk der *Voldoening* niet begreepen of verdedigd worden; zodat, indien ik deeze moeste miſſen, hetzelve my geenen troost of gerustheid zou aanbrengen. Om deeze reden komen my alle leerſtukken, die met de leer der *Verzoening*, en met andere gewigtige waarheden van den Godsdienst in verband ſtaan, als het leerſtuk der *Erfzonde*, van *des menſchen onbekwaamheid tot het goede*, gewigtig voor, welke men noodwendig moet ſtaande houden, en waaromtrend men niet onverſchillig zyn; of zelfs in gelykvormigheid kan gebruiken, zonder gevaar te loopen van omtrend de gantſche leer van het Christendom onverſchillig te worden. — Uwe gevolgtrekking, zeide SOPHRON, is te ſterk. 'Er is een groot onderſcheid tuſſchen *geheel onverſchillig te zyn* omtrend eenig leerſtuk, en *het ſterk dryven* van hetzelve. De Wysgeer, de Denker, die gaarne in de natuur der zaak wil indringen, kan hierover voor zigzelven beſpiegelingen maaken, en zig een uitgebreid ſamenſtel van waarheden vormen. Doch deeze zyne beſpiegelingen en wysgeerig ſtelſel is niet de leer van het Christendom. De Godsdienst van JEZUS moet zynen eenvouwigen luister behouden, en door geene vreemde optooiſels misvormd worden. Dezelve is voor het gemeen menſchelyk verſtand geſchikt.

Met het gezegde heb ik alleen willen toonen, dat

het

het maaken van uitvoerige en ingewikkelde ſamenſtellen van Godgeleerdheid mede eene voornaame oorzaak is van het ſterk dryven en Meesterachtig beſlisſen van niet wezenlyke leerſtukken, waarover van de menſchen zo verſchillend gedagt wordt. Deeze Godgeleerde ſamenſtellen, waarop ik het oog heb, al hadden ze hunne innerlyke waarde, zyn toch met betrekking tot den grooten hoop der menſchen van geen nut. De ongeoefende geest is niet afgerigt op ſpitsvindige betoogingen, langwylige gevolgtrekkingen en vergezogte aaneenſchakelingen van waarheden. Veel minder is deeze ſchoolſche Godgeleerdheid in ſtaat, om de menſchen ter beoefening der waare Godzaligheid aan te ſpooren. De waarheid, welke invloed op het hart heeft, ligt doorgaans niet diep, behoeft geen diepzinnig naarvorſchen, en brengt in eene welgeſtelde ziel zulk eene overtuiging voort, dat de *wil* hierdoor *daadelyk* bewoogen wordt. Die leerſtukken integendeel, welke op fyne onderſcheidingen en vitteryen uitloopen, en waartoe men niet komt, dan door ingewikkelde redeneeringen, kunnen deeze uitwerkſels niet voortbrengen. Deeze liggen in onze ziel als verborgen, en onze aandagt wordt hierop zelden bepaald, of wy moeten 'er opzettelyk over willen nadenken. Ten minſten hebben zy niet dien trap van levendigheid, dat zy eenigen heilzaamen invloed op ons gemoed kunnen te wege brengen. Indien het tegenovergeſtelde waar was, dan moest het in het algemeen doorgaan, dat zulk een ſchoolsch Godgeleerde

een beter Christen was, dan hy, die het naar de eenvouwige leer der Heilige Schrift is: Doch men heeft, naar myne gedagten, reden, om eer het tegendeel te gelooven; want dezé voor de wezenlyke Godsvrugt niets beduidende ſpitsvindigheden brengen in de daad het waare Christendom meer nadeel, dan voordeel aan, daar zy deszelfs goede zaaden verſtikken, en oorzaak zyn, dat dezelve geene behoorlyke wortelen ſchieten. Laat hy, die hieraan mogte twyffelen, en tevens gewoon is, uit Godsdienstige beginſels deugdzaam te zyn, by zigzelven onderzoeken, of hy wel ooit aan de leer der *Erfzonde*, aan JEZUS *plaatsvervullende geregtigheid*; aan deszelfs *twee natuuren*, of aan eenige andere ſoortgelyke beſpiegelingen uit de Godgeleerdheid gedagt heeft, wanneer hy zig tot deezen of geenen pligt van den Godsdienst, tot eenig werk van bermhartigheid, weldaadigheid, of vredelievendheid tragtte op te wekken. Laat hy onderzoeken, of, wanneer hem ziekten en tegenſpoeden troffen, en hy troost by den Godsdienst zogt, hy dan wel ooit zyne toevlugt nam tot zyn zo kunstig ſamengevlogten Godgeleerd ſamenſtel, tot de ydele hairklooveryen en fyn geſponnen verſchillen? — Wy bedriegen ons geheel indien niet de ondervinding het tegendeel bewyst. Het is de overtuiging aangaande het beſtaan van God, aangaande eene albeſtuurende Voorzienigheid, en het geloof in eenen toekomstigen ſtaat van vergelding, de overdenking van Gods groote liefde en bermhartigheid, welke Hy ons door CHRISTUS JEZUS bewee-

weezen heeft; — het zyn deeze en ſoortgelyke waarheden, welke eenen regtſtreekſchen invloed hebben op onzen wandel, ons wapenen tegen de aanvegtingen der zonde, en het verſlagen hart opbeuren onder den last der ongelukken. Indien de menſchen op deeze hoogwigtige waarheden meer gewoon waren aan te dringen, en dezelve met alle kragt in te ſcherpen, zou de waare Godzaligheid hierdoor niet alleen merkelyk bevorderd, maar ook te gelyk veele aanleidingen tot hevige twisten voorkomen worden.

De voornaamſte oorzaaken van het *Meesterachtig beſliſſen* in Godsdienstige zaaken oordeelen wy thans te hebben aangetoond, oorzaaken, zo vrugtbaar in ſchadelyke uitwerkſelen, dat 'er geen tydperk gevonden wordt, 't welk hiervan niet veelvuldige proeven oplevert. Slaan wy de geſchiedenis der Christelyke Kerk na, wy ontdekken, bykans van derzelver oorſprong af tot op deezen tyd toe, een verbaazend aantal van voorbeelden, welke de van ons aangeweezen gronden duidelyk bevestigen. Hier zien wy de menſchen om twyffelachtige en dikwyls niets betekenende zaaken het harnas aantrekken, elkanderen verketteren, vervolgen, kerkvergaderingen tegen kerkvergaderingen op eenen ſtouten toon beſliſſende uitſpraaken doen, en elkanderen om geringe verſchillen veroordeelen. Het lust my niet, zulks door voorbeelden te bevestigen. Hy, die begeerig is dezelve te weeten, ſlaa maar de Kerkelyke geſchiedenisſen op: Bykans elk blad zal zyne

nieuwsgierigheid kunnen voldoen. Jammer is het om de goede zaak van het Christendom, dat deeze kerkvergaderingen haare uitſpraaken en oordeelen, door den wereldlyken arm ondersteund, zo veel gezags hebben weeten by te zetten, dat veelen (niet alleen het bevooroordeeld gemeen, maar ook dezulken, van welke men zulks minder zou verwagten) aan dezelve als Godſpraaken bleeven hangen, waardoor alle lust tot een vry en redelyk onderzoek wordt uitgedoofd. Ook *nog* wordt deeze ſlaafſche onderwerping aan, — dit blindeling vertrouwen op derzelver gezag en waardigheid maar al te veel onder de Christenen beſpeurd. Schoon men thans den eerwaardigen mannen, welke deeze Vergaderingen uitmaakten, wel geene onfeilbaarheid durft toeſchryven; maakt men zig echter zulke hooge denkbeelden van derzelver kunde, bekwaamheid en doorzigt, dat het 'er weinig van af ſchynt te zyn, of men durft zig openlyk op derzelver uitſpraaken, als bewys voor de waarheid van zyne zaak, beroepen; ten minſten doet men zulks op eene heimelyke of meer bedekte wys. Acht men het diktwyls niet genoeg, wanneer men beweezen heeft, dat hy, wien men tragt te wederleggen, een PELAGIAAN, een SOCINIAAN, een ARMINIAAN is, en gevoelens voorſtaat, die op de eene of de andere Kerkvergadering, welke voor *regtzinnig* gehouden wordt, openlyk veroordeeld zyn? Dan hoe beſpottelyk is zulk eene handelwys! Zou men denzulken, die door dergelyk ſlag van bewyzen zyne tegenparty zoekt te

wederleggen, niet te regt kunnen te gemoet voeren: „Vriend! Wat doet het toch ter zaak, of hy, met „wien Gy redentwist, gevoelens omhelst, die PELA„GIUS, SOCYN, of ARMYN voor hem beweerd „hebben? Deeze menſchen hebben even goed de „waarheid kunnen ontdekken, en ook even goed „kunnen dwaalen, als anderen. Het is uwe zaak te „bewyzen, dat de gevoelens van hem, dien Gy ver„oordeelt, geene proef kunnen houden. De over„eenkomst, welke Gy zoekt tusſchen zyne ſtellingen, „en die van PELAGIUS enz. of anderen, die open„lyk gebrandmerkt ſtaan, kunt Gy vryelyk weglaaten, „daar deeze nergens anders toe dient, dan hem op „eene vuilaartige wys eene klad aan te wryven. En „waarom beroept Gy u zo gerust op de uitſpraaken „van zogenoemde *regtzinnige* Kerkvergaderingen? „Wie waren toch deeze menſchen, die daar verſchee„nen? Waren zy boven alle dwaaling verheven? „Waren zy met dien waarheidlievenden geest, met „den geest van zagtmoedigheid, vredelievendheid, en „verdraagzaamheid bezield, welke tot een onpartydig „onderzoek der waarheid zo volſtrekt noodzaakelyk „is?" — Iemand, die niet geheel omtrend deeze zaaken onkundig is, weet zeer wel, dat partyzucht, meesterachtigheid, drift, wereldſche inzigten gewoonlyk meer de voorzitting op dusdaanige Vergaderingen gehad hebben, dan liefde tot de waarheid.

Van zeer ſchadelyken invloed is ook het doen van ſtel-

ſtellige of *Meesterachtige* uitſpraaken omtrend twyffelachtige leerſtellingen, ſchoon zulks al door geene gantſche Vergaderingen, maar ſlegts geſchiedt, door enkele menſchen, menſchen, die door hunne geleerdheid tot eenen aanmerkelyken trap van aanzien en gezag zyn opgeklommen, door Hoogleeraaren en andere beroemde mannen. De menſchen toch in het algemeen laaten zich door vooroordeel en gezag leiden, ſtellende (en zulks niet geheel zonder grond) een ingewikkeld vertrouwen op het oordeel der zulken, die hen in kennis en juistheid van oordeelen overtreffen. „Deeze man, (denkt men) die zulk „een diep doorzigt in de kennis der waarheid heeft, „zou omtrend die zaak minder ſtellig ſpreeken, in„dien het daarmede niet aldus in waarheid gelegen „was. Hy, die zo veele proeven geeft van een ge„zond oordeel en eenen hoogverlichten geest, durft „men de uitſpraak over zulk eene zaak wel toever„trouwen." — Kon hy, die dus redekavelt, eens in het hart zien van hem, aan wien hy zyn oordeel zo gerustelyk onderwerpt; hoe zou hy verwonderd ſtaan, wanneer hy bevondt, dat partyzucht, hoogmoed, begeerte, om gelyk te hebben, of eene dergelyke oorzaak, dikwyls wel de ſterkſte dryfveer is, welke hem aanzet, om zig daarvoor met zo veel yver in de weer te ſtellen! Maar zulks gewoonlyk achteloos over het hoofd ziende, neemt de menigte de ſtellige uitſpraak des geleerden, welke derzelver vertrouwen gewonnen heeft, als uitgemaakte waarheid aan. Is deeze man

een

een onderrigter der jeugd, een Hoogleeraar, des te ſchadelyker en algemeener is de invloed, welken zyn beſliſſende toon op de gemoederen maakt. Het is te over bekend, om 'er op ſtil te ſtaan, hoe onze denkwyze zig gewoonlyk plooit naar de denkwyze der zulken, van wier handleidingen en onderrigtingen wy dagelyks gebruik maaken. De indrukſels, welke wy in onze kindſche jaaren ontvangen, blyven lang by, en zyn niet gemakkelyk uit te wisſchen (*). Ook maakt men zig gewoonlyk groote denkbeelden van zyne Leermeesters. Naardien men in die jaaren nog niet veel gehoord, onderzogt of geleezen heeft; ſchat men hen doorgaans hoog en verre boven hunne verdiensten. Van hier het *vooroordeel van gezag*, 't welk een der gemeenſte en een der ſterkſte hinderpaalen is in het onderzoek der waarheid. Van hier, dat de leerlingen, gelyk men zegt, gewoonlyk zweeren by de woorden van hunnen Meester. Het zou te beklaagen zyn, dat men genoodzaakt was zulks van allen te zeggen, doch het is zeker, dat men dit van veelen, zo niet van de meesten kan ſtaande houden.

Is

(*) Niet zonder reden zegt de Dichter:

Permagni refert etiam, quos quisque parentes
Accipiat, quo ſit pacto nutritus, et a quo
Inſtructus: Nam quos mores puer adbibit, et quas
Artes a teneris didicit, retinebit adultus.
Illa diu durant, animisque tenaciter hærent,
Quæcunque a primis nascentes hauſimus annis.

PALINGENIUS Zodiac. Vitæ Lib. X. 76 *ſeqq.*

Is de Hoogleeraar gewoon, zig over verſchilſtukken, betwiste gevoelens, en twyffelachtige ſtellingen ſterk uit te laaten, volſtrekt te beſlisſen; de leerling merkt dit aan als een voldongen bewys, en komt zelden zo ver, om de zaak onbevooroordeeld te onderzoeken. Hy vaart in denzelfden toon van zynen Leermeester voort daarover te ſpreeken, en menig oordeelt het zig tot eenen pligt, of wordt door eenen zekeren ſchryflust, welke hem bekruipt, bepaald, om de eer zyns Meesters, wanneer dezelve wordt aangetast, te verdedigen. Aan deezen oorſprong zyn wy niet weinig van dat ſoort van ſchriften verſchuldigd, welke meer dienen, om der menſchen brein met zaaken van weinig aangelegenheid te vervullen, om twist en tweedragt gaande te houden, dan om waare kennis en deugd te bevorderen.

'Er is nog een ander ſoort van menſchen, die, ſchoon minder naauwgezet zynde omtrend gevoelens, raakende de zuiverheid der leer, van het opgenoemde gebrek even min zyn vry te ſpreeken, hoewel het by deezen dikwyls uit een ander beginſel voortkomt. Men vindt 'er, die uit eene zugt, om *byzonder* te zyn, gaarne in uiterſten loopen, den gewoonen weg verlaaten, en zeer ſtellige uitſpraaken doen omtrend zaaken, welke, op haar best genomen, niet hooger, dan geleerde giſſingen, die niet van allen grond ontbloot zyn, kunnen worden aangemerkt. Is het een man van gezag in de geleerde Wereld, die deeze

nieu-

nieuwigheden (*) ter baane brengt; hy vindt ſtraks eenen hoop volgelingen, die als om ſtryd yveren, om mede in de eer te deelen, van onder het getal derzulken geteld te worden, welke zig van de algemeene vooroordeelen ontdaan hebben, en zig door hunne denkwyze verheffen boven den kring der laagdenkenden, gelyk men dezulken beſchouwt, die minder op vreemdigheden belust, of van oordeel zyn, dat het niet noodig is, hierover zo veel beweeging te maaken, en op zulk een beſlisſenden toon te ſpreeken. Door dit middel zyn 'er dikwyls ſtellingen te voorſchyn gebragt, welke, niet altyd zo zeer om derzelver giwigt, dan wel om de hevigheid, waarmede men voor en tegen dezelve ſchreef, de aandagt der ge-

(*) Het zy verre van ons over alle *nieuwigheden* een ongunstig oordeel te vellen, of iets te verachten, omdat hetzelve van den gewoonen weg afwykt.

Multa dies, variusque labor mutabilis aevi
Rettulit in melius.

VIRGIL. Æn. Lib. XI. 425.

De lust echter, om *nieuwigheden* te zoeken, moet niet boven dryven, en de liefde tot de waarheid overmeesteren. Ik kan niet voorby, hier de fraaije aanmerking te voegen van den voortreffelyken J. A. TURRETIN, voorkomende in zyne Redevoering *de Studiis emendandis et promovendis*, te vinden in zyne *Opera omnia Tom.* III. pag. 431. *Edit. Leov. et Franeq.* „Verum ut recto tramite iste Doctorum impetus procedat, neve per inane „vagetur, quibusdam limitibus cohibendus, quibusdam dotibus attempe„randus est, quas breviter notare juvat. Et inter alias quidem dotes, „esſe velim in viro docto certam quandam animi temperiem, a mirorum „pruritu alienam et naturæ conſentaneam, quam *Simplicitatis amorem*, novo „forte vocabuli ſenſu, ſed apte ſatis nuncupare poſſumus, qua non plus „in rebus quæritur, quam quod revera inest, qua non magna tantum, „non mira, non ordinem excedentia in diliciis habentur, ſed hoc unum „in votis est, ut res, quales ſunt, dignoscantur; qua denique ea omnia, „quæ ſub intellectum cadunt, modo planisſimo et ſimplicisſimo concipi„untur atque explanantur."

geleerden voor eenigen tyd tot zig getrokken hebben, en gevoelens van *goeden ſmaak*, of heerſchende *mode* geworden zyn, doch ook het lot der *mode* hebben ondergaan moeten, van naamelyk ſchielyk wederom in vergetelheid te geraaken. Het gaat met ſoortgelyke gevoelens even als met de kleding, welke dikwyls verandert, en zig ſchikt naar de grilligheid der menſchen.

Het bygebragte kan tot eene proef dienen, hoe zeer het *Meesterachtig beſliſſen* omtrend twyffelachtige zaaken het vrye onderzoek der waarheid in den weg is. Maar de verwyderingen, de ſcheuringen, welke hetzelve heeft te wege gebragt; de aanleiding, die het gegeeven heeft tot bitterheid, haat en vervolgingen, — deeze uitwerkſels zyn van eenen nog veel ergeren aart. In het begin deezer Afdeeling (*) heb ik tragten aan te toonen, dat de menſchen doorgaans wel het meest yveren, en wel het ſtoutst beſlisſen omtrend zulke zaaken, welke aan de meeste tegenſpraak en twyffelingen onderhevig zyn. Dit nu zyn juist die zaaken, waarin, naar de verkeerdheden der menſchen, de grootſte *regtzinnigheid* geſteld wordt. De kerkvergaderingen hebben het van haaren pligt geacht, omtrend deeze in verſchil zynde gevoelens beſlisſende uitſpraaken te doen, om op deeze wys haaren yver voor de waarheid aan den dag te leggen en te regtvaardigen. De menſchelyke driften, eerzugt, hoogmoed en partyſchap hadden hierin geen gering deel, en deeden de

(*) Bladz. 172 en verv.

de menſchen gelooven, dat het geoorloofd was de gevoelens, waarvoor zy zo zeer yverden, door geweldaadige maatregelen te verdedigen. ô Hoe zeer hebben de menſchen de ſtem der menſchelykheid vergeeten, toen zy ter voortplanting hunner byzondere meeningen brandſtapels begonden op te rigten, en hunne handen bezoedelden met het bloed derzulken, die niet blindelings konden gelooven, 't geene de magtigſte aanhang voor waarheid hieldt! Doch deeze tyden zyn voorby, en Gode zy dank, dat wy thans die verlichte tyden beleeven, dat men elkander om verſchil van gevoelens niet meer ten vuure verdoemt. Het was te wenſchen, dat men op denzelfden grond kon beweeren, dat alle die onlusten, welke het *Meestenachtig beſlisſen* en ſterk dryven van min wezenlyke dingen ooit in de Christenheid verwekt heeft, thans waren opgehouden. Maar verre, zeer verre is het hier nog van af. Van veelen, zeer veelen is men genoodzaakt te zeggen, 't geene PAULUS van die yveraars voor de Wet zeide: *zy hebben eenen yver tot God, maar niet met verſtand* (*). Hoe zeer zyn de meesten gehegt aan de leerſtellingen van hunne byzondere Gezindheid, aan hunne Kerk, gelyk men gewoon is te ſpreeken? Van waar toch komt dit anders, dan van die Leeraars, die hunne gemeenten geduurig onderhouden over die duistere leerſtukken van den Godsdienst, waarover het meeste geſchil is; hier-

(*) ROM. X. vs. 2.

aan veel toebrengen. 'k Zal my alleen tot het onderwys op de Akademien bepaalen, dewyl daar inzonderheid de denkwys gevormd wordt. Gewoonlyk bedient zig de Hoogleeraar van een zeker *kort begrip*, waarin alle de leerſtellingen der Godgeleerdheid beknoptelyk vervat zyn. Duistere leerſtukken, waarover onder de Christenen het hevigst getwist wordt, beſlaan doorgaans geen gering gedeelte van het ſamenſtel. De Hoogleeraar maakt hierover in zyne voorlezingen breedvoerige verklaaringen, uitbreidingen, en tragt de leerſtellingen van zyne Kerk tegen de gemaakte tegenwerpingen met kragt te verdedigen, en de gevoelens van hen, die daarvan verſchillen, te wederleggen. Uit het geene ik ſtraks heb aangemerkt over den invloed van de denkwyze der Leermeesteren op die der leerlingen, is niet onduidelyk op te maaken, dat zulk eene leerwys niet kan nalaaten, den lust tot het vrye onderzoek in het algemeen te dooven, het verſtand aan banden te leggen, en den toehoorder vooringenomen te maaken omtrend de gevoelens, welke hy hoort voordraagen en verdedigen. Waarom is het noodzaakelyk, dat de Onderwyzer in alle geval beſliſſe, zig tot keurmeester opwerpe, en zig het regt aanmaatige, om over meer of min twyffelachtige zaaken en gevoelens van verſchil uitſpraak te doen? Niemand zal hem betwisten, dat het hem voor zigzelven vry ſtaa zyn eigen oordeel te volgen, en dat geene te kiezen, 't welk hem het aanneemelykst of het waarſchynlykst voorkomt. Maar 'er is, dunkt ons, geene nood-

noodzaakelykheid, om zig in het onderwys voor zyne leerlingen altyd ſterk voor dit of dat gevoelen te verklaaren: Ten minſten behoorde men den leerling in zyn onderzoek hiermede niet te voorkomen, maar hem, zo veel mogelyk, tot zelfdenken en eigene naarſpooring op te leiden. En dit zou, naar onze gedagten, het best kunnen bevorderd worden, indien voor eerſt de Godgeleerde ſamenſtellen met betrekking tot die onderwerpen, waarover twyffelingen vallen en de gevoelens verdeeld zyn, zodaanig waren ingerigt, dat dezelve bloot *geſchiedkundig* verhandeld werden. De Hoogleeraar behoorde vervolgens zyn werk te maaken, om hierover breedvoeriger verklaaringen te doen, de geſchiedenis van het een of ander betwist leerſtuk omſtandiger te ontleeden, de verſchillende meeningen en verklaaringen, welke deezen of geenen hierover gegeeven hebben, te ontvouwen, en inzonderheid zyne toehoorders te wyzen naar de beſte Schryvers van onderſcheiden denkwyze, welke dusdaanig een onderwerp behandeld hebben. Wilde de Onderwyzer naderhand een proef neemen, of zyne leerlingen volgens zyne handleidingen en aanwyzingen zulk een onderwerp behoorlyk onderzogt en nagedagt hadden, en welke de uitſlag van hunne onderzoekingen geweest is; — wilde hy by die gelegenheid zyne eigene bedenkingen, of nadere opheldering, indien hy 'er eenige mogte hebben, hierover voordraagen, zulks zou alsdan beter te pas komen, en van meer vrugt zyn. Deeze of ſoortgelyke leerwyze zou den leerling

in ſtaat ſtellen, een vryer onderzoek, eene minder bevooroordeelde keus te doen, of wel zyn oordeel geheel op te ſchorten (*).

Al het geene tot dus ver van ons is bygebragt, zo over de oorzaaken, waaruit het *Meesterachtig beſlisſen* gewoonlyk voortkomt, als over de ſchadelyke uitwerkſels van hetzelve *en* voor het vry en redelyk onderzoek, *en* voor de onderlinge eensgezindheid, liefde en verdraagzaamheid, ſtrekt ten duidelyken bewyze, hóe groot eene *dwaasheid* en *onbezonnenheid* die geenen begaan, welke zig hieraan ſchuldig maaken. Uit het geene over de oorzaaken van dit *Meesterachtig beſlisſen* gezegd is, blykt intuſſchen (en de billykheid gebiedt ons deeze aanmerking te maaken), dat het by allen niet uit dezelfde haatelyke beginſels voortkomt. Blyft men ſterk op zyn ſtuk ſtaan, beſlist men ſtoutelyk uit een zeker ſoort van yver, uit eene liefde tot de waarheid, welke tot drift overſlaat; ſchoon zulks zekerlyk niet is goed te keuren, 't is ech-

(*) In het algemeen kan ik niet zien, dat het noodig is, dat een Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, of in eenige andere bloot *beſpiegelende* Wetenſchap, zynen Toehoorderen, gelyk gewooniyk geſchiedt, een gantsch uitgewerkt *ſamenſtel toedicteert*, 't welk doorgaans van de leerlingen zeer gebrekkig wordt nageſchreeven. Zou het niet beter zyn, dat de Hoogleeraar zig van een zeer kort *ſamenſtel* bediende, waarin de zaaken niet zo zeer werden verhandeld, dan ſlegts aangeſtipt, en den leerling geweezen werdt tot de beste Schryvers? Vervolgens zou de Hoogleeraar dusdaanig een onderwerp met zyne Toehoorders breedvoerig, volgens eene *Socratiſche* leerwys, van mond tot mond kunnen verhandelen. Op deeze wys zouden de leerlingen verpligt zyn zelven te werken, daar zy nu hunne geſchreeven *Dictata veeltyds* ſlegts op een ſtapelen, zonder hiervan verder gebruik te maaken. Het is hier de plaats niet, my daarover verder uit te laaten.

echter op verre na zo haatelyk niet, dan wanneer hetzelve voortkomt uit eenen onbuigzaamen, hartnekkigen en hoogmoedigen geest, of uit tydelyke inzigten. — Hiermede zouden wy van deeze zaak kunnen afſtappen; doch 'er zyn nog eenige aanmerkingen, welke wy niet kunnen nalaaten hierby te voegen: Dezelve zullen inzonderheid ſtrekken, om ons te overtuigen, dat wy in het beſlisſen van min duidelyke of twyffelachtige zaaken niet dan met groote voorzigtigheid dienen te werk te gaan.

In myne eerſte Afdeeling heb ik reeds aangemerkt, en door eenige voorbeelden zoeken te ſtaaven, dat onze kennis in veele opzigten gebrekkig en onvolmaakt is. 'k Heb 'er daar ter plaats (*) by aangemerkt, dat, hoe groot ook onze onkunde is, ons zulks niet belet, om omtrend duidelyk erkende waarheden met zekerheid te beſluiten. Dan hoe regtmaatig ook in zulke gevallen ons beſluit is, zal ik 'er thans nog eenige aanmerkingen byvoegen, welke ons moeten leeren, om omtrend die dingen, welke ons verſtand niet als duidelyke waarheden erkent, niet te veel op ons oordeel te vertrouwen. De ondervinding heeft geleerd, dat veele dingen, welke men als uitgemaakte waarheden beſchouwde, naderhand bevonden zyn op de lyst der dwaalingen geſteld te moeten worden. Hoe veel verſchillen niet onze begrippen van

(*) Zie bladz. 142 en verv.

van die onzer Voorvaderen ten opzigte van zeer veele zaaken? Alle verandering is, gelyk men zegt, wel geene verbetering; en het is mogelyk, dat zy in ſommige dingen de waarheid omhelsd hebben, daar wy de dwaaling omhelzen. Over het geheel echter is het ryk der waarheid thans niet alleen veel uitgebreider, maar de inzigten in hetzelve ook veel opgeklaarder, dan voorheen. Zulks door voorbeelden te bevestigen zou overtollig zyn. — Het gezegde is niet alleen waar ten opzigte van wyduitgeſtrekte tydvakken, in welke het menschdom gelegenheid gehad heeft, om in verſcheiden kunsten en wetenſchappen aanmerkelyke vorderingen te maaken; het is niet alleen waar ten opzigte van de op elkander volgende geſlagten der menſchen: maar hetzelve is ook waar met betrekking tot elk mensch in het byzonder. Laat iemand by zigzelven overweegen, welke veranderingen 'er ten deezen opzigte by hem zyn voorgevallen; laat hy de begrippen, welke hy zig tegenwoordig van deeze of geene zaaken vormt, vergelyken by de begrippen, welke hy zig hiervan voorheen gevormd heeft; hy zal bevinden, dat zyne beſluiten en oordeelvellingen in veele opzigten van zyne voorige verſchillen. Ik ſpreek niet van zyne kinderlyke denkbeelden, van zyne bevattingen, welke hy zig in zyne vroege jeugd van de dingen gemaakt heeft, maar van zyn oordeel, 't welk hy over de zaaken velde in dien tyd, toen zyn verſtand tot eenigen trap van rypheid gekomen was. Hy zal bevinden, dat hetzelve merkelyk verſchilt

van

van zyn oordeel over de dingen in zyne meergevorderde jaaren. Het bygebragte is toepaslelyk op alle ſoorten van wetenſchappen, de Wiskundige alleen uitgenomen. Laat iemand (ik veronderſtel een' mensch, die in zyne onderzoekingen volhardt, die ſteeds naar eenen hoogeren trap van kennis en volmaaktheid ſtreeft) in zyne gevorderde levensjaaren zyn ſamenſtel van Godgeleerdheid nagaan, veele en wel de aangelegenſte waarheden, de eigenlyke ſteunſels van deugd en heiligheid, zal hy nog in dat zelfde licht beſchouwen, waarin hy ze altyd beſchouwd heeft. Hieromtrend zal hy geene verandering beſpeuren, dan dat dezelve door den tyd meerder klaarheid en overtuiging by hem verkreegen hebben. Doch omtrend veele andere zaaken zal hy bevinden, dat zyne denkwyze merkelyk veranderd is. 't Geene hy voorheen klaar meende te zien, is nu duister geworden. 'Er zyn twyffelingen ontſtaan, die 'er voorheen niet waren. Daar hy voorheen ſtellig beweerde, durft hy nu ſlegts giſſen. — Hier heeft hem alle grond van zekerheid begeeven, en 't geene hy toen als dwaaling beſchouwde, is nu by hem waarheid geworden. Dus gaat het met onze kennis omtrend zulke zaaken, welke het verſtand niet kan doorgronden, of duidelyk bevatten. Het leezen van Schriften, die wy voorheen niet geleezen hadden, eigene overdenking, naarſpooring, ryp overleg, ontdekking van zaaken, waarop wy voorheen niet bedagt waren, — dit alles brengt door den tyd groote veran-

deringen in de ziel voort, en geeft niet zelden aan onze denkwyze een geheel andere gedaante. Drift, vooroordeel, overyling vertoonden ons veele zaaken in een ander licht, dan wy ze naderhand beſchouwden, toen wy dezelve met meerder bedaardheid en minder onzydigheid overwoogen. Deeze bedenkingen behoorden ons te leeren, omzigtig te zyn, en niet te veel op ons oordeel, op onze kennis en op ons doorzigt in ſommige zaaken te vertrouwen: Zy behoorden ons te leeren, hoe weinig het *Meesterachtig beſlisſen* en ſtoutelyk veroordeelen past aan menſchen, wier kennis in het algemeen bekrompen, en wier bevattingen omtrend zeer veele zaaken verward en gebrekkig zyn. Meenen wy de waarheid ontdekt te hebben, daar een ander, naar onze gedagten, de dwaaling omhelst; het is goed en verſtandig gehandeld, dat wy het licht volgen, 't geene ons gegeeven is; maar tevens behoorden wy te bedenken, dat het misſchien geheel anders met de zaak gelegen is, dan wy ons verbeelden. Het is mogelyk, dat hy de zaak uit een oogpunt beſchouwe, waaruit wy ze nog niet beſchouwd hebben. Hem kan eene omſtandigheid bekend zyn, welke ons ontglipte, die wy onachtzaam over het hoofd zagen. Meenen wy kundig te zyn, ook andere kundige mannen hebben het tegenovergeſtelde beweerd, menſchen, welken wy geene mindere opregtheid durven toeſchryven, dan ons zelven, welken het even zeer om de waarheid te doen was, dan ons, die wy moeten veronderſtellen,

len, dat even zo wel hunne overtuiging volgden, dan wy de onze, die zig even zo min door vooroordeelen en driften lieten wegſleepen, dan wy.

Het beredeneerde brengt my van zelfs tot eene andere bedenking, welke van 't gelyken geſchikt is, om ons van de dwaasheid van het *Meesterachtig beſlisſen* te overtuigen. Wie kent niet de kragt der vooroordeelen? En onder deeze is geen zo algemeen, dan het *vooroordeel van gezag*. Ik heb hiervan reeds met een enkel woord geſproken, toen ik aanmerkte (*), dat de meeste menſchen zig door dit ſoort van vooroordeelen lieten leiden, en hieruit derzelver ingewikkeld vertrouwen op de uitſpraaken der geleerden afleidde. Maar het is niet alleen de groote menigte, welke aan dit ſoort van vooroordeelen gehegt is: Ook kundige mannen zyn hiervan niet geheel bevryd. Het heeft veel moeite in, het is ten uiterſten bezwaarlyk zyne vooroordeelen, vooral die, van welke wy thans ſpreeken, af te leggen. In onze kindsheid werden wy geheel door *gezag* beſtuurd: Wy geloofden alleen op het gezag van onze Ouders en Leermeesters. Het is geen gemakkelyk werk zig hiervan naderhand geheel te ontdoen. Ook zou zulks in het algemeen niet goed zyn, dewyl het veelen aan eene genoegzaame maate van verſtand en beoeffendheid ontbreekt, om zelven te kiezen en te oordeelen. Maar zy, die waanen boven de algemeene kundigheden, en boven de

(*) Zie bladz. 192 en verv.

de kragt van het vooroordeel verheven te zyn, kunnen zelden van alle vooroordeel worden vrygeſproken. Omtrend bykans geene zaaken nu is het vooroordeel ſterker en algemeener, dan omtrend Godsdienstige. Volmaakt vry, onbevooroordeeld te denken is iets, waartoe zeer weinigen, misſchien volſtrekt geenen geraaken. Hiertoe is niet alleen noodig, dat wy alle driften afleggen, maar wy moeten ook geene begeerte, ten minsten geene ſterke begeerte hebben, of wy *dit* of *dat* bevonden waarheid te zyn; wy moeten eenigermaate onverſchillig zyn omtrend den uitſlag onzer onderzoekingen. Anderszins wordt onze geest door iets, 't welk niet in het voorwerp zelve gelegen is, bepaald, en dan houdt dezelve op vry te denken en te oordeelen. Schoon het in het algemeen waar is, dat de *wil* het *oordeel* en niet het *oordeel* den *wil* volgt; kan men echter niet ontkennen, dat de *wil* of de begeerte eenen zeer grooten invloed op het *verſtand*, of liever, op het *oordeel* heeft. Hoe deeze ſchynbaare tegenſtrydigheid zig laat vereffenen, is hier de plaats niet, om aan te toonen. Het is hier genoeg, daaruit te leeren opmerken, dat, daar wy ons zelden in het geval bevinden, van onverſchillig te zyn, hoedaanig de uitſlag zy onzer onderzoekingen ten opzigte van Godsdienstige onderwerpen, wy ook zeer zelden in ſtaat zyn, om volkomen vry en onbevooroordeeld te denken. De opvoeding, de denkwyze van onze Ouders en van hen, met welke wy van der jeugd af verkeerd hebben,

zyn

zyn oorzaak, dat wy reeds meer voor deeze dan geene ſtellingen zyn ingenomen, voor en aleer onze redelyke vermogens zig zo ver ontwikkeld hebben, dat wy in ſtaat zyn, een behoorlyk onderzoek te doen. En wanneer wy zulk een onderzoek naderhand in het werk ſtellen, bepaalen wy onze aandagt wel het meest op die bewyzen, welke dat geene zullen betoogen, waarvan wy gaarne wilden overtuigd zyn. Hierdoor verkrygen deeze bewyzen meerder kragt, dan zy anderszins zouden hebben, en werken levendiger op onzen geest. De tegenovergeſtelde redeneeringen moeten in zulk een geval al eenen zeer grooten trap van baarblykelykheid hebben, indien dezelve ons zullen overtuigen. De gemaakte aanmerkingen worden door de ondervinding zo zeer bevestigd, dat het overtollig is, zulks omſtandiger aan te toonen. Ziet men niet doorgaans dat de menſchen die grondſtellingen blyven omhelzen, waarin zy opgevoed zyn, dat zy die gevoelens zyn toegedaan, waarin hunne Leermeesters of Leidslieden waren (*)? De opgenoemde redenen hebben zulk eenen heimelyken invloed op den geest, en werken gewoonlyk op zulk

(*) Het zy verre, dat wy zulks van allen zouden beweeren. 'Er zyn waarlyk groote geesten, die, het vooroordeel en alle partyſchap ter zyde ſtellende, dwars door allen tegenſtand deezer beletſelen heen, de waarheid in haare ſchuilhoeken weeten naar te ſpooren. Doch deeze voorbeelden zyn weinig, en kunnen de algemeenheid van het beredeneerde niet om ver werpen: In het algemeen gaat het naar het zeggen van CICERO: Sic est vulgus; ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat. Pro Roscio Comoedo Cap. X.

zulk eene bedekte wyze op denzelven, dat zy onze eigene opmerkzaamheid ontglippen; zo dat wy ons zelfs tegen onzen wil eeniger wyze door vooroordeelen laaten wegſleepen. Is het dan geene onbezonnenheid, (dit is het gevolg, of de toepaſſing, welke wy uit deeze aanmerking afleiden) omtrend twyffelachtige leerſtukken, waarover by de Godgeleerden verſchil is, *Meesterachtig te beſliſſen?* Zyn zy, welke deeze beſliſſende uitſpraaken doen, die geenen, die alle vooroordeelen van opvoeding en gezag zyn te boven gekomen? die zig durven beroemen, volkomen vry te denken, de zaaken met eene volmaakte onpartydigheid, zonder onderſcheid onderzogt te hebben? Ik geloof, dat 'er weinigen gevonden worden, die zulks met opregtheid in alle zaaken durven ſtaande houden. Zyn zy, die anders, dan wy, over zekere betwiste ſtellingen gewoon zyn te denken, onverſtandiger, of hebben zy zig meer door vooroordeelen en drift laaten wegſleepen? Hadden wy hunne opvoeding genooten, hunne Leermeesters tot leidslieden gehad, waren wy in hunne betrekkingen geplaatst geweest, zeer waarſchynlyk zouden wy over die zaaken, waaromtrend zy van ons verſchillen, hetzelfde oordeelen, hetzelfde denken, als zy. Deeze bedenkingen behoorden ons niet alleen te leeren, om jegens hen, die met ons niet overeenſtemmen, gemaatigd en verdraagzaam te zyn, maar ons ook te onthouden van alle geſtrenge en Meesterachtige beoordeelingen.

Wanneer wy nu al het geene, 't welk van ons over de oorzaaken en de ſchadelyke uitwerkſels van het *Meesterachtig beſlisſen*, als mede over de geringheid der menſchelyke kennis, en de kragt der vooroordeelen is bygebragt, te ſamentrekken; oordeelen wy hieruit het volgende beſluit te mogen afleiden, dat het geene mindere *dwaasheid* is, *Meesterachtig te beſlisſen* omtrend duistere en onzekere zaaken, dan te *twyffelen* omtrend dusdaanige zaaken, welke eenen genoegzaamen grond van zekerheid hebben. Eenige byzonderheden, welke ik hieromtrend nog heb aan te merken, zal ik in de volgende en laatſte Afdeeling voorſtellen.

DERDE AFDEELING.

Het Midden tusſchen Twyffelen en Meesterachtig beſlisſen.

Over dit onderwerp zal na al het bygebragte niet veel te zeggen vallen: Ten minsten zou zulks den ſchyn hebben van breedvoerig te willen zyn zonder noodzaakelykheid. Eenige weinige herinneringen zullen voldoende zyn. De aanmerkingen, welke ik in het ſlot der naastvoorgaande Afdeeling over de geringheid onzer kennis en de kragt der vooroordeelen heb voorgedraagen, ſtrekken geenszins, om alle gronden van zekerheid weg te neemen of te ondermynen. Door hieruit dusdaanig een beſluit af te leiden, zouden wy tot het uiterſte vervallen, 't welk wy in de eerſte Afdeeling hebben tragten te beſtryden. Ook kan uit het verhandelde dusdaanig een beſluit by wettigen gevolge geenszins getrokken worden; 't geene ik iets omſtandiger zal aantoonen.

De geringheid, of de bekrompenheid onzer kennis kan

kan geene oorzaak zyn, dat wy omtrend dat geene, 't welk wy duidelyk inzien, niet met zekerheid kunnen beſluiten, of daarop niet volkomen ſtaat maaken. Het komt 'er maar op aan, dat wy van dat geene, waaromtrend wy met *zekerheid* beſluiten, duidelyke denkbeelden hebben: Ons gering doorzigt in andere zaaken heeft hierop geenen invloed, en is ook geen bewys, dat wy omtrend *alle* zaaken even onkundig zyn. Schoon het oog de voorwerpen, die te klein, of op eenen te verren afſtand geplaatst zyn, niet duidelyk ziet, belet zulks echter niet, dat hetzelve die voorwerpen, welke zig op eenen behoorlyken afſtand vertoonen, klaar en onderſcheiden bemerkt. Even zo is het ook gelegen met de menſchelyke kennis. Sommige zaaken doen zig aan ons verſtand zo duister op, dat wy daaromtrend niets zekers kunnen bepaalen; andere intuſſchen hebben dien trap van klaarheid, dat wy omtrend dezelve *of* eene volſtrekte, *of* ten minſten eene voldoende zekerheid hebben. Zeer onwettig is derhalve de gevolgtrekking, wanneer men uit de geringheid der menſchelyke kennis wil beſluiten, dat men *in geene gevallen* op zyn oordeel moet vertrouwen. Verbeeldt u eenen jongeling, wiens kennis over het geheel nog zeer gering is, en die derhalve aangaande weinige zaaken met zekerheid kan beſluiten; maar ſtelt, dat hy eene of andere ſtelling uit de eerſte beginſels der Meetkunde grondig heeft leeren betoogen (dat, by voorbeeld, de vierkanten der twee kleinſte zyden van eenen rekthoeki-

over een onderwerp zintwist, is niet altyd een vast kenteken, dat het eene duistere of twyffelachtige zaak is. In het algemeen is het wel waar, dat de Godgeleerde verſchilſtukken van dien aart zyn, dat men hieromtrend niet met zekerheid kan beſluiten. Wanneer men zig herinnert, 't geene in het begin der voorgaande Afdeeling over de oorzaaken der Godgeleerde twisten, en derzelver voortduuring, als partyzucht, hoogmoed, eigenbelang, begeerte om gelyk te hebben of ſoortgelyke beginſels gezegd is (*); zal men gemakkelyk begrypen, dat het niet altyd de duisterheid van het onderwerp is, welke deeze verſchillen heeft doen gebooren worden, of nog gaande houdt. Menig beroemd Kerkvader, of kerkvergadering heeft meer dan eene ongerymde ſtelling op de lyst der Christelyke Geloofsleer geſteld, en dit was genoeg, om dusdaanig eene ſtelling die waarde by te zetten, dat zy de algemeene opmerking der Godgeleerden tot zig trok: Het ontbrak aan den eenen kant niet aan dezulken, die de ongegrondheid van zulk eene ſtelling tragtten aan te toonen, terwyl men aan den anderen kant zyn best deedt, om het geene men geſteld hadt met geweld te verdedigen. Sommigen deezer twisten zyn allengskens wederom te niete geloopen; doch anderen zyn, nu met eene meerdere, dan met eene mindere hevigheid voortgezet wordende, tot onze dagen overgebragt. Het is niet altyd of alleen de duisterheid van de zaak, waarover men twist, welke oor-

(*) Zie bladz. 172 en verv.

oorzaak is, dat zulk een geſchil niet reeds voor lang is bygelegd; maar drift, vooroordeel, gehegtheid aan zyne Kerk en aan de uitſpraaken der kerkvergaderingen, zyn dikwyls de voornaame redenen, waarom de twistende partyen het niet eens kunnen worden. De verſchillen, by voorbeeld, aangaande het H. Avondmaal tusſchen de ROOMSGEZINDEN, LUTHERAANEN en de overige PROTESTANTEN blyven, naar onze gedagten, meer om de gemelde redenen voortduuren, dan wel om de duisterheid of twyffelachtigheid der zaak zelve. Het zelfde, dunkt ons, mag men ook zeggen aangaande de verſchillen omtrend den oorſprong van *het zedelyk bederf*, of *der menſchen bedorvenheid*, gelyk de Godgeleerden gewoon zyn te ſpreeken, — omtrend de leer *der Goddelyke voorbeſchikking* en dergelyke zaaken, welke onderwerpen van twist blyven meer uit hoofde van partyzucht, dan van wezenlyke duisterheid. Uit het bygebragte kunnen wy dan dit beſluit opmaaken, dat niet alle onderwerpen van Godgeleerde verſchillen juist in zigzelve zo duister zyn, dat wy ons oordeel over dezelve geheel moeten opſchorten, en daaromtrend niets kunnen vaſtſtellen. Indien wy deeze verſchillen met zo veel onpartydigheid en zo min vooroordeel, als mogelyk is, onderzogt hebben, en indien wy dan na dusdaanig een onderzoek de waarheid duidelyk meenen ontdekt, of ten minſten genoegzaamen grond oordeelen te hebben, om het eene of het andere ſtaande te houden; zou het dwaasheid zyn, hieromtrend

niets te willen bepaalen, of in eene volſtrekte onzekerheid te blyven.

Hier komt by, dat de vorderingen, welke men inzonderheid in de twee laatſte eeuwen in verſcheiden takken van wetenſchappen, en voornaamelyk in de oudheid-taal- en uitlegkunde, gemaakt heeft, over veele onderwerpen een aanmerkelyk licht verſpreid hebben; zo dat de onpartydige onderzoeker, die van deeze hulpmiddelen een behoorlyk gebruik weet te maaken, omtrend verſcheiden zaaken tot eenen grooteren trap van zekerheid kan geraaken, dan zy, die van deeze hulpmiddelen verſtoken waren. Ook volgde men oudtyds regelen van uitlegkunde, welker ongegrondheid naderhand door geleerde mannen overvloedig beweezen is. Dus ſtelde men, by voorbeeld, *dat de woorden der Heilige Schrift zo veel moeten betekenen, als zy by mogelykheid kunnen.* Volgens deezen regel gaf men weinig acht op het verband der zaaken, op het eigenlyk oogmerk des Schryvers; maar lette ſlegts op den klank der woorden, en gaf daaraan eene willekeurige, en zelfs meer dan ééne betekenis. Dus ſtelde men tot eenen anderen grondſlag zyner uitleggingen, *dat alles, 't geene in de Heilige Schriften vervat is, door eene onmiddelyke Goddelyke ingeeving is geſchreeven.* Alles was Goddelyke waarheid. Men maakte geen onderſcheid tusſchen de eigenlyk *Geopenbaarde* leer, en algemeen aangenomen of volks-meeningen, en de uitlegger pynigde zig af, om dit alles met

met de gezonde reden overeen te brengen, als meede, om alle kleine verſchillen, welke hier en daar plaats hebben, weg te neemen; al het welk aanleiding tot veele dwaaze ſtellingen gegeeven heeft. Uit het bygebragte is niet moeilyk op te maaken, dat wy thans aangaande verſcheiden zaaken, duidelyker inzigten kunnen hebben, en ook in de daad hebben, dan men voorheen gehad heeft. Maar partyzucht, drift en vooroordeel zyn vry algemeene oorzaaken, dat veelen van deeze opgenoemde vorderingen en hulpmiddelen, vooral wanneer het leerſtukken van *regtzinnigheid* raakt, geen gebruik maaken. Van hier, dat de twistende partyen even ver van elkanderen verwyderd blyven. De redelyke onderzoeker echter, die de meeningen van zyne kerk niet tegen alle reden ſtyf en ſterk wil doordryven, maar in zyne onderzoekingen deeze betere handleidingen, en den leidraad van het gezond verſtand volgt, komt hierdoor tot betere inzigten, en niets belet hem, waarom hy niet omtrend verſcheiden zaaken tot eenen aanmerkelyken trap van zekerheid kan komen, ſchoon de gevoelens der heethoofdige Godgeleerden hierover verdeeld blyven. Wanneer nu iemand op de gezegde wys omtrend deeze of geene zaak zo veel licht ontvangen heeft, dat hy de waarheid duidelyk meent in te zien; zou het, gelyk ik reeds aangemerkt heb, dwaasheid zyn, nog in het onzekere te willen blyven, of geheel niets te bepaalen. Intuſſchen geeft dit hem geen regt, om daarom in zulke gevallen op eenen Meesterachti-

gen toon te beſlisſen. Het Meesterachtig beſlisſen is nergens nut toe, en komt vooral niet te pas in zulke zaaken, waaromtrend de gevoelens uit elkander loopen, ſchoon men zig vast overtuigd houdt, de waarheid aan zyne zyde te hebben. Hierdoor ſchynt men de algemeene regten van het menschdom eeniger wyze te beledigen, en zig een gezag aan te maatigen, 't geene men niet bezit. Omtrend zaaken, waarover de denkwyze der menſchen niet dezelfde is, behoort men vooral met zagtheid en gemaatigdheid te ſpreeken. Men kan daarom zyne gevoelens even bondig voordraagen. De Meesterachtige uitſpraaken zetten onze bewyzen geene kragt by, ten minsten niet voor dezulken, die zig niet door den klank der woorden, maar door redenen laaten overtuigen.

Dan ſchoon men om de bygebragte redenen omtrend ſommige onderwerpen van verſchil wel tot eene grootere zekerheid kan geraaken, dan dezelve, wegens de groote verſcheidenheid der gevoelens, ſchynt toegeſchreeven te moeten worden; blyft het echter waar, dat het met de meeste betwiste leerſtellingen zodaanig geſteld is, dat 'er omtrend dezelve veele wezenlyke twyffelingen en duisterheden plaats hebben. Aangaande deeze moeten wy geheel niets vastſtellen: Ten minsten behooren wy onze gevoelens omtrend dergelyke zaaken niet hooger op te geeven als gisſingen, of veronderſtellingen, welke ſlegts eenigen grond van waarſchynlykheid hebben. Hy, die een behoorlyk on-

derſcheid weet te maaken tusſchen waarheden, welke eigenlyk tot den Godsdienst behooren, en dezulke, die in bloote beſpiegelingen beſtaan (*); zal ook geene noodzaakelykheid vinden, om over de laatstgenoemde ſtellige uitſpraaken te doen. Tegen het gezegde zou men eene tegenwerping kunnen inbrengen, welke waarſchynlyk by veelen van gewigt wordt geoordeeld, en die ik daarom niet gevoegelyk met ſtilzwygen kan voorby gaan. Zy is deeze: „Indien het „waar is, dat wy omtrend duistere en voor ons ver„ſtand niet opgeklaarde zaaken niets moeten vastſtel„len of *gelooven;* waar zal men dan heen met die „waarheden, welke in de Heilige Schrift onder den „naam van *Verborgenheden* voorkomen? Deeze immers „zyn voor ons verſtand verborgen en ondoorgronde„lyke waarheden, en nogthans op het gezag van Gods „heilig woord voorwerpen van ons *geloof*" (†). — Wy beweeren niet, dat wy geenerhande zaaken, welke meer of min voor ons duister zyn, moeten gelooven. Het tegendeel zelfs meenen wy in de eerſte Afdeeling deezer Verhandeling duidelyk beweezen te hebben. Wy behooren het geene wy *duidelyk* in eene zaak ontdekken, maar wel te onderſcheiden van het geene

voor

(*) Van dit onderſcheid heb ik reeds in myne Verhandeling op bladz. 137 geſproken.

(†) Niemand verwagte hier eene eigenlyke Verhandeling over de leer *der Verborgenheden in den Godsdienst.* Zulks zou veeleer een onderwerp eener afzonderlyke Verhandeling uitmaaken. 'k Zal hierover alleen zo veele aanmerkingen voordraagen, als ik voldoende oordeel tot wegneeming der tegenwerping.

voor ons volſtrekt duister is. Aangaande het laatſte alleen is het, dat wy niets kunnen *gelooven*. Wy gelooven, by voorbeeld, dat God *alweetend* is, dat Hy *de Wereld uit niets geſchaapen heeft*, om dat de reden en Openbaaring ons zulks duidelyk leeren. De wys, *hoe* Gode alle dingen bekend zyn, *hoe* Hy de Wereld uit niets heeft voortgebragt, is voor ons eene volſtrekte duisterheid, en hieromtrend kunnen wy ook niets *gelooven*. Wy beweeren dus alleen, dat wy omtrend zulke zaaken, welke voor ons *geheel* duister zyn, niets kunnen vastſtellen of gelooven. Hy, die in de aangevoerde tegenwerping eenig gewigt ſtelt, zal misſchien met dit antwoord niet voldaan zyn, maar verder aandringen, dat 'er in de Heilige Schrift zaaken voorkomen, welke voor ons niet ſlegts in *eenige*, maar in *alle* opzigten, of *geheel*, onbegrypelyk en duister zyn, ook als *Verborgenheden* worden voorgeſteld, en nogthans voorwerpen van ons *geloof* zyn. Dit brengt my tot eene nadere oplosſing der tegenwerping. Elk begrypt ligt, dat de tegenwerping geheel vervalt, indien men kan aantoonen, dat 'er van dusdaanige *Verborgenheden* in de Heilige Schrift niet geſproken wordt, of dat het woord *Verborgenheid* in de Heilige Schrift nimmer gebezigd wordt van zaaken, welke voor ons geheel duister of *verborgen* zyn, en die wy nogthans moeten gelooven. Ik weet zulks in geen klaarder daglicht te ſtellen, dan dat ik die plaatzen byeen zamele, alwaar in de Heilige Schrift van *Verborgenheden* geſproken wordt, om hieruit de

waare

waare betekenis van dit woord af te leiden. De bloote aanhaaling dier plaatzen zal bykans voldoende zyn; alwaar het noodig is, zal ik 'er echter eene korte aanmerking byvoegen. Duidelykheidshalve zal ik deeze plaatzen onder eenige hoofddeelen brengen.

1.) Voor eerst betekent *Verborgenheid* in de Heilige Schrift *iets, dat nog ſtaat te geſchieden, en 't geene wy alleen door Goddelyke openbaaring weeten, dat geſchieden zal.* In deezen zin gebruikt PAULUS dit woord tweemaalen, eens in zynen brief aan de ROMEINEN XI. vs. 25. *Want ik wil niet Broeders, dat u deeze* VERBORGENHEID *onbekend zy, dat de verharding voor een gedeelte over Israël gekomen is, tot dat de volheid der Heidenen zal ingegaan zyn* (*) — en eens in zynen eerſten brief aan de KORINTHIERS XV. vs. 51. *Ziet ik zeg u eene* VERBORGENHEID; *wy zullen wel niet allen ontſlaapen, maar wy zullen allen veranderd worden in een punt des tyds* en verv. Beide deeze toekomende gebeurtenisſen noemt de Apostel *Verborgenheden*, om dat men dezelve buiten Openbaaring niet kon weeten, en zulks daarenboven voor de Romeinſche en Korinthiſche Christenen eene ongelooflyke zaak was.

2.) Voorts

(*) Het behoort niet tot myn beſtek, om my over den eigenlyken zin deezer plaatze uit te laaten. Men zie hierover de Uitleggers, met naame GROTIUS in loc. J. SEMLER *Paraphraſis Epiſtolæ ad Romanos* in loc. en J. MOLINÆUS *Geestelyk Wapenhuis* II Deel. bladz. 412–417. 't Is tot ons tegenwoordig oogmerk voldoende, dat hier van eene *toekomstige* gebeurtenis geſproken wordt, van eene gebeurtenis, die daarom eene *Verborgenheid* genoemd wordt, om dat de menſchen dezelve zonder Openbaaring niet wisten.

2.) Voorts wordt de *leer van het Evangelie* meermaalen in de Heilige Schrift eene *Verborgenheid* genoemd, om dat dezelve zo Jooden als Heidenen onbekend of *verborgen* was, voor dat zy hen door JEZUS CHRISTUS en zyne Apostelen werdt geopenbaard. De plaatzen, alwaar dit woord in dien zin gebruikt wordt, zyn menigvuldig. Zie hier eenige tot voorbeelden. *U is het gegeeven*, zegt JEZUS tot zyne Discipelen by LUKAS VIII. vs. 10. *de* VERBORGENHEDEN *van het Koningryk Gods te verſtaan; maar tot de anderen ſpreek ik door gelykenis*, en verv. Zie ook MATTHEUS XIII. vs. 11. MARKUS IV. vs. 11. De zin is: „U zal ik myne leer regt uit te „kennen geeven, om dat ik U als myne byzondere „Discipelen, die deeze leer aan anderen zult verkon„digen, heb uitgekoozen: Maar tot de groote ſchaa„re kan ik niet altyd vryuit ſpreeken." Op dezelfde wys wordt van PAULUS de Christelyke Godsdienst *de* VERBORGENHEID *des geloofs* genoemd I TIMOTH. III. vs. 9. en de Leeraars van dien Godsdienst *uitdeelers der Verborgenheden Gods* I KORINTH. IV. vs. 1. Hiermeede ſchynt my overeen te komen I TIMOTH. III. vs. 16. (*). — In deezen zin wordt ook de Christelyke leer de VERBORGENHEID *van* CHRISTUS, *de* VERBORGENHEID *des Evangeliums genoemd* KOL. IV. vs. 3. EFEZ. VI. vs. 19. Zie hier nog

(*) Het zou hier te omſlagtig zyn eenige verklaaring van deeze plaats te doen. Die zulks begeerig is te weeten, leeze, 't geene hierover van de Uitleggers is aangetekend: Men zie inzonderheid GROTIUS in loc.

nog twee plaatzen, welke deeze betekenis van het woord *Verborgenheid* buiten allen twyffel ſtellen. *Die magtig is U te bevestigen*, zegt PAULUS ROM. XVI. vs. 25. *naar myn Evangelie, en de prediking van* JEZUS CHRISTUS *naar de* OPENBAARING DER VERBORGENHEID, *die van de tyden der eeuwen* VERZWEEGEN *geweëst, doch nu* GEOPENBAARD *is.* En I KORINTH. II. vs. 7 en 10. *Doch wy ſpreeken de wysheid Gods beſtaande in* VERBORGENHEID *die* BEDEKT *was, welke God te vooren verordineerd heeft ter onzer heerlykheid, eer de Wereld was; welke niemand van de Overſten deezer Wereld* GEKEND *heeft, — doch God heeft ons* DEZELVE GEOPENBAARD *door zynen Geest.* Zie ook KOL. I. vs. 26. en very,

3.) Verders wordt het woord *Verborgenheid* gebruikt, om hiermede uit te drukken de leer *der vereeniging van Jooden en Heidenen tot één Gemeente*, of der invoering van eenen algemeenen Godsdienst. Het was naamelyk voor de Jooden eene groote *Verborgenheid* en een niet geringe aanſtoot, dat ook den Heidenen het Evangelie verkondigd werdt. PAULUS, die inzonderheid de Leeraar der Heidenen was, bedient zig in het voordraagen deezer leer van het woord *Verborgenheid*, gelyk EFEZ. III. vs. 3. *Hy heeft my door Openbaaring* BEKEND GEMAAKT DEEZE VERBORGENHEID, — *welke in de andere eeuwen den kinderen der menſchen niet is* BEKEND

GEMAAKT, *gelyk ze nu is* GEOPENBAARD *aan zyne Heilige Apostelen en Profeeten door den Geest, naamelyk, dat de Heidenen zyn mede-erfgenaamen en van hetzelfde ligchaam, en mede-deelgenooten in* CHRISTUS *door het Evangelie.* Zie ook VS. 9.

4.) Op eene bykans dezelfde, ſchoon eenigzins verſchillende wys gebruikt ook deeze Apostel dit woord van de *vereeniging der Christenen met Christus*, EFEZ. V. vs. 32. alwaar hy naar zynen leertrant de gantſche Christelyke Gemeente vooritelt als één ligchaam, waarvan Christus het hoofd is, zinſpeelende tegelyk op de vereeniging van Man en Vrouw door het Huwelyk. *Deeze* VERBORGENHEID, zegt hy, *is groot, doch ik zeg dit, ziende op* CHRISTUS *en de Gemeente.* De woorden, welke onmiddelyk voorafgaan, zyn die geene, welke in het eerſte boek van MOZES II. vs. 23 en 24 aangaande de inſtelling des Huwelyks, geleezen worden: *Wy zyn leden zyns ligchaams, van zyn vleesch en van zyne beenen; daarom zal een mensch zynen Vader en Moeder verlaaten en zyn Wyf aanhangen, en deeze twee zullen tot een vleesch weezen.* Deeze woorden past de Apostel hier in eenen figuurlyken of *verborgen* zin toe op CHRISTUS en zyne Gemeente, en *deeze* VERBORGENHEID, zegt hy, *is groot*, te weeten de verëeniging van JEZUS CHRISTUS met zyne Gemeente, de liefde, welke Hy haar toedraagt, en alles, wat Hy ten haaren beste verrigt heeft. Dit was eene groote *Verborgenheid*, eer dezelve geopenbaard was. 5.) Ein-

5.) Eindelyk gebruikt PAULUS dit woord nog II THESS. II. vs. 17. op eene wys, zo als het anders in de Heilige Schrift niet voorkomt. *De* VERBORGENHEID, zyn zyne woorden, *der Ongeregtigheid wordt alrede gewrogt* (*).

Dit zyn bykans alle de plaatzen, waarin het woord *Verborgenheid* in de Schriften des Nieuwen Verbonds voorkomt. Wanneer men dezelve onderling vergelykt, zal men bevinden, dat *Verborgenheid* in eenen ſchriftuurlyken zin, in het algemeen betekene *iets, 't geene de menſchen zelven niet hebben kunnen ontdekken* en *'t geene by gevolg niet, dan door nadere Openbaaring, kan gekend worden.* Het beſluit, 't welk wy hieruit afleiden, is, dat het woord *Verborgenheid* in de Heilige Schrift niet gebezigd wordt van zaaken, welke nu nog voor ons, nadat ze *geopenbaard* zyn, *duister* of *verborgen* blyven; en hiermede vervalt de kragt der opgenoemde tegenwerping. Onze ſtelling blyft dan in haar geheel, dat wy omtrend zaaken, welke *duister* zyn, in dien zin, als wy opgegeeven hebben (†), niet behoeven — niet kunnen — vaſtſtellen of dezelve gelooven. Het is dus zonder eeni-

gen

(*) μυϛηριον της ανομιας heeft PAULUS. By JOZEFUS (Bell. Jud. Lib. I. Cap. 17. §. 98.) vindt men κακιας μυϛηριον, 't welk HAVERKAMP vertaalt heeft door *Verborgenheid der Ongeregtigheid*, misſchien beter, *eene verborgene of eene onbegrypelyke boosheid.* κακιας μυϛηριον voor κακια μυϛικη en dus ook by PAULUS μυϛηριον της ανομιας voor ανομιαμυϛικην.

(†) Zie bladz. 221.

gen grond, dat men op *duistere leerſtellingen* en *verborgenheden*, als voorwerpen van ons geloof, wil aandringen. In plaats van de menſchen tot het wezenlyke van den Godsdienst op te leiden, heeft men hen hunne aandagt doen vestigen op weinig of niets beduidende kleinigheden, op duistere en ingewikkelde voorſtellingen, en hen dus in den waan gebragt, als of de Godsdienst voornaamelyk beſtaat in het omhelzen en ſterk dryven van een zeker aantal duistere en onbegrypelyke leerſtukken. De waarheden, welke de hoofdzaak van ons geloof uitmaaken, worden door de reden en de Openbaaring duidelyk geleerd: Deeze beſtaan niet in duisterheden en verborgenheden. Dank zy den goeden God, den Vader van alle bermhartigheid, *die ons bekwaam gemaakt heeft, om deel te hebben aan de erve der Heiligen* (der Christenen) *in het licht, die ons getrokken heeft uit de magt der duisternis, en overgezet in het koningryk des Zoons zyner liefde!* Thans mag het ons gebeuren eene duidelyke kennis te hebben van den Godsdienst: Wy weeten, 't geene ons te gelooven, 't geene ons te betragten ſtaat, om het eeuwige leven deelachtig te worden. De duisterheden zyn voor ons opgeklaard: De verborgenheden, die verzweegen geweest waren voor de tyden der eeuwen, zyn geopenbaard. *Zo dan het Evangelie bedekt is, zo is het bedekt den geenen, die verloren gaan, in welke de God deezer eeuwe de zinnen verblind heeft, op dat hen niet beſtraale het licht van het Evangelie!* (*)

(*) II KORINTH. IV. vs. 3 en 4.

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

HOE BETOOGT MEN BONDIGST EN KRAGTIGST DE DWAASHEID VAN HET *SCEPTICISMUS* OF DER TWYFFELAARY, EN DE ONBEZONNENHEID VAN HET MEESTERAGTIG BESLISSEN OMTRENT GODSDIENSTIGE VOORSTELLEN, MET AANWYZING VAN DEN MIDDELWEG, TUSSCHEN DEEZE TWEE UITERSTEN TE HOUDEN?

DOOR DEN WEL-EERWAARDEN EN ZEER GELEERDEN HEERE

JOHANNES VAN VOORST,

BEDIENAAR DES GODDELYKEN WOORDS TE ZIERIKZEE.

Wien, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP, een ZILVEREN EERPRYS, daarop, geschonken is.

VERHANDELING

OVER

HET TWYFFELEN EN HET MEESTERAGTIG BESLISSEN OMTRENT GODSDIENSTIGE VOORSTELLEN.

INLEIDING.

Thans hebt Gy, Wel-Ed: Heeren, den weg gebaand tot het behandelen van een ſtuk, dat, zo kiesch, te gelyk ook van de uiterſte aangelegenheid is. Gy vraagt namelyk na den veiligſten weg, dien men in 't ſtuk van den Godsdienst te volgen hebbe: Welk en hoe groot gevaar men loope met tot het een of ander uiterſte over te ſlaan.

'Er worden ten deezen aanzien zo onderſcheiden gevoelens gevonden, dat men bezwaarlyk weet, wat men te kiezen hebbe, en 'er veel moeite aan vast is zyn verſtand hier in op een vasten voet te bepaalen. Elk weldenkend mensch intusſchen, wien het om de waarheid te doen is, legt het 'er met allen ernst op toe, om naauwkeurig te onderzoeken, waarin dezelve beſtaa, en wat hy dus veilig te volgen hebbe. Dan, ook

ook hierin loopt iemand, die niet ten uiterſte omzigtig is, groot gevaar van mis te tasten; en veelal wordt hier op tweederleie wyze gezondigd.

Groflyk doolen zy, die, zonder zelve de zaaken behoorlyk te onderzoeken, zich vergenoegen met ſlegts op menſchlyk gezag alles ſtoutelyk te bepaalen: Daar anderen, tot het tegengeſtelde uiterſte overſlaande, beweeren, dat men in den Godsdienst niets als volſtrekt zeker vastſtellen kan, en gevolglyk aan alles twyffelen moet. De Middenweg wordt van ons menſchen ſlegts zeldzaam gevonden, en althans hier van zeer weinigen bewandeld.

Onze zwakheid is van dien aart, dat wy ons ligtelyk door vooroordeel, op gezag van anderen ſteunende, laten verblinden, en liever met de meesten zonder eigen onderzoek die dingen, welke by den grootſten hoop aangenomen zyn, voor zeker houden, dan dat wy ons met eenige weinigen toeleggen om zelve kundig te worden, en alle de redenen voor en tegen, zo verre althans mogelyk is, naauwkeurig te wikken en te weegen. Ook hebben dikwyls de zodanigen, die veel liever verkiezen zich aan hunne eens gezette gevoelens te verſlaaven, dan op eene bedaarde wyze van hunne vryheid gebruik te maaken, zo veel aanzien dat de meesten hen gereedelyk volgen. Begint iemand zynen geest boven de kragt van het menſchelyk gezag te verheffen, dan ook loopt hy aan

een

een anderen kant groot gevaar van op een dwaalweg gebragt te worden door ſommigen, die, genoegzaam niets als zeker in den Godsdienst toeſtaande, door hun ryk vernuft en uitgebreide geleerdheid in het juist verklaaren of ophelderen van deeze en geene dingen de toeſtemming poogen te verwerven. En al heeft daar en boven iemand geleerd van wederzyde hieromtrend zorgvuldig op zyne hoede te zyn, hoe veel werks heeft het dan nog in om den besten en veiligſten, den Middenweg, op te ſpeuren, hoe veel omzigtigheid en kloekmoedigheid is 'er noodig, om denzelven volſtandig te betreeden. Het valt zekerlyk veel ligter aan alles, wat niet bewysbaar is, onze toeſtemming te weigeren, dan door te zien, en, wat meer is, het beste te volgen (*a*). Dan, daar de ſchoonſte zaaken veeltyds het moeielykst te bekomen zyn, moeten nogthans die zwaarigheden, die in den eerſten opſlag onoverkomelyk ſchynen, de lust ter beoeffening der waarheid niet verſtikken of uitdooven. Ik ten minste heb het noodig geoordeeld myne kragten te beproeven, of ik ook in ſtaat wezen mogte in een ſtuk van zo veel aanbelang iets op te geven, dat eenigzins ten rigtſnoer ſtrekken konde. Myne Verhandeling zal afloopen in drie Hoofdſtukken; waarvan

Het eerſte de Dwaasheid der Twyffelaarye aantoonen,

Het tweede het roekeloos beſlisſen in 't ſtuk van den Godsdienst wederleggen, en

Het derde eindelyk den Middenweg tusſchen deeze twee uiterſten aanwyzen zal. EER-

(*a*) *Utinam tam facile vera invenire poſſim, quam falſa convincere!* Cic. de Natura Deorum. L. 1. C. 32.

EERSTE HOOFDSTUK.

De Dwaasheid van het Scepticismus, of der Twyffelaary.

§. 1.

'Er wordt onder alle Volken over den ganſchen Aardbodem zekere erkentenisſe eener Opperſte Godheid, en geheiligde eerdienst beſpeurd. Dit is geen vinding van laater eeuwen, maar wordt ons zelfs van de oudſte volken, waarvan wy ſlegts eenig bericht bekomen hebben, ſchriftelyk verhaald. Dan, hoe groot was reeds van toen af, en is nog, het onderſcheid in gevoelens en begrippen. Naar ſommiger meening ligt de ganſche knoop, daar 't op aankomt, in dingen, die by anderen geheel onbekend zyn. Zaaken, welken deeze als ontwyffelbaar vastſtellen en ſtyf en ſterk beweeren, worden by geenen tegengeſproken, en als loutere beuzelingen geacht. Onder anderen wederom, daar men het in 't hoofdzaaklyke eens is, heerscht zulk eene verſcheidenheid en tweeſpalt, dat men met het gemeen ſpreekwoord waarlyk wel zeggen mag,

zo

zo veele hoofden zo veele zinnen. De grootſte oneenigheden hebben altoos de beroemdſte mannen, zo Wysgeeren als Kerk-leeraaren, die in bekwaamheid uitſtaken, onledig en verdeeld gehouden. Dit heeft, zo als veelen denken, geen geringe aanleiding en opſtooking tot ongodistery gegeven. Hieraan is zekerlyk ook het Scepticismus ten grootſten deele zynen oorſprong verſchuldigd.

Daar immers menſchen van meerder doorzigt zagen, hoe door de ſcherpzinnigſte Wysgeeren en yverigſte voorſtanders van den Godsdienst de gedrogtlykſte gevoelens met de fraaiſte kleuren opgeſmukt, en andere, by den grooten hoop als ontwyffelbaar aangenomen, wederſproken of met allerleie bezwaaren gedrukt wierden, kon hieruit zeer ligt eene twyffeling aan de allerzekerſte dingen ontſtaan, die hen angstvallig hunne toeſtemming deed weigeren, en beſluiten, dat men in zaaken van den Godsdienst niets als volkomen zeker vastſtellen kon. Dit kan inzonderheid vallen in menſchen, die, door eene onverzadelyke lust tot nieuwigheden gedreven, hunne eer ſtellen in zaaken, by elk een als waarheden toegeſtaan, in twyffel te trekken.

§. 2.

Niet zo gemaklyk gaat het redentwisten met dat ſlag van Wysgeeren, die met deezen naam, 't welk veelen bedriegt, wonderbaarlyk in hun ſchik, denzelven nogthans geheel onwaardig zyn. Naar mate iemand met

grooter verſtand bedeeld, en in veelerleie takken van geleerdheid meer onderwezen is, met des te ſterker tegenſtand poogt hy niet zelden zich te verzetten tegen die dingen, die als zeer zeker voorkomen, of dezelve met een innemend voorkomen in twyffel te trekken, zo dat zelfs de klaarſte zaaken als met eene ſchaduw overtogen worden. Wyders verdedigen deezen ook hun ſtelzel niet in die geſchikte orde, zo als alle andere voorſtanders, van wat Godsdienst of leeringen het ook zy, des hetzelve niet wel tot eenige hoofdſtukken gebragt, en dus behoorlyk getoetst kunne worden. Hierin echter zyn zy allen het genoegzaam eens, dat men niets ſtellen of vasthouden kan. Alle toeſtemming ſchorten zy met eene gemaakte zedigheid op. In allen opzigte, zeggen zy, kan men over zaaken van den Godsdienst twisten; die dingen zelve, welke algemeen voor zeer blykbaar gehouden worden, zyn aan twyffeling onderhevig; en op zulke, die den grootſten ſchyn van waarheid voor zich hebben, valt nogthans uitzondering; dus het evenveel is wat men ſtelle; of liever, dus moet men aan alles twyffelen. Inmiddels hebben zy de gewoonte van alle, of wel de voornaamſte, aangenomene hoofdſtellingen van den Godsdienst listig te ondermynen, of onbeſchaamd te bevegten; en zelfs die, welke alzins als ontwyffelbaar zeker erkend worden, door het opwerpen van allerleie zwaarigheden, zo veel mogelyk te verzwakken.

§. 3.

§. 3.

Zekerlyk is ook aan ſommigen het Scepticismus ten onrechte aangetegen. Zy derhalven, die, naar het voorbeeld der ouden (*a*) om zich te oeffenen, en de onderſcheiden gedaanten van het waare en valſche grondig te leeren kennen, over zaaken van den Godsdienst voor en tegen zintwisteden, daar zy alleen het wezenlyk waare van het ſlegts waarſchynlyke voorzigtig ſchifteden, zyn niet onder de twyffelaars te tellen.

Wyders mag men ook de zodanigen niet van twyffelaary verdenken, die, de onzekerheid van ſommige aangenomene gevoelens, over Godsdienstige zaaken zelfs, ingezien hebbende, vaster en zekerder bewyzen, ſchoon van de gewoone zeer verre afwykende, vorderden; en dus, om in het onderzoek der waarheid des te veiliger te werke te gaan, ſomtyds eene algemeene twyffeling aanpreezen. Met deezen naam is wel inzonderheid ter kwaader trouwe beſtempeld de zeer ſchrandere *Carteſius*, die by 't herleeven der letteren de eerſte herſteller van de beoeffening der Wysgeerte geweest is. Deeze man wilde, om alles op de onwrikbaarſte gronden te zetten, dat iemand, die het in ernst op de beoeffening der waarheid toelag, vooraf aan alles twyffelde: Op welke wyze hy zelf geleerd hadt de waarheid bondigst te betoogen. Dit hebben de

(*a*) Vergel: *Cicero de Oratore.* L. III. C. 21. alwaar *Craſſus* beweert, dat hy alleen, die deezen regel volgt, de waare en egte redenaar is.

de meesten uitgelegd, als of hy nergens post vattede, maar aan alles twyffelde, en dus tot de ſecte der Twyffelaars overgegaan was. Zeer billyk derhalven hebben zo veele onpartydige en oordeelkundige mannen, als zyne ſchriften met aandagt doorlezen hebben, deezen grooten man van dien blaam gezuiverd. Het is genoegzaam zeker, dat hy zeer verre van het Scepticismus en zelfs een hevig beſtryder der Twyffelaars geweest is, en met zyne, door veelen kwalyk verſtaane en van allen niet omzigtig genoeg gebezigde, algemeene Twyffelaary niets anders bedoeld heeft, dan dat men in niet volſtrekt zekere zaaken zyne toeſtemming opſchorten, en niets zonder een allerjuist onderzoek voor waarheid aannemen moest, hetwelk hy in zyne tyden bovenal noodzaaklyk vond.

Zelfs ſchynt onder de ouden *Socrates* niet tot de bende der Twyffelaars behoord te hebben, niettegenſtaande hy met dien naam van de meesten beſchuldigd, en van ſommigen voor een eerst aanvoerder en voorſtander der Twyffelaary gehouden is. Deeze man namelyk, wat voorzigtiger zynde, kantte zich aan tegen de Philoſophen, of Sophisten zo als zy genoemd wierden, van zynen en van vroeger tyd, die alles, zelfs zaaken die gansch onzeker waren en in eene diepe duisterheid bedolven lagen, roekeloos bevestigden en verdedigden; en lag het 'er op toe om door het invoeren van eene veel geſchikter leerwyze den dommen yver en lust tot ſpitsvindig redentwisten,

waar-

waarmede veelen bezield waren, te beteugelen. Toen was het zeggen, dat hy niets ſtelde, maar alleen anderen tegenſprak. Doch onder de ouden (*a*) is reeds opgemerkt, dat hy ten deezen opzigte zich ſlegts bediende van die trekken, die de Grieken *Ironia* (ſcherts) noemen. Zyn dagelyksch gezegde was „dit alleen weet ik, dat ik niets weet". Dan dit moet niet aangemerkt worden als of hy niets ſtelligs aannam.

Weeten was by hem volmaakt kennen, en wel zó, dat 'er volſtrekt geen twyffelen aan was, 't welk hy wel opgemerkt had dat zelden het geval is. Derhalven ontkende hy niet alles. Zeer veele dingen zelfs heeft hy, vooral in zyn Zedeleer, waartoe hy ook zyne geheele Wysgeerte wilde betrokken hebben, vastgeſteld, en met ontegenzeglyke bewysredenen aangedrongen, waarom hy voor den Vader der Wysgeeren, en den Prins (*b*) boven alle mannen van naam waarſchynlyk gehouden is.

Wyders moet men ook het Scepticismus aan alle Akademiſche of Schoolſche Wysgeeren niet toeſchryven. Op deeze regel is zekerlyk *Plato*, de Stigter der aloude Akademie, eene uitzondering; als die, gelyk *Cicero* zich uitdrukt, eene allervolmaaktſte leerwyze heeft nagelaaten, die met den redeneertrant der Scep-

(*a*) Vergel: *Cic. Acad. Quæſt.* L. IV. C. 5. *Tuſc. Diſput.* L. I. C. 4. en elders meer.

(*b*) Vergel: *Cic. de fin. bon. & Mal.* L. II. C. 1. *de Orat.* L. III. C. 16.

Sceptici gansch niet beſtaanbaar is (*a*). Insgelyks moeten hiertoe niet betrokken worden de Wysgeeren der nieuwer Akademie, als die wel weinige dingen als wezenlyk waar, doch veele als waarſchynlyk, ſtelden; 't welk de verſtandigen veilig volgen mogten. Gansch onbillyk zeker is *Cicero*, die deezen doorgaans gevolgd heeft, wegens onſtandvastigheid en wispeltuurigheid doorgeſtreeken, als of hy niets vastgeſteld, maar liever alles omver geworpen had, over wiens wyze van redenkavelen vooral waardig is gelezen te worden de *Bibliotheca Critica* P. III. p. 10, 11. als mede Do. *B. P. van Weſele Scholten*, die dit ſtuk opzettelyk behandeld heeft in zyne uitſtekende Verhandeling *de Philoſophiæ Ciceronianæ loco, qui eſt de divina Natura* p. 2, en verv. voor twee jaaren onder voorzitting van den Hooggel: Heer *Wyttenbach* te Amſterdam verdedigd; waarin over de algemeene leerwyze der Academici, of Schoolgeleerden zeer fraai geredeneerd wordt.

§. 4.

'Er ſchynen echter al van de vroegſte tyden af in den eigenlyken zin Sceptici of Twyffelaars geweest te zyn, welke maar al te zeer den weg gebaand hebben voor hen, die in laater tyden het Scepticismus inzonderheid tot den Godsdienſt overbragten.

Indien *Arceſilas*, de Stigter der middelſte Akademie, onder de Sceptici of Twyffelaars niet moet gerekend wor-

(*a*) Dus wordt *Plato* door *Lucullus* verdedigd. *Acad. Quæſt.* L. IV. C. 5.

worden, dan kwam hy ten minste dezelven zeer naby (*a*). Maar veel verder dan alle Akademici of Schoolgeleerden gingen, volgens oude berigten, de *Pyrrhonisten*, wier hoofd was zekere *Pyrrho van Elis*, naar wiens naam het Scepticismus ook Pyrrhonismus geheten is (*b*). Deezer voetſtappen drukte ook *Sextus Empiricus*, een Wysgeer, die geleefd heeft in het laatst der tweede eeuw, over wien onder anderen konnen vergeleken worden de door den beroemden Hr. *Sax* aangeprezen Schryvers, *Onom. Lit.* P. 1. p. 333, 334. Doch welk en hoe groot het onderſcheid tuſſchen deezen en de Schoolgeleerden geweest zy, is al een oud verſchil, 't welk reeds voorlang van veele Griekſche Schryvers, volgens getuigenis van *Aulus Gellius* N. A. L. XI. C. 5. behandeld is. Maar 'er zyn ſlegts weinige ſtukken voor handen, om daaruit een genoegzaam zeker vonnis deswegens te vellen, ook is 't hier de plaats niet, om daar verder onderzoek na te doen.

Veel meer komt hier in aanmerking de redeneering van hun, die in laater tyd meer of min tot een volſlagen twyffeling in Godsdienstige zaaken overhelden, en door een wonderbaarlyke ſcherpzinnigheid den ſtaat van den Godsdienst deeden waggelen. Onder welken het

(*a*) Zie *Diog. Laërt.* L. IV. C. 6. als ook *van Weſele Scholten.*

(*b*) Dat hy echter de uitvinder van het Scepticismus niet geweest is, getuigen de ſchriften der Ouden. Zie *Diog. Laërt.* L. IX. C. XI. N°. 8. (of Sect. 70, 71.) in welk ganſche Hoofdſtuk breedvoerig over *Pyrrho* en de *Pyrrhonisten* gehandeld wordt.

het genoeg zy te noemen eenen *P. D. Huêt*, *P. Bayle*, *& D. Hume*. Doch van deezen of anderen hunner medeſtanders in het byzonder te ſpreken behoort tot ons tegenwoordig beſtek niet. Wy hebben hier geene hiſtoriſche beſchryving van het Scepticismus te geven, maar alleen hetzelve te wederleggen.

§. 5.

Sommigen zyn van begrip geweest, dat 'er met Sceptici geen redeneeren op zit. En, ingevalle de twyffeling zo algemeen en hardnekkig is, dat zy zelfs de eerſte gronden van reden en ondervinding, waarop alle redenkaveling onwrikbaar ſteunen moet, niet toeſtaan, dan waarlyk mag men dit ſoort van menſchen wel aan zichzelven overlaten, als van alle betragting der waarheid volſlagen vervreemd. Dan, weinigen zyn tot die laagte van onbeſchaamdheid vervallen, dat zy hier voor durfden uitkomen. Niemand, denk ik, is 'er ooit geweest, die dit in ernst ſtaande hield. Zulk een twyffelaar zeker zou te beſpotten, of liever te beklagen zyn. En hoe, bid ik, zal hy eenig mensch overreden, dat hy aan alles twyffelen moet, die zelfs niets vastſtellende, zyne eigen redeneeringen dus altoos zal moeten wantrouwen? Dat hy zich derhalven van alle redeneering, die, volgens zyn eige toeſtemming, ten eenemaale wankel is, onthoude; dat zulk een het uitvorſchen der waarheid overlate voor anderen, die geleerd hebben op vaster gronden te bouwen.

§. 6. Zo-

§. 6.

Zodanige Sceptici of Twyffelaars, die nog zo verre van de waarheid niet vervreemd zyn, dat men ze onwaardig oordeelen zoude om mede te redeneeren, zulken zelfs zal iemand, door de bondigſte bewysredenen, niet gemaklyk tot betere gedagten brengen. Want de heblykheid van ook aan de allerzekerſte dingen te twyffelen verblindt veeltyds het verſtand derwyze, dat het zelfs de duidelykſte zaaken niet bevat, en de waarheid als in een diepen afgrond altoos ſchynt verholen te zyn. Maar wanneer ſlegts de een of ander zich door de kragt der bewysredenen laat overtuigen, en van zyne verkeerde heblykheid van aan alles te twyffelen laat aftrekken, dan zullen zy, die deeze moeite genomen hebben, zichzelven ten hoogſten geluk wenſchen, dat zy uit hunne redeneering, tegen de Sceptici ingerigt, deeze vrugt hebben weggedragen. En deeze leerwyze zal ook den zodanigen ten grooten voordeele ſtrekken konnen, wien het gemoed reeds aan 't wankelen, en welker geval het is, dat zy alleen, door de fyngeſponnen redenen der Sceptici verſtrikt, het regte ſpoor byster geraakt zyn. Ja men behoort zelfs aan elk weldenkend mensch, en wien het om de waarheid te doen is, de ſterkſte wapenen te verſchaffen, waarmede hy toegerust den ſtoutſten vyanden derzelve onverſchrokken wederſtaan, en op de onwrikbaar vastgeſtelde waarheid zich gerustelyk verlaaten kan.

§. 7.

Lofwaardig derhalven zyn de pogingen van alle zodanigen, die geene moeite of vlyt geſpaard hebben om de waarheid van den Godsdienst tegen de Sceptici te verdedigen. Dit zal ook eigenlyk het onderwerp onzer Verhandeling zyn. Hier immers, indien ik de opgegeven vraag wel begreepen heb, valt niet in 't algemeen te ſtryden tegen Sceptici, die aan alles twyffelen, of de genoegzaam zekere kenmerken van waarheid tegen hen te verdedigen: Wy hebben hier alleen maar te doen met het Scepticismus in 't ſtuk van Godsdienst. En dit ſchynt ons toe niet in dier voege te moeten behandeld worden, dat wy de twyffelingen der Sceptici over de zwaarſte ſtukken zo van den natuurlyken als geopenbaarden Godsdienst hebben te beantwoorden, of opzettelyk de vaste gronden van beiden elk afzonderlyk te bewyzen. Hoe wyd en verre zou dan zulk eene Verhandeling uitloopen? Uw eisch, Wel-Ed: Heeren, die ons tot het uitwerken van die ſtoffe genodigd hebt, is meer algemeen. Gy wenscht alleen de dwaasheid van het Scepticismus beknopt, en tevens met de ſterkſte bewyzen, betoogd te zien: En hiertoe verzoek ik uwe aandagt aan het volgende te verleenen.

§. 8.

Men behoeft waarlyk niet te zeggen, dat dit ſlag van menſchen in fynheid en beſchaafdheid van oordeel bo-

boven de rest uitmunt, om dat zy alleen alles in twyffel trekken wat anderen waar of waarſchynlyk voorkomt: Want het is zekerlyk veel gemaklyker te ontkennen wat anderen toeſtaan, dan, het geene men zelf eerst geſteld heeft, te bewyzen. 'Er wordt meer verſtandelyk vermogen meer moeite en oeffening vereischt, om die dingen, die men als zeker heeft opgegeven, door kragt van bewysredenen te betoogen en te ſtaaven, dan om de redenkavelingen van anderen te verzwakken. Het is voor een Scepticus, die de kragt der bewysredenen niet vat, of een onpartydig onderzoek der zaak, waarover gehandeld wordt, ſmaadlyk van de hand wyst, weinig werks om op de bondigſte betoogen van de verſtandigſte en doorgeoeffende mannen te antwoorden, *het blykt niet klaar.* Een mensch van een middelmatig verſtand kan zeer ligt eenige twyffelingen tegen de bondigſte betoogen opwerpen, en op die dingen iets te vitten hebben, welke hem, die alles naar zyn eigen denkwyze afmeet, voorkomen niet wel geplaatst of geſteld te zyn. In geene zaaken ter wereld valt zulks ligter dan in die van den Godsdienst, of die het menſchelyk begrip verre te boven gaan. 'Er zyn in de Wereld veele zaaken, die algemeen toegeſtaan zyn, en met ontegenzeglyke redenen konnen bewezen worden, in welker bevatting echter of doorzigt van derzelver ſamenknooping eenige twyffelagtigheden overblyven, welke indien iemand het 'er op toelag om met eenige reden van waarſchynlykheid te bekleeden, en dus de zekerſte

waarheden te verzwakken, hy wegens zyn verſtand zo veel lofs niet behaalen zoude, dan de zodanigen by elk een verdienen, die diezelfde waarheden met onwankelbaare bewyzen poogen ſtaande te houden, en zich om eenige geringer onzekerheden, welke na hunne betooging te voorſchyn komen, niet laaten aftrekken van aan de zekerſte zaaken hunne toeſtemming te blyven geeven. Dus is het ook in het Godsdienſtige gelegen. 'Er is waarlyk niet veel ſchranderheid nodig om tegen het geene ten opzigte van God, de Godlyke natuur en volmaaktheid, de Godsdienſtige eerbewyzen aan het Opperwezen, als volſtrekt zeker gehouden wordt, eenige twyffelagtigheden op te werpen, en ſtaande te houden, dat 'er op ſommige zaaken in den Godsdienſt uitzonderingen te maaken zyn. Dan, daarom is echter niet alles datelyk valſch of onzeker, hetwelk verſtandige mannen op onwrikbaare gronden gebouwd hebben, en by allen, die ſlegts de leiding van het gemeen verſtand omzigtig volgen, erkend is. Het betekent weinig met zwaarigheden voor den dag te komen, die ons belemmeren en beletten, de eene of andere zaak, of wel den ſamenhang van veele zaaken, tot in den grond toe te doorzien, als maar die zaaken waar zyn. Het zegt niets de zwakheid van de eene of andere bewysreden aan te toonen, door deezen of geenen ter ſtaaving der zaak verkeerdlyk bygebragt. Het is niet genoeg alle, en wel de allerzekerſte zaaken, zo als die van regtkundige beoordeelaars aangedrongen worden, te beſchimpen of te

be-

belachgen, met uitzonderingen aan te vallen, of met gevolgtrekkingen, die geen ſteek houden, te overlaaden; maar dezelve te ontknoopen en alle haare kragt te ontzenuwen. Dan, dit laatſte doen de Sceptici niet: Zy bedienen zich van drogredenen, en wel op een ſtekelagtigen trant, waardoor zy de eenvoudigen dikwyls misleiden; des zy den naam van verhevener verſtanden, of groote geesten, daar zy zo hard na dingen, geheel onwaardig zyn.

§. 9.

Zy, dit beken ik gaarne, tegen wien deeze onze redeneering ingerigt is, toonen ſoms wel een uitneemend ſterk oordeel en een meer dan gemeen verſtand te bezitten, wanneer men met hun over andere onderwerpen ſpreekt. Maar hoe ſtikziende en hoe onbeſtaanbaar met zichzelven zyn diezelfde menſchen, als 'er over den Godsdienst gehandeld wordt; en hoe zeer doen zy hun best om deszelfs gronden het onderst boven te keeren! Dan konnen die groote verſtanden de blykbaarſte dingen niet zien, ſtaan over de duidelykſte zaaken te dubben, en ſchynen in de allereenvoudigſte het ſpoor byster te zyn. De grondbeginzels zelfs van reden en ondervinding, de bronnen van alle redekaveling die niet misſen konnen, waaruit zy zelve hunne redeneeringen, zo in het behandelen van andere weetenſchappen als van dit hun geſchil afleiden, ſchynen zy in twyffel te trekken, om dus, niets toeſtaande, in het twyffelen onverzettelyk

te

te konnen volharden. Zy weigeren ten minste hunne toeſtemming aan het geene hieruit volgens de zekerſte wetten van redekavelen afgeleid wordt om de grondbeginzels van den Godsdienst te verſterken; des men mag twyffelen, of men aan hun grooter ſtompheid van het verſtand, dan kwalykgezindheid van het hart, van alle Godsdienst-beoeffening geheel wars, moete toeſchryven. Iet is althans zeker dat eene ondeugende gemoedsgeſteltenisſe de doordringendſte verſtanden met eene dikke duisternis benevelen kan. Het is bykans onbegryplyk, hoe verre menſchen, die anderzins zeer ſcherpzigtig zyn, door vooroordeelen konnen verblind worden. Intusſchen verbeelden zy zich boven alle anderen vry van vooroordeelen te wezen; dan, dit is ook niets meer dan loutere verbeelding: Want veeleer mag men hen boven alle anderen aan vooroordeelen verſlaafd noemen. Van deeze ſlaverny en vooroordeelen is ook meer dan eenerleie ſoort. Men zou wel zoggen, dat deezen, in den hoogſten graad hun eigen meester waren, en allen juk van gezag van hunne halzen afgeſchud hadden; maar wanneer men hunne redeneeringen eens met aandagt doorziet, dan zal men 'er geheel anders over vonnisſen moeten. Zy eigenen niet alleen te veel toe aan het gezag van hun, welken zy wyzer dan het gemeen achten; maar, terwyl zy in het gewoon leven genoodzaakt worden eenige grondregels te volgen, hangen zy geheel en al af van het getuigenis van anderen, door hen zelfs niet eens bewezen; en van het oordeel van het gemeen, hetwelk

zy

zy anderzins met verachting aanzien, om dat zy zelve geen vasten grond hebben, waarop zy zich verlaten konnen: Hetwelk een zeer verachtelyke ſoort van ſlaverny is. Hier van daan ziet men hen met alle winden waaijen, en de laagſte en ongerymdſte ſtelzels volgen. Hier van daan ziet men hen door eene blinde zelfsliefde en verkleefdheid aan hunne gewoonte vervoerd worden, zo dat hun geest van alle beoeffening van waarheid en deugd ten eenemaale afgetrokken wordt. Dit noemt men een vooroordeel van overhelling of neiging, en is doordeels by menſchen van dien ſtempel zo diep geworteld, dat het zich door geene redenen laat uitrooijen.

§. 10.

Ondraaglyk wyders is hunne verwaandheid. Boven het gemeen in wysheid uit te munten duidt wel eene groote ziel aan: Maar het past niet alles als laag te verwerpen dat by 't gemeen aangenomen is, alleen om dat het by den gemeenen man aangenomen is, hetwelk veelal de gewoonte der Sceptici ſchynt, zo dat zy niet ten onrechte van alle regtmaatige oordeelvellers berispt worden, als die niet zo zeer door eene zugt voor de waarheid ſchynen gedreeven te worden, maar die zich veeleer door hunne eigene opgeblazenheid nu regts dan links laten wegſleepen. Zy, die verder zien, gaan in het verwerpen der van anderen geliefkoosde ſtelzels meer of minder omzigtig te werk, naar mate zy zien dat dezelve meer of min algemeen

in zwang zyn. Het gezond verſtand namelyk volgt veelal de leiding der natuur, of zo men liever wil, de Godlyke ingeving, of inſtinct, welke men zorgvuldig van de by het algemeen aangenomen doolingen behoort te onderſcheiden. Tot welk een hoogen trap van vermetelheid zyn zy derhalven geſtegen, die niet alleen boven het gemeen in wysheid willen uitſteken, door al, wat by hetzelve erkend en aangenomen is, af te keuren; maar die ook voor verſtandiger willen doorgaan dan alle de eerwaardigſte en ſchranderſte verdedigers van Waarheid en Godsdienst, daar zy zelfs alle die zaaken, waaraan nooit iemand van deezen getwyffeld heeft, onbeſchaamd ontkennen, of op eene allerſtoutſte wyze bevegten! Geen mindere trotsheid ſteekt ook hierin by hen uit, dat zy gansch ten onrechte bewyzen vorderen, welken de natuur der zaaken niet toelaat. Onbeſcheiden eisſchen zy een Mathematiſche of Wiskundige zekerheid, waarin by alle anderen, zelfs de geſtrengſte en onpartydigſte rechters, eene zedelyke zekerheid (*a*) genoegzaam is. Of zy beweeren dat op die bewyzen, welke aan de Wiskundige bewyzen naast by komen, geene uitzonderingen moeten te maaken zyn; welke eisch hoe onredelyk de-

(*a*) Aanmerkelyk is hier het gezegde van zekeren genoeg bekenden Godverzaaker, die, op zyn ſterfbed liggende, aan den Geestelyken, naar gewoonte by hem geroepen, op de vrage: Wat hy van het Chriſtelyk Geloof dagt? Ten antwoord gaf; *enkel dit, dat tweemaal twee vier is.* Hetwelk *Stephanus Gauſſenus*, een voornaam Godgeleerde, in zyn boek *de Utilitate Philoſophiæ ad Theologiam* Diſſ. p. 307. aangehaald hebbende, 'er by voegt: Die dit in zulke omſtandigheden belydt, geeft duidelyk te kennen, dat hy ten opzigte van den Godsdienst niets aanneemt, dan het geene met de bewyzen der Wiskundigen in klaarheid en zekerheid gelyk ſtaat.

dezelve is, en openlyk het kenmerk der allerlaagſte verſtanden aanduidt, elk een erkennen zal, die ſlegts iets van de eerſte beginzels der Redenkunde gehoord of gezien heeft. Daarenboven leeren wy dagelyks, en of ſchoon 'er veele zaaken, die nooit van eenig ſterveling zullen konnen opgelost worden, moogen overblyven, worden nogthans dikwyls de gewigtigſte zwaarigheden door onvermoeide arbeid en vlyt te boven gekomen.

Het is derhalven eene verregaande verwaandheid, niets, al is 't ook nog zo wel beweezen, te willen gelooven, ten zy vooraf alle zwaarigheden opgeruimd en alle twyffelingen datelyk weggenomen worden. Het betaamt ons de zeer enge paalen, binnen welken het menſchelyk verſtand is beperkt, zediglyk te erkennen, en, te vrede zynde met het geene ons van den Hemel is toegeſtaan, daar in te berusten. Die meer zien wil, dan onze zwakheid gehengt, en, om dat hy dit niet ziet, beide zyne oogen wilde uitrukken, die zou waarlyk, geheel van alle gezigt hierdoor beroofd, de verdiende ſtraf zyner verwaandheid en roekeloosheid draagen. Dit juist is het gewoonlyk lot der Sceptici, die, daar zy zo veel eisſchen, die dingen intusſchen, welke hun alleen zyn toegeſtaan, ligtelyk verſmaaden, zo dat hun zelf niet overgelaten worde het geene voor anderen genoeg is, en waarin deeze zich zó gelukkig roemen. Zy maaken namelyk zwaarigheid in van het licht, als een Godlyk geſchenk in de ziel

gelegd, zich te bedienen, en dooven hetzelve liever uit, als zynde eenigzins met duisternis omgeven! Dan deeze gemaakte zedigheid, waardoor zy veelen misleiden, is niets anders dan louter bedrog, en onbeschaamde vermetelheid.

§. 11.

Zulk een verwaandheid is des te meer te verachten, om dat menschen, wien het harte zó hoog ligt, de algoede Godheid het meest beledigen. Verdiende God inderdaad zó groot, zó goed, en zó wys genaamd te worden, gelyk men Hem gewoonlyk eert, indien Hy ons niet met die mate van verstand, of met zodanige vermogens bedeeld had, door welken wy Hem, en zynen heiligen dienst konden leeren kennen, en Hem met een stil en gerust gemoed eeren en dienen? Al wat wy zyn, al wat wy door het gebruik der reden vermogen, is louter niets, en zulk eenen veroorzaker onwaardig, wanneer wy aan alles, wat wy van God en Godlyke zaaken in ons binnenste gewaar worden, wanneer wy zelfs aan dingen van de grootste aangelegenheid altoos twyffelen moeten, en in het onzekere blyven hangen.

'Er zyn 'er, die tot dien stap van godloosheid voortgaan, dat zy zelfs twyffelen durven of 'er een God bestaa. Maar hoedanig en hoe groot is zulk eene weeldrigheid des verstands, of, laat ik liever zeggen, zulk eene onbeschaamdheid! Zou een Scepticus al-

le

le bezef van, en vreeze voor, God zó ten eenemaale uit zyn harte uitrooijen kunnen, dat hy in ernst en op den duur hieraan bleef twyffelen? Dit is naauwlyks te geloven. Hy tragt zulks wel; en hoe gaarne wenschte hy zichzelven hiervan te konnen overreden, dat het ydel en te vergeefsch is dat men God vreeze.

Dit inmiddels hebben alle Sceptici met elkander gemeen, dat zy den eerdienst, die men Gode verſchuldigd is, of geheel veronachtzaamen, of zodanig ſlegts waarnemen, dat men het eigenlyk geen Godsdienst noemen kan. Deeze Godsdienst der Sceptici is van hetzelfde alloy als die deugd der Ongodisten, welke *Bayle*, zelf van Ongodistery verdagt, roemde; *Bayle*, die althans een groot voorvegter van het Scepticismus, en van den Godsdienst, wat hy daartegen ook ingebragt hebbe, op verre na geen begunstiger was (*a*). Deeze deugd namelyk der Ongodisten en de

(*a*) Dat hy eigenlyk *in waarheid* of *na zyn harte* een tegenſtander van den Godsdienst geweest is wordt door ſommigen tegengeſproken, maar dat hy alleen door een verwaande eerzugt om voor een man van een allerverhevenst verſtand en fyn oordeel alom vermaard te wezen, gedreven wierd. Zo gewaagt ook de beroemde *J: F: W: Jeruzalem* 'er van *over de voorn: Hoofdz: van den Godsdienst.* Nederd. uitg. p. 467; die evenwel op de volgende bladzyden, en genoegzaam overal, de alzins laakbaare vermetelheid deezes ydelen mans in het beſtryden der gewigtigſte waarheden, en in het ſtaande houden der ongerymdſte ſtellingen ſcherp doorſtrykt, zyne nietsbeduidende knibbelaryen verſtomd en aangetoond heeft, dat hy den Godsdienst geen minder nadeel toegebragt heeft, dan of hy denzelven *met voordagt* beſtreden had. Wat hier ook van zy, het is zekerlyk niet te ontkennen dat hy een groot voorſtander van het Scepticismus geweest is, uit

de geheele Godsdienst der Sceptici beſtaat hierin, dat God, die misſchien beſtaat, eenigermaate gevreesd, en met eene kwanswyze beleefdheid, volgens de wetten en gebruiken des Lands, daar men woont, geëerd worde. Maar wat betekent eene eerbied of ontzag voor een God, die 'er mogelyk niet is? Hoe zal men Hem om hulp ſmeeken, of voor zyne weldaaden danken? Met welk een gemoed zal iemand de pligten van den Godsdienst waarnemen, die, noch door de voortreffelykheid der deugd, noch door de liefde tot God, noch door de hoop op belooning of bevryding van ſtraf bewogen, maar die alleen door ik weet niet welk eene kragt of geweld gedwongen wordt? Op die wyze waarlyk moet alle eerbied, die wy aan Gode verſchuldigd zyn, alle bereidwilligheid om Hem te gehoorzaamen, alle beſtendige volharding, zo noodzakelyk in het betragten der pligten van waare Godsvrugt, ten eenemale weg vallen.

§. 12.

En hoe angstvallig waarlyk moet iemand, die een harte zo geheel van alle Godsdienstpligten vervreemd in zynen boezem koestert, zyn leven verſlyten, en zich

uit wat inzigt hy dit ook gedaan hebbe. Dit gaat vast, dat iemand, die het hier op met zo veel geweld toelegt, en ter kwaader trouwe, hetwelk *Jeruzalem* in hem ook meer dan eens aanmerkt, zich als party gedraagt, en zyn gezegde nergens ooit herroept, waarlyk geen vriend of begunstiger van den Godsdienst, die eene allerheiligſte zaak is, verdient genoemd te worden. Ook ſtaat het nog in twyffel, wanneer hy meer volgens zyne waare meening geſproken hebbe, toen hy voor den Godsdienst pleitte, of toen hy alles aanvoerde om denzelven afbreuk te doen. Te regt zegt *Balbus* hieromtrent by *Cicero de Nat. Deorum.* L. II. in het ſlot, *Mala et impia conſuetudo est contra Deos disputandi, ſive ex animo id fiat, ſive ſimulate.*

zich van alle vreedzaamheid des gemoeds berooven. 'Er is of kan nooit eenige rust of zekerheid der ziele gevonden worden dan in een gezet, niet twyffelagtig, maar vast en welgegrond betrouwen op God, als den eenigen oorſprong alles goeds, door wiens wenk 't Heelal wordt geregeerd, die altoos gereed, en wiens algenoegzaamheid nooit uitgeput is. By den twyffelaar zal nooit in den eigenlyken zin verligting of troost in druk, nooit een kloekmoedige geest in de uure des doods gevonden worden: Dit zyn alleen de onbetaalbaare voorrechten van onbezwalkte deugd en opregte Godsvrugt: En hierin ſtraalt de dwaasheid der Twyffelaary allerzigtbaarst door. Ik zal hier niet ſpreken van de wankelheid en onbeſtendigheid zyns gemoeds, zelfs wanneer alles hem toelacht, en naar wensch ſlaagt. Maar men verbeelde zich een Scepticus, wien de rampſpoeden deezes levens beloopen: Hoe zal hy het ſtaande houden? Zal hy door zyne redekavelingen het gevoel der ſmerte weg redeneeren, of door zyne twyffeling verminderen konnen? Dit heeft, zo ik meene, nog nooit iemand onder hen konnen doen: En hier komt de natuur tegen op. Zal hy dan zyn betrouwen op God ſtellen, door wiens wil alles, wat in Hemel of op Aarde gebeurt, beſtuurd wordt? Maar hoedanig een vertrouwen zal dit wezen, daar hy by zichzelven niet overtuigd is dat 'er zulk een God beſtaat? Welk een troost, bid ik, welke verligting, welke eene uitkomst zal hy hoopen van een Wezen, 't welk hy noch bemint, noch eert;

en

en om wiens byſtand hy nooit uit den grond zyns harte bidt of ſmeekt? Hy zal zich dan aan de eeuwige en onveranderlyke orde der dingen onderwerpen. Laat hy dit doen, als hy kan: Maar hy zal het niet doen dan uit nooddwang, en dus met geen bedaard gemoed, dat hierin met genoegen berusten kan. Want, zo lang als hy een Scepticus blyft, zal hy nooit die eeuwige en onveranderlyke orde der dingen erkennen, maar zich verbeelden overal wanorde en verwarring te zien: Over al hetwelk zo lang hy geduurig peinst, en zich in allerleie bogten wringt, hy nooit eenige ruste des gemoeds geniet of genieten kan. Nu weet eindelyk de benauwde man, die aan alles twyffelt, niet waar hy zich keeren of wenden zal: En dus berokkent hy door zyn ſtaêg wankelend gemoed zich zelve veel meer nadeels, dan alle de wederwaardigheden deezes levens, die hierdoor oneindig verzwaard en ten eenemale ondraaglyk worden, hem ooit toebragten, ten zy hy 'er zich met een hart van yzer en ſteen tegen verzette: Hetwelk indien al mogelyk ware, eenes menſchelyken wezens, met reden en verſtand begenadigd, onwaardig is. Die dit voorgaf zou juist daardoor bekennen van alle ruste des gemoeds verſteken te zyn; en dit is 't geen ik van den Scepticus wilde.

Laten wy hem evenwel nog eens volgen tot zynen laatſten levensſtond; en een mensch beſchouwen, die by zichzelven volkomen bewust is dat hy binnen kórt

ſter-

ſterven moet. Laten wy eens iemand ſtellen, niet met een harte van ſteen, die, in alles onverſchillig, den naam van mensch onwaardig is, maar die over zyne vryheid verheugd is, en de neigingen zyns gemoeds, hoedanig die ook wezen mogen, zoude willen opvolgen. Hoe zal hy, bid ik, te moede wezen op dit tydſtip, indien hy nog over den Godsdienst twyffelt? Als hy maar aan God denkt gaat 'er eene rilling over zyn ganſche lyf, voor wien hy als een rechtvaardig wreeker der Godloosheid, indien Hy 'er is, vreest. Hoe gaarne zou hy nu alle gedagten aan God uit zyn harte verbannen! Maar hy kan niet. Hy tragt derhalven zich nu diets te maaken dat 'er geen God is. Maar hier zet het Scepticismus zelf hem hinderpaalen in den weg: Want hy kan zich hier by niet overtuigen dat 'er geen God is. Hy gaat derhalven voort met twyffelen, en het einde en ſlot zyner twyffelmoedige denkbeelden komt hierop uit: „Mogelyk beſtaat 'er een God." Maar dien God heeft hy nooit gediend, en eerbiedigt Hem zelfs nog niet, dewyl Hy misſchien niet beſtaat, en om dat hy nooit iets aangaande den Godsdienst heeft vastgeſteld. Welke folteringen moeten hierdoor in zyn onrustig gemoed ontſtaan, die hem des te meer grieven, zo dra 'er de knagingen van het geweten, dat hem zyn vorig gedrag met ſchaamte te binnen brengt, bykomen, en hem het harte als verſcheuren. Dan, het geene den toeſtand van een ſtervenden twyffelaar nog elendiger maakt, is, dat hy zich het twyffelen zodanig aange-

wend heeft, dat hy zelfs op dit ogenblik, waarin hy zyne uiterſte best doen wil om wegens zaaken van het grootst belang meerder zekerheid te bekomen, niets vinden kan daar hy op af durft, en dus tot den laatſten adem zyns levens in het twyffelen blyft volharden. Hoe nu de uitgang van zulk een mensch, zo hy niet alle redelyk bezef ten eenemale uitgebluscht heeft, wezen moet, valt uit het gezegde zeer gemaklyk af te leiden.

§. 13.

Een Scepticus handelt dus niet alleen ſtrydig tegens God, maar ook tegens zichzelven, daar hy zyn eigen onherſtelbaare ſchade bewerkt. Maar zullen wy hem ook onſchadelyk achten voor de burgerlyke ſamenleeving? Daar zeker is hy insgelyks zeer nadeelig. Men zou voor de menschlyke Maatſchappy niets ergers uitdenken konnen, dan dat er eene groote menigte van Sceptici beſtond. Maar kundigen hebben reeds voor lang gezien, en het is door veelen bewezen dat de Godsdienst de beste en noodzakelykſte band der Maatſchappy is: Van den Christelyken Godsdienst althans hebben geleerde mannen dit dikwyls openlyk en met nadruk ſtaande gehouden. Hoe veel dezelve ook ter verbetering en beſchaving der zeden, en ter bezorging van allerleie voordeelen aan de burgerlyke Maatſchappy van tyd tot tyd toegebragt hebbe getuigt de alzins blykbaare ondervinding. En het is volſtrekt onbegryplyk dat een louter opraapzel zo veel

goeds

goeds zo algemeen en zo op den duur zoude kunnen uitwerken. Dan, laat eens alle Godsdienst, zo als de Sceptici willen, onzeker zyn; welk een band zal dan menſchen, in verſtand, jaaren, ſtaat en zeden zo wyd en breed van elkander verſchillende, wederkeerig verbonden houden, dat zy elkander niet benadeelen of lastig vallen, maar de een den ander ten nut en voordeele zoekt te ſtrekken? Misſchien zal men zeggen, de burgerlyke wetten en inzettingen. Maar wat zyn dat voor wetten of inzettingen? Zyn het zodanige, die op geenen Godsdienst, als waarvan volgens het denkbeeld der Sceptici niets beſtaat, gegrond zyn, en niets Godsdienstigs, of niets dat tot handhaving van den Godsdienst behoort, behelzen? Dan, om nu niet van het veelvuldig gebrek in zulk ſoort van wetten of inzettingen te ſpreken, wat, bid ik, zal derzelver kragt of uitwerking wezen, wanneer men 'er den Godsdienst als onzeker uit wegneemt? Dat de overtreders, zult gy zeggen, volgens dezelven geſtraft worden. Maar zullen die ſtraffen toereikende zyn, om voorts elk een volgens pligt te doen werken? Van openlyke wanbedryven en grove ſchelmſtukken zullen de meesten, dit beken ik, zich onthouden, uit vreeze voor ſtraf: Maar hoe zullen eindlyk dartele wellust, overdaad, wreedheid, bedrog, en zulk ſlag van allerverderflykſte gebreken meer, die der burgerlyke Maatſchappye doorgaans veel meer nadeels doen dan de ſnoodſte ſchelmſtukken, beteugeld worden? Stel eens dat zy, die oneerlyk handelen, of die de

paalen der menschlykheid overſchreden, ſtrenger geſtraft worden, dan zal men niets meerder hiermede uitwerken, dan dat bedrog en ſlinkſche konstenaryen zullen vermeerderen. Wat zal daarenboven de menſchen verpligten tot wederkeerige liefde en onderlinge verbindtenis, dan nooddwang of hoop op voordeel? Vroomheid, goedwilligheid, zagtmoedigheid en ſoortgelyke deugden zullen in 't geheel in geene aanmerking komen. Van anderen haatlyk te vervolgen, en de heiligſte rechten des menschdoms te ſchenden zal men geen geweetenswerk altoos maaken, mids men ſlegts de ſtraffe weete te ontduiken, en zichzelven niet te kort doe. En hoe zal zelfs de bedreiging des doods de grootſte booswigten van hunne gruwelſtukken afſchrikken, indien men den Sceptici of Twyffelaaren gelooft, die zeggen dat alle Godsdienst twyffelagtig is, en dat het nooit zeker bewezen kan worden, dat 'er een toekomend leven zyn zal, of dat men na den dood voor het ſtraffen der misdaaden door een Opperwezen zoude te vreezen hebben? By aldien dit denkbeeld algemeen doorging, dan zou 'er, of alles bedriegt my, aan de allerſchandlykſte euveldaaden paal noch perk te ſtellen zyn. Dan zeker zou niets den trots en dwinglandy der geenen die het gebied voeren, niets daarentegen den opſtand en het geweld der onderdaanen, of den algemeenen aanwas en toevloed der ſchelmſtukken konnen wederhouden (*a*). En indien maar

(*a*) *Quis ignorat, maximam illecebram eſſe peccandi immunitatis ſpem?* Cic. pro Milone C. 16.

maar eens eenige weinigen, die zich lieten voorſtaan de wysheid alleen te bezitten, het verdedigen van het Scepticismus tegen de vastgeſtelde wetten openlyk op zich namen, welke ongerymdheden zouden die twyffelaars niet beweeren en opſmukken; welke uitzonderingen tegen de allerheiligſte wetten en inzettingen niet opwerpen; welke oproeren eindlyk niet verwekken konnen, en daardoor de welgeregeldſte Maatſchappyen het onderst boven keeren.

§. 14.

Om niet meer by te haalen, laat ons het oog nog een weinig vestigen op de baarblykelykheid der bewysredenen, met welke de voornaamſte hoofdſtukken van den Godsdienst betoogd konnen worden, ten einde het blyke hoe verre de algemeene twyffeling der Sceptici van alle redelykheid afwykt. En hier doet zich een ruim veld tot redeneeren op. Dan ik zal ſlegts met een kort woord reppen van dat geene, hetwelk my voor het tegenwoordig oogmerk meest voldoende voorkomt.

Is 'er zulk eene fyne redeneerkunde, of zulk eene groote menigte van bewyzen nodig om aan te toonen, dat 'er een God is, hetwelk echter de hoofdwaarheid van den Godsdienst uitmaakt? Indien men al uit dat algemeen bezef van Gods beſtaan, het geen anders een ieder ſchynt aangebooren te zyn, by een ſcepticus, die dit als 't waare verbannen heeft, niet mag redeneeren, dan zyn 'er nog

andere bewyzen, en die zeer ligt te begrypen zyn, genoeg voor handen.

Gy, die belydt een Scepticus te wezen, zult, denk ik, niet ontkennen dat gy beſtaat, en met een vermogen van te konnen denken begaafd zyt. By aldien gy dit ontkent, redeneer ik tegen u niet, als die door deeze ontkenning iets belydt, dat gy door uw gezegden wilt ſchynen tegen te ſpreken. Dit dan als toegeſtaan achtende, vrage ik, van waar hebt gy dit denkvermogen? 'Er kan zekerlyk, volgens de taal der Wysgeeren, niets zyn zonder oorzaak, of genoegzaame reden. Indien dit toegeſtaan wordt, (en gy moet het toeſtaan, want gy zelv bedient 'er u gewoonlyk van in alle uwe redeneeringen) volgt dan daaruit niet noodzaaklyk dat gy dit uw denkvermogen aan de hoogſte Godheid verſchuldigd zyt? Want, dat ge dit van eeuwigheid zoud gehad hebben, hiervan kunt ge u zelven in goeden ernst niet overreden. Het is u niet mogelyk eene enkele gedagte u voor den geest te brengen, die vóór uwen geboortedag was. Weet gy zelfs wel hoe by het dagelyks opgroeijen van uw dierlyk lighaam dit denkvermogen ook meer en meer toegenomen is? Zeg niet, dat gy uwen redelyken geest met het lighaam van uwe Ouders ontvangen hebt: want waar van daan, indien 't al mogelyk ware, dat dat geene, hetwelk de Ouders tot de geboorte der Kinderen toebrengen, door zichzelven zo groot een uitwerkzel te wege bragt, waar van daan hebben dan

uwe

uwe Ouders, Grootvaders, Overgrootvaders, Betovergrootvaders, en derzelver Voorouders dit beredeneerend vermogen bekomen; Men mag immers hier niet tot in het oneindige opklimmen; ten zy gy u een getal zonder begin, waarby men aanvangt te tellen, of eene oneindige volgreeks van gewrogten zonder eenige, in den eigenlyken zin, weezenlyke, oorzaak, verbeelden wilt, hetwelk allerongerymdst is. En hoe zou toch zonder oogmerk, of zonder toedoen van den wil, hetwelk men op geen den minsten grond in Ouders veronderſtellen kan, zodanig en zo groot een gewrogt zo beſtendig voortkomen? De uitzonderingen tegen de geestlyke natuur uwes verſtands gelden hier niet, het kan toch niet ontkend worden dat gy door dit vermogen kunt denken, welk evenveel of het in uw lighaam, of in eenen geest van eene andere natuur by u plaats heeft, om bovengemelde reden van uwe Ouders niet oorſpronglyk afdaalen kan. Van waar dan toch dit uw denk-vermogen? Zulk een konſtſtuk zult ge aan een louter geval niet ligt toeſchryven, ten zy ge u liever de ongerymdſte dingen laat diets maaken, dan eenig geloof te verleenen aan die, welke der waarheid ten minste nader bykomen. Is het niet ten hoogſten waarſchynlyk dat men een zo groot gewrogt, aan eene volmaakter oorzaak, dan wy zyn, ja aan eene allerwyste en magtigſte oorzaak verſchuldigd is? Steekt 'er eenige wanvoeglykheid in, wanneer wy ſtellen, dat 'er een Wezen beſtaat, 't welk zo wys is, zo veel vermag, dat het dingen uitwerkt,

die

die het menschlyk begrip en vermogen verre te boven gaan; een Wezen, dat hoogst volmaakt is? Wordt ook de waarſchynlykheid deezer zaak niet nog veel grooter, wanneer wy onze aandagt vestigen op ons lighaam, als welks zeer konstig maakzel, niet min dan de vermogens van onzen redelyken geest, om dezelfde redenen zo even bygebragt, als een geſchenk, van diezelfde hoogstvolmaakte oorzaak ontvangen, moet gerekend worden? Ik weet wel wat de Sceptici ons, dus redeneerenden, zullen tegenwerpen. Van ons lighaam, zeggen zy, blykt ons niets dan door de zinnen; en men kan twyffelen, of wy door dezelven niet bedrogen worden. Wy worden, ja, zeer dikwyls door dezelve bedrogen, als zy kwalyk geſteld zyn, of verkeerdlyk gebruikt worden; of wanneer wy te voorbarig over het geene wy door dezelve gewaar worden oordeelen. Doch de redeneertrant van Epicurus, dat, *indien één zin eenmaal in ons leven gelogen heeft, wy geenen derzelven ooit weder moeten geloven;* of dat, *indien door onze zinnen eenmaal iets, dat valsch was, voor waar gekeurd is, alle oordeel over het waare of valſche dan wegvalt* (*a*), gaat niet door. Want men mag van het byzondere niet tot het algemeene beſluiten, en het misbruik eener zaak neemt het gebruik derzelve niet weg. Dit althans is niet te ontkennen dat het ſamenſtel der zinnen, en een omzigtig gebruik derzelven ons beſtendig, en ieder

(*a*) Zie *Cicero Acad. Quæſt.* L. IV. C. 25. *De fin. bon. et mal.* L. I. C. 7.

ieder ogenblik op veelerleie wyze van dienst, ja zelfs volſtrekt noodzaaklyk is. Hierdoor eerst wordt ons handleiding gegeven om over allerleie zaaken te denken, hierdoor worden wy geleerd zorge voor ons zelven te draagen, en na het geene ter bewaaringe onzes levens noodzaaklyk is te zoeken, en 'er gebruik van te maaken. Dan, wy zelven hebben ons het vermogen van door de zinnen gewaar te worden niet verſchaft, en wy weeten ook by ons zelven niet hoe, of op welk een wyze deeze gewaarwording geſchied. Aan de Ouders kan ook de magt of het oogmerk om ons met zulk een zinnen-ſtelzel te bedeelen niet toegekend worden. Het is derhalven niet toe te ſchryven dan aan een hooger oorzaak, die veel volmaakter is dan wy, welker wysheid en magt niet alleen, maar wier onmeetbaare goedheid ook hierin doorſtraalt, dat zy ons dit alles tot de allerverhevenſte gebruiken heeft toegeſtaan. Hierdoor wordt ook overtuiglyk bewezen, dat wy, ons van dit hulpmiddel der zinnen behoorlyk bedienende, niet ligtelyk door dezelve zullen bedrogen worden, maar daardoor van de dingen, die buiten ons zyn, zekerheid bekomen konnen. Beſchouwen wy wyders met aandagt de overige bewooners deezer Wereld, onze natuurgenoten, ja alles wat zich aan ons oog voordoet; den aart, eigenſchappen, kragten en beweegingen van ieder zaak in 't byzonder; den zo volmaakten ſamenhang van allen in 't algemeen, en de wonderbaarlyke orde eindlyk, by welke zy beſtendig volharden, dan worden

wy langs dien weg als van zelve geleid om den oorſprong van dit alles in zeker onzigtbaar, volmaakt wys, en magtig Wezen te zoeken. Ik zal meer zeggen: Is de trap van waarſchynlykheid hier niet zo groot, dat een waarheidlievend gemoed hierin, als genoegzaam bewezen, berusten kan? Wat ſpreek ik hier maar van waarſchynlykheid? Deeze zaak is immers by allen, die zich door redenen willen laten overtuigen, op deeze gronden, volkomen zeker, en kan niet in twyffel getrokken worden, zo lang eenige redenkaveling, uit de eerſte beginzels van reden en ondervinding afgeleid, nog iets vermag.

§. 15.

Dit doorgaande volgt hieruit datelyk, dat dit Godlyk wezen eerbiedig gediend moet worden. En wie toch zou eene hoogſte Godheid, die zo veel vermag, en met de daad betoond heeft dat zelf de grootſte zaaken by haar niet onmogelyk zyn, zo dat geen ſterveling haar gelyk is of wederſtaan kan, wie zou zulk eene Godheid niet opregtelyk eeren en dienen! Men kan niet zeggen, dat het voor ons evenveel is, of wy in derzelver gunst ſtaan dan niet. Wat zegge ik? Indien 'er zelfs voor het toekomende niets goeds van God te hopen ware, dan nog zouden wy Hem, om niet te zeggen, vreezen, maar van zelve beminnen, en met een gedienstig harte eeren moeten. Behoren wy namelyk niet hem, aan wien wy allen het leven en al wat wy zyn, te danken hebben, gelyk een regt-

regtaarte Zoon zynen Vader lief heeft, ook zo met de tederſte liefde te beminnen, en ons aan hem alleen voor altoos verbonden te betoonen?

Dan, hierop kan nog te minder twyffel vallen, indien blykt, dat 'er niet alleen een God is, die ons en 't gansch heelal hervoort gebragt heeft, maar dat die ook geduurig voor al het geſchapene, dus ook voor ons, zorgt. Ter bondige overtuiging hiervan wordt ook geene zo lange of fyngeſponnen redeneering vereischt. By elk opmerkend mensch doch loopt aanſtonds in het oog en zyne eindigheid en zyne verregaande zwakheid, zo dat hy zelfs zyn eigen leven, al wenschte hy zulks, geen ogenblik verlengen, of zich kragten en vermogens om te werken verſchaffen, noch dezelven in ſtand houden kan. Van alles, en dikwyls van de geringſte zaaken hangt hy af, zelfs van zulke die hem geheel onbekend zyn, en welker hulpe hy geheel niet ſcheen te behoeven, ja, die men zelf zeggen zoude dat hem van geen dienst konnen of willen zyn. En evenwel ziet hy alle dingen in diervoege aan zich ondergeſchikt, dat, al wat hy zichzelven niet verzorgen kon om zyn leeven te onderhouden en te veraangenaamen, zulks allerleie andere dingen, zonder raad of daad te plegen, om dit te doen, geſtadig opleveren, naar mate de behoeften der natuur dit eisſchen of vorderen. Dit alles gebeurt derhalven niet door een blind geval, maar volgens een volmaakt wys beſtek, waarna het Almagtig Opperwezen alle

dingen bepaald, en door eenen kragtdadigen invloed, waarvan hetzelve zich bedient om gemaakte beſtekken uit te voeren. Elk, die met een bedagtzaam en Godsdienstig oog dit heelal beſchouwt, zal overal ligtelyk de alzins verbazende kenmerken van deeze allerwyste ſchikkingen, en van een oneindig vermoogen duidelyk ontdekken, en overal, waar hy zynen geest laat uitweiden, eenen God zien, die de opperſte beſtuurder is van hem en 't gansch heelal. Dan, het lust my niet in dit ſtuk, zo alzins blykbaar, my verder in te laten. Genoeg zy het de voornaamſte zaaken, en vooral die, welke, minder afgetrokken en der waarheid nader by zynde, des te gereeder konnen begrepen worden, ſlegts met den vinger aangeroerd te hebben. Van welke het te wenſchen ware dat ook de Sceptici, en zy, die na het Scepticismus overhellen, dezelve eens ernstig indagten. Een ieder dan, die zich door deeze of andere redenen (want 'er zyn nog veele) heeft laten overtuigen, zo dat hy erkent dat Gods voorzorg over alles wat hy aantreft gaat, en dat hy zelf daar aan alles verſchuldigd is, zal waarlyk niet lang in twyffel ſtaan, of God geëerd en gediend moet worden. Noodzaaklyk moet hy zich van zelve verbonden achten tot het waarnemen van allerleie pligten van hartelyke dankbaarheid, ongeveinsde liefde, en dienstvaardige gehoorzaamheid; en zichzelven een geheel ſtelzel van natuurlyken Godsdienst voorſchryven; geen ſtelzel, dat konstig door ſpitsvindige ſchoolgeleerden is te ſamengeflanst; maar zulk

een

een, dat met weinig moeite uit de natuur der dingen en het gemeen verſtand, 't welk hier meest geldt, afgeleid, de allerſterkſte en zeer veele aanſpooringen tot allerleie deugden behelst. Hierin worden wy namelyk by uitſteekendheid geholpen door dien getrouwen raadgever, die ons altoos inwendig ſchynt by te blyven, die ons met nadruk ingeeft, wat wy te volgen en wat integendeel te vermyden hebben, en die ons dikwyls de onaangenaamſte en gevoeligſte neepen geeft, wanneer wy tegen het geene regt en billyk is gezondigd hebben; indien wy ſlegts dulden dat die begaafdheid, in onze gemoederen van God ingegeven, nakome, wat zy kan en moet doen; eene begaafdheid, welke niemand, zo ik denke, ooit geheel en al heeft konnen uitrooijen, en welker vreeslyke kragt ſommigen, die dezelve geheel en al meenden verſtompt te hebben, eindlyk en ten laatſten wel eens op eene verwonderlyke wyze ondervonden hebben.

§. 16.

Hier zoude ik myne redeneering over de blykbaarheid der bewyzen in het ſtuk van den Godsdienst konnen eindigen. Het was toch de zaak hier niet om de waarheid van het een of ander ſamenſtel van Godgeleerdheid, maar om de dwaasheid der Twyffelarye aan allen Godsdienst aan te toonen. Dan deeze zal, indien ik wel zie, toegeſtaan zyn, zo dra de noodzakelykheid van eenigen Godsdienst te moeten erkennen duidelyk bewezen is, al waare het dan, dat alleen

de natuurlyke Godsdienst, die doch van allen, die eenen God eerbiedigen, erkend wordt, op genoegzaame gronden van zekerheid ſteunde. Maar aangezien de zodanigen, wier gemoed aan 't wankelen gebragt is, om deeze reden, dat hen namelyk de Christelyke Godsdienst niet zeker genoeg toeſchynt, niet zelden aan allen Godsdienst twyffelen, zal ik ſlegts met een kort woord zeggen, hoe duidelyk de waarheid van deezen in het byzonder kan bewezen worden. Dan, dit moet ik vooraf waarſchuwen, dat zy, die om eenige twyffelingen tegen den Christelyken Godsdienst by hun opkomende, geenen Godsdienst in 't geheel willen plaats geven, zeer onvoorzigtig redeneeren. Het is doch eene onbillyke eisch, dat men niets aangaande God of den Godsdienst moet toeſtaan, dan het geene ons door eene Goddelyke openbaaring zo duidelyk overgeleverd is, dat 'er geheel geen twyffel op zit. 'Er blyven, de openbaaring eens ter zyde geſteld zynde, onwankelbaare gronden, waarop alle Godsdienst rust, door welken, mids zy, wel begrepen, in het harte wortel geſchoten hebben, allerbest de weg bereid wordt om de waarheid en Godlyken oorſprong van den Christelyken Godsdienst te erkennen. Hoe zal iemand, die de leere van den natuurlyken Godsdienst en vooral de natuurwetten wel verſtaat, en hiermede zeer eigenaartig ſtrooken ziet de leere der zulken, die, niet volgens de ſchoolwetten doorzult in letterkunde, of in de gevoelens en voorſchriften der Wysgeeren uitgeleerd, ons evenwel,

wat

wat goeds de ſcherpzinnigſte Zedeleeraars ooit te voorſchyn bragten, een veel volmaakter, en een zo alzins juist ſamenhangend leerſtelzel van Godsdienst ſchriftelyk nagelaten hebben; hoe zal doch zo iemand, daar hy de voortreffelykheid van den natuurlyken Godsdienst erkent, den Christelyken Godsdienst volſtrekt van de hand wyzen of verwerpen? 't Welk hoe onbillyk dit geſchiede ik oordeele thans nog wat opzettelyker, doch met alle beknoptheid, te moeten aantoonen. Doch men gelieve vooral in aanmerking te neemen, dat ik hier niet de byzondere gevoelens van deeze of geene Secte der Christenen verdedigen zal, want dit zoude ons geheel en al van het waare oogmerk afbrengen. De waarheid, beken ik, is enkel, diensvolgens is het onmogelyk dat zy, die in het verklaaren der Christelyke leere zelfs wyd en breed uit elkander loopen, allen gelyk hebben, en de waarheid verdedigen. Maar 'er zyn eenige zaaken, waarin allen het onderling eens zyn, en hierop alleen wilde ik te deezer plaats het oog gevestigd hebben.

Hier wordt gevraagd na de leere van Christus en zyne Apostelen, welke by allen, die voor Christenen willen doorgaan, als blykbaar erkend, en even zo woordlyk in de boeken des Nieuwen Verbonds beſchreven wordt. Op hoe openlyke en ontwyffelbaare bewyzen derzelver waarheid ſteune kan dus zonder veel omſlag betoogd worden (*a*).

Wie

(*a*) Misſchien zal het volgend betoog ſommigen wat al te beknopt voor-

Wie heeft ooit getwyffeld, of 'er een Homerus, Virgilius, of Keizer Tiberius geweest zy? Met dat zelfde recht dan mag men ook beweeren, dat 'er ten tyde van Tiberius zekere Jezus van Nazareth in Judea geleefd heeft, die de leere, welke hy den mensch verkondigde, met wonderwerken bekragtigd heeft. Dit is eene daadelyke geſchiedenis, die allerzekerst is, ten zy men alle geloof, zelfs aan de egtſte verhaalen, weigeren wil. Dit bewyzen de Schriften der Euangelisten, die, zo als genoegzaam blykt, niet lang daar na geſchreven zyn, indien men ze ſlegts met de gewoone menschlyke gedenkſtukken gelyk ſtelt. Dit zelfs bevestigen vreemde Schryvers, ook zulke, die opzettelyke vyanden van den Christelyken Godsdienst waren. Maar nu is het niet tegen te ſpreken dat de leere, door Jezus der Wereld aangebragt, eene leere is der opperſte Godheid waardig, allertroostrykst, en met de gronden van het recht der natuur volmaakt ſtrookende; daar hy dezelve door een zuiveren levenswandel het ſchoonſte licht bygezet, en 'er den dood voor

voorkomen in eene zaak van zo veel aanbelang. Dan, die gelieven te weten, dat hier niet zo zeer een in allen opzigte uitgewerkt vertoog over de gronden van den allerheiligſten Godsdienst vereischt wordt. Genoeg zy het, wanneer wy hierdoor bewerkt hebben, dat niemand behoeft verlegen te ſtaan, om te weeten wat hy ter zake van den Godsdienst veilig volgen mag, en dat het derhalven dwaasheid is aan allen Godsdienst in 't geheel te twyffelen, 't welk eigenlyk hier het ſtuk is dat bewezen moet worden, 'k Heb myn best gedaan om my te onthouden van bewyzen, ſchoon door veelen bygebragt, die meer in getal dan gewigt voldoen. Maar 'er zyn nog genoeg andere overig, welke des noods aangevoerd, en met genoegzaam voordeel aangedrongen konnen worden. Het zal ook den beoeffenaar der waarheid, die zich met dat ſoort van bewyzen, dat ik als het voornaamſte daarom alleen bygebragt heb, wil vergenoegen, aan geene gelegenheid ontbreken om 'er nog meer te vinden, die niet minder duidelyk en wigtig zyn.

voor ondergaan heeft. Al hetwelk indien geene blyken van haren Godlyken oorſprong zyn; 'er dan nooit ergens ſoortgelyken zullen konnen wezen, dat niemand ligtelyk zal durven beweeren. Niet min zeker is het dat diezelfde leere, ſchoon met de zeden en leerwyze van dien tyd regtsdraads ſtrydig, in korten tyd over den ganſchen aardbol, waaraan zy toen datelyk en naderhand altoos de uitſtekendſte zegeningen en voordeelen heeft aangebragt, verſpreid is geworden; en zulks niet door geweld van wapenen, als waarvan de navolgers onzes Heeren geheel onvoorzien waren, maar door de geduurige en eenvoudigſte leeringen van ongeletterde menſchen, die daaruit nooit eenige winst of voordeel getrokken hebben, of hoopen konden; maar die integendeel door dit hun doen zich allerleie ſmaad en wederwaardigheden vrywillig op den halze geladen hebben, en eindlyk daarvoor manmoedig geſtorven zyn. Deeze aanmerkingen zyn van zodanigen aart, dat zy in geenen deele eenige twyffeling aan den Godlyken oorſprong deezer leere, alsmeede aan die des Ouden Testaments, hierin zo zeer goedgekeurd en bevestigd, gehengen, welk een gevoelen ook iemand van de ingevinge, ongeſchondenheid, of ook van den inhoud der gewyde Boeken koesteren moge; van welke zaaken het hier de plaats niet is te ſpreken.

Uit het gezegde blykt genoegzaam en overvloedig de duidelyke blykbaarheid, die in de gewigtigſte hoofd-

ſtukken van den Godsdienst doorſtraalt, en hoe zeer de halſtarrige twyffeling der Sceptici, ook uit aanmerking dat zy zelfs aan zodanige zaaken twyffelen, te wraaken zy. En laat dan dit weinige hieromtrent, met het geen te vooren is bygebragt, genoeg zyn ter beroging van de ſpoorlooze dwaasheid deezer handelwyze.

§. 17.

Dan ik heb egter niet van my kunnen verkrygen, om op ſommige bedenkingen door de Sceptici tegen het tot dus verre verhandelde bygebragt, nog niet wat tot wederlegging te antwoorden. Zy werpen ons namelyk veele zwaarigheden voor, van welke zy beweeren dat alle Godsdienst leere, al heeft men die nog zo wel zoeken te bewyzen, gedrukt wordt, en dat van niemand op te losſen zyn. Maar waarlyk deeze Twyffelaars doen gewoonlyk meer hun best om zwaarigheden te zoeken of dezelve te vermenigvuldigen, dan om onpartydig de bewysredenen, welken zy daartegen bygebragt zien, te wikken en te weegen. Indien echter ſommigen, die het wezenlyk op de waarheid toeleggen, en zich gewend hebben de bewyzen voor en tegen nauwkeurig na te gaan, alleen uit aanmerking dat volgens hun oordeel de opgeworpen zwaarigheden niet genoegzaam wederlegd worden, hunne toeſtemming weigeren, die gelieven te weeten dat eene zaak wel waar kan zyn, ſchoon zy niet van alle kanten volkomen kan doorzien worden, en dat van zeer veele de waarheid wel kan bewezen worden, doch welker

aart

aart en verband, waardoor zy onderling ſamenhangen, verborgen is. Men moet immers aan het menschlyk onvermogen iets toegeven. Hierom zyn 'er ſlegts zeer weinige dingen waarop geene uitzondering vallen kan, hetwelk ons echter niet belet om genoeg bewezene veilig te volgen. Indien dit in het gewoone leven niet geſchiedde, dan zouden wy waarlyk tot alles onbekwaam zyn, en nooit eenig geluk hier ſmaaken. Bekend zyn de volgende regels van den vermaarden *de Groot*, die ik, om derzelver gepastheid hier, zal over ſchryven,

Qui curioſus postulat totum ſuæ
Patere menti, ferre qui non ſufficit
Mediocritatis conſcientiam ſuæ,
Judex iniquus, æstimator est malus
Suique naturæque: nam rerum parens,
Libanda tantum quæ venit mortalibus,
Nos ſcire pauca, multa mirari jubet.
Hic primus error auctor est pejoribus.
Nam, qui fateri nil potest incognitum
Falſo neceſſe est placet ignorantiam,
Umbrasque inanes captet inter nubila
Imagineſæ adulter Ixion Deæ.
Magis quiescet animus, errabit minus,
Contentus eruditione parabili,
Nec quæret illam, ſiqua quærentem fugit.
Nescire quædam magna pars ſapientiæ est.

Daarenboven moet men vooral in aanmerking neemen den bepaalden toeſtand van onzen tegenwoordigen ſtaat. 'Er zyn in den Godsdienſt dingen van dien aart, dat wy nooit op een volſlagen kennis derzelve, ook in den volkomenſten ſtand deezes levens, hopen konnen, als daar is de natuur van het oneindige. Maar er zyn ook andere zaaken, waarvan wy mogelyk naderhand volkomener bevatting zullen verkrygen, die de Opperſte Wysheid zeer gunſtiglyk voor ons in dit leven verborgen heeft, om dat wy anders onbekwaamer of minder geſchikt zouden geweest zyn, om voor de noodwendigheden deezes levens te zorgen, en zeer veele allergewigtigſte pligten te vervullen. Genoeg is het, dat wy zo genoegzaame en zo duidelyke kundigheden der Godlyke zaaken konnen bekomen, dat wy onzen geest boven het aardſche konnen verheffen, ten einde wy daaraan niet geheel en al zouden geankerd blyven, maar door eene wel ingerigte levenswyze ons Gode veraangenaamen, en alzo eenmaal deelgenooten eens beteren en gelukzaligen levens worden.

§. 18.

Dan, nog eene allerſterkſte beſcherming en verdediging voor hunne zaak meenen zy te vinden in de verſcheidenheid der gevoelens over den Godsdienſt. Welk een groot verſchil, zeggen zy, doet zich hier op? Elke eeuw of leeftyd heeft genoegzaam zyne byzondere begrippen over den Godsdienſt voortgebragt. Hoe veel verſchilt in dezelfde eeuw de openbaare eer-

eerdienst by het eene of by het andere volk: En hoe onderſcheiden denkbeelden heerſchen 'er over de leere van den Godsdienst onder een en het zelfde volk: Hoe veel twist, tweeſpalt, en openbaar krakkeel is 'er niet onder de geleerdſte mannen gerezen, ja zelfs onder hun, die tot een en dezelfde huishouding of gemeente behoorden? — Dat 'er zo veel oneenigheids over de leere van den Godsdienst ooit plaats greep of ſomwyls nog heeft, doet ons hartlyk leed; en 'er is nauwlyks iets uit te denken, dat denzelven ooit nadeeliger wezen kon, of nog is. Maar moet men hieruit beſluiten, dat 'er niets van den Godsdienst kan vastgeſteld worden, en dat alles hierin even onzeker is? Dit is eene gevolgtrekking, die niet moet of kan doorgaan, indien wy de zaak behoorlyk waardeeren, en tevens grondig kennen. De grootſte tweeſpalt of twist immers heeft niet konnen beletten, dat het Opperſt Wezen te eeren en te dienen by allen als de hoofdzaak erkend en aangenomen is. Hiervan waren reeds alle volken vóór Christus geboorte by zichzelven overtuigd, ſchoon zy veelal zeer gedrogtelyke denkbeelden wegens de natuur der Goden koesterden: En dit is tot heden toe nog het geval van hun, die Christus leere in 't geheel niet kennen, of afkeuren, en evenwel eenig ander Godsdienstig leerſtelzel volgen. Na dat het licht des Euangeliums opgegaan is, en zyne ſtraalen over den ganſchen aardbodem verſpreid heeft, heeft men God overal op eene zuiverer wyze begonnen te dienen, en de hoofdſom der Christelyke

leere wordt als nog by allen, in weerwil der menigvuldige verſchillen onder de Chriſtenen zelve, voor den besten leef-regel en zedeleer gehouden. Dat ſommigen onder elkander verſchillen doet derhalven aan de zaake der deugd en goede zeden, waarop zekerlyk de Godsdienst eenen allerſterkſten invloed moet hebben, niet altoos zo veel nadeel, als de Sceptici wel pogen aan te dringen. Het was, by voorb: een gansch onredelyke eisch van *Hume*, die beweerde dat, indien de natuur der deugd blyken zoude eene waare zaak te zyn, elk een dan eveneens voelen moest waarin de zedelykheid der deugd, zo als men dit gewoonlyk noemt, beſtaat, en waarop die ſteunt; waarover toen hy bemerkte dat zo veel geſchil was, hy naderhand, na het geene hy zelf over de deugd verhandeld had, bekend heeft, dat hy wederom tot het Scepticismus verviel. Men vergelyke hiermede de *Briev: over het Zedelyk gevoel* van den Hr. *Petsch* uitgegeeven, bl. 140.

Wy allen worden immers in ons binnenſte tot zeker foort van deugdzaamheid als van zelve geleid, met wat naam men dan ook deeze neiging onzer natuur, of dit ingeſchapen indrukzel, waarover de Wysgeeren het niet eens zyn, wil beſtempelen. Het gros der menſchen onderzoekt hier niet zeer angstvallig na, en volgt evenwel hare leidsvrouw, de natuur. Elks eigen afhanglykheid van het Opperwezen prent hem ten ſterkſte in, dat hy hetzelve moet eeren en gehoor-

hoorzaamen, en dus worden wy van zelve tot dat geene aangedreven, hetwelk anders Gods oppermagt en heerlykheid volſtrekt van ons ſchynt te vorderen, en dat tevens zo wel met onze eigene belangen als met die van onze natuurgenooten, welke met ons in eene en dezelfde Maatſchappy leeven, geoordeeld wordt best over een te komen. En zo zullen wy, zonder ons met alle die ſcherpzinnige onderzoekingen der Wysgeeren te bemoeijen, den weg der deugd veilig kunnen bewandelen, zo wy het daarop met behoorlyken vlyt en omzigtigheid waarlyk toeleggen.

Men heeft ten allen tyde, dit beken ik, en zulks ſchynt ook nog plaats te hebben, gedwaald, zelfs in zeer gewigtige hoofdſtukken van den Godsdienst, welke by uitſtekendheid dienen om de wyze van Godlyken eerdienst te bepaalen. Dan, dit moet men den Godsdienst niet wyten, als of die ten eenemale dubbelzinnig of twyffelagtig ware, en hierover heen en weder getwist konde worden: maar veel eer aan eene te diepe onkunde of voorbarigheid, alsmede aan de vooroordeelen der dwaalenden zelve, waaruit, dit is niet te ontkennen, zelfs in Wereldſche zaaken de allergroffſte doolingen ontſtaan zyn. Zal men dan het gezag en voorbeeld der zulken, die door deeze of ſoortgelyke oorzaaken op den dwaalweg geraakt zyn, hier zó veel laten gelden? Of moet men niet veel eer geloof en vertrouwen ſtellen op ervarene, geoeffende, en voorzigtige mannen, en hunne voetſtappen drukken,

die,

die, terwyl zy uit eigen oogen zien, en met bezadigdheid wys worden wilden, van alle de zwaarſte ſtukken van den Godsdienst niet alleen overtuigd zyn geworden, maar ook by proefondervinding geleerd hebben, hoe troostryk dezelve zyn, en hoe zy uit eigener aart ons opleiden om geregeld en gelukkig te leeren leeven? Daarenboven, terwyl elk zyne byzondere denkwyze heeft, en ſlegts zeer weinigen tot den inwendigen aart der dingen met de daartoe nodige oplettendheid willen of konnen doordringen, kan het niet anders wezen, of de menſchen moeten in bevattingen, vooral omtrent voor hun onzienlyke zaaken, hoedanige de Godlyke zyn, van elkander verſchillen. Maar, volgt hieruit, dat daarvan niets begrepen, of daaromtrent nooit regt gedagt kan worden? Niets minder waarlyk. Het is ons aanbevolen, om met zo veel naarſtigheid en omzigtigheid, als de natuur der zaake en de bekrompenheid onzes tegenwoordigen ſtaats gehengen, dezelve te onderzoeken, en dan in den uitſlag onzer onderzoekingen vredig te berusten. Het is inzonderheid met den Christelyken Godsdienst zo gelegen, dat het verſchil over de leere van Christus en zyne Apostelen nooit zoude hebben konnen geweerd worden, dan door eene geduurige tusſchenkomst van wonderwerken, hetwelk niemand met eenige billykheid zal durven vorderen. In eene leere, die enkel op getuigen en ſchriftelyke overleveringen ſteunt, kan geen wiskundige blykbaarheid of zekerheid plaats grypen. Zy derhalven, die dit in ſoortgelyke

zaa-

zaaken eisſchen, verſtaan niet wat zy zeggen, of handelen, byaldien zy hunne toeſtemming opſchorten om dat de natuur der zaake zulk eene blykbaarheid niet gehengt, zeer dwaas, daar zy zich het behoorlyk gebruik onttrekken van een geſchenk hun van den Hemel verleend, dat waarlyk zeer groot is, en waardoor elk weldenkend mensch zichzelven gelukkig acht, enkel om dat het niet grooter, of liever om dat het niet zo groot is, dat het der Godheid niet waardig zy.

§. 19.

Dan daarmede houden de Sceptici niet af. Men zegt wyders: Het is niet tegen te ſpreken, dat wy zeer dikwyls misleid worden, niet alleen door de bedrieglykheid onzer zinnen, maar ook door de zwakheid van ons verſtand; dat onze geest reeds van onze eerſte jeugd af door ſchadelyke vooroordeelen verblind wordt, waarvan niemand ooit zo los en vry is, of hy wordt daardoor dikwyls op den dwaalweg geleid. Hoe zullen wy derhalven ooit zeker zyn, dat 'er geene dwaalingen begaan zyn; vooral, daar over den Godsdienst gehandeld wordt, eene zaak die verborgen is, en van onderſcheiden menſchen ook onderſcheiden begrepen wordt? Weshalven het best wezen zal hier niets te beſluiten, en alles in 't midden te laten. Waarlyk, indien wy altyd bedrogen, of, indien wy zelfs doorgaans bedrogen wierden, buiten onze eigen ſchuld, dan zou deeze redeneering nog eenigzins klemmen: Maar zulks kan niet bewezen

worden. Veele dingen bevatten wy door onze zinnen, en veele hebben wy leeren kennen zonder derzelver behulp, die echter van elk een voor zeer zeker gehouden worden, en welker erkentenis zeer profytlyk is. Zeer dikwyls worden menſchen, die onvoorzigtig, die in alles volſtrekt onkundig zyn, of die om meer dan eene reden ongeſchikt zyn om over zaaken juist te konnen oordeelen, bedrogen, maar dit gaat van allen niet door. Menigerleie vooroordeelen der jongheid verdwynen door den tyd; en, die 'er al over blyven, benemen den voorzigtigen en geoeffenden het vermogen niet om regt te vonniſen. Ook is de Godsdienst geene zaak, die zo diep verholen ligt: Want alle menſchen worden als van zelve tot het erkennen van den Godsdienst geleid, die, ſchoon door ſommiger onwetendheid of door de bedorvenheid van het harte, van tyd tot tyd verduisterd, echter door zyn eigen licht en voortreffelykheid derwyze zich weet aan te pryzen, dat de meesten zich aan eenige voornaame hoofdſtellingen, waarop het bovenal aankomt, houden. Dan, waaruit het verſchil ter zaake van den Godsdienst zynen oorſprong hebbe, en hoe dit niet belet dat dezelve nogthans zeker zy en blyve, hebben wy reeds boven getoond.

§. 20.

Nog eenen van deezen zeer verſchillenden weg ter verdediging van het Scepticismus ſlaan anderen in, die telkens voorgeven, dat aan alles te twyffelen zeer nut-

nuttig is, om dat langs dien weg eindlyk de regte waarheid gevonden wordt. Maar, is 't my geoorloofd te vragen, wat het zy aan alles te twyffelen? Byaldien zy door deeze twyffeling verſtaan dat, hetwelk tot een billyk onderzoek van zaaken, zelfs van zulke die voor zeer zeker gehouden worden, vereischt wordt, dat, zeg ik, alle dingen tot de eerſte beginzels van reden en ondervinding, waaraan niemand van gezonde hersſens ooit twyffelen kan, gebragt worden, en dat men het nauwkeurigst onderzoek doe, of en hoe zy op dezelven gegrond, en daaruit wettig afgeleid zyn; dan is het 'er zo verre van daan dat wy dit wraaken zouden, dat wy integendeel een ieder, die bekwaam is, onpartydig over zaaken te konnen oordeelen, hetzelve ten hoogſte willen aangeprezen hebben. Dan ik vreeze dat de eigenlyke Sceptici het in dien zin niet meenen, daar zy onder dit voorwendzel de min omzigtigen veeleer ſchynen te willen misleiden, en hunne gemoederen van de beoeffening der waarheid geheel en al te verwyderen. Zy wyzen waarlyk al eenen ſchoonen weg aan, doch hoe gevaarlyk en glibrig dezelve zy, bevestigen zy met hun eigen voorbeeld, als die nergens plaats vinden waar zy post vatten. Doch dit zy hier genoeg. Maar byzondere ſoorten van vitteryen der Sceptici op te haalen of te wederleggen lust my niet; ik ga derhalven over tot myn

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het roekeloos beſlisſen in 't ſtuk van den Godsdienſt.

§. 1.

Hier hebben wy te doen met een ſoort van menſchen zeer onderſcheiden van die, over welke wy geſproken hebben. Zy zyn niet zo zeer vyanden van de waarheid en den Godsdienst maar zeer ſterke voorſtanders van alles, wat zy voor waarheid, die zy met volle zekerheid ook in de duisterſte en netelagtigſte dingen meenen gevonden te hebben, houden, en dikwyls zeer kloeke verdedigers van den Godsdienst. 'Er ſchieten hun geene dingen over daar zo zeer aan te twyffelen valt, maar zy achten alle hunne aangenomene gevoelens boven allen twyffel verheven, gelyk zy zich ook nimmer met de enkele waarſchynlykheid, al heeft die zelfs den hoogſten trap bereikt, voldaan houden. Zy willen niet dat 'er van iemand getwyffeld wordt aan eenige zaak, die hen voorkomt tot den Godsdienst te behooren. Alles is hier volgens

gens hun oordeel even zeker en ontwyffelbaar. Men kan zeer ligtelyk geloven, dat zy gewoonlyk niet zeer gunstig denken over hun, die van een ander gevoelen zyn, welken zy doordeels met verachting beſchouwen, en niet zelden zeer onvriendlyk behandelen.

§. 2.

Niet allen echter, die hiertoe behooren, redeneeren volſtrekt eveneens. Sommigen, waaronder veele braave mannen, wegens den Godsdienst en andere takken van geleerdheid waarlyk hoog te ſchatten, doen over alles, wat tot den Godsdienst betrekkelyk is, even beſlisſende uitſpraaken als over de allerzekerſte zaaken; en konnen niet dulden, dat anderen hieromtrent in het geringſte van hun verſchillen. Doch veel meer misdoen hier de zodanigen, die, terwyl zy in hunner meesteren naam niet zweeren, en met den grooten hoop ook niet inſtemmen willen, op hunne eigen uitvindingen en begrippen over de gewigtigſte verſchilſtukken of over de leere van den Godsdienst in 't algemeen zo veel betrouwen ſtellen, dat zy dezelve niet ſlegts voor onfeilbaar zeker uitventen, maar tegen elk, die van hun durft verſchillen, zeer ſcherp uitvaaren, alles op een Meesteragtigen en beſlisſenden toon bepaalende, waaraan niemand van een gezond verſtand behoort te twyffelen. Men beſpeurt dit zelfs wel eens by voornaame mannen, dat zy te ſterk aan hunne eenmaal aangenomen begrippen verkleefd blyven, en zelfs over de minst aangelegene zaaken, die

van niemand ligtelyk te bepaalen zyn, als over zeer zekere dingen ſtoutelyk uitſpraak doen, en elk, die ſlegts een hair breedte van hun verſchilt, op het allerhevigst doorſtryken. Door het gezag der zodanigen, dat, naar mate zy in de geleerde Wereld meer roem van hun vernuft, kundigheden en verdiensten verkregen hebben, te grooter is, laten zeer veelen zich ligtelyk wegſleepen, zo dat zy, zonder lang te onderzoeken, geredelyk alles, wat hun als nieuw of ſlegts onder eene gedaante van nieuwigheid door deezen voorgedragen wordt, met goedkeuring als wiskundige grondwaarheden, aannemen, en, ſchoon van geene andere wapenen, dan eenigſyk dit, „hy heeft het gezegd" voorzien, echter ſtyf en ſterk verdedigen.

§. 3.

Van deezen zyn weder anderen geheel en al te onderſcheiden, die integendeel niets nieuws, of het geene maar eenigzins van den gewoonen weg, of hun eenmaal aangenomen gevoelen over de leere van den Godsdienst afwykt, volgen durven, maar halſtarrig vasthouden en onverzetlyk alles als ontwyffelbaar verdedigen, wat zy nopens den Godsdienst zich eenmaal ingeprent hebben, ſchoon zy nimmer ernſtig of nauwkeurig onderzogt hebben of hetzelve wel gegrond zy, en naderhand alle onderzoek in den eigenlyken zin ten eenemale verwerpen. Op deezen is het zeggen van *Cicero* (*a*) zeer toepaſſelyk „Ante-tenentur ad-

„ſtricti,

(a) Acad. Quæst. L. IV. C. 3.

„ſtricti, quam, quid esſet optimum, judicare potue-
„runt, (et) infirmisſimo tempore aetatis, aut obſecuti
„amico cuidam, aut una alicujus, quem primum au-
„dierunt, oratione capti, de rebus incognitis judicant,
„et ad quamcunque ſunt disciplinam, quaſi tempes-
„tate, delati, ad eam, tanquam ad ſaxum, adhære-
„ſcunt."

Dezulken namelyk ſteunen meestendeels op menſch-lyk gezag, als dat van hunne Ouders, Meesters, en zelfs van het gemeen. Veel gelden ook by hun de vastſtellingen en het doorgaand gevoelen van vroeger eeuwen, en wel byzonder kerkelyke overleveringen, waaraan vooral de voorſtanders van het Roomsch bygeloof zo veel gezag toekennen. Onder deezen mangelt het wel niet aan dezulken, die, vryer willende ſchynen, niets, zo als zy zeggen, toeſtemmen, dan het geene op de nauwkeurigſte wys nagevorscht, en doorgedagt is; doch die intusſchen in hunne ganſche denkwyze zo eng en bekrompen zyn, dat men zou zeggen, dat zy nog nooit het juk van gezag afgeſchud, of eenigzins geleerd hebben, om over zaaken juist en onbelemmerd te oordeelen. Alles wat van deezen of geenen, wien zy verkoren hebben te volgen, verdedigd, of by eene geheele Maatſchappy, waarby zy zich gevoegd hebben, aangenomen en vastgeſteld is, ſchynt hen dikwyls niet alleen zo zeker en zo gewigtig, dat zy het gevaarlyk achten maar het allerminste hiervan eenigzins in twyffel te trekken; maar

zy

zy zouden ook wel over het gelove en de belydens van anderen willen heerſchappy voeren, hun alles opdringen; zy ſtryden ſomtyds zelfs met geweld en wapens tegen allen, die anders dan zy denken, ten einde zy dezelven daar door, ingevalle zy hunne party niet kiezen willen, ten minste bedwingen, en door overheerſching aan zich onderwerpen. Wat is, vooral in de Roomſche Kerk, ten deezen aanziene niet al ondernomen, en ter uitvoer gebragt? Van hier zo veele Oorlogen, Slagtingen, Brandſtapels en Vervolgingen: Van hier is dikwyls de vryheid van te oordeelen over den Godsdienst, door kerkers, pynigingen, geldboetens, en dergelyk ſoort van dwangmiddelen meer, onderdrukt geworden.

§. 4.

Uit het gezegde blykt, dat allen, wier handelwyze wy hier bygebragt hebben daarin overeenkomen, dat zy onbezonnen, ſtout en Meesteragtig vonnis vellen over het ſtuk van Godsdienst. Laten wy onderſcheidentlyk nagaan, hoe zeer dit te wraaken zy. Allerroekeloost handelen zy, die zonder eenig onderzoek dat alles aangenomen hebben en halſtarrig vasthouden, wat onder het gemeen voor zeer zeker doorgaat, of in dat geene blindlings berusten, wat hun met de moedermelk als ingegeven is; en waarin zy by laater jaaren door hunne Ouders en Leermeesters opgekweekt zyn: Alsmeede de zodanigen, die de gevoelens van het een of ander kerkelyk genootſchap zonder eenige

de

minste bedenking omhelzen; niet zo zeer om dat zy na alles onderzogt te hebben, dezelven oordeelen waar te zyn of der waarheid naast by te komen, maar om dat dezelve van anderen, welken zy als hunne leidslieden verkiezen te volgen, volgens hunne gedagten, genoegzaam onderzogt en bevestigd zyn, wien zy althans besloten hebben vast aan te kleeven. Deeze gewoonte, helaas! is by veele zo algemeen, dat iemand van edelmoediger denkwyze dezelve ter naauwernood kan tegenspreeken, zonder bedugt te zyn, dat hy zich zal gehaat maken: zy kan evenwel met geen den minsten schyn van reden verdedigd worden, en is waarlyk allerschandelykst. Zy, die dus te werk gaan, hangen eeniglyk of voornamelyk af van het oordeel van anderen, daar zy nogthans van God met het vermogen van zelfs te konnen oordeelen beweldaadigd zyn, welk zy dus met verfmaading verwaarloozen. (*a*) Daar en boven is ook dit oordeel van anderen, hetwelk zy zelfs in de allergewigtigste zaaken volgen, zeer bedrieglyk. Hoe, bid ik, is het met het oordeel van 't gemeen gelegen, hetwelk van de meesten zo hoog geschat wordt, dat zy 'er gerust op af gaan? By sommigen, dit beken ik, stemt het overeen met ons na-

(*a*) Deeze zeer slegte gewoonte van veelen strykt *Seneca* wel ter snede door, als hy zegt: *De vita beata.* C. 1. *Nihil ergo magis præstandum est, quam ne pecorum ritu sequamur antecedentium gregem, pergentes non qua eundum est, sed qua itur. Atqui nulla res nos majoribus malis implicat, quam quod ad rumorem componimur: Optima rati ea, quæ magno assensu recepta sunt.* Welke zaak hy vervolgens in het overige van dit, en voorts in het Tweede Hoofdstuk voortreffelyk voortzet.

natuurlyk bezef, en is dikwyls hetzelfde als gezond verſtand, of, zo als andere het noemen, zedelyk gevoel. Doch by zeer veelen is het geheel verkeerd, om dat het gros der menſchen niet gewoon is afgetrokken te denken, of zich op een regelmaatigen en fynen redeneertrant toe te leggen, om dus tot het pit en kern der zaaken door te dringen, maar meest aan de ſchors blyft hangen, en naar den uiterlyken ſchyn, die zeer dikwyls bedriegt, oordeelt (*a*). Doordeels is ook het oordeel van het gemeen zeer onderſcheiden naar den verſchillenden aart van volken, tyden, zeden, en gebruiken of wetten, en altoos zeer wispeltuurig en veranderlyk. Iets meer ſchynt het oordeel van Ouders of Leesmeesters te gelden, indien men namelyk 't geluk gehad heeft van door geoeffenden en verſtandigen voorgelicht te weezen. Maar hoe, wanneer eens het tegendeel plaats had? En genomen, iemand zy al eens aan de zorge en het onderwys der beste Ouders en Leermeesters toevertrouwd geweest, hun oordeel nogthans was en blyft menſchlyk, dat is feilbaar. Daar en boven denken die Ouders en Leermeesters, hoe regtgeaart zy anders ook zyn mogen, niet altoos eveneens, en elk hunner prent dus naar zyn beste geweeten zyne eigene gevoelens den kinderen in: Ook lopen zy dikwyls zo wyd uit elkander, dat het geene deezen goed en aanneemlyk voorkomt, geenen ten eenemale verwerplyk oordeelen. Wat moet gy

(*a*) *Non est enim conſilium in Vulgo, non ratio, non diſcrimen, non diligentia. Cic. pro Plancio.* C. 3. *Sic est Vulgus: ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat. Pro Q. Roſcio Comœd.* C. 10.

gy derhalven, die in ſtaat zyt zelf te denken, veilig volgen? Hetzelfde moet men zeggen van die verderflyke gewoonte van ſlegts zonder behoorlyk onderzoek de gevoelens van deeze of geene party of Godsdienstig Genootſchap in het blinde aan te nemen: Het zy iemand, zo als meestentyds geſchiedt, zich op dusdanige wyze by die gemeente voege, in welker ſchoot hy geboren en opgevoed is; het zy hy om deeze of geene redenen, die een betaamlyk onderzoek vooruitgelopen zyn of verhinderd hebben, van de eene tot de andere patty overgegaan zy. Dit past geen braave en verſtandige lieden. Doolen is menschlyk. De allerbraafſte en verſtandigſte onder de menſchen, welken wy met recht om hun zonderling vernuft en uitſtekende ervarenheid hoogſchatten en eerbiedigen, zyn zelfs hiervan niet vry gebleven. Hoe kan men derhalven zich hierop veilig verlaten, en maar blindlings aannemen het geene van hun goedgekeurd is, en zulks wel in zaaken van zo veel aanbelang? Ook heeft ieder Godsdienst-gezinte hare byzondere voorſtanders, die in verſtand en kundigheden boven de rest uitmunten; maar welker gezag nu zal hier meest gelden? Het gezag van hun, zult gy zeggen, van welken gy het gunstigst denkbeeld hebt. Maar dit denkbeeld ſteunt doorgaans op berichten en het gezag van anderen. En, indien het gebeuren mogt, dat zy, welken gy voor allen hebt gelieven te volgen, boven alle de overigen waarlyk uitſteken, dan zult gy evenwel nooit zeker zyn, dat deeze geene dwaalingen hoe ook ge-

naamd begaan hebben, ten ware gy kost geloven, dat zy allen gevaar van doolen te boven waren.

§. 5.

Niet allen evenwel, welker vermetelheid in het beoordeelen wy hier berispt hebben, ſteunen alleen op het gezag van anderen. 'Er zyn 'er die willen dat by hun alles duidelyk en klaar is, die ſnoeven dat hun oordeel altoos regtmatig is, en dat zy uit dien hoofde van alles zulk eene vaste overtuiging hebben: Maar deezen maken geen genoegzaam onderſcheid tusſchen het geene volſtrekt zeker, en het geene alleen maar waarſchynelyk is. *Agnoſcendum est rariorem nobis eſſe, quam credi ſolet, certitudinem; immo illorum, in quibus veritatem aſſequimur, perſuaſionem non niſi probabilem eſſe.* Zyn de woorden van den beroemden Hr. *van de Wynperſſe.* Inſtit. Log. §. 642. (*a*). 'Er zyn waarlyk zeer weinige dingen waarvan wy onmidlyk verzekerd zyn. Maar hoe veel omzigtigheids is 'er niet nodig, om enkel door redenkaveling van eene zaak verzekerd te worden, of indien alle vereischten van zekerheid niet daar zyn, tot den hoogſten trap van waarſchynelykheid te komen, dien wy genoegzaam veilig volgen konnen. Hy, die deeze dingen niet voorzigtig onderſcheidt, en hierop onder het redeneeren niet nauwkeurig let, zal in geene menschlyke weetenſchap gelukkig ſlagen, maar, of altoos wankelen,

(*a*) Men vergelyke hier mede de §. 597, 598, 643, 659, 660.

len, of alles voor ontwyffelbaar aannemen, zelfs die dingen die alleen op loutere gisſing ſteunen, of die den meesten uit eenige andere bewegreden behaaglyk voorkomen, en zo vervolgens alles wat daaruit weder afgeleid wordt. Dan, in Godlyke zaaken moet men te meer oplettendheid aanwenden om die dingen, die zeker zyn te onderſcheiden van die welke ſlegts waarſchynelyk zyn, naar mate zy en van meerder belang zyn, en het menschlyk begrip te boven gaan. Van den Godsdienst hangt geheel ons welzyn af. Men moet derhalven nauwkeurig en vlytig onderzoeken wat daartoe behoore, op dat 'er niets van het geen het weezenlyke van den Godsdienst uitmaakt voorby gezien, en daartegen ook het Opperwezen door geen bygelovigen eerdienst gehoond worde. En hoe zal dit geſchieden, indien men geen juist onderſcheid maakt tuſſchen die dingen, die als zeker, en die welke als niet zo zeker, voorkomen?

§. 6.

Gy zegt misſchien, dit raakt my niet, als die van alles, wat my dunkt tot den Godsdienst te behooren, inwendig en allerſterkst overtuigd ben. Maar, ſteunt deeze uwe overtuiging op een juist onderzoek van zaaken? Zo ja; ellieve zeg my dan, óf gy derhalven van alles een even duidelyk denkbeeld hebt? Hier wordt van God en zyne natuur, van zyne eigenſchappen en dienst gehandeld. Zeer veele zaaken, hiertoe betreklyk, zyn verheven, verborgen, en gaan den

peil van het eindig begrip verre te boven. En echter gy zult hier alles, zonder vreeze van mis te tasten, bepaalen? Ik zie, zult gy zeggen, de zaaken zelve niet volkomen door, maar ik ben vast overtuigd dat zy waar zyn. Zyt gy waarlyk even zeker overtuigd van alle, en van elk derzelven in 't byzonder? Komt het u niet zekerer voor dat God beſtaat, en alles door zynen wenk beſtuurt, dan het geene gy even vast bepaalt, van de rangſchikking der Godlyke beſluiten, van de eigenlyke wyze waarna Gods hooge opperregering, zo algemeene als byzondere, in alles is ingerigt, van de waare geſteldheid en aaneenſchakeling van alle byzondere uitkomsten en gewrogten? Hebben ook niet alle die dingen, welke gy door verſtandig te redenkavelen uit de onlochenbaare grondbeginzels der reden kunt afleiden, meerder blykbaarheid dan die, welke alleen op getuigenisſen rusten? Ik ſta toe, dat wy door getuigenisſen van eene zaak konnen verzekerd worden, mids de getuigen geloofwaardig zyn, en wy hun gezegden of ſchriften wel verſtaan. Ik wil de zekerheid van den Christelyken Godsdienst, die op getuigenisſen ſteunt, volſtrekt niet tegengeſproken hebben; maar deeze is, ſchoon alzins voldoende, ſlegts eene zedelyke zekerheid, en ſtaat dus niet ten eenemaal gelyk met een Wiskundige zekerheid, welke de natuur der zaake hier niet toelaat. Laat ons ſtellen dat de Heilige Schriftuur van Godlyken oorſprong is, en wy daarvan zo groote zekerheid hebben als eene Wiskundige zekerheid naast bykomt,

hoc-

hoedanige wy hiervan waarlyk en op goede gronden meenen te hebben. Maar is 'er zo groote zekerheid voor alle dingen, welke gy vast ſtaande houdt dat u daarin zo duidelyk geleerd worden, en die gy volſtrekt niet gedoogt dat anderen op eene andere wyze begrypen? By voorb: Over de wyze van Christus tegenwoordigheid by het Heilig Avondmaal; over het onderſcheid en de waare natuur der Godlyke Verbonden en Testamenten; over de Kerk of men die alleen als inwendig moet aanmerken, dan of men ze naar waarheid in eene inwendige en uitwendige Kerk moet onderſcheiden (*a*). Hoe? Zyt gy verzekert van den eigenlyken zin van die weinige plaatzen, ja ook wel van eene eenige, waaruit ſomtyds de ſpitsvondigſte gevolgtrekkingen afgeleid, en, als hing 'er de hoofdzaak van den ganſchen Godsdienſt aan, op het ſterkst voorgeſtaan worden, daar evenwel de egte lezing of letterlyke vertaaling derzelve ten minste twyffelagtig is? In zeer veele gevallen kan men alleen zeggen, dat deeze of die plaats dus of zó *kan*, maar hieruit volgt niet dat

(*a*) Meer zaaken zou men hier konnen bybrengen, waarover onder de Christen-Leeraaren nog zeer getwist wordt. Ik ben de man niet, die oordeele dat het onverſchillig is wat men hieromtrent ſtelle, of dat, behoudens het oordeel van anderen, hiervan niets kan ſtaande gehouden worden. Ik meene doch in ſtaat te zyn, om met bondige redenen te bewyzen, waarom ik over alle deeze ſtukken zo en niet anders gevoele. Ik heb het hier alleen maar tegen die ſtoutheid in het beweeren, die anderen de vryheid van te oordeelen naar hun eigen gevoelen betwist, en 'k heb alleen door deeze ter proeve voorgedragen afbeeldzels willen bewyzen, dat men dikwyls dingen voor zeker houdt en met de allerzekerſte zaaken gelyk ſtelt, die niets minder dan zeker zyn. Dit is ongetwyffeld hier veeltyds het geval, daar immers niet alleen door de ſtrydige partyen tegen elkander overſtaande zaaken beweerd, maar ook dikwyls zulke dingen die vlak tegen elkander aanlopen van weerskanten als volkomen zeker ſtaande gehouden worden, die evenwel niet tegelyk waar konnen wezen.

dat dezelve dus of zó *moet*, verklaard worden: Hetwelk echter tot de zekerheid daarvan vereischt wordt, die in betwiste plaatſen zo ligt niet te verkrygen is als de meeste uitleggers wel denken, maar waaraan veel moeite en oplettendheid moet te koste gelegd worden om dezelve te bekomen. Is het derhalven het werk van een wys en voorzigtig mensch, zyn gevoelen over alles, als over zaaken, waaraan geen twyffel valt, even ſtout op te geven, daar men van alles niet dezelve ſterke verzekering heeft?

§. 7.

Ook ſchynen zy, met wien wy hier te doen hebben, de zwakheid van het menschlyk verſtand niet genoeg in aanmerking te nemen, als 't welk zulk eene zekerheid niet bekomen kan, en ook niet vordert, in alle dingen, als zy wel voorgeven. Wy moeten ons niet verſtouten, om dien beſlisſenden toon na te volgen, waarmede de hoogſte Godheid ons in het openbaaren harer Heilgeheimen de ſtelligſte verzekeringen gedaan heeft, en waarop die Heilige Mannen, welke verkondigers waren der Hemelſche Leere door Godlyke ingeving geſproken hebben, waarin wy het volſlagen vertrouwen van de zekerheid der voorgeſtelde zaaken, hetwelk zy vertoonden, moeten bewonderen. Het past niet onze gevoelens, hoe gegrond ook, met de bepaalingen en uitſpraaken van een bovennatuurlyk verlicht verſtand gelyk te ſtellen Beter doet men met te zeggen dat het ons dus of zo toe-

toeſchynt (*a*). Hoe veel toch is 'er, dat wy niet weten? En hoe weinige dingen onder die, welke wy weeten, kennen wy grondig! Vooral wanneer 'er gehandeld wordt over zaaken, die men niet door de zinnen of onmidlyke ondervinding, maar alleen door redekaveling en afgetrokkene overpeinzing zich kan vertegenwoordigen, hoedanig bykans alles is, wat wy kennen van die dingen, die God betreffen. Hiertoe behoort ook de ſamenhang der dingen, die, zelfs in zaaken, die genoegzaam blykbaar zyn, dikwyls zeer verborgen ligt, en in Godlyke, die het bereik der zienlyke dingen zo verre te boven gaan, zelden door en door bekend wordt. Hier van daan worden wy zo menigmalen genoodzaakt ons oordeel op te ſchorten, en onze onkunde te belyden; of, is men gewoon alles zo gereedlyk toe te ſtemmen, dan vervallen wy ligtelyk in veelerleie dwaalingen. Hierby komen nog de bedrieglykheid der verbeelding en de alzins ſterke kragt der vooroordeelen; behalven veele uitwendige oorzaaken, die ons beletten om juist te oordeelen, en de ſcherpzinnigheid onzes verſtands veel verzwakken. Is het hiermede zo gelegen, dan ſchynt

(*a*) By *Cicero* vindt men van de Ouden deeze naauwkeurigheid aangetekend: Zy wilden eerst dat elk *volgens zyn gemoed, of oprechtlyk, zweeren zou*: Daarna dat men dan aan den eed gehouden was *als men opzettelyk bedrog pleegde*, om dat 'er namelyk veel onwetendheid of onkunde in de Wereld was: Vervolgens dat iemand, iets getuigende, zeggen moest het te *meenen*, al had hy het zelf gezien: En dat de uitſpraak der gezworen Rechters over het geene ter hunner kennisſe gekomen was niet moest zyn, dat het weezenlyk geſchied was, maar dat het hen zo *toeſcheen*. Acad. Quæst. L. IV. C. 47.

ſchynt het ten eenemale onbezonnen te weezen, zo ſtoutmoedig alles, en dat wel ovér Godlyke zaaken, te vonnisſen. Dan, hierom behoeft men echter niet aan alles zyne toeſtemming te weigeren, waarvan wy de dwaasheid te voren reeds gezien hebben. Trouwens de grondbeginzels van reden en ondervinding, die men in het beoordeelen van zaaken behoort te volgen, zyn zeer zeker. Daarenboven, zyn veele zaaken, ook die tot de Christelyke leere behooren, daar meede zo naauw verknogt, en door zulke bondige en vaste gevolgtrekkingen daaruit af te leiden, dat zy voor ontwyffelbaar konnen gehouden worden. Dan alle dingen, welke tot eene zo groote klaarblyklykheid niet te brengen zyn, behooren daarom niet dateliyk onder de twyffelagtige gerekend te worden, waarop men niet af kan. Want volgens den toeſtand van 't menschlyk vermogen in dit leven is dikwyls de waarſchynelykheid voldoende, welke, groot genoeg zynde, met volkomen zekerheid moet gelyk geſteld worden (*a*).

§. 8.

Wy zyn ook al verder in het regt kennen en juist beoordeelen van zaaken gewoon door den tyd te vorderen. Dan hier is het ſtout en onbezonnen beſliſſen een zeer groote hinderpaal, hetwelk indien iemand zich

(*a*) Men vergelyke hierby *Cic. de Offic.* L. II. C. 2. en 't geen men van *Plato* heeft by *Stobæus Serm.* 78. p. 419, 420. En in het *fragment* van *Cic. de Univ.* (anders *Timæus*) C. 3. Aanmerkelyk is inzonderheid deeze leezenswaardige plaats *Acad. Quæst.* L. 4. C. 3. *Etſi enim omnis cognitio multis est obſtructa difficultatibus* &c.

zich eigen gemaakt heeft, hy ſlegts geringe vorderingen maken zal in de wezenlyke kennis der zaaken, en in de heblykheid van wél te oordeelen. Hy is aan zyne eigene denkbeelden zonder 'er aan te twyffelen zo gehegt, dat het by hem een gewetens werk wordt in het geringſte zelfs van gevoelen te veranderen. Dat allen, die iets anders ſtellen, of eenige twyffelingen opwerpen, doolen, ſtaat by hem zo vast, dat het hem der moeite onwaardig ſchyne derzelver bedenkingen met aandagt te overwegen. Of, zo hy 'er al eens op let, dan ſcherpt hy zynen geest, om iets te vinden, dat eenige uitzondering lyden kan, om daarmede dingen, die bondig bewezen zyn, over hoop te werpen, even als of door de beuzelagtigſte redenen de dugtigſte bewyzen konden ontzenuwd worden. Dan, hy komt inderdaad zelden zo verre, maar wordt door den ſchyn van het waare te hebben en door eene blinde eigenliefde dikwyls zo zeer bedrogen, dat hy het geene beter is geheel niet ziet, of ten minste weigert te volgen: Op dat hy namelyk langs dien weg niet genoodzaakt zou worden van zyne zo zeer gelieskoosde en dus lang verdedigde ſtellingen af te ſtappen. Hoe laag nu zulk een gedrag zy, en hoe zeer der menschlyke nature onwaardig, laat zich zeer gemaklyk begrypen.

§. 9.

Voorwaar men moet niet al het oude zo ligtelyk verwerpen. Maar men moet ook daarin niet zo-

danig berusten, dat men zich geheel en al niet bemoeije met het nieuwe waardoor 't oude verbeterd wórdt te onderzoeken. Deeze handelwyze duidt doch een laag harte en eene overgegevene traagheid aan. Te regt zegt *Horatius* van hun, die de gewoonte hebben van alle nieuwe boeken te verachten, in zyne *Epist.* L. II. Ep. 1. v. 89—91.

Quod ſi tam Græcis novitas inviſa fuisſet,
Quam nobis, quid nunc esſet Vetus? Aut quid haberet
Quod legeret, tereretque viritim publicus uſus?

Wy benadeelen niet alleen onze nakomelingen, wanneer wy niets van het onze, of het geene nieuw of verbeterd is, tot hun overbrengen, maar wy ontrekken ook onze voorgangeren veel lofs, met alle nieuwe uitvindingen te verwerpen, enkel om dat zy nieuw zyn: Want, het geene nu oud is, is eertyds ook nieuw geweest, en week zeer verre af van de dingen die toen ouder waren (*a*). En wat beweegt ons om zo gunstig over de ouden te denken, als of zy alleen meer gezien, en beter gekozen hadden dan allen, die na hen gevolgd zyn? om nu niet te zeggen, dat men dan nog zoude konnen vragen; wie ei-

(*a*) Fraai zegt *Seneca. Epist.* L. 8 Ep. 7. *Veneror itaque inventa ſapientiæ, inventoresque adire tanquam multorum hæreditatem juvat. Mihi ista acquiſita, mihi laborata ſunt. Sed agamus bonum patrem familiæ: Faciemus ampliora, quæ accepimus. Major ista hæreditas a me ad posteros tranſeat. Multum ad hoc restat operis, multumque restabit: Nec ulli nato post mille ſæcula precludetur occaſio aliquid adhuc adjiciendi. Sed etiamſi omnia a veteribus inventa ſunt, hoc ſemper novum erit, uſus et inventorum ab aliis ſcientia et diſpoſitio. — Multum egerunt, qui ante nos fuerunt, ſed non peregerunt.*

eigenlyk onder de Ouden zo veel geloofs verdienen, om hun in alles veilig te durven volgen? „Het is doorgaans uitmuntende verſtanden eigen eene zugt tot het beoeffenen van nieuwigheid te koesteren, als die in de leere der wetenſchappen, even als in andere zaaken, het niet enkel laaten aankomen op de algemeen gebruiklyke en goedgekeurde bewyzen, maar na nog meerder en beter haaken, en zich nieuwe wegen poogen te baanen en te verſterken, 't zy om te zoeken het geene nog verborgen is, of te verbeteren het geene nog in twyffel is, of ook om het geene zy gezogt hebbende meenen gevonden te hebben aan te pryzen. Van welke beoeffening indien wy het haatlyke, dat enkel aan het woord nieuwigheid, door ſommigen uit onkunde in zelf iets te vernieuwen, of uit roekeloosheid, door anderen uit ſtompheid of traagheid om ervarener te worden, of eindlyk door ondeugenden uit partydigheid, gehegt is, wegnemen, dezelve niet zo algemeen gemaakt of ſlegts van de hand gewezen, maar veeleer als voor eene groote bekwaamheid des verſtands en een geſchenk van den Hemel geacht behoort te worden." Dus zegt zeer eigenaartig de vermaarde *J. A. Ernesti*, *Opuſc. Theol.* pag. 534. Dan, hoe verre waarlyk zy, van wien wy hier ſpreken, afzyn van zulk een uitſtekend verſtand te bezitten, ziet elk een. Intuſſchen begaan niet allen denzelfden misſlag. Sommigen ſchynen nog wel door eene zugt tot nieuwigheid gedreven te worden, en op hunne eigene uitvindzels zeer ſterk te betrouwen. Doch dit is we-

zenlyk geene gepaste of wel beſtuurde zugt tot nieuwigheid in dezulken, maar veeleer, gelyk de onſterflyke man zegt *onkunde in zelf iets te vernieuwen, of roekeloosheid.* En hierin komen ook die verbeteraars met de anderen, tegen welken onze redeneering voornaamlyk ingerigt is, overeen, dat zy, op hun verſtand ſteunende, omtrent 't ſtuk van Godsdienst, ſtout zyn in het beſlisſen, en op het geene zy uitgedagt hebben zo ſterk ſtaan blyven, dat zy volſtrekt willen, dat ieder een hetzelve, zonder eenigzins te aarzelen, aanneeme. Hetwelk volgens ons gezegde, de hoop op het vinden van wat beters, of om aangenomen denkbeelden te beſchaven affnydt. Van dezulken waarlyk is niets groots of uitſtekends te wagten.

§. 10.

Daarenboven is deeze manier van doen zeer gevaarlyk. Want door de ſlegte heblykheid van zyne gevoelens zo ſtyfzinnig aan te kleeven, wordt het verſtand eindelyk derwyze verblind, dat het zelfs door de klaarſte bewysredenen niet is over te haalen om zyne dwaalingen te verwerpen, en de waarheid, hoe gewigtig ook, te omhelzen, als dezelve maar eenigzins tegen de eens aangenomen gevoelens of levenswyze aanloopt. Ten voorbeelde ſtrekken hier veele Jooden, die, terwyl onze Heer Jezus nog op Aarde verkeerde, noch door andere de ſterkſte bewysredenen, noch door wonderwerken zelfs, te overtuigen waren van de waarheid dier Hemelſche Leere, welke

Je-

Jezus verkondigde. Zy ſtelden namelyk vermetel vast, dat niet iets goedgekeurd of toegeſtemd kon worden, hetwelk maar eenigzins van hunne of hunner meesteren gevoelens afweek. Hetwelk hoe nadeelig en verderflyk voor hun geweest zy aan een ieder bekend is. Aan dezelfde oorzaak hebbe men wel voornaamlyk, zo niet geheel, toe te ſchryven dat halſtarrig beweeren der ongerymdſte gevoelens van veele doorſchrandere en in veelerleie wetenſchappen zeer geoeffende mannen, en die verbazende ſtompheid, waardoor zelfs de gelukkigſte verſtanden niet zelden aan de zwakſte gevoelens blyven hangen, zonder van de kragt der waarheid eenig bezef te hebben. Dan dit komt hier wel voornamelyk in aanmerking, dat de Godsdienst de eenige bron en ſpringader van allen troost en gerustheid voor ons is. Dit zo zynde, ſtel dan eens, dat het geene gy zo ſtout beweert minder waar zy, hoe ydel zal dan al de troost, die hieruit te haalen is, wezen; en hoe wankel die gerustheid des gemoeds, die op geen vaster gronden ſteunt? Hoe zal het 'er voor u uitzien, als t'eeniger tyd maar het een of ander, waarvan gy dagt dat zo veel afhing, of valsch, of ten minste twyffelagtig bevonden wordt? Dat doordeels het lot is by menſchen van dien ſtempel: Hieruit ontſtaat heel ligt eene twyffeling aan alles, wat zonder onderſcheid voor zeer zeker gehouden is, en hiermede gaat alle ruste des gemoeds heenen. Zo verbaazend zyn doorgaans de nadeelige gevolgen voor hun, die niet geleerd hebben de dingen die zeker zyn

van

van die, welke alleen waarſchynelyk zyn, te onderſcheiden, en zich, by mangel aan de eersten, met de laatſte te vergenoegen.

§. 11.

Voor anderen wordt ook niet zelden deeze handelwyze zeer ſchadelyk, die in zeer veelen den lust tot onderzoek der waarheid onderdrukt of uitdooft; en wel te meer naar mate zy, die hunne gevoelens zo meesteragtig voordragen, meerder gezag voeren, of althans met grooter ſtoutheid en zelfsbetrouwen in het voorſtaan derzelven te werk te gaan. Veelen zyn of zelf onbekwaam, of achten, door ik weet niet welk eene ſlaafſche volgzugt, zich onbekwaam om te oordeelen. Deeze laten zich heel ligt door den ſchyn van waarheid misleiden, en nemen als ontwyffelbaar zeker aan al wat zy zien dat met zo veel vertrouwen hen verzekerd, als voorgeſchreven, en dus op eene Meesteragtige wyze als bevolen wordt. Derzulker gezag, of enkel hunne roekelooze ſtoutheid in het beweeren vermag zelfs dikwyls zo veel, dat zy, die anders zo ligtgeloovig niet vallen, met geweld als ter toeſtemming weggeſleept worden, door namelyk op het verſtand en de geleerdheid, waarmede die geenen, die zy wenſchen te volgen, pronken, te ſteunen. Niet zelden komen 'er ook bedreigingen en allerleie ondernemingen by, waardoor zy de verſchillenden tot hunne party zoeken over te haalen. Dan deeze handelwyze ſtrydt tegen allen recht en reden. Wat

bid

bid ik, belet ons dat wy over anderen, die van ons verſchillen, niet gunſtig zouden konnen oordeelen? Dikwyls doen en ſpreken de menſchen anders dan zy inwendig denken, en laten zich op den dwaalweg brengen door achteloosheid, of misbruik hunner vryheid. Maar niemand dwaalt ooit willens en wetens. Intusſchen doolen ook zy, die zich meest op de waarheid toeleggen. Hoe onmenschlyk derhalven gaan zy te werk, die dezulken, welken zy oordeelen dat dwaalen, met een onverzoenb'ren haat vervolgen, en bits bejegenen, onder wat voorwendzel ook zy dat willen doen doorgaan. Doch van alles is nog het allerſnoodſte wanneer men met de daad geweld gebruikt en anderen zyne gevoelens gewapender hand zoekt op te dringen, of, by weigering, door dwangmiddelen te keer gaat. Niets is 'er dat het navorſchen der waarheid meer in den weg ſtaat; en het is niet te zeggen, hoe zeer by de meesten de vaardigheid des verſtands en de kragt van het oordeel hierdoor te onder gehouden wordt, zo dat zy, uit vreeze voor ſtraffe of haat, alle beoeffening en billyk onderzoek der waarheid ſchandelyk verwaarloozen, en op eene laage en ſlaafſche wyze ſlegts de huik na den wind hangen.

Anderen integendeel, die zich zo ligt niet laten wegvoeren, en wel begrypen, dat veele zaaken, die zo heel vast niet zyn, ſterk en ſtyf bevestigd en ſtaande gehouden worden, zyn niet zelden van denk-

beeld dat men juist om die reden aan al het overige ook twyffelen moet. Dus brengt in der daad dat ſtout en Meesteragtig vaſtſtellen de menſchen tot het Scepticismus, en heeft niet weinigen daar heenen doen overhellen en van allen Godsdienst ten eenemale afkeerig gemaakt; vooral dezulken, wien het aan genoegzaame ſterkte of doordringendheid van oordeel haperde, of die zich de moeite niet wilden getroosten om het waare van het valſche te leeren onderſcheiden.

§. 12.

Laten dan deeze redenen voldoende zyn om die zo ſchandelyke roekeloosheid in het beſlisſen omtrent 't ſtuk van Godsdienst tegen te gaan. Wy konden dit ſtuk naar den aart der zaak nog korter afhandelen, dan het voorgaande, en echter meenen wy met het voorgeſtelde, naar onze manier van denken, ook nog wel iets tot voldoening aan het geeiscbt betoog bygebragt te hebben.

§. 13.

Na alles wat wy tot hiertoe verhandeld hebben, behoeft men nauwlyks te vragen wat ſchadelyker zy, die roekelooze onbezonnenheid in het beweeren, of het Scepticismus zelve? Zy verſchillen toch niet zo veel van elkander, als het in den eerſten opſlag wel ſchynt. Een Scepticus wordt, om evenwel iets te hebben, 't geen hy kan volgen, zeer dikwyls genoodzaakt

zaakt zeer onbezonnen en ſtout aan te neemen het geene niets minder dan zeker is. Maar de ander, die de gewoonte heeft van alles ſtoutelyk te bepaalen, geeft niet alleen handleiding aan anderen om aan de ganſche zaak van den Godsdienst te twyffelen, maar vervalt dikwyls zelf, op het zien der onzekerheid van ſommige zyner vaſtſtellingen, tot eene algemeene twyffeling aan alles.

§. 14.

Deeze twee uiterſten dan aangetoond hebbende, voor welke beiden allen, die werk maaken van den Godsdienst, zich wagten moeten, ſtaat ons nu nog den Middelweg tuſchen deeze beiden op te ſpeuren, in ons

DERDE HOOFDSTUK.

De Middenweg in 't ſtuk van den Godsdienſt.

§. 1.

Hoe moeielyk de taak zy, die wy thans op ons nemen, hebben wy by den aanvang deezer Verhandeling reeds opgemerkt. Dan het zal der moeite wel waardig zyn dit ſtuk nader te onderzoeken. Want het geene Phœbus by Ovidius zynen Phaëton inſcherpte, *Medio tutisſimus ibis — Inter utrumque tene*, en hetwelk ook door verſtandige mannen in allerleie leerwyze altoos aangeraden is, komt boven al in de leere van den Godsdienst te ſtade, en verdient daar de hoogſte aanpryzing; op dien weg alleen zal men veilig mogen voortgaan, die, het gevaar van wederzydſche dooling mislopende, in 't midden gelegen is.

§. 2.

Hy, die deezen weg met ernst wenscht te betreeden, behoort voor alle dingen een liefhebber der waarheid te zyn, en dezelve te behartigen. Dit kan van de Scep-

Sceptici, althans van de ſterke dryvers der Twyffelaary niet wel gezegd worden, als die van het navorſchen der waarheid, welke zy waanen dat in 't duister verholen ligt, hun harte van tyd tot tyd meer en meer aftrekken, en eindlyk met dezelve zich in 't geheel niet willen bemoeijen. Ook worden niet allen, van welke wy in het Tweede Hoofdſtuk gewaagd hebben, zo ſterk door de zugt tot het waare gedreven, als zy wel ſchynen willen. Want de meesten onder hun bepaalen gewoonlyk veele dingen roekeloos en Meesteragtig, niet uit inwendige overtuiging van de waarheid door vlytige beoeffening uitgevorscht, maar enkel hiermede voldaan zynde dat zy die van anderen dus overgenomen hebben. Van deezen, zo de eenen als de anderen, verſchilt hy hemelsbreedte die met eene regte gezindheid waarheid zoekt. Al zyne zorge ſtrekt zich daar heenen, of hy waarheid vinden kunne. Hy is niet gewoon te berusten in het geene algemeen voor waar wordt uitgevent, maar onderzoekt ook zelf de gronden waarop het ſteunt, en volgt niets dan het geene hem zelven als waar of waarſchynlyk voorkomt: Waarin hy de voorſchriften der gezonde reden, en het onbezwalkte licht der Heilige Schriften zich alleen ten rigtſnoer heeft voorgeſteld. Zyn vast voornemen, dat hy eerst by zichzelven wel gewikt en gewogen heeft, is alle dwaalingen, zo dra hy ze ontdekt heeft, te laten vaaren, wat beters aan te nemen, en dus alle vlyt aan te wenden om zich alleen op het geene hem dunkt waar te zyn toe te leggen.

Hy maakt derhalven al zyn werk om van tyd tot tyd alles ſtuk voor ſtuk, de gemeenſte zaaken zelf, die hy ook gewoonlyk toeſtemt, niet uitgezonderd, te onderzoeken: En dit doet hy met een zo ernstig en bedaard gemoed, ten einde het op deeze wyze niet ligt van het waare afgetrokken, of twyffelagtig heen en weder geſlingerd worde, maar hy, het gewigt der bewysredenen wel gewikt hebbende, de waarheid, hoedanig die ook zy of waar dezelve gevonden worde, gretig omhelze, of ſchoon zy ſomtyds van de algemeen aangenomene gevoelens, die hy zelf lang goedgekeurd had, wyd en breed afwyke. Ook weigert hy zyne toeſtemming niet aan eenige zaak, om dat zy te hoog verheven is om duidelyk begrepen te worden, of om eenige twyffelingen die overblyven, mids hy zie op wat gronden zy ſteunt. Hy is zelfs zo verre af van een wankel of onbeſtendig gemoed te bezitten, dat hy onverzetlyk alles, wat op goede voeten ſtaat, blyft vasthouden, zo lang hy niet beter onderrigt is.

§. 3.

By deeze zuivere zugt voor de waarheid moet men in de tweede plaats de uiterſte omzigtigheid voegen, om namelyk niet na den eenen of anderen kant van den regten weg af te dwaalen. Hieromtrend is dus veel oplettendheid geduurig nodig, willen wy ons zelven niet bedriegen. Het Scepticismus verbergt zyne bedrieglykheid doordeels onder een ſchoonſchynend gewaad. Daarentegen is de kragt der vooroordeelen

zeer

zeer ſterk, en het gevaar van doolen oneindig. Hier moet derhalven elk, die de waarheid lief heeft, met een ſtandvastigen moed en onwinbaare ſterkte van geest altoos op de wagt ſtaan, en van rondsom omzigtig toezien. Trouwens dit zal de bewustheid zyner eigene zwakheid, die ons zo dikwyls doet doolen, hem wel aanraden. Hy zal dus niet ſchielyk zyn in het oordeelen, maar over alles, zo veel mogelyk is, na ryp beraad een wettig vonnis pogen te vellen.

§. 4.

Wyders wordt hiertoe vooral eene aanhoudende vlyt en beyvering vereischt. By gebrek hieraan zal men, in wat weetenſchap het ook zy, en bovenal in de kennis van den Godsdienst, waarlyk niet veel vorderíng komen maken. Die hieromtrent in alle haare wyduitgeſtrektheid kundig en zeker wil zyn, moet alle naarstigheid noodzakelyk aanwenden. By mangel hieraan zyn de menſchen meer dan eens tot het Scepticismus vervallen, men ziet althans daarmede gewoonlyk eene ſtoute ligtvaardigheid van beſliſſen in 't ſtuk van den Godsdienst gepaard gaan. Die hieromtrent verſtandiger handelen wil, wende vry alle naarſtigheid aan. Laat hy de ganſche zaak van den Godsdienst ernstig onderzoeken, en met ingeſpannen aandagt van alle deszelfs hoofdſtukken de ſtrengſte proef nemen. Laat hy niets onbezogt laten, en alles, zo veel de natuur dier Hemelſche leere en de bepaaldheid van zyn verſtand gehengen, tot in het binnenſte doorgronden.

Laat

Laat hy niet alleen de beekjes die ook dikwyls zeer troebel zyn, volgen, maar tot de zuiverſte bronnen zelfs zynen gang rigten. Laat hy zynen geest verheffen, zyn verſtand ſlypen, en met de grootſte kloekheid zich toeleggen op de regte kennis van de werken der Natuur en van de voorſchriften der reden, en hierin wel onderrigt en geoeffend, laat hy dan met bepaalde oogmerken de Heilige Schriften geheel en al doorlezen, ja leezen en herleezen. Hiertoe behoort hy alle vlyt te beſteeden, op dat hy den ſamenhang der zaaken en den zin der woorden wel begrype, en daaruit het waare oogmerk en gevoelen der Schryvers leere opmerken. Hierin bediene elk, die kan, zich naarſtiglyk van het licht der letteren, dat in deeze dagen waarlyk groot is. Dan hieromtrent hebbe elk zich vooral naauw te wagten van onder het lezen en overdenken der Heilige boeken, dezelve naar zyn eigene of anderer gevoelens te doen ſpreken, en die zo als 't ware daarin te dringen, maar met ter zyde ſtelling derzelven zo veel mogelyk, en alleen na het geene waar is zoekende, alles, wat daar geleerd wordt te omhelzen, met een bereidvaardig harte, of ſchoon het een of ander zelfs ook met zyne vorige en zeer algemeene aangenomene gevoelens ſtrydig zy.

Hieruit derhalven ſpeure elk, dien het om de waarheid te doen is, ernſtig op, wat waar of valsch zy in het onderwys van den Godsdienſt, zo lang tot hy gevonden heeft het geene hy te volgen hebbe, en daar-

daarin volkomen berusten kan. Intusſchen verzuime hy ook niet na te gaan wat andere uit de gewyde Schriften of van elders tot vastſtelling van den Godsdienst gehaald hebben. Maar dat hy zich dan begeeve tot de oorſpronklyke Schriften zelf, om daaruit de gevoelens van vroeger of laatere Schryvers te leeren kennen, en laat hy dan derzelver bewysredenen naauwkeurig overwogen hebbende, al wat hy bevindt zuiver en goed te zyn, in dank aannemen en met genoegen volgen, maar het overige voor rekening der Schryveren laten. Deeze vlytige beoeffening blyve den omzigtigen onderzoeker der waarheid altoos beſtendig by. Zyn dagelykſche zorg zy het geene hy opgedaan heeft naauwkeurig te bezigtigen, en dus meer en meer op de toets te ſtellen, om daardoor zyne gevoelens te bevestigen, of te verbeteren. Laat hy dan doch by aanhoudendheid de Heilige Schrift lezen, de grondbeginzels der reden 'er by vergelyken, en de onderwinding raadplegen. Laat hy op nieuw alles onderzoeken en beproeven, wat anderen gedagt hebben hieromtrent, of nog denken; in een woord, laat hy niets ondoorzogt of onbeproefd laaten.

§. 5.

Met deeze naarstige beoeffeningen en aanhoudende pogingen gaa verder ook vryheid gepaard. Niet die vryheid welke ſommigen door een verkeerd gebruik van dit woord verdedigen, verſtaande daardoor eene volſlagene losbandigheid, die veeleer het tegengeſtelde

derzelve en een zeer ſchadelyk misbruik eener geregelde vryheid is; zo als *Ernesti* zeer wel aangetoond heeft in zyne voortreffelyke Verhandeling *de Libertate ingenii in causa Religionis. Opusc. Theol.* pag. 534. en verv: maar die wezenlyke en egte vryheid, welke, terwyl zy zich binnen haare eigen grenzen bepaalt, van haare eigen rechten ook volkomen gebruik maakt. Deeze doet der menſchlyke natuure de hoogſte eer aan, maakt haare waare voortreffelykheid uit, en laat zich ook alleen zien in een gezond en juist oordeel, gepaard met een wys en deugdzaam gedrag. Hy, die van dezelve een wettig gebruik maakt, laat zich door geen ander, dan Godlyk, gezag leiden, en na dit gezag alleen ſchikt hy zich in 't beoordeelen van zaaken, die den Godsdienst aangaan. Hy bezigtigt en doorſnuffelt alles naauwkeurig. Hieruit verkiest hy zelf wat hem best dunkt, en volgt het wysſelyk en rondborstig, om dat het hem zo toeſchynt, latende zich door geene ſlaafſche kluisters boeijen. Hy ſchroomt dus niet van den gewoonen weg en het algemeen gevoelen af te gaan, wanneer hy dugtige redenen daarvoor ziet. Zaaken, die tot den Godsdienst behooren, ſchikt hy niet zelden in eene geheel andere orde, dan gewoonlyk geſchiedt; hy brengt tot één hoofdſtuk, het geene anderen, door het onbedagtzaam vermenigvuldigen der Geloofsartikelen, ſmaldeelende van elkander ſcheiden. Door dit middel ontſlaat hy zich vooral van de al te fyne uitpluizing en woordenkibbelaryen der Schoolgeleerden, en keurt die

ſpe-

ſpelingen des verſtands af, waardoor men in de uitlegging der Schrift overal geheimzinnen uitvischt, en byna in ieder woord een zogenaamde emphaſe of byzonderen nadruk verziert, waarin veelen zich zeer te buiten gaan. Hy verklaart met eigenlyke woorden, het geene men anders door het behouden van verbloemde en niet van elk verſtaane ſpreekwyzen en ſierlyke woordwisſelingen ligt verkeerdelyk uitlegt. Van hier ziet men hem ſomtyds nieuwe bepaalingen of omſchryvingen, en eene gansch andere wyze van behandeling der zaaken aanneemen en volgen. En, ſchoon hy de ganſche Christelyke leere van harte gelooft, bedient hy zich echter van zyne vryheid in het uitkiezen van de beste en hem althans meest voldoende bewysredenen, niet volgende de gewoonte van hen, die meer op de menigte, dan op de bondigheid der bewysredenen ſchynen geſteld te zyn, en daardoor aan de goede zaak van den Godsdienst, dien zy in verdenking brengen, veel nadeels doen. Hy is hier Wysgeer en Criticus, wel degelyk onderſcheid maakende tusſchen het geene enkel op gisſing en algemeen aangenomene bepalingen ſteunt, en tusſchen de waarheid zelve, die in het bewyzen vooral moet in 't oog gehouden worden. Hy neemt niets aan dat tegen de gezonde reden ſtrydig ſchynt; hy omhelst geene verklaaring van woorden en ſpreekwyzen uit de gewyde Schriften, welke hem voorkomt tegen de vaste regels der uitlegkunde aan te loopen, of ſchoon 'er niemand aan getwyffeld hebbe. Ook is hy

aan zyne voorheenen aangenomen denkbeelden niet zo ſterk gehegt, of hy is datelyk gereed van gevoelen te veranderen, mids hem daartoe voldoende redenen gegeven worden, vooral in zulke gevallen, waarin het niet op de voornaame hoofdzaak aankomt. Hy zondert namelyk de zaak van den Godsdienst zeer nauwkeurig af van menschlyke gevoelens of kerkelyke beſluiten over den Godsdienst. Hy is 'er dus niet voor om enkel de woorden zyner Meesters te bezweeren, of met een ingewikkeld geloof zich te binden aan leer-begrippen, kerkelyke uitſpraaken, of algemeene geloofsleuzen; maar hy onderzoekt vry of alles wel ſtrookt met de waarheid en bovenal met de geboden der Heilige Schrift, en deeze alleen volgt hy (*a*).

§. 6.

Om evenwel dit aangepreezen gebruik der vryheid tot geen weeldrige losbandigheid te doen ontaarten, moet men hierin zedig en gematigd te werke gaan. Het

(*a*) Ik wil dit niet zó opgenomen hebben, als of zy, die zich aan deeze of geene openbaare kerk-belydenisſen verbonden hebben, wel deeden met, zo lang zy voorgeven hiermede in te ſtemmen, evenwel geheel anders over den Godsdienst te denken of te ſpreken. Voorwaar byaldien iemand een gevoelen koestert ſtrydig met de algemeene belydenisſen, aan welke hy om gemaakte verbintenisſen gehouden is, dien zal het niet vry ſtaan dat gevoelen ſlegts met Schriftuurtaal te bewimpelen uit vreeze voor nadeel in eer of beſtaan; en hy zal ook niet kwalyk nemen konnen, dat zyn gevoelen, als ſtrydig tegen de aangenomen leere, niet goedgekeurd wordt, ſchoon het, volgens zyn inzien, uit de H: Schrift gehaald zy. Die zich aan deeze banden verbonden heeft, moet ook, zo lang zyn geweten 'er niet tegen opkomt, overeenkomstig dezelven ſpreken. Kan hy dit niet langer doen, dan is het beter dat hy zwyge, en eene andere gemeente opzoeke, waarmede hy nader overeenſtemming zal kunnen vinden. Verg: *J. D Michaëlis* in *Comp. Theol. Dogm. Præf.* p. 20. en *Inleiding in 't N. T.* Th. I. p. 709, 710.

Het is te bejammeren dat de bedorvene geſteltenisſe onzer natuur ons zo ligtelyk van onze voorrechten, die waarlyk zeer groot zyn, een misbruik doet maaken. En hierover ſtruikelen niet zelden zelfs de gelukkigſte verſtanden. Dan dit moet men vooral in 't ſtuk van den Godsdienst vermyden, indien wy geen glibberigen maar een effen weg willen betreden. Het gewigt en de moeielykheid der zaaken raadt ons hier vooral aan zedig en bedaard te zyn. Want hier wordt over Godlyke zaaken gehandeld. Maar nu moet men zich bovenal eerbiedig gedragen in alles wat tot het Opperwezen behoort. Hier moet alles daar heenen gerigt worden om God opregtelyk te eeren, en in zyne gunste te ſtaan, waarvan al ons geluk afhangt. Het kan derhalven niet dan ten uiterſte verderflyk zyn door eene ongetoomde dartelheid van een weeldrig verſtand zich van het regte ſpoor te laten verwyderen. Daarenboven zyn hier alle dingen des te moeielyker, naar mate zy voor onze zinnen afgelegener zyn, en ons eindig begrip meerder te boven gaan, waaromtrent wy dus ten hoogſte verpligt zyn onze zwakheid te erkennen, en niet wys te willen zyn boven het geene wy vermogen. Bovenal moet men hier verbannen eene al te groote nieuwsgierigheid om de redenen en ſamenhang van alles in Godlyke of Hemelſche zaaken te willen doorzien, en als op een hair af te beoordeelen. Zy ſtellen zich te veel voor, die waanen dat men door te onderzoeken en te beoordeelen alle zwaarigheden zo geheel en al wegnemen kan, dat 'er

geen twyffel overblyve. Men behoort in dit ſoort van zaaken niet te fyn of diepzinnig te willen redeneeren. Men moet toch nu en dan bekennen, dat men eindlyk tot die paalen en perken der menschlyke natuur komt, welken te overſchreden zelfs aan de geſlependſte vernuften niet gegeven is. Het voegt derhalven met een vredig gemoed het hier by te laten, en ſtil daarin te berusten.

§. 7.

En het is niet alleen in het gebruik der reden, 't welk, met vereischte omzigtigheid aangewend zynde, ons van uitgebreiden dienst zyn kan, zelfs in het beoordeelen van de leere des Geloofs dat men met de grootſte bedaardheid en bezadigdheid moet te werke gaan, maar (κατ' ἐξοχήν) by uitſtekendheid in het onderzoek en de beoeffening der gewyde Schriften. Deeze mag men, om zo te ſpreken, met geene onreine handen aanraaken. Hierin zal de zo heldere fakkel der Taal- en Uitlegkunde, die vooral in deeze eeuw haar heerlyk licht zo wyd en zyd verſpreidt, ons de uitmuntendſte diensten konnen bewyzen, waarvan men, naar mate de beoordeelkunde zuiverer te werk geſteld worde, meer nuts en voordeels te wagten heeft. Dan hier moet men ook vooral de vryheid niet in een volſlagene losbandigheid veranderen. Kan in menschlyke Boeken of Geſchriften het misbruik van de hoogere Critique, die ons anders zo buitengemeen veel waard zyn moet, niet geduld worden; is de vermeetele redeneertrant niet te verontſchuldigen van hun, die

die ſnoeven dat in de oude gedenkſtukken alles kan uitgemaakt en op een effen voet gebragt worden, en die zelfs willen gehouden worden als of zy alle byzonderheden die daarin voorkomen door en door verſtonden: Hoe veel meer moet het dan eene grove fout of zelfs misdaadig gerekend worden met de allerheiligſte boeken op die wyze los en baldadig om te ſpringen. Die hier omtrent den waaren zin van alle byzondere voorſtellingen dezelfde zekerheid en klaarheid zoude willen vorderen, zou waarlyk de grootſte blyken van zyne onkunde en onbezonnenheid geven. Ik behoeve nu niet eens meer te reppen van de zaaken zelve, in deeze boeken vervat, waaronder veele zyn, die te hoog loopen voor het menschlyk verſtand. Men moet toeſtaan dat de gewyde Schryvers van dit alles in gewoone menschlyke taal ſpreken. Want 'er kan aan deeze of geene taal in 't byzonder geene heiligheid toegeſchreven worden, die waarlyk geene derzelven eigen is. Maar hoe zyn nu die boeken tot ons gekomen, en in welke taal geſchreven? Zyn ze zonder eenige drukfout of eenig gebrek in alles, van hand tot hand overgeleverd? Ik denk niet, dat 'er iemand in deeze verlichte eeuw zal gevonden worden, die dit durft ſtaande houden. Dit zou eene onverdraaglyke onweetendheid, of onbeſchaamde ſtoutheid wezen. 'Er zyn reeds eenige duizenden van onderſcheiden lezingen in beide Testamenten verzameld, en geleerde Mannen doen nog zeer veel werk om andere, die 'er nog meer zyn mogten, op te zoeken,

des

des de vermetelheid der zulken zeer te wraaken zy, die in weerwil hiervan, zonder oordeelkundig onderzoek der ware lezing, overal de algemeen aangenomene lezingen, die niet anders zyn, dan de lezing van eenige weinige afſchriften, of van een enkele uitgaave daarna vervaardigd, nog ſtout verdedigen. Men heeft dit weleer niet ten onregte in *Daniël Whitby*, dien ſterken tegenſtander van *Mill*, zeer doorgeſtreken, wien nogthans zeer veelen toen ter tyd (en ware het naderhand ook niet geſchied!) toegevallen zyn (*a*). Echter mag men zich van het hulpmiddel der Critique niet bedienen om de regte en waare lezingen twyffelagtig te maken of te verdraaijen. De onderſcheiden lezingen doen toch op zichzelven geen nadeel aan de zaak van den Godsdienst, zo als ten overvloede *Mill*, *Bentley*, *Ernesti*, *Michaëlis*, *Kennicott*, *de Roſſi*, en anderen duidelyk bewezen hebben. Maar met die lezingen roekeloos en los om te ſpringen is allerverderflykst, en loopt, het zy dit met een kwaad opzet of uit achteloosheid geſchiede, daar heenen om de leere van den Godsdienst zelf onderst boven te keeren. By voorb: Wanneer 'er een verſcheidenheid van leezing is in ter zaake van den Godsdienst betwiste plaatſen, en de lezingen, in 't een of an-

(*a*) „Inzonderheid heeft *Whitby* den Critici zeer veel aanſtoot gegeven, dat hy zich niet geſchaamd heeft, aan het begin van zyn Geſchrift tegen *Mill* deeze logen te plaatzen: *Lectionem Textus hodierni in omnibus defendi poſſe*," dit was de ſterke taal van den beroemden *L. C. Valckenaar* niet lang geleden der geleerde Wereld ontrukt, in zyne Orat. de *Crit. Emend. in N. T. a literatoribus non adhibenda.* pag. 43 *Ernesti* ſchreef van hem dus: *In toto hoc argumento perinepte verſatus est, et, quantum in ipſo fuit, Scepticismum induxit, mire gratum Pontificiis. Inſtit.* Int. N. T. p. II. C. 6. §. 4. en §. 34.

ander affchrift, ſchoon niet eens van veel waarde, gevonden, ſtoutelyk in den text aangenomen, of ſtyf en ſterk verdedigd worden ter bevestiging van algemeen aangenomene, of daar van afwykende gevoelens. In welk opzigt ter wederzyde van zeer veelen dikwyls gezondigd is, hetwelk ook in *Wetſtein* door *Ernesti* en anderen zeer gelaakt is geworden. Intusſchen moet men hierin het zonderling beſtuur der Godlyke Voorzienigheid met een dankbaar harte erkennen, die wel zorge gedragen heeft dat 'er geen te groote verſcheidenheid van lezing is in plaatſen, die regtsſtreeks tot den Godsdienst behooren, zo dat de voornaame hoofdzaak duidelyk genoeg te haalen is uit plaatſen, op welker lezing geen twyffel valt. 'Er is waarlyk geene ſtudie of beoeffening die moeielyker is, en waartoe meer geleerdheid, verſtand, en oplettendheid vereischt wordt; dan die het beoordeelen der waare lezing betreft, waarvan elk, die dit ſlegts met den vinger aangeroerd heeft, zal bekennen dat 'er veele dingen moeten in 't midden gelaten worden. Daarenboven kan men twyffelen, of wel overal in de uitgaven of voorhanden zynde affchriften de regte lezing gevonden wordt. De Critica, die ſlegts op gisſing ſteunt, wordt niet alleen door de Critici van onzen tyd, voor geoorloofd gehouden; maar hiervan hebben voorlang *Luther*, *Calvyn*, *Piscator*, *Musculus* en *Beza* zich reeds bediend; zelfs hebben onze Nederlandſche Overzetters hier en daar dergelyke gisſingen van geleerde Mannen, ſchoon nergens in eenige affchriften

bewezen, in hunne vertaling overgenomen; gelyk de zo even aangehaalde Heer *Valckenaar* met verſcheiden bygebragte voorbeelden bevestigd heeft in zyne *Animadv. Critic. in loca quædam librorum Sacrorum N. T.* Dat hoe groote omzigtigheid hiertoe vereischt word, hebben zelfs (*viri nolimi tangi*) de allernauwkeurigſte Critici aangetoond. Zeer fraai is hieromtrent het zeggen van *Ernesti*: „Doch dezulken misbruiken de „Critica, of zyn eigenlyk den naam van Critici on„waardig, die zo genegen zyn om gisſingen te maken, „dat, wanneer zy iets niet den eerſten opſlag niet „genoeg verſtaan, zy zich aanſtonds begeven om „zelfs lezingen uit te denken; waarvan en de reden „en de voorbeelden der roekeloze en ongegronde „gisſingen een iegelyk moeten afſchrikken: Want iets „is niet aanſtonds valsch of verkeerdelyk uitgedrukt, „om dat niet elk, zelfs iemand die niet ongeleerd is, „het niet wel verſtaat, en niet gemaklyk verklaaren „kan, of om dat het met de wetten der taale niet „genoeg ſchynt overeen te komen: En niemand moet „zich zo veel rechts aanmatigen van te denken, dat „hy in zulke zaaken niets behoeft te onzien. En „terwyl genoegzaam alle ſoortgelyke gisſingen los en „ongegrond bevonden, en van wyzer Mannen weder„legd zyn, is het de post van een bedaard en ver„ſtandig Criticus niet voorbaarig te zyn in het be„oordeelen, en liever zyne onkunde te erkennen en „te belyden, dan zich met het maaken van verbete„ringen te overhaasten; zo als braave Critici gewoon

„zyn

„zyn zelfs met geſchriften van menſchen te handelen."
Ieſt. Interp. N. T. P. II. C. 10. §. 22. (*a*).

Laat ons daarenboven nog eens den aart der taale nagaan, in welke de gewyde Boeken beſchreven zyn. De taal althans des O. T. de Hebreeuwſche, is bykans twee duizend jaaren verſtorven geweest, en 'er is geen enkel boekje, in dezelve geſchreven, meer overig, behalven de weinige gedenkſtukken des O. T. Zy is dus, ongetwyffeld, zeer bezwaarlyk te verſtaan, zo dat met aanwending zelf der beste hulpmiddelen, die de Ridder *Michaëlis* by een verzameld, beoordeeld, en het regt gebruik derzelven in een byzonder werk, van onbetaalbaare waarde, aangetoond heeft, dikwyls groote twyffelagtigheden overblyven, die niet toelaaten altoos over den zin der woorden een beſliſſend vonnis te vellen. Hoe weinig is ons inzonderheid tot hiertoe van de aloude Hebreeuwſche Dichtkunst bekend; van welker regt begrip, gelyk door *Lowth* en anderen, en wel byzonder onlangs door *Herder*, een man van buitengemeene begaafdheden, hoewel in ſommige dingen hiertoe betrekkelyk, zo het ſchynt, al te ſtout en ſcherpzinnig, bewezen is, zo veele en zo gewigtige dingen afhangen, die dikwyls in het ſtuk van Godsdienst anders verkeerdelyk uitgelegd zyn. Wat nu aangaat de taal des N. T.

voor-

(*a*) Verg: ook *Eichorn*, *Inleiding in het O. T.* T. 2. pag. 227, 228. *Dathe* in *Libris Hiſtor. V. T. Præf.* p. 6. en *not. ad.* II Sam. XXIII. 1-7. *De Roſſi Var. Lect. V. T. Proleg.* §. 32.

voorwaar geen zuiver Grieksch, (dat niemand het Grieksch verſtaande in deeze onze eeuw meer zeggen zal) maar Hebreeuwsch-Grieksch of Hellenistisch, deeze is niet zo gemakkelyk te verſtaan als men wel denkt, en wel door eene ſlegte manier van onderwyzen, daar men de leerlingen in de Griekſche taale met de lezing dezer boeken, als waren die de gemaklykſte van allen, laat beginnen. Doch al die gemaklykheid, waarvan men zo veel opheſs maakt, ontſtaat alleen hieruit, om dat, door de geduurige lezing der overzetting in onze moederſpraak, de meening der woorden en ſpreekwyzen, die namelyk, aan welken wy gewoon zyn, en die het gros der overzetters volgt, ons datelyk voor den geest komt. Doch deeze meening is zeer dikwyls mis, en, om den regten zin der woorden te verſtaan wordt meer dan eene gemeene ervarendheid in de Griekſche en Hebreeuwsch-Griekſche taal vereischt, waardoor het zuiver Grieksch dat 'er in is, van de rest onderſcheiden, en dit met al het overige volgens wettige uitlegregels behoorlyk kan verklaard worden. En om niets te zeggen van de gewoonten der Grieken, Latynen en Hebreeuwen, waarop in deeze boeken gezinſpeeld wordt, of van de in den Hebreeuwsch-Griekſchen ſtyl ingemengde Latinismi, Syriasmi, Chaldeismi, Arabismi en Rabbinismi; de geheele ſpreektrant en redeneerwyze wykt zo verre af van alle boeken die in het Grieksch geſchreven zyn, dat 'er geene gevonden worden, welker vertaaling zo moeielyk is, als die van de boeken

des

des N. Testaments (*a*). En 't is hierom ten hoogſten ligtvaardig, zich te durven beroemen als of men hier alles zó gemaklyk konde uitmaaken (*b*).

§. 8. Uit

(*a*) Boven al is hier der lezinge overwaardig de uitmuntende Verhandeling van *Ernesti, de difficultatibus N. T. recte interpretandi, Opusc. Philol. Crit.* p. 198. en volg: alsmeede eene andere *de difficultate interpretationis Grammaticæ N. T.* ibid. p. 252. en volg.

(*b*) Het geene ik in deeze laatſte paragraaf verhandeld heb, alsmede het een en ander van 't geen te voren is bygebragt, is van dien aart, dat het alleen maar kan nagegaan worden door hun, die tot de oorſpronglyke Hebreeuwſche en Griekſche Schriften toegang hebben. Hetwelk niemand zo opvatte, als of de regte en zekere weg in den Godsdienst alleen voor hun, en dus enkel voor zulke geleerde mannen openſtond. Wyd en verre zy zulks hier van daan! Maar ik beklaag veel meer een algemeen gebrek in veele onderwyzingen in den Godsdienst; want, beſchouwt men den gewoonen trant van redeneeren, van kunstwoorden, ja de ganſche wyze van behandelen, dan ſchynen die leſen alleen geſchikt voor geleerde mannen, en zelfs niet van den laagſten rang, maar voor zulken, die met een meer dan gemeen verſtand bedeeld zyn. Die Hemelſche leere moet onderwezen worden naar de vatbaarheid van elk en een iegelyk, die van de vermogens, ons van boven geſchonken, een goed gebruik tragt te maaken. Dan dit belet niet dat echter de Letterkundigen over het geheel, best over den zin der Heilige Schrift, en dus over den ganſchen omloop en inhoud van den Godsdienst konnen oordeelen. En wien deeze zaak zo zeer ter harte gaat, dat zy 'er 't hoogst belang in ſtellen, en wier omſtandigheden zulks toelaten, dien wil ik met allen ernst aangeraden hebben, dat zy toch van heeler harte zich op de beoeffening der letteren toeleggen, en dus (om nu niets van andere voordeelige vrugtgevolgen, die hieruit voortvloeijen, te zeggen) eene grondige kennis, zo veel mogelyk, tragten te bekomen van eene zaak, die de gewigtigſte van allen is, hoedanig de Godsdienst by een ieder geſchat moet worden. Denzulken dan bovenal, welker byzondere geestneiging daarhenen ſtrekt, of wier ampt dit voornamelyk ſchynt te vorderen, dat zy de gewyde Boeken, in die taale waarin dezelve oorſpronglyk geſchreven zyn, datelyk gebruiken, en die hieruit niet ſlegts de voornaamſte waarheden van den Godsdienst, maar alles wat daarin van denzelven vermeld wordt, nauwkeurig willen overwegen, en anderen daar in onderwyzen; denzulken, herhaale ik, zy bovenal aanbevolen, het gene ik wegens het vry en zedig gebruik maaken van het licht der Letterkunde hier heb voorgedragen. Deezen heb ik voornamelyk den koninglyken weg voor oogen geſteld, welken al wie naar zyn vermogen getrouw bewandelt, die zal, zo ik meene, volkomen veilig gaan in het ſtuk van Godsdienst, en anderen, die uit hunne eigen oogen niet zien konnen, den regten weg wyzen. Wat nu dezulken betreft, die in de geleerde letteren geheel onervaren zyn, deeze, beken ik, moeten veeltal af op het getuigen van anderen

§. 8.

Uit het gezegde blykt, dat men zich van de vryheid, in zaaken tot den Godsdienst betrekkelyk, bedienende, alle vermetelheid en losbandigheid vermyden moet. Men mag hier wel vry te werke gaan, maar tevens zedig en bedaard, op dat men niet ligt wankele in zyn gevoelen, en in 't wilde omdoole. Nooit moet men een voorbarig oordeel uitſpreken, maar veel eer hetzelve opſchorten, over zaaken waar van ons niet genoeg blykt. Dingen, die volkomen zeker zyn, moet men zeer omzigtig onderſcheiden van die, welke alleen zekeren trap van blykbaarheid hebben, en wel toezien, of wy ons op die blykbaarheid, welke zich daarin voordoet, veilig mogen verlaten. Want die zaaken, welker waarheid niet wel buiten allen twyffel geſteld kan worden, maar die de vol-

deren. Maar dit kan veilig genoeg geſchieden, mids zy van 't geen hun overgelaten is een behoorlyk gebruik maaken. Het is ook hun ſchuldige pligt alzins op de gezegde wyze de waarheid vlytig te onderzoeken, en in dat onderzoek alle omzigtigheid en naarstigheid aan te wenden: ook zy mogen en moeten zich met gematigdheid bedienen van de hun verleende vryheid in het beoordeelen van zaaken, die tot den Godsdienst behooren, en alleen volgen het geene op genoegzaame gronden ſteunt. Hunne poogingen zullen niet in alles mislukken, of ſchoon zy tot de bronnen zelve niet komen konnen. Want uit de overzettingen, en uit de verbeteringen door kundige mannen daarin gemaakt, zullen zy wel zo veel vinden, als zy veilig volgen mogen. De voornaame grondwaarheden van den Godsdienst worden toch in plaatſen, welker lezing volkomen zeker is, met uitdrukkelyke woorden klaar genoeg geleerd, welker zin door vergelyking van anderen van ſoortgelyken aart en met den ganſchen ſamenhang van elk en een iegelyk met bedaardheid moet beoordeeld worden. En hier verdient bovenal geroemd te worden de gelukkige eeuw die wy beleeven, waarin door geleerde mannen ook in allerleie levendige taalen zo veel geſchreven wordt, 't geen den min geleerden om den regten zin der gewyde Schriften te verſtaan, en de zaaken daaruit overgedragen meer en meer te bevatten, by uitſtekendheid dienen kan.

volſtrekt ontwyffelbaare zekerheid echter naast by ſchynen te komen, te agtervolgen, tot men meer vastigheid en zekerheid gevonden hebbe, hiertoe behoort eene zekere foort van kloekmoedigheid en ſterkte van geest. Voorts hebbe men aan het geene bondig beweezen is, zich vast te houden, vooral in grondwaarheden, waarmede alles ſtaat of valt. Want hieromtrent moet men wel ernstig onderzoeken of iets tot de voornaame gronden van den Godsdienst betrekkelyk, dan of het min hoofdzaaklyk zy. Zaaken toch van de eerstgemelde ſoort moeten des te bedaarder en omzigtiger behandeld worden, naar mate hierin te dwaalen, of van den weg der waarheid af te wyken gevaarlyker is.

Het is, bekenne ik, eene moeielyke vraag, indien men tot byzonderheden afdaalt, of eenig leerſtuk een grondleerſtuk zy dan niet. Hierin wordt niet zelden met het woord fundamenteel geſpeeld. En van hier worden, naar dat men onderſcheiden denkt, ook doorgaans onderſcheiden zaaken grondleerſtukken genoemd. Sommigen willen alle Godsdienst voorſtellen, die zy meenen waar te zyn, voor grondſtellingen gehouden hebben, daar anderen die naam alleen toeſtaan aan zulke, waarvan men bewyzen kan dat zy met ons eeuwig welzyn in verband ſtaan. Anderen wederom willen hiertoe alleen betrokken hebben die voorſtellen, die met ronde woorden in de H. Schrift ſtaan uitgedrukt, of welker geloove aldaar van ons geeischt

wordt

wordt op voorwaarde van behoudenis. Wat my aangaat, ik maake geen zwarigheid te ſtellen dat men die alle grondleerſtukken behoort te noemen, welke noodzaaklyk boven alle anderen moeten geloofd worden, zal men God op eene redelyke wyze dienen, en eene welgegronde hoope op de Godlyke gunst en eene eeuwige behoudenis koesteren. By voorb: Dat 'er een God is, dat Jezus Christus onze eenige en Godlyke Verlosſer is, dat men zonder gelove in Christus en eenen heiligen wandel, ingerigt naar de voorſchriften der Christelyke leere, op geene behoudenis (of zaligheid) hoopen kan, en andere zaaken meer, welke allen byzonder op te noemen, en nauwkeurig te bepaalen het hier de plaats niet is. Ook wil ik al dat geen wat naar myn inzien tot de grondwaarheden behoort, en anderen zo niet mogt toeſchynen, niemand opdringen. In 't ſtuk van den Godsdienst is het vooral billyk dat elk zyne overtuiging volge (*a*). Maar dit mogen wy te regt van ieder vorderen, dat men met allen ernst onderzoek doe, welke zaaken hier van het meeste aanbelang zyn, en dat elk omtrent die dingen, welke hem als zodanig voorkomen, vooral omzigtig en bedaardlyk handele.

§. 9. Om-

(*a*) Ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοὶ πληροφορείσθω. Rom. 14. vs. 5. En wel te regt zeide Lactantius de Inſt. L. 5. C. 19. „Quis enim imponat mihi neceſsitatem vel credendi quod nolim, vel quod velim, non credendi? Nihil tam voluntarium, quam Religio, in qua ſi animus adverſus, jam ſublata, jam nulla est."

§. 9.

Omtrent dit en alles, wat wy tot hiertoe aangeprezen hebben, zal elk zich te ernstiger en vlytiger toeleggen, wanneer waare liefde tot zuivere deugd in zyn hart ontstoken is, en hy hierdoor steeds wordt aangevuurd om alle zyne Godsdienstige gevoelens in gebruik te brengen en oprechtelyk te beleeven (a). Zo zal toch zyn harte zo wel van Ongodsdienstigheid als Bygeloof afgeschrikt worden. Nooit zal hy iets aanneemen dat tegen de goede zeden of den dienst, die men redelyker wyze Gode verschuldigd is, aanloopt, of zich laten wegsleepen tot het toestemmen van dingen, die slegts overgenomen, maar niet bewezen worden, en welke hy derhalven schroomt zich ten regel van zyn doen of laten te stellen, om dus over de eene of andere zyde niet te zondigen. Alle dartele losbandigheid van weeldrig vernuft, alle misbruik der waare vryheid, zo heilig in den Godsdienst, zal hy verfoeijen. Alle dingen zal hy ernstig onderzoeken, en overeenkomstig met die, welke hy denkt dat tot den waaren Godsdienst behooren, onder geduurige en vuurige Smeekgebeden om den Godlyken by-

(a) Met dat oogmerk zyn ons alle Godsdienstige Waarheden van God bekend gemaakt, om de menschen op te leiden tot de liefde jegens God, en allerleie zo noodzaaklyke als te gelyk heilzaame deugdsbetragtingen. En dus behoort men altoos te onderzoeken, in hoe verre het geene wy in Godlyke zaaken toestemmen daaromtrent loopt. 't Welk iemand niet zo ligtelyk doorziende, heeft hy reden zichzelven te wantrouwen, en moet dus niet aanstonds zyne toestemming geven.

byſtand, zyne ganſche levenswyze vlytig inrigten, en dus de laatſte en luisterryke toekomste des Opperſten Rechters, welken hy zich niet ſchaamen zal dagelyks tot getuige van zyn opregt en waarheidzoekend gemoed in te roepen, onverſchrokken verwagtende, zyn leven gerustelyk doorbrengen, en zich in alle de zegenryke weldaaden van den Hemelſchen Godsdienst onophoudelyk verheugen.

DUS VEEL.

A DISSERTATION

ON THE FOLLY OF SCEPTICISM, THE ABSURDITY OF DOGMATIZING ON RELIGIOUS SUBJECTS, AND THE PROPER MEDIUM TO BE OBSERVED BETWEEN THESE TWO EXTREMES,

BY W. L. BROWN, D. D.

MINISTER OF THE GOSPEL AT UTRECHT.

To whom the honorary prize is adjudged by TEYLER'S THEOLOGICAL SOCIETY.

DEDICATION

A DISSERTATION

ON THE FOLLY OF SCEPTICISM, THE ABSURDITY OF DOGMATIZING ON RELIGIOUS SUBJECTS, AND THE PROPER MEDIUM TO BE OBSERVED BETWEEN THESE TWO EXTREMES.

INTRODUCTION.

I remember to have read ſomewhere in Plato, that every thing ariſes from its contrary. This obſervation ſtruck me, at the time, as Paradoxical and extravagant; and I claſſed it among thoſe fanciful notions, for which that elegant and ſublime Philoſopher is frequently diſtinguiſhed. Subſequent reflexion, however, and the obſervations I have ſince made upon both men, and things, have convinced me that, thò Paradoxical, it is far from being groundleſs, and that the more we examine the natural and moral World, the more we ſhall be convinced of its juſtneſs and ſolidity.

Caſt your eyes over the wide compaſs of nature; you behold viciſſitudes and revolutions following in quick ſucceſſion, and contraries ſpringing up, and balancing each other, with unvarying exactneſs, till, from ſeeming diſcordance, univerſal order and harmony are produced.

In the Moral World, — in every ſphere of human action, — the caſe is the ſame. That one extreme produces another is true even to a Proverb. Fatigue leads to repoſe: Violent paſſion ſoon ſubſides into

a calm: Prodigality often impels to avarice. — Pride is the fore-runner of humiliation. — Licentiousness terminates commonly in Despotism, and Oppression has often been the parent of Liberty: And so, in a variety of instances which it is needless, and would be tedious, to enumerate.

Unhappily for the World this truth is too clearly established by experience. For, men are commonly in extremes, and seldom, in that middle point where truth and justice reside. Even, when they have got into the right path, and have some laudable object in view, their intemperate eagerness in the pursuit, often carries them greatly beyond the point they proposed to reach, on their first setting out. Nay; I don't know by what fatality it happens, that the more laudable the pursuit is, the more of this intemperance, which is the greatest bar to success, and the less of that prudence and moderation, which are its grand instruments, are often to be found. As in the case of a chariot, which catches fire, from excessive rapidity; the mind is often inflamed with an ardour which consumes its energy, and disappoints its expectations: And it would seem as if people had determined to prove how much their practice could contradict their profession, and how exactly their want of judgment, in the pursuit, was proportioned to the importance of the object.

In nothing more, than in the extremes of Scepticism, and Dogmatism, has this propensity of mankind to exceed been evinced. These have divided between them a great extent of Philosophical, and religious, ground, and by their tares, almost constantly choaked the rich crops they would otherwise have produced. When I mention philosophy, however, I should chiefly confine myself to metaphysics and morality; for, in other Sciences, these excesses have been less frequent — and, accordingly, greater improvements have been made. But, in metaphysics, in morals, and in religion, what extravagant contrarieties do we behold!

On the one hand; men believe without evidence, trust without discernment, and maintain without moderation. The clearest, and the most doubtful, the most reasonable, and the most absurd propositions meet equally with their assent, provided they have been handed down from remote ages, or have obtained a currency in the World. With them, an opinion, once adopted, must never be changed, and every opinion must

muſt be adopted which has been eſtabliſhed by preſcription, and is hung round with awful and ſacred trappings.

With a view to avoid this unmanly and pernicious exceſs, others run directly into the oppoſite. They object to the plaineſt and ſimpleſt truths, doubt where there is no ambiguity, and ſuſpect where there is no fraud. They refuſe to aſſent, but upon the ſtricteſt demonſtration, overturn every principle upon which demonſtration can be built, reaſon themſelves out of common ſenſe, and, under pretenſe of arriving at knowledge, involve themſelves more and more in ignorance.

Thus, while many are ſtraining every nerve to ſanction and perpetuate error and ſuperſtition, under the appearance of truth and piety; others are equally active in undermining Religion and truth, under the ſuppoſed appearance of error and ſuperſtition. Both are equally extravagant and foolish, and, between them, the cauſe of virtue and of truth, and together with it, the happineſs of mankind, are continually receiving freſh wounds, from which great pains and patience will hardly recover them.

It were greatly to be wiſhed that ſome adequate remedy could be provided for this evil; and that thoſe branches of knowledge which are both the ſublimeſt, and moſt uſeful, (I mean thoſe which have for their objects the Human Intellect, the conduct of human life, and the perfections and worship of the ſupreme Being) were, at leaſt, put upon the ſame footing with others, and allowed freely to exert their natural energies, unconfined by the fetters of ſpiritual tyranny, and unembarraſſed by the quibbles of ſophiſtical captiouſneſs. The chief obſtruction to this deſireable effect has ariſen from the two extremes we propoſe to treat of in this Diſcourſe. — To remove this obſtruction, therefore, one principal ſtep will evidently be, to contribute to the exploding of theſe extremes, by evincing their folly.

No Queſtion can, of conſequence, be more important than that which you have propoſed, Gentlemen! to the diſcuſſion of all who have any portion of abilities, or leiſure. — Led more by the importance of the ſubject, than by any perſuaſion of our own capacity, we have alſo ventured to transmit to you what occurs to us upon it. Conſcious we muſt enter the liſts with many of ſuperiour pretenſions, we preſume not to

aſpire at the honour of Victory. At the praiſe, however, of contributing our mite towards a laudable purpoſe, we freely confeſs we aim, nor ſhall we apprehend a diſappointment before ſuch equitable and candid Judges, who, wishing to promote truth and virtue, themſelves, will not withold their approbation from thoſe who enter into their views, and ſecond their endeavours, altho their merit ſhould conſiſt in goodneſs of intention alone.

Relying, therefore, on your candour and indulgence, we deſign to treat the ſubject in the following manner, analogous to that, in which it is propoſed.

In our firſt part, we ſhall evince the folly of Scepticism in different views. — In our ſecond, point out the abſurdity of Dogmatizing on Religious ſubjects. — In our laſt, endeavour to ſtate the proper medium to be obſerved between theſe two extremes. Each of theſe parts ſhall be ſubdivided into Sections, which will unfold themſelves in the courſe of the work, according to the Branches of the ſubject of which they treat.

PART. I.

Of the Folly of Scepticism.

In order to behold, in the cleareſt light, the folly of Scepticism, it will be proper to give ſome hiſtorical account of its riſe and progreſs; to ſtate its various complexions and claſſes; to aſcertain its general nature; to conſider the principles in the human mind from which it ſprings, — The objects it has in view, — The effects with which it is probably, or actually, attended. Having, thus, obtained clear and diſtinct notions of its ingredients and qualities, we hope it will be acknowledged to be foolish in the extreme.

SEC-

SECTION I.

Riſe and Progreſs of Scepticism.

As, from the Greeks, all Philoſophy has been derived, ſo, from them likewiſe proceeded the abuſes of Philoſophy, and the evils they occaſion. It is well known, that, when Socrates aroſe, the province of philoſophizing was entirely occupied by the Sophiſts —— a Set of men, whoſe preſumption could, in many reſpects, be equalled only by their ignorance. Filled with indignation at their arrogance, and deſirous of advancing the intereſts of truth and Virtue, that great Philoſopher ſet himſelf to oppoſe them. For this purpoſe, he adopted a method the very reverſe of what they purſued. He pretended to affirm nothing himſelf, propoſed queſtions for their ſolution, reduced them, on many occaſions, to inſuperable difficulties, and obliged them to confeſs themſelves ignorant of what they vainly boaſted they knew to the bottom. By their embarraſement, he wanted to eſtabliſh the neceſſity of inquiry and inveſtigation, before opinions, or ſyſtems, were adopted. He was ſo far, however, from aiming to eſtabliſh that Univerſal Doubt, which poſteriour Philoſophers inculcated, that, with regard to the moſt important branch of Philoſophy, namely the Science of Morals, (to which he chiefly directed his attention) he laid down, and maintained, the moſt poſitive and invariable precepts.

The principle, nevertheleſs, which he adopted as the guide to ſound knowledge (and which wen properly limited, is without doubt, of ſingular utility) I mean the conviction of the weakneſs of the Human Intellect, was puſhed to a moſt extravagant length, by many of thoſe Philoſophers who diſtinguiſhed the Schools derived more immediately from his. — Plato, his Diſciple, tho far from Sceptical in the general tenour of his philoſophy, yet, ſeemed frequently to favour uncertainty,

by defending both ſides of a Queſtion, and leaving it, at laſt, undecided. But, this abuſe was carried to the greateſt degree of extravagance by the *Middle Academy* founded by *Arceſilaus*, whoſe grand Principle was, that both Reaſon and ſenſe were deluſive, and that true Philoſophy conſiſted in embracing no opinion, but in being equally diffident of all.

Into theſe Sceptical principles the Philoſophers of this ſchool (*a*) ſeem to have been led, not only by the abuſe of the Socratic principle of the neceſſity of Doubt, in caſes where evidence is not ſufficiently full, or clear, but alſo in imitation of Pyrrho of the Eleatic ſchool, who flourished abot the thime the *Middle Academy* was eſtabliſhed, founded the Sceptic Sect, ſo called from the greek word σκεπτομαι (to ſpeculate) and, by his ſingular aculeneſs and eloquence, had widely diſſeminated his opinions.

It is well known to what a fatal degree he extended Scepticism, not only denying the exiſtence of truth, but taking away all difference of right and wrong, of Virtue and vice, and referring all moral diſtinctions to the arbitrary inſtitutions of civil governours, and to the mere conſiderations of utility and convenience.

To any one, however, who conſiders, with attention, the ſteps by which this pretended Philoſopher was led to embrace, and inculcate, ſuch extravagant opinions, it will be evident, that they are to be referred to the ſame cauſes which operated in the *Middle Academy*. —— Pyrrho had been frequently preſſed by the cavils and Sophisms of the Logicians, and thougt that the readieſt method of getting rid of their Objections, and humbling their arrogance, was, to deny the principles on which their reaſonings were founded, and to aſſert the univerſal obſcurity in which the human Mind was involved. He perceived, at the ſame time, that the differences of ſentiment among the Dogmatiſts were ſo great, and ſo multiplied, that it was difficult either to reconcile them, or to discover truth amidſt ſo much discordance and confuſion. As the beſt method, therefore, of ſecuring compoſure of mind, he choſe the profeſſion of abſolute indifference, and carried it along with him, into common life, to that degree, that he avoided no danger, in his way, and was frequently preſerved only by the vigilance of his Friends.

A

(*a*) See Bruckeri Iliſt. Phil. Vol. 1. De Acad. Med.

A doctrine, however, ſo ridiculous, and fraught with ſuch conſequences, could not fail to attract the indignation, not only of thoſe againſt whoſe Tenets it was particularly levelled, but of every wiſe and good man. It was, accordingly, obliged to obſerve ſome moderation and Decency, and, at laſt, to take ſhelter under the wings of the *Middle* and *New Academies*, whoſe reputation, owing to the ſuperiour abilities of many of their Teachers, was greater, tho their principles were, at bottom, pretty much the ſame.

Hence, if we except *Sextus Empiricus* famous for his *Pyrrhonian Inſtitutions*, we meet with hardly any Philoſopher of note, who made open Profeſſion of Scepticism, from the time of *Æneſidemus*, down to that period, when all the other Schools of Philoſophy were abſorbed by that of Alexandria.

This, altho in appearance alſo annihilated by the predominance of Chriſtianity, not only maintained a conſiderable influence, but even found means, in a ſhort time, to mould the whole Christian Syſtem to its own tenour and complexion. For, many of the moſt eminent Fathers of the Church, having been educated in it, adopted the Platonism it taught, as no unfit commentary on the Chriſtian Faith. To the Alexandrian Platonism, Aristoteles Philoſophy afterwards ſucceded, and, in the dreſs of the Schoolmen, acquired an undivided dominion, during the whole interval from the deſtruction of the Roman Empire to the Revival of letters; maintained a manifeſt Superiority even after ſome of its principles began to be questioned; and, at this day, when the Philoſophy of the Schools is ſuppoſed to be generally exploded, holds no inconſiderable place on the Benches of Metaphyſics, and Religion.

When, in the 16 Century, however, letters were revived, Philoſophy, and every branch of human knowledge, improved, and Religion reformed; among the many advantages, which this happy revolution produced, ſome inconveniences aroſe, as is always the caſe on every great and important Event. Scepticism began to raiſe its head anew, and the ſame cauſes, which had operated its production in ancient, alſo accomplished its reſurrection, in modern, times.

Scepticism extended its ravages to the Bulwarks of Religion herſelf, while it endeavoured, not only to ſap the foundations of Chriſtianity, and to wreſt, from Mankind, the moſt glorious gift of Heaven, but even to deprive the World of its Father. Its invidious audacity can be unknown to no perſon who has any acquaintance with the Writings of a *Schafteſbury*, a *Toland*, a *Tindal*, a *Chubb*, a *Bolingbroke*, a *Hume*, a *Metterie*, a *Gibbon*, and all the numerous Band of Sceptics, which this, and the laſt, age has produced.

While Scepticism has, thus, been employed in attacking the foundations of Morality and Religion, it is ſomewhat remarkable that it ſhould alſo have been called in to defend them. Yet, in nothing more than in this, has the union of extremes been evinced. For, when the Votaries of the Church of Rome plainly ſaw that it was impoſſible for them to hold their ground, when aſſailed by the arms of juſt argument, they endeavoured to turn, againſt their enemies, their own battery. Accordingly, they, who had, at firſt, ſtrenuously oppoſed the freedom of enquiry, endeavoured, at laſt, to push it to the utmoſt length. They ſet themſelves to dispute every criterion of truth, every Foundation of knowledge, every improvement of the Human faculties. In this, it was their deſign to evince the imbecillity of Human reaſon, and its total incapacity to arrive at truth, and, conſequently, the neceſſity of acquiescing in ſome other guide: towit implicit faith in the decrees of the Romish Church, however repugnant to the evidence of ſenſe, and Reaſon, — the futility of which Scepticism had thus established. Of this number were *La Motte Vayer* and the celebrated *Huet*, whoſe inconſiſtency, after having endeavoured in his *Demonſtratio Evangelica*, to eſtablish the Divine origin of Chriſtianity on the moſt ſolid principles of reaſon, was exceedingly glaring. Others of the Romisch Communion aimed at overturning the authority of Reaſon, in order to ſubſtitute, in its place, certain myſtical feelings, impreſſed, as they pretended, by divine inſpiration, and which were the only infallible criteria of right and wrong, of truth, and error. Of this claſs was the famous *Jerom Hyrnhaym*, who carried his Sceptical extravagance ſo far, as to aſſert that he could not be poſitive that *Four did not make ſix, and ſix four; that a whole was equal to its parts; or that a thing could not both be, and not be, at one and the ſame time.* He alſo denied every information of ſenſe, and maintained that the Apoſtles, who ſaw, converſed, and eat with,

For, the Scholastic Philoſophy having proved one principal Bulwarck of the Church of Rome, thoſe, who wished well to Learning and to Religion exerted themſelves to accomplish its fall, and final expulſion. But, when their ſucceſsful exertions had manifeſted its folly, and that of the Religion founded upon it, many, who had not learnt, and were incapable of ſtriking out for themſelves, a better ſyſtem, were left in obſcurity, and doubt. Even the remedy, applied to this evil, rather augmented, than diminished it. For, in order to ſubſtitute to the Scholastic, ſome other method of philoſophizing, the ancients were had recourſe to, and their various ſects, in ſome meaſure revived. But, as the ſame discordance, which was formerly obſervable among them, again ſtruck each attentive and discerning eye, the ſame reſult enſued. — The imbecillity of the Human underſtanding was deplored. —— The *Middle Academy*, and *Pyrrhonism* ſeemed to revive.

Nor was argumentation only employed to expoſe the abſurd Dogmatism of Philoſophers. Ridicule was likewiſe pointed, with ſingular ſkill, and ſucceſs, by many ingenious and ſatyrical men; particularly by *Erasmus* in his *Praiſe of Folly*, and *Cornelius Agrippa*, in his Book on the *Vanity of Science*.

The intention of thoſe learned men, who expoſed the Scholaſtic Philoſophy, and the Religion built upon it, was only to prepare the way for a more rational method of philoſophizing, and for reſtoring the ſimplicity of the Goſpel; and the happy reformation, in part, accomplished their wishes. But, as they had made it evident that, in order to arrive at their deſireable end, implicit belief muſt be discarded, and free enquiry ſet on foot; ſo, others puſhed theſe principles to a length, which they little foreſaw would, in after times, be turned to ſuch melancholy purpoſes, by the moſt extravagant Scepticism. In metaphyſics, and natural Philoſophy, *Bacon* (to whom Philoſophy owes ſo much in other reſpects) *Des Cartes*, and *Malebranche* ſtrongly recommended the utility of *doubt* before any *one principle* was admitted. *Montagne* introduced the ſame opinion into Morals, and, in his Eſſays, often repreſented the foundation of moral obligation, as uncertain and precarious. In this he has had abundant followers, as the Writings of *Hobbes*, *Mandeville*, *Bolingbroke*, *Hume* and others, ſufficiently evince. — Laſtly,

Scep-

SECTION II.

Of the Different Kinds of Scepticism.

Every ſpecies of Scepticism ſeems reducible to the following claſſes.

1) The firſt we ſhall mention is compoſed of thoſe who, convinced by their own experience, and by the Hiſtory of all ages, that Mankind are extremely apt to take up opinions without enquiry or proof, and to imbibe prejudices, before they can underſtand truths; that, moreover, there are many things which exceed the limits of the human capacity; and that thoſe which are leaſt underſtood, are commonly moſt tenaciously maintained — many — I ſay, convinced of all this, inculcate the neceſſity of ſuſpending aſſent till evidence is procured, of making enquiry in order to procure evidence, and of preſerving an unbiaſed mind, in order to enquire with ſucceſs. Such Perſons diſcard not firſt princples, and primary truths, nor ſtrike at the foundations of Religion and Virtue. On the contrary, they fully admit them, and wish only to build on their immoveable baſis. Their grand aim is to guard against error and prejudice, and to induce men to conſider whoſe *Image and Superſcription it bears*, before they receive the *Coin*. This was the Scepticism of Socrates; this was conformable to the name of *Contemplation* which it bears. Such may be called rational Sceptics, and, had no other prevailed in the World, Human happineſs would have been greatly promoted, and much trouble and miſery ſaved. But, as this has prevailed leaſt of all, and ſeen its place aſſumed by other baſtard, pernicious, and ridiculous kinds, it has, of conſequence loſt the name, and muſt not be referred to any of the claſſes to be propoſed in this diſcourſe.

II) Of theſe one of the moſt aſtoniſhing is that, we have mentioned in the concluſion of the laſt Section, which had in view to produce an im-

our Saviour, acquired the certainty of all this, not ſo much by their ſenſes, which might deceive them, as by mere faith.

Theſe Tenets have not been confined to the Roman-Catholick Church; but have been alſo adopted by many fanatical, or bigotted, Proteſtants. Among ſome of them the imbecillity of Human Reaſon to lead to the Discovery of truth, and of our Duty, is a favourite Tenet. Among others, Religion is entirely placed in certain internal motions and feelings, of which they can give no other account, but that they poſſeſs them, and are actuated by their divine ardour, in the ſame manner as the Heathen Prieſts pretended to be inſpired, and exclaimed

Est Deus in nobis, agitante Calescimus illo.

Thus, Scepticism, which originally ſeems to fly with peculiar averſion from the Dogmatical Spirit, has, not unfrequently, like a perſon wandering about in a Labyrinth, returned to the place from which it ſet out, and repoſed in the arms of blind, ignorant, and implicit Faith.

From this account, it appears that Scepticism, no more than that Dogmatism it pretends to attack and expoſe, is uniform and conſiſtent, but is, on the contrary, a fickle, unſettled, and motley thing, varying according to the different views and complexions of its Profeſſors. Its particular kinds we ſhall endeavour to ſtate more particularly in the next Section.

SEC-

SECTION II.

Of the Different Kinds of Scepticism.

Every ſpecies of Scepticism ſeems reducible to the following claſſes.

1) The firſt we ſhall mention is compoſed of thoſe who, convinced by their own experience, and by the Hiſtory of all ages, that Mankind are extremely apt to take up opinions without enquiry or proof, and to imbibe prejudices, before they can underſtand truths; that, moreover, there are many things which exceed the limits of the human capacity; and that thoſe which are leaſt underſtood, are commonly moſt tenaciously maintained — many — I ſay, convinced of all this, inculcate the neceſſity of ſuſpending aſſent till evidence is procured, of making enquiry in order to procure evidence, and of preſerving an unbiaſed mind, in order to enquire with ſucceſs. Such Perſons discard not firſt principles, and primary truths, nor ſtrike at the foundations of Religion and Virtue. On the contrary, they fully admit them, and wish only to build on their immoveable baſis. Their grand aim is to guard against error and prejudice, and to induce men to conſider whoſe *Image and Superſcription it bears*, before they receive the *Coin*. This was the Scepticism of Socrates; this was conformable to the name of *Contemplation* which it bears. Such may be called rational Sceptics, and, had no other prevailed in the World, Human happineſs would have been greatly promoted, and much trouble and miſery ſaved. But, as this has prevailed leaſt of all, and ſeen its place aſſumed by other baſtard, pernicious, and ridiculous kinds, it has, of conſequence loſt the name, and muſt not be referred to any of the claſſes to be propoſed in this discourſe.

II) Of theſe one of the moſt aſtoniſhing is that, we have mentioned in the concluſion of the laſt Section, which had in view to produce an im-

implicit acquiescence in the decrees of the Romish Church. Theſe Sceptics imagined that, by eſtabliſhing the total incapacity of Human Reaſon, and ſuggeſting and exaggerating, to the utmoſt, endleſs cauſes of doubt and uncertainty, they would deprive their antagoniſts of their principal arms, and reduce them to ſilence. Implicit faith in revelation was the only reſource now left; and, as the ſenſe of Revelation could not be apprehended by any Human Faculty, it became neceſſary to receive it, from the voice of the Church, which had acquired the preſcriptive right of determining religious affairs, and to obey it implicitly, and without enquiry. This plan was particularly obſerved in latter times, eſpecially when it was intended to call back Proteſtants to the boſom of the Church.

III) The arguments, which theſe ſuggeſted, are readily admitted, and ſtill more ſtrongly urged by another Species of Sceptics, who, tho they agree with the former in their principles, differ widely in the application of them. Their intention is to make an indirect attack upon Religion. With this view, they aſſume a Sanctified look, and pretend a great Zeal for piety, at leaſt, that they are far from being enemies to it. They inſiſt upon the neceſſity of Reaſons being entirely discarded from Religion. Coinciding, thus, with many of its weak, but zealous, Partiſans, they have an eaſy ſubterfuge, in caſe their infidelity ſhould expoſe them to danger, and they promote their deſigns ſtill more effectually, than if they candidly avowed them. For, by exhibiting Chriſtianity as irrational, they hold it up, to the intelligent part of mankind, as unworthy of God, and pernicious to men; by removing every Standard of Truth, they deſtroy the means of eſtabliſhing its divine authority, and they put it upon a level with every Superſtition, which has disgraced and perverted the Human race. This has been the caſe of moſt of the French Philoſophers falſely ſo called, and of all thoſe Sceptics who, living in countries where the Secular arm is ready to ſupport the decrees of the Church, are apprehenſive of feeling its vengeance.

IV) Where theſe apprehenſions are leſs grounded, *Gentlemen* of this Sect give free ſcope to their Genius and inclination. They ſtep boldly forth, and aim direct blows at Morality and Religion. Endowed with ſhining Talents they burn with the deſire of displaying them; which they think they can do no way ſo effectually, as by queſtioning, under the notion of popular prejudices, truths the moſt firmly eſtabliſhed, and the

moſt

moſt univerſally believed, and expoſing, in ridiculous ligths, whatever is moſt venerable and ſacred. In this manner, they riſe to celebrity, fix the admiration of the ignorant and profligate, and form a party as devoted to them, as ever any religious Sect was to its founder, who ſwallow their paradoxes with implicit faith, and loading, with reproach or ridicule, all who preſume to oppoſe, or even to differ from them.

Of this ſort there are two ſubdiviſions — Firſt, Thoſe who confine themſelves to the rejecting of the Chriſtian Faith, and to the weakening, and obſtructing, the belief of it in the World; but, yet, pretend a Sacred regard for natural Religion: Secondly, ſuch as reject both Religions equally, ſtrike at the roots of all Morality, and inculcate downright Atheism. — The one, indeed, often leads to the other, and experience has ſhewn that many who begun with Deism, made Atheism their termination.

V) Other Sceptics there are whoſe hearts are better than their underſtandings. For, puzzled with difficulties they cannot ſolve, for want either of abilities, or of inſtruction, and unable to diſtinguish certainty from probability, and the different degrees of this laſt, and, thus incapable of ſtating the bounderies of the Human Intellect, they wander in continual doubt, are the more entangled, the more they endeavour to extricate themſelves, — and, at laſt, ſink down in complete and deſperate Scepticism. Of this many inſtances might be adduced.

VI) The laſt ſpecies of Scepticism, we ſhall mention, is that which may be called Scepticism upon truſt; becauſe it is more the reſult of other's ſpeculations, than of people's own. Many, when they hear that Philoſophers, both ancient and modern, have ſtrongly recommended the withholding of aſſent, from any Syſtem of Doctrines; when they perceive, moreover, that there are few points on which ingenious and learned men are perfectly agreed, that the greateſt geniuſes and men of the deepeſt Erudition have, at times, fallen into the groſſeſt errors, and that they themſelves are embarraſſed and confounded on every ſmall exertion of judgment they make; recline on the couch of Scepticism and Indifference, as the only place of reſt for their weak, and unenquiſitive heads.

***

Theſe

Theſe appear to us, at leaſt, the principal claſſes to which Sceptics may be reduced. It was neceſſary to ſtate them, in order to have a clearer idea of the Subject we are treating. We now proceed to make ſome general obſervations on the nature and genius of Scepticism, which may be applicable to them all.

SECTION III.

General Obſervations on the nature and Genius of Scepticism.

From what has been advanced, in the foregoing Sections, it is evident, that Scepticism has been introduced in the ſame manner with moſt other corruptions which have prevailed in the World. It has ſprung from a wiſe and ſalutary principle, pushed to an extravagant and pernicious length. For, any perſon who, unacquainted with its progreſs, ſhould attend only to the original ſignification of the name, and to the objects Scepticism pretends to have in view, could hardly fail to approve and commend it. The Sceptic tells you he only ſeeks to *contemplate* and *enquire*, and to guard himſelf and others from thoſe errors and prejudices which the neglect to exerciſe our rational faculties had engendred. Fair, and ſmiling in appearance, he eaſily captivates the unwary obſerver, and, in fact, impoſes upon him by *names and Sophiſtical cavils*, as much as ever the moſt poſitive Dogmatiſt can do. But, the ſame enquiry and caution, he inculcates, with reſpect to every human opinion, muſt be uſed, with regard to himſelf, in order to prevent that impoſition, which his Sophiſtry would effect, and to diſcover the futility of his pretenſions.

It is then, the general principle of Scepticism (to watever claſs it belongs) to reject every Species of evidence, in as far as it demands the

the complete aſſent of the underſtanding, and to inculcate ſuſpenſe, and uncertainty. What chiefly diſtinguiſhes that Species of Scepticism, which is abſurd and culpable, from that which is rational and praiſe-worthy, is, that, while the latter withholds aſſent only from thoſe opinions which are noth ſupported by ſufficient evidence — an evidence equal to the nature of the caſe, or to the demands of any rational mind — but refuſes not to embrace ſuch as reſt on good foundations; the former rejects both equally, requiring abſolute demonſtration in every caſe, whether it admits of it, or not, and even in ſuch caſes as are ſusceptible of it, denying, or diſputing, thoſe firſt principles on which it muſt be founded.

That there are numberleſs truths, beſides thoſe which are ſtrictly demonſtrable, ſupported by evidence ſatisfactory to every rational mind, both the univerſal experience of mankind will confeſs, and the attributes of the Divine nature completely declare. For, does it not throw a heavy imputation upon the Deity to ſuppoſe him to have beſtowed, upon us, faculties which could be of no ſervice to us, or to exact, from us, duties, the true nature of which we are unable to discover?

External ſenſe, *experience*, and *teſtimony*, tho none of them afford Mathematical demonſtration, furniſh us, in numberleſs caſes, with ſatisfactory evidence, and the conduct of life proceeds upon them with perfect ſecurity, every day. Did we only rely upon their information, we ſhould never err, but always walk upon a ſure bottom. The grand cauſe of miſtake, and of all its dismal conſequences, is, that, in place of their informations, men ſubſtitute the Suggeſtions of fancy, and inveterate prejudice — and the only means of correcting this folly is, to recur to the original principles of our conſtitution, to try, by this ſtandard, prejudice, and imagination, and to reject them, when found repugnant to it. But, this the Sceptic entirely prevents by aſſerting it is impoſſible to know what is the nature of things, what the Human conſtitution, by diſcarding firſt principles, denying every Standard of truth, and, thus, placing folly and wisdom, right and wrong, Religion and Superſtition, on the ſame exact footing.

Moreover, it is incontrovertible that the end of ſpeculation ſhould be the diſcovery of truth. But, Truth can only be diſcovered by evidence; and evidence ſuppoſes ſome fixed and immoveable grounds on which it

can be built, ſome principles which are univerſally acknowledged, and ultimately reſt in the Human frame. Without ſuch axioms, there can be no reaſoning, no inveſtigation of the more remote relations of things, which conſtitutes, whether demonſtrative, or probable, proof.

He, therefore, who inculcates eternal Speculation, and ſuſpenſion of judgment, precludes the poſſibility of arriving at Truth, deſtroys all evidence, and takes the means for the end. He is like thoſe perſons who, after having employed much time and labour in learning a language, never think of profiting by the knowledge contained in the Books that have been written in it, but content themſelves with knowing a few ſignificative ſounds, without attending to the ideas they have been employed to ſignify.

Thus, the Sceptic not only misunderſtands the end of *Scepticism* or *Speculation*, but alſo deſtroys the very poſſibility of his own favourite Syſtem of *Speculating*. For, without axioms, without primary truths, what ſpeculation can be carried on? *Senſation*, *reflection*, *reaſon*, are uſeleſs faculties. Action, which, in man, is the reſult of them, muſt be ſuſpended, and our ſpecies reduced to a State worſe, than that of the Brutes, which have, at leaſt, firm and unvarying inſtincts to direct them.

Hence, however Philoſophical in appearance, nothing can be leſs ſo, in reality, than Des Cartes grand maxim, which is the Foundation-Stone of Scepticism — „That we muſt begin with doubting of every thing, in order to arrive at ſolide knowledge" — For, if we take nothing for granted, we cannot proceed one ſingle ſtep, but muſt remain in perpetual darkneſs. If, on the contrary, we have once ſettled original principles, and carefully follow their direction, neither ſtretching them farther than they will go, nor preſſing them with more than they will bear — we have got poſſeſſion of a clue which will lead us thro' the Labyrinth of uncertainty, and bring us into the open and fertile fields of truth, certainty, and happineſs. — Without this clue, we muſt wander hopeleſs of an exit, and, overpowred with disappointment and fatigue, ſink down Victims of the monſter Deſpair!

To Scepticism, thus conſidered (and this general character belongs to every ſpecies of Scepticism, excepting the firſt, enumerated in the preceding

ceding Section) the moſt abſurd Dogmatism is, in ſome reſpects, preferable — in as much as it is better to be in poſſeſſion of ſome portion of Truth, than never to poſſeſs any at all.

Upon the whole; it is evident that, however much the Sceptic may pretend to be an enemy to prejudice and errour, he is, in reality, their greateſt friend; ſeeing he removes every arm by which they may be attacked and confuted. To him the beſt atteſted truths are on the ſame footing with the moſt palpable falſehoods, the cleareſt demonſtrations with the moſt arbitrary Hypotheſes. Affecting the higheſt reſpect for knowledge, and Science, and Truth, he offers them the moſt outrageous injury — Profeſſing the moſt perfect liberality of ſentiment, he is actuated by the narroweſt principles. — Principles, do I ſay? his principle is to have no principle, his Creed, to have no Creed, his Science, the moſt profound ignorance. Accordingly, we have already ſeen that Scepticism, and the moſt conſummate Bigotry have, more than once, joined hands, and maintained the ſame cauſe: — and of this more hereafter.

Abſurdity, and folly, thus, accompany every ſtep of Scepticism. But, in order to illuſtrate this more particularly, we ſhall conſider its abſurdity in its cauſes, in its objects, and its effects on the minds of its profeſſors.

SECTION IV.

Of the Folly of Scepticism conſidered with regard to its cauſes.

To one, or other, of the following cauſes all Scepticism may be referred: A weak judgment; an exceſſive love of diſtinction, a corrupted heart; or Indolence.

make men wish to confound every diſtinction of right and wrong, as vicious propenſities, confuſion of conſcience, and deep-rooted prejudice. He, who is convinced that, if virtue and vice are properly claſſed, the moſt honourable claſs will not be aſſigned to him, naturally wiſhes to take away the diſtinction; and he, who knows that the Standard of Truth will neceſſarily expoſe the futility of his prejudices, will be fain to perſuade the World that there is not, and never has been, any ſuch Standard. Hence, a hundred Sophiſtical arguments ſtart up, like flies corrupting honey, to confute the cleareſt dictates of reaſon, and the ſtrongeſt ſuggeſtions of conſcience.

In nothing has this been ſo evident, as in the attacks of Sceptics upon Chriſtianity. — As often as I conſider the blaze of evidence with which that Religion is ſurrounded, as well as its admirable tendency to promote the happineſs of mankind; I have found it utterly impoſſible to reconcile, with any principles of probity, the eager Zeal of many Sceptics to undermine, and overturn, it. — Were it leſs friendly, than it is, even to the temporal intereſts of men; — had it a ſmaller tendency to promote peace and harmony in the World — were its enemies leſs eager to deſtroy its doctrines, and to propagate their own — did they reſt ſatisfied with ſimple infidelity, without ſtraining every nerve to draw over others to their Sentiments — their conduct might rather be pitied as an error, than ſtigmatized as a crime; at leaſt, the utmoſt of their blame might lie in neglecting to examine, or a miſapprehenſion of ſome of its doctrines. But, when we behold them exerting a degree of Zeal which the greateſt Enthuſiaſt cannot exceed, in order to ſubvert a Religion, whoſe moral, and benevolent, nature they themſelves have often confeſt, cannot but admire, and can ſubſtitute nothing that can equal; ſhall we not be warranted in calling their Scepticism, in the Language of the Sacred Scriptures, *an evil Heart of Unbelief*. On what can it, in this caſe, be founded, but on a vicious Temper, which prompts to aim at overturning what they have unhappily made it their intereſt ſhould be falſe, and which has ſhaken of all regard for the higheſt concerns of mankind.

But, of all cauſes of Scepticism, this is certainly the weakeſt, as well as the moſt odious. For, will the cavills and Sophiſtry of men alter the nature of things, or confound what are eternally different? Will their

their aſſerting there is no Standard of Truth, no rule of duty, exempt them from the punishment of having wilfully violated the one, and rejected the other? As well might one ſuppoſe that, by ſhutting his eyes, or walking into a Dungeon, he annihilated light. — Would it not be a much more rational ſcheme, to employ their faculties in the discovery and Study of truth, and in the Reformation of their lives according to its precepts? In this manner, they would render it no longer their intereſt there ſhould be no moral obligation, nor rule to judge the violation of it, but, the Scales having fallen from their eyes, they would acknowledge its ſolidity, and exult in the proſpect of the happineſs which is raiſed upon it.

Laſtly, the ſource of Scepticism with many is Indolence. Altho they have the faculties neceſſary for discovering Truth, they cannot give themſelves the trouble. They are told that Philoſophers and Divines differ upon almoſt every article. They are too lazy to attend to their opinions, and to the arguments which ſupport them, and to decide, and chuſe. No; this would diſturb their Epicurean repoſe. They, therefore, *ſleep on, and take their reſt*, ſtill pretending to ſuſpend their aſſent, till complete evidence is procured, and yet, excluding it for ever by their Indolence.

Can any thing however be more abſurd than ſuch a conduct? For, is it not ridiculous, and unbecoming a reaſonable and active Being, to bury, in the grave of Sloth, the nobleſt faculties of nature, to renounce thoſe prerogatives of Reaſon and Liberty which, alone, raiſe him above the Brutes, nay to reduce himſelf to the State of a vegetable! By this indolent Scepticism the very inſtincts, deſires, and propenſities of nature are fixed in eternal chains, by excluding every criterion by which their proper objects, and bounds can be aſcertained.

SECTION V.

Of Scepticism conſidered in relation to its Objects.

What, then, are the Objects of Scepticism? Why? To eſtabliſh univerſal doubt and indifference, to induce men to entertain no opinion with reſpect to any ſubject, and to remain in perpetual ſuſpenſe. And, what can be more abſurd than the very propoſal of ſuch an object? It is, or ought to be, the end of all Philoſophy, to lead to knowledge, wisdom, and happineſs, in the conduct of life. — To eſtabliſh general truths from particular obſervations, and, from confuſion and perplexity, to educe order and certitude. — If this is not the reſult, Philoſophy and Learning are but empty names, and the moſt profound ignorance is equally valuable with the moſt enlarged Science. What do we call the improvement of knowledge, and the refinement of art; but the discovery of facts, relations and circumſtances, which were before unknown, the developement of certain qualities which had, hitherto, eſcaped attention; and the apprehenſion, of certain minute, tho immutable, proportions and connections of things, which either did not ſtrike, or did not affect us. But, do not all theſe imply both original principles to direct us in our enquiries, and fixed and determinate reſults of them? If there is no certainty, there can be no ſuch thing as taſte, as Science, as Duty. All theſe neceſſarily ſuppoſe ſome ultimate principles to which they are referable, and are deſtroyed by Scepticism, which deſtroys theſe principles, and every mean and inſtrument of knowledge. — A Philoſophy this, the moſt abſurd and ridiculous imaginable! Pretending to improve knowledge it eſtabliſhes univerſal ignorance — it ſpreds darkneſs, while it promiſes light, and involves in confuſion, while it offers compoſure and eaſe.

For, ſuppoſing it univerſally adopted; to what a ſtate muſt the human mind be reduced? Plainly, to that which mankind have agreed to be the

the moſt dismal and unhappy of any. — I mean a State of ſuſpenſe. The mind naturally deſires ſome ſettled foundation on which it may repoſe, in ſo much, that, if it has no ſolid, it will content itſelf with an imaginary, one. Whether it inveſtigate truth or purſue pleaſure, whether it exerciſe its Intellect, or its will — in both caſes, uncertainty is, of all States, the moſt unpleaſant. — It ruſhes forward to the deſired object, and, flying over the *glimmering* ſpace of *middle terms*, pants for the clear and certain light of a *Concluſion*.

Now, to this dismal ſtate it is the profeſt deſign of the Sceptic to reduce it. It is his boaſted aim to fetter the human faculties, and conſign them to a Dungeon of Darkneſs, in which, from the minds inſatiable deſire of light, there muſt neceſſarily *be weeping & wailing and gnashing of teeth.* It is his exalted boaſt to crush the keen impulſe of curioſity, which charges thro ſo many difficulties — which bears the burning heats of the torrid, and the petrifying colds of the frigid, Zone — which wears, with patience, the Solitary hour, and waſtes the midnight-lamp in queſt of a new or a clearer Idea, and of more enlarged information. — He wiſhes to extinguish that generous ardour, which enflames the virtuous Soul in proſecution of ſome great and generous enterprize; or of its own improvement, and exaltation, in approaching nearer and nearer to its chief and eternal good. For, if no certainty can be obtained, why be curious, and diligent to acquire it? If no immutable difference between good and evil exiſts, why be ardent to exhibit the one, and cautious to avoid the other? If there is no virtue, no vice; why relinquish ſo many advantages, and undergo ſo many miſeries, for the ſake of that conſcience which is but an illuſion; that eſteem of the good and wiſe, which reſts upon no ſolid baſis; that favour of God for the ſecuring of which no rule can be delivered? —

It is, in fine, the boaſt of the Sceptic, to undermine, by deſtroying Religion, man's moſt ſolid ſupport under the various preſſures of this tranſitory and checquered Scene, to ſnatch, from him, the only true cordial he poſſeſſes when groaning under the ſtrokes of adverſity and affliction; to ſnatch from him the chief ſweetner of all his joys, when, brightened by the ſun-ſhine of proſperity, the proſpect ſmiles around him, and he bleſſes his lot, and the Author of it; and to conſign him, deſtitute and trembling, to the horrors of deſpair. — Can a Philoſophy,

which profeſſes ſuch purpoſes, recommend itſelf a ſingle moment, to any feeling or rational mind? and muſt not folly, as well as inſenſibility, be its conſtant companion?

Let us ſuppoſe it univerſally prevalent — Would human Society be better regulated, or human happineſs better promoted by it? Were people generally convinced that there were no ſure principles, no foundation of moral obligation, or of Religion and Piety, or of the Chriſtian Faith, would they become better friends, better Fathers, better Husbands, Wives, Brothers, Subjects, Magiſtrates, Neigh-bours; in a word, better men? If the anſwer muſt be in the negative; then, it muſt be granted that, of all abſurdities, that is the moſt abſurd, which, under the ſage appearance of wisdom, tends to render men more ignorant, and leſs virtuous than they were before.

Indeed, this ſcheme is ſo repugnant, to the natural feelings of mankind (and this crowns its abſurdity) that it can hardly ever become univerſally prevalent. The truth is, ſtrict Scepticism is impoſſible, even to the Sceptic himſelf. It may go as far as to eradicate, from the minds of many, a ſenſe of the duties of natural, and Revealed, Religion. — It may confirm tyrants and profligates, in their oppreſſion and licentiouſneſs — But, it will never extirpate all ſenſe of right and wrong, never completely ſilence the reproaches of conſcience. Theſe, Sceptics will feel, and *believe* in ſpight of themſelves; and a ſtill voice within them will continually whiſper that their Syſtem is folly, their aſſertions, falſehood, and their objects, deſtruction — while, with reſpect to mankind, in general, their common ſenſe, their neceſſities, their propenſity to aſſociation, their conſcience, their feeling of a divine government will ever prevent them from adopting the Sceptics Tenets, however faſhionable they may be at a particular Seaſon. Fogs and clouds may obſcure the ſky for a few days — but the reſplendent luminary will, at laſt, pierce his way, and Scatter the darkneſs before his rays. —— So, the clouds of Scepticism may prevail for a while. — Yet their prevalence can never be laſting and general, but muſt ſoon be diſpelled by the Steady and glorious lights of nature and Revelation.

SEC-

SECTION VI.

Of Scepticism conſidered in its effects on the minds of its Profeſſors.

We have already ſeen, in a former Section, that Scepticism is commonly founded in prejudice, paſſion, or vice; and, what effects muſt ſuch cauſes produce? What have they actually produced on the conduct of thoſe whoſe breaſt they influence?

In the firſt place, as reſulting from prejudice, the effect is the ſame as in the caſe of the moſt complete Dogmatism. The views of the mind are for ever fixed, and its compaſs limited. As they open, or ſhut, at pleaſure, the inlets of the underſtanding, they never fail to exclude whatever has the moſt diſtant tendency to expoſe, or rectify them. Every object is viewed only thro the medium the mind has coloured for itſelf, and painted, like the windows of ſome Gothic Church, with the figures of its own imagination, and nothing received that is not ſtamped with its own mark.

Beſides, this attachment to prejudiced views of things teaches a wretched and pernicious Sophiſtry — which tortures, into an unnatural conformity, the moſt contradictory caſes, produces a no leſs unnatural diſagreement between others perfectly ſimilar, and, while it rejects the plaineſt, beſt eſtabliſhed, truths, ſets up the moſt ridiculous paradoxes. It can transform right into wrong, and wrong into right, virtue into vice, and vice into virtue, or rather reduce both to a non-entity. — In ſhort, it can alter the nature of things, and make the whole univerſe turn upſide down at its pleaſure, ſearching out, and grasping at, every thing, however improbable, that has any tendency to ſupport its Hypotheſes.

Another effect of Scepticism is, that it renders men very troubleſome, if not very dangerous, members of Society. It is peculiarly unhappy that, like every other party ſpirit (for a party ſpirit it is undoubtedly) it not only enſlaves the mind in which it prevails, but alſo ſeeks to deprive others of their mental freedom, by drawing them over to its ſentiments, and, thus, enlarging the pale of the Sceptics ſpiritual dominion. For, there is not a more proſelitizing Sect, than his, in the World. On this account, if any proſpect is offered of propagating its Tenets, there is nothing it ſcruples to put in practice. — In its eyes, the looſening of the bands of Society, and ſtriking at the pillars of Human Happineſs are matters of ſmall moment.

We are much miſtaken if we think it is only *for* Religion men can be enthuſiaſts. They are alſo enthuſiaſts, and very violent ones too, *againſt* it. Was there ever a zeal more exceſſive, than that which Infidels have, of late Years, diſcovered for the ſubverſion of Chriſtianity. Have we not ſeen them ſearch, with avidity, every muſty record, to draw forth ſome objection or other, which had, ages ago, been refuted? (*a*) Have we not ſeen them penetrate the inmoſt receſſes of nature, to diſcover what the general ſurvey of her Works cannot afford them, viz, the means of overturning the only juſt account of her origin and government? (*b*) Have we not ſeen them employ every cavil, which a captious Sophiſtry could ſuggeſt, every art which a fertile imagination could invent, to diſgrace and miſrepreſent the truth, to load it with fictitious difficulties, and to exaggerate, beyond meaſure, the real? Have we not ſeen a late ingenious Author, whoſe Talents have only been exceeded by his abuſe of them, and his litterary fame by his thirſt to augment it, leave, as his legacy to the World, an attempt to prove it fatherleſs, to throw diſmal darkneſs over thoſe proſpects which Religion had rendered clear and ſerene, and to reduce, to a level with the Brutes, (*c*) thoſe Souls, which ſoar to the rank of Angels?

Such are the ſad effects of Religious Scepticism, and, altho it may be alledged that theſe effects conſiſt merely in ſpeculation, yet, if the actions

(*a*) Gibbon.

(*b*) The Books of Moſes.

(*c*) Hume's Dialogues on Nat. Rel.

ons of men be, at all, governed, by their principles, there is ſurely much danger of ſuch ſpeculations manifeſting itſelf in practice. If it does not, it can only be, becauſe, ſuch perſons are inconſiſtent — which is urging a very poor plea for their Philoſophy; ſeeing what excuſes their conduct, condemns their principles, when it is alledged, as their happieſt circumſtance, that they appear not in action.

Indeed, what confidence can be had in perſons of ſuch a profeſſion, or what ſecurity can Society have for their good behaviour? Plainly none, but this, that, as men are often worſe than they appear, ſo, they are ſometimes better — which is rather a tottering ground to build upon. I will not maintain that all infidels are diſhoneſt men. Experience has ſhewn the contrary in common life. But, this I will maintain, that, ſeeing one ruling paſſion, whatever it be, can carry men ſuch fatal lengths, whenever their neighbour's property, bed, or reputation ſhall become the object of another ruling paſſion, I can ſee no great bar to their indulging it.

Further, as this Temper is extremely pernicious in its influence, ſo, it is extremely difficult to be corrected. In other vicious habits, where the cauſe of the evil lies in the exceſſive ſtrength of ſome particular paſſion hurrying the Soul away, as with a whirlwind, and, for the time, chaining down diſapproving reaſon, the underſtanding, after the tumult has ſubſided, is left in poſſeſſion of its own natural views of things, and, of conſequence, in a condition to rectify the unlawful propenſity, by which it had been, for a ſpace, overpowered: And to this it is prompted by that remorſe which ſucceeds every vicious indulgence reſulting from paſſion, and not from prejudice.

But, in the caſe now before us, the underſtanding itſelf is corrupted, and, conſequently, all means of reformation cut off, as long as this corruption continues. Erroneous views are adopted as well-grounded ſpeculations, prejudices, as principles, abſurdities, as maxims. — The whole order of the Intellect is changed, and, from a habit of cavilling, giving, at laſt, full credit to his own reveries, the perſon acts and reaſons wrong, not from the fumes of appetite or paſſion, but from the coolneſs, and compoſure of Syſtem.

Hence,

Hence, refer him for conviction to principles univerſally admitted, he rejects them without ſcruple — repeat to him the general voice of mankind — he treats it as a vulgar prejudice — adduce to him the ſtrongeſt teſtimony — he regards it as a partial, and unfair, account. Ply him with all the force of argument, his Sophiſtry ſupplies him with evaſions to every thing you can urge. Admit his own ground, for a moment, he immediately ſhifts it, and, to ſhun your purſuit, runs thro the hundred mazes of cavil and chicane. — When, almoſt come up with, and ready to be caught, if poſſeſſed of any talent for ridicule, he employs it to ward off the deadly blows of ſerious argument. — If even this, by being turned againſt himſelf, ſucceeds ill, his laſt reſource will be had to any thing whatever, rather than yield to conviction, honeſtly confeſs an error, and diligently reform it. For, be its cauſe what it may, it is certain that men are much more averſe to acknowledge an error, than a fault, to be convicted of abſurdity, than of vice.

But, what renders Scepticism more incorrigible is, that this invincible obſtinacy is wonderfully concealed from the perſon whom it characterizes. He imagines that this defect can only be imputed to thoſe who contradict him, and whom he denominates pedantic Dogmatiſts, while he himſelf is quite moderate and reaſonable. His underſtanding, thus, totally obſcured, is buſied, not to reſcue him from error, but to confirm him in it; not to guide him to truth, but to exclude it from him for ever. — Melancholy deluſion! which flatters with light, when all is darkneſs, and cries *peace! peace! when there is no peace!*

All this is particularly the caſe with religious infidelity. Here, many circumſtances concur to rivet men in their prejudices, and even to preclude every moral probability of their removal. Before infidelity can be contracted in a Chriſtian Country, a great deal muſt be got over. The force of Education — the ſtrength of the Chriſtian Evidences — the natural dictates of the heart itſelf — all theſe muſt be ſtifled e're *an evil heart of unbelief* can be ſuperinduced: And, when it is ſuperinduced, its former obſtacles become its chiefs ſupports. For, as every ſtep of a vicious progreſs adds boldneſs to the offender, ſo, the higher Scepticism riſes, the firmer, and more obdurate does it become. As, in Religion, therefore, both the importance of the object, and the validity of

of the Evidence, are, of all, the greateſt, there can hardly remain any means of conviction; if theſe are undervalued and rejected. For, then, the very danger of being in the wrong, which ſhould contribute to produce converſion, often becomes a powerful mean of ſtrengthening the deluſion. As if the way to avoid a precipice was to blind the eyes, and walk reſolutely towards it.

Pride, likewiſe, and the ſhame of acknowledging ſo egregious an error, and of retracting all the unfair repreſentations, all the ridiculous pictures of Religion, which infidels commonly delight to exhibit — ſteps the moſt mortifying to ſelf ſufficiency — powerfully conſpire to keep the eyes for ever ſhut, and to prolong the deluſion, till Death involves them in a night, on which no day ſhall ever riſe. Hence, the Sacred Scriptures very juſtly aſſert, that, if a man *believe not Moſes, and the Prophets* i: e: The evidences on which Religion is already founded, *neither will he believe, tho one ſhould riſe from the dead.*

From this deduction it is evident that there are two ſtriking inconſiſtences into which Sceptiſism naturally falls.

1) Tho obſtinate to exceſs, and averſe to conviction, it is, on occaſions, of all Tempers, the moſt credulous. Whatever ſeems to favour its own paſſion, or prejudice, however improbable, nay, ſelf-contradictory, it admits whithout heſitation, or ſcruple, treats with the profoundeſt reſpect, and cheriſhes with the moſt indulgent fondneſs. Having been all doubt and diſtruſt in matters of a contrary complexion, it becomes, in this, all belief, and certainty; having *ſtrained at a gnat, it ſwallows a camel*; and having rejected the plaineſt truths, and facts the beſt atteſted, admits the moſt glaring abſurdities, and the moſt palpable falſe-hoods. Sceptics to exceſs, in one inſtance, perſons of this character ſeem to endeavour to compenſate it by being childiſhly credulous in another, and, having once forſaken the middle point of Truth, vibrate continually between the two extremes of error. (*a*)

Thus,

(*a*) Many, who reject the Authenticity of even the Hiſtorical Books of Scripture, make no ſcruple to believe that men firſt walked upon all four, or even were provided with long tails, till the progreſs of civilization taught them to ſtand upright, and lopped off their poſteriour appendages.

*****

Thus, it is evident, that bigotry and infidelity, of all things in the World, apparently the moſt inconſiſtent, are, at bottom, very cloſely allied. They are both obſtinate, and narrow-minded. — They both conceive themſelves alone poſſeſſed of wiſdom and probity, and ſtigmatize every other opinion with the odious titles of knavery, or folly. They are ever introducing their own favorite Topics, evincing the ſolidity of their Syſtem, as if affraid it ſhould not be ſufficiently acknowledged, and connecting it with every thing in which they are concerned. As bigots have cant-words or phraſes which they continually introduce, ſo alſo have infidels. — Enthuſiasm! Fanaticism! Prieſt-craft! are the conſtant ſubjects of their exclamations, and their never varying themes!

The caſe is, that neither bigotry, nor infidelity have any ſincere regard for truth, but are purely a Spirit of Sect, or party, and, therefore, muſt neceſſarily be marked with all the extravagance which that Spirit inſpires.

II) The ſecond inconſiſtency, we hinted at, is the intemperate love of Paradox Sceptics manifeſt, their unabating ardour to eſtabliſh and give vogue to hypotheſes the moſt repugnant to the univerſal feelings of mankind, notwithſtanding they profeſs to diſmiſs all hypotheſis, and to bid adieu to opinion. — What men ſo fond of eſtabliſhing new opinions, of inventing new Syſtems, as our modern Sceptics, and what men ſo laviſh in their cenſures of Syſtem and dogmatizing? What greater inconſiſtency, than to attempt to eradicate every ſentiment, every principle congenial to the human breaſt, to recommend univerſal doubt and indifference, and to declare that Truth lies for ever hid from human eyes; yet, nothwithſtanding, to inculcate the greateſt improbabilities, to endeavour to perſuade men — of what their feelings revolt at, and to deem it ſufficient, to give all this a currency, that they have aſſerted it?

In ſhort, as we find the Sentiments of many religious communities and Sects in perpetual fluctuation, we may obſerve thoſe of Sceptics Purſuing the ſame tenour; in ſo much, that I have always thought their writings were generally the beſt refutations of themſelves. A Perſon, who will read them with attention and judgment will eaſely diſcover, in them, a hundred inconſiſtences.

The

This muſt ever be the caſe with whatever is not ſtrictly conformable to truth, which is itſelf nothing but a conformity to the nature of things. Now, in the nature of things, every part hangs together, and correſponds. Whatever is conformable to this will, therefore, be every where conſiſtent. What is not, muſt, on the ſame account, betray ſome incongruity, ſome ſtriking diſcordance, in ſome part, or other, of the Syſtem.

From all that has been ſaid upon Scepticism — it appears that, tho pretending to a more rational procedure than any other Species of Philoſophy, it is the moſt irrational of all — that, tho it aſſume the appearance of humility, it has more Pride, than Stoicism itſelf; — that, tho it boaſt of Liberality, it faſtens the mind in the fetters of prejudice — and that, tho it inveigh againſt Dogmatism, it is frequently moſt *dogmatical*. For, we have ſeen that it has been often employed to inculcate implicit faith in the moſt abſurd and pernicious doctrines — and how obſtinate, poſitive, and credulous Sceptics are with relation to their own Syſtems. Nay, what is more, the moſt egregious Sceptics, (*a*) have often, on the apparent approach of diſſolution, when they ſaw Death and a future World before them in all their aggravated horrors, been impelled, to embrace the moſt abject Superſtition, in order, if poſſible, to appeaſe an offended Deity: And how? By diſhonouring him in another manner — by an homage unworthy of his attributes, and pernicious to his Creatures. Are not the fancies of children, or old women's tales infinitely more rational, than a Philoſophy productive of ſuch Effects?

PART

(*a*) As was the caſe with the celebrated Lord Rocheſter. The ſtory of the Prince of French Sceptics, lately deceaſed, having made an ample confeſſion of the Romiſh faith, when he ſuppoſed himſelf on his death-beth long before he died, is well known. See alſo a German work entitled „Pontoppidani kraft der Warheit, der Atheiſtiſche und unglauben zu beſiegen, in verſchiedenen Hiſtoriſchen Beyſpielen ſolcher Religions-ſpotter vorgeſtellt, welche ſich entweder bekehret, oder auch ein Ende mit ſchrekken genommen haben."

PART II.

Of the abſurdity of Dogmatizing on Religious Subjects.

Cicero ſomewhere obſerves that, in order to diſcuſs any Subject with propriety, it is firſt neceſſary to have clear notions of the terms in which it is expreſſed. Agreeably to this obſervation we ſhall, in order to evince the abſurdity of dogmatizing on Religious Subjects, 1) Endeavour to ſtate the different ſignifications of Dogmatism, and to define that which we ought to annex to it in this queſtion. 2) Point out its origin in ſelf-conceit, and its repugnance to the firſt principles of juſtice and equity. 3) We ſhall evince its abſurdity as it tends to obſtruct religious improvement. *Laſtly*. We ſhall ſhew that it has produced every corruption of the Chriſtian Faith.

SECTION I.

Of the different Significations of Dogmatism.

To Dogmatiſm is peculiarly applicable an obſervation already made, in the firſt Part of this Diſcourſe, that many things extremely good and beneficial in their original and unadulterated State, grow quite the reverſe when puſhed beyond it. If we conſider the primitive ſignification of the word, by *Dogmatism* is only meant, the holding ſome particular opi-

opinion, or Syſtem of opinions, in preference to any other. Accordingly, in ancient times, every Sect of philoſophers, the Sceptics and thoſe of the Middle Academy excepted, were called *Dogmatiſts*, becauſe each of them embraced, defended, and taught a particular Syſtem of its own.

Now, it is evident, particularly from what has been ſaid in the firſt Part of this Diſcourſe, that this, ſo far from implying any thing wrong and blame-worthy, is not only right, but even unavoidable. No man, who has the uſe of his reaſon, but muſt form ſome judgment, or other of the perſons and things around him, and, if the Subject be complicated to which he directs his attention, make certain combinations of ideas, or adopt thoſe which have been made, with regard to it, by others; that is, in other words, *a Syſtem*. To be able to form ſuch digeſted Schemes is what chiefly diſtinguiſhes the philoſopher, and, indeed the ſenſible man, from the ignorant and illiterate. The grand point is not, to relinquish Syſtem altogether (which would be to relinquish the exerciſe of reaſon, and a plan of conduct) but to compoſe our Syſtem upon juſt principles, allowing its parts neither too great, nor too ſmall, a proportion, and directing them all to a juſt and rational reſult.

On this account, I have often been ſurprized at the little diſcernment of thoſe who wish every notion of Syſtem diſcarded from Religion. They certainly push the matter too far, and aim at introducing into this, what exiſts in no other, Science whatever. On every other Subject, we find ſome regular ſeries of opinions adopted, and maintained; and Philoſophers claſſed, according to that which they favour. In Aſtronomy, the *Ptolomean*, the *Copernician*, the *Carteſian*, the *Newtonian* Syſtems have Succeſſively prevailed. In Morals, *Self-love*, — *Benevolence*, — *Reaſon*, — *the will of God* — *the Nature and fitneſs of things*, — *a Moral ſenſe* have all been laid down as the foundation of Moral obligation, and characterized ſo many different Syſtems.

The caſe is the ſame in Religion, where indeed this propenſity *to Dogmatize* has been moſt miſerably abuſed. But, becauſe a thing has been abuſed, it is abſurd to condemn the proper uſe of it, eſpecially if, (as we have ſeen in the preſent caſe it is, that uſe is unavoidable.

As the abuſe, however, has been much more frequent in Religion, than the uſe itſelf, and as thoſe religious opinions which have been the worſt digeſted, and moſt haſtely taken up, have been moſt commonly maintained, and diligently propagated; on this account, the term *Dogmatism* ſeems, at preſent, to have three principal ſenſes. 1) It ſignifies the adopting of opinions without any adequate evidence, or the maintaining of them with ſuch inflexible rigidity, as excludes further information and enquiry. Altho a perſon may have certain grounds for embracing any Sentiment, it may happen that he has not yet conſidered it in all its parts and connexions, and, thus, by further enquiry may acquire new, or more extenſive ideas with regard to it, which may introduce ſome further modification of his belief. 2) *Dogmatism* is made to denote that fond attachment to our own Sentiments which makes us conſider them, as the infallible Standards of right and wrong — and reject thoſe of others as criminal and abominable. On every Subject whatever, there is a ſtrong propenſity in mankind to ſet up their own notions as Rules, and to deny others that liberty they take to themſelves. But, in Religion, this is peculiarly remarkable. Becauſe the object is, here, the moſt important, people are apt to think that their Dogmatism muſt be in proportion, and the very circumſtance, which ſhould render them moſt diffident of themſelves, and open to conviction, has principally made them ſelf-conceited, and obſtinate.

3) *Dogmatism* is often uſed to ſignify that intolerant Spirit which *violently* wreſts from others the rights of conſcience, and impoſes upon them our own Sentiments in an arbitrary, and, as it is called, *Dogmatical*, manner: This is a Neceſſary conſequence of an overweening attachment to our own favourite notions. When men's affections are entirely preoccupied by an object, they can ſcarcely remain in calm and retired ſpeculation. They muſt communicate their Tenets to others, and beſpeak their concurrence. If they procure it not by fair, they are often tempted to ſeek it by iniquitous, means, even by violence and cruelty, and to torture people's bodies, in order to gain their hearts.

In whatever of theſe three ſenſes, laſt mentioned, Dogmatism is conſidered, its abſurdity will be manifeſt, from what we now proceed to deliver.

SEC-

SECTION II.

That Dogmatism is founded in preſumption, and leads to injuſtice.

Any perſon, who has the ſmalleſt reflection, and ingenuity will confeſs that he has fallen into numberleſs errors and miſtakes; that he is liable to be impoſed upon by appearances, and that againſt this nothing but the greateſt circumſpection can furniſh him with any tolerable defence. The reſult of this conviction plainly is, that one ſhould be diffident of himſelf, modeſt, and ready to receive inſtruction; in a word, that he ſhould be no *Dogmatiſt*.

If the contrary of all this take place; if he rashly adopt opinions; if he obſtinately maintain them; if he refuſe to hear the other ſide of the queſtion, or endeavour to cram his Tenets down the throats of others — it is plain that man has no proper notion of himſelf — but is puffed up with the moſt unſufferable pride. Nothing leſs than the notion of his being free from all poſſibility of miſtake can induce him to arrogate to himſelf the ſole right of deciding, and of fixing his opinions as Standards for the World. — What a veil of ſelf-conceit, then, muſt be ſpread before that man's eyes who has never felt himſelf in the wrong, who has never experienced his own weakneſs, never the deceitfulneſs of appearances, nor the folly of yielding to them with too precipitate eagerneſs! This experience, in any one inſtance, muſt, break the ſpell of Dogmatism and diſplay its folly. — For, if a perſon may miſtake in one inſtance, he may in others, and may be falling, when he thinks he ſtands very firm.

It is true, (as we have already ſhewn) that no man can be without his opinions, and Syſtem of Opinions too: Yet, theſe opinions, this Syſtem

Syſtem may be profeſſed with modeſty, and maintained with candour. They ſhould be held as the reſult of our beſt enquiries, not as the dictates of infallibility. They may be maintained as recommended by their ſuperiour evidence — but others muſt be allowed the ſame liberty we take to ourſelves, that of adopting what opinions we pleaſe. Nothing, but infallibility, can juſtify Dogmatism — and, as Dogmatism reſts on ſelf-conceit whatever be the Subject — this foundation of it is doubly conſpicuous in Religion; becauſe the extent and ſublimity of the object may the more eaſily expoſe us to miſtake, at the ſame time that its importance renders it more incumbent upon us to guard againſt being deceived.

As Dogmatism, thus, finds its origin in preſumption, it leads likewiſe to the moſt flagrant injuſtice. For, whatever title any perſon has to form, for himſelf, religious Tenets, or to interpret ſuch as are already eſtabliſhed, the ſame every other poſſeſſes. Of all rigths, thoſe of conſcience are the moſt ſacred and precious, as, in their enjoyment, the grand prerogative of Human nature, by which man is diſtinguished from the inferiour animals, conſiſts — and, how can this faculty be exerciſed, if unimpaired Liberty is not granted to it. Take this away, and the Lord of the lower creation is reduced to *their* level, the property of his maſter. What commiſſion can any man ſhew to preſcribe to another's conſcience, or to prohibit the free expreſſion of his ſpeculative opinions, if they are not injurious to Society? None, ſurely, but power alone, which the courſe of Human affairs may ſoon transfer, from him, to the object of his oppreſſion.

It is ſomething aſtonishing that this unalienable right of private judgment ſhould have been trodden under foot more in religious, than in any other, matters whatever. For, ſurely, if in matters of ſmaller moment, freedom of judgment and of ſpeech be deemed ſo valuable a poſſeſſion, how much more in thoſe which regard the moſt eſſential intereſts of human nature! This is a Truth ſo evident, that the tyrannical practice of mankind can alone render any illuſtration of it neceſſary. To a perſon, who ſhould contemplate only the inherent rights of Humanity, without fixing her eye upon the violations of them abounding in the World, it would appear utterly aſtonishing that a grave and judicious Hiſtorian (a) ſhould be conſidered as uttering a beautiful ſentence when

(a) Tacitus.

when he exclaims „*Rara temporum felicitas, ubi ſentire quæ velis, & quæ ſentias dicere licet.*" What he ſets down as the characteriſtic of times uncommonly happy, ſhould belong to every period, and to every Society! Yet in how few, do we find it.

To reſtore this religious liberty, which was long oppreſſed, and buried under the weight of ſuperſtition and depravity, was one main end of the Chriſtian Revelation. Hence, it is juſtly ſtiled *the perfect law of liberty*, becauſe it delivered mankind from the cruel bondage of rites and ceremonies, and Human Inventions, which kept the appearance of Religion, while the reality had utterly perished; and taught them in what true piety conſiſted, viz. the love of God, and the love of man. But, ſuch is the perverſity of Human nature, ſuch its propenſity to Dogmatism, and Spiritual Tyranny, that the Inſtrument of deliverance was again converted into an inſtrument of Slavery — in ſo much, that Spiritual uſurpation, and the oppreſſion of conſcience have been carried to greater lengths, among Chriſtians, than perhaps, they ever were, in the Heathen World.

SECTION III.

That Dogmatism obſtructs religious improvement, nay, deſtroys the very eſſence of Religion.

It is the nature of the Human faculties to acquire elargement and ſtrength by gradual progreſſion, and, from ſeeds almoſt imperceptible, dropt by the creator's hand, to riſe, by culture, to the moſt aſtoniſhing magnitude. For this purpoſe, however, diſcipline, inſtruction, experience are indiſpenſibly neceſſary — all which a *Dogmatical* Spirit renders quite ineffectual. Its views are for ever fixed, and their compaſs determined. Whatever falls not within that compaſs it looks upon with in-

difference, contempt, or abhorrence. In vain information is preſented, in vain new diſcoveries are brought before the mind which it governs — it is incapable of receiving, or examining them. Its adopted ſentiments are the invariable Standards. How ſhall they, then, be tried by any other rule? It is preſumption and audacity to degrade them from their towering elevation.

Humanum eſt errare is frequently in the Dogmatiſts mouth; but it is only to prove that he himſelf is an exception to the general rule. He allows more weakneſs and folly to the reſt of mankind, that he may aſſume more ability and wiſdom to himſelf. It never enters his imagination that any one circumſtance, any one relation of the Subject in queſtion can have eſcaped his notice, any falſe appearance have impoſed upon his Sagacity, or any paſſion or prejudice warped his judgment. The plain conſequence is, that he trudges on in the old beaten track, without ſtriking into a new path, or conceiving there can be any region beyond that which his contracted eye can take in. To him every improvement is loſt. Experiment, the grand ſource of human knowledge, is proſcribed, becauſe experiment ſuppoſes ſomething yet unknown; which Dogmatism does, by no means, admit. The wings of Genius, ever ſpread to ſoar to ſome unexplored height, are clipt, or torn off. Science, ever expanding, and ſhooting out new branches, is cut off by the ſtump, or, like thoſe Trees which have their particular ſpace in the Eſpalier, or hothouſe, is pruned, whenever it riſes above its preſcribed height, or ſtretches beyond its ſtated boundary.

What elſe, but Dogmatism conſigned Science, for ſo many ages, to chains and darkneſs. Hypotheſes were aſſumed without experiment, or enquiry. Invention and Sophiſtry were employed to ſupport them. The whole courſe of nature was ſtrained into a conformity with the favourite Syſtem. To reform it was audacious, — to queſtion it, criminal — to reject it, prophane! Fenced round with the ramparts of preſumption and ignorance, it reſiſted every aſſault of rational enquiry; and errors and prejudices were handed down, from age to age. Art was rudeneſs, ſcience, jargon, Philoſophy, barbarous verboſity. In this ſituation, matters continued, till the lights of antiquity were allowed to ſhine anew, and diſpel the gloom till more extenſive experiment, and further enquiry gave them freſh luſtre, till Dogmatism was diſmiſſed, and true

Phi-

Philoſophy, the daughter of inveſtigation, and the companion of modeſty, was ſubſtituded in its place.

If Dogmatism has a tendency to obſtruct improvement in every branch of knowledge, it has, above all, this fatal tendency in Religion. For, it has happened, by a ſtrange fatality, that the ſubject, wich requires the greateſt prudence, deliberation, and circumſpection in forming our opinions with regard to it, has been handled with very little of any of them; nay, has been deemed to exclude examination altogether, as the child of profanity, and wickedneſs. — Hence, when religious Dogmatism prevails, the moſt peſtilent doctrines, if they happen to be the favourite ones, are built upon a rock of adamant, which ſhall never be moved, however ſtrong and powerful the engines of argument which are applied to it.

It may, indeed, be urged that Religion differs from every other ſcience which is the reſult of Human ingenuity alone, in this important reſpect, that, being the dictates of divine wisdom, it is already perfect, and admits of no improvement, or melioration. The plea of Human weakneſs can not, in this caſe, therefore, be admitted as a ground of free enquiry and diſcuſſion, becauſe the doctrines in queſtion, flowing not from fallible reaſon, but delivered by omniſcience itſelf, can never be tinctured with errour, but muſt be eternal Truths. Here, then, Dogmatism is virtue, and Heſitation, or inquiry is irreligion.

This is frequently urged by religious Dogmatiſts, and Bigots of all Denominations. But, it loſes its whole force, when it is conſidered, that the queſtion is not about the genuine dictates of divine revelation, which all will allow to be perfect and uncontrovertible, but about what is to be held as ſuch, and what not; and what is the juſt ſenſe and meaning of ſuch as are acknowledged. Pagans and Mahometans pretend to have divine revelations, as well as Chriſtians. Now, theſe muſt be tried by ſome rules, in order to know which of all theſe pretenſions is well founded. — Chriſtians, who acknowledge one common revelation, vary, nevertheleſs, almoſt ad infinitum, concerning the true ſenſe of it. Theſe interpretations are ſubject to error, as well as every other Human device; and muſt be received or rejected, rectified or confirmed, according as they ſhall be found to agree with, or contradict, reaſon and divine revelation. For this purpoſe, free enquiry and debate are

neceſſary, and it muſt be admitted as a principle that the deciſions of no man, or ſet of men, are to be received merely on the footing of an *Ipſe dixit*. In a word, Dogmatism, which neceſſarily precludes all free enquiry in religious Subjects, muſt be diſmiſſed before any ſolid improvement of Religious knowledge can be expected!

What I have ſaid with regard to ſpeculative, is no leſs true, in relation to practical, Dogmatism. The man who ſuppoſes himſelf unexceptionable in every part of his conduct, will never hearken to admonition, or reproof; never reform any bad habits; never riſe to any moral excellence — but will proceed thro the journey of life, with his ſatchel of vice and folly continually enlarging, till it bear him down, at laſt, with its weight.

Let the Dogmatiſt alſo reflect that, by ſetting down his Religious Tenets, as the eternal voice of truth, and prohibiting the free inveſtigation of them, he deſtroys the very nature of Religion. Religion excludes all conſtraint and violence. It implies the voluntary aſſent of the underſtanding, and the conſent of the heart. No ſooner does a perſon preſcribe, to others, any ſet of human opinions, as alone to be adopted, but he confeſſes he is ſatisfied with the declaration of the lips, and with external demeanour, and is not at all ſollicitous about the heart and diſpoſitions. For, theſe bid defiance to all ſpiritual uſurpation. Conſcience is ever free, with regard, at leaſt, to mental freedom, however much ſhe may be demed the right of expreſſion, or action: And, in the heart, and Conſcience, Religion reſides. Hence, the Dogmatiſt, attempting to bind the Conſcience appears in the moſt ridiculous light imaginable — becauſe he attempts what is impraticable, and deſtroys the eſſence of Religion by making it conſiſt in ſome ſet form of words, in external rites and ceremonies, which have nothing religious in their own nature, and only become ſo, by being aſſociated with Religion, or made expreſſive of it.

Accordingly, becauſe Dogmatism has had but too great a prevalence in the World, nothing is ſo dependent upon external circumſtances, as the Religious Sentiments of moſt people — religious Sentiments which ſhould be entirely exempt from the caprices of Fortune: In fact, they are commonly juſt as accidental, as extraction and native country, which depend,

depend, in no reſpect, upon ourſelves. In whatever church one has been born, or educated, to that it is expected he muſt belong — ſo that a man's religion is, for the moſt part, determined, before he is born, and is much leſs his own choice, than his buſineſs, or profeſſion.

SECTION IV.

That Dogmatism has produced all the corruptions which have disgraced Chriſtianity.

Nothing could be more ſimple, plain, and unaffected, whether with reſpect to doctrine, diſcipline, or worship, than primitive Chriſtianity. How few, and perſpicuous the articles of faith prescribed, by our ſaviour and his Apoſtles! The belief of one God, and of the Divine miſſion of his Son Jeſus Chriſt, comprehended the whole of the primitive Chriſtian's Creed. Level to every capacity, and evinced to every impartial underſtanding, the Celeſtial Doctrine was not obſcured and perplexed with ſubtle queſtions from the School of Plato, or Ariſtotle, nor with over-curious inveſtigations of the Divine decrees, or diſcuſſions of Subjects exceeding the Human capacity. Provided the fundamental points were maintained, difference of opinion produced no Schisms, no Anathemas, but was accompanied with mutual charity and forbearance. Acquiescing in thoſe rules of Faith and practice, which were univerſally acknowledged, the followers of Jeſus, waited, in patience, till it ſhould pleaſe God to grant them further light with regard to matters leſs clear, and important. Then, the ſum and ſubſtance of the Chriſtian's Faith was both entirely placed in the knowledge of myſteries, in purity of profeſſion, and volubility of Tongue, but chiefly in a converſation becoming the Goſpel, ſpirit, and example of Chriſt.

Such was the ſtate of things, during that bleſſed period which was

favoured with the preſence of our Lord, and of his Apoſtles, and in which Dogmatism had no footing.

Short, however, was its duration. For, on the one hand, the Jews, who had entered into the Infant-Church, not being able to diveſt themſelves entirely of thoſe principles, in which they had been educated, brought along, with them, that Dogmatical Spirit and that averſion to other nations, for which they have always been diſtinguiſhed. On the other hand, the Pagan Philoſophy (as we have already ſeen) ſoon introduced that fondneſs of Syſtem, and of ſubtle disquiſition, which, afterwards, ſo much marred the Simplicity of a Religion deſigned, as for Univerſal benefit, ſo, for Univerſal, comprehenſion.

All theſe corruptions, the fruit of *Dogmatism* alone, of a deſire to be wiſe above what is revealed, and of ſetting down men's own reveries, as the dictates of ſupreme wisdom, were greatly aggravated, after the converſion of the Roman Empire. For, then, eaſe, opulence, and power allowed the Human imagination free ſcope, and nouriſhed the rage for *Dogmatizing*. Then, Creeds and Articles of Faith were multiplied without meaſure, or bound. The moſt inſignificant Matters were rendered Subjects of Controverſy: Yet, diverſity of opinion became criminal. The ſalvation of men's Souls being connected with every religious diſpute whatever, the Scales of Orthodoxy were immediately brought in, the different opinions were weighed — and all, but one only, being found wanting, an Anathema was denounced againſt the abettors of them. Hence, new Creeds were continually invented, in order to comprehend every new point ſtarted for diſcuſſion. Expreſſions unknown to ſcripture were deviſed; and additional authority given to Human Writings and Decrees. — The pure and artleſs Religion of Chriſt grew an art and profeſſion — and, what was principally deſigned for the regulation of the heart, was placed in the head alone — all which was deplorably remarkable in that Period which ſucceded the Nycene Council, and was agitated by the Arian tumults.

The evil, however, was, (if poſſible) increaſed, when the barbarous Dogmatism of the Schools had introduced itſelf into the Church, and eſtabliſhed its undiſputed dominion. It altered the form and Subſtance of Chriſtianity. It broached, maintained, and eſtabliſhed the moſt abſurd and

and pernicious doctrines, and ſtruck ſuch deep roots, that it is not yet entirely eradicated from many of the pureſt Schools of Chriſtian Science. For, what elſe do we find in the Dogmatical Writings of many divines, but metaphyſical and Scholaſtic ſubtleties; but diſquiſitions more abſtruſe than uſeful; but comments and interpretations of Scripture, which cover with the Shade of Erudition, what they are employed to explain and illuſtrate?

This Spirit of *Dogmatizing* has particularly discouraged the Study of the Holy Scriptures. For, fond of *Syſtems*, or *Bodies of Divinity*, comprehending the whole compaſs of Religion, whether natural or Revealed, it held theſe up as complete Rules of Faith and manners, and, thus, ſuperſeded, in ſome meaſure, the uſe of the Sacred Writings. For, while every one found, in his own favourite Syſtem, the whole ſubſtance of Chriſtianity, and every thing neceſſary to Salvation; thaught it criminal to diſpute any article of it; and tried, by its meaſure, every religious opinion whatever — why needed he conſult the ſacred oracles — unleſs only with a view to prove the heads of his Syſtem by fit Texts and paſſages? For this purpoſe favourable ones only have often been pitched upon, others paſſed over in ſilence, and Doctrines thus obtruded upon Scripture, not drawn from it.

We mean not to inſinuate that there are not many books of Divinity which, following the rules of right reaſon, and the Spirit of the Sacred Oracles, deliver the genuine doctrines and precepts of Chriſtianity, and keep conſtantly in view the producing of a virtuous and holy life. But, from ſuch works, Dogmatism, in the Senſe here annexed to it, is diſcarded as the bane of true Religion. — Nor will any one deny that there are many of a Contrary complexion, which have done much harm in the World, and have either produced, or foſtered, a hundred abſurd notions prevalent among Chriſtians, and that theſe are written in the true Spirit of Dogmatism.

Among other evils, that ſpirit has given riſe to thoſe direful diſſentions, which have torn aſunder the Chriſtian Church, and caſt, over Religion, ſuch a horrid and ferocious aſpect. — For, while almoſt every Spiritual community learnt, from it, to confine the Chriſtian Church to its own pale, and to exclude all others from the way of Salvation, not con-

content with that rule of Faith Left by our Lord, and his Apoſtles, they ſet up others at pleaſure, and having ſanctioned them by Eccleſiaſtical decrees inveſted them with the force of divine authority. Each Sect, thus, vindicating the purity of its own creed, as alone containing the Senſe of the divine Oracles, and, of conſequence, the only one to be tolerated, men exhibited the aſtoniſhing audacity of wreſting his thunder from the Supreme, and hurling it at the heads of their fellow men, nay, not content with deſtroying their bodies, even conſigned their Souls to eternal tortures. From this ſource have proceeded tumults, irreconciliable animoſities, cruel perſecutions, long and bloody wars! what was deſigned by heaven to be a mean of drawing more cloſely every human tie, and cementing Society, was perverted into a mean of the diſſolution of the one, and deſtruction of the other.

Both Time and words would fail me, were I to enumerate all the Calamities which have flowed from this ſource. — For, ſo far is charity (as our Saviour ſtated it) from being an unvariable mark of Chriſtians, that *Theological hatred, and ſpite* is uſed to denote the compendium of malignity.

More over, about what, in general, has this Dogmatical Temper been employed? What have been the Subjects of the warmeſt religious controverſies? The eſſentials of Chriſtianity, Thoſe points which have a direct influence on practice, and regard eternal Salvation? By no means. The moſt inſignificant queſtions, and which might have been determined either way, without injury to the fundamentals of Religion, or been much better paſſed over in Silence, have been, on many occaſions, the Subject of the moſt furious altercation.

Of this one evident reaſon may be given — Which alſo manifeſts a remarkable feature in the character of Dogmatism. For, ſeeing thoſe things which either conſtitute, or are connected with, the eſſence of Religion, are evident to all, and, of conſequence, afford little room for cavilling; thoſe, who were ſtimulated by an itch of diſtinction, or the deſire of raiſing diſturbance, found it neceſſary to deviſe ſome abſtruſe and intricate queſtions, which might exerciſe both their own genius, and that of others, excite an immediate diſcordance of Sentiment, and beget controverſies *ad infinitum*. Theſe Matters, repreſented by thoſe who broa-

broached them, as affecting the very vitals of Religion, drew off men's minds from the cultivation of true piety, and attached them to what had either none, or very little connection, with it. While men, under the appearance of Religion, contended for what had so little of its reality, it is no wonder that their actions corresponded with their principles, and that they committed crimes, and produced calamities equally disgraceful to Religion, and pernicious to mankind. Hence Hilary of Poitouvery justly observes „that while Divines disputed about words, while they agitated vain and doubtful questions, divided into factions and parties, and devoted one another to destruction, none among them belonged to Christ, the whole Church was rent in pieces, and retained nothing Christian but the name."

When we consider all these effects of the *Dogmatical* spirit, prohibiting the use of reason, and free enquiry in religious Matters; is it any wonder that mankind should have adopted, as articles of Faith, the most childish follies, inconsistent reveries, unintelligible, absurd, and contradictory positions? That they should esteem, as the most essential branches of practice, unmeaning forms, indifferent, nay, sometimes impertinent, customs; a respect for certain fashions or colours of cloaths; for certain motions, or gestures of the body, casts of countenance, or tones of voice — is it any wonder that, we should find from history, and our own experience, that no opinion can be conceived so ridiculous, or so absurd, and no practice so unnatural, and barbarous, that men will not embrace and cherish, when cloathed with the venerable name of religion? At all this, I repeat it, need we be surprized, when we consider how seldom men attend to the things themselves, which they profess, or observe, and how much they are determined by the occasion, manner, and circumstances in which they were originally presented to their minds, and bespoke their concurrence. If they have luckily stumbled upon the truth, very few are able to give any tolerable *reason of the hope, that is in them.* Are they in the Wrong? In vain you endeavour to convince them of it, for their eye does not fall upon the same object with yours. — You propose to try the question, by argument; but they have decided it, long ago, upon far different grounds.

All this has been, and is, the effect of *Dogmatising* upon Religious Subjects — of assuming Tenets without enquiry, or proof — maintaining

them with obſtinacy, and deeming it prophane to call them in queſtion. And, altho the principle, upon which the reformation proceeded, and by means of which it ſhook the bulky fabrick of Romiſh ſuperſtition, was the undoubted right which all men had to examine, and judge, for themſelves, in religious concerns, it is ſtill to be regretted it has not acquired, or preſerved its full force even among Proteſtants, but needs to be cheriſhed, and ſupported 'ere it attain maturity, and exert its complete vigour.

While ſuch have been the diſmal effects of *Dogmatizing* on religious ſubjects, is not its abſurdity ſufficiently manifeſt? For, what greater abſurdity can be conceived, than to corrupt the pureſt religion the World ever beheld — than to counteract the moſt important intereſts of mankind, and to pervert the means of happineſs, into inſtruments of the greateſt miſery?

PART III.

Of the Medium to be obſerved between the Extremes of Scepticism and Dogmatism in Religion.

As the end of all Speculation ſhould be the diſcovery of Truth, & the advancement of uſeful knowledge ſo, the pointing out of errours, & vices ſhould lead to the means of preventing, or correcting, them. With great propriety, therefore, the Teylorian Society has propoſed as the Concluſion of this Subject the medium to be obſerved between the two extremes above exploded. On this we now enter — and ſhall, thus, divide our diſcuſſion of it, — one Section ſhall ſtate the proper meaning of the Queſtion — another ſhall treat that branch of it which ſhall have been ſhewn to relate more immediately to ones ſelf — a third, that

that which relates to our conduct towards others — a concluding one ſhall contain ſome obſervations tending to facilitate the practice recommended in both caſes.

SECTION I.

Of the proper meaning of the Queſtion.

When we enquire what is the proper medium to be obſerved in Religion, between Scepticiſm and Dogmatiſm, two ſenſes may be annexed to the terms. They may ſignify, either what way ſhall a perſon avoid theſe two extremes, in forming, and maintaining his own religious opinions? Or what is the moſt effectual and deſireable method of diſcouraging the prevalence of either of theſe extremes in the World?

If the former ſenſe be underſtood, then, the Queſtion will relate to the private regulation of our underſtanding, and affections. — If the latter, it will have in view inſtitutions of a more public kind, whoſe influence extend over the whole community. In both of thoſe ſenſes, we now proceed to conſider it.

SECTION II.

Of the medium between Scepticism and Dogmatism with regard to ourſelves.

Seeing one extreme infallibly produces another, it is plain that nothing can be firm and durable, but moderation, and a conformity to the nature of things, which is conſiſtent in every part, and immutable, like the councils of him who framed it. An averſion, therefore, to either of the extremes of Dogmatism, or Scepticism, far from leading to the other, will, in every ſenſible mind, prove a perpetual barrier againſt it. In proportion as an inclination to theſe extremes diminiſhes, in the ſame proportion, will an attachment to rational principles, and to pure and undefiled Religion, increaſe: *To that wiſdom which is from above, which is firſt pure, then peaceable, gentle, and eaſy to be entreated, full of mercy and good fruits, without partiality, and without hypocriſy.* (a)

Now, attention to theſe characteriſtics of pure Religion, ſet down by the Apoſtle, will immediately diſcover to us that religious medium, after which we are now enquiring. *Purity*, *Peace*, *Gentleneſs*, *eaſineſs to be entreated*, are its ingredients. It is founded in the ſimple dictates of reaſon, — thoſe primary truths of the being, attributes, and providence of God, which every ſerious and candid mind will acknowledge, when fairly and diſtinctly propoſed to it — as alſo on thoſe ſhining teſtimonies of a divine original, with which the Chriſtian Faith is accompanied. Its Soul is *peace and Gentleneſs*, viewing, with a benevolent eye, the whole Human race, and deſiring to draw them only by the cords of Love, which ſcripture moſt beautifully, and emphatically ſtiles, *the cords of a man* that is, thoſe ties by which alone the Human heart is formed to be drawn! Its temper *is eaſy to be entreated*, is ready to liſten to every

(a) James III. 17.

con-

contrary opinion, and to be convinced by it, if well founded, and, if it ſelf has taken up juſt offence, willing to be reconciled. — *Mercy and good fruits* are its effects. — It directs Religion to its proper end — to the diffuſion of happineſs, and the alleviation of miſery here below, and to the advancement of eternal felicity above. — Its attendants are *impartiality and candour*. It is a ſtranger to party-ſpirit, ſupports no ſet of opinions any farther, than it is perfectly convinced of their truth, and beneficial tendency, and has an utter averſion to every thing that ſmells of diſſimulation, Hypocriſy, and prieſtcraft. It delights in the light of day, and loves to ſee its opinions canvaſſed; convinced that the more they are underſtood, the more they will be reliſhed, by every judicious and candid mind.

A belief compoſed of ſuch ingredients, reſting on ſuch foundations, and productive of ſuch effects will, infallibly, ſecure us againſt ſuperſtition and Enthuſiasm, on the one hand, and againſt impiety, or religious indifference, on the other. Such religious ſentiments early imbibed, and carefully cultivated, will not fail to enlarge and expand the heart, to keep it open to every generous and liberal impreſſion, and to attach it to religious liberty, at the ſame time they preſerve it firm and unmoved in the belief of the true, and unadulterated principles of his Chriſtian Faith. If we enquire into the cauſes which firſt led many modern Sceptics into infidelity, we ſhall find, that theſe were the abſurd religious tenets they beheld prevalent around them; or had been taught in their infancy. That this is the chief cauſe of infidelity in Popiſh Countries is an undoubted fact. And, it is very natural it ſhould be ſo. For, when people are taught a Chriſtianity, which, when they come to the exerciſe of their reaſon, they cannot reconcile to their Natural Sentiments of God, and will not give themſelves the trouble, or have not the opportunity, of acquiring juſter notions of the caſe; They are eaſily inclined to reject the divine authority of ſuch a Religion. — While, in Roman Catholic Countries, this effect, has been produced by that ridiculous pageantry, ceremony, and nonſenſe, in which religion is placed; the ſame has been occaſioned by that gloom, auſterity, and horror, with which it is inveſted by ſome Proteſtants. Inſtead of drawing men by its native lovelineſs, many ſeem to wish to frighten them away from Religion, as if to engroſs it wholly for themſelves. This is acting

a very irreligious and inhuman part; ſince it is obſtructing the progreſs of the kingdom of God upon Earth. For, if many infidels had received, betimes, more rational, natural, and aimiable ideas of Chriſtianity, it is probable they might have admired and loved it, and, thus, been preſerved, for ever, from the fatal rock on which they ſplit.

In a word, the only medium, the only ſure preſervative againſt both a Dogmatical, and a Sceptical, ſpirit, is the knowledge of the principles of pure Religion, unſophiſticated by the comments and inventions of men. — But, of this more fully in the next Section.

SECTION III.

Of the means of discouraging both a Sceptical, and Dogmatical Spirit in the World.

As the more that true Religion is underſtood, the more it will be reliſhed and admired; as it can only be derived from two ſources, Nature, and Revelation, and as theſe are mutually dependent and connected; it is of infinite conſequence, that they be properly ſtudied, and fully apprehended. If either of them is neglected, or miſunderſtood, the other immediately ſuffers, and religious belief receives a ſhock, which may eaſily incline it to either of the extremes which it is our great concern, in this matter, to learn to avoid. —

The firſt thing, therefore, we would recommend on this Subject, is, that the Principles of Natural Religion, on which Chriſtianity is founded, and which are of infinite conſequence for the right underſtanding of the Chriſtian Scheme, ſhould be more commonly ſtudied, than they are.

One

One main end of the Chriſtian Revelation certainly was, to bring, into a Clearer light, the Religion of Nature, which had been ſo miſerably clouded by human ignorance, and depravity, to confirm it by more powerful Sanction's, and to diffuſe it, far and wide, delivered in a manner plain, ſimple, and accommodated to every capacity. The other grand object it has in view is to unfold to us the Oeconomy of God, in relation to the deliverance of ſinful men from miſery, their reſtoration to his favour, and their exaltation to eternal glory, and happineſs.

Now, all this is evidently founded in the divine perfections. Without the knowledge of them, therefore, the Oeconomy of grace, muſt be obſcure and perplexed, nor can the mind ever acquire any juſt and conſiſtent apprehenſion of it. To the want of this right apprehenſion of the divine attributes it is owing, that people have often put ſuch abſurd interpretations upon Scripture. Incapable of forming any tolerable idea of abſolute perfection, and ſuppoſing the Deity to reſemble the Human Character, they have often made ſcripture ſpeak a language unworthy of God, and grounded, upon it, Tenets, and modes of worship, both effrontive of him, and unprofitable, to his Creatures? Hence, it ſo frequently happens that vicious conduct; and high pretenſions to Religion; that the moſt dogmatical auſterity of Faith, and the moſt diſſolute practice, are found united in the ſame character. —

The Second Source of Religion is the holy Scriptures. On the ſtudy of them peculiar care ought, therefore, to be beſtowed, and, in order to ſucceed, in that ſtudy, it ſhould, by no means, be begun with previous attachments to any Syſtem. The plain and natural meaning, according to the Genius of the original Languages, and the circumſtances of the times in which the Sacred Books were written, ſhould be unveſtigated. Scholaſtic jargon ſhould be entirely exploded, and metaphyſical refinement no longer grafted upon the Simplicity of the Goſpel.

In explaining of Scripture, and in forming *Syſtems* of Chriſtian doctrine (for which laſt it were to be wiſhed men had ſhewn leſs eagerneſs) there is one diſtinction, which it would be of ſingular benefit to remember, I mean that between *fundamental* Points, and *thoſe* which are either indifferent, or of ſmall conſequence. This diſtinction Scripture teaches us to make, and ſtrongly inculcates the obſervance of. *The kingdom*

of

of God (Says the Apoſtle) is not *meats and drink, but righteouſneſs, & peace and joy in the Holy Ghoſt* (*a*) *Him that is weak in the Faith, receive ye, but not unto doubtful diſputations. For, one believeth that he may eat all things, another who is weak eateth Herbs. Let not him that eateth, deſpiſe him that eateth not, and let not him that eateth not judge him that eateth, for God hath received him.* (*b*)

However juſt and Scriptual this diſtinction, it is much to be regretted it has been ſo little obſerved among Chriſtians. Let thoſe doctrines, therefore, which Scripture unequivocally reveals, be laid down as *Fundamentals*. Let every other be propoſed with thoſe marks of doubt, with which the Word of God has characterized them, by leaving them in a certain degree of ſhade and obſcurity; and be inſiſted upon as little as poſſible. The very words of ſcripture, translated as near, as the Genius of each Language will admitt, ſhould be uſed. By this mean, we ſhall guard againſt palming, upon it, doctrines, which it does not contain, and making it ſpeak ours, not its own Language. It will alſo be productive of a very excellent effect with regard to the extremes now before us.

For, in the firſt place; it would guard men againſt Dogmatism, by rendering them leſs tenacious of leſs momentous points, on which they have always been moſt prone to *dogmatize*, and give more firmneſs and vigour to the body of Religion, while it looſened its ornaments, and appendages.

In the ſecond place, it would give a ſevere check to the growth of Scepticism. For, Chriſtianity, thus, appearing in its primitive unſophiſticated State, in which its doctrines, few in number, and of eaſy comprehenſion, ſtand the teſt of the ſtricteſt ſcrutiny, the Sceptic would have leſs exerciſe for his Sophiſtry, or wit. In Religion, Scepticism has aimed its ſevereſt blows at human comments under the notion of divine Truths — while it was combating a phantom of its own Imagination, and pleaſed itſelf with the vain idea of knocking down the man of ſtraw it had foolisly ſet up.

Even

(*a*) Rom. XIV. 17.

(*b*) Ibid. vs. 1-3.

Even with regard to fundamental Truths, great care ſhould be taken not to think of impoſing them violently upon others, or even to load thoſe, who reject them, with opprobrious epithets. It is not for men to arrogate to themſelves that deciſion which is peculiar to the *Searcher of Hearts*. I mean that of the future Fate of their fellow men. Since God himſelf allows the tares to grow up with the wheat, to himſelf alſo he reſerveth the hearveſt.

Let not a weak unknowing hand,
Preſume his Bolts to throw;
Nor deal damnation round the land
On each it deems his foe!

Indeed I am convinced that Chriſtianity will never appear in its native luſtre, till the moſt perfect, unequivocal toleration be every where eſtablished — becauſe it alone will allow Religion to exert its natural energy & enjoy the ſame advantage with every other Science, and, by means of free enquiry, extracting freſh light and evidence, bring it nearer and nearer to the pure Standard of Divine Truth. Toleration, when properly underſtood, maintains the purity of Faith and practice. It exhibits charity and forbearance, the moſt lovely of Chriſtian Virtues, and the compendium of them all. It banishes diſſimulation and Hypocriſy, which, tho the bane of Religion, have, by a Strange fatality, lurked often under her cloak. It implies the firmeſt adherence to the words of *ſound doctrine* as received from Heaven: for, in the firſt place, it ſuppoſes we are thoroughly convinced of the Truth of our Opinions, ſince we fear not to ſubmit them to the freeſt Scrutiny; and 2dly, that we are firmly attached to them, becauſe to bear with others neceſſarily involves a difference from them. For, If we are indifferent, there is, on our part, no Toleration.

A Tolerant ſpirit is, thus, the greateſt bar both to Dogmatism and Scepticism — attaching us, on the one hand, to what we deem pure Religion, and, on the other, preventing us from impoſing, arbitrarily upon others, our own Tenets.

****

CON-

CONCLUSION.

Some reflections tending to facilitate the obſervance of the medium above recommended.

1) In order to ſecure us againſt both a Sceptical and Dogmatical ſpirit, the firſt thing we would recommend is, to guard ourſelves, as much as poſſible, againſt the influence of any ruling paſſion. By this mean, we ſhall ſtrike at one of the principal roots of both theſe pernicious extremes. For, the human mind is naturally fond of truth, unleſs ſome vicious propenſity, or ſome ſectarian, or party ſpirit has rendered it an unwelcome gueſt. If, therefore, we deſire to keep our minds open to the conviction of Truth, and to ſecure their moſt important intereſts, it behoves us to preſerve their purity and integrity. While vicious habits, or prejudices, are not yet deeply rooted, nor the Soul has given itſelf up to their undecided empire, Truth eaſily finds her way to it, draws, by her native beauty, that attention, which is not preengaged, and overcomes, by her captivating powers, thoſe defects and errors, which are not yet conſolidated into a Conſtitutional habit. Virtue, like health, makes us view every object in the juſt and pleaſing colouring of nature: Whereas, vice, like the jaundiced eye, tinges every thing with her ugly colours.

2) Another caution neceſſary to be obſerved on this Subject, is, to be upon our guard againſt haſty and partial judgments.

Accidental circumſtances, entirely unconnected with the caſe, aſſociations of ideas incongruous to Reaſon, or ſome diſtant, or only apparent, analogies frequently determine men on the moſt momentous concerns. Some haſty liking, or diſguſt are often ſufficient to fix them in error all their lives, and to prejudice them for ever againſt what could not have

failed to conciliate their approbation; had they only given it a patient hearing. — Some particular Tenet, which they do not immediately relish, often indiſpoſes them againſt a whole Syſtem. An averſion to particular perſons is ſometimes transferred to their profeſſion. An opinion, true when conſidered in a general light, is erroneously applied to every particular caſe; and a principle, juſt in particular caſes, is no leſs erroneously rendered general. It is, thus, men are deceived by appearances, embrace falſehood under the guiſe of truth, and become Dogmatiſts, or Sceptics, according as their fancies have been firſt ſtruck.

Since then, narrow, and partial views are ſuch a fruitful ſource of errour; a powerful mean of leading us to the middle point, where Truth reſides, muſt be to ſuſpend our jugdment till we have examined, and to extend our examination to every circumſtance, and relation, of the caſe. Men would be much leſs apt to ſay *Can any good thing come out of Nazareth?* Would they only *come and ſee.*

3) It would alſo be very neceſſary for the purpoſe in view to entertain modeſt ideas of our own judgment, and to conſider that „to err, is Human." Pride is the Mother of Obſtinacy, and Pride founded upon lofty ideas of our own underſtanding, produces an obſtinacy the moſt inflexible of all. Hence, the recantation of an errour is conſidered as ſo diſguſtful a ſtep, as to make it appear preferable obſtinately to perſiſt in it, even after conviction. Hence, people often force themſelves to maintain a conduct which they ſee to be wrong and abſurd. To avoid ridicule, they become ſupremely ridiculous, and reject Truth for ever, leſt they ſhould ſeem to have rejected it at all. — Next to the glory of being originally in the right, is that of ſeeing and acknowledging that one has been in the wrong.

All this folly and disgrace a modeſt opinion of one's ſelf would, in a great meaſure, prevent. It would prevent men from going to unjuſtifiable lengths, in the firſt place; and, if they had been unhappily carried too far, would ſtill leave a door open for their coming back.

4) Above all, we ought to make it one of our grand endeavours to keep our minds open to conviction, and to lay it down as a ſacred point of Duty to love Truth, and purſue it. Should it oppoſe our paſſions, let

let us reflect it is only to deprive them of their ſtings; ſhould it contradict our prejudices, it is only to diſpel their darkneſs; ſhould it mortify our pride, it is only to prevent our irretrievable abaſement; ſhould it require any ſacrifice, it is only to compenſate it by a far greater advantage.

By theſe cautions, by vigorous efforts, and by the aſſiſtance of God's grace, men will eaſily avoid the rocks of Scepticism, on the one hand, and of Dogmatism, on the other; will be confirmed more and more in the path of Truth, equity, and Religion, enjoy its preſent peace, and comfort, and be transported, in the end, to that fulneſs of joy, in which it terminates!

THE END.

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

VIII. DEEL.

TE HAARLEM
by JOH. ENSCHEDÉ en Zoonen
en J. VAN WALRÉ,
MDCCLXXXVII.

VOORREDEN.

De Verhandelingen in 't voorige, of het Zevende Deel, geplaatst hadden ten onderwerp de Dwaasheid der Twyfelaarye, de Ongerymdheid van het Meesteragtig beſlisſen, omtrent Godsdienstige Voorſtellen, en den Middenweg tusſchen beiden. By 't afgeeven van 't Voorſtel deswegens, kwam reeds by ons in bedenking, om op een volgenden keer een ſoortgelyk Voorſtel te doen, wegens het Onredelyke der Onverſchilligheid omtrent Godsdienstige Waarheden, met aanwyzinge hoe men, in 't voorſtaan van de Waarheid, verſtandig hebbe te yveren. Dit onderwerp toch paart zich eigenaartig met het voorgaande; nadien het voor de zaak van den Godsdienst van geen minder belang is, tegen de uiterſten daaromtrent, als tegen de voorheen opgenoemden, te waaken. — Van te grooten gewigt immers zyn de Godsdienstige Waarheden, om wegens derzelver rechte kennis onverſchillig te zyn; en 't is ten hoogſten onbezonnen, geen belang te ſtellen in zaaken, die betrekking hebben tot ons eeuwig welweezen. — 't Is ook uit dien hoofde, dat de regtmaatige hoogſchatters van den Godsdienst

dienst 'er met reden ten ernſtigſte voor yveren, zo om die waarheden in 't helderſte licht te ſtellen, en ten bondigſte te bewyzen, als om dezelven ten nadruklykſte ter betragtinge aan te dringen. Edoch, de ondervinding heeft maar al te dikwerf geleerd, dat deeze yver die voorſtanders wel eens buiten het rechte ſpoor vervoert; waar door zy, in ſtede van den Godsdienst nuttig te zyn, veeleer, tegen hun eigen bedoelde aan, tot deszelfs nadeel werken.

Het een en het ander heeft ons verſterkt in ons eerst opgevatte voorneemen, en vervolgens doen beſluiten om hetzelve daadlyk werkſtellig te maaken, door deeze ſtoffe tot een onderwerp van Prysverhandelingen te ſtellen: en wy hebben met genoegen gezien, dat het verſcheiden, ons inzigt goedkeurende, uitgelokt heeft, om hunne gedagten bepaaldlyk op dit ſtuk te vestigen, en ons met het toezenden hunner Verhandelingen deswegens te vereeren. — By het beoordeelen deezer ingekomene Verhandelingen zyn wy eenpaarig van oordeel geweest, dat men niet wel den voorrang kon betwisten aan eene Verhandeling, welker Schryver, by het openen van het nevensgaande verzegelde Briefje, bleek te zyn, de Heer JAN KOPS, JACOBSZ. S. S. Th. Studioſus te Amſterdam, *wien ook daarop de Gouden Eerpys is toegekend geworden. Verder hadden de overige Verhandelingen mede meer of min haare waardy; en onder deezen bevonden zich inzonderheid nog drie, welken*

ons

ons bovenal toeſcheenen te vorderen, dat zy ter Drukperſe geſchikt werden: en 't heeft den HEEREN DIRECTEUREN VAN TEYLER'S NALAATENSCHAP *goedgedagt, ieder der Schryveren deezer Verhandelingen met een Zilveren Eerprys te begiftigen.*

Ingevolge hier van behelst dit Deel een viertal van Verhandelingen, in welken dit onderwerp van verſcheiden zyden beſchouwd, en deeze ſtoffe door verſchillende bedenkingen opgehelderd wordt, loopende egter, niettegenſtaande de byzondere manier van voordragt, allen gelyklyk uit tot hetzelfde bedoelde, in eene oordeelkundige ontvouwing en bewerking van het opgegeeven Voorſtel. De onbezonnenheid van den Onverſchilligen omtrent Godsdienſtige Waarheden wordt 'er duidelyk in afgeſchetst, met aanwyzinge der bronnen, waar uit zodanig eene handelwyze ontſpringt, en der verdervelyke gevolgen, die daar uit voortvloeijen, zo voor de Maatſchappy in 't algemeen, als voor den Onverſchilligen in 't byzonder, hier reeds in den tyd en namaals in de eeuwigheid; in tegenoverſtelling van het zo tydlyk als eeuwig geluk van hun, die, het belang van den Godsdienſt kennende, denzelven recht ernſtig ter harte neemen. Ten gelyken tyde wordt hier de Lieſde tot de Waarheid, en 't yverig voorſtaan van dezelve, ten ſterkſte aangepreezen, met meldinge van de heilzaame uitwerkzelen, die deeze edele zugt te wege brengt, wanneer dezelve naar den eisch der zaake werkzaam is. Dan daar deeze yver

niet altoos op de behoorlyke wyze beſtierd wordt, vindt men hier ook ten leevendigſte afgemaald, hoe men den verſtandigen en onverſtandigen yver hebbe te onderkennen; welke nadeelen de laatſte bewerkt; wat men behoort gade te ſlaan, om daar tegen op zyne hoede te zyn; en wat in agt te neemen, om op zodanig eene wyze voor de Waarheid te yveren, en de zaak van den Godsdienst in dierwoege voor te ſtaan, dat het weezenlyk kunne ſtrekken, ter bevorderinge van zulk eene kennis van den Godsdienst, die een onvermydelyken invloed op het hart heeft, tot zaligheid der ziele, door Gods genade in Jezus Christus, onzen Hemelſchen Leermeester en getrouwen Zaligmaaker. — Eene aandagtige leezing en opmerkzaame nadenking van het geen desaangaande in deeze Verhandelingen voorgedraagen wordt, hebbe, onder den Godlyken zegen, die gewenschte uitwerking in onzer aller gemoederen! Het zy zo!

ANTWOORD

OP HET

VOORSTEL,

VORDERENDE TE BETOOGEN

HET ONREDELYKE DER ONVERSCHILLIGHEID OMTRENT GODSDIENSTIGE WAARHEDEN, MET AANWYZING HOE MEN, IN 'T VOORSTAAN VAN DE WAARHEID, VERSTANDIG HEBBE TE YVEREN.

DOOR

JAN KOPS, JACOBSZ.

S. S. TH. STUD. TE AMSTERDAM.

Aan welke Verhandeling, door TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, de GOUDEN EERPENNING is toegeweezen.

VERHANDELING

STREKKENDE OM TE BETOOGEN

HET ONREDELYKE DER ONVERSCHILLIGHEID OMTRENT GODSDIENSTIGE WAARHEDEN, MET AANWYZING HOE MEN, IN 'T VOORSTAAN VAN DE WAARHEID, VERSTANDIG HEBBE TE YVEREN.

INLEIDING.

Wy willen niet ontveinzen, dat wy, op het eerste leezen van het laatst bericht van TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, ons hooglyk verwonderden, dat een Genootschap, 't geen niet dan zodanige Vraagen heeft opgegeeven, tot welker oplosfing niet alleen een Gezond oordeel in eene hooge maate, maar teffens meer dan gewoone Geleerdheid, en buitengemeene kundigheden vereischt worden, thans het Geleerd Publiek uitnoodigde tot het behandelen eener ſtoffe, welke, zo als het ons op dat tydſtip toeſcheen, de geringſte Leerling in de Godgeleerdheid, indien hy maar eenige vlyt in het beoeffenen zyner ſtudien hadt aangewend, kon beantwoorden; doch deeze gedagte wierdt wel ras verdoofd door eene andere bedenking. Te weeten, dat dit Voorſtel ons buiten twyffel daar-

om zo gemakkelyk ter behandeling voorkwam, dewyl wy die ſtoffe zo terſtond (gelyk ons vervolgens onder het uitwerken van het onderwerp duidelyk is gebleeken) niet grondig genoeg doorzagen, en de Heeren Leden des Genootſchaps zich waarſchynelyk een byzonder oogmerk hadden voorgeſteld, in het opgeeven van dit Voorſtel. Ten dien einde vestigden wy met allen ernst onze gedagten op deeze ſtoffe, en wy vleyen ons, dat wy dat byzonder oogmerk doorgrond hebben. — Het is naamlyk algemeen bekend, Myne Heeren! en blykt het inzonderheid uit de Verhandelingen, door U bekroond, hoe zeer gy U bevlytigt, om eene *Algemeene Verdraagzaamheid* onder de *Chriſtenen* voor te ſtaan. Om allen, die Jeſus als een' Goddelyk Afgezant erkennen, hoe zeer zy ook in veele opzigten mogen doolen, als uwe Medebroeders aantezien. Even zo ook toont gy uw verlangen, dat de *vryheid* tot *onderzoek* in alle ſtanden, onder alle leve Gezindheden, van tyd tot tyd minder zeldzaam worde, en dat men, in afzigt van alle Menſchelyk gezag, zich meerder bevlytige, om de waarheid in oprechten gemoede ten ernſtigſte na te ſpooren. Dan hoe zuiver deeze wensch van veele waarheidlievenden ook moge weezen, niet zelden wordt dezelve als haatelyk voorgeſteld. — Sommigen in gemoede bedugt, dat langs dien weg alle Godsdienſt ondermynd worde, anderen wederom, wier belang medebrengt, dat de dingen onveranderd blyven, beſtempelen zodanig eene denkwyze met den naam van *Onverſchilligheid* en een'

te *Flaauwen yver*. Wie nu kan immer twyffelen, of gy, Myne Heeren! waart hier van insgelyks bewust, jaa zelfs, naar ons vermoeden, is dit aanleidelyk geweest tot, en eene byzondere bedoeling in het opgeeven van het Voorstel. En inderdaad het gewigt deezer stoffe verdiende wel eens de aandagt van eene der Godgeleerde Genootschappen in ons Vaderland; te meer nog dewyl deeze tegenwerping tegen de verdraagzaamheid, en het afzien van alle Menschelyk gezag, dikwyls als in het voorbygaan aangeroerd, maar nimmer, zo ver wy weeten, opzettelyk behandeld is. (*) Dit derhalven zullen wy in het oog houden, en aan 't einde der Iste Afdeeling onzé Aanmerkingen daar naar byzonder inrigten.

Dat wy ter zaake treeden, het Voorstel splitst zich van zelve in twee Afdeelingen, waar van

I. DE ONVERSCHILLIGHEID,
II. DEN VERSTANDIGEN YVER betreft.

EER-

(*) Het Werkje van den Geleerden en agtenswaardigen J. STINSTRA, zyne *gedagten tegen* J. v. d. HONERT, I. *Stuk*, verdient hier eenige uitzondering; doch daar zyn Eerw. alleen de byzondere tegenwerpingen van dien Professor wederlegt, kon hy zich niet bezig houden met die geene, welke door anderen zyn bygebragt; hoe zeer ook zodanig een arbeid aan zyne welversneedene Pen waare toevertrouwd: Egter betuigen wy hier openhartig, dat zyne aanmerkingen voor ons zeer veel licht over deeze stoffe verspreid hebben.

EERSTE AFDEELING.

Onverſchilligheid omtrent Godsdienstige Waarheden.

§. 1.

I. Afd. Indien een Genootſchap in ons Vaderland goed vondt een' Eerprys toeteleggen aan den geenen, die het bondigst en kragtigst betoogde het onredelyke der onverſchilligheid omtrent de waare belangens van het Vaderland, met aanwyzing, hoe men in het voorſtaan derzelve verſtandig hebbe te yveren, zou hy, welke na dien Eerprys wilde dingen, vooraf moeten bepaalen, welke de waare belangens des Vaderlands zyn, hoe zeer de eene party hier over ook moge verſchillen van de andere; anderszins zal hy in de behandeling van zyn onderwerp geduurig zwaarigheden ontmoeten, die hy niet dan met groote moeite uit den weg zal kunnen ruimen. Even zo ook is het geleegen met de behandeling der ſtoffe in het Voorſtel, opgegeeven door Teyler's Godgeleerd Genootſchap. Zie hier onze nadere verdeeling van het eerſte Lid derzelve.

I. Zal

I. Zal ik onderzoeken, hoedanig de *Godsdienstige Waarheden* zyn, waaromtrent men niet *onverſchillig* mag weezen. I. Afd.

II. Betoogen het *onredelyke der onverſchilligheid* omtrent zodanige waarheden.

III. Onderzoeken, of ſommige gevoelens met den naam van *zodanig eene onverſchilligheid* kunnen beſtempeld worden.

IV. Aantoonen, als een vervolg van het voorgaande, dat *Verdraagzaamheid niet gelyk is te ſtellen* met *Onverſchilligheid*, en dat alle *Menſchelyke verbintenisſen* in den *Godsdienst* veeleer *aanleiding* kunnen geeven tot de bovengemelde *Onverſchilligheid.*

§. 2.

I. In het opgegeeven Voorſtel wordt veronderſteld, dat de *Godsdienstige waarheden* in het algemeen, of wel die van den Christelyken Godsdienst, deeze worden hier alleen bedoeld, dit lydt geen tegenſpraak, van dien aart zyn, dat het *onredelyk* is hieromtrent *onverſchillig* te weezen; doch indien dit niet wat breeder ontleed, en onder eenige bepaalingen gebragt wordt, zou een angstvallig Christen zich met rede kunnen bekommeren, wat hy van zynen Godsdienst moest denken, dewyl die dingen, welke door den een' als Godsdienstige waarheden worden opgegeeven, door een' ander als geheel overtollig worden aangezien. Een Roomsch *Onderzoek over Godsdienstige Waarheden*

ge-

I. Afd. gezinde houdt het voor eene waarheid van zeer groot aanbelang, dat hy, zyne Gebeden aan de Moeder van Jeſus opzendende, opbeuring in rampen van haar zal erlangen, terwyl een Protestant dit met rede als eene dwaaling aanmerkt. Hier uit blykt, dat 'er onder die begrippen, welke door veele Christenen als Godsdienstige waarheden erkend worden, dwaalingen zyn begreepen, dat men derhalven, ter ontdekking hoedanig die waarheden zyn, een' anderen weg moet inſlaan, dan de algemeene gevoelens der Christenen hier over te raadpleegen.

Laaten wy dan beproeven, of het de *Grondwaarheden* zyn, waaromtrent men niet onverſchillig mag weezen.

Grondwaarheden zyn dezulken, die het Weezen (de *eſſentia*) van den Christelyken Godsdienst uitmaaken, en hier zal volſtrekt vereischt worden te onderzoeken, welke die *Grondwaarheden* zyn. Werenfels, die oorſprongelyke Geleerde, merkt als in het voorbygaan aan (*), en veelen hebben dit met hem vastgeſteld, dat alle waare Christenen omtrent de Grondwaarheden overeenkomen; dit ontken ik. Immers de Roomschgezinden, (en dat de Heer Werenfels deezen den naam van Christenen zoude weigeren, waare te liefdeloos eene oordeelvelling) en de Protestanten verſchillen hier in aanmerkelyk, en

(*) *Opuscula Theol: Tom. I. pag.* 464.

en heeft de gemelde Hoogleeraar zich moeite genoeg gegeeven om dit in veele opzigten aantetoonen. En wat aangaat de Protestanten zelve: Onder deezen worden 'er gevonden die de Leer der Drie-Eenheid, volgens de zogenaamde Athanaſiaanſche Geloofsbelydenis, van dat gewigt rekenen, dat de Christelyke Godsdienst daar by of ſtaan of vallen moet, terwyl anderen de belydenis derzelve onnoodig ter Zaligheid agten. I. Afd.

§. 3.

Doch de Geleerde WERENFELS zal hier mede te kennen willen geeven, dat alle Christenen de H. Schriftuur voor den eenigen Regel houden van hun Geloof en Leeven, en uit de geheele verzameling van Schriften hunne Grondwaarheden afleiden. Dit wordt door de meesten toegeſtemd, jaa zelfs door byna de geheele Christenheid aangenomen; doch zouden de menigvuldige verdeeldheden ook niet daar uit zyn ontſtaan, dat men dit zo algemeen en onbepaald heeft nedergeſteld? en dit niet eene der redenen weezen, waarom dezelve nog blyven voortduuren? Laaten wy dit eens van nader by bezien.

De H. Schriftuur is die verzameling van Schriften van Geneſis tot de Openbaaring van Joannes, welke wy den Bybel noemen. In veele Geloofs-belydenisſen vindt men eene naauwkeurige lyst van alle deeze Schriften, geene uitgezonderd, op dat men aan allen een even groot gewigt zoude hegten; indien dit nog-

I. AFD. thans noodzaaklyk vereischt wordt ter omhelzinge des Christendoms, zal men my dan den naam van een Christen ontzeggen, wanneer ik betuig, dat zeer veele der boeken des Ouden Testaments door my op geen hooger prys geschat worden, dan als egte gedenkstukken der oudheid, maar dat ik my nimmer eenige Leerstukken door dezelve laat voorschryven? Jaa wanneer iemand in gemoede overtuigd is, dat veele der Apostolische Brieven alleen voor dien tyd geschikt waaren, en bykans geene ophelderingen van eenige Leerstukken, of Zedelessen van onzen Heiland aan de hand geeven, kan zodanig een niet een opregt en Godvrugtig Christen weezen?

Daarenboven, indien men vastelyk aanneemt, dat uit alle Boeken der H. Schriftuur Leerstukken, voor een Christen noodzaaklyk om te belyden, of bewyzen voor Leerstellingen kunnen getrokken worden, hoe veel aanleiding kan dit geeven, en heeft het reeds werkelyk gedaan, tot allerley soort van dwaalingen. Alle Gezindheden, van wat aart die ook zyn mogen, brengen, voor hunne gevoelens, altoos bewysplaatzen by uit het Oude of Nieuwe Testament. Indien zy dit verrigt hebben, waanen zy anderen, die hunne begrippen niet aanneemen, reeds den mond te hebben gesnoerd; doch hoe veel Joodsch is 'er langs dien weg niet ingevoerd in onzen Heiligen Godsdienst, welks uitroejing onze groote Leermeester zo zeer bedoelde? Jaa zelfs kan men uit het Oude Testament niet denk-

beel-

beelden ontleenen, zo wel met betrekking tot den Va- I. Afd.
der des Menschdoms, en de wyze, op welke hy gediend wil worden, als tot de Liefde omtrent onze medeſchepſelen, die volkomen ſtryden met den zagten aart des Euangeliums?

§. 4.

Wy zagen dan, dat de Christenen in het algemeen tot nog over de Grondwaarheden zelve verſchillen; jaa dat de een de bronnen, uit welke dezelve geput moeten worden, menigvuldiger ſtelt, dan de andere.— Doch zou men wel immer dezelve zodanig kunnen vaſtſtellen, dat ieder daarin van harte kon berusten? Ik geloof neen. Veele Godgeleerden hebben hunne poogingen daartoe aangewend, doch by allen, die ik onderzogt, vond ik ééne van deeze twee gebreken: Men ſtelde of te veel of te weinig Grondwaarheden; van beide zullen wy een voorbeeld geeven.

De Heer J. Ch. Döderlein (*) telt een negental op, en onder deeze vindt men ook de drie navolgende.

1. Alle hoop op bevryding van de toekomende ſtraffen, is men aan Jeſus verſchuldigd.
2. 'Er is een Heilige Geest.
3. De Christenen moeten door de plegtigheid des Doops der Christenheid worden ingelyfd.

Doch

(*) Zie zyne *Inſtitutio Theol: Christ*: 1784. *Part.* I. §. 23. *pag.* 51.

I. Afd. Doch hoe veelen zyn 'er, die het eerſte, en inzonderheid de gronden, waarop dit rust, niet aanneemen; hoe veelen, die de perſoonlykheid van den H. Geest ontkennen, en dezelve alleen gelooven daarin te beſtaan, dat God zyne medewerking in eene buitengewoone maate by ſommige geleegenheden mededeelt; jaa worden 'er ook niet gevonden, die den Doop niet voor eene altoos duurende plegtigheid aanmerken, en oordeelen, dat dezelve alleen geſchikt was voor de bekeerlingen uit Jooden en Heidenen, en kunnen deeze, niettegenſtaande hunne gevoelens, zich niet beroemen Leerlingen te zyn van Jeſus?

De Heer STEINBART verſchaffe ons een voorbeeld van die geene, welke te weinig ſtellen. —— Deeze toont ons vyf Grondwaarheden aan (*) die wy bekennen, dat elk Christen belydt, en hier van heeft hy zelve, in zyne nadere opheldering, dikwerf breed genoeg opgegeeven; doch hy zal my wel gaarne willen toeſtemmen, dat het getal der geenen legio is, die nog iets meerder verlangen, om iemand een Christen te heeten, die zodanig een' dien eernaam ontzeggen, welke in zyne Grondwaarheden geene melding maakt van de Leere der Erfzonde, de Verzoening en andere Leerſtukken, die hier aan verwant zyn.

§. 5.

Doch waar moet het dan eindelyk heen? Zal men dan

(*) Zie STEINBARTS *Leere der Gel.* §. 81.

dan nimmer ten beſluite kunnen komen? Ongetwyffeld; en ſtaa my toe U hieromtrent myne meening ronduit voor te draagen. I. Afd.

Onder de menigvuldige Zegeningen door God aan het Menschdom geſchonken, munt inzonderheid uit de Natuurlyke, zo wel als de Zedelyke Vryheid, deeze maakt den Mensch aanſpraakelyk voor zyne daaden: Derhalven moet hy alleen uit overtuiging handelen. — Wanneer de Mensch nu ten vollen verzekerd is, (in waarheid, een opregt gemoed zal dit geringe moeite kosten) dat 'er een God beſtaat, en dit Heilig Weezen door Jeſus Christus het Menschdom heeft aangekondigd, wat hetzelve gelooven en betragten moet; dat de woorden van Jeſus indiervoegen moeten aangemerkt worden, als of God zelve tot het Menschdom geſprooken hadt; dat de Apostelen vervolgens den Wil van God, door Christus aangekondigd, nader hebben opgehelderd. Wanneer de Mensch, zeg ik, daar van overtuigd is, hy zal dan ook even duidelyk ontdekken, dat het oogmerk van deeze bedeeling alleenlyk daar toe ſtrekt, om het Menschdom tot hooger volmaaktheid en reinheid van Zeden opteleiden; dat alle de pligten omtrent God, den naasten, en ons zelven, daar in *onafgeſcheiden*, *in hunnen geheelen zamenhang en volle uitgebreidheid* worden afgevorderd; en dat de Godsdienstige waarheden van dien aart moeten zyn, dat zy den Mensch *alleen* daar toe opleiden.

I. Afd. God nu heeft in alles eene verſcheidenheid vastgeſteld, zo ook in alle de handelingen, geestneigingen en beweegredenen der Menſchen. — Ieder derhalven zal zorgvuldig moeten beproeven, wat hem het meest kan aanſpooren, om dat hoofdoogmerk te bereiken; en alles het geen daar toe bevorderlyk is, zal voor hem eene grondwaarheid worden; hy zal geen Christen genoemd kunnen worden, indien hy in dezelve eenige verandering kan dulden. (*)

§. 6.

Een voorbeeld heldere myne meening op. Wegens de Eeuwigheid der Helſche ſtraffen, kan zeer veel ter verdeediging zo wel, als ter ontkenning van dezelve, uit de woorden van Jeſus en zyne Apostelen worden bygebragt. By den een' zal het denkbeeld, dat de ſtraffen eeuwig zyn, zeer veel toebrengen, om die ongeregelde hartstogten, tot welker opvolging hy het meest geneigd is, te beteugelen; terwyl een ander geen minder kragt gevoelt, om zyne driften in haaren voortgang te ſtuiten, door de overweeging, dat God die ſtraffen over de Zondaaren eenmaal zal doen ophouden. De eerſte zal door vreeze, de laatſte door lief-

(*) Twee groote en Godvreezende Mannen komen hierin grootelyks met my overeen. Ik bedoel ADDISON, en den Schryver van het uitmuntend *beredeneerd Onderwys*. Den eerſten in den *Engel. Spect. d. V. Vert.* 18, den tweeden bladz. 125–128 van het gemelde Stukje, de Ned. Vertaaling; en de Heer STEINBART in zyne *Leer der Gel.* §. 96. is hier van ook niet verre af, ſchoon ik met den laatstgemelden in alles niet inſtemme; dit zal vervolgens allerduidelykst blyken. Zie ook inzonderheid onze §. 30.

liefde aangeſpoord worden, beiden nogthans geraaken tot hetzelfde doelwit. By den eerſten zou misſchien de beweegreden des laatſten, en by den laatſten de dryfveer des eerſten, eene verflaauwing in de Deugds betragting veroorzaaken: Wie bemerkt niet, wat ieder, naar maate zyne geſteldheid zy, in dit opzigt voor zich zelven kiezen moet? I. Afd.

§. 7.

Om de tegenwerping te voorkomen, die tegen dit myn gevoelen zou kunnen bygebragt worden, ſtrekke het navolgende. — Het geen gy ter nederſtelt, zo dunkt my hoor ik reeds iemand ſpreeken, kan ik niet toeſtemmen; immers *dit zal te weeg brengen, dat dwaalingen, die eenigen ſchyn van braafheid met zich voeren, vermenigvuldigen.* Het is hier de plaats niet, my in 't breede uittelaaten over den aart der dwaalingen; — doch dit is zeeker, dat ſommige van weinig aanbelang zyn, en deeze zullen altoos in weezen blyven, noch immer kunnen weggenomen worden, zo lang de Mensch den ſtaat der Engelen nog niet bereikt heeft. Wat nogthans de groote dwaalingen betreft, die een langen naſleep van gevolgen hebben, zo gelukkig is onze toeſtand, dat wy in het Godsdienstige nimmer eene groove dwaaling kunnen aankweeken, zonder teffens tegen één der Hoofdpligten des Euangeliums aantedruiſchen: Daarom merkte ik wel uitdrukkelyk en met voordagt in §. 5 op, dat alle pligten *onafgeſcheiden in hunnen geheelen zamenhang, en volle uit-*

I. Afd. *uitgebreidheid* van ons gevorderd worden; en dus toont ook Addison, in de boven aangehaalde plaats, dat de Ketterdooders zich niet konden zuiveren, met eene opregte zucht voor de uitbreiding van Gods Kerk voor te wenden, terwyl zy alle pligten omtrent hunne natuurgenooten op het ſchandelykst verbraken; onze Gids derhalven, die ons aanwyst, wat voor ons Grondwaarheden zyn, en dus zodanige *waarheden*, waaromtrent men niet *onverſchillig* mag weezen, kan niet faalen. (*)

§. 8.

Het onredelyke der onverſchilligheid.

2. Thans zyn wy gevorderd tot ons tweede deel, om naamlyk te betoogen het *onredelyke der Onverſchilligheid* omtrent die *Godsdienstige waarheden*, van welke wy het kenteken boven opgaven.

Onverſchilligen worden verondersteld *eenige kennis* te bezitten van de Godsdienstige waarheden; indien dit geen plaats hadt, zy zouden onkundigen genoemd worden; het zyn dezulken, die zich nimmer tot *eenig onderzoek* verleedigd hebben, wien het eveneens is, of de Godsdienstige gevoelens, die zy omhelzen, en de grondſlagen, op welke dezelve berusten, waar dan valsch zyn, noch zich immer bekommeren, of die gevoelens het *Deugdbevorderend oogmerk*, door my aangeweezen, kunnen bereiken, dan niet. Deeze zullen daarom die Godsdienstige waarheden alleen aankleeven, van welker omhelzing zy zich het *meeste voordeel en genoegen* kunnen beloven. De

(*) §. 11 en 16 zetten onze meening in nog helderer licht.

De *groote oorzaak*, waar uit de onverſchilligheid by het gros des Menschdoms (*) ontſtaat, is deeze, dat de minsten hunne gedagten en denkvermogen willen bepaalen op dingen, die geen tydelyk voordeel aanbrengen; van daar dat zy zich niet aan onderzoek gewennen; gevoelen zy hier toe eenige de minste neiging, wel ras verdooven zy dezelve, bewust, dat de Leer des Euangeliums reinheid in handel en wandel, en beteugeling van zinnelyke Lusten predikt; jaa wanneer iemand hun deeze kundigheid kon beneemen, geen grooter weldaad zou, volgens hunne verdoolde begrippen, aan hun beweezen kunnen worden; en dus zullen zy zich in het minst niet laaten geleegen liggen, welke Godsdienstige waarheden op hun gemoed den meesten invloed zullen hebben, om hen tot de hoofdbedoeling der Leere van Jeſus opteleiden. I. Afd.

§. 9.

Hoe ſchandelyk nogthans is zodanig eene handelwyze; *bewust te zyn*, dat God zynen wil eenmaal aan het Menschdom geopenbaard heeft, en zich niet te bevlytigen om volkomene kunde van die bevelen te erlangen. — Wanneer men den onderdaanen van eenig Koningryk berigtte, dat de Vorst eenige wetten, die hun byzonderlyk aangingen, hadt afgekondigd, zullen die

(*) Wy zullen ſtraks nader handelen over ſommigen, wier onverſchilligheid omtrent Godsdienstige Waarheden uit hunne Grondbeginzels voortkomt.

I. AFD. die onderdaanen zich met deeze kundschap alleen vergenoegen? Indien de Vorst veelvuldige blyken van liefde jegens zyn volk betoond heeft, zal hen dit niet te meer aanspooren om van die wetten ervaarnis te bekoomen? Immers deeze zullen ongetwyffeld daartoe strekken, om het welzyn van ieder onderdaan, en dat des geheelen Koningryks te vermeerderen; jaa hoe zeer stelt zich elk in het gevaar van te handelen tegen deeze bevelen, en welverdiende straffen, op de overtreeders derzelven gesteld, te ontvangen, indien hy onkundig is van het geen deeze wetten van hem afvorderen. Alle welgeaarte onderdaanen, voorzeker, zullen door zodanig eene nalaatigheid de gunst van hun goedertieren Vorst niet willen verbeuren. Breng dit over op de onverschilligen omtrent de wetten van Gods Hemelsch Koningryk, en het onredelyke van hun gedrag ontdekt zich terstond. Het ware hun voordeeliger geweest nimmer *eenige kennis* van een Goddelyke openbaaring te hebben ontvangen, dan nu, terwyl zy daar van verwittigd zyn, geen agt op dezelve te slaan.

§. 10.

Moet de Mensch zich ook niet bedienen van het *licht der Rede?* Zal hy deeze Hemelgaaf verwaarloozen, in de naspooring van het geen voor hem van het meeste aanbelang zyn moest? Zal hy immer op deeze wyze met zyne vyf talenten nog vyf andere overwinnen? Daar hy nooit eenige genoegzaame reden voor zyne onverschilligheid kan bybrengen, dan begeerte

geerte na zinnelyke lusten, zo zal ook niets bykans I. Afd.
in ſtaat zyn om hem uit die laauwheid te redden. En in dit opzigt is zyn toeſtand gevaarlyker dan die der ongeloovigen, dewyl de laatſten (ſpotters met den Godsdienst bedoel ik niet) zich aan redeneeringen gewend hebben, en 'er langs dien weg voor hun nog eenige hoop tot verbetering overig is; doch de eerstgemelden kunnen alle ongerymdheden verzwelgen; en in waarheid de kinderen deezer Waereld zyn ook hier verſtandiger, dan de kinderen des lichts. Immers de Waereldlingen ſtellen zich in meest alle hunne bedryven zeker bepaald doeleinde voor; om dat te bereiken zullen zy alles aanwenden, en veel moeite doorſtaan; doch die geenen, wien het licht van het Euangelie beſtraalt, hebben dikwyls geene vaste gronden gelegd, en worden met allen wind der leeringen omgezwaaid. Hoe laaghartig ook is het zich door aardſche vermaaken en begeerlykheden alleen te laaten geleiden, daar het *natuurlyk licht* ons edeler dryfveeren aan de hand geeft? Dit zal den Mensch zyne waardigheid en verhevenheid boven het Redelooze Vee ontneemen: indien tydelyk belang alleen zyn God is, zal hy ligt te beweegen zyn, om die gevoelens, van welker waarheid hy eene flaauwe overtuiging heeft, geheel te verloochenen, inzonderheid, wanneer ſchande of nadeel aan de omhelzing derzelven verknogt zyn. — Zelfs zo *onredelyk* handelen onverſchilligen, dat, naar maate zy zich minder laaten geleegen liggen, welke Godsdienstige gevoelens zy belyden, zy niet

I. AFD. zelden des te heviger anderen noodzaaken, wanneer het hun niet aan magt ontbreekt, om die begrippen, welke zy uit tydelyke inzigten alleen omhelsden, aanteneemen; daar zy zich thans geſchikt hebben naar anderen, zo waanen zy, dat anderen zich weder naar hen moeten regelen; en dus worden onverſchilligen dikwyls overheerſchers van de vrye geweetens der Menſchen; dit ſtraalde op het duidelykst door in de handelwyze van Achaz, een der Koningen van Juda. (*)

§. II.

En is de onverſchilligheid niet ten uiterſten onredelyk, daar de Godsdienstige waarheden *alleen* den Mensch tot de hoogſte volmaaktheid in Godsvrucht moeten opleiden? Indien hy zich niet laat gelegen liggen, of zyne begrippen wegens den Godsdienst dat Deugdbevorderend beginzel kunnen aankweeken, zal hy dan immer als een vrywerkend weezen handelen; kan 'er iets meerder begeerd worden, dan het licht der Rede, en de Natuurlyke zo wel als de Zedelyke vryheid, om den Mensch in ſtaat te ſtellen *rekenſchap te geeven* van zyne daaden; wordt hy hier op deeze Waereld niet met regt als een Rentmeester beſchouwd, die van de hem aanbetrouwde Goederen eens verſlag zal moeten doen? Hem is bewust, welke deeze aanvertrouwde Goederen zyn, te weeten, alle kragten inteſpannen, om het hoofdoogmerk des Euangeliums te bereiken; de wyze op welke hy daar toe geraakt, is

(*) Zie NIEMEYER, *Charakteristik der Bibel*, 5 *th.* p. 90, 91.

is ter zyner *verantwoording* overgelaaten. Egter wilde God hem de hulpmiddelen aanwyzen; dat zyn de Godsdienstige waarheden. — Is ieder nu niet verpligt vlytig te onderzoeken, welke waarheden op zyn gemoed den meesten indruk maaken, om daar aan te kunnen beantwoorden? Indien hy hieromtrent niet alles gedaan heeft, wat zyne vermogens konden uitwerken, handelt de Mensch dan als een verſtandig weezen, het geen bewust is, dat hy zich *eens* zal moeten *verantwoorden*, en egter onverſchillig is, of zyne rekening wel dan kwaalyk uit zal koomen? I. Afd.

§. 12.

Om het onredelyke der onverſchilligheid nog duidelyker te gevoelen, zullen wy het onpligtmaatige derzelve met betrekking tot God, den naasten, en ons zelven thans nog overweegen.

Met betrekking tot het eerſte: Wat naam zal men aan de onverſchilligen geeven, neemt men in aanmerking de verpligting aan God, die 'er op alle Menſchen ligt? — Is het geene *ondankbaarheid* de zorge door dat Heilig weezen aan het Menschdom betoond, in den wind te ſlaan; zal een regtſchaapen Zoon, de tederhartige zorgen van zyn agtenswaardigen Vader, niet met dankerkentenis aanneemen? Is het geen blyk van geringe agting jegens den Allerhoogſten, zyn geopenbaarden wil te verwaarloozen? Indien ſommigen zig dus mogen gedraagen, waarom zal het geheele Mensch-

I. Afd. dom niet even zo handelen? Doch dit zou alle openbaaring vruchtloos maaken; wie zal zodanig eene gedagte immer in zyn gemoed durven koesteren? Neen, God gaat op vaster grondflagen te werk, dan het gros zyner Schepfelen. Stel, dat eenige handelingen der beftuurende Voorzienigheid vruchtloos zyn; en gy zult eene onafmeetelyke gaaping ontdekken, die niet dan op het ongeluk des geheelen Menschdoms zoude uitloopen.

Kan daar eenige *liefde* tot God voorhanden weezen, wanneer wy onverfchillig zyn omtrent de Godsdienstige waarheden? Of wordt deeze *liefde* by hen ook onder onverfchillige dingen gerekend? Dit waare eene te onchristelyke gedagte. — Stellen zy eenigen prys op die *liefde*, alles, het geen welbehaaglyk is aan het Opperweezen, zullen zy zich voor oogen houden; en zullen zo veele gunstbewyzen van God hen niet kunnen aanprikkelen, om de middelen op te fpooren, door welke zy de goedkeuring van het Oneindig Weezen kunnen wegdraagen?

§. 13.

Is de onverfchilligheid onredelyk met betrekking tot God, niet minder wordt zy zodanig met opzicht tot de *Maatfchappy*, waarin wy leeven. Eene der fchandelykfte uitwerkzels toonden wy reeds op het einde van §. 10. Indien 'er in de zamenleeving lieden gevonden worden, die zich niet bekreunen, of hunne Gods-

Godsdienstige begrippen opregtheid in handel en wandel kunnen aankweeken, en in zo gewigtige zaaken hun belang alleen ten rigtſnoer neemen: Zullen deeze eenige verbintenisſen ongeſchonden bewaaren, eenige Menschlievendheid in hun gemoed doen huisvesten, wanneer zy door het tegenovergeſtelde aanzien en voordeelen kunnen bejaagen? Niets zal hen weerhouden alle Menschlyke banden los te rukken, indien zy langs dien weg hun geliefd oogmerk maar kunnen bereiken. I. Afd.

§. 14.

Eindelyk hoe onredelyk zyn *onverſchilligen omtrent zich zelven?* — Het is eene zaak te duidelyk, om 'er lang op ſtil te ſtaan, dat God niets minder bedoelde, dan het Menschdom, door de omhelzing des Euangeliums, tot eene *eeuwige Gelukzaligheid* opteleiden. Hier aan kan niemand deelagtig worden, ten zy hy door ſpreekende daaden toone, dat eene hartelyke zucht in zyn binnenſte ontbrandt om de bevelen van God, door Jeſus voorgeſchreeven, te gehoorzaamen. Indien het hem nu onverſchillig zy, welke Godsdienstige waarheden hy aankleeve, hy zal ook onverſchillig weezen omtrent de betragting dier geboden; immers alle zyne Godsdienstige waarheden moeten daar op uitloopen, zullen zy anderszins dien naam kunnen verdienen; en zal hy dan ook by overbrenging zyne *eigene zaligheid* niet gering agten? — Wanneer de Mensch nu, wien een zucht tot geluk is ingeſchaapen, omtrent de bereiking van het hoogſte toppunt der-

zelve

I. AFD. zelve onverſchillig is, kan 'er dan een geval uitgedagt worden, waarin hy minder zyn *verſtandelyk vermogen* aanwendt, of op onvaster grondſlagen te werk gaat?

§. 15.

Eenige gevoelens onderzogt. 3. Myn taak vordert thans, dat ik onderzoeke, of ſommige gevoelens en handelwyzen met den naam van onverſchilligheid, zo als ik ze boven bepaalde, kunnen beſtempeld worden.

Dat *Atheïsten*, zo 'er deezen in waarheid gevonden worden, onverſchillig zyn omtrent alles, wat Godsdienstige waarheden genoemd kan worden, is buiten allen kyf. Zy, die geen God erkennen, kunnen nimmer eenig denkbeeld hebben van verpligting; en hier voor de innerlyke nuttigheid en ſchoonheid der deugd in de plaats te willen ſtellen, zal den toets van het gezond verſtand niet kunnen doorſtaan. Is 'er nu geene verpligting, wat kan het hun dan verſcheelen, hoedanig hunne Godsdienst zy: Dit moet noodwendig plaats grypen by *Atheïsten*, en hier uit een volkomen zedenbederf voortſpruiten, in dier voegen zelfs, dat eene Maatſchappy van Godverzaakers zich nimmer ſtaande zou kunnen houden. Het pleit tusſchen Bayle en Barbeyrac, over de onmooglykheid hier van, is door den laatſten op eene voortreffelyke wyze voldongen. (*)

(*) Zie PUFFENDORF, *droit de la Nature et des Gens. Liv.* II. *Ch.* III. §. 19. *not.* 2. *et ibid. Ch.* IV. §. 3. *not.* 4.

Wilde ik my egter ophouden met alle die gevoe- I. Afd.
lens nategaan, van welke het zo duidelyk en klaar blykt, als de zon op den vollen middag, dat zy op onverſchilligheid uitloopen, ik zou aan deeze Verhandeling zeer bezwaarlyk een einde kunnen vinden. (*)

Daarom zal ik my alleen bepaalen tot eenige *weinige* gevoelens, van welke het twyffelachtig is, of zy tot onverſchilligheid aanleiding kunnen geeven, en die hedendaagsch door niet weinigen omhelsd worden.

§. 16.

Het geen ik in §. 3. voorſtelde, en waaromtrent het my niet aan voorgangers ontbreekt, wordt door eenigen (†) als aanleidelyk tot onverſchilligheid aangemerkt. — Doch heeft dit ook betrekking tot onverſchilligheid; zo als ik ze bepaald heb? Maar, zullen deeze zeggen: Het valt ten uitterſten gemakkelyk voor af iets naar zyn eigen welgevallen te bepaalen, en vervolgens alles te verwerpen, het geen als ongerymd daar op kan toegepast worden. Indien deeze beſchuldiging eenigen grond kan hebben, zo moeten zy eerst bewyzen, dat ik myne bepaaling willekeurig ter neer geſteld heb, en dit zou voor hun bezwaarlyk zyn; dan

(*) TURRETIN heeft in de *Opera omnia Tom.* I. *Diſſ.* XIII. reeds voor my de meeſte gevoelens hier toe aanleidelyk ontleed, en weerlegd.

(†) Onder deezen NIEMEYER, *Charakt. der Bib.* I *th. p.* 244, 245 in de noot.

I. Afd. dan zullen zy moeten betoogen, dat God iets meerder van een Mensch gevorderd heeft om te gelooven, dan voor hem noodzaaklyk was, om de hoogſte volkomenheid in de Heiligmaaking te bereiken; en wie tot deeze egte Euangeliſche waarheid iets af, of toe wilde doen, zou eene hevige zucht tot het voorſtaan van de byzondere gevoelens zyner Secte verraaden. Ik durf dan gereedelyk vertrouwen, dat ieder onbevooroordeelde met my zal inſtemmen, dat het bovenſtaande den naam van onverſchilligheid niet kan verdienen. Jaa het zou my niet moeielyk vallen nog een ſtap verder te gaan, en te beweeren, dat hy, die zeer veele plaatzen, jaa zelfs ſommige boeken der H. Schriftuur niet aanmerkt als alleen geſchikt voor lieden van dien tyd, en op ons geene betrekking in 't geheel hebbende, dat deeze, zeg ik, zich niet liet geleegen liggen, of hy de leere van Jeſus in haare oorſpronglyke zuiverheid omhelst dan niet.

Immers in die zelfde §. toonde ik even aan, dat 'er eenige byvoegzels van den Moſaïſchen Godsdienst aan de Leer des Euangeliums gehegt waren, die daar mede geheel ſtryden. Veele verkeerde denkbeelden en gevoelens droegen het kenmerk van grysheid ten tyde van Jeſus en zyne Apostelen: Sommige geheel uitteroejen was onmoogelyk, daarom ſchikte onze Heiland en zyne Discipelen zich naar dezelve, en lieten ze huisvesten; even zo ontdekken wy ook in de brieven der Apostelen, dat zy de zaaken ſomwylen

len in zodanig een licht plaatzen, dat Lieden, die I. Afd.
van de twist-gedingen, waarop ze betrekking hebben, onkundig zyn, ſchadelyke begrippen daar van kunnen ontleenen. — Zelfs hebben de uitſpraaken der Apostelen over geſchillen, die uit de volksbegrippen van dien tyd voortvloeiden, niet zelden by ſommigen gelegenheid gegeeven, om te waanen, dat de Apostelen dezelve waren toegedaan, om dat deezen, overtuigd van de onmooglykheid om ſommige verouderde gevoelens van eenige Lieden met tak en wortel uitteroeien, het hoogſtſchadelyke alleen poogden wegteneemen, en hun den ſchyn, van die gevoelens aantekleeven, alleen lieten behouden; doch dit alles zou my te ver wegvoeren.

§. 17.

Indien ik tien jaaren vroeger deeze ſtoffe had behandeld, de moeite aan de vyf volgende §. §. beſteed, zou ik hebben kunnen beſpaaren; (*) en hoe zeer ik niet bedoelde, om in deeze Verhandeling de gevoelens van byzondere perſoonen te weerleggen, of te verdeedigen; egter zonder ik den Heer STEINBART hier van uit. Immers deeze laat zich in den aanvang van

(*) Die my in perſoon kennen, moeten dit gezegde met myne jaaren en omſtandigheden onbeſtaanbaar agten. Doch de rede, waarom ik my dus heb uitgedrukt, is deeze: Dat ik, wiens denkwyze by de Heeren Directeuren niet geheel onbekend was, my zelven dus met opzet heb willen bedekken. Uit dien hoofde heb ik ook op veele plaatzen van deeze Verhandeling een ſtouten en beſliſſenden toon aangenomen; weshalven ik den Leezer verzoek, dat hy myn byzonder oogmerk, hiermede bedoeld, geſtaadig in het oog houde.

I. AFD. van zyn werk, door my reeds aangehaald, op eene aanmerkelyke wyze gelden, door zyne gevoelens het aanſchyn te geeven van nieuwigheid; want wat hy hier ook voor moge zeggen, in zyne ophelderingen, hy zal toch van my niet kunnen verkrygen, dat ik weder te rug haale, het geen my op de eerſte leezing te binnen ſchoot.

Quid dignum tanto feret hic promiſſor hiatu! —

Egter wil ik hem den verdienden lof niet weigeren; over veele zaaken heeft hy voor ſchrandere en ervaaren mannen een groot licht verſpreid, ſchoon voorzigtigheid aan allen, die hem leezen, moet aanbevolen worden; te meer nog dewyl hy in deeze dagen veel opziens gebaard, en niet weinige aanhangers verworven heeft: Dit is de reden, dat ik het noodig oordeelde een *byzonder gevoelen* van dien Heer hier te onderzoeken, of hetzelve niet grootelyks op onverſchilligheid uitloopt.

Hy beweert dan, dat de Christen Leeraars zich moeten ſchikken naar de heerſchende Geloofs-formulieren en gebruiken hunner Kerke, die door openlyke wetten geſymboliſeerd zyn, en zich even zo gedraagen naar de veelvuldige bygeloovigheden, verouderde en onnut gewordene plegtigheden, — ſchoon zy overtuigd zyn van de valschheid der gevoelens, in die Geloofs-formulieren begreepen. (*)

Om

(*) Zie *leere der Gel.* bl. 310-312.

Om dit gevoelen te ontzenuwen, moet ik de be- I. Afd.
wysredenen voor dezelve tragten opteſpooren.

§. 18.

1. Zegt hy, dat de Leeraars hier toe verpligt zyn, om dat Christus en zyne Apostelen, hoe zeer zy overtuigd waren van de kragteloosheid van den Tempeldienst, en de ſchadelyke bygelovigheden, die daar door behouden werden, nogthans de wetten van Moſes in Palestina op het allerſtiptst onderhielden, ſchoon zy de Jooden langzaamerhand daar van poogden aftetrekken, en zuiverer denkbeelden inteboezemen. (*)

Doch ſtaat het geval dier Leeraars, welke aan Symboliſche Schriften verbonden zyn, gelyk aan dat van Christus en zyne Apostelen? Waren de laatſten immer door eene Vergadering van Joodſche Mannen onderzogt, of zy den Moſaïſchen Godsdienst, en alle de byvoegzels ter dier tyde als onaffcheidelyk van denzelven aangenomen, omhelsden? Hadden zy zich immer plegtig verbonden om dit alles te prediken, en den volke niets voortedraagen, het geen hetzelve kon ondermynen? Immers neen: Gaf hun geweeten hen dan geene vryheid om te doen en te leeren, het geen zy dagten, dat meest kon ſtrekken, om de leer des Euangeliums voortteplanten? En het geen nog het meest

(*) Steinbart, *als boven.*

I. Afd. meest afdoet, dat STEINBART de Euangelien doorzoeke, en hy zal my niet een geval kunnen aanwyzen, waarin Christus iets geleerd heeft, het geen hy zelve oordeelde valsch te weezen; nogthans zegt hy uitdrukkelyk in de aangehaalde woorden §. 17. dat de Leeraars zo moeten handelen. — Christus onderhieldt, wel is waar, zelve de plegtigheden, doch nimmer geboodt hy dit aan anderen, noch beſtrafte hen, wanneer zy dit nalieten. Doch hy zal my tegenwerpen: Was Paulus dan niet allen alles geworden, verſchilde zyne leer by de Jooden niet aanmerkelyk van die by de Heidenen? (*) Dit verſchil lag byzonder in de wyze, op welke hy leerde; zich hieromtrent te ſchikken naar de verſchillende geaartheden en beweegredenen der menſchen voegt ieder leermeester. Maar het geen Paulus by Jooden vastſtelde, verwierp hy niet by de Heidenen, STEINBART egter wil, dat men zo ver gaan zal, immers ſpoort hy zyne navolgers, die zyn werk de leer der Gelukzaligheid hoogagten, uitdrukkelyk aan tot deeze daad: „Verwerpt," zegt hy, „en berispt ook telkens en ſtoutelyk dit boek by al„len, die, door het te leezen, reeds ontrust, en alzo „niet in ſtaat zyn om deszelfs inhoud te draagen; „maar niemand van U predike 'er openlyk tegen, „want dan, gelyk de ondervinding reeds geleerd heeft, „wint gy niemand dan de Boeren en de Kosters, voor „wien ik het niet geſchreeven heb." (†)

§. 19. 2.

(*) Als boven, bl. 331–333.

(†) Bl. 316.

§. 19.

2. Eene tweede reden, die hy voor zyn gevoelen bybrengt, is deeze: Alle Symbola en Geloofs-belydenisſen moeten aangemerkt worden als Burgerlyke en Staatkundige wetten, ingeſteld, om de rust en goede order in de Maatſchappy te behouden; wanneer de Vorſten nu oordeelen, dat in zodanig eene Symboliſche Geloofs-belydenis niets ten nadeele van de goede rust gevonden wordt, zo kunnen zy geene vrye belydenis dier leere toeſtaan, ten zy de Leeraars alle punten derzelve ſtiptelyk volgen. (*) Ik hoop dat ik zyne meening thans gevat zal hebben. (†) — Indien het ontwyffelbaar was, dat doolingen en verkeerde begrippen omtrent de waarheden van den Christelyken Godsdienst de *rust* in de zamenleeving altoos verhinderden, het gezegde van STEINBART zou eenigen ſchyn van gezond verſtand met zich draagen. Doch dit ontken ik; want kan hy zelve, die de grootſte dwaaling deswegen koestert, die naamlyk de waarheid van den Christelyken Godsdienst ontkent, geen ſtil en vreedzaam onderdaan weezen, welke de bevelen zyner Overheid ſtiptelyk gehoorzaamt? Derhalven kunnen 'er door de Overheid Staatkundige wetten omtrent den Godsdienst worden ingeſteld, die de grondſlagen van den Christelyken geheel om ver ſtooten, en egter niet I. AFD.

(*) *Wysgeerige Opheldering*, I *Stuk*, bl. 116-118.

(†) Het zou my niet verwonderen, indien MONTESQUIEU, ſchoon deeze klaarer ſpreekt, hem aanleiding had gegeeven, om dit wonderſpreukige ter neer te ſtellen. Zie *Eſprit des Loix*; *Liv.* XXV. *ch.* IX-XI.

I. Afd. niet aandruisſchen tegen de goede order in de Maatſchappy; en dus zou de Heer STEINBART in een Land, waar dit plaats greep, geen Christen weezen. Hy moet voorzeker onderſtellen, dat de Overheid in alle Christen-landen genoegzaame *opregtheid* bezit, om van de Onderdaanen niets aftevorderen, het geen ſtrydig is met de wetten van het Euangelie; en eene groote maat van *kunde*, om wel te kunnen wikken, wat noodzaaklyk zy om te gelooven, en tegen de vastgeſtelde wetten des Lands, hoe willekeurig en overheerſchend die ook zyn mogen, niet aanloopt; indien hy dit niet veronderſtelt, (en om dit ſtaande te houden, zou hy zyn werk aan vinden) 's Mans gehoorzaamheid zal in waarheid al te lydelyk weezen. Dit nogthans is zeker, dat langs dien weg zeer veel ruſt in de Maatſchappy bewaard zou blyven, en de menſchen in dit opzigt gelukkiger zouden worden. Maar bedoelt STEINBART door zyn geheel werk niet te veel tydelyk geluk; is men niet verpligt, om der waarheids wille ſomtyds zyn rust opteofferen; zullen wy dan het welzyn onzer Ziele niet veronagtzaamen? Hier van zullen wy in de IIde Afdeeling nader ſprecken.

Wanneer de Leeraars zich dus moeten gedraagen; dezelfde verpligting ligt ook op alle Leden; en is 'er tot nog iets uitgedagt, het geen op beredeneerde grondſlagen meer aanleiding kan geeven, dat ieder zonder eenig onderzoek de Leer der Heerſchende Kerk in ieder Land maar volge? en is dit niet eene hoogſtſchadelyke onverſchilligheid! §. 20.

§. 20.

3. Doch STEINBART geeft nog eene derde reden voor zyn gevoelen op: Deeze formulieren, zegt hy, zyn niets dan Staatswetten, en afgeſcheiden van het redelyk Christendom, waartoe de Leeraars hunne Gemeenten langzamerhand moeten opleiden; deeze derhalven hebben hunne redenen volkomen interigten naar de Symboliſche Schriften, daar door gewinnen zy het *vertrouwen* hunner Leeken, en dit verkreegen hebbende, dan eerst kunnen zy hen tot *verhevener denkbeelden* opleiden. (*) I. AFD.

't Geen van deeze ſtelling niet zeer vervreemd is, en eigenaartig genoemd wordt, *de Kerk in de Kerk te hervormen*, heeft men reeds lang voor hem werkſtellig gemaakt; doch het behoort tot myne IIde Afdeeling, om aantetoonen, dat de waarheid op eene edeler wyze moet worden voorgeſtaan, en deeze weg op trouwloosheid uitloopt.

§. 21.

4. De laatſte reden, welke de Heer STEINBART aanvoert, is zo wonderzinnig, dat ik in waarheid moet twyffelen, of het hem aan gezond verſtand, of aan een goed hart omtrent den Christelyken Godsdienst ont-

(*) Dit gevoelen ſtraalt doorin de geheele 6de Afdeeling van zyne *Leer der Gel.* inzonderheid in de boven aangehaalde *bl.* 310-316.

I Afd. ontbroken hebbe, wanneer hy zynen Leermeester SEMLER het navolgende ſchreef: „'Er moet iets „weezen, waaraan de geest van *verdraagzaamheid* van „een Candidaat onderzogt kan worden, zodanig iets „zyn de Symboliſche Boeken, daar hy dit gezag wil „volgen, zal hy geene ſcheuringen maaken. Zyn 'er „egter jonge Godgeleerden, die een ander zamenſtel „der leere willen volgen, hunne *verdraagzaamheid* „moet aan de Symbola getoetst worden; verwerpen „zy dezelve, zy kunnen niet als Leeraars aangenomen „worden; hebben nogthans jonge Godgeleerden toe„geevendheid verkreegen, om andere zamenſtelzels te „kunnen dulden; dit moet blyken uit hunne goed„keuring der Symbola, en dit zal een onderpand „weezen, dat zy den ſtaat niet zullen ontrusten."(*)

Indien dit tot waare verdraagzaamheid behoort, dan ſtem ik gereedelyk toe, dat zy een volle zuster is van onverſchilligheid; immers dan is dit de bepaaling van *verdraagzaamheid*, dat men, ter betooning hoe zeer men de gevoelens van anderen wil dulden, zig plegtig verbindt, om dezelve te prediken, ſchoon men ook overtuigd waare, dat zy het bygeloof, of ongeloof begunſtigden. Wanneer het bezweeren van Geloofsformulieren alleen ſtrekt om verdraagzaamheid te betoonen, het zal hun dan niet verſchillen, wat men hun voorlegge, het zy de vyf boeken van Moſes, het zy den Coran van Mohamed, het zy de Artikelen der

(*) STEINBARTS *Wysg. Oph.* 2 *Stuk*, bl. 15-18.

der Dordſche Synode, het zy de Augsburgſche Con- I. AFD.
feſſie; langs dien weg maakt men een ſpel van alle Geloofsbelydenisſen, hoe veele geheiligde waarheden zy ook bevatten; en waar men dus reeds met verbintenisſen en beloften den ſpot heeft gedreeven, daar kan men ook niets anders verwagten, dan dat men zich in het minst niet zal bekommeren, of de omhelsde waarheden het deugdbevorderend oogmerk van het Euangelie kunnen bereiken.

§. 22.

4. Myn gemaakt plan vordert thans, dat ik, als een vervolg van het voorgaande, de waarſchynelyke hoofdbedoeling van het opgegeeven voorſtel, waar van ik in myne inleiding gewag maakte, in de vierde plaats overweege, en den hoon, der verdraagzaamheid aangewreeven, als of zy op onverſchilligheid uitliep, wegneeme. Om dit ſtuk wel te behandelen, zal het 'er veel van afhangen, wat men door verdraagzaamheid moet verſtaan; eer ik dit doe, zal ik eenige aanmerkingen over het *verſchil*, het geen 'er in de *denkwyze* van *alle* Menſchen gevonden wordt, vooraf laaten gaan. *Verdraagzaamheid ongelyk aan onverſchilligheid*

De leer van ingeſchapen denkbeelden is door LOCKE by my ten minsten voor altoos vernietigd. Onze kennis beſtaat dus alleen in aangewonnen kundigheden; 'er zyn twee middelen, waar door wy dezelve ver-

I. Afd. krygen, *gewaarwording* en *opmerking*. (*) De *gewaarwording* hangt van de zintuigen af; en hoe verſchillen deeze in verfyndheid en ſterkte by ieder mensch? 't geen by den eenen aangenaame aandoeningen oplevert, verſtrekt een anderen tot verveeling; dingen die de een ongemerkt laat voorbygaan, treffen eens anders zintuigen op het ſterkst, en dus bemerkt men eene verſcheidenheid in oneindig veele gevallen; de denkbeelden derhalven, uit de eerſte bron onzer kennis voortſpruitende, kunnen nimmer gelykformig zyn. De tweede bron is de *opmerking*, waardoor de ziel haar werkzaamheid oeffent op die denkbeelden, welke zy van de uiterlyke voorwerpen ontvangen heeft, of die voortkomen uit de innerlyke vermogens der ziel. Zyn nu deeze vermogens niet by ieder verſchillende? Is dit ook niet even zo gelegen met de lichaamlyke geſteldheid van alle Menſchen, die op de werkzaamheden der ziel zo aanmerkelyk een invloed heeft? — De modificatien van de tweede bron onzer kennis zyn niet minder onderſcheiden by elk, dan de wyzingen der gewaarwording; neemt men hier by nog in aanmerking den onnadenkelyken invloed, dien het onderwys, de voorbeelden en de daar uit ontſtaande vooroordeelen, die misſchien by geen twee menſchen op den ganſchen aardbodem dezelfde zyn, op deeze modificatien voortbrengen, men zal zich niet behoeven te verwonderen over de *onmooglykheid*, dat de menſchen eenſtemmig denken. — Is dit zo gelegen met

(*) Zie Locke *Eſſai ſur l'entendement hum. Liv.* II. *ch.* I. §. 2-§. 9.

met de kundigheden der menſchen in het algemeen, I. Arm
het volgt van zelve, dat men een ſoortgelyk verſchil zal ontdekken in hunne Godsdienſtige begrippen in 't byzonder. En, wie vindt hier geene ſtoffe van dankbaarheid jegens God, daar deeze verſcheidenheid nimmer kan ophouden, zonder dat teffens alle zedelykheid en vryheid in de handelingen der Menſchen worden weggenomen; het is Gods vinger, die deeze verſchillende wyzingen van *gewaarwording* en *opmerking*, de bronnen van alle kennis, onzer ziele heeft ingeprent.

§. 23.

Dewyl 'er nu, gelyk de Mensch thans geſteld is, zodanig eene verſcheidenheid in Godsdienſtige begrippen moet plaats grypen, en God uit dien hoofde ieder voor zich zelven rekenſchap zal afvorderen, zo blykt de *noodzaakelykheid* van eene algemeene verdraagzaamheid. En de Christelyke verdraagzaamheid zal dus hier in beſtaan, dat men alle Menſchen, die gélooven, dat de leer van Jeſus op Gods bevel verkondigd is, aanmerke als Leden van de Kerk van Christus; dat men alle doolingen, wanneer zy dien grondſlag niet om verrukken, in de Kerk dulde, en niemand hierom eenigen haat toedraage; dat men allen eene onbegrensde vryheid laate te gelooven, 't geen ieder oordeelt, dat Jeſus van hem afvordert; dat men eindelyk, ter wegneeming van dwaalingen, geene andere middelen aanwende, dan redeneering en overtuiging. Dit dulden van doolingen, in onze bepaaling van verdraagzaamheid begreepen,

4 Art. beantwoordt aan het denkbeeld, het geen Apostel Paulus deswegens koesterde: Hy verklaart het fundament, het welk geen ander is of zyn kan, dan Jeſus Christus, gelegd te hebben, en dat een iegelyk moet toezien, hoe hy daarop bouwe; vervolgens geeft hy op de nadrukkelykſte wyze te kennen, dat 'er op dit fundament leerſtellingen gebouwd moeten worden, die met den aart van het Euangelie overeenkomen; immers dit is het goud, zilver en kostelyke ſteenen; ſchoon zy ook teffens met andere gevoelens, die geheel overtollig zyn, of met rede dwaalingen genoemd worden, dit is het hout, hooy en ſtoppelen, kunnen gepaard gaan, en het fundament nogthans onverwrikt vast kan blyven. Zy, die hout, hooy en ſtoppelen hebben opgebouwd, zullen ontdekken in den dag des oordeels, dat zy vergeefsch gearbeid, noch mede gewerkt hebben tot den opbouw van het gebouw, welks fundament is Christus Jeſus; ſchoon hunne zielen zullen behouden worden, dewyl zy gedoold hebben, en opregtelyk waanden goede bouwſtoffen te hebben uitgekoozen. (*) Dat men onder hout, hooy en ſtoppelen niet verſtaan moet leerſtellingen, die het fundament om ver rukken, blykt duidelyk; vermits God de opbouwers derzelve in gunst wil aanneemen, en de zaligheid doen beërven.

Men beſchouwt de verdraagzaamheid onder de Christenen in het algemeen in tweeërlye opzichten *Kerkelyk*

en

(*) 1 Cor. III. vs. 10-15.

en *Burgerlyk;* de *Kerkelyke* beſtaat hierin, dat men I. Afd.
allerleye gevoelens, die den grondſlag niet ondermynen, in één en dezelfde Genootſchap van Christenen duldt; de *Burgerlyke*, dat men in den ſtaat vryheid van geweeten vergunt aan allen, die van de begrippen der heerſchende Kerke des Lands afwyken. Hoe zeer ware het te wenſchen, dat 'er nimmer aanleiding was gegeeven, om deeze onderſcheiding te maaken! — Wy nogthans beweeren, dat men, op het *voorbeeld van Paulus*, niet alleen eene *Burgerlyke*, maar ook eene *Kerkelyke* verdraagzaamheid moet oeffenen.

§. 24.

Dit egt Euangelisch denkbeeld van verdraagzaamheid wordt met den onzagten en liefdeloozen naam van onverſchilligheid betyteld; men beweert, dat men op die wyze onverſchillig is, of 'er *doolingen* in de Kerk worden ingevoerd; en dat het ons even eens is, *welke Leerſtukken* men in één en dezelfde Kerk leert. (*)

Wy ſtemmen toe, dat 'er *dwaalingen* zyn onder die Gezindheden, welke de algemeene verdraagzaamheid voorſtaan; indien deeze geen plaats greepen, men zou niet verdraagzaam behoeven te zyn; want Lieden, die volkomen met ons inſtemmen, in één Genootſchap te dulden, en een geneegen hart toetedraagen, is voorzeker geen moeilyk werk. Men legge nogthans onze woorden niet zodanig uit, als of wy daarom de

(*) J. VAN DEN HONERT, V. *Pred. over de Natuur van Christus Koningryk*, bl. 370.

I. Afd. de *dwaalingen* in de Kerk lieten inſluipen; alleen om eene proef te geeven van verdraagzaamheid, dit zy ver: Zy is *onvermydelyk* en *noodzaakelyk* om de redenen door ons reeds bygebragt. — Egter, dus blyft onze tegenparty voortredeneeren, duldt gy de *dwaalingen:* Jaa, maar dit verſchilt aanmerkelyk, van dezelve niet te bemerken, en zich niet te bevlytigen, om ze weg te neemen; en wat is het *oogmerk* van onze verdraagzaamheid? Niets minder dan de waarheid *in al haar luister* te doen uitblinken, 't geen het volſtrekte tegenovergeſtelde van onverſchilligheid is. En hoe geraaken zelven het gemakkelykst de Menſchen ieder voor zich tot die kennis? Door alle toegangen, die derwaards heen leiden, open te zetten, en geene af te ſluiten; derhalven moet 'er *vryheid van denken* weezen in iedere Gezindte; en de redenen, die men bybrengt, om de vryheid van gevoelens, *burgerlyk* beſchouwd zynde, toe te ſtaan, gelden ook allen om dezelve *kerkelyk* niet te belemmeren. Is 'er vryheid van gevoelen en leeven niet alleen *burgerlyk* maar ook *kerkelyk*, de *waarheid* zal kragtdaadig veld winnen; niemand zal ſchroomen, maar aangeſpoord worden om alles te onderzoeken; zyne naſpooringen zal hy onbevreesd voordraagen, en dit dikwerf aanleiding geeven om de zaaken in een nieuw en helderer licht geplaatst te zien, en de waarheid door nog ſterkerer bewyzen te ſtaaven. (*) — Brengt men langs dien

weg

(*) Zie over dit gedeelte van onze §. STRIJKER *tegen* VAN DEN HONERT, I. *ſt.* bl. 269–274.

weg *dwaalingen* te voorſchyn, de *waarheid* zal hier door ſomwylen *nog bet* gewinnen, indien ſchrandere Mannen hun vlyt aanwenden, om beſcheiden en menschlievend het nadeelige derzelve aan te toonen. — Zou Engeland immer zo veele uitmuntende bewyzen voor de waarheid van den Christelyken Godsdienst hebben opgeleverd, indien dat Ryk zo vruchtbaar niet geweest was in Deïsten? Zy, die een algemeene verdraagzaamheid oeffenen, hebben altoos *boven anderen* uitgemunt in het verdeedigen en verſtandig beyveren van de waarheid. Het is met de verdraagzaamheid, in opzigt tot de *dwaalingen* daar door ontſtaande, even zo geleegen als met de vryheid der Drukpers; deeze is aan veele misbruiken onderhevig; doch zullen wy daarom die vryheid geheel onderdrukken; en met dezelve alle Burgerlyke vryheid teffens doen verlooren gaan? En zouden wy dus, om eenige dwaalingen te voorkomen, het onnadenkelyk nut, de *beyvering der waarheid*, door de *Kerkelyke* verdraagzaamheid veroorzaakt, weg neemen? I. Afd.

Eindelyk is het onverſchilligheid? Dat men, daar verdraagzaamheid in iedere Gezindte de vryheid van denken bevordert, aan elk gelegenheid geeft, om die begrippen aan te kweeken, welke hy naa ryp overleg oordeelt met de waarheid van het Euangelie overeenkomstig te weezen? Stelt men dus het Menschdom niet volkomen in ſtaat, om Gode rekenſchap te kunnen geeven van zyne denk- en handelwyze?

§. 25.

I. AFD. Doch deeze redenen zyn nog niet genoegzaam om aan te toonen, dat verdraagzaamheid met onverſchilligheid niet gelyk is te ſtellen, ik zal verder gaan, en betoogen, dat de *middelen*, welke met de Kerkelyke verdraagzaamheid ſtryden, en door alle tyden heen in de meeste Genootſchappen zyn uitgedagt, om (gelyk dit genoemd wordt) de zuiverheid der Leere te behouden, aanleiding kunnen geeven tot onverſchilligheid. — Men zal my reeds gevat hebben, wat ik door de bovengenoemde *middelen* verſtaa; doch ik wil niets ſtellen, 't geen ik niet vooraf beweezen heb; daarom zal ik eerst aantoonen, dat het invoeren van *Formulieren* en *Geloofs-belydenisſen*, en het onderteekenen, of bezweeren van dezelve ſtrydig is met de algemeene verdraagzaamheid.

In myne bepaaling van verdraagzaamheid is wel degelyk begreepen, dat men aan allen, die erkennen dat Jeſus is de Christus, eene *vryheid van onderzoek vergunne:* Deeze *vryheid* nu wordt eene zeldzaamheid, daar *formulieren* ſtand grypen. Men heeft der Roomſche Kerk met regt verweeten, dat zy haaren Leeken dit voorregt benam; van daar dat de Hervormers byzonder aangeſpoord werden, om verandering in de Kerk te weeg te brengen; doch hunne opvolgers werden door eenen anderen geest gedreeven; en wanneer deezen de Catholyken hierin beſchuldigen, zy kunnen door

door een Gy zyt die Man! met rede tot beſchaaming I. Art.
gebragt worden. (*) — Nogthans tragten de voorſtanders van formulieren ons op 't ernſtigst te beduiden, dat men geene tekening van *Formulieren* afvordert, zonder dat men gelegenheid vergunt, om te *onderzoeken*, of zy met de Leer van het Euangelie overeenkomen. Doch kan 'er eene opregte en onbevooroordeelde onderzoeklust plaats hebben, wanneer men, reeds van zyne vroege jeugd, is vooringenomen ten voordeele van dat geen, waar op het onderzoek moet uitloopen; daar men ons Cathechismusſen, of Wegwyzers, die niets behelzen, dan de Artikelen dier Geloofs-belydenisſen, welker zuiverheid men *zal* onderzoeken, in onze kindſche jaaren liet van buiten leeren? Wyders hoe éénzydig zal dat *onderzoek* zyn, wanneer men vooraf weet, *wat men ontdekken moet?* Zal een Regter, die over het geſchil van twee Lieden uitſpraak doen moet, en te vooren reeds onderrigt is, dat veelen zyner vrienden hem veragten, en hy aanmerkelyke voordeelen zal verliezen, wanneer hy de eerſte deezer partyen, ſchoon ten onregt, niet onſchuldig verklaart; zal zodanig een Regter, zeg ik, niet ten ſterkſten uitgelokt worden, om, zo veel mogelyk, zyne oogen te ſluiten voor de duidelykſte blyken van des laatſten onſchuld; en de minst ſchynbaare redenen

(*) Zie over de onbillykheid der formulieren in dit opzigt, *ſentimens de quelques Theologiens d' Hollande*, pag. 448-450. Het verwondert my ten hoogſten, dat men dit boekskcn, waar CLERICUS wel byzonder de hand in gehad heeft, hier te lande zo openlyk op 't einde der voorige Eeuwe heeft durven uitgeeven.

I. Afd. nen voor die des eerſten aan te neemen? Staat dit geval in veele opzigten niet gelyk met de onderzoekers der *formulieren?* Immers het is mogelyk, dat deeze niet beantwoorden aan de Leer van Jeſus.

Zodanig nu zyn de beletzels, *wanneer men onderzoekt;* dit laatſte zeg ik met nadruk. Want hoe aanmerkelyk is het getal van hun, die, wegens de onaangenaame gevolgen, welke 'er zouden voortſpruiten, wanneer zy iets gevonden hadden, 't geen de Canons niet kunnen verzwelgen, *alle onderzoek geheel* laaten vaaren; en dit gedrag bewimpelen, met by te brengen, dat het evenwel te verwonderen zoude zyn, wanneer zo veele geleerde Mannen, als de Synodaale Vergadering uitmaakten, in de Artikelen des Geloofs gedwaald hadden. Het is waar, men dwingt niemand, om zich aan die formulieren te onderwerpen; en wanneer de Leeraars na de verbintenis, by *nader onderzoek*, veelen dier Artikelen als ſtrydig met de leer des Euangeliums beſchouwen; het ſtaat hun vry zich daar van te *ontſlaan*. Doch dat dit bezwaarlyk en byna onmogelyk is voor de meeste Leeraars, heeft de uitmuntende STINSTRA reeds lang betoogd; (*) weshalven ik myn Leezer derwaards heenzende. Hoe voortreffelyk brengt zyn Eerw: deeze voorbeelden by: „Men kan wel zien, van hoe weinig kragt het *volenti* „*nulla fit injuria* hier is, en wat denkbeeld men van „de *vrywilligheid* in dit geval te maaken heeft. Even „*vry-*

(*) *Gedagten tegen* VAN DEN HONERT, I. *Stuk*, bl. 195-207.

„*vrywillig* kan men zeggen, dat iemand zyn been I. Afd.
„laat afzetten, wanneer daarin het koud vuur is, om
„zyn leeven te bewaaren. Dus betaalt een Erfgenaam
„*vrywillig* de ſchulden van eenen boedel, welken hy
„aanvaardt, ſchoon hy liever hadt, dat dezelve daar-
„mede niet bezwaard waare. Voldoen deeze voor-
„beelden niet, om dat daarin geene verongelyking
„plaatſe heeft; men kan zeggen, dat de Onderdaanen
„van eenen onregtvaardigen Vorst de tollen en ſchat-
„tingen, waar door zy worden uitgeput, ook zo *vry-*
„*willig* opbrengen; niemand dwingt hen om onder
„het gebied van den Vorst te woonen; valt zulks
„hun te zwaar, zy mogen zich vervoegen naar eene
„andere woonplaatze, die hun beter aanſtaat." (*)

§. 26.

Doch 'er zyn nog andere blyken van onverdraag-zaamheid voorhanden, in het invoeren van Geloofs-belydenisſen. — Men beweert ſtoutelyk, (†) dat zy alles,

(*) *Gedagten tegen* van den Honert, I. *Stuk*, bl. 197.

(†) Dit blykt duidelyk uit de woorden van Sebastianus Damman, Scriba van het Dortſche Synode, aangehaald in de *Nulliteyten des Dortſchen Synodi*, I. Deel, bl. 135, welker Schryver aantekent, dat opgemelde Damman wel ronduit heeft derven ſchryven en dryven, „dat het ſpot-„telyck is de waerheyt te ſoecken, ende dat ſulcx in de Gemeynte niet en „behoort te geſchieden. Want die waerheyt heeft (*ſeyt hy*) wat behoeft „die de waerheyt te ſoecken: Maer die de waerheyt hebben, ende alleen „eeniger wyſe verſtaen, die doen wel, dat ſy deſelve dieper ende gronde-„lycker onderſoecken, op dat ſyſe te beter verſtaen." — Eenſtemmig hier mede was ook, in laatere dagen, de taal der Kerkeraads Vergaderinge te Zwolle, toen Ds. A. v. d. Os beweerd had, „dat het oogmerk dier Sy-„node geenszins geweest is om die Regels, die zy opgeſteld hebben, zo „tot altoos duurende en onverbrekelyke Regels van ons Geloof te maken, „dat

I. Afd. alles, en niets meer of minder behelzen, dan men gelooven moet; de deur tot onderzoek hier van, zegt men, ſtaat voor een ieder open; doch dat hier de ſchyn alleen van overig blyft, hebben wy ſtraks betoogd. Jaa het volgt noodwendig uit de handelwyze der zodanigen, dat zy de formulieren boven de H. Schriftuur ſtellen; immers die zich aan de laatſte alleen onderwerpt, wordt niet aangenomen of uitgeworpen; die de eerſte onderſchryft, wordt als een egte broeder opgeteekend. Daar zy meenen *alleen* het egte en zuivere te bezitten, zo maatigen veele Gezindten zich het regt aan, om hunne gevoelens door placaaten en menſchelyke wetten te ſtaaven en te handhaavenen, op dat zy onverwrikt vast blyven. Het ſchynt dat zy zelve bedugt zyn, dat de *waarheid* niet aan hunne zyde is, daar zy tot zulke *onverdraagzaame middelen* hun toevlugt neemen. Immers, indien hunne Godsdienstige begrippen zuiver Euangelisch zyn, zy zullen zich zonder formulieren of menſchelyke banden kun-

„ dat zy ze het onderzoek der Nakomelingen onttrokken; maar, (*zegt hy*) „die Mannen hebben hunne Verklaringen opgegeven als die hun de beste „ſchenen, op dat, zo God ons te eeniger tyd met grooter licht beſtraalde, „en het geen beter was ontdekte, wy het vorige zouden laten varen, en „het betere kiezen." Ter dier gelegenheid drukte de opgemelde Kerkvergadering zig in deezervoege uit. „Of ſchoon de Dortſche Vaderen het „onderzoek hunner Leer geenzinds afkeuren, maar integendeel elk Gere„formeerde daar toe verpligt is, zo is dat evenwel niet met het einde, en „oogmerk in de voorſchreve woorden opgegeven, maar tot dat einde, op „dat een iegelyk by zig zelven door beproeving dezer Leerregelen aan den „woorde Gods, van derzelver grondige waarheid te overvloediger mag „worden verzekerd, en het onmogelyk is, dat men door verkryging van „groter licht omtrent deeze dingen iets beters zoude gevoelen, ten ware „men eenen nieuwen Bybel kreeg, die onzen Bybel tegenſprak." Zie *Verhandelingen des Eerw. Claſſis van Zwolle, over de zaak van* Ds. A. v. d. Os, I. *Deel, bl.* 14.

kunnen ſtaande houden. En wat moet de vaste over- I. Afd.
tuiging by veelen, dat hiemand, dan zy *alleen*, de waarheid gevonden hebben, vreemde denkbeelden inboezemen wegens hen, die in zo veele punten van hun verſchillen; en Jeſus egter in waarheid hunnen Heer kunnen noemen? Deezen eene burgerlyke beleefdheid te weigeren, dit zou niet aangaan; maar inwendig moeten zy hen beklaagen, en als verdoolden, die hunne eigene Zaligheid in den wind ſlaan, beſchouwen; dit zal nog Chriſtelyk gedagt zyn; maar leert de ondervinding niet, hoe veel haat en liefdeloosheid dit verwekt heeft? Ik zou myne Leezers onregt aandoen, met hier lang op ſtil te ſtaan: Wie is 'er die hier van onkundig is?

Ten laatſten, om het *onverdraagzaame* van *Formulieren* nog op het duidelykſt te doen gevoelen. — Keurt men het vaſtſtellen van Symbola in de eene Gezindte goed, zo kan men het in anderen niet laaken. Indien nu in een Staat alle Gezindheden onder de Christenen, ieder voor zichzelve, onderſcheiden Geloofs-belydenisſen hadden, en niemand toelieten, dan die volkomen inſtemde met alle de punten van hunne byzondere Formulieren; hoe moet ik my dan gedraagen, wanneer geene dier Symbola met myne gevoelens overeenkomt, ſchoon ik Jeſus voor een Goddelyk Afgezant erkenne? — 'Er zyn maar twee wegen voor my open, om te kiezen, te weeten: Of dat ik gevoelens belyde, die ik niet geloof, of dat ik verſtooken

blyve

I. Afd. blyve van het voorregt, om in ééne huishouding myne naasten als broeders in den Heere te groeten; en dus het heilzaam nut ontbeere, van de plegtigheden, door Jesus ingesteld, gemeenschaplyk te vieren, welke op myne deugdsbetragting zo onnadenkelyk een invloed en aanmoeding kunnen te weeg brengen. ô *Wrange* vrugten van *Geloofs-belydenisſen*, die zo sterk na *onverdraagzaamheid* smaaken.

§. 27.

Na deeze breedvoerige aanmerkingen zal het ons nu niet moeilyk vallen om aan te toonen, dat *Formulieren* aanleidelyk zyn tot onverschilligheid. Immers zy belemmeren grootelyks de *vryheid van onderzoek*; en ik meen op veele plaatzen deezer Afdeeling duidelyk genoeg te hebben aangeweezen, dat *gebrek aan onderzoek* de hoofd-aanleiding is tot onverschilligheid; wilde ik dit hier volkomen op toepasſen, ik zou myne Leezers door herhaaling verveelen. — Het is dus den voorstanderen van *Formulieren* even eens, of zy de menschen *voor zichzelven* laaten *denken*, dan niet. Hoe veel gewigts hegt het gros der Leeken aan de Canons? Hunne Zaligheid hangt in hunne oogen alleen daar van af; doch hoe zwak is deeze rietstaf! Immers de opstellers derzelven waren allen menschen, die wel degelyk hun deel hadden aan de algemeene zwakheden, en door partyzucht verblind niet helder uit hunne oogen zagen. — Hoe gevaarlyk is het in zaaken van het hoogste aanbelang het alleen te laaten aankomen op

zy-

zyne Leeraars? Jaa boezemen veelen uit hun dit hun- I. Afd.
ne Leken niet in, wanneer zy hen deeze taal hooren voeren; indien 'er geene Kerkelyke regelen des Geloofs zyn, hoe zal ik dan als een getrouw Herder rekenſchap kunnen geeven van de my toevertrouwde kudde! Hoe veel ſtof geeft dit aan eenvoudigen, om de zorg, over Godsdienstige waarheden, aan hunnen Leeraar *alleen* aantebeveelen! Snydt dit niet alle gelegenheid af, om de menſchen uit *eigen overtuiging* te doen handelen? Zal daar zich een ieder bevlytigen, om niets te gelooven, dan 't geen hy, na ryp beraad, weet op zyn hart dien invloed te hebben, dat het hem kan opleiden tot de hoofdbedoeling van het Euangelie, ten einde Gode eens rekenſchap te kunnen geeven? Geenzins, wanneer zy de Formulieren, die hier zelden den weg toe aanwyzen, maar aankleeven, zo bekommeren zy zich daar over in 't minst niet.

Wat nu aangaat de Leeraars zelve: Daar zy te vooren van *onderzoek* zyn afgeſchrikt, zo valt het veelen hunner des te gemakkelyker, en kan dit de beste verſchooning opleveren, waarom zy den ſtroom volgen, en die party kiezen, welke het meeste voordeel en genoegen kan aanbrengen. Zie daar het egt karacter van eenen onverſchilligen.

§. 28.

Het is onverſchilligheid, wanneer men medewerkt, om de *waarheid* en *opregtheid* niet voorteſtaan; aan

I. Afd. beide gevallen maaken de beyveraars en bezweerders van Formulieren zich ſchuldig. — Immers wanneer het hun te doen was, om de *eerſte* te doen uitblinken, zy zouden dezulken, die tegenwerpingen aanvoerden, tegen de Canons, met byzondere graagte in de Kerk aanneemen; dit zou te kennen geeven, dat deezen reeds veel gewikt en gewoogen hadden: Langs dien weg zou de Gemeente met ſchrandere Mannen pronken; doch zulke opponeerende Lieden zyn daar ter plaatze geene gangbaare munt. Men zet *éénen* toegang tot de *waarheid* open, en ſluit alle anderen digt; hoe zal men dan ooit in kundigheden kunnen vorderen? Nimmer: Want men beweert reeds het hoogſte toppunt bereikt te hebben. — De mensch neemt in alle wetenſchappen van trap tot trap in volmaaktheid toe; en is het *onmogelyk*, dat God 's Menſchen vatbaarheid in het Godsdienstige zal doen aanwinnen? Dit zal niemand durven ontkennen, waarom dan de mogelykheid tegengewerkt? — Sommigen zelfs neemen *gezag* te baat; en ſtrydt dit niet met alle kragt van redenering? Wanneer twee Vorſten over zeker geſchil met elkander oorlogen, heeft hy dan, die honderd duizend man op de been brengt, gelyk, om dat zyn party maar twintig duizend man kan aanvoeren? Kan de ſterkſte zo wel niet doolen als de zwakſte? Dit is geen zucht tot *waarheid*, het is onverſchilligheid jegens dezelve.

En even zo mangelt het hun aan eene waare zucht tot

tot *opregtheid.* Het ſchynt hun onverſchillig te wee- I. Afd.
zen, of hunne gecanonizeerde gevoelens door opregte en eerlyke Mannen, dan door huichelaars gepredikt worden. — Immers hoe veele Leeraars worden 'er tot veinzen gedrongen, wanneer zy niet weinigen der bezwoorene Artikelen, by nader onderzoek, als ſtrydig met het Euangelie bevinden? Want wat die vryheid betekene, om dan uit de Kerk te kunnen gaan is op het einde van §. 24. aangetoond.

Ik zou de Synodaale Vergaderingen ten hoogſten ontraaden, om dit myn gezegde door ſpreekende bewyzen en proeven te willen loogenſtraffen; vergunden zy aan alle Leeraars de vryheid, om zich rondelyk deswegen te verklaaren, en konden zy hen verzekeren van eene goede gelegenheid, om in eene andere Gezindte, die de Kerkelyke verdraagzaamheid oeffent, hun ampt te kunnen waarneemen, de Kerk zou eene aanmerkelyke dunning ondergaan.

Daar ik nu eerst heb aangetoond, dat verdraagzaamheid het uitvorſchen van de waarheid, het tegenovergeſtelde van onverſchilligheid bevordert; en vervolgens beweezen heb, dat het tegenſtrydige met verdraagzaamheid, het invoeren van Formulieren, ten hoogſten aanleidelyk is tot onverſchilligheid, zo meen ik nu gevoeglyk het beſluit te kunnen opmaaken: Verdraagzaamheid is niet gelyk te ſtellen met onverſchilligheid, en zy wordt ten onregte daar mede beſchuldigd.

I. Afd. Wegens dit vierde Lid deezer Afdeeling wil ik in 't algemeen hebben opgemerkt, dat hetzelve, (gelyk men reeds duidelyk zal gezien hebben) veel behelst, 't geen tot het voorſtaan van de waarheid betrekkelyk is: Doch het dagt my hier de juiste plaats te weezen, om deeze tegenwerping tegen de verdraagzaamheid optelosfen; en ten dien einde had ik noodig eenige aanmerkingen bytebrengen, die tot de volgende Afdeeling behooren, ik zal daarom dezelve niet herhaalen, maar ſomtyds den Leezer hier na toe wyzen.

TWEEDE AFDEELING.

Over den Verſtandigen Yver.

§. 29.

II. Afd. *Waarin de yver voor de waarheid beſtaa.* Het behaagt my by uitneemendheid, dat men in het voorſtel onderſtelt en aanneemt de noodzaaklykheid van te moeten yveren. Het was ten uiterſten noodig het onredelyke der onverſchilligheid aantetoonen; maar het wordt minder vereischt, de menſchen tot yveren aantemaanen. Ieder bevlytigt zich, om zy-

zyne gevoelens voortteplanten; het is *natuurlyk*, dat de menſchen in 't algemeen hier toe geneegen zyn: II. Afd. in eene zaak, die men van het hoogſte aanbelang rekent, ziet men gaarne, dat onze vrienden, en was 't mooglyk het geheele menſchdom met ons inſtemme. In ieder, die ons gevoelen aanhangt, waant men een nieuw bewys voor de waarheid derzelve te ontdekken; jaa men gelooft in de meeſte gevallen, dat men zo moet handelen. Van daar, dat de yver zo algemeen, en onder zo verſchillende gedaanten zich heeft laaten zien; en ongelukkig zeker, wanneer hy op een valſchen grondſlag berustte; zo dat men in twyffel gebragt wordt, om te denken, dat de yver meer kwaad dan goed heeft uitgerigt. Dit althans is zeker, dat de grootſte onverſchilligheid minder nadeel der Christenheid heeft aangebragt, dan de valſche yver. En zo ook is deeze dikwyls erger dan ongelovigheid; dit ziet men in de yverige Phariſeeuwen, die den dood van Jeſus berokkenden, waaraan de ongeloovige Sadduceeuwen geen of minder deel hadden. Hoe noodig en nuttig derhalven is het, dat de yver beſtuurd, en onder regels gebragt wordt, naar welke hy werken moet; dit aantetoonen wordt in deeze IIde Afdeeling van ons gevorderd, en aan dat vereischte zullen wy poogen te voldoen. De bedenkingen nogthans, die ik vooraf laat gaan, zullen het onderwerp zeer veel klaarheid byzetten.

§. 30.

II. Afd. In het voorſtel word't duidelyk uitgedrukt, dat het *voorwerp* van onzen yver de waarheid zyn moet. In §. 5. toonde ik aan, wat het kenteken was van Godsdienstige waarheden; en daar het 'er verre af is, dat dit iets willekeurigs zy, zo is het integendeel het hoofdoogmerk der Christlyke openbaaring; en dus zal het van 't uiterſte belang weezen, dat het Menschdom van de *Goddelykheid* en *Egtheid* derzelve volkomen overtuigd zy. Die hier aan twyffelt, kan nimmer tot die volmaaktheid en reinheid van zeden worden opgeleid: Hy moge de voortreffelyke zedeleer van dezelve aanneemen, en nu Jeſus hem deeze geleerd heeft, ſtoutelyk vaſtſtellen, dat zyn natuurlyk licht die hoogte kan bereiken; wanneer hy nogthans de Godsdienstige waarheden, door Jeſus gepredikt, niet aanneemt, hoe aanmerkelyk zal hy dan te kort ſchieten, om zynen pligt te volbrengen? Immers het ontbreekt hem aan hulpmiddelen; want op wat wyze zal iemand, die geen geloof ſlaat aan de waarheden van het Euangelie, (en buiten deeze zullen de hulpmiddelen op verre na niet toereikende zyn) onderzoeken, *hoedanig* een deeze, en *welke*, op zyn hart den meesten invloed kunnen voortbrengen.

Wy ſtellen derhalven, dat het geen men hier door waarheid moet verſtaan, is 1. de *Goddelykheid* van Jeſus leer, en de *Egtheid* dier boeken, waarin dezelve

vervat is. 2. De groote bedoeling dier Leere, dat de menſchen naamlyk tot de grootſte volmaaktheid moeten opklimmen, door de pligten jegens God, den Naasten, en zichzelven, onafgebroken en volkomen te betragten. II. Afd.

Eén van deeze betekenisſen wordt op de meeste plaatzen des N. Testaments gehegt aan het woord Waarheid. — Dus, met betrekking tot het eerſte, wordt *de waarheid* gezegd *in Christus te zyn*: (*) Die dus Christus aankleeft, omhelst de waarheid; dat dit op veelerleye wyze in de H. Schriftuur door het woord waarheid te kennen wordt gegeeven, is ieder bekend. Met opzigt tot het tweede, dit drukken de H. Schryvers uit door *de waarheid, die naar de Godzaligheid is*, (**) of door andere ſpreekmanieren. (***) In welke allen de bovengenoemde betekenis aan het woord Waarheid moet gegeeven worden. Jaa ſchoon ik anderszins aan het gezag der Kerkvaders niet veel gewigts hange, zo vond ik het egter, by gelegenheid mynen SUICERUS opſlaande, opmerkelyk, dat waarheid by veelen Oudvaders in ééne van deeze betekenisſen wordt opgenomen; zelfs brengen veelen van hun by, dat een goede yver zich byzonder tot de Deugdsbetragting moet uitſtrekken. (†)

§. 31.

(*) JOAN. XVII. 17. EPH. IV. 21.

(**) TIT. I. 1.

(***) GAL. II. 14. EPH. VI. 14. 1 TIM. II. 4. TIT. I. 14.

(†) Zie SUICERI *thesaurus ecclesiasticus. A°.* 1728. *Tom.* I. *pag.* 188, 189. *et* 1297. *Voce* Ἀλήθεια *et* Ζῆλος.

§. 31.

II. Afd. Het woord *yver*, het geen in zyne oorſprongelyke betekenis iets afgunstigs zelfs ſchynt aanteduiden; ſchoon het naderhand in een voordeeliger zin is opgenomen, zou misſchien meer eigenaartig door *Naaryver* worden uitgedrukt. Dezelve bepaalt zich wel byzonder tot anderen, daar onverſchilligheid voornaamlyk op ons zelven betrekkelyk is. In het voorſtaan van een gevoelen te yveren zou men kunnen bepaalen daarin te beſtaan, dat wy boven anderen ons bevlytigen, om dat gevoelen aan allen, zo veel ons moogelyk was, bekend te maaken, en hetzelve te verdeedigen tegens ieder, die deszelfs valschheid, of ſchadelykheid wilde beweeren.

Wat ik nu verſtaa hier ter plaatze door het *yveren in het voorſtaan van de waarheid* komt hierop uit, dat ik eene hartelyke zucht betoon, 1. om myne Medemenſchen, die Jeſus voor hun Heer erkennen, naar myn vermogen meer en meer te overtuigen van de *Goddelykheid zyner Leere;* en hen; die hier van onkundig zyn, van deeze blyde boodſchap niet langer verſtooken laate; dat ik alles 't geen deeze waarheid om ver kan ſtooten, of ondermynen, wegneeme, of beſtryde. 2. Dat ik de menſchen tot de *groote bedoeling* van het Euangelium pooge optéleiden, en 't geen daar aan hinderlyk zyn kan, insgelyks wegneeme, of beſtryde.

Uit

Uit het bovengemelde ziet men, dat de yver voor de waarheid in tweeërleie opzigten moet werken. II. Afd.

I. In de bewaaring en uitbreiding van de waarheid.

II. In het wegneemen van de beletzels, die dit kunnen verhinderen.

Op deeze leest zal het volgende deezer Verhandeling geſchoeid worden, in welke my thans nog overſchiet aantetoonen, *hoe* men in het voorſtaan van de waarheid *verſtandig* hebbe te yveren.

§. 32.

1. Ik zal ten dien einde voor eerst doen zien, *hoè* men moet yveren, om de waarheid op eene *verſtandige wyze* te bewaaren, en uittebreiden.

Hoe de waarheid moet bewaard en uitgebreid worden.

Een *verſtandig* yveraar heeft voor alle dingen te letten, dat hy eene *volkomen kennis* heeft van de waarheid, en de bewyzen voor dezelve bevat, en opgeſpoord heeft. Hoe zeer hangt het in de behandeling van alle zaaken daar van af, dat men eene duidelyke kennis derzelven bezit? Hoe dikwerf heeft men 'er gevonden, in de geleerde Waereld, die zich, onder eenen aanhang begeevende, *onverſtandiger* yverden, dan de ſtigter van dien aanhang; 't geen veeltyds alleen daar uit ontſproot, dat zy het gevoelen van hunnen voorganger niet regt bevatten? — In het Kerkelyke heeft men deswegen nog menigvuldiger

II. Afd. proeven. De waarheid moet door onderrigtingen aan anderen worden medegedeeld; en wat hebbe men te denken van eenen onderwyzer, die zelve nog eene *duidelyke kennis* van 't geen hy voor zal draagen, behoeft: Wanneer het ons hier aan mangelt, en wy den *aart* der waarheid niet doorgronden, hoe zullen wy dan de beste middelen kunnen aanwenden, om haar uittebreiden? Wy zullen geſtaadig aan het gevaar zyn blootgeſteld, van iets te kiezen, 't geen met de waarheid ſtrydt, of haar nadeelig is. Met één woord, kan dit den naam van *verſtandig* draagen, dat wy een flaauw en onvolleedig denkbeeld bezitten van het oogmerk, waar naar wy ſtreeven, en niet volkomen overtuigd zyn, dat de weg, dien wy aanwyzen, op 't geen wy voorſtellen, zal uitloopen?

Dit ook zal een oorzaak kunnen worden, dat wy voor iets yveren, *'t geen de waarheid niet is.* Zich hier voor te wagten, voegt elk *verſtandig* yveraar: Immers die door eene regte zucht tot de waarheid wordt gedreeven, zal zich niet vergenoegen, met anderen iets voortedraagen, *'t geen de waarheid niet is.* Derhalven zal hy alle Menſchelyke byvoegzels laaten vaaren, en even gelyk Paulus niets overleveren, dan 't geen hy van den Heere ontvangen heeft. Die dit niet betragt, zal een van beiden moeten toegeeven: of dat hy iets beyvert, 't geen met de waarheid niet overeenkomt; of dat hy door geene opregte zucht tot de waarheid bezield is. — Wanneer deeze Menſche-

ſchelyke byvoegzels alleen maar iets overtolligs behelzen, men zal ſtoffe vinden, om zich grootelyks te verheugen; want hoe dikwerf, jaa veelal, vervatten zy gevoelens, die geheel ſtryden met de waarheid. Dus heeft de geſchiedenis door alle tyden heen ons geleerd, dat daar, waar Menſchelyke byvoegzels (en onder deeze betrek ik alles, wat opzigt heeft tot Formulieren, Canons, Symbola, &c.) op 't hevigst en ſterkst beyverd werden, de beoeffening van Deugd en reine Zeden het minst gevonden wierdt; en dus hieldt de waarheid op, waarheid te zyn. II. Afd.

Men moet ook aan den anderen kant de waarheid *niet gedeeltelyk* beyveren: De twee Leden, waar uit zy beſtaat, kunnen nimmer van elkander worden afgeſcheiden. Die *alleen* de Goddelykheid van Jeſus zending aantoont, en van het hoofdoogmerk derzelve nimmer gewag maakt; wat nuttigheids zal deeze zynen Medemenſchen aanbrengen? — Hy daarentegen, die alleen op 's Menſchen verpligting aandringt, en de Godsdienstige waarheden door Jeſus gepredikt niet teffens aanvoert, zal even zo handelen, als of hy zynen vrienden in 't algemeen berigtte, dat 'er voor hun een ſchat te vinden was, maar de wyze, op welke zy deezen konden ontdekken, geheel verzweeg.

Zal een yveraar *verſtandig* willen heeten; de *dryfveer*, die hem aanzet, moet geen ander weezen, dan *Liefde* en eene *hartelyke zucht* voor de waarheid.

IL AFD. Het is mogelyk, dat ik met allen ernst voor de zuivere waarheid van het Euangelie yver, maar hier toe alleen gedreeven wordt door tydelyke belangen, en hoop op aanzien en eere. Dit is yver uit eigenbaat, en eene behartiging van myne Aardſche voordeelen en genoegens; geen zucht voor de waarheid; deeze is *onveranderlyk:* Wanneer ik door haar *alleen* bekoord ben, zal niets in ſtaat zyn, eenige verandering in het najaagen derzelve by my te weeg te brengen. —— Myne aardſche belangens daarentegen zyn aan veele wisſelvalligheden onderhevig; indien deeze alleen myne *beweegredenen* zyn, myn yver voor de waarheid zal gisteren en heden oneindig kunnen verſchillen, naar maate hetzelve met myne belangens ſtrookt.

Dit wegens de waare aanwending van het voorwerp, en de dryfveer van den yver, 't geen hem alleen *verſtandig* maakt, gezegd hebbende, zo zal ik nu het eigenlyke *hoe* aantoonen.

§. 33.

En hier neem ik, in de eerſte plaats, in agt, 't geen wy nimmer uit het oog moeten verliezen, wanneer wy yveren, dat naamlyk de middelen, door ons aangewend, getoetst worden aan den onwankelbaaren zetregel: *Doe nimmer kwaad, op dat 'er goed uit voortkome*, laat alles overeenkomen met, en niets in 't minſt ſtryden tegen onzen pligt, in alle zyne deelen en onafgebroken beſchouwd. Immers gedroegen wy ons niet

niet naar deezen regel; hoe *dwaas* zouden wy hande- II. Afd.
len! Wy zouden de Menſchen tot de Deugdsbetragting opleiden, en om dat uitetwerken, vooraf de geheiligdſte pligten ſchenden, ons gedrag was dan eyen onbeſtaanbaar met zichzelven, als of wy een gebouw wilden optrekken, maar om daarin wel te ſlaagen, vooraf den grondſlag omver rukten.

Is het ons inderdaad ernst de waarheid uittebreiden, wy zullen ons hier voor wagten; want anders zal het voor haar voordeeliger zyn, haar nimmer voortteſtaan. Immers indien zy langs dien weg eenige beminnaars, zo het ſchynt, op haare zyde krygt; deezen zullen iets aankleeven, 't geen de waarheid niet is; dewyl zy zullen waanen, gelyk zy in hunne voorgangers gezien hebben, dat de beſchouwing en betragting van de waarheid met elkander niet overeenkomen; 't geen nogthans omtrent haar waaren aart grovelyk gedwaald is. — Anderen wederom zullen daar door afgeſchrikt worden van iets, 't geen zo onbeſtaanbaar is met zich zelven, te omhelzen; terwyl ſommigen, om deeze zelfde reden, met de waarheid den ſpot dryven, en eenigen van haare Beminnaaren aan 't wankelen zullen helpen. Och of de geſchiedenis en ondervinding onze aanmerkingen loogenagtig maakten! Allen derhalven, die deezen regel verwaarloozen, zyn niet alleen nalaatig in hunnen pligt, maar handelen teffens als dwaazen, en benadeelen grootelyks de uitbreiding der zuivere waarheid.

Wy herinneren nogmaals, dat dit de gewigtigſte en voornaamſte regel is in het *verſtandig* yveren voor de waarheid; inzonderheid als zy door ons bepaald is; en, gelyk wy zoeven geloofden, dat zy bepaald moet worden, wy zullen het onbeſtaanlyk nut van deezen regel, vervolgens, in bykans alle onze bedenkingen gewaar worden. Ik houde het voor overtollig hierop langer ſtil te ſtaan, (*) ieder zal het redelyke en noodzaakelyke van hetzelve bezeffen. Uit dien hoofde gaa ik ook met ſtilzwygen voorby het onbetaamelyke van geweldaadige middelen, valſche ſtreeken of dergelyke. Wanneer ik vervolgens van eenige middelen, die dikwerf gebruikt worden, en tegen den opgenoemden regel ſtryden, gewag maak, zo zal ik denzelven alleen maar aanſtippen, en dan, oordeel ik, ſpreekt het van zelve, dat die verkeerde middelen zyn

§. 34.

De waarheid kan in het gemoed der Menſchen niet bewaard worden, dan door die middelen, welke dezelve daar moeten inbrengen, naamlyk door *redeneering*. Daar de Menſchen de waarheid moeten bevatten, en weeten, waarin zy beſtaat, zo moeten wy alleen op hun verſtand werken. Klaarheid en *duidelykheid* in het voorſtellen, zal hier dus veel vermogen. Alle diepzinnige en geheimvolle betekenisſen moeten hier vermyd worden. Het is geen ingewikkeld geloof,

dat

(*) Bykans allen immers die ooit over den verſtandigen yver geſchreven hebben, brengen deezen regel by.

dat men de Menſchen afvordert; geenzins: Het is II. Afd.
eene zaak, die op humane betragting moet werken: Stellen zy dus zich van dezelve duistere begrippen voor, hoe zal dit immer dien ijver voortbrengen? — Die anders dan redenering aanvoert, en zich van gezag bedient, moet de waarheid niet regt kennen, of willens en weetens *onverſtandig* voor haar yveren. Immers daar zy van ons afeischt, dat wy uit overtuiging handelen, zo zyn die middelen daar mede geheel ſtrydig. Integendeel, dewyl niemand tot de waarheid komt, dan door eigen *onderzoek*, zo moet alles, 't geen dit bevorderen kan, worden voorgeſtaan; dat is *redenering*; en de hiermede noodzaaklyk verknogte *vryheid van denken*. Dat de waarheid door beide deeze op de verſtandigſte wyze wordt voorgeſtaan, heb ik in het vierde Lid der eerſte Afdeeling, en byzonder §. 24 en 25 in 't breede aangeweezen.

§. 35.

Dat het *hartstochtelyke*, zo veel als met den aart van den yver beſtaanbaar is, uit denzelven worde weggenomen, vloeit uit het voorgaande. Snoode en ongeoorloofde driften bedoel ik niet; huisvesten deeze in ons gemoed, wy zouden door eene andere dryfveer beſtuurd worden, dan door liefde tot de waarheid, en daarenboven nog wy zouden dan kwaad doen, op dat 'er goed uit voortkwame. Ik heb hier byzonder op 't oog die aanſpoorende neiging en voortvaarende drift, die, wel is waar, in zeekere maate moet

plaats

II. Afd. plaats grypen, doch zo dikwerf de juiste paalen overschrydt. Hy, wiens oogen branden, en wiens hart gloeit van waarheids-liefde, zal zeer zelden geschikt weezen, om door redeneering, en dit moet alles verrigten, zyn troetelkind te doen beminnen. Wy wenschen uit het diepst onzes gemoeds, God gave! dat niemand na Haar behoefde te vraagen; doch zullen wy dit bevorderen, door de middelen niet op eene gevoegelyke en *bedaarde* wyze aantewenden; en door onzen toon en gebaarden het aanschyn te geeven, als of wy door gezag, (schoon wy dit in 't minst niet bedoelden) ons gevoelen wilden doen gelden? — De bewyzen voor de waarheid zullen ons somwylen zo klaar en ontegenzeggelyk voorkomen, dat, volgens onzen waan, allen, wien deeze bewyzen worden voorgedraagen, Haar *moeten* aanneemen, en niemand iets anders *moet* gelooven. Op deeze wyze worden wy *onverdraagzaam;* belemmeren de Menschen eenigzins in hunne vryheid van denken; en zullen somtyds daar door te weeg brengen, dat de Menschen niet uit overtuiging werken, en zich maar blindelings aan ons overgeeven. Wy zullen dus onbestaanbaar handelen met onze eigen grondstellingen, en dit zal ook een gevolg weezen van een *onbedaarden* en *te driftigen* yver.

Zy, die te veel ingenomen zyn met hunne zuivere begrippen wegens de waarheid, en de zucht om Haar uittebreiden niet eenigszins beperken, zullen grootelyks ge-

gevaar loopen van anderen, die met hun niet inſtem- II. Afd.
men, te *beſpotten*, als Lieden, die den grooten hoop ſlegts volgen, en eenvoudig genoeg zyn, om aan het oude maar te blyven hangen. Doch dus zal de waarheid veel eer geſchuwd, dan omhelsd worden; dit ook is eene liefdelooze oordeelvelling. Het ſtrydt derhalven met onzen pligt.

Anderen wederom zullen door hun al te brandende zucht insgelyks weinig vruchts doen, daar zy noch de *plaats waar*, noch de *tyd wanneer*, zy de waarheid moeten voorſtaan, in agt neemen. — Over het ontydig en onvoeglyk vermaanen, 't geen hier mede zeer veel overeenkomt, als ook over het noodzaakelyke van eene geoeffende Menſchenkennis hiertoe vereischt, is door veele Zedeſchryvers dikwerf in 't breede gehandeld; ik vergenoeg my dus, met dit even aanteſtippen: Wilde ik dit geheel uitwerken, het bondig betoogende zou ik niet in agt kunnen neemen.

§. 36.

Door het uitbreiden van de waarheid zich bemind en geagt te zien, is voorzeker een gunstige zamenloop van tyden en omſtandigheden, waar voor wy reden zullen hebben van God te danken. Doch de waarheid bekend te maaken, brengt dikwerf voor hun, die haar aankleeven, *onaangenaame* en *nadeelige* gevolgen voort; en dan eerst zal het 'er op aankomen egte proeven te geeven, hoe diep de yver voor de waar-

II. Afd. heid in ons harte zit. — Verkrygen wy kennis aan de waarheid in hachgelyke tyden, wy moeten te voorſchyn komen: Worden de tyden hachgelyk, wanneer wy yveren; laat ons dit niet affchrikken, zo lang wy nog eenigszins kunnen beoogen, dat 'er, met betrekking tot de waarheid, nut uit zal voortſpruiten. Indien wy te rug traden, en ſtrydige gevoelens beleeden, hoe zondig zouden wy ons dan gedraagen, daar wy de waarheid by ons zelven kenden, en, om dit voor anderen te verbergen, begrippen, die haar omver ſtooten, voor het oog der waereld omhelsden! Het zal niet genoeg zyn ons aan die euveldaad niet ſchuldig te maaken; maar daarenboven nog moeten wy zelfs niet werkeloos gaan nederzitten. Anderszins zou het der waarheid voordeeliger zyn geweest, indien wy ook, in voorige en gunstiger tyden, voor haar niet geyverd hadden; immers dan zullen wy ſtof geeven aan haare tegenparty, om de menſchen diets te maaken, hoe het nu blykt, dat de valschheid op onze zyde was; dat het geen wy voordroegen, zich niet kan ſtaande houden; en wy daarom den moed reeds opgeeven; dat hunne bewyzen ons tot zwygen brengen en dergelyke redenen meer. — Wanneer wy derhalven begonnen hebben, moeten wy voortvaaren, en niet verſlappen. — Kan de waarheid bevorderd worden door het *opofferen van onze belangens*, *rust*, *aanzien en genoegens*; deeze moeten wy voor Haar veil hebben. Alle haatelyke benaamingen zullen ons dikwyls toegevoerd worden, men zal ons gevoelens te last leggen,

die

die wy nimmer omhelsden, doch wat kan dit ſchaaden? II. Afd.
Wy zyn het best overtuigd van de valschheid van zulk een voorwendzel, en kunnen deswegen ons zelven toejuichen. *Roekeloosheid* egter zy verre van ons; wy moeten ons geene onheilen berokkenen, voor alle andere middelen beproefd zyn, en de nood tot aan de lippen geklommen is; en wanneer wy, na veel doorgeworsteld te hebben, ten laatſten klaarblykelyk beſpeuren, dat de waarheid by die Lieden, en in dat gewest, door onze vlyt niet zal worden aangenomen. Dat wy dan, dewyl toch de waarheid in deeze Eeuw op meer dan één plekje gronds beleefd wordt, ons na veiliger landſtreek begeeven; om daar met vernieuwden lust onze natuurgenooten, die, waar zy zich ook op deeze Aarde mogen bevinden, toch onze broeders zyn, wyzer en beeter te maaken. Dan zullen wy het overige van ons leeven, nuttig voor onze medemenſchen en Gode aangenaam, kunnen doorbrengen.

§. 37.

Misſchien zal men my hier te gemoet voeren: Indien de waarheid geene heftiger voorſtanders hadt gevonden, en veelen hun *leeven* voor haar niet hadden opgeofferd; de waarheid zou tot onze dagen niet zyn doorgedrongen. Ik ſtem toe, dat 'er tyden geweest zyn, en nog ſommige omſtandigheden kunnen plaats grypen, waarin dit vereischt wordt. Veele verkondigers van onzen Godsdienst in de drie eerſte Eeuwen konden geen andere uitkomst vinden: 'Er was geen

E. Afd. het met des te meerder opmerking zou worden gadegeslaagen, dit onder eene afzonderlyke verdeeling bragten. — Om hierin desgelyks *verstandig* te werk te gaan, zo voegt het ons agt te geeven op het gewigt der beletzels, en naar gelang zy, of in veele opzigten, of in eenige weinige byzonderheden, de waarheid verhinderen, ook daar naar onzen yver aan te wakkeren, of te maatigen. — Eer wy iets bestryden, moeten wy vooraf wikken, en weegen, of hetzelve wezenlyk tot nadeel strekt: Immers wy kunnen doolen; misschien werde ons hiertegen van der jeugd af een ongegrond vooroordeel ingeprent.

De *dwaalingen*, en begrippen, die met de waarheid stryden, zyn de eigentlyke beletzels, die moeten weggenomen worden; het *hoe* staat my thans aantetoonen. — Niemand verwagtte hier, dat ik zodanige *middelen* aan de hand zal geeven, om de meeste, en wel byzonder het schadelyke derzelve *geheel* te weeren: Dit ware met *Sisyphus* den steen tegen eenen berg opgerold, die toch nooit op den top kan gebragt worden. Ik zal alleen eenige proeven en hulpmiddelen opgeeven, volgens welke zy, naar myn oordeel, grootlyks zouden kunnen weggenomen worden.

§. 39.

Zal een yveraar hierin eenigszins gelukkig slaagen; de volgende *hoedanigheden* zullen in zyne ziel moeten huisvesten. Voor eerst eene *innemende vriendelykheid*,

gepaard met *opregtheid:* Hoe dikwerf heeft norschheid, II. Afd.
die niet zelden met opregtheid vereenigd is, de heilzaamſte raadgevingen allen invloed benomen? Geringe inſchiklykheden doen die *opregtheid* een aanminnig gelaat aanneemen; dit neemt de Menſchen in, om ons ten minſten aantehooren; en hier van kunnen wy ons bedienen, om hun zelven van nut te zyn. Dat alle haatelykheid en bitsheid moet vermyd worden, is duidelyk; het ſtrydt in alle gevallen tegen onzen pligt. Dit waare dus kwaad doen, op dat 'er goed uit zoude voortkomen. Wyders moet de yveraar, in het wegneemen der beletzelen eene groote maate van *ſchranderheid* bezitten, om ty te kunnen kavelen; en altoos te letten, wanneer hy de dwaalingen, ten meesten nutte van de waarheid, kan beſtryden. Somtyds kunnen zich de omſtandigheden van tyden en zaaken ten gunſtigſten daar toe ſchikken; ſomtyds ook zullen de belangen van zekere perſoonen, die door hun gewigt de ſchaal aan de zyde der waarheid doen doorſlaan, ten dien einde byzonder medewerken. *Voorzigtigheid* zy ook aan den anderen kant ieder aanbevolen; door het ſchadelyke der dwaalingen in eenen ongunſtigen zamenloop der dingen te willen ſtuiten, zullen die dwaalingen dikwerf nog heftiger worden voorgeſtaan, en nog dieper wortel ſchieten; en wy daarenboven voor altoos veragt worden, zo dat het ons zeer bezwaarlyk zal vallen vervolgens ooit weder eenig nut voor de waarheid te kunnen uitrigten. *Bedaardheid* eindelyk ſtraale in alle zyne bedryven door, en

in-

III. Afd. inzonderheid gaa hy ſtuksgewyze voort, en tragtte nimmer alles op ééns te willen herſtellen. Dit te bereiken zal ons toch nooit gelukken; het voegt ons alleen eenige poogingen daartoe aantewenden; het overige moeten wy Gode aanbeveelen. Misſchien behaagt het zyner Vaderlyke voorzienigheid eenmaal de ſchadelykſte dwaalingen geheel wegteneemen: is die tyd nog niet gebooren; wel hoe dwaas, hoe oneerbiedig zullen wy ons jegens God gedraagen, dat tydperk te willen vervroegen, daar wy, zonder de onmiddelyke hulp van dat alwys Weezen, een zo edel doelwit nimmer zullen bereiken.

§. 40.

Sommige begrippen zyn wel niet overeenkomstig met de waarheid, doch moeten eerder als overtollig en onſchadelyk worden aangezien: Deeze onaangeroerd te laaten, zy ieder yveraar aanbevolen: Immers 'er is een gantsch heir van hoogstnadeelige gevoelens, die hem werks genoeg ter beſtryding zullen verſchaffen.

En hier moeten wy de veiligſte, de ſterkſte, en ongetwyfeld de eenigſte wapenrusting voor de waarheid aanvoeren, te weeten, de *redeneering*; welke betaan moet in het aantoonen van de kragteloosheid der bewyzen, die voor deeze dwaalingen worden bygebragt, en dat de gevoelens, die met de waarheid overeenkomen, door ſterkere bewyzen geſtaafd zyn. Doch wilde ik de *wyze*, op welke men hierin te werk

moet

moet gaan, volledig behandelen, de lengte, tot welke II. Afd.
deeze Verhandeling nu reeds uitgedyd is, zou verdubbeld worden; en zou dezelve dan den naam van een bondig en kragtig betoog kunnen draagen? Ik zou ook anderen, die over de wyze van redentwisten zo breedvoerig geschreeven hebben, maar moeten volgen; en hier voor heb ik my zorgvuldig in deeze Verhandeling gewagt. Ik wys des mynen Leezer, uit veele Schriften, alleen tot die van twee zeer geleerde Mannen; WERENFELS (*) en CLERICUS. (†) Twee aanmerkingen zal ik 'er alleen byvoegen.

Indien wy niet eenigszins op onze kunde durven *vertrouwen*, en zy, wier gevoelens wy zullen weêrleggen, ons in schranderheid overtreffen, wy zullen veiligst handelen, ons niet in het strydperk te begeeven; want indien zy in bondig redeneeren meer geoefend zyn, dan wy, zo zullen wy der waarheid ondienst doen, met onze zwakke wederlegging. Immers zy, die met ons instemden, zullen in twyffel gebragt, en onze tegenparty, benevens haare aanhangers versterkt worden, jaa dikwerf in getal aanwinnen. My heugt, dat zeker eenvoudig, schoon niet onverstandig, man verhaalde, dat hy, door eene onvoldoende weerlegging van SOCINUS, den *Socinian* was geworden.

Eene

(*) *Opusc. Theol. Tom.* II. *Dis.* I. *pag.* 1–116. doch inzonderheid *Cap.* V–VII. IX. X. alwaar hy de gebreken, die in het redentwisten in zwang zyn, en de hulpmiddelen tegen dezelve aanwyst.

(†) *Pharrasiana. Chap.* XI.

II. Afd. Eene tweede aanmerking is deeze: Dat wy ons wagten, om, wanneer onze party een gevoelen beweert, 't geen zekere Sekte of een beroemd Geleerde aankleeft, uit dien hoofde alle de gevoelens, welke die Sekte, of die Geleerde voorſtaat, hem niet op rekening te ſtellen: Hoe dikwerf gebeurt dit; hoe menigmaalen wordt iemand den naam van eenen aanhang gegeeven, om dat hy in één punt met denzelven inſtemde, ſchoon hy meest alle hunne ſtellingen verwierp? (*) Wanneer wy dit niet naauwkeurig onderſcheiden, hoe zeer kan dit gelegenheid geeven, dat onze redenen en bewysgronden geheel andere wendingen verkrygen, dan vereischt wordt, om onze party daadelyk te overtuigen.

§. 41.

Schoon ik de wyze, hoe wy moeten redentwisten, als door anderen genoeg aangevoerd, met ſtilzwygen voorbygaa, egter zal ik eenige aanmerkingen opgeeven, hoedanig de twee voornaame oorzaaken, die de meeste menſchen veelal beletten, om gezonde redenen in hun verſtand binnen te laaten, en dus oorzaaken der dwaalingen worden, zyn wegteneemen.

En verdient *gezag* hier niet in de eerſte plaats genoemd te worden; daar zo veelen iets gelooven, om dat andere Mannen dit geloofden; daar zich het grootſte gros des Menschdoms laat leiden door Menſchelyk

(*) Zie STEINBART, *Wysg. Opb.* I. *Stuk*, *bl.* 49–54.

lyk *gezag*, Formulieren, Canons, Symbola &c.? — II. Aand.
Wy hebben getoond in het vierde lid der voorige Afdeeling, dat zy wel degelyk behooren onder de beletzels, die der waarheid nadeelig zyn. Is het mogelyk, dat zy weggenomen, en de Menſchen, door geoorloofde middelen, daar van kunnen afgetrokken worden? Sommigen poogen dezelve van tyd tot tyd te doen uitflyten. Indien men geene ondertekening, bezweering, of goedkeuring van dezelve afeischte, en zy alleen als oude Archiven werden aangezien, deezen weg inteſlaan zou een gewenscht uitwerkzel kunnen voortbrengen. Doch, dewyl in bykans alle Gezindheden eene ondertekening &c. &c. gevorderd wordt; zo kan daar (gelyk men het noemt) de Kerk in de Kerk niet hervormd worden; ten zy men egter van opregtheid, goede trouw, en het volbrengen van den plegtigſten Eed, en eene diere gelofte een ſpel maaken, en kwaad wilde doen, op dat 'er goed uit voortkwame.

Doch is 'er dan niets, waar door deeze ſchadelyke beletzels, of derzelver nadeelige invloeden, geweerd kunnen worden? Ik geloof jaa, 'er is een middel, dat hierin veelligt grootlyks van dienſt zou kunnen zyn: Dan ik bekenne gaarne geene genoegzaame Regeering-kunde te bezitten, om hetzelve met de vereischte juistheid te ontvouwen. 't Komt 'er naamlyk op aan, of de Overheid geen zorg zou kunnen draagen, dat dezulken, die zich aan zodanige Menſchelyke bepaa-

II. Afd. lingen niet kunnen verbinden, en 'er zich daarom van ontslaan, hier door geen weezenlyk nadeel in hunnen tydelyken welstand leeden? Dan in hoe verre, en op hoedanig eene wyze, zulks best zou kunnen geschieden, laat ik met alle eerbiedigheid over, aan de grondiger beoordeeling van schrandere en weldenkende Overheidspersoonen.

Men zegge niet, dat eene bedenking van dien aart ook geldt, om 'er op aantedringen, dat de Overheid alle Formulieren in ieder Gezindheid trage wegteneemen, daar deeze eigenlyk de banden zyn, die om de Godsdienstige Vryheid gelegd worden. Indien het bovengenoemde middel werkstellig gemaakt konde worden; dan zouden alle aanhangers van Formulieren vrywillige slaaven zyn, die met eigen bewilliging zich een juk om den hals werpen. Symbola zullen nimmer een voorwerp worden voor eene Overheid, die de Godsdienstige Vryheid zyner Ingezeetenen wil handhaavenen, om te kunnen weggenomen worden.

§. 42.

De tweede oorzaak, waarom de Menschen zich door gegronde en onwederleggelyke bewysredenen, niet laaten overtuigen, zyn de *vooroordeelen*; waar door zy aan uitdrukkingen en klanken veelal, die zy om lief noch leed laaten vaaren, blyven hangen. — Willen wy het schadelyke uit de begrippen der zodanigen wegneemen, wy zullen ons van hunne uitdrukkingen moe-

moeten bedienen; egter vooraf verklaaren, hoedanig II. Arr.
eene betekenis wy aan dezelve hegten, anderszins handelen wy trouwloos: Indien wy ons hunne ſpreekmanieren eigen maken, wy zullen dikwerf, daardoor alleen, een heilzaamen invloed op hun gemoed te weeg brengen. — Wyders hangt het van de wyze, waarop wy ſommige gevoelens verklaaren, wel voornaamlyk af, of zy ſtrydig dan overeenkomstig zyn met de waarheid. Het zal dus meesten tyds alleen noodig weezen, dat wy hun aantoonen, hoedanige wendingen zy aan dezelve moeten geeven. Wy zullen deeze Lieden dus den ſchyn, van die begrippen te omhelzen, laaten behouden; en hierin het voorbeeld van Jeſus en zyne Apostelen navolgen, gelyk ik op het einde van §. 16. aanwees.

In het wegneemen deezer *Godsdienstige vooroordeelen* nogthans, zal *voorzigtigheid* ten uiterſten noodig weezen. Immers wanneer Lieden, wier Godsdienstige begrippen alleen op vooroordeelen berusten, zich tot onderzoek begeeven, en onze onderrigtingen hun daarin behulpzaam zyn, zo zullen zy ſomtyds in gevaar gebragt worden, om de voornaame waarheden van den Christelyken Godsdienst te verwerpen, wanneer zy ondervinden, dat één gevoelen, 't geen zy altoos heftig voorſtonden, op een valſchen grondſlag rust; waanende, dat, daar dit vooroordeel valsch was, dus alle hunne vooroordeelen omtrent den Godsdienst ſchadelyk zyn, die zy ook met het gros des Mensch-

II. Afd. doms hadden ingezoogen. (*) Hierop dient men altoos te letten; en een ſchrander yveraar moet vooral agt geeven op de eerſte beginſels, (immers de Menſchen vormen dit beſluit niet op éénen ſtond) die zich hier van ontdekken, ten einde hy dit gevaarlyk uitwerkzel in tyds voorkome. . . .

Thans is myn taak afgedaan. Ik heb vry uit geſproken, gelyk het by my ligt. Hadt dit by my geen plaats gegreepen, ik zou onwaardig geweest zyn, om de hand op 't papier te zetten ter aanwyzing, *hoe* de waarheid moet worden voorgeſtaan. En hoe zeer gy, Myne Heeren! het vry voordraagen van zyne gevoelens en denkbeelden waardeert, wyst uwe Zinſpreuk uit: WAARE GODSDIENST-KENNIS BLOEYT DOOR VRYHEYD.

De Regels, waar mede ik deeze Verhandeling onderſchryf, zyn die van den voortreffelyken Dichter POPE, welke het hoofddenkbeeld, 't geen in deeze geheele Verhandeling doorſtraalt, vervatten.

For Modes of faith, let Graceleſs zealots fight;
His can't bewrong whoſe life is in theright.

(*) Zie *Sermons of* FOSTER, *Vol.* I. *p.* 131-135.

ANTWOORD

OP HET

VOORSTEL,

VORDERENDE TE BETOOGEN

HET ONREDELYKE DER ONVERSCHILLIGHEID OMTRENT GODSDIENSTIGE WAARHEDEN, MET AANWYZING HOE MEN, IN 'T VOORSTAAN VAN DE WAARHEID, VERSTANDIG HEBBE TE YVEREN.

DOOR DEN EERWAARDEN HEER

HENDRIK VAN VOORST,

LEERAAR DER DOOPSGEZINDEN TE OOSTZAANDAM.

Aan wien de Eerſte ZILVEREN EERPRYS, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP is toegeweezen.

VERHANDELING

STREKKENDE OM TE BETOOGEN

HET ONREDELYKE DER ONVERSCHILLIGHEID OMTRENT GODSDIENSTIGE WAARHEDEN, MET AANWYZING HOE MEN, IN 'T VOORSTAAN VAN DE WAARHEID, VERSTANDIG HEBBE TE YVEREN.

INLEIDING.

Liefhebbers van waarheid en deugd, die met leedweezen de koelheid en onverſchilligheid hunner Natuurgenooten, omtrent de gewigtige waarheden van den Godsdienst, beſchouwen, zullen het *Voorſtel* van *Teyler's Godgeleerd Genootſchap*, ter beantwoording aangeboden, nuttig en der overweeging waardig oordeelen. — Dit onderwerp verdient met naauwkeurigheid nagegaan en overeenkomstig het gewigt der zaake betoogd te worden. Kundigen en waarheidlievenden worden daar toe kragtig aangeſpoord: En ook in het denkbeeld zynde, dat ik iets, der opmerking waardig, over dit nuttig Voorſtel zou kunnen ſchryven, zal ik het waagen, zeer Geëerde en Geletterde Mannen! myne gedagten over hetzelve, onder uw ſcherpziend oog te brengen, en aan uw onpartydig oordeel te onderwerpen.

Ik zal in myne Verhandeling de volgende ſchikking waar toe ik, dunkt my, door het Voorſtel zelve bepaald worde, in acht neemen: Naamelyk, ik zal

I. Aantoonen, *wat onverſchilligheid zy omtrent Godsdienstige waarheden.*

II. *Het onredelyke der onverſchilligheid betoogen.*

III. *Aanwyzen hoe men, in 't voorſtaan van de waarheid, verſtandig hebbe te yveren.*

EERSTE AFDEELING.

Wat onverſchilligheid zy omtrent Godsdienstige waarheden.

In deeze Afdeeling behooren wy op twee zaaken te letten: *Voor eerst*, wat onverſchilligheid zy; — en *ten anderen*, uit welke bronnen zy voortvloeit.

Onverſchilligen omtrent Godsdienstige waarheden zyn, voor eerst, de zoodanigen, welke geheel onverſchil-

ſchillig zyn omtrent de waarheid of valschheid van zekere gevoelens; die altoos die zyde kiezen, welke voor hen het voordeeligſte is: En die zich gereedelyk by den grootſten hoop en de heerſchende party voegen, in welk Land zy ook leeven. — Deezen zyn zekerlyk gevaarlyke Menſchen. Zy kunnen zich in alle bochten draaien; allerhande gedaanten aanneemen, en, by ſommige gelegenheden, ten verderve van anderen, eene vertooning van Godsdienstigen yver aanneemen, die het ongenoegen van God en de verachting van alle braaven verdient. Deeze onverſchilligheid, waar op ik denk dat in 't Voorſtel niet bepaaldelyk gedoeld wordt, is dus de haatelykſte, die 'er kan uitgedagt worden: Want deeze laaghartigen ſchikken zich in het voorſtaan van Godsdienstige begrippen niet alleen naar de mode van het Land; maar zy zullen ook anderen, die getrouw zyn aan hun geweeten, ontrusten, kwellen en vervolgen, om dezulken op hunne zyde te trekken, wier gunsten en gaaven zy zoeken. —— Zy mogen voor het uiterlyke den Godsdienst nimmer verzaaken, zy bekommeren zich evenwel weinig over denzelven; en geringe oorzaaken zouden hen tot afval kunnen brengen: Want ze zyn ontbloot van alle liefde voor de deugd en waarheid; bezitten geene overtuigende of beſtendige beginzels: *En kunnen* dus, gelyk het ſpreekwoord zegt: *Met alle winden waajen.* — De geſchiedenis van alle volken levert voorbeelden op van zulke onedele Schepſelen, die om een handvol gouds en eene verachte-

lyke eer de gewigtigſte pligten verzaakten. (*)

Ten tweeden zyn 'er onverſchilligen, die het om het even is, welke gevoelens anderen omhelzen en verdeedigen; of dezelve van hunne begrippen (die zy nog al voor waarheden houden) verſchillen, of daar mede overeenkomen. Die dus geen belang ſtellen in de uitbreiding of bevestiging van Godsdienstige waarheden, en zelfs voor hunne begrippen, al worden deeze aangevallen, niet behoorelyk zullen uitkomen. Die derhalven ook, al bemerken zy eenigermaate de ongerymdheid van ſommige hunner, zonder onderzoek aangenomene, gevoelens, zich daar over niet bekommeren of ontrusten. — Deezen, wier getal vermoedelyk het grootſte is, zullen anderen, uit hoofde van eenig tydelyk belang, wel geen leed om hunne verſchillende begrippen zoeken toe te brengen; doch hunne onverſchilligheid is daarom niet minder af te keuren; terwyl zy op dat geen geen prys ſtellen, 't welk onze voornaamſte zorg en genegenheid verdient: Naamelyk, het getrouw aankleeven en verſtandig verdeedigen van den Godsdienst.

Eindelyk zyn 'er onverſchilligen omtrent Godsdienſtige waarheden, of om tydelyk voordeel, of ten g
valle van anderen, wier haat en ongenoegen zy vreeze

D

(*) Mogelyk zegt men: Deeze naam is wat te zagt. Zy zouden *Anichelaars* of *geveinsden* kunnen genoemd worden. — Men kan 'er ik beken het, mede vereenigen; doch de onverſchilligheid in de ſt Beteekenis genomen, doet ons aan zulke haatelyke characters denken

Deezen keuren wel eens begrippen goed van welks waarheid zy op verre na niet overtuigd zyn, en by welks indenken zy wel eenige ongerymdheid gewaar worden. — Het gedrag van dezulken levert genoegzaame blyken op voor den opmerkzaamen, dat zy geene weezenlyke achting voor de waarheid en den Godsdienst hebben; dat tydelyk belang by hen boven dryft en hooger wordt geſchat: En dat zy, ingevolge daar van, meer de Menſchen vreezen en hooren dan hunnen Schepper en de uitſpraak van hun geweeten.

De onverſchilligheid omtrent de Godsdienſtige waarheden beſtaat derhalven (zonder dat wy dezelve in den ſterkſten zin opvatten) *in eene ſchandelyke onachtzaamheid omtrent, of in eene opzettelyke verwaarloozing van, dat geen, 't welk het Geweeten en den Godsdienst betreft.*

Van de bronnen, dit konden wy, hoe weinig wy ook van de onverſchilligheid gezegd hebben, niet wel voorby, is reeds een woord gemeld: Voor zo verre wy *het tydelyk belang, de traaghartigheid en menſchenvreeze* als derzelver oorzaaken genoemd hebben; doch niet genoeg voor een nadenkend Leezer.

De eerſte bron, waaruit de onverſchilligheid voortvloeit, is de *onkunde.* — Ik wil dit niet opgevat hebben, gelyk men ligtelyk bezeft, in den volſtrektſten zin: Want het is niet mogelyk onverſchillig te zyn

omtrent eenig ding, 't welk men in 't geheel niet kent, waar van men nimmer iets gehoord heeft; maar ik bedoel eene onkunde, betreffende *de groote waarde en aangelegenheid der Godsdienstige waarheden.* Deeze, gelyk de ondervinding leert, is zeer algemeen, en is de oorzaak van onverschilligheid: Want, wanneer men niet volkomen van het gewigt en de aangelegenheid der Godsdienstige waarheden overtuigd is, en van de bewyzen voor dezelve maar zeer oppervlakkige kundigheden heeft, men zal 'er, dit is natuurlyk, weinig mede op hebben; men zal zich zeldzaam bekommeren om 'er regte begrippen van te verkrygen. —— Indien de menschen, in het algemeen, van de groote waarheden van den Godsdienst, door eigen onderzoek en redenkaveling, overtuigd waren, dan was het niet wel mogelyk, dat zy tot eene groote onverschilligheid zouden vervallen; maar de overtuiging van het gewigt en de aangelegenheid dier waarheden is te flaauw, is niet van dien aart, dat zy 'er voor beveiligd kunnen blyven.

De tweede bron of oorzaak, waaruit de onverschilligheid omtrent de Godsdienstige waarheden voortvloeit, is *zekere losse en onbedagtzaame levenswyze.* —— Zulke menschen, die zich daaraan overgeeven, hoewel zy doorgaands in de verkeering de ergsten niet zyn, houden zich egter meestal bezig met dingen van eene geringe waarde, die beuzelachtig zyn en weinig beteekenen. De vermaaken en uitspanningen trekken de

zo-

zodanigen af van ernstige overdenkingen Dit maakt hen wispeltuurig; en dus hebben de gewigtigſte zaaken weinig indruk op hun gemoed. — Onder lieden van deezen ſtempel, die zo los en onbedagtzaam voortleeven, worden ook dezulken gevonden, die, in het betragten van hunnen pligt en het ernstig naſpooren der Godsdienstige waarheden, wederhouden worden, naardien zy meenen, of het van hunne goede vrienden hooren, dat 'er in zekere leerſtelſels, die vry algemeen gehandhaafd worden, groote ongerymdheden plaats hebben: En, ſchoon zy weinig waarekundigheden bezitten, zy beroemen zich dan echter dikwyls, dat zy zulks ontdekt hebben. Dit geeft, niet zelden aanleiding tot laage ſcherts en ongezoute redenen; waar door men anderen, welke die leerſtukken voor zeer gewigtig houden, en die veel meer met den Godsdienst ophebben, groote ergernis geeft. — Dan dit is het ook dikwyls alles, wat zulk eene ontdekking voortbrengt. De lust tot een bedaard onderzoek, om beter en geregelder begrippen van den Godsdienst te verkrygen, verflaauwt. Dezulken worden meer en meer onverſchillig omtrent die gewigtige waarheden; terwyl zy dan door eene onverſchoonelyke onkunde dikwyls vermetel genoeg zyn, om zulk een verkeerd begrip, daar zy het zo ſterk op gelaaden hebben, aan de Goddelyke openbaaringe zelve toe te ſchryven; daar het in de daad tot het een of ander leerſtelſel van menſchelyke uitvinding behoort. —— Dus niet in ſtaat zynde om regtmaatige begrippen

over

over de Goddelyke openbaaring te vormen, of de beletſels, om betere kundigheden te verkrygen, uit den weg te ruimen, blyft de ligtvaardige en onbedagte ſterveling in zyne aangenomene denkwyze berusten. Hy bemoeit zich verder niet om goede vorderingen in de kennis van den Godsdienst te maaken, of zyne verwarde denkbeelden behoorlyk te regelen. Hy legt zich wel eer toe om meerdere ongerymdheden op te [illegible] een beſpottelyk licht te plaatſen: [illegible] t hy [illegible] r van zyne hoofd-bezigheid [illegible] n daartoe zekere natuurlyke bekwaamheid bezit, zo worden de voortbrengſels van dit ſpotziek vernuft dikwyls aangenaam gekeurd, en in de gezelſchappen, met luid geſchater, toegejuicht. (*) 't Is deeze toejuiching die hem, natuurlyk, van tyd tot tyd onverſchilliger maakt, niet alleen omtrent de kennis van den Godsdienst, maar ook omtrent eenen natuwgezetten en Godvrugtigen wandel. Zyne leevenswyze wordt losſer, ligtvaardiger en onbedagtzaamer; zyn hart wordt hoe langs hoe meer onvatbaar voor het ſchoone en lofwaardige, 't geen den regtſchapenen mensch treft en het dierbaarſte is: En dus kan hy, ongelukkig, tot een zeer ergerlyk gedrag vervallen en veele anderen bederven.

De

(*) Niet zelden zullen ligtzinnigen hem deezen vuigelyken lof toezwaaien; „Het is toch een raare knaap! — Hy kan wonderlyke ſlagen „geeven! — Hy heeft aardige zetten! — Men kan er wat by leeſt „het in alles toch niet mis, weinig mede beginnen! — De Geeſtelyken „zouden door hem al wat in de war kunnen gebragt worden!"

De onverſchilligheid omtrent de Godsdienſtige waarheden ontſtaat, ten derden, *uit eene overmaatige begeerte om de driften en vleeſchelyke begeerlykheden op te volgen.* De neiging, om dezelve te voldoen, dit leert de ondervinding, kan het hart zo ſterk inneemen, dat men alle zyne bekwaamheden en vermogens daar toe in het werk ſtelt; en dat 'er geen tyd overſchiet om zig met gewigtige zaaken bezig te houden. — Veele Jongelingen, die eene deftige en Godsdienſtige opvoeding genoten, van wier vorderingen, in nutte en noodzaakelyke weetenſchappen, men zich uitſteekende voordeelen voor de Kerk en den Burgerſtaat beloofde, zyn, door niet behoorlyk zich tegen de verleiding te wapenen, en tydig hunne ſterke driften te beſtuuren, jammerlyk vervallen! — Zy, die te vooren eerbied voor God en den Godsdienſt betoonden, die gewenſchte vorderingen in de kennis der Godsdienſtige waarheden maakten, worden, door het ſpoorloos opvolgen hunner driften, omtrent dit alles onverſchillig. Zy bederven hunne uitmuntende vermogens; verſtompen hunne leevendige verbeeldingskragt; en verdooven eindelyk de ſtem van het geweeten door eene beſtendige involging der dierelyke neigingen.

De laatſte bron of oorzaak, waaruit de onverſchilligheid omtrent de Godsdienſtige waarheden voortvloeit, is *zeker beredeneerd ontwerp of beſluit.* — Deeze lieden kunnen in drie ſoorten onderſcheiden worden.

Sommigen kunnen, voor eerst, omtrent eenige waarheden van den Godsdienst onverſchillig worden, die alle verſtandige belyders van denzelven erkennen, om dat ze *byzonder* willen zyn; dat ze iets nieuws willen voortbrengen, en langs dien weg eenen naam maaken. Hoe meer tegenſpraak zy uit hoofde van deeze nieuwigheden ondergaan, hoe meer (want zodaanig kittelt de tydelyke eerzugt den hoogmoedigen) zy hunne geliefkoosde gevoelens verdeedigen en onverſchilligen omtrent de waarheid worden. (*) Zy houden die ſtaande, al zyn dezelve van dien aart, dat zy daar omtrent verpligt zyn zekere dubbelzinnigheid en achterhoudenheid te gebruiken, zelfs met betrekking tot waarheid-lievende en verſtandige Mannen; die hen, meer dan eens, vriendelyk om eenige opheldering verzogten. — Dan, men moet bekennen, zy zyn 'er dikwyls niet toe in ſtaat; zy hebben, door algemeen erkende waarheden te ontzenuwen, zo veel werks op zich genomen, dat het hun niet mogelyk zy om de vrienden der waarheid te voldoen: Die echter door deeze handelwyze van hunne valſche geleerdheid meer en meer overtuigd worden, en volkomen bezeffen hoe veel nadeels zy de goede zaak van den Godsdienst toebrengen. (†) Som-

(*) Dat ik dezulken onverſchilligheid te last legge kan, in den eerſten opſlag, vreemd voorkomen; doch het is zeker, dat zy 'er zich aan ſchuldig maaken, voor zo verre zy eenige algemeen erkende waarheden verkleinen en in minachting brengen, om hun eigen zonderling ſtelſel te handhaven. Zy geeven openlyk blyken, dat zy, naar maate van eenen grooteren tegenſtand, onverſchilliger worden omtrent die waarheden van den Godsdienst, die alle verſtandigen en braaven rondborstig erkennen en belyden.

(†) „Niets is meer te vreezen voor den Godsdienst (zegt CLEMENS

„DE

Sommigen zyn, in de tweede plaats, omtrent de Godsdienstige waarheden, volgends een beredeneerd ontwerp of beſluit, onverſchillig, om dat zy denken, dat 'er zo veel moeite aan vast is om de waarheid na te ſpooren en te vinden. „Men heeft (dit is veelal „de taal van deeze lieden) reeds zo veele eeuwen „over deeze en geene leerſtukken van den Godsdienst „getwist, dat het veiligst is, dat wy ons hoofd niet „breeken met oeffeningen en overdenkingen van dien „aart: Te meer, daar het toch de Geleerden zelve „niet eens kunnen worden: Ook hebben wy in onzen „korten leeftyd zo veele andere dingen te leeren en „te doen, dat 'er geen tyd overſchiet om ons daar „mede op te houden. Wat kan het ons ſcheelen of „anderen van ons verſchillen, en of zy of wy juist „het naast aan de waarheid zyn; *wy gelooven toch alle „aan eenen God, en 't is zeker, die wel doet zal wel „vinden.*" — Dit is de taal van veele onverſchilligen, waar van ik reeds melding maakte. (*) — Zy zouden, bedoelden zy min gewigtige en volſtrekt onbegrypelyke leeringen, zo zeer geen ongelyk hebben; maar zy ſpreeken van de waarheden van den Godsdienst

„DE XIV.) dan valſche of halve Geleerden. Zy vermommen, of ontzenuwen de waarheden, en men ziet uit hunne pen niets anders te „voorſchyn komen, dan verdachte gevoelens of beuzelingen. Het geen „nog het mocielykſte is, is, dat zy hunne gevoelens willen doen boven „dryven, en dat men hen volſtrektelyk niet weder te regt kan brengen, „wanneer zy eens een verkeerden weg zyn ingeſlagen." *Briev.* III. d. *bladz.* 69.

(*) Zie boven, *bladz.* 4, 5.

dienst in het algemeen. Het zyn, derhalven, de zodaanigen, welke, toevallig, die Gezindheid, onder welke zy geboren wierden, volgen tot aan het einde hunner dagen: En die nimmer die aangenaame aandoeningen gevoelen, die den verſtandigen en vlytigen zoeker der waarheid, onder zyn toeneemen in weezenlyke kundigheden, zo dikwyls zuivere genoegens opleveren.

Eindelyk ontſtaat de onverſchilligheid omtrent de Godsdienstige waarheden uit een beredeneerd ontwerp of beſluit, wanneer men duidelyk toont, dat men zo ſterk met eerampten en tydelyke voordeelen is ingenomen, dat men voorbedagtelyk de belangens van waarheid en deugd daaraan durft opofferen. — De zulken vreezen, wanneer zy op eene beſcheidene wyze voor de waarheid uitkomen, dat hun tydelyk belang hier door merkelyk zal benadeeld worden. Zy zyn laaghartig genoeg, als men hen eenigermaate dringt om zich rondborstig te verklaaren over zeker gevoelen, om zich door allerhande uitvlugten bedekt te houden. (*) Maar het geen de onverſchilligheid van deezen haatelyker en afſchuuwelyker maakt, is, dat zy

(*) Ik beweer in geenen deele, dat men altoos verpligt zy, om zich openlyk over het een of ander Leerſtuk van den Godsdienst, of het geen daar voor gehouden wordt, te verklaaren. — Dat zy verre! Wanneer men overtuigd is, dat men daar mede geen voordeel kan doen; dat men ons integendeel enkel dringt tot zulk eene verklaaring, om die ten onzen nadeele te gebruiken; dan is 'er geene de minſte verpligting om openhartig uit te komen. — Maar zich, enkel uit laage en baatzugtige oogmerken, bedekt te houden, wanneer men over eene zaak van gewigt on-

zy wel eens, om des voordeels wille, of uit loutere menſchenvreeze, zekere waarheden tegenſpreeken, of openlyk beweeren, dat het dingen van weinig belang zyn. Hunne onverſchilligheid wordt zeer onredelyk en onbetaamelyk, wanneer zy, in weerwil van eene genoegzaame overtuiging, leeringen voorſtaan en verdeedigen, die tegen de reden en de Goddelyke openbaaring ſtryden. (*) — Dan aanmerkingen van deeze natuur behooren, meer bepaald, tot het tweede deel onzer Verhandeling.

TWEE-

onze verklaaring begeert, daar wy het vrymoedig kunnen doen en met onze achterhoudenheid de waarheid en haare voorſtanders zouden benadeelen; dit is volſtrekt onbeſtaanbaar met het character van een eerlyk man.

(*) Men leeze hier over de bondige aanmerking uit *Nieuwyer Characterkunde*, V. d. *bladz.* 406. *enz.*

TWEEDE AFDEELING.

der Onverſchilligheid.

De weinige aanmerkingen over de onverſchilligheid en de bronnen, waaruit zy voortvloeit, hebben ons reeds doen zien, hoe de mensch, die zich daar aan in eene meerdere of mindere maate ſchuldig maakt, zeer onredelyk handelt: En tot het pleegen van allerleie ondeugende bedryven kan vervallen. — In de daad, het is niet mogelyk iets van de onverſchilligheid omtrent de Godsdienstige waarheden te zeggen, of het onbetaamelyke van dezelve loopt ons terſtond in het oog; en men kan dit gebrek niet zonder afkeuring en veroordeeling beſchryven: Zo dat het voorige reeds eene bondige en kragtige betooging van het onredelyke der onverſchilligheid in zich behelst. Immers menſchen die in zaaken van het grootſte gewigt geen belang ſtellen, zich daar over zeldzaam bekommeren; of die uit laage inzigten de ſtem van hun geweeten ſmooren, de waarheid onderdrukken en tegenſtaan, handelen ten uiterſten onredelyk? —

Behooren dezulken niet, die onverſchoonelyk onkundig blyven omtrent de edelſte en verhevenſte kennis; of die los en ligtvaardig hun tyd verbeuzelen, en anderen, wier gedrag zy inwendig moeten goed keuren, beſpotten en beſchimpen; of die hunne voortreffelyke bekwaamheden verwaarloozen, en door het onbetaamelyk involgen hunner dierelyke neigingen zichzelven en anderen bederven; beſchouwd te worden als aangaande tegen alles, wat de reden groot, goed en voortreffelyk acht? — Verſchillen lieden, die enkel uit hoogmoed, voorbedagtelyk, gewigtige waarheden verdonkeren en tegenſpreeken; of die zichzelven en anderen poogen te overreeden, dat het weinig verſchille, of men de waarheid dan of men de dwaaling volge; of die door het allerlaagſte eigenbelang gedreeven, de waarheid daaraan durven opofferen; niet zo veel van yverige en braave belyders van den Godsdienst, als het licht van de duisternis en de geregtigheid van de ongeregtigheid? — Dan, om het onbetaamelyke, het onredelyke der onverſchilligheid volkomen te zien en te bezeffen, zullen wy nu op de gelegde gronden verder voortgaan; en door verſcheidene bedenkingen aan den eisch van het Voorſtel tragten te voldoen; om, naamelyk, *het onredelyke der onverſchilligheid bondig en kragtig te betoogen.*

De onverſchilligheid omtrent de Godsdienstige waarheden is onredelyk, om dat de mensch, met reden begiftigd, by het kennen en betragten van dezelve het groot-

grootſte belang heeft; en om dat zyne natuur daar toe geſchikt is.

Zo dra wy den mensch als een verſtandig Schepſel beſchouwen, dan zien wy, dat hy byzonder geſchikt is om onderſcheid te maaken tusſchen het waare en valſche, het nuttige en ſchadelyke, het goede en kwaade: Dat hy zich een einde moet voorſtellen overeenkomstig zyne natuur en behoeften, en zyne bedryven daar na regelen en inrigten. God heeft onze natuur zodaanig gemaakt, dat wy niet alleen het onderſcheid tusſchen het zedelyk goed en kwaad kennen, maar dat wy het ook moeten erkennen: Want de orde der dingen is 'er na ingerigt: En de vrede, de welvaart en rust der Waereld hangen 'er van af. — De mensch kan zich niets voortreffelyker dan den Godsdienst voorſtellen; niets waardiger en verhevener kan hy uitdenken. Zyn verſtand kan zich op geene edeler wyze bezig houden dan met de eerſte oorzaak aller dingen, den Schepper van Hemel en Aarde, den eenigen Opperheer en liefderyken Verzorger der Waereld. 't Is buiten twyffel voortreffelyk deeze eerſte en groote waarheid wel te begrypen; die kennis te waardeeren en boven alle andere kundigheden te ſchatten. 't Is derhalven ook van groot belang te weeten, of God, die de oorſprong is van ons weezen en de beſteller van ons lot, niet iets van ons afeischt. Of hy ons niet eenige bevoelen heeft gegeeven. Of wy niet door zekere dingen te doen Hem kunnen be-

behaagen en zyne volmaaktheid nader komen. —
Geen mensch van eenig gezond verstand zal het tegenspreeken, dat de onverschilligheid omtrent deeze voortreffelyke kundigheden laag en onredelyk zy.

Heeft de Schepper ons eene redelyke natuur geschonken, die voor verantwoording bekwaam is, en kan hy, uit hoofde van zyne voortreffelykheid, of onveranderlyke geneigdheid tot zedelyke orde, het goede niet onbeloond, het kwaade niet ongestraft laaten; dan moet hy een welbehaagen aan ons hebben, wanneer wy alle onze vermogens naar zynen wyzen en goeden wille aanwenden: Want dan hebben wy met Hem dezelfde verhevene bedoeling; dan zyn wy liefderyk, weldaadig en goedertieren: En omtrent deeze gelykheid kunnen of mogen wy niet onverschillig zyn. God moet natuurlyk en noodzaakelyk ons gedrag afkeuren, wanneer wy voor deeze stem der natuur doof zyn. Hy moet een mishaagen in ons hebben, wanneer wy ons niet bekommeren, of de orde en de volmaaktheid in het ryk van God toeneeme, of de wanorde. — Zou God onverschillig kunnen zyn hoe of een weezen, 't geen het edelste werk is, 't geen zyne Almagt, Wysheid en Goedheid op deeze Waereld hebben voortgebragt, zyne vermogens gebruikte? Neen! Dit kan den grooten Schepper der Waereld niet onverschillig zyn. Bemint hy zelf de orde, wil en bevordert hy het algemeen geluk, dan ook moeten onze bekwaamheden zich daartoe uitstrekken: Dan

moeten wy ook ter behoudenis van de rust en het algemeene welzyn medewerken: Dan moeten wy zekere grondſtellingen hebben, naar zekere wetten leeven, en zeekere beveelen volbrengen. — Onze verpligting tot den Godsdienst is derhalven duidelyk. Wy worden daartoe niet alleen door de opvoeding en gewoonte, maar ook door een natuurlyke trek gedreeven: Want wy bezeffen, dat 'er niets voortreffelyker, niets betaamelyker is, dan werkzaam te zyn overeenkomstig met de betrekking, die wy tot het Opperweezen hebben; dat 'er niets edeler is dan God te dienen, te eerbiedigen en te aanbidden, zo veel onze beperkte vermogens toelaaten. — Een redelyk ſchepſel, 't geen nimmer op zulk eene wyze werkzaam is, 't geen deeze gewigtige waarheden koel en onverſchillig hoort voorſtellen, daar mede niets op heeft, en ongenegen is zyne voortreffelyke vermogens, overeenkomstig de begeerte van den Schepper, te beſchaaven, uit te breiden, en, door na de verkreegene kundigheden te handelen, die te volmaaken; verdient in een laager rang dan die ſchepſels geplaatst te worden, welke de reden en het geweeten onthouden zyn.

De onverſchilligheid omtrent de Godsdienstige waarheden wordt ten hoogſten onredelyk, wanneer dezulken 'er zich aan ſchuldig maaken, die kennis hebben aan de Goddelyke openbaaring.

Het aangaan tegen de beſtemming van onze natuur,

of

of het niet in acht neemen van onze redelyke vermogens, om dezelve, volgends den wil van onzen Schepper, te gebruiken, is, gelyk wy zo even zeiden, zeer onredelyk: En wel om dat wy by de kennis en betragting van zekere Godsdienstpligten, waar toe wy geschikt zyn, het grootste belang hebben; doch hoe veel sterker moet het onredelyke van die onverschilligheid in het oog loopen, wanneer dezulken 'er zich aan schuldig maaken, die de beste kundigheden van den Godsdienst hebben of kunnen verkrygen? Zy, die verlicht zyn door eene hemelsche openbaaring, en vooral, die kennis hebben aan den Christelyken Godsdienst, geeven, door hunne onverschilligheid omtrent deeze waarheden, duidelyke blyken, dat zy de dierbaarste geschenken van God verachten. — God wilde den mensch door deeze onderrigtingen volkomen in staat stellen, om zyne voortreffelyke vermogens, die hy bezit boven de dieren, wel te gebruiken en te volmaaken: En op deeze geen acht te geeven, daarontrent te verkeeren, als of men 'er geene kennis aan heeft, is de schandelykste en laaghartigste onverschilligheid, die 'er kan uitgedagt worden.

Immers vestigt men het oog op den weezenlyken inhoud der Goddelyke openbaaring en der Christelyke in het byzonder, men moet erkennen, dat deeze leer, vooral, wanneer men op de beweegredenen acht geeft, best geschikt zy om ons tot die loffelyke bedryven in

ſtaat te ſtellen, waar door ons geluk in dit leeven (zo als thans de geſteldheid der Maatſchappy is) op de zekerſte wyze kan bevorderd worden. — Let men op de voornaame bedoeling van de geopenbaarde waarheden, hoe de gegronde kennis en oprégte betragting van dezelve onze natuuren verheft en volmaakt, ons der Godheid eenigermaate gelykvormig doet worden, en ons vatbaar en geſchikt maakt voor een eindeldos geluk; dan zeker hebben wy 'er het grootſte belang by. En de onverſchilligheid omtrent die waarheden, in het niet behoorlyk voorſtaan en verdedigen van dezelve door woorden en daaden, moet ons ten hoogſten onredelyk voorkomen.

Dan, (men zal vermoedelyk deeze aanmerking hier verwagten) onder de voorſtanders der openbaaring heeft men altoos lieden gevonden, die uit welmeenenheid, doch tevens uit eenen verkeerden yver, anderen, die in denkwyze van hun verſchilden, en ſommige leerſtukken, welke de eerſten als noodzaakelyk ter zaligheid, om geloofd te worden, begreepen, als zodaanig niet konden aanmerken, niet als echte belyders van den geopenbaarden Godsdienst wilden erkennen. Men heeft dezulken den haatelyken naam van *Ketters* of *Onverſchilligen* gegeeven; doch zonder behoorlyk te overdenken wat deeze naamen in den ſchriftuurlyken en eigenlyken zin des woords betekenen; terwyl deeze lieden niet overtuigd waren van de waarheid of van het gewigt dier leeringen, daar de anderen zo

ſterk

ſterk voor yverden: Schoon zy, voor het overige van de nuttigheid en noodzaakelykheid der Goddelyke openbaaring even zeer overtuigd waren, en 'er dikwyls openlyk voor uit kwamen. Zeer te onregt noemt men, derhalven, dezulken onverſchillig; deeze naam past alleen de zodaanigen, die in 't geheel geen werk van den Godsdienst maaken, of die gewigtige waarheden uit baatzugtige inzigten verbergen, of 't geen nog ſchandelyker is, openlyk tegenſpreeken. 't Is onverſtandig en onredelyk; wanneer men zulke lieden, die door een braaf gedrag en het yveren voor de waarheden van den Godsdienst uitmunten, alhoewel zy uit ſchroom en om dat het hun aan genoegzaame overtuiging ontbreekt, niet durven uitkomen voor eenige leeringen, die door anderen, welke zy als hunne Mede-christenen erkennen, van harte geloofd en yverig verdeedigd worden, op de lyst der *Ketters* en *Onverſchilligen* ſtelt. — Immers de onverſchilligheid omtrent den Godsdienst en de Godsdienstige waarheden is, gelyk wy gezien hebben, van eenen geheel anderen aart; zy komt voort uit geheel andere bronnen: En haare uitwerkſels (waar van wy ſtraks nog iets zullen melden) zyn ten uiterſte nadeelig voor het waar geluk der menſchen. Het valt gemakkelyk aan te toonen, dat zulke lieden te onregt beſchuldigd worden, wanneer wy ons derzelver *Hoofd-begrippen* van den Godsdienst erinneren. — Laaten wy dit nu doen, en het zal niet overtollig gerekend worden, als wy 'er uit zien, dat deeze gevoelens het weezenlyke

en voornaamſte gedeelte der Goddelyke openbaaring in zich vervatten: En dat dezelve overal, daar zy van harte geloofd en betragt worden, waar en beſtendig geluk aanbrengen. — Zy komen (zonder dat wy betwiste ſtellingen willen noemen) kortelyk hierop uit:

„De Allerhoogſte, de Schepper van het Heelal, is „volmaakt gelukzalig in zyne eigene volmaaktheden: „Geen Schepſel in de Hemelen of op de Aarde kan „zyn geluk eenigszins ſtooren of verminderen. — „Almagt, Wysheid, Goedheid en Gelukzaligheid zyn „eigen en onafſcheidelyk aan zyn Weezen: En by „gevolg heeft hy in het ſcheppen der menſchen geen „ander oogmerk gehad dan hun eigen geluk.

„De mensch moet, om in dat geluk beſtendig te „deelen, den Schepper en Opperheer aller dingen, „die acht geeft op zyne bedryven en overeenkomstig „dezelve hem zegenen, of ſtraffen zal, Eerbiedigen: „Gehoorzaamen: Zyne weldaaden, voorál door een „deugdzaam gedrag, dankbaar erkennen: Hem aanbid„den met een Godvrugtig gemoed: En Hem liefheb„ben met geheel zyn hart en met alle zyne vermogens.

„God heeft de Menſchen door den dienst der En„gelen en door Godvrugtige Mannen zulke onderrig„tingen gegeeven van het begin der Waereld; nader„hand aan de Aardsvaderen en derzelver Nakomelin„gen.

„De

„De Mosaïsche Bedeeling, die door wondertekenen „is bevestigd, was ingericht naar de bekrompen denk- „wyze van dat volk, en overeenkomstig den toestand „van het menschdom. Zy was zeer geschikt om de „kennis en den dienst van den eenen waaren God te „bewaaren en uit te breiden; maar niet om altoos stand „te houden; terwyl zy eens voor eene volmaaktere „Bedeeling, geschikt voor alle volken, plaats moest „maaken.

„Hier van hebben de oude Propheeten, die van „God gezonden waren en van Hem getuigenis kree- „gen, veele eeuwen te vooren gesproken: En hunne „voorspellingen van deeze en veele andere zaaken „hebben door God haare vervulling gekreegen.

„Jesus, die te Betlehem uit eene Maagd is gebo- „ren, is door de grootste wonderwerken beweezen te „zyn de Zoon van God; de waare Messias aan de „Vaderen beloofd. — Hy heeft door zyne leer, lee- „ven, lyden en sterven, opstanding, hemelvaart en „het zenden van den Heiligen Geest, een Koningryk „van waarheid en deugd opgerigt; zondige Menschen „in de Goddelyke gunste hersteld; genade en vergif- „fenis aan allen laaten aanbieden: En God, wiens „liefde en bermhartigheid in deeze verlossing zo heer- „lyk uitblinken, heeft Hem verheven tot eenen Heer „van Engelen en Menschen, en ons in en door Hem „gezegend met alle geestelyke zegeningen.

„Hy,

„Hy, die dus beweezen is, de Zoon van God, de „Mesſias te zyn, moet beleeden worden van God „gezonden te zyn: Want men kan anders zyne zen„ding niet erkennen en zyne beveelen niet gehoor„zaamen. — Deeze beveelen beſtaan voornaamelyk in „vermaaningen tot liefde en beſtuuringen tot een ge„lukkig leeven in de menſchelyke Maatſchappy: En „dezelve zyn door Hem bekragtigd met eeuwige be„looningen aan derzelver opregte betragting te hech„ten: Van welk eeuwig zalig leeven hy ons ten vol„len heeft verzekerd.

„Zulk een geloof in Jeſus, als dat hy van God „kwam en met Goddelyk gezag te werk ging, is „noodzaakelyk en leert de Heilige Schrift op menig„vuldige plaatſen, als: *Die in hem gelooft wordt niet „veroordeeld, maar die niet gelooft is alreede veroor„deeld: Dewyl hy niet heeft geloofd in den naam van „den eeniggeboren Zoon van God.* (*) *Die in den „Zoon gelooft, die heeft het eeuwige leeven: Maar „die den Zoon ongehoorzaam is, die zal het leeven „niet zien: Maar de toorn Gods blyft op Hem.* (**) „*Deezen geeven getuigenis alle de Propheeten, dat een „iegelyk die in hem gelooft vergeeving der zonden ont„vangen zal door zynen naam.* (†) *Gelooft in den „Heere Jeſus Christus, en gy zult zalig worden, gy „en*

(*) JOAN. III. 18.

(**) aldaar, vers 36.

(†) HAND. X. 43.

„*en uw huis.* (*) *Indien gy met uwen mond zult be-*
„*lyden den Heere Jesus, en met uw hart gelooven,*
„*dat God hem uit den doode opgewekt heeft, zo zult*
„*gy zalig worden.* (**)

„Dit geloof wordt van ons geëischt om ons tot „gehoorzaamheid aan zyne bevelen op te wekken, „en beſtendige werken van Godzaligheid voortbrengen: „*Voorwaar, voorwaar zeg ik u die myn woord hoort,*
„*en gelooft hem die my gezonden heeft, die heeft het*
„*eeuwige leeven, en komt niet in de verdoemenisse;*
„*Maar is uit den dood overgegaan in het leeven.* (***)
„*Jesus dan zeide tot de Jooden, die in hem geloofden,*
„*indien gy in myn woord blyft, zo zyt gy waarlyk*
„*myne discipelen.* (****) — Het geloof in Jeſus, als „den Meſias van God gezonden, is dus niet genoeg, „zonder dat wy zyne geboden gehoorzaamen: *Hier*
„*aan kennen wy dat wy hem gekend hebben, zo wy*
„*zyne geboden bewaaren. Die daar zegt ik kenne hem,*
„*en zyne geboden niet bewaart, die is een leugenaar,*
„*en in dien is de waarheid niet: Maar zo wie zyn*
„*woord bewaart, in dien is waarlyk de liefde Gods*
„*volmaakt geworden; hier aan kennen wy, dat wy in*
„*hem zyn.* (*****)

„De

(*) HAND. XVI. 31.
(**) ROM. X. 9.
(***) JOAN. V. 24.
(****) JOAN. VIII. 31.
(*****) I JOAN. II. 3, 4, 5.

„De voornaamſte geboden van den Christelyken „Godsdienst beſtaan niet in Inzettingen en Plegtighe„den; (*) ook niet in het onderhouden van dagen, „maanden, tyden en jaaren. (**) *De beſnydenis is „niets, en de voorhuid is niets, maar de onderhouding „der geboden* Gods. (***) *Want in Christus Jeſus heeft „noch beſnydenis eenige kragt, noch voorhuid, maar „een nieuw ſchepſel.* (****) — Zy beſtaan niet in „ſpyzen of dranken: *De ſpyze nu maakt ons Gode niet „aangenaam; — Maar ziet toe dat deeze uwe magt „niet eeniger wyze een aanſtoot worde den geenen die „zwak zyn.* (*****) *Want het Koningryk Gods is niet „ſpyze en drank, maar regtvaardigheid, en vrede, en „blydſchap door den Heiligen Geest.* (******) — Zy „beſtaan niet in lange of menigvuldige gebeden: *En „als gy bidt, zo gebruikt geen ydel verhaal van woor„den: Gelyk de Heidenen: Want zy meenen dat zy „door hunne veelheid van woorden zullen verhoord „worden. Wordt dan hun niet gelyk: Want uw Va„der*

(*) Men begrypt ligtelyk, dat ik niet te kennen wil geeven, dat de Plegtigheden van Doop en Avondmaal, met groote wysheid door den Zaligmaaker ingeſteld, nutteloos zyn. — Ik ſpreek van de *voornaamſte geboden.*

(**) Gal. IV. 10.

(***) I Kor. VII. 19.

(****) Gal. VI. 15.

(*****) I Kor. VIII. 8, 9.

(******) Rom. XIV. 17.

„*der weet wat gy van nooden hebt, eer gy hem bidt.*(*) —.
„Zy beſtaan niet in offerhanden of in eenen pragtigen toe-
„ſtel ter handhaaving van den openbaaren Godsdienst;
„*En wordt ook van menſchen handen niet gediend, als*
„*iets behoevende, alzo hy zelf allen het leeven, en den*
„*den adem, en alle dingen geeft.* (**) *De Allerhoogſte*
„*woont niet in tempelen met handen gemaakt, gelyk de*
„*Propheet zegt: De Hemel is my een throon, en de*
„*aarde een voetbank myner voeten. Hoedaanig huis*
„*zult gy my bouwen? zegt de Heere: Of welke is de*
„*plaatſe myner ruste? En heeft niet myne hand alle*
„*deeze dingen gemaakt?* (***) — Maar de voornaamſte
„geboden van den Christelyken Godsdienst heeft de
„Zaligmaaker in de volgende plaatſen geleerd: *En een*
„*uit hun, zynde een Wetgeleerde, heeft gevraagd, hem*
„*verzoekende: Meester, welk is het groot gebod in de*
„*Wet? En Jeſus zeide tot hem, Gy zult liefhebben*
„*den Heere uwen God met geheel uw harte, en met*
„*geheel uwe ziele, en met geheel uw verſtand: Dit is*
„*het eerſte en het groot gebod. En het tweede deezen*
„*gelyk is: Gy zult uwen naasten liefhebben als u zel-*
„*ven.* (****) En een ander Wetgeleerde vroeg hem:
„*Meester, wat doende zal ik het eeuwige leeven be-*
„*erven? En hy zeide tot hem, wat is in de Wet ge-*
ſchree-

(*) MATTH. VI. 7, 8.
(**) HAND. XVII. 25.
(***) HAND. VII. 48, 49, 50.
(****) MATTH. XXII. 35-39.

„ſchreeven? Hoe leest gy? En hy antwoordende, zeide:
„Gy zult den Heere uwen God lief hebben uit geheel
„uw harte, en uit geheel uwe ziele, en uit geheel
„uwe kragt, en uit geheel uw verſtand: En uwen
„naasten als u zelven. En hy zeide tot hem, gy hebt
„regt geantwoord: Doet dat; en gy zult leeven. (*)

„De Christelyke openbaaring leert ons, by uitſtee-
„kenheid, dat de Allerhoogſte een welgevallen heeft
„in alle opregten onder alle volken: En Petrus den
„mond open doende, zeide: Ik verneeme in der waar-
„heid, dat God geen aannemer des perzoons is. Maar
„in alle volke, die hem vreest en geregtigheid werkt,
„is hem aangenaam. (**) Want wanneer de Heidenen,
„die de wet niet hebben, van natuure de dingen doen
„die der wet zyn, deeze de wet niet hebbende, zyn
„zichzelven een wet. (***) Waarin niet is Griek en
„Jood, beſnydenis en voorhuid, Barbaar en Scythe,
„dienſtknegt en vrye: Maar Christus is alles, en in
„allen. (****) Daarin is noch Jood noch Griek: Daar-
„in is noch dienſtbaare noch vrye: Daarin is geen
„man noch wyf. Want gy alle zyt een in Christus
„Jeſus. (*****)

„De

(*) Luk. X. 25-28.

(**) Hand. X. 34, 35.

(***) Rom. II. 14.

(****) Collos. III. 11.

(*****) Gal. III. 28.

„De Christelyke openbaaring leert uitdrukkelyk, dat „elk zal geoordeeld worden naar het licht, 't geen „hy ontvangen heeft: *Want daar is geen aanneeming „des perzoons by God. Want zo veele als 'er zonder „wet gezondigd hebben, zullen ook zonder wet verloo- „ren gaan: En zo veele als 'er onder de wet gezon- „digd hebben, zullen door de wet geoordeeld worden.* (*) „Zo dat de Heidenen zelve uit hunne opregtheid „zullen geoordeeld, en niet om onſchuldige dwaalin- „gen zullen veroordeeld worden: *Maar gy, wat oor- „deelt gy uwen broeder? Of ook gy, wat veracht gy „uwen broeder? Want wy zullen alle voor den rechter- „ſtoel van Christus geſteld worden. Want daar is ge- „ſchreeven: Ik leeve zegt de Heere: Voor my zal alle „knye buigen: En alle tonge zal God belyden. Zo dan „een iegelyk van ons zal voor hem zelven Gode reken- „ſchap geeven. Laat ons dan malkanderen niet meer „oordeelen: Maar oordeelt dit liever, naamelyk, dat „gy den broeder geenen aanſtoot of ergernis geeft.* (**)

„Dus is de liefde Gods en de liefde des naasten „de gantſche pligt van een Christen: *En zyt niemand „iet ſchuldig, dan malkanderen lief te hebben. Want „die die den anderen lief heeft, die heeft de wet ver- „vuld. Want dit, Gy zult geen overſpel doen, Gy „zult niet dooden, Gy zult niet ſteelen, Gy zult geen „valsch*

(*) Rom. II. 11, 12.

(**) Rom. XIV. 10-13.

„*valsch getuigenis geeven, Gy zult niet begeeren, en*
„*zo daar eenig ander gebod is, wordt in dit woord als*
„*in eene hoofdſomme begreepen, naamelyk in dit: Gy*
„*zult uwen naasten liefhebben gelyk u zelven.* (*)
„*Geliefde laat ons malkanderen lief hebben: Want de*
„*liefde is uit God: En een iegelyk die lief heeft is uit*
„*God geboren, en kent God: Die niet lief heeft, die*
„*heeft God niet gekend: Want God is liefde.* (**) *En*
„*wy hebben gekend en geloofd de liefde die God tot ons*
„*heeft. God is liefde: En die in de liefde blyft, die*
„*blyft in God, en God in hem.* (***) En dezelve
„Apostel bepaalt duidelyk wat de liefde Gods is: *Dit*
„*is de liefde Gods*, zegt hy, *dat wy zyne geboden be-*
„*waaren.* (****)

„Dit blykt onwederſpreekelyk, wanneer wy onder-
„zoeken voor welke deugden de mensch namaals zal
„beloond, en over welke zonden hy geſtraft zal wor-
„den. Men leeze hier over de merkwaardige en tref-
„fende redenvoering van den Zaligmaaker by MAT-
„THEUS, *Hoofdſt.* XXV. 31—46.

Die deeze waarheden van harte gelooft, die door woorden en daaden verſtandig voor dezelve yvert, kan

(*) ROM. XIII. 8, 9.

(**) I JOAN. IV. 7, 8.

(***) I JOAN. IV. 16.

(****) I JOAN. V. 3.

kan geenszins onverſchillig genoemd worden. (*) Maar hy maakt zich aan eene onredelyke onverſchilligheid ſchuldig, hy is den naam van een Christen onwaardig, die geen lust heeft om dezelve zo veel mogelyk uit te breiden door leer en leeven. Hy moge een aanmerkelyk getal van Leerſtukken by de reeds genoemden belyden, (†) hoe veel ophefs hy daar ook van maake, komt hy niet behoorlyk uit voor deeze gewigtige leeringen, worden eenige derzelve maar flaauwelyk, en als dingen van weinig belang, behandeld; of zwygt hy van dezelve, daar hy verpligt was te ſpreeken, enkel uit hoofde van tydelyk belang en laaghartige menſchenvreeze; wat toch doet zulk een anders dan zich aan de onverſchoonelykſte onverſchilligheid ſchuldig te maaken? — In de daad hy verdonkert

(*) Met dit oogmerk heb ik deeze korte en ſchriftuurlyke ſchets hierin gevoegd. Ik wilde myne geachte Leezers doen opmerken, hoe onbillyk men handelt, wanneer men dezulken onverſchilligheid te laſt legt, die de gewigtigſte waarheden van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst belyden en verdeedigen. — Ik zeg de *gewigtigſte waarheden*: Want ik meen, dat deeze door my zyn opgegeeven. En is dit zo, dan ook bevordert elk getrouw belyder en betragter van dezelve hier door zyn waar geluk en het geluk van anderen. — Niemand dan hy, die door vooroordeelen verblind is, of die nimmer de openbaaring met de vereischte aandagt heeft onderzogt, kan dit tegenſpreeken.

(†) Ik beweer niet, dat men by de opgegeevene ſchets geene meerdere leeringen uit de openbaaring zoude kunnen voegen. Ik heb van de gewigtigſte waarheden, die eenige andere onderſtellen, alleen iets gezegd; om aan te toonen, gelyk wy zo even zeiden, dat een regtſchapen voorſtander van dezelve zich aan geene onverſchilligheid ſchuldig maakt. — Elk toch kan gemakkelyk zien, dat ik Jeſus *dood*, *opſtanding*, *de algemeene aanbieding van genade op het geloof in Jeſus*, *de opſtanding der dooden en het oordeel ten laatſten dage*, en *verſcheidene zedelyke geboden*, die uit de *Hoofd-leeringen* van den Godsdienst voortvloeijen, als geene onverſchillige zaaken beſchouwe; alhoewel ik daar van, om my te bekorten, of, met een woord geſprooken, of niets gezegd, hebbe.

kert de voortreffelykſte leeringen. Hy veracht en verwaarloost de dierbaarſte geſchenken van God. Hy ondermynt het ryk van waarheid en deugd, waar van God zelf de ſtichter is: Hy belet anderen om 'er regtſchapene onderdaanen van te worden, en maakt zich zelven ongeſchikt voor het genot der Hemelſche vreugde.

De onverſchilligheid omtrent de Godsdienſtige waarheden is zeer onredelyk, wanneer men in aanmerking neemt, dat de Euangeliſche Bedeeling een uitneemend bewys is van Gods Genade en Bermhartigheid jegens de menſchen.

De geſchiedenis van het menschdom, voor de komst van den Zaligmaaker, levert de treurigſte tooneelen op van het diep verval der ſtervelingen in waare Godsdienst-kennis en Zeden. Elk weet hoe men van tyd tot tyd tot allerleie belachelyke, affchuuwelyke en wreede bygeloovigheden verviel. Gelyk hier uit, natuurlyk, het ongeloof, zo vernielend voor de deugd en goede zeden, werd geboren, zo ſtreedt hetzelve, ten tyde des Verlosſers, als met het bygeloof, om de overhand op de aarde te verkrygen, en het gantſche menschdom ongelukkig te maaken. De waare kennis van God en den Godsdienst werd ſlegts by weinigen gevonden; was byna geheel verloren: En de ondeugd en Godloosheid was verbaazend toegenomen. Dat wy hier niet te ſterk ſpreeken leert de hoogverlichte

Pau-

Paulus in zynen brief aan de Romeinen: Ze *zyn*, zegt hy, *verydeld geworden in hunne overleggingen, en hun onverſtandig hart is verduisterd geworden. Zich uitgeevende voor wyze, zyn zy dwaas geworden. En hebben de heerlykheid des onverderfelyken Gods veranderd in de gelykenisſe eens beelds van een verderfelyk mensch, en van gevogelte, en van viervoetige en kruipende gedierten. Daarom heeft ze God ook overgegeeven in de begeerlykheden hunner harten tot onreinigheid, om hunne ligbaamen onder malkanderen te onteeren. Als die de waarheid Gods veranderd hebben in de leugen, en het ſchepſel geëerd en gediend hebben boven den Schepper, die te pryzen is in der eeuwigheid.* (*) — Welk eene uitneemende genade heeft de God en Vader der bermhartigheid, dan niet door de zending van zynen Zoon Jeſus Christus, en door alles, 't geen deeze heeft gedaan, geleerd en geleden, aan het zondig en rampzalig menschdom beweezen! — Welk eene tedere liefde, die het verſtand te boven gaat, (waar van de Heilige Schryvers ook genoegzaam op elke bladzyde van de Schriften des Nieuwen Verbonds ſpreeken) ontdekken wy niet in die algemeene aanbieding van genade en vergiffenis, en in het voorſtellen en ſchenken van die kragtdaadige middelen, om dezelve deelachtig te worden! Ja, hoe beminnelyk moet ons Gods goedertierenheid niet voorkomen, wanneer wy de heerlyke verlosſing van het zon-

(*) Rom. I. 21—25.

zondig en ſtraffchuldig menschdom, door Jeſus Christus, aandagtig nagaan: En overweegen hoe voortreffelyk die kennis van God en den Godsdienst zy, die het Euangelium leert! — Door deeze leer hebben wy waardige begrippen van onzen grooten Maaker en zyne verhevene Eigenſchappen verkreegen. Hier door zyn wy kragtig verzekerd van zyne wyze en vaderlyke Regeering, en van zyn gunſtryk toezigt over het menschdom en over alle zyne ſchepſelen. Hier door hebben wy kennis gekreegen aan zulke leeringen en pligten, door welks getrouwe betragting wy in ſtaat geſteld worden om de zuiverſte genoegens te ſmaaken, en om *volmaakt te worden, gelyk God volmaakt is.* Tot het ſtandvastig belyden en beleeven van deezen Godsdienst worden wy aangeſpoord door de ſterkſte beweegredenen; vooral door de belofte van eene zalige onſterfelykheid: Van welk toekomend gelukkig leeven niemand, voor de komst van Jeſus Christus, zulke waardige begrippen vormde: En ook niemand zo volkomen verzekerd was, als wy van hem verzekerd zyn, *die het leeven en de onverderfelykheid heeft aan het licht gebragt door zyn Euangelium.* — Hy nu, die kennis heeft aan deeze genaderyke Bedeelinge, die het onderwys in deezen uitmuntenden Godsdienst heeft genoten en dagelyks kan genieten; die ook eenigermaate het groot belang bezeft, 't geen een zondig menschdom by de prediking en bevestiging van die leer had; en evenwel door woorden en bedryven toont, dat hy 'er weinig mede op heeft, *is*

het

het ondankbaarſte ſchepſel, 't geen deeze aarde draagt. — Hy, die de gewigtigſte waarheden van deezen Godsdienst kent, die in ſtaat is om anderen daar in te onderwyzen, en in het beleeven en leeren van dezelve zeer nalaatig is; ja, duidelyk toont dat het hem onverſchillig zy, of menſchelyke verdichtſels derzelver plaats inneemen; handelt ten uiterſten onredelyk en onbetaamelyk. — En hy, die dwaas genoeg is om de waarheid aan eenig gewaand voordeel op te offeren, of zich, ten minsten, achteloos en onverſchillig omtrent dezelve gedraagt, veracht den rykdom van Gods goedertierenheid; verzet zich tegen den genadigen en wyzen wille van zynen grooten Maaker en Opperheer, die door deeze Bedeeling zo duidelyk is geopenbaard; wederſpreekt de ſtem van zyn Geweeten: En is een muiteling in het Koningryk van waarheid en geregtigheid.

Het onredelyke der onverſchilligheid omtrent de Godsdienstige waarheden blykt, eindelyk, *volkomen, wanneer wy op de gevolgen letten, die uit het in acht neemen, of verwaarloozen van dezelve voortvloeien.*

De Godsdienst, dit is reeds duidelyk gebleeken, verpligt de menſchen tot alle burgerlyke en zedelyke deugden. Hy is derhalven van het grootſte belang. Kuisheid, maatigheid, ingetoogenheid, werkzaamheid en regtvaardigheid, die hy ernstig aanbeveelt, zyn uit den aart geſchikt om ons gezond en vergenoegd te doen leeven en overvloed te bezorgen.

Opregtheid in onzen handel en wandel verwekt onderlinge liefde en genegenheid: Daar door wordt het vertrouwen, de vrede en eensgezindheid bevestigd. — De Godsdienst maakt ons tot liefderyke en goedhartige menſchen. Hy wil dat wy bezield zyn met den geest der liefde en algemeene goedwilligheid oefenen. Kortom, hy wil, dat wy dien grooten regel volgen, die door de reden en de openbaaring beide even ſterk wordt aangepreezen: *Alle dingen dan die gy wilt dat u de menſchen zouden doen, doet gy hen ook alzo.* (*) 't Is derhalven het oogmerk van den Godsdienst onze natuur te leiden, onze driften te regelen, onze onredelyke begeerlykheden te beteugelen; met een woord, om ons waar geluk en het geluk van onze medemenſchen op de zekerſte wyze te bevorderen. (**) Hoe onredelyk is het dan onverſchillig te zyn omtrent de kennis en betragting van die gewigtige waarheden, die ons tot deeze loffelyke bedryven bekwaam maaken!

Immers het aangaan tegen deeze deugden, ('t welk een natuurlyk gevolg is van de onverſchilligheid (†) het onbetaamelyk opvolgen van ongeregelde driften, verwekt de grootſte nadeelen en rampen. Onmaatigheid en onkuischheid baaren ziekten en kwaalen, die een ſtaat verzwakken en ontvolken. Armoede en gebrek

(*) MATTH. VII. 12.

(**) Wy vindon hier over veele ſchoone gedagten in de *Redenvoering over den Godsdienst* van *Clemens* de XIV. *Briev.* III. d. *bladz.* 189.

(†) Wy hebben dit reeds aangeweezen *bladz.* 7—11.

brek zyn gevolgen van ledigheid en losbandigheid: En hieruit vloeien voort onregtvaardigheid, vyandſchap, haat, verwarring en allen boozen handel. — Het waar geluk der menſchen, zelfs in dit leeven, kan dus zonder den Godsdienst niet volkomen bereikt worden. Die de verpligting, welke de Godsdienst op ons legt, niet acht, of wegneemt, die neemt alle verpligting, en de ſterkſte verbintenis tot deugd, orde en geregtigheid weg. Wy kunnen geen vertrouwen op iemand ſtellen, wy kunnen hem op zyn woord niet gelooven, die by zichzelven vryheid vindt, om zich, als hy het doen kan, aan geene wetten te verbinden.

De ondervinding van alle eeuwen heeft geleerd, dat, wanneer de onverſchilligheid omtrent den Godsdienst ſterk de overhand nam, geen Staat of Gemeenebest het lang kon ſtaande houden: Want is 'er geen breidel om de driften te beteugelen, dan vervalt het grootſte gedeelte der ſtervelingen ſpoedig tot het pleegen van zulke ondeugden, die den bloei en de welvaart ondermynen, en den ondergang van een volk te wege brengen. — Dit leert de geſchiedenis van het *Israëlitiſche volk* ter waarſchuuwing van anderen. 't Was de onverſchilligheid omtrent den eerdienst van den eenen waaren God en de daar uit voortvloeiende ondeugden, die, volgends de ſchikkingen der Voorzienigheid, de geduchtſte rampen over dit volk bragten. De Propheet Amos ſchetst de onverſchilligheid zyner tydgenooten en de natuurlyke gevolgen van

dezelve zeer juist: Zy leefden in zekerheid en gerustheid; zy gaven zich over aan eene buitenſpoorige weelde en trotſche leevenswyze; zy vierden hunne driften den ruimen teugel, *ſtelden den boozen dag verre; maar bekommerden zich niet over de verbreeking Joſephs.* (*) — Zelfs die roemryke Gemeenebesten, waarin een valſche en bygeloovige Godsdienst de heerſchende was, bleeven vermaard en namen in aanzien en vermogen toe, zo lang derzelver bewooners eerbied voor de Goden hadden; maar door onverſchilligheid omtrent den Godsdienst en eene volſlagen ongodistery van de meeste aanzienelyken gingen zy te gronde. — De *Grieken* (†) en *Romeinen* leeren dit aan alle andere volken. Het was de ſmaak in ydele

(*) AMOS VI. 1-6.

(†) De Geſchiedſchryver POLYBIUS heeft eene aanmerkelyke plaats, waarin hy het verval van Griekenland aan de onverſchilligheid omtrent den Godsdienst, en het daar uit voortvloeiend bederf der zeden, toeſchryft. „Maar nergens in (dus ſpreekt hy) ſchynt my het Roomſche „Gemeenebest boven anderen meer uit te munten, dan in hunne be„grippen wegends de Goden. En my dunkt, dat dat geen zelfs, 't welk „by de anderen ſchamper veracht wordt, de zaaken der *Romeinen* onder„ſchraagt en behoudt. Ik ſpreek van de *vrees der Goden*, of 't geen *by„geloovigheid* door de *Grieken* wordt genoemd; welke by hen zo eerwaar„dig en zo uitgeſtrekt is gemaakt, ten aanziene van haaren invloed, zo „op den algemeenen ſtaat, als op de byzondere perzoonen, dat zy niet „grooter zyn kan. Dit mag aan veelen wonderlyk voorkomen; maar ik „geloof, dat het, uit hoofde van het Gemeen gedaan is. In de daad, „indien men een Gemeenebest, alleen uit wyze mannen beſtaande, had „op te regten; waarſchynelyk zou het onnoodig zyn, op zulk eene wyze „te werk te gaan. Maar dewyl het Gemeen wuft is, en vol van ondeu„gende begeerlykheden, van onredelyke neigingen, en geweldaadigen „euvelmoed; zo is 'er niet anders op, om hetzelve te beteugelen, dan „door de vreeze van toekomende ſtraffen, en alle de ſtaatelyke omſtan„digheden van die verzieringe. Daarom deeden de Ouden, myns oor„deels, geenszins zonder groot overleg en zo als 't geval het opgaf, „wanneer zy onder het volk de denkbeelden wegends de Goden, en de „begrippen wegends eenen toekomenden ſtaat invoerden: Maar die van

„on-

ydele vertooningen en ſchouwſpeelen, die onder de Grieken de overhand kreeg; en toen bemoeide men zich niet meer met de Goden en den Godsdienst. Dit was zeer nadeelig: Want nu wierden de helden, de verdeedigers van het Vaderland, door de weelde en de verwyfdheid lafhartig en verachtelyk: De ſchatten van den Staat werden door de Grooten verſpild en het volk volgde hen na in allerleie ongebondenheden.

De Romeinen, door de verkeering met de Grieken verbasterd, wierden onverſchillig en onachtzaam omtrent den Godsdienst. De Godsdienst ('t is waar dezelve beſtond in afgodery en bygeloof, maar het is nog beter aan eenen bygeloovigen Godsdienst getrouw te zyn, dan geheel zonder Godsdienst te weezen,) verſtrekte niet meer, gelyk in voorige tyden, tot een breidel voor het bederf. De Goden verloren van tyd tot

„ onzen tyd doen veel eer onbedagtzaam en onredelyk, dat zy dezelve „ willen uitrooien. Daar uit komt het voort, om van geene andere „ dingen gewag te maaken, dat zy, die onder de *Grieken* 's Lands geld „ in handen hebben, ſchoon hun ſlegts één Talent zy toevertrouwd, by „ een dubbel getal getuigen, nogthans niet getrouw zyn: Daar zy, die „ by de *Romeinen* zeer groote ſommen gelds in handen hebben, 't zy „ tot 's Lands Regeering, 't zy tot Gezantſchappen, door de enkele „ trouw van eenen Eed, by hunnen pligt blyven. En daar het by alle „ andere volken zeldzaam is, eenen man te vinden, die van 's Lands „ goederen zyne handen zuiver houdt; is het by de *Romeinen* even zeld„ zaam iemand aan zulk eene misdaad ſchuldig te vinden. Dat al wat „ is, aan verderf en verandering onderhevig is, behoeft men niet te „ zeggen: Want de onveranderlyke natuur der dingen is daar van een „ genoegzaam bewys: Doch twee middelen zyn 'er, waar door alle „ ſoorten van Staatsregeeringen bedorven worden; naamelyk het een „ komt van *buiten* aan, het ander van *binnen* in haar. Dat van *buiten* „ aankomt, kan men met zekerheid niet weeten noch voorzien; maar „ tegen dat van *binnen* ontſtaat, zyn zekere en kragtdaadige hulpmidde„ len." *Polybius Hiſt. Lib.* VI. *Cap.* 54, 55.

tot tyd hunne aanbidders: En het volk verviel van het bygeloof tot de verachting van den openbaaren Godsdienst. — De leer van *Epikurus* had geheel Griekenland beſmet. Hier door leerde men de menſchen zonder wroeging misdaadig te worden: Want, volgends dit ſtelſel, hielden de Goden hun gemak in den Hemel en waren onverſchillig omtrent de gebeurtenisſen der Waereld: Dus bleeven, naar deeze begrippen, de deugden onbeloond, de misdaaden ongeſtraft. Door dit gedrochtelyk ſtelſel der Grieken werden de Romeinen ook beſmet en vyanden van de Goden. Dit had het grootſte zeden-bederf ten gevolge. Zy vervielen tot de ſnoodſte en buitenſpoorigſte ondeugden; die hen verzwakten, arm maakten en vernederden tot verachtelyke ſlaaven. — Zo was het met deeze en andere volken geſteld: zo lang zy ſpaarzaam, maatig en regtvaardig leefden, zo lang zy in eerlykheid en liefde voor het Vaderland boven anderen uitſtaken, en *voor Haardſteeden en Altaaren* ſtreeden, waren zy magtig en voorſpoedig; maar werden de ſtaatelyke plegtigheden, waar mede men de Goden veréerde, klein geacht en verwaarloost, en nam, ingevolge daar van, het bederf der zeden de overhand; dan waren zy ſpoedig kragteloos, en moesten bukken onder de overheerſching van anderen: Die wederom, door hen bedorven zynde, op hunne beurt wierden t'onder gebragt.

Heeft de onverſchilligheid, zelfs omtrent eenen bye-

ge-

geloovigen en afgodiſchen Godsdienst, zulke heilloo-ze gevolgen; kan ze den mensch zo zeer doen ont-aarten van alle regtſchapene deugden, tot de ſhoodſte ondankbaarheid en de verfoeielykſte ondeugden aan-zetten; — wie, die zyn eigen waar belang kent, die Gods goedheid op eenigen prys weet te ſchatten, die verlicht is door eene hemelſche openbaaring; ſchrikt dan niet op het enkel denkbeeld, dat hy zich aan dit haatelyk gebrek zal ſchuldig maaken!

En, om 'er dit, ten beſluite, nóg by te voegen; waar aan toch moet men de verwarring, de onacht-zaamheid omtrent gewigtige zaaken, de ſteeds toenee-mende weelde en ongebondenheid, en de daar uit voortvloeiende verzwakking der roemryke volken, in den tegenwoordigen tyd, toeſchryven; die in de ge-zegende Hervorming en in veele andere uitſteekende voordeelen, zo lang, zo gelukkig boven anderen, ge-deeld hebben? Opmerking en ondervinding leeren het ons; geene andere dan de onverſchilligheid omtrent den Godsdienst en de Godsdienstige waarheden moet voor de bron gehouden worden. Kunnen de voorige bedenkingen (*) de proef doorſtaan, dan is het zeker dat de gevolgen, die uit de onverſchilligheid voort-vloeien ten uitersten nadeelig zyn voor het geluk van eenen burger-ſtaat: En dat 'er geene weezenlyke of duurzaame verbetering te verwagten is, hoe veele an-dere

(*) Zie *bladz.* 42, 43.

dere poogingen daar toe ook aangewend worden, zo lang een groot gedeelte des volks, en wel inzonderheid de aanzienelyken en vermogenden, yverloos en onverſchillig blyft omtrent alles, wat den Godsdienst betreft.

Wy meenen nu *het onredelyke der onverſchilligheid bondig en kragtig betoogd te hebben:* En hier uit volgt van zelve dat elk verpligt is tot eenen hartelyken en verſtandigen yver voor de waarheid. — Wy zullen ons bevlytigen om deeze verpligting naauwkeurig en duidelyk aan te wyzen.

DERDE AFDEELING.

Aanwyzing

Hoe men, in 't voorſtaan van de waarheid, verſtandig hebbe te yveren.

Twee Aanmerkingen, die ik, naar myn inzien, niet gevoeglyker dan hier kon plaatſen, zullen wy vooraf laaten gaan: Zy volgen uit de voorige, en baanen ons den weg tot de volgende, overdenkingen.

De onverſchilligheid omtrent den Godsdienst en de Godsdienstige waarheden is, dit hebben wy duidelyk gezien, zeer onderſcheiden van de Christelyke Verdraagzaamheid. — Deeze is een pligt, waar toe wy verbonden zyn uit hoofde van het geluk, 't geen daar door in de ſaamenleeving wordt genoten; terwyl hier door de vrede, het onderling genoegen en de beoefening van Christelyke liefde kan bevorderd worden. Wy zyn verpligt om dezelve omtrent anderen te oefenen uit overtuiging van onze eigene feilbaarheid, en dat wy in de mogelykheid zyn van te doolen, zo wel als anderen, daar wy dit van denken. Het gezond verſtand en het Euangelium leeren ons, dat anderen, als Menſchen en Christenen, hetzelfde regt hebben, om voor die leeringen, wanneer ze niet tegen de rust en goede orde, die in den Burgerſtaat noodzaakelyk is, ſtryden, uit te komen, die zy oordeelen, dat gewigtige waarheden zyn, welke invloed hebben op eenen Godzaligen leevens-wandel. — Wy zyn 'er toe verpligt uit hoofde der bevoelen van onzen liefderyken Godsdienst, welke ons duidelyk leeren; dat wy onze medemenſchen zodaanig moeten behandelen, als wy met reden begeeren dat zy ons zullen doen. Is dit waar, dan ook is het onbetwistbaar zeker, dat elk, naar de overtuiging van zyn geweeten, zynen Godsdienst moet belyden en beleeven.

Deeze Verdraagzaamheid nu, dit kan de eenvouwdigſte mensch begrypen, is zeer onderſcheiden van de

onverſchilligheid; ja, zy heeft 'er geene de minſte overeenkomst mede: Want de verdraagzaame Christen, die een ander zeer wel kan dulden, ſchoon hy van hem in Godsdienstige begrippen verſchille, die zich daar toe verpligt rekent, en niet nalaatig zal zyn in het oefenen der Christelyke liefde omtrent zynen anders denkenden natuurgenoot; ſtelt echter groot belang in de bevordering en uitbreiding dier waarheden, welke zyne reden, na een welberaaden onderzoek, als zodaanig erkent en belydt. Hy ſtelt 'er groot belang in, in zo verre, als dit langs geoorloofde wegen en door vriendelyke redenen kan geſchieden. 'Er is dus tusſchen hem en eenen onverſchilligen een groot onderſcheid: (*) En 'er kan niets haatelyker uitgedagt worden, dan een verdraagzaam, doch yverig, voorſtander van de waarheid deezen ſchandelyken naam te geeven. (†)

Het is, ten tweeden, ook geene onverſchilligheid te noemen, als men lid blyft van zeker Kerkgenootſchap van welks belydenis men eenigermaate afwykt, en welks leden, voor het grootſte gedeelte, van ons verſchillen. Wanneer de grondwaarheden van den Godsdienst in dat genootſchap gehandhaafd worden, kan

(*) Zie *bladz.* 23 *enz.*

(†) „My komt elk regtſchapen man, (zegt LOCKE) hy zy regtzinnig of onrechtzinnig, achtingswaardig voor. Ik houd hem voor 't geen „ik hem bevinde; en ik verdenk zyn harte niet van boosheid, om dat „hy myne meening niet omhelst, want ik weet, dat geen mensch, die „niet geweetenloos is, zyn geloof, zoo lang hy van deszelfs waarheid „overtuigd is, verzaaken kan." *Verhandeling over de Verdraagzaamheid, bladz.* 149.

kan men, zo men 'er ons dulden wil, veilig een lid van hetzelve blyven. Een verſtandig mensch, ſchoon hy over eenige beſpiegelende ſtukken, die het weezenlyke van den Godsdienst niet uitmaaken, anders denkt, en, als 'er bekwaame gelegenheid toe is, ook daar voor op eene beſcheidene wyze uitkomt, zal echter niet ſpoedig beſluiten om tot eene andere gezindheid onder de Christenen over te gaan. — Hy weet dat hy overal menſchen vindt: En is hy een voorſtander van de *algemeene Kerk*; dat is, denkt hy, dat alle Christenen, hoe onderſcheiden in begrippen, die Jeſus voor den Christus, den Zoon van God belyden, en overeenkomstig die belydenis, onder aſſmeeking van den Goddelyken zegen, tragten te leeven, leden zyn van de *heilige algemeene Christelyke Kerk*, die Jeſus voor haar Heer en Hoofd erkent; dan zal hy zelfs niet een Genootſchap, daar hy lid van is, verlaaten, al oordeelt hy, dat 'er in hetzelve weezenlyke dwaalingen voorgeſtaan en verdeedigd worden. (*) 't Is wel zyn pligt, als een braaf mensch en een getrouw

(*) „Het is zeker (zegt de geleerde PICTET) dat men moet laten „varen een gemeenſchap, die wezentlyk de dienst Gods om verre werpt, „en die zig opſluit in dwaalingen, regelregt ſtrydig aan der menſchen „zaligheid. Maar men kan blyven in een Godsdienst, die niet en heeft „als dwaalingen van weinig aangelegentheid, met zig te vergenoegen „van die dwaalingen niet goed te keuren; gelyk wy in de Burgerlyken „omgang onze vriendſchap breken met menſchen, in welke wy groove „gebreken aanmerken, om dat de omgang van die menſchen beſmet die „geene, dewelke hun werk maaken van *eerlyke* en *deugdzaame* liedens te „zyn, maar wy verdragen met zagtmoedigheid de fouten van die geene, „dewelke in den grond niet kwaad zynde, in zig nogtans de menſche„lyke zwakheid gevoelen." *Verhandeling tegen de onverſchilligheid der Godsdiensten, bladz.* 344.

trouw belyder van den Christelyken Godsdienst, om zulke dwaalingen onder goede vrienden en bekenden, zo veel mogelyk, en als de beſcheidenheid en voorzichtigheid zulks toelaaten, aan te wyzen en verſtandig te keer te gaan; doch laat men hem voor het overige ongemoeid zyn weg gaan; noodzaakt men hem niet ('t geen in den tegenwoordigen tyd onder de Hervormde Christenen zeldzaam is, en hoe langs hoe meer door verſtandigen wordt afgekeurd) zekere ſtellingen openlyk te belyden, die hy oordeelt ſtrydig te zyn met de leeringen van den Godsdienst, hy heeft geene reden zulk een Genootſchap te verlaaten. — Hy heeft, naar ons begrip, veel meer redenen om te blyven: Want hy kan hier door, zo hy bekwaam is, veel meer ten voordeele van de waarheid werken. (*)

Wel-

(*) Eene Aanmerking van den zo even genoemden LUDKE kunnen wy hier niet wel voor by gaan. „Wanneer een Predikant (zegt hy) „een onberispelyk leeven leid, en te gelyk de waarheden, welken den „mensch tot zyne zaaligheid behulpzaam zyn, zonder zich in geſchil„ſtukken in te laaten, volgens haare geheel eenvouwdige gronden zoo „preedikt, dat het indruk op de toehoorders maakt, dat zy syne voor„ſtelling verſtaan en op hun leeven toepaſſen, zoo zal hy zich zekerlyk „in hun algemeen genoegen en goedkeuring kunnen verheugen. Het „grootſte gedeelte onzer Christenen weet zo weinig wat kerkelyk regt„zinnig of niet regtzinnig is, dat het ook niet licht tot de gedachten „geraakt, dat dit of dat wel de zuivere leer niet is. En de verſtandi„gen die zelf over hun Geloof denken, laaten zich van een regtſcha„pen en verlicht Leeraar zeer gaarn onderrichten. Hy behoeft maar „eerst hun volkomen vertrouwen te hebben, dan zal hem in 't ge„heel niet zwaar vallen hunne Godsdienst-kennis te oeffenen. Waar„heid-lievende gemoederen laaten zich door klaare overtuigingsgronden „altyd winnen. Bemerken zy, dat 's Leeraars voorſtellingen van hunne „vorigen afwyken, zo neemen zy dezelven in overweeging, en geeven „ze hunne volkomen goedkeuring, zo draa het verſtand en het gewee„ten haar billyken. De ondervinding heeft hier en daar in enkelde „voorbeelden geleerd, wat een vroom en verſtandig Leeraar kan uitrich„ten, wanneer hy alleen, aan eene Gemeente, in gemoede, arbeidt. „Men heeft voorbeelden, dat gantſche Gemeentens, welken door den

„ſleg-

Welmeenende lieden, die gaarne over den Godsdienst hooren ſpreeken, zyn, natuurlyk, met zulke ſterke vooroordeelen tegen hem niet ingenomen, als tegen iemand, die onder een ander Genootſchap behoort, en waar van zy denken, zelfs voor dat hy ſpreekt, dat hy gevaarlyke ſtellingen voorſtaat. Zy denken van den eerſten, dat hy toch voor die Kerk, waar toe zy ook behooren, eene byzondere achting heeft; al verſchilt hy dan ook eenigermaate van hun in begrippen: En 't is hier door, dat hy in ſtaat is hen langzaamerhand betere kundigheden in te boezemen. — Maar wat zal het gevolg zyn, als iemand tegen zulke leeringen, die by hem voor dwaalingen te boek ſtaan, ongemeen yvert; zonder op tyd, plaats of perzoonen acht te geeven? Wat zal het gevolg zyn, wanneer zulk een zich openlyk affcheidt van het Genootſchap, waar onder hy behoorde? En, eindelyk, om zyne afkeerigheid van zekere begrippen te toonen, tot eene andere Gezindheid overgaat? — In de daad, hy zal meer verbitteren dan verbeteren. Hy zal met zyne bekwaamheden en betere begrippen weinig of geen voordeel kunnen doen. Genoegzaam alle zyne vrienden en bekenden, die te vooren greetig naar hem hoorden, worden nu afkeerig van hem: Zy denken dat

„ſlechten dienſt van ſlechte Leeraars geheel onweetend en verwilderd „geworden waaren, door een goeden Leeraar geheel en al omgewend „zyn geworden. Zulk een man arbeidde aan het verſtand en het harte „zyner Gemeente onvermoeid voort, en na verloop van twintig of der„tig jaaren was de toeſtand der Gemeente zoo veranderd, dat zy de „voorige niet meer geleek. Zoo gelukkig kan iemand nooit worden, „die een valſchen yveraar tot medebroeder heeft." *Verhandeling over de Verdraagzaamheid, bladz.* 247, 248.

dat het nu by de ſtukken blykt, dat hy, naamelyk, zeer gevaarlyke, en voor het waare Christendom nadeelige, begrippen omhelst. Zy waarſchuuwen dus elkanderen om zorgvuldig op hunne hoede te zyn; eene gemeenzaame verkeering, zo veel mogelyk, met hem te vermyden: En op deeze wyze kan hy al zynen invloed, die hy te vooren had, verliezen. (*) Ge-

(*) Ik beweer ondertuſſchen niet, dat iemand, die merkelyk verſchilt in Godsdienſtige begrippen van de Gezindheid, waar onder hy behoort, altoos verpligt zy een lid van die Gemeente te blyven. — De omſtandigheden kunnen zeer onderſcheiden zyn. Maakt 'er iemand een Gewetens-geval van; is hy 'er over bezwaard in zyn gemoed, en beſchuldigt hy zich zelven, dat hy niet, gelyk het een belyder van Jeſus betaamt, edelmoedig voor de waarheid uitkomt; ik zou oordeelen, dat hy dan de overtuiging van zyn geweeten moet volgen. Maar eer hy deezen ſtap doet, eer hy tot eer ander Genootſchap overgaat, behoort hy wel ernſtig te overdenken of zyne overtuiging wel op goede redenen ſteunt. Hy behoort dus meer dan eens, al het voor en tegen in de ſchaal der reden te wikken en te weegen; en dat geen dan te verkiezen, naar welke de balans rykelyk overhelt. — Wordt iemand genoodzaakt om zekere ſtellingen, die hy voor ongerymdheden en wanbegrippen houdt, als Goddelyke waarheden te erkennen, 't is dan zyn pligt, de liefde tot de waarheid eischt het, al moet hy daarom eenige onaangenaamheden ondergaan, rondborſtig, doch beſcheiden, voor zyne gevoelens uit te komen. Dan, gelyk ik zeide, deeze gevallen zyn thans zeldzaam: En wanneer het al eens gebeurt, dan heeft men, veelal, door onvoorzigtigheid en eenen ongepasten yver daar toe aanleiding gegeeven. — Wy kunnen niet ontkennen, dat een Predikant, die dit Ampt bekleedt in een Genootſchap, daar zekere Geloofs-belydenis, door hoog gezag, wordt gehandhaafd, en waar van men in het onderwyzen niet mag afgaan, wanneer hy zich in dit geval bevindt, met meerder zwaarigheden heeft te worſtelen. Doch, of ſchoon hy door eene vlytige oefening tot andere gedagten over deeze of geene Leerſtukken is gebragt, dit maakt evenwel het afſcheid-neemen van zulk een Genootſchap nog niet noodzaakelyk. Het kunnen, naar zyne gedagten, dingen van weinig belang zyn, waarin hy van de overige leden verſchilt; die tot het waare weezen van den Godsdienst niet behooren: En ik zie, ingevolge hier van, geene dringende redenen, waarom hy zulk een Genootſchap zou verlaaten. Hy kan door zyn blyven, wanneer hy bedaard en gematigd over die gevoelens ſpreekt, of dezelve, zo veel hy kan, met ſtilzwygen voorby gaat, zeer veel doen ter aankweeking van goede begrippen; 't geen door al te zeer tegen eenige ſtellingen te yveren, of door het nederleggen van zyn Ampt, zou verydeld worden. — Ook leert de ondervinding, dat een verſtandig man,

Gelyk de eerſte Aanmerking diende om kortelyk aan te wyzen, dat men de Christelyke Verdraagzaamheid niet met de onverſchilligheid behoort te verwarren; zo ſtrekt de tweede om, in het algemeen, aan te wyzen, *wat een verſtandige yver voor de waarheid zy:* En wy worden, derhalven, nu van zelve geleid om, op de reeds gelegde gronden, verder voort te gaan, en de hoedaanigheden of vereischten van eenen verſtandigen yver met alle mogelyke naauwkeurigheid aan te toonen. (*)

Om de waarheden van den Godsdienst, die men oordeelt van groot gewigt te zyn, behoorlyk te verdeedigen, moet men *eene gegronde kennis van de leer hebben, die men verdeedigt.*

Een verſtandige yver moet voortvloeien uit eene duidelyke kennis van de leer die men verdeedigd, zo dat

man, zonder dat hy zich aan de minste geveinsdheid of huichelaary ſchuldig behoeft te maaken, wanneer hy van het een of ander Leerſtuk moet ſpreeken, waar over hy anders denkt dan het grootſte gedeelte zyner toehoorders, met *Schriftuurlyke uitdrukkingen*, meestal, kan voldoen. — Maar wykt een Predikant zo ver af van de Geloofs-belydenis des Genootſchaps, waar onder hy behoort, dat hy duidelyke blyken geeft, dat hy de gewigtigſte deelen, die de grondſlagen van dezelve zyn, afkeurt, ondermynt en verwerpt; dan is hy verpligt dit Genootſchap te verlaaten; of het kan hem, uit hoofde van zyne voorige verbintenis, van zynen dienst ontſlaan. — Hy kan, ten minsten, wanneer hy zo denkt, in die Gemeente geen Leeraar blyven, of hy moet zich ſchuldig maaken aan huichelaary en geveinsdheid.

(*) Men vindt eenige fraaie en bondige aanmerkingen over dit onderwerp in de *Bedenkingen over den yver* van CLEMENS DE XIV; *Briev.* III. d. *bladz.* 207. *enz.* — Ook in de *Verhandeling over de Verdraagzaamheid* van LUDKE; *bladz.* 3, 4, 9, 10.

dat men overtuigd is, dat het eene waarheid zy. Men moet, derhalven, die dingen, daar het op aankomt, naarstig en zorgvuldig onderzoeken, op dat men eene genoegzaame verzekering bekome. Het voornaamste, 't geen 'er voor en tegen wordt gezegd, behoort men te onderzoeken: En men moet, vooral, niet ligtvaardig een gevoelen veroordeelen, daar anderen zeer veel mede op hebben. Dit is ſtrydig tegen de regtvaardigheid. Deeze eischt dat men in het wederleggen van iemands begrip zoodanig moet te werk gaan, dat hy zelf, dien men tegenſpreekt, overtuigd is van de billykheid onzer voorſtellen. —— Dit nu kan niet geſchieden zonder eene gegronde kennis; deeze moet het kenmerk zyn van eenen verſtandigen yver. Door alle eeuwen was het een hoofdgebrek der menſchen, dat zy yverden voor of tegen dingen, waar van zy onkundig waren. Van dien aart was de yver der Heidenen tegen de Christenen. Zy hadden geene kennis van den Christelyken Godsdienst, en daarom vervolgden zy de zodaanigen, die 'er belydenis van deeden: En hoe verkeerd der Jooden yver tegen die zelve leere was leeren de *Handelingen* en *Brieven der Apostelen.* — De yver van veele Christenen, tegen de zulken, die niet tot hunne Gezindheid behooren, is niet minder verkeerd. Zy yveren dikwyls voor zulke zaaken, die zy enkel op het gezag van anderen aangenomen hebben. Zy veroordeelen dus gevoelens en perzoonen, die zy niet genoeg kennen: En dit is

blyk-

blykbaar een valſche yver. (*) Hy, die onkundig is van de verſchilſtukken onder de Christenen, doet dwaas, wanneer hy 'er over ſpreeken wil: En al denken wy, dat wy de gevoelens van anderen wel kennen, wy behooren dan evenwel na te gaan, of wy niet reeds een vooroordeel tegen zekere begrippen opgevat hebben, eer wy dezelve onderzogten; of wy de Schriften, waarin die gevoelens voorkomen, wel met bedaardheid geleezen hebben; of wy die ook geleezen hebben, 't geen dikwyls geſchied, om daarin ongerymdheden te ontdekken.

Is dit zo, dan bezitten wy de waare kennis niet, die 'er vereischt wordt om verſtandig voor de waarheid te yveren. Willen wy derhalven de waarheid dienst doen, wy moeten de kennis van dezelve langs den regten weg, te weeten, door een naarstig, onpartydig en aanhoudend onderzoek, tragten te verkrygen. Gebeurt het dan, dat wy in een redenſtryd ingewikkeld worden, die wy, uit hoofde van het belang 't geen wy in de waarheid ſtellen, niet vermyden kunnen, wy zullen ons dan voorzigtig en verſtandig gedragen; zorg dragen, dat wy by ons ſtuk blyven; niet los over de dingen heen loopen; en ons wagten voor zulke uitweidingen, die tot het onderwerp, waar over wy ſpreeken, geene betrekking hebben. — Dit is zeker, die een gevoelen wil wederleggen moet het grondig

(*) Men leeze hier over de *Tiende Predikatie* van den *Aartsbiſſchop* SCHARP.

dig verſtaan: (*) En om volkomen beveiligd te blyven voor een verkeerd oordeel moet men hetzelve van de gunſtigſte zyde beſchouwen, en de beste bewyzen, die 'er voor gegeeven worden in het geheugen drukken. Dit kan niet behoorlyk geſchieden, wanneer men, gelyk dikwyls gedaan wordt, de begrippen, die met de onze verſchillen, alleen, uit redenen of ſchriften van zulken, die 't met ons eens zyn, heeft leeren kennen. Men moet nooit een zeker gevoelen aan iemand toeſchryven, voor dat men het in den grond verſtaat, en het in de Schriften van dezulken,

(*) LUDKE in zyne *Verhandeling over de Verdraagzaamheid* van jonge en, in vergelyking van anderen, ongeoefende Predikanten ſpreekende, zegt: „Met eene ſtoutmoedigheid in 't beoordeelen van zaaken, die zy „noch lang niet van alle kanten overwogen hebben, met eene merkelyke groote verbeelding van hunne geleerdheid, hoe raauw en ongekookt zy ook by hen noch is, tasten zy rechtzinnige Godgeleerden, „onder welken men zeer veel rechtſchapen, geleerde, en waarheidlievende mannen, yveraars *met verſtand* telt, zoo vinnig aan, als of „alles, wat over deeze en geene Christelyke Geloofspunten van dezelven geleerd word, reeds van overlang uitgemaakte dwaalingen, en zy „alleen die kloeke ſchrandere bollen waren, die de waarheid met de „punt van een naald weeten te treffen. — Zoo haastig en overyld niet, „levendige Jongelingen, zou men hun kunnen zeggen; zaaken van zo veel „gewicht, als Geloofs- en Godsdienst-zaaken zyn, willen met wat meer „mannelyke bedaardheid behandeld worden. Men moet heel veel leeren, „veel denken, veel leezen, veel overleggen, lang navorſchen, voor dat „men mede zyn ſtem tot het geen 'er waarachtig en tot het geen 'er verkeerd in is, kan geeven. Vergeet dat niet, gy, die de Gehoorzaalen „uwer Academiſche Leermeesters noch maar even verlaaten hebt, en „met uwe armzaalige Schoolgeleerdheid zoo zeer den wyze man wilt „vertoonen. Zaamelt u eerst noch wat meer kennis en ondervinding; „want zoo lang het iemand daar aan noch ontbreekt, zoo doet hy beter „wanneer hy zich by de toehoorders dan by de ſpreekers in 't Christelyk „publiek voegt. Beoeffent uwen Godsdienst, den Bybel, de Wysgeerte, „de Kerkelyke Geſchiedenis, beoeffent eerst de Waereld en de Menſchen „noch langer, en met groote naarstigheid. En wanneer gy dan in het „ryk der waarheid eenige heilzaame ontdekkingen gedaan hebt, deelt „ze dan de Waereld op zulk eene wyze mede, dat een ieder zien kan, „dat gy de zaaken zelf onderzocht, alles wel opgemerkt, en rypelyk „overwogen hebt, eer gy dezelve met uw oordeel en gevoelen op koomt „wachten." *Blad*z. 55, 56.

ken, die 'er voor uitkomen onderzogt heeft: En men moet nooit een gevoelen wederleggen, 't geen men niet van de gunstigſte zyde weet aan te tasten, en voor welke men de ſterkſte bewyzen weet op te losſen.

Het is, derhalven, *ongeoorloofd een gevoelen op louteré giſſingen af te keuren.*

Giſſingen kunnen valsch zyn, en men behoort zo lang zyn oordeel op te ſchorten tot dat men beter onderrigt is. Men moet zorgvuldig onderſcheiden het geen beweezen kan worden van het geen onzeker is. Die dit onderſcheid niet in acht neemt verbeeldt zich meer te weeten als hy weet: En dit kan aanleiding geeven tot hevige verſchillen over zaaken, die niemand bekend zyn, waarin men mogelyk aan beide zyden bedrogen is. (*) Hy, die zyne giſſingen onderſcheidt van het geene hy bewyzen kan, is veel beter in ſtaat om

(*) „Daar zyn (zegt de geleerde BARBEYRAC) zelfs tegenſtrydige „gevoelens, waar van men niet kan verzekerd zyn, dat een van beide „noodzakelyk waar zy, om dat ze beide valsch zyn konnen, van dien „aart zyn de ſtellingen aangaande de verborgentheden der Goddelyke „Natuure, het wezen Gods, de uitgeſtrektheid en overeenkomst zyner „Eigenſchappen, zyne Beſluiten, de wyze waarop hy werkt enz. God „heeft ons dit ſoort van dingen niet, dan op eene zeer duistere wyze, „gepenbaard: 't Zy dat zy het bepaald bereik onzes Verſtands hier „beneden verre overtreffen, of dat Hy niet gewild heeft, dat wy 'er „meer van zouden weeten. Evenwel hebben de Christenen van alle „tyden allermeest getwist, en ſcheuringen gemaakt, over de geſchilſtuk„ken, die tot deeze ſoort van zaaken behooren. Zy erkennen dat het „Verborgentheden zyn, en matigen zich ondertusſchen de vryheid aan „om die te doorgronden; even als of Blinden onder malkanderen over „de natuur der kleuren twisten, en elkandere ſloegen, om dat elk zyn „gevoelen desaangaande ſtaande hielde." *De vryheid van Godsdienst in de Burgerlyke Maatſchappy; bladz.* 311, 312.

om tot eene zekere kennis van de waarheid te komen; als hy die meent te weeten, 't geen hy niet weet, en die niet meer onderzoekt, 't geen hy zich verbeeldt reeds te verſtaan.

Men moet gewigtige Leerſtukken en Pligten van min gewigtige onderſcheiden.

Die verſtandig wil yveren voor de waarheid behoort dit onderſcheid in acht neemen. In de daad, alle leeringen zyn niet noodig ter zaligheid, en alle nutte werken zyn niet even nuttig, en kunnen niet zonder eenige verſchooning afgevorderd worden. (*) — De ver-

(*) „Met dit alles (zegt LUDKE) grypt echter tuſſchen de Geloofs-„Leerſtukken, met betrekking tot derzelver meerder of minder gewicht, „een groot onderſcheid plaats. Eenigen hebben een naauwen onmidde-„lyken invloed op 's menſchen gevoelens en gedrag; anderen een meer „afgelegen, anderen in 't geheel geen. Van het geloven aan een wy-„zen en goeden Beheerſcher der Waereld hangt myne gantſche gerust-„heid af. Ontrukt men my dit geloof, dan ben ik in duizend gevallen „een allerongelukkigst mensch, want dan is al de rust en de vergenoegd-„heid myns leevens volmaakt weg. De overtuiging van de Goddelyke „Voorzienigheid ligt my derhalven zoo naa aan 't harte, dat ik dezelve „niet verliezen kan zonder myne gelukzaligheid vaarwel te zeggen. — „Veel afgelegener ligt reeds het geloof aan eene bovennatuurlyke woor-„delyke ingeeving van de H. Schrift. ô! De glansryke Leerſtukken des „Euangeliums dringen toch met haren Goddelyken luister, en met volle „kracht in myn hart en geweeten door, wanneer ik deeze of geene „ingeeving, uit gebrek van genoegzaame gronden, al eens niet aannam. „Geſteld, ik verwierp dezelve uit deeze of die oorzaak, zoo ontſtond „hier uit geene verandering in myn Christendom, maar de waarheid der „Bybelbladeren zou noch altoos dat zelfde krachtige woord Gods by „my blyven, dat myne goedkeuring verdiende, ſchoon het ook den H. „Schryveren niet woordelyk ingegeeven was. — De beſchouwing van „de geſteldheid onzer lighaamen in het toekomend leeven, of zy eene „gelykheid met de aardſchen zullen hebben, of zy uit een van derzelver „deeltjes zullen gevormd worden of niet, doet in 't geheel tot myne „gelukzaligheid niets af of by. Het zy daar mede hoe het zy, wat brengt

„dat

verlichte Apostel Paulus, die zeer yverde voor alle de Leerſtukken des Euangeliums, maakte nogthans naauwkeurig onderſcheid tuſſchen het geen noodzaakelyk en niet noodzaakelyk is. Schoon hy in zyne brieven aan de *Romeinen* en *Galaten* ſterk beweerde, dat men de Heidenen niet kon verpligten om de Joodſche Plegtigheden te onderhouden, en dat God zulks van niemand meer afeischte, hy liet evenwel toe dat de Jooden, die zwaarigheid maakten om ze te verzuimen, dezelve nog onderhielden: Onder die voorwaarde, dat ze anderen niet noodzaakten om dezelve te onderhouden. Hy onderſcheidde *het fundament van het geen daarop gebouwd wordt.* (*) Het eerſte moest men behouden; naamelyk, dat Jeſus de Christus was, wien men moest gehoorzaamen; maar hy ſloot dezulken niet buiten de Zaligheid, die op dit fundament geene kostelyke dingen bouwdden; dat is, die 'er doolingen op bouwdden, welke hetzelve niet

„dat eene of dat andere ter bevordering van de gerustheid myn's ge-
„moeds of myner gelukzaligheid toe? Dergelyke leerſtellingen, die in 't
„geheel geen invloed op de zedelykheid der menſchelyke gevoelens en
„handelingen hebben — en 'er is geen een ſaamenſtelſel van Godsdienst
„in de Waereld, het geen niet een taamelyke hoeveelheid daar van
„onder de Geloofs-Leerſtukken heeft aangenomen. — Kan men derhal-
„ven gerust in den rang der Wysgeerige beſpiegelingen en geheel en
„al onvruchtbaare beſchouwingen ſtellen, die eigentlyk niet tot den
„Godsdienst behooren, wyl zy de wezentlyke vereering van God even
„zoo weinig, als onze waarachtige welvaard betreffen. Menſchen heb-
„ben ook ſlechts dergelyke dingen by deeze of geene gelegenheid tot
„gewichtige Geloofs Artikelen gemaakt; God niet. Daar voor heeft zyne
„wysheid gezorgd, dat de Leerſtukken van den Godsdienst, op welken
„de heiligmaaking, de troost en de hoop onzer onſterffelyke zielen rust,
„ons met de overtuigendſte klaarheid en zekerheid, die maar mogelyk
„is, voorlichten." *Verhandeling over de Verdraagzaamheid; bladz.* 5, 6, 7.

(*) I Cor. III. 11.

niet om ver werpen. (*) — 't Is echter waar, dat men te veel met het uitwendige van den Godsdienst kan

(*) „'Er zyn dwaalingen des verſtands, (zegt LUDKE) van welken „de zedelykheid van 's menſchen handelingen geheel en al onafhange„lyk is; verwarde en valſche beſpiegelingen van het brein, met welken „het Godsdienſtigſte en deugdzaamſte hart zeer wel beſtaan kan, wyl „Godvrucht en deugd op zodaanige grondbeginſelen rusten, welken door „al zulke dwaalingen niet in 't geringſte aan 't wankelen kunnen ge„bragt worden. Hoe veele menſchen komen van zelfs, of door ande„ren, aan een zoo kwalyk aancenhangend, ten deele weezendlyk geest„dryvend Geloofs-leerſtelſel, dat men byna niet kan begrypen, hoe een „menſchelyke ziel tot zulke buitenſpoorige beuzelingen vervallen kan. „En dat zyn dikwyls menſchen van waarlyk Godzalige geneigdheden, „edele, goede zielen, die een alleronberispelykst leven wandelen. Hoe „zou het toegaan, wanneer alle verkeerde begrippen van Godsdienst „volſtrekt de leere der Godzaaligheid moesten bederven? Zy doen het „wezendlyk niet. En harsſen-dwaalingen, welken het harte van booze „raadſlagen rein, van onrustige beängstheden vry laaten, welken de „ware innerlyke en uiterlyke vereeringe Godes niet verzwakken, de „deugd geen afbreuk doen, de order en het welzyn der menſchelyke „maatſchappy in 't geheel niet ſtooren, die zyn volkomen onſchadelyk. „Men moet ze den menſchen laaten, wanneer zy 'er voor ingenomen „zyn, en zich gelukkig by bevinden. — My dunkt dat dit wezendlyk „onderſcheid tuſchen dwaaling en dwaaling zeer zichtbaar is. Een „dwaaling die noodwendig geen onzeedelykheid veroorzaakt, is onſchul„dig of onſchadelyk. Ik zeg noodwendig; want toevallig kan de waar„heid zelve tot allerlei onzeedelyke dingen misbruikt worden. Maar „een dwaaling, uit welke de ongeſchiktheid der zeeden zoo natuurlyk „en noodwendig, als de ſtroom uit zyn oorſprong vlocit, is doorgaands „ſchadelyk en even daarom gevaarlyk voor het menſchelyk geſlacht. Ten „aanzien der dwaalingen van 't laatſte ſoort zal ieder toeſtaan, dat men „zich tegen dezelven even daarom, om dat 'er uit haren ſchoot heilloo„ze boosheid geteeld word, even zoo zeer als tegen de boosheid zelve „verzetten moet. Maar tuſchen dwaalingen van de eerſte ſoort en „tuſchen openbaare boosheid blyft altyd een hemelsbreed onderſcheid. „Menſchen, die de eene of de andere toegedaan zyn, op gelyken voet „te behandelen, zou veel zwakheid des gemoeds, veel onberaadenheid „te kennen geeven."

„Ik heb een vromen man gekend, (zegt die zelve Schryver) die zich „niet ontpraaten liet, dat God een zeer fyn uit lucht-deeltjes zaamen„geſteld lighaam, wezendlyke ogen, handen, voeten, enz. had. Maar „dit Anthropomorphitisch begrip des Onzichtbaaren Wezens was hem „zoo weinig hinderlyk, om alle de Goddelyke eigenſchappen, welken „daar mede niet beſtaan kunnen, van harte te geloven, en zyn Schepper „inwendig te dienen, dat zyn levens-wandel veel eer een voorbeeld „van Godzaligheid was. De gemeene Christen ſtelt zich God doorgaands

„zeer

kan op hebben, wanneer, naamelyk, het weezenlyke of inwendige van denzelven zo zeer niet in aanmerking wordt genomen. 't Is niet af te keuren, dat men de openbaare Godsdienst-oefeningen en de Plegtigheden van den Godsdienst zorgvuldig waarneeme, 't is veel eer pryſelyk; maar wat betekent het, wanneer men daar door niet aangeſpoord wordt tot het betragten van de gewigtigſte pligten des Euangeliums? En dan nog vermetel genoeg is om andere te veroordeelen, die, in dit opzigt, zo naauw gezet niet ſchynen? — De Apostel heeft beter kenteken van de waare Godsvrucht opgegeeven: *De zuivere en onbevlekte Godsdienst* (zegt hy) *voor God en den Vader is deeze, Weezen en Weduwen bezoeken in haare verdrukkinge, en zichzelven onbeſmet bewaaren van de Waereld.* (*) — Men moet zich dus ook zorgvuldig wagten om een bloot gevoelen in zulk een licht te plaatſen, als of men het voor een ſtuk des Geloofs wil doen doorgaan. Dit is zeer gevaarlyk; want ſommige ongeoefenden krygen daar door aanleiding, om meer voor beſpiegelende dan weezenlyke en gewigtige waarheden van den Godsdienst te yveren.

Men moet de verſchillen, zo veel mogelyk zy, zoeken te verminderen.

Een

„ zeer menſchelyk en zinnelyk voor. Doch, door deeze dwaaling lyd „ zyne vroomheid in 't geheel geen hinder." *Verhandeling over de Verdraagzaamheid; bladz.* 17, 18, 81 en 85 de *Noot.*

(*) Jak. I. 27.

Een verſtandig mensch, die met eenen Godvruchtigen yver voor de waarheid bezield is, zal ook hier toe zyn vlyt aanwenden. Wanneer men omtrent zekere Leerſtukken alleen in woorden verſchilt, dan moet men onkundigen tragten aan te toonen, dat men het in het weezen der zaak eens is. — Elke byzondere Gezindheid onder de Christenen heeft toch zekere byzondere uitdrukkingen, die zy, boven anderen, verkiest te gebruiken: Ja, wy mogen wel haast zeggen, elk Predikant heeft eene byzondere taal, ten minsten hy gebruikt eenige woorden om zekere zaak uit te drukken; waar door het ſchynt als of hy omtrent dat ſtuk merkelyk verſchilt van anderen, 't geen, veelal, in de daad zo niet is. Wanneer men derhalven bemerkt, dat het verſchil alleen of voornaamelyk in woorden beſtaat, dan valt het gemakkelyk aan te toonen, dat zulks van geen belang ter waereld zy. — En wat de verſchillen van klein belang betreft, men moet zeldzaam, ten minsten niet in het openbaar, daar van ſpreeken. Zy hebben geen invloed op de zeden; en dus moet den tyd, om dezelve te wederleggen, niet verſpild worden.

Het is niet nuttig op alle tyden waarheden van belang voor te ſtellen.

Men kan door ontydig voor de waarheid te yveren het vooroordeel gaande maaken tegen zichzelven; en behoort dus acht te geeven op de geſteldheid der per-

perzoonen. Zy, die de vooroordeelen der opvoedinge, of eenige valſche grondbeginſels zonder onderzoek aankleeven; moet men door tyd en geduld wyzer poogen te maaken. Een verſtandig man yvert voor de waarheid naar maate dat de perzoonen, met welke hy te doen heeft, 'er toe bekwaam zyn. Zo deed de Apostel Paulus met de Corinthers: *Ik heb u met melk gevoed*, zegt hy, *en niet met vaste ſpyze: Want gy vermogt toen nog niet: Ja gy vermoogt ook nu nog niet.* (*) Hy vergenoegde zich met hun de waarheid by trappen in te boezemen, naar maate dat zy 'er vatbaar voor waren. Ook moet men zich by alle gelegenheden niet voor Leeraar opwerpen, als men 'er niet toe geroepen wordt, en als 'er niets goeds van onze redenkaveling is te verwagten. Men zou daar door zichzelven, en de goede zaak van den Godsdienst, ten toon ſtellen. Die yveraars, die altoos over den Godsdienst willen ſpreeken, of het te pas komt of niet, mogten de les van den Zaligmaaker, aan zyne Leerlingen gegeeven, wel beter overdenken en in het oog houden: *Geeft het heilige den honden niet, noch werpt uwe paarlen niet voor de zwynen: Op dat zy niet t' eeniger tyd dezelve met haare voeten vertreeden, en zich omkeerende u verſcheuren.* (†)

Men moet niemand een gevolg opdringen 't geen hy zelf niet ziet.

Wy

(*) I Cor. III 2.

(†) Matth. VII. 6.

Wy moeten dit niet doen, al is het ook, dat wy op goeden grond oordeelen, dat uit zekere gevoelens gevolgen voortvloeien zeer nadeelig voor waarheid en deugd. Wy behooren aan niemand iets toe te eigenen, 't geen hy niet of door woorden of door daaden erkent. Men moet in dit geval zeer behoedzaam en voorzigtig zyn, en ſteeds denken, dat, ſchoon de gevolgen, waar door wy iets uit de woorden van anderen afleiden, wettig en noodzaakelyk zyn, 'er evenwel tusſchen hem en ons een groot onderſcheid is: want wy zien veel duidelyker het verkeerde, 't geen in hunne begrippen plaats heeft, dan zy hetzelve zien. — Wanneer wy by ondervinding geleerd hebben, dat zulke begrippen niet nadeelig zyn voor de deugd en de Godzaligheid, dan moeten wy zulke menſchen, wanneer wy 'er toch geen voordeel mede kunnen doen, niet ontrusten; door hunne gevoelens of de gevolgen, die 'er uit voortvloeien, in een zeer ongunstig licht te plaatſen, en als ten hoogſte nadeelig te beſchouwen. (*) Men behoort, ten minſten, nimmer een ongunstig oordeel over de perzoonen te vellen, die zulke begrippen omhelzen; maar ſteeds te denken, dat de Godsdienst eigenlyk eene zaak is, die elk

(*) Ik beweer niet, dat het altoos ongeoorloofd zy, dat men uit de gevolgen, die uit zeker gevoelen voortvloeien, de ongegrondheid van hetzelve bewyze. Moet men de beste redenen verkiezen om iemands gevoelen te wederleggen, en de zwakheid der bewyzen aantoonen, waarop onze tegenſtreever zyn begrip vestigt; dan mag en moet men ook van die wyze van wederleggen gebruik maaken; doch in het voorſtellen van dezelve moet alle gemaatigdheid plaats vinden: zo dat men 'er, vooral, niet meer uittrekke, dan met de grootſte billykheid kan geſchieden.

elk mensch in het byzonder voor zichzelven betreft, waar omtrent de een aan den anderen geen rekenſchap behoeft te geeven.

Om leeringen der Heilige Schrift te verdeedigen moet men, zo veel mogelyk, gebruik maaken van duidelyke plaatſen.

Dit moet vooral in het oog gehouden worden: Men moet zulke plaatſen verkiezen, die regelregt ter bevestiging dienen van het Leerſtuk, 't geen men wil verdeedigen: en die niet, zonder dezelve geweld aan te doen, in eenen anderen zin kunnen verſtaan worden. (*) — Of indien men de ongegrondheid van ze-

(*) „Daar het echter zoo dikwyls gebeurt, (zegt LUDKE) dat zelfs „Proteſtantſche Godgeleerden van geheel verſchillende gevoelens even „dezelfde Schriftuur-plaats voor zich aanhaalen, dat de een beweert dat „dit, de ander dat gevoelen 'er duidelyk in verklaard word; zoo is „nu de vraag, wat in zulk een geval de echte Godsdienst-yver doen „kan en doen mag, om desſelfs uitlegging bondig te verdeedigen? Mag „hy zich overal blotelyk op den Letterlyken zin der Schrift beroepen? „Neen, zoo ras de letterlyke zin iets onmogelyks, zichzelf tegenſpree„kend behelst, dan gewisſelyk niet. — Of op de oudheid zyner uitleg„ging? Neen, want dat iets oud of nieuw is, bewyst niet dat het waar „is. — Of op de Symboliſche boeken, welker opſtellers hy in zyne ver„klaaringen navolgt? Ook niet, want die kunnen valsch verklaard heb„ben. Of op zyn aanzien, zyn αυλος εφα, wyl hy een geleerd man, „misſchien wel een Doctor der H. Schrift is, die dezelve bygevolg be„ter dan anderen moet verſtaan? Noch minder, want men heeft voor„beelden, dat die genen, welken van wegen hun ampt, titel, en ſtand, „Meesters in de Schrift hebben willen zyn, ſomtyds de minste kundig„heid bezeeten hebben ten aanzien van derzelver waare Leerſtukken. „Wat blyft hem dus ten bewys dat zyne verklaaring rechtmaatig is, „overig? Niets, dan dat hy aantoone dat zyne uitlegging der in ſtryd „liggende Schriftuurplaatſen met den zamenhang overeenſtemt, met an„dere evengelyke plaatſen, in welken even hetzelfde met andere, of „juist met dezelfde woorden geleerd word, met den gantſchen overigen „in-

zeker Leerſtuk wil aanwyzen, 't geen anderen beweeren dat een Leerſtuk der openbaaringe is, dan behoort men te betoogen, dat zulk een gevoelen ſtrydig is tegen de reden. De beste redenkaveling om zulk een gevoelen te wederleggen is die, welke afgeleid wordt uit zekere beginſels van waarheid of waarſchynelykheid, die de toets van het gezond verſtand kunnen doorſtaan: Die niet afhangen van zekere byzondere ſtellingen of van eenig feilbaar gezag; maar die elk weldenkend mensch behoort te erkennen en vast te houden. Dit gedaan hebbende moet men de ongegrondheid van zulk een gevoelen uit de Heilige Schrift aantoonen, door met duidelyke leeringen te bewyzen, dat zulk een begrip overal wordt afgekeurd: En hier toe wordt zekerlyk meer dan eene gemeene kundigheid van de Goddelyke openbaaring vereischt.

Wanneer men op deeze wyze de gevoelens van anderen poogt te wederleggen, van zyne kundigheden op den regten tyd gebruik maakt, en duidelyke blyken geeft, dat het ons om de waarheid te doen is; dan zal men den besten weg inſlaan: De waarheid met beſcheidenheid en zagtmoedigheid verdeedigen: zich toeleggen om zeker Leerſtuk met de bondigſte bewyzen te wederleggen of te bevestigen: En zeldzaam van klei-

„ inhoud des Euangeliums, met dien zin, welken 'er elk verſtandig Le-
„ zer zonder zwaarigheid in vinden kan; en dat de uitlegging van zyn
„ tegenkanter daar niet mede overeenſtemt. Wanneer hy dit aantoonen
„ kan, zoo is zy goed, en daar mede word het yveren voor zyne ver-
„ klaaring gerechtvaardigd." *Verhandeling over de Verdraagzaamheid; bladz.* 39, 40.

kleinigheden, die het verſchil, of in 't geheel niet, of ſlegts van ter zyde raaken, gebruik maaken. — Men behoort ten minsten in het yveren voor de waarheid alles te vermyden, 't geen naar bitsheid of verachting gelykt. Liefde tot de waarheid moet het kenmerk zyn van onze redenen en bewyzen: En deeze zal ons bezielen, als wy beſtendig in het oog houden, dat de zaak van den Godsdienst gemakkelyk is te verdeedigen; terwyl ze alle getuigenisſen van de reden en de openbaaring op haare zyde heeft. (*)

Niets is daarom meer af te keuren dan het liefdeloos veroordeelen van anderen, om dat zy van ons in begrippen verſchillen.

Indien het waar is, het geen wy zo even zeiden, dan is deeze ſtelling daar van een noodzaakelyk gevolg. Schoon het de pligt zy van een Christen, anderen, by gepaste gelegenheden, door vriendelyke vermaaningen en onderrigtingen tot betere denkbeelden te brengen; hy moet evenwel alles, 't geen naar dwang en veroordeelen gelykt, met de grootſte zorgvuldigheid vermyden. Niemand toch kan eens anders ver-

maa-

(*) Te regt zegt Paus CLEMENS: „Men boezeme hun (hy ſpreekt van „dezulken, die tot Leeraaren in de Godgeleerdheid opgeleid worden) „eene Euangeliſche Verdraagzaamheid in, zelfs jegens dezulken, die het „Geloof beſtryden; en men prente hun in, dat de geest van Jeſus „Christus geen geest is van bitterheid en overheerſching. — Men „kan in het benoemen van gemaatigde Godgeleerden niet te omzigtig „te werk gaan, uit vreeze dat een bittere yver niet meer kwaads dan „goeds te weeg brenge. De geest van het Euangelium is een geest „des vredes; en het betaamt niet dat zy, die hetzelve moeten prediken, „oproerige menſchen zyn." *Briev.* I. d. *bladz.* 208, 209.

maaningen of begrippen verder toeſtemmen, dan hy zelf daar van overtuigd is. Elk heeft in dit geval een volſtrekt gezag om voor zichzelven te oordeelen, en de reden is deeze: om dat het hem alleen aangaat en een ander daar door niet benadeeld wordt. — De Allerhoogſte heeft elk mensch met de reden beſchonken, op dat hy in zyn onderzoek na de waarheid anderen niet blindelíng zou volgen, en op dat elk zyn eigen oordeel, in eene zaak van zo veel gewigts, zou gebruiken. 'Er zyn ook geene Regters aangeſteld om over het geweeten te oordeelen. Willen wy derhalven in zaaken van het grootſte gewigt ons eigen oordeel gebruiken, 't geen zeer billyk is, anderen hebben hetzelfde regt. — Wy mogen ons het regt niet aanmaatigen, 't welk Gode alleen toekomt en hy voor zich behouden heeft. Wy zouden Gods wysheid en goedheid verongelyken, wanneer wy de zodaanigen veroordeelden, die alleen van den grooten Regter der Waereld moeten beoordeeld worden. 't Is daarom blykbaar een valſche yver, wanneer men ſommigen de liefde tot den naasten onwaardig keurt, om dat men oordeelt, dat zy in eenige ſtukken dwaalen: daar het dikwyls dingen van weinig belang zyn. Het gezond verſtand en de Heilige Schrift leeren ons dat de zodanigen zeer verkeerd yveren voor de waarheid: want heeft men geen het minſte regt om anderen te veroordeelen, vooral niet, wanneer zy van ons, in hun oordeel, over eenige beſpiegelende ſtukken verſchillen; hoe onredelyk is het dan, wanneer men daar

aan

aan de Christelyke liefde opoffert! (*) Niets ſtrydt meer tegen eenen verſtandigen yver, dan wanneer men, onder het voorwendſel van den Godsdienst te verdeedigen, die pligten uit het oog verliest, welke de Natuur en de Godsdienst ons voorſchryven. Al verdeedigt men de waarheid, het is voor geene verdeediging te houden, die tegen de Christelyke liefde en beſcheidenheid aanloopt. Wy moeten de waarheid onderzoeken, volgen en voorſtaan; anderen tot de erkentenis daar van tragten aan te ſpooren; doch niets doen 't geen tegen de wet der liefde ſtrydig is. Elk moet, by het verdeedigen van zyne gevoelens, menſchenliefde en algemeene goedwilligheid zoeken aan te kweeken; en de Leeraars van den Godsdienst behooren, vooral, de menſchen in te ſcherpen, dat niets nadeeliger is voor de bevordering van waare Godsvrugt, dan eene liefdelooze behandeling: En dat men niemand om het aankleeven eener dwaaling moet verachten of veroordeelen. (†). — Wanneer wy ontdekken, dat gevoelens, die wy voor gevaarlyk houden, geen den minſten invloed hebben op het gedrag van dezulken, die 'er belydenis van doen; dat ze alzo naauwkeurig zyn in het betragten der pligten van Deugd en Godzaligheid, als de ſterkſte voorſtanders voor het tegenſtrydige ge-

(*) Men leeze hier over de uitmuntende gedagten van den *Hofprediker* SACK, te vinden by LUDKE in zyne *Verhandeling over de Verdraagzaamheid*; *bladz.* 302, 303, 304.

(†) Zie NIEMEYER *Charakterkunde*, V. d. *bladz.* 414, 415, 416.

gevoelen, dan moeten wy ons zorgvuldig wagten van over dezulken ongunstig te oordeelen; of te verklaaren, dat zy in gevaar zyn om hunne zaligheid te verliezen: Men behoort veel eer te denken, dat hun toeſtand, ten deezen aanziene, zeer gunstig is.

Tot die gemaatigdheid zyn wy verpligt om dat de verſcheidenheid van gevoelens onvermydelyk is.

Die verſtandig voor de waarheid wil yveren neemt dit vooral in aanmerking. — De geboorte, de opvoeding, het gezag van menſchen, daar men liefde of eerbied voor heeft, de uitwendige luister der gebouwen, geſchikt voor de openbaare Godsdienst-oefeningen, en de groote menigte die derwaards ſaamen vloeit, zyn beweegmiddelen tot het Geloof, die, in het verſtand van een onnoemelyk getal menſchen, de plaats van de beste redenen beſlaan. Deeze zyn oorzaaken, dat zy gelooven, party kiezen en oordeelen: En zich, veelal, gerustelyk op het verſtand van dezulken verlaaten, die zy voor veilige en getrouwe Leidslieden houden. Dus ontwyken de grootſte ongerymdheden hun gezigt, of ze maaken ſlegts eenen zeer geringen indruk op hunnen geest. Dezelve worden verzwolgen door den eerbied, dien men eens voor den Godsdienst opgevat heeft, en welken men zou vreezen te kort te doen, indien men niet alle vermoeden van dwaaling verre van zich deedt. — Behalven dit; de verſcheidenheid van gevoelens is ook on-

onvermydelyk, om dat de verſtandige vermogens der menſchen zo onderſcheiden zyn. 't Geen voor den eenen klaar is, is dikwyls voor den anderen duister. Deeze klaarblykelykheid kan ontſtaan, of uit het licht, waarin wy de voorwerpen zien, of uit eene andere oorzaak: Zo dat die klaarblykelykheid, die voor den eenen voldoende is ter overtuiging, niet voldoende is voor eenen anderen, wiens verſtand minder vlug of doordringend is; of wiens geest minder leevendig is, of op eene verſchillende wyze wordt aangedaan. — Hier uit volgt, dat niemand regt heeft om zyn begrip tot een rigtſnoer voor anderen te ſtellen; dat niemand zich het gezag kan aanmaatigen om anderen aan zyne gevoelens te onderwerpen: Want hangt onze wyze van zien, gevoelen, denken en oordeelen niet dan zeer weinig van ons af; hebben de opvoeding, vooroordeelen, de voorwerpen die ons omringen, en veele andere oorzaaken, daarop eenen zeer grooten invloed; meestal buiten onze ſchuld, dan is het zeer onbillyk anderen te dringen om onze gevoelens, in allen opzigte, toe te ſtemmen; of hen, om dat zy van ons verſchillen, liefdeloos te veroordeelen. Men denke, om zich voor dit kwaad te wagten, beſtendig aan de leſſen van den yverigen Dienaar van Jeſus Christus: *Die daar eet verachte hem niet die niet eet, en oordeele hem niet die daar eet: Want God heeft hem aangenomen. Wie zyt gy die eens anderen huisknegt oordeelt? Hy ſtaat, of hy valt zynen eigen Heere: Doch hy zal vastgeſteld worden: Want God is magtig hem vast te*

ſtellen. De een acht wel den eenen dag boven den anderen dag: Maar de andere acht alle dagen gelyk. Een iegelyk zy in zyn eigen gemoed ten vollen verzekert. Die den dag waarneemt, die neemt hem waar den Heere: En die den dag niet waarneemt, die neemt hem niet waar den Heere. Die daar eet, die eet zulks den Heere, want hy dankt God: En die niet eet, die eet zulks den Heere niet, en hy dankt God. (*) — *Zo dan laat ons najaagen 't geen tot den vrede, en het geen tot de ſtichtinge onder malkanderen dient.* (**) *Wandelt waardiglyk der roepinge, met welke gy geroepen zyt: Met alle ootmoedigheid en zagtmoedigheid, met langmoedigheid, verdraagende malkanderen in liefde: U benaarſtigende te behouden de eenigheid des Geests door den band des vredes.* (***)

Uit al het voorgaande is nu gemakkelyk op te maaken, *dat wy voornaamelyk voor de deugd moeten yveren.*

Wy hebben gezien, dat het de onverſchilligheid is omtrent een Godsdienstig leeven, waar uit de grootſte nadeelen voortvloeien. Schoon wy derhalven verpligt zyn voor de waarheden van den Godsdienst verſtandig te yveren, om dat de regte kundigheid van dezelve zo geſchikt is ter bevordering van eenen heiligen wandel; niets echter moet een regtſchapen mensch meer ter harte gaan,

(*) Rom. XIV. 3-6.

(**) aldaar, vers 19.

(***) Eph. IV. 1, 2, 3.

gaan, dan het betragten van die pligten, die regelregt het geluk van ieder mensch en van de geheele maatschappy bevorderen. — Wy zullen deeze verpligting, ten besluite, nog kortelyk aanwyzen.

Om voor de deugd en waare Godsvrugt verstandig te yveren moeten wy onze medemenschen tot een Godzalig leeven ernstig aanzetten. En om dit behoorlyk te doen moeten wy ons *eerstelyk wagten van alle ergernissen;* dat is, van iets te doen, waar door onze medemensch in den loop van een Godzalig leeven kan gestuit, of geheel van dien weg afgetrokken worden. — Dit kan geschieden, of, door hem verkeerde begrippen van den Godsdienst in te boezemen; het zy met opzigt op de gronden onzer verpligting tot een Godsdienstig leeven; het zy met opzicht op den Godsdienst zelven, en waarin een Godsdienstig leeven bestaat, of wat er al toe behoort; het zy met opzigt op de drangredenen, welke hem tot een Godzalig leeven moeten beweegen, en er hem standvastig in maaken. Het kan ook geschieden door hem niet wel voor te gaan, het zy in het bedryven van dingen, welke wy wel met een goed geweeten kunnen verrigten, maar hy niet, wegends gebrek aan genoegzaame verlichting: Waar toe hy echter door onzen voorgang zich, tegen de overtuiging van zyn gemoed, zou kunnen laaten overhaalen. Op zulke ergernissen heeft de Apostel Paulus doorgaands het oog in zyne brieven. (*) Het kan

(*) Zie by voorbeeld Rom. XIV; I Cor. VIII.

kan eindelyk geſchieden door vervolgingen, verdrukkingen, ſmaad-redenen, of bedreigingen, om het belyden en beleeven van den Godsdienſt, volgends zyne overtuiging. Van deeze ſoort van ergernisſen ſpreekt de Zaligmaaker. (*) — *Ten tweeden*, om een Godzalig leeven in onze medemenſchen te bevorderen, zyn wy verpligt alles toe te brengen ter hunner aanſpooring en bewaaring op den weg der deugd, wat daar toe dienſtig zy en in ons vermogen is. Hier toe behooren onderrigtingen omtrent hunnen pligt, en de drangredenen, welke hen tot eene naauwkeurige betragting van denzelven kunnen aanzetten; indien zy van dezelve nog onkundig zyn, of 'er niet behoorlyk acht op geeven. Dikwyls worden wy hier toe aangeſpoord in de Heilige Schriften. (**) Wy moeten yverig voorgaan in het betragten van alles wat tot een Godsdienſtig leeven behoort. (***) Dit voorgaan behoort zich ook uit te ſtrekken tot zulke bedryven, die wy voor ons zelven min noodzaakelyk of dienſtig oordeelen: Dit kan ons het uitſteekend voorbeeld van onzen grooten Meester leeren. (****) Wy moeten alles vermyden, 't geen onze poogingen, ten hunnen aanziene, in het bevorderen van waare deugd, zou kunnen

(*) MATTH. XIII. 41; XVIII. 6, 7; XXVI. 31.

(**) MATTH. XVIII. 15, 16, 17; LUK. XXII. 32; GAL. VI, 1, 2; HEBR. III. 12, 13; *en* X. 24, 25.

(***) MATTH. V. 16; ROM. XII. 10; COL. III. 16; TIT. II. 7; I PETR. II. 12.

(****) MATTT. III. 13, 14, 15.

len hinderen of verydelen: Zo betuigt Paulus in verſcheiden gevallen gedaan te hebben. (*) Wy moeten, wanneer zy ons daar toe verzoeken, voor hen bidden tot God; zo om herſtelling uit ziekten als om vergiffenis van hunne zonden. (**) En wy moeten hen eindelyk, om te toonen dat wy regte begrippen van de Euangeliſche liefde hebben, in alle nooden en verlegenheden, naar vermogen, byſtaan en ondérſteunen. (***)

Zulk een yver betaamt ieder mensch en vooral dezulken, die verlicht zyn door het heilryk Euangelium. Niets moet ons meer ter harte gaan, dan langs deezen weg regtſchapene en mannelyke Godsvrugt te bevorderen. Worden hier toe meerdere poogingen aangewend, dan zal 'er meer geyverd worden voor de waarheid, die naar de Godzaligheid leidt: En de Christenen, hoe verſchillende ook in begrippen, zullen in het weezenlyke en voornaamste over een komen, en bezeffen dat zy verpligt zyn tot eene vreedzaame en liefderyke verkeering onder elkanderen. Wy zullen dan op den regten tyd de waarheid verdeedigen en de dwaalingen te keer gaan; doch met geene andere wapenen, dan die de reden en de openbaaring ons in handen hebben gegeeven: Welke zyn de beſcheidenheid, de zagtmoedigheid, de overreeding en de liefde.

De

(*) I Cor. IX.

(**) Jak. V. 14, 15; Matth. XVIII. 19, 20; I Joan. V. 16.

(***) Matth. XXV. 35-45.

De God der liefde en des vredes (met deezen wensch fluit ik myne Verhandeling) zegene de poogingen van alle weldenkende Christenen ter bevordering van waare Godsvrugt: Hy leere ons door het Euangelium van zynen gezegenden Zoon, dat wy de waarheid in liefde moeten betragten, en leeven tot roem van zyne genade die daar is in Christus Jesus: Ten nutte van onze medemenschen en in eene dankaderlyke Goedheid! Amen.

ANTWOORD

OP HET

VOORSTEL,

VORDERENDE TE BETOOGEN

HET ONREDELYKE DER ONVERSCHILLIGHEID OMTRENT GODSDIENSTIGE WAARHEDEN, MET AANWYZING HOE MEN, IN 'T VOORSTAAN VAN DE WAARHEID, VERSTANDIG HEBBE TE YVEREN.

DOOR DEN EERWAARDEN HEER

W. L. BROWN, D. D.

PREDIKANT IN DE ENGELSCHE KERK TE UTRECHT.

(UIT HET LATYN VERTAALD.)

Wien, daarop, de Tweede ZILVEREN EERPRYS, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP is toegeweezen.

VERHANDELING

STREKKENDE OM TE BETOOGEN

HET ONREDELYKE DER ONVERSCHILLIGHEID OMTRENT GODSDIENSTIGE WAARHEDEN, MET AANWYZING HOE MEN, IN 'T VOORSTAAN VAN DE WAARHEID, VERSTANDIG HEBBE TE YVEREN.

INLEIDING.

Onder alle de deugden, welken de reden ons ontvouwt, en de openbaaring ons voorſchryft, is 'er, zeer geachte Heeren Beſtuurderen van TEYLER'S GENOOTSCHAP, geene, die zich, zo uit hoofde haarer eigenaartige bekoorlykheid, als om het nut, dat zy der menſchlyke Maatſchappye in het algemeen, en aan elk haarer betragteren in het byzonder, toebrengt, ſterker aanpryst, dan die, welke onder den naam van *Gematigdheid* bekend is. Zy valt alleen in menſchen van eenen vasten geest, en van een beoeffend oordeel, en duidt een jegens anderen goedwillig, en in ons zelven een bezadigd gemoed aan. Zonder Gematigdheid immers ſtaan de edelaartigſte neigingen van het menſchelyk harte haare eigen eindoogmerken tegen; zonder haar brengen de zaaden der voortreffelykſte deugden vrugten van de allerſlegtſte gebreken voort.

Dat zelfs by onzen leeftyd, veele goede en uitſteekende dingen uit deze deugd zyn voortgevloeid zal niemand ontkennen. Want door wederkeerige bedaardheid en rechtmaatigheid zyn der menſchen redelyke geesten daar heenen geleid, dat zy veele dwaalingen en vooraf ingeboezemde gevoelens, die hen als eigen geworden waren, erkenden en vaaren lieten. Onderlinge geſchillen, nu oneindig minder, baarden voorheen alomme heimelyken haat en afkeer, die op zichzelven zo verfoeielyk, als voor de waarheid en algemeene geluksbevordering der menſchen verderflyk zyn. Vervolgingen om den Godsdienst worden niet alleen by alle beſchaafde volken nu afgeſchaft, maar zelfs met afgryzen aangehoord. Men voert nu, onder voorwendzel van Gods eer, of de zuiverheid der Leere, op eene byzondere wyze voor te ſtaan, niet meer de vlag van haat en nyd tegen anderen; maar menſchen van onderſcheiden gezinten en begrippen over Godsdienstige zaaken maaken eene algemeene maatſchappye uit; gaan zelfs onderlinge vriendſchaps-verbindtenisſen aan, en houden dezelven heilig. Voor deeze zo dierbaare en uitſteekende zegeningen moeten wy der Godlyke Voorzienigheid van geheeler harte danken; en aan die alleszins braave mannen, die door nagt en dag te ſlooven ons zo veel heils bereid hebben, met achting en eerbied gedenken.

Met dit alles evenwel ſta het ons vry aan te merken dat de Gematigdheid haare paalen wel eens overſchreedt en te groot wordt; of, om beter te zeggen,

dat

dat men aan dit woord ſomtyds eene betekenis hegt; die van de eigenlyke Gematigdheid zeer veel verſchilt. Terwyl namelyk het gehoor door deezen lieflyken klank geſtreeld, en het gezigt door deeze ſchoone ſchildery bekoord wordt, neemt eene te ruime vryheid van doen en denkwyze meermaals het harte in, en, het geen alles goeds ſcheen te bedoelen, brengt dus ook zeer veel kwaads voort. Dat dit, zelfs in onze dagen, ook plaats hebbe, daar aan kan niemand twyffelen. De dagelykſche ondervinding immers leert ons, dat uit deeze gewaande deugd veele en grove ondeugden gebooren worden. Want, onder den ſchyn van billyk te handelen, wordt dikwyls dat vuur, dat edelaartige gemoederen zo zeer doet blaaken, uitgedoofd; waar door de geest, ongevoelig wordende, niets ademt dat waarlyk groot of eens braaven mans waardig is. Edelmoedige deugd en nuttige kunsten verliezen daar door by veelen de rechte hoogachting; de waare Godsvrugt raakt in 't verval; terwyl men, den rykdom en overvloed het hoogst ſchattende, niets vuuriger wenscht dan zich aan de involging van uitſpoorige weelde en der ſlordigſte dierlyke vermaaken over te geeven.

Zeer braaf derhalven heeft het Genootſchap van Teyler gedaan met deeze ſtoffe ter behandeling op te geeven aan allen, wien tyd en bekwaamheid zulks toelaaten; en dus gelegenheid te verſchaffen om den Godsdienst, die als 't ware ligt te zieltoogen, weder te doen bekomen, en als uit den doode te doen ver-

ryzen; wanneer namelyk deszelfs eigenaartige waardye duidelyk aangetoond en beweezen, en de halſtarrigheid of plompheid van hen, die alle zugt voor en beoeffening van denzelven verworpen hebben, in een helder daglicht zullen geſteld zyn. Dan, daar de menſchen zelden den middelweg houden, en, om de eene dwaaling te vermyden, dikwyls in eene andere daar regtſtreeks tegen overſtaande, ſchoon niet zonder moeite, vervallen, is hier met groot recht bygevoegd, om den besten weg ter verdeediginge der waarheid op te geeven; ten einde allen, in wier gemoederen de zugt voor den Godsdienst opgewekt wordt en vuur vat, zich leeren wagten, om door eenen al te ſterken yver voor den Godsdienst niet tot eene dweepagtige razerny vervoerd te worden.

Wy dus ook met dezelfde zugt, als Gy, Wel-Edele Heeren! voor Deugd en Godsdienst, die ſterkſte banden der menſchlyke Maatſchappye, die opbeurende troost in de elenden, welke ons geſlagt drukken, bezield, komen hier ter baane; niet zo zeer om ons ten ſtrydperk te begeeven, als wel uit liefde en lust om anderen, die, om het aankweeken van nuttige kunsten en weetenſchappen geëerbiedigd, hun belang en vermaak wel hebben opgeofferd, mits zy hier door iets ten algemeenen nutte mogten toebrengen, na te ſtreeven.

Wy treeden dan, hoopende op uwe heuschheid, ter

ter zaake; vooraf verzoekende, dat Gy van ons geene volledig beſlisſende Verhandeling verwagt, als die ons alleen voorgeſteld hebben, ſlegts eenige welnige zaaken, doch die ons wel de voornaamste toeſchynen, in 't midden te brengen; en meer eene kleene ſchets op te geeven, dan een volkomen uitgewerkt ſtuk; het welk meerder ruimte van tyd, fyner denkwyze, en netter beſchryving vereiſchen zoude. Ook komt ons geene wyze van behandeling geſchikter voor, dan die Gyl: zelve, by het opgeeven deezer ſtoffe, in acht genomen hebt: namelyk, dat wy eerst over de geſteltenisſe eenes gemoeds, dat in 't ſtuk van den Godsdienst onverſchillig is, ſpreeken; en daar na de beste wyze aan de hand geeven, op welke men de waarheid behoort te verdeedigen.

EER-

EERSTE DEEL.

Over de verwaarloozing van den Godsdienst, of yverloosheid daaromtrent; als aanduidende het kenmerk van een ſlegt harte.

Om dit eerſte gedeelte onzer Verhandelinge in eene geregelde orde te doen afloopen, hebben wy op de drie volgende zaaken te letten; den Aart of Natuur, namelyk, de Oorzaaken, en de Uitwerkzels der Onverſchilligheid omtrent Godsdienstige zaaken. Dan, daar de twee eerſten met elkander in zo nauwen verband ſtaan, dat zy zonder wanvoeglykheid niet wel te ſcheiden zyn, zullen wy die tot één Hoofdſtuk brengen.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over den Aart, en de Oorzaaken van eene omtrent den Godsdienst onverſchillige Gemoedsgeſteltenisſe.

By het onderzoeken van den waaren aart der zaaken is het van veel dienst, dat men dezelve vooral wel onderſcheide van die dingen, waar mede zy eenige gelykheid hebben. Dit oordeelen wy hier des te noodzakelyker, om dat het niet hapert aan deugden of gebreken, in welke de gemoedsgeſteltenisſe vry gelyk ſtaat aan die, waar van wy thans ſpreeken.

Voor eerst is, óm den regten aart der *Onverſchilligheid* wel te beoordeelen, noodig, dat men dezelve behoorelyk onderſcheide van *Gematigdheid*.

En dit moet men te meer in aanmerking neemen, nadien dikwyls, en vooral hier, plaats heeft, dat een gebrek eenigen ſchyn van deugd vertoone, waar door en anderen, en zy, by wien hetzelve huisvest en

heerscht, misleid worden. De *Gematigdheid* toch leert ons omtrent zaaken van geen belang onverschillig te zyn; terwyl zy [illegible] weezenlyk gewigt doet yveren. De *Onverschilligheid* daar en tegen neemt en het onderscheid der dingen, en derzelver aangelegenheid geheel weg; maakende, de lichte met de zwaarste gelyk gesteld zynde, het verstand, dat geen party kiest, zich door geene belangen, hoe groot ook, tot de eene of andere zyde laat overhaalen. In 't een en 't ander komt intusschen het verstandlyk oordeel te stade. Dan, daar de eene in de verschillende hoofdpunten des Geloofs, de onderscheiden wyzen van openlyke eerdiensten, en in de verscheiden leevenspligten een nauwkeurig onderscheid maakt, gedoogt zy niet alleen, maar gebiedt zelfs, dat men van harte voor deeze en dergelyke dingen zodanig yvere, als derzelver onderscheiden belangen vorderen. De andere integendeel houdt soortgelyke zaaken in kleiner achting, dan zy doordeels gesteld worden; of zy neemt 'er ten minste dat gewigt en die waardye af, welke allen, die te regt eenig denkbeeld van derzelver waardye koesteren, daar aan hegten; dus doende wordt het verstand door eene zekere lauwheid of traagheid beneveld; en alle zaaden van Godsvrugt worden verstikt, ja geheel en al uitgerooid. De *Gematigdheid* bestaat voornamelyk in de daaden van anderen, schoon onzes oordeels niet volkomen te billyken, op de zagtste wyze te verklaaren, en den bedreeven misslag goedertieren te vergeeven; schoon wy evenwel hier

by

by geene de minste ſlaaking van de banden der verpligting gedoogen, of eenige ongeregeldheid van zeden voorſtaan willen. Maar de *Onverſchilligheid* acht de waarneeming der pligten weinig; ſpreekt over de deugd zeer koel; en bekreunt zich niet of dezelve in ſtand blyve of vervalle, gelaakt of gepreezen worde.

Een Christen van een gematigden imborst heeft altoos eenige eerbied voor vroomheid, mits dezelve opregt zy; om dat zy alleszins, ſchoon zy in ſommige dingen feilen, een harte aanduidt, waarin eerbied voor het Opperweezen, en hoogachting voor goede zeden, die noodwendig moeten gepaard gaan, huisvesten.

Een Onverſchillige gevoelt geen den minsten trek tot deeze Godlyke deugd; maar verheugt zich, zo dikwyls hy in ſtaat geſteld wordt dezelve met den blaam van dooling of ſchuld te bekladden; en ſpringt op van blydſchap over de minste gelegenheid die zich opdoet, om aan zynen jeukerigen ſpotlust den ruimen teugel te vieren; ja hy ſteekt, zich op zyn verſtand beroemende, het hoofd des te hooger op, naar maate hy den vuurigen yver voor Godsvrugt met ſlegter en verachtelyker kleuren afgemaald hebbe. En hierin ſtraalt het onderſcheid tusſchen *Gematigdheid* en *Onverſchilligheid* wel meest door.

Wyders hebbe men de *Onverſchilligheid* wel te onderſcheiden van het *Ongeloof*, of de volſlagen ver-

werping der Euangelie-leere. Zy, die van onzen Godsdienst afkeerig zyn, houden, of geeven zulks ten minsten voor, denzelven voor een louter verdichtzel van het menschlyk vernuft. Het is dus niet vreemd dat menschen, die zo denken, niet alleen hunnen leef-regel in 't geheel niet naar deszelfs voorschriften schikken, maar ook de inſtellingen der uitwendige plegtigheden en gebruiken verwaarloozen. Een onverschillige, in onderscheiding hier van, twyffelt wel niet aan de waarheid der Christelyke leere; maar men kan niet van hem zeggen, dat hy in zyn geest van derzelver Godlyken oorſprong volkomen overtuigd is. Hy twyffelt namelyk 'er nooit aan, of hy aan Christus geboden verbonden zy; maar hy gevoelt of begrypt niet genoeg de kragt en ſterkte der verpligtinge, of de noodzakelykheid van zyne zeden daar na te moeten inrigten, die 'er evenwel onvermydelyk uit volgt.

Dan men mag hier by wel in opmerkinge neemen, dat *Ongeloof* en *Onverſchilligheid* dikwyls dezelfde uitwerkzels voortbrengen.

Want, ſchoon het getal der geenen, die de Christelyke leere verwerpen, en dezelve met eene onverzettelyke hardnekkigheid beſtryden, grootlyks toegenomen zy, worden 'er echter in de Christen-wereld, over het algemeen, veelen onder hen gevonden, die, het hun tydelyk belang rekenen de uiterlyke gedaante

daar

daar van nochtans te vertoonen, en den openbaaren Godsdienst waar te neemen. Dan deeze rol ſpeelen zy doordeels zeer gebreklyk, overmits dezelve hen niet natuurlyk is. Zy beginnen met tegenzin, vorderen langzaam, en doen niets meer, dan het geene volſtrekt noodzakelyk is.

Op eene gelyke wyze gedraagt zich ook de Onverſchillige omtrent het Godsdienstige. Hy neemt de Godsdienstpligten uit nooddwang waar. —— Hy verbreidt Gods lof zonder door zyne Godlyke volmaaktheden eenigzins getroffen te zyn. Hy bidt en dankt God zonder eenige eerbied voor zyne gedugte Majesteit, zonder eenige vreeze voor zyne Rechtvaardigheid, zonder eenige liefde jegens zyne goedheid; ja zonder eenige de minste overtuiging van zyn eigen wangedrag. — Hy neemt eindelyk geene uitwendige plegtigheid van den Godsdienst waar met die hartlykheid, of dat edel vuur, welke natuurlyk dingen van zulk eene uitſteekende waarde en van zo veel aanbelang in hem moesten verwekken; als die, tot den Beſtuurder en Stigter des ganſchen Heelals betrekkelyk zynde, op niets minder dan de eeuwige geluksbevordering van het geheele menschlyk geſlagte uitloopen.

Dan hier doet zich tusſchen deeze menſchen eene ongelykheid op, die gansch niet gering is; te weeten, dat het niet wel misſen kan of hy, die alleen maar in

ſchyn een belyder is van den Christelyken Godsdienst, bezeft wel dat hy, te midden in het waarneemen van deszelfs pligten, echter een doemenswaardig huichelaar is; welk bezef noodwendig ten gevolge moet hebben, een wroegend geweeten, en vervloeking van zichzelven; folteringen! die de wreedſte pynigingen des lighaams in onverdraaglykheid verre te boven gaan: als dit gevoel hem nu doet verlangen om van die ſmerte ontheven te worden, dan laat hy zich nog van langzaamerhand overhaalen om der waarheid gehoor te geeven, en die eindelyk te erkennen. Maar een ander, voor geen gevoël van inwendige ſmerte vatbaar, oordeelt gunstig over zichzelven; en meent dat hy, zich altoos wel van zynen pligt kwytende, geene verbetering noodig heeft: ja hy verheft zich door zyne waanwysheid boven alle anderen, als of hy den geheelen weg der deugd veel gemaklyker bewandelen konde, dan zy; nadien hy, (terwyl deeze *hunne zaligheid werken met vreezen en beeven*, PHILIPP. II. ỳ 12. en zich uit al hun vermogen *benaarstigen om hunne roepinge en verkiezinge vast te maaken*, II PETR. I. ỳ. 10.) zichzelven verzekerd houdt, dat hy dat zelfde einde zonder eenige moeite, of kwellinge des geestes, wel bereiken zal. Hy volgt alleen het geleide der reden, en legt het enkel op innerlyke Godsdienstigheid toe; terwyl hy, de dryveryen der dweepers verfoeiende, en het Bygeloof beſpottende, een traag en ſlordig bywooner is der openbaare Godsdienst-plegtigheden, die alleen maar eene handleidinge tot Godsvrugt

zyn,

zyn, en welken iemand, die het weezen der zaak zelve reeds magtig is, nauwlyks noodig heeft. Dat de waare Godsdienst in het harte gehuisvest is, beoordeelt hy met regt; maar in het ander geval dwaalt hy, en daar zit zyn misslag; om dat, door het verwaarloozen der hulpmiddelen tot den Godsdienst, als de openlyke eerdienst, en het dikwyls nadenken over heilige zaaken, de Godsvrugt binnen kort verſterft, en 'er niets dan eene loutere ſchaduw van overblyft.

Boven dien wordt ook het grooter deel der menſchen weggeſleept door eene te ligte aandoenlykheid, door eenige hoop op winst, of door de eene of andere booze begeerlykheid, die het verſtand verblindt, misleidt, van het weezenlyk goede aftrekt, en het valſche en verkeerde, dat zich onder eene fraaie gedaante aan hen vertoont doet aanneemen. Sommigen ook verachten allen Godsdienst en Deugd, ja vertrappen dezelven uit eene hen als aangeborene kwaadaartigheid. Van de eene en andere deezer ſoorten moet men den Onverſchilligen onderſcheiden. Nopens het eerſte ſlag van menſchen blyft 'er altoos nog eenige hoop over dat zy, zo dra zy van de bekoorlykheden der zonde, die hen gekluisterd hielden en bedorven, ontſlaagen zyn, tot hunnen pligt zullen wederkeeren; welke hoop ook ons allen tot grooten troost moet verſtrekken; aangezien zelfs de besten onder de menſchen hier van niet vry te pleiten zyn:

Want,

Want, daar geen mensch op aard' volkomen zuiver leeft,
Is hy de beste, die de minste feilen heeft. (*)

Ja de zodanigen worden wel eens door een zo grievend en opregt berouw getroffen, dat zy daar door des te ſterker ſteun en kragten verkrygen, om de aanlokzels tot zondigen in 't vervolg manmoedig tegen te ſtaan.

De anderen, te weeten zy, die den Godsdienst openlyk verſmaaden en met voeten treeden, kunnen eindelyk verſchrikt worden *door de gramſchap des Heere uit den Hemel, die zich openbaart over alle werkers der Godloosheid en Ongerechtigheid*, en die zich dikwyls, zo door de ſtem van hun geweeten, als die van de verkondiging des Euangeliums op eene verbaazende wyze laat hooren. Nadien zy nu hunne godloosheid of wanbedryven op geenerleie wyze hoe gehaamd kunnen vergoelyken, maar onbewimpeld bekennen moeten, dat ze zich ten hoogſte ſtrafwaardig gemaakt hebben, zo is de geringſte overdenking en ſlechts eene flauwe inlichting der reden genoegzaam, om hen het gevaar, dat zy loopen, te doen zien, en hen dan te beweegen om tot het zoen-altaar van Christus, als het beste hulpmiddel, hunne toevlugt te neemen.

Maar

(*) *Nam vitiis nemo ſine naſcitur, optimus ille eſt*
Qui minimis urgetur.
Horat. Serm. L. I.

Maar de Onverſchillige, zichzelven als een mensch van een onberispelyken wandel beſchouwende, die zich geens kwaads bewust is, wordt noch door de wroegingen van zyn geweeten, noch door vreeze voor de Godlyke wraake, gefolterd, of beangst. Al wat hy ter zaake van den Godsdienst verrigt, dat zeer weinig is, oordeelt hy voldoende; buiten dat zoekt of weet hy niets, en legt het 'er ook in 't geheel niet op toe, om door eenige deugdzaame of lofwaardige daad uit te munten. Hy ſpreekt de openlyk vastgeſtelde leerſtukken nooit tegen. — Hy is geen volſtrekte verwaarloozer der uiterlyke plegtigheden van den Godsdienst. — Hy handhaaft de wetten in het kwaad te ſtraffen; — en waanende dat hy, terwyl hy dus onbeſproken leeft, een best mensch is, zo twyffelt hy des ook niet aan zyne eeuwige behoudenisſe.

Eindelyk beſtaat het hoofd-kenmerk der *Onverſchilligheid* wel byzonder hier in: dat zy zich in 't geheel niet bekommert of, ik zal niet zeggen, de Kerk, (om allen geſchil over de onderſcheiden betekenisſen van dit woord te vermyden) maar of de Godsdienst bloeie, en veld winne. Zulks kan ook in een mensch van zodanigen inborst niet vallen. Want men heeft doordeels weinig op met het verdedigen of voortzetten van dingen, die onze genegenheid of bewondering geheel niet tot zich trekken. Kan iemand, die geene de minſte zugt voor den Godsdienst koestert, gelooven, dat anderen meer voordeels uit den

Christelyken Godsdienst verkrygen kunnen, dan hy zelve 'er uit trekt? En, daar dit voor hem nu zo gering is, dat het genoegzaam niets betekene, bekreunt hy zich zekerlyk ook weinig, of dezelve ſta dan valle; geheel uitſterve dan in weezen blyve. Verre van, uit eenige liefde of haat, voor of tegen de zaak van Christus te yveren, zegent noch vloekt hy dezelve door zyn gedrag. Hy heeft, ja, den naam van Christen aangenomen, om dat men toch eenigen Godsdienst belyden moet; of om dat hy gelooft dat deeze uiterlyke belydenis, ſchoon van inwendige Godsvrugt verſteeken, hem het voordeeligst weezen zal. Doch, terwyl hy, om zyns zelfs wille, zich verder met den Godsdienst niet bemoeit, is het ook niet te wagten, dat hy, ten gevalle van anderen, 'er eenig meerder werk van maaken zal.

Wanneer wy de leerſtukken van onzen Godsdienst, de geboden, beloften, bedreigingen, de menigerlei aanſpooringen en voorſchriften ter deugd beſchouwen, dan komt het volſtrekt ongelooflyk voor dat iemand, die daar van belydenis doet, denzelven niet met eene vuurige liefde omhelst, en zyn uiterſte best doet om dien uit te breiden en te verheffen. Maar niets minder dan dit beſpeurt men by den Onverſchilligen. Wy hebben voorheen reeds gezien, dat 'er een groot onderſcheid is tusſchen *Ongeloof en Onverſchilligheid*, en dat men niet denken moet dat zy, die genoegzaam niets of zeer weinig met den Godsdienst op hebben,

den-

denzelven daarom geheel en al verzaakt hebben. Dan, ik ben van gedagten dat een dieper onderzoek van dit onderſcheid den oorſprong der *Onverſchilligheid* nog duidelyker aantoonen en verklaaren zal.

De ongeloovigen, zo als men ze noemt, of zy, die van onzen Godsdienst een afkeer hebben, beſchouwen denzelven als vercierd en valsch, als een louter verdichtzel, door Geestelyken en Wereldlyken listig uitgedagt, om het volk in den band te houden; en verachten daarom denzelven als alle geloofbaarheid onwaardig. Een Onverſchillige houdt denzelven voor echt, en gelooft dat hy uit den Hemel, van waar geen bedrog afdaalen kan, herkomstig is. Het is 'er zelfs zo verre van daan, van in denzelven eenige bedriegery te onderſtellen, dat hy, ſomtyds, gereed is, zo al niet, om deszelfs beſtryders te bevegten, en uit dien hoofde zich eenigen arbeid en moeielykheden te getroosten; ten minste voor denzelven zich in de breſse te ſtellen, en met eene zekere gepaste deftigheid eenige bewyzen voor den dag te brengen, die deszelfs Godlyken oorſprong duidelyk aantoonen. Met dit al, bezeft hy deszelfs voortreffelykheid en onvergelykelyke waardye niet naar behooren; hy heeft geen grondig begrip van het aangenaame en den glans waar door dezelve omſcheenen wordt en uitblinkt; noch van het gebied en gezag, waar mede dezelve zich handhaaft in de harten en verſtanden der menſchen. Het mangelt hem namelyk aan dat leeyendig en ſtandvastig

geloof, dat alle de deelen der Christelyke openbaaring van ſtuk tot ſtuk als volkomen klaare, gekende, zekere en ongetwyffelde zaaken aan het verſtand voorſtelt; in het harte inſtort; der geheugenisſe aanbeveelt, en ons naar derzelver geleide onzen leefregel doet inrigten: dat het Euangelie van Christus, *als de kragt en de wysheid Gods*, ter behoudenisſe van het menschlyk geſlagt, vertoont; daar in alle de volmaaktheden der Godheid op de ſchoonſte, uitſteekendſte en Godvrugtigſte wyze beſchouwt; en dat ons eindelyk de onſterflykheid en een toekomend leeven, door de helderſte ſtraalen der waarheid toegelicht, voor oogen ſtelt; en den geest, boven deeze Wereld verheffende, tot den Hemel en Hemelſche zaaken opleidt, en daar aan geheel verbindt. Ik begryp dus dat, uit gebrek aan dit geloof, de *Onverſchilligheid* wel meest haaren oorſprong ontleent: niet dat ik hier mede te kennen wil geeven, dat het geloove van allen, die voor den Godsdienst yveren, juist zodanig is, als ik het hier opgegeeven hebbe: want het gebeurt dikwyls, dat zy, die de grootſte yveraars voor den Godsdienst zyn, 'er het minst van verſtaan, en denzelven, by de inrigting van hunne leevenswyze, ſchandelykst verwaarloozen. Ik wil hier alleen maar opgemerkt hebben dat, wanneer de Godsdienst het gemoed door zyn Godlyk gezag treft, het niet wel misſen kan, of dit moet eenig vuur van aandoening verwekken, en aan allen, die tot denzelven behooren, kragt, lust en ſterkte byzetten.

On-

Onder de oorzaaken der *Onverſchilligheid* zyn derhalven, onzes oordeels, deeze twee wel voor de voornaamſte te houden.

Voor eerst. De onderſcheidene geaartheden en zeden der menſchen komen niet alleen voort uit de opvoeding, gewoonte, of voorbeelden der geenen met wien wy verkeeren, maar ook uit de innerlyke geſteltenisſe der natuur zelve. Hier door zyn ſommigen zo hard als waren hunne harten van ſtaal, geheel onaandoenlyk; en alleen maar over te haalen door dierlyke en ſlordige vermaaken, of laag en vuil gewin. Daar nu de Godsdienst ons verhevener en edelaartiger dingen ontdekt, en ons inprent om daar na te haaken, zo behelzen die zeker niets, dat geſchikt is om menſchen van zodanigen imborst tot zich te trekken of te beweegen. Kan iemand, die geheel en al als in het ſtof bedolven ligt, zich eenig denkbeeld van eene oneindige volmaaktheid vormen, of de Godheid op die wyze, als haar alleen toekomt, aanbidden, en na ſtreeven? Kan hy, die zich der dierlyke vermaaken geheel en al overgeeft, niet alleen de banden des lighaams, maar ook de ganſche ruimte der Aarde ontvlugten, en, ten Hemel geſteegen, de Godlyke en Hemelſche dingen ſmaaken, en zyne gedagten daarop geheel en al vestigen? Geenzins zeker. Want daar de zodanigen het voorbeeld der redenlooze dieren, die met het hoofd na de aarde gebukt gaan, volgen, blyven zy ook alleen aan het aardſche hangen, en wentelen zich,

door de hen geſtaêg aankleevende vuiligheden, midden in het ſlyk. Zy ſchikken zich wel na eenige Godsdienst-pligten, maar volſtrekt uit geen het minste bezef van Godsvrugt of Deugd, en doen zulks alleen uit hetzelfde grondbeginzel, als zy aan de wetten gehoorzaamen, en zich naar de in zwang gaande burgerlyke zeden voegen; te weeten, om zich geen ſchade of ſtraffe op den halze te laaden, door 'er van af te wyken.

Ten tweede. Anderen, welker harten door de Godheid van beter leem ſchynen gekneed te weezen, hebben het ongeluk van zeer weinig, geheel niet, of verkeerd in den Godsdienst onderweezen te zyn. Al zulk ſlag van menſchen weet volſtrekt niet wat Godsdienst is, of zy mismaaken denzelven, door hunne vercierſels, derwyze, dat hy van den waaren dienst, die der Godheid tot eere en het Menschdom ter zaligheid ſtrekt, geheel en al afwykt. Daar nu dezulken het harte hierop nooit vestigen, of, wanneer zy al eens op den Godsdienst denken, denzelven in eene zo mismaakte en ſchandelyke gedaante beſchouwen, is het geenzins te verwonderen, dat zy 'er zich geheel niet over bekommeren, veel min 'er op verlieven. Onze genegenheid of zorge ſtrekt zich toch nooit uit dan tot dingen, die zichzelven door hunne nuttigheid of aangenaamheid by ons aanpryzen. Dewyl derhalven deeze menſchen niets bekoorlyks, nuttigs, of eerbiedigs in den Godsdienst beſpeuren, en even

min

min deszelfs aart en verheven oogmerken, als hebbende geheel geen of een ſlegt onderwvs genooten, begrypen, hoe zouden zy dan by mogelykheid tot deszelfs beoeffening kunnen gedreeven worden? Zy ſpreeken wel niet tegen, dat de Christelyke leere van den Hemel afkomstig is, en houden dezelve voor Godlyk: maar waarom? Om dat hen dit door hunne Ouders of Leermeesters van jongs af ingeprent is. Daarom doen zy 'er ook openlyk belydenisſe van, en neemen derzelver uiterlyke plegtigheden, volgens het gebruik, waar. Dan, dewyl zy van dit alles niets voelen, dat een mensch van ſcherpzigtiger verſtand aandoet, verbaast, en beweegt, zyn zy hieromtrent ook altoos onverſchillig; vatten 'er noch eenige genegenheid voor, noch eenigen haat tegen, op, en blyven volſtrekt onzydig: daar, wanneer zy wel onderrigt geweest waren, en men hen den Godsdienst in zyne waare ſchoonheid zuiver en onvervalscht had doen zien, zy denzelven bemind, van ganſcher harte aangenomen, deszelfs zaak begunstigd, deszelfs eere bevorderd, en zich op de verdere uitbreiding en voortplanting daar van toegelegd zouden hebben.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de uitwerkzels van een onverſchillig gemoed omtrent Godsdienstige zaaken, met opzigte tot ons zelven.

De uitwerkzels van een omtrent den Godsdienst onverſchillig gemoed zullen te duidelyker blyken, wanneer wy eerst nagaan, hoe veele en hoe groote zegeningen 'er uit eene opregte en werkdaadige Godsvrugt voortvloeijen.

Wie toch zal in twyffel trekken of 's menſchen redelyke geest wordt, door de beſchouwing der Godlyke volmaaktheden, en derzelver genadige gunstbetooning, jegens een ſtraffchuldig menschdom, door den Zoone Gods; door het alleszins goedertieren en wys beſtuur der Wereld, des ganſchen Heelals, en boven al der met reden begaafde Schepzelen; door den dienst van het hoogſte en beste Weezen, en door een ſoort van verwantſchap met het voorbeeld aller volmaaktheid; wie toch, zeg ik, kan twyffelen

of

of 's menſchen redelyke geest wordt door dit alles op eene alleraangenaamſte wyze geſtreeld en vermaakt? Wie zal ontkennen dat geloof, hoop, liefde, verwondering, wanneer deeze hartstogten de allergewigtigſte en verhevenſte zaaken ten voorwerpe hebben, het gemoed op eene verrukkende wyze aandoen, en hetzelve eene ongelooflyke kalmte inſtorten? Wie zal betwisten dat der menſchen weezenlyk en onvergangbaar geluk, uit het beoeffenen van gematigdheid, rechtvaardigheid, zedigheid, lydzaamheid, zagtmoedigheid, liefde, en van alle loflyke deugden, ontſtaat? en dat het, om deeze uitmuntende dingen uit te werken, hoogst nuttig en noodzakelyk zy het oog eenigermaate te vestigen op de ontzaglyke grootheid en heerlykheid Gods, en alle de leevenspligten, die men niet zo gemaklyk uit omſlagtige bewysredenen of een dikwyls dwaalend geweeten kan opmaaken, naar zekere vaste en duidelyke wetten te bepaalen? Niet min duidelyk blykt ook, welk een troost en ſteun in tegenſpoed wy vinden, door te bezeffen, dat wy van Gode afkomstig zyn, die zyne kinderen niet willekeurig, maar ten hunnen beste, kastydt; die alle dingen, de droevige zelfs en die ons hard vallen niet uitgezonderd, tot derzelver geluk eindelyk doet medewerken, die in voorſpoed den hoogmoed en ontembaare losbandigheid een breidel in den mond wringt: terwyl integendeel de zedige ootmoedigheid gebooren en aangekweekt, en het denkbeeld van zuiver geluk bewaard wordt door bewust te zyn, dat het de God-

lyke Voorzienigheid is, die ons zyne weldaaden onthoudt of ſchenkt, naar maate zy ons, door het goed of kwaad gebruik dat wy 'er van maaken, ten verderve of tot heil zouden ſtrekken.

Indien men alle deeze dingen voor beweezen moet houden, (dat niemand van gezonde hersſens zal tegenſpreeken,) en indien 't vast ſtaat, gelyk bekend is, dat ze zonder eene opregte en leevendige Godsvrugt geen plaats hebben kunnen; wie ziet dan niet, hoe veele en hoe groote goederen de Onverſchillige derft, daar hem noch reden noch ondervinding dezelven heeft doen kennen, en hy ze ook nooit met zyn verſtand begreepen heeft?

En waarlyk, dit ontkennend kwaad, om het dus eens te noemen, of het gemis deezer goederen, niet dan door werkdaadige Godsvrugt te bekomen, is niet het eenig vrugtgevolg der *Onverſchilligheid*. Want buiten en behalven de zo verderflyke bygeloovigheden, waar uit veele gebreken ontſtaan zyn, is niets beter geſchikt ter voortbrenging of aankweeking der ondeugd dan deeze. Men vergelyke den geest der menſchen by een land dat verwaarloosd is, daar van zal men niet ſlegts geene vrugt trekken, maar 'er zal wel dra veel onkruids op groeijen, dat zich overal weelig verſpreiden zal. 'Er zyn namelyk in het menſchelyk hart veele zaaden van verdorvenheid en gebreken, die nooit dan door een inwendig en kragtdaadig bezef van den Gods-

Godsdienst uit te rooijen of te verdelgen zyn. De Godsdienst heeft natuurlyk dit eigen, dat, wanneer men deszelfs beoeffening begint te verzuimen, en den yver daar toe laat verflauwen, dat dan het gemoed terſtond verbasterd, en als met een ſchadelyk gift beſmet wordt. Beter ware het geheel geene vertooning van Godsdienst te maaken, dan by zichzelven te overleggen, en eindelyk te beſluiten, dat men daar in niet moet voortgaan. Want de deugd tragt naar hooger en verhevener dingen, en blyft op den benedenſten trap niet rusten. Zy breidt haare kragten dagelyksch uit; en, hoe verder zy gevorderd is, of hoe grooter dingen zy uitgewerkt heeft, waar door zy in ſterkte en kloekheid aanwint, hoe hooger zy haaren koers zet. Naar volmaaktheid en eeuwig geluk ſtreevende, laat zy zich binnen geene bepaalde perken beſluiten; maar

Steigt, verachtende deeze Aarde en haar gewemel,
Langs ongebaanden weg met vogelsvlugt ten Hemel.(*)

Wie zich derhalven van de beoeffening der deugd ontdaan, en zyn harte de Onverſchilligheid ingeboezemd zal hebben, die kan daar by niet blyven ſtaan, maar zal allengskens van kwaad tot erger vervallen. Want gelyk de algemeene ondervinding leert, dat onze lighaamen, door vadzigheid verſlappende, en van eene

(*) *Cœlum negata tentat iter via,*
Cœtusque vulgares & udam
Spernit humum, fugiente pennâ.

eene ſlaapziekte overvallen, veel ligter bedorven worden, en eerder ſterven, dan wanneer men, by tusſchenpoozing, derzelver lusten eens involgt: en dat onze eigen goederen en bezittingen ſchielyker verdwynen, als men geen zorge draagt dat men zyne jaarlykſche verteering naar zyne inkomsten regelt, dan door voor eene enkele reize, als de omſtandigheden zulks vorderen, wat meerder gelds te verſpillen; zo is het ook waarlyk met de geſteltenisſe onzer gemoederen gelegen, waarin niets voor de goede zeden nadeeliger is, dan die van doffe loomheid en vadzige rust.

Elk, die eenige kennis van de menſchelyke natuur heeft, zal, zo ik my niet bedriege, by ondervinding weeten, dat men op de zodanigen weinig ſtaat maaken kan, die zich aan geenen gezetten regel in hun doen of denkwyze bepaalen. Ja wy ſchroomen ook niet hier te beweeren dat, byaldien 'er geen innerlyk bezef van Godsvrugt, dat alle de werkzaamheden des leevens regelt en uitmaakt, bykome, 'er geen ander middel zyn kan om duurzaame en ſtandvastige deugd voort te brengen. Binnen korten toch zal het blyken, dat de zeden van hen, die dit geleide misſen, volſtrekt bedorven en ongebonden, of ten minste naar de regels van verpligting zo beſtendig niet geſchikt zyn. Ter ſtaavinge van deeze waarheid, zo in het algemeen als byzonder leeven, beroep ik my op de dagelykſche ondervinding en de geſchiedenisſen van geheel het menschdom.

Is

Is het niet waar, dat wy inwendig door kwaade begeerlykheden aangevuurd, uitwendig van allerleie verlokzels en verzoekingen omgeeven, of door anderen op eene zeer ſlegte wyze voorgegaan, niet dan met de uiterſte omzigtigheid, moeite, en geſtrengheid een zuiver gemoed behouden, en ons van de alomme in zwang gaande gebreken onbeſmet bewaaren? Hoe veel arbeids vereischt het ons zelven wel te leeren kennen, of door den ſchyn van recht en billykheid niet bedroogen te worden, en zo tot dwaaling of ondeugd te vervallen? Hoe veel vlyt, doorzigt, en opmerking moet men niet geſtadig aanwenden om den onderſcheiden aart en de ſoorten der deugden en gebreken regt te begrypen, en de wederzydſche belangen der dingen, ten onzen voor- of nadeele uitloopende, wel te wikken? Hoe omzigtig moeten wy ons wagten voor de listen en laagen van ſlinkſche en boosaartige lieden, die, met den dekmantel van voor het algemeen welzyn te werken omhangen, of onder voorwendzel van ons voordeel te behartigen, niets dan hun eigen belang zoeken, zich der gierigheid, eerzugt, en allerleie booze begeerlykheden overgeevende, zich derzelver uitoeffening veroorlooven? Hoe zeer moet men eindelyk zyn best doen om, door de involging der wellust, niet in een jammerpoel van ſmarte en kwelling te ſtorten, en, voor de genieting van een kortduurend vermaak, ons eeuwig geluk in de waagſchaal te ſtellen?

Dit alles zo zynde, wie ziet dan niet, dat 'er geene vaste of beſtendige deugd weezen kan, ten zy wy met al ons verſtand telkens op onzen leef-regel letten, en de Godsdienst ons prikkels en ſteunzels verleene, die ons kragtdaadig tot het goede aanſpooren, en het kwaade onverzetlyk doen tegenſtaan?

Want laat zelfs een Christen, die eenen vuurigen yver voor den Godsdienst koestert, eens zeggen, maar laat hy het zeggen met dien yver die alleen op reden en openbaaring ſteunt, hoe veel arbeids het in hebbe, en hoe veel moeite hy doen moet om, niet tegenſtaande hy alle hulpmiddelen en voordeelen des Euangeliums ter bate heeft, voor God en de Menſchen een rein en zuiver geweeten te houden; hoe dikwyls zyne heiligſte voorneemens en ſterkſte poogingen door de kragt der zonde verydeld en te leur geſteld worden. Maar de Onverſchillige ſtaat voor de verleiding tot zondigen zo wel bloot als de opregte yveraar voor den Godsdienst; en, daar deeze natuurlyk overhelt om alle hulpmiddelen ter beteugeling zyner begeerlykheden te verſmaaden, kan het niet wel misſen, of hy wordt door de vuurige drift der zonden weggeſleept, en geheel en al verſlonden. En hier uit blykt *dan* ten duidelykſte, dat 'er voor de zodanigen zeer weinig hoope op de Godlyke genade en eeuwige Heerlykheid overblyft.

Onze eeuw verheft zich zekerlyk by uitſteekendheid,

door

door de beoeffening der letteren en vrye kunsten, en door het invoeren eener algemeene beſchaafdheid. Zelfs verſpreiden zich een algemeene trek tot kundigheden, en een zekere niet ongeſchikte lust naar hooger geleerdheid onder het gemeen: des hy, die zich met geene van deeze dingen bemoeien wil, en nergens van weet, voor een barbaar en woest mensch gehouden wordt, onwaardig om in deeze beſchaafde en geleerde maatſchappye te verkeeren. Veelen evenwel, die voor beſchaafde en wysgeerige menſchen willen doorgaan, en daar door de algemeene achting en genegenheid tot zich trekken, verſmaaden den Godsdienst als eene zaak, die veel te laag is voor een man van een verheven verſtand en eenen hoogen geest; welk denkbeeld zeker in onze dagen der voortzettinge en beoeffeninge van den Godsdienst niet weinig benadeeld heeft.

Doch wanneer men dit ſtuk van naby beſchouwt, dan zal men bevinden dat, gelyk 'er niets ſchadelyker weezen kan dan dit denkbeeld, 'er ook niets ongerymder is, en dat meer tegen de reden en edelaartigſte aandoeningen van het menschlyk harte ſtrydt. Levert niet het ganſche gelaat der natuur blyken eener Hemelſche magt en wysheid op, zo in haare maaking als beſtuur? Staan dezelve daar in niet als met zigtbaare letteren ingedrukt; en niet minder zelfs in de kleinſte diertjes en geringſte ſtofjes, dan in de beſtendige omwenteling en loop der ſtarren, en in de ver-

won-

wonderingswaardige ſchoonheid, cieraad, en het gansch ſamenſtel van Hemel en Aarde? Is 'er wel bykans ooit een volk zo woest en plomp geweest, dat in 't geheel geene Godheid erkende, of dezelve niet op de eene of andere wyze eerde; en, zo 'er al eens menſchen geweest zyn, by welken geene de minste ſpooren van Godsdienstige eerbewyzen gevonden wierden, zouden die dan niet onder de allerſtompſte ja volſtrekt woeste ſchepzels te tellen zyn, die de natuur der menschlykheid als uitgeſchud hadden? Ontdekken wy niet overal, waar wy onze oogen wenden, de kenmerken van eene onbepaalde magt en eenen alleszins wyzen en goeden raad, die zich hoe langer hoe duidelyker voordoen, naar maate men het geheele kunstſtuk en zamenſtel des Heelals dieper inziet, en nader leert kennen? Is dit alles zo, en hebt gy, die u op uw fyn vernuft, groote geleerdheid, en verhevene natuur beroemt, in uw verſtand geen denkbeeld van eenen hoogen en heiligen God, een Opperst Weezen, die de Schepper, Vader, Onderhouder, en Beſtuurder aller dingen is; erkent gy dien niet met den monde, en verwaardigt gy u niet hem te eeren of te dienen? Of, indien gy God al belydt, en toeſtaat dat men hem eeren moet, wat denkbeeld vormt ge u dan van zyne natuur, en met welke hoedanigheden of eigenſchappen is hy, uwes oordeels, voorzien? Heeft hy zulke zwakke vermogens, zulke geringe bekwaamheden, zulke gebrekkige deugden, als ge u den besten der ſtervelingen verbeeldt, of bezit

hy

hy eene magt, wysheid en goedheid, die, door geene perken bepaald wordende, eene volſtrekte volmaaktheid aanduiden? Byaldien gy u God voorſtelt als zodanig, dat hy noch beter noch grooter weezen kunne, als door wiens kragt alles gewrogt, door wiens wysheid alles beſtuurd, door wiens goedheid alles onderhouden wordt; ja door wiens weldaadigheid gy zelf ademt, leeft, redeneert, alle zo lighaamlyke als geestelyke zegeningen, die u te beurte vallen, deelagtig geworden zyt; en door wiens gunſtryke ſchikking gy op een geluk, aan den omtrek deezes leevens niet bepaald, maar dat zich tot eene onſterflyke eeuwigheid uitbreidt, hoopen kunt. — Hoe, bid ik u, is het dan mogelyk dat gy niet door eene vuurige liefde tot dat beste, verhevenſte en alleszins aanbidlyk Weezen ontſtoken wordt; en u niet uit alle uwe vermogens toelegt om hem recht te kennen, en van ganſcher harte te eeren en te dienen? Laat af dan te roemen op uwe beſchaafdheid, reden, en goedwilligheid; of keer tot den oorſprong der wysheid zelve; druk de voetſtappen uwer Voorvaderen, en verkondig, op de beſchouwing der lieflyke en tevens ſchitterende Majesteit van dien beſtuurder aller dingen, in nederigen ootmoede, den onuitputbren lof des eeuwigen Gods.

Daar deeze de voornaamſte zaaken zyn, die uit het gebrek, waar over wy handelen, met opzigte tot ons zelven, voortvloeijen, ſta het ons nu vry een kort woord te ſpreeken van die, welke tot anderen betrekkelyk zyn.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de uitwerkzels van een omtrent den Godsdienst onverſchillig gemoed, ten opzigte van anderen.

Om hierin te ſlaagen zullen wy, in de eerſte plaatze het voorbeeld van een Onverſchilligen, zo goed doenlyk, ſchetzende, de bovengemelde gebreken, de verwaarlozing namelyk van den waaren Godsdienst, en eene byzondere neiging tot allerleie ondeugd, nagaan, als geſchikt om zich verder aan te kweeken en over het algemeen te verſpreiden. En dit mag men hier wel te nauwkeuriger opmerken, om dat het gezag en de ſterke invloed van het voorbeeld zich nergens duidelyker dan daarin vertoont. Iemand, die allen Godsdienst hoe genaamd verzaakt, en openlyk tegenſpreekt, zal by het gros des menschdoms gehaat zyn; en men behoeft niet zeer te dugten dat hy veele navolgers vinden zal. Integendeel zyn de menſchen veeleer genegen om in uiterlyke gewoontens en bygeloovige plegtigheden het weezenlyke van den Godsdienst te

ſtel-

ſtellen, vooral wanneer zy denken (gelyk veeltyds gebeurt) dat hier door de te kortſchieting van een onbeſproken wandel en heiliging des harte best wordt goedgemaakt. Dan daar het bygeloof den mensch eene omſlagtige en moeielyke taak oplegt, wordt het niettemin door behulp der reden en een gezond oordeel eindelyk uit zynen geest uitgerooid. Maar een Onverſchillige verbeeldt zich zeker, en roemt daar ook op, dat hy alle de vrugten van den Godsdienst zonder eenigen omſlag of moeite erlangt, dat hem de eer toekomt van boven alle andere ſtervelingen wys te zyn, en de juiste en nette waardye der dingen beter te weeten. Want, gelyk wy hier vooren reeds te kennen gegeeven hebben, het ligt in den aart van dit gebrek, dat hy gelooft dat, indien men ſlegts de openlyke plegtigheden, ſchoon onverſchillig, viert, 'er dan aan den Godsdienst even goed voldaan worde, als of men met de grootſte opregtheid des harte, en met de heiligſte eerbied voor het Opperweezen, zich op de Christelyke leere toelegt, en zyne zeden daar na poogt in te rigten, en een alleszins deugdzaam leeven te leiden.

Indien nu allen, die zich Christenen noemen, door dien zelfden geest gedreeven wierden, wat zou daar uit volgen? Een, zo ik my niet bedriege, algemeen zeden-bederf, en binnen kort een beklaaglyk verval van het Christelyk geloove. Wanneer de menſchen omtrent de leerſtukken, of wel de hoofdpunten van

den Christelyken Godsdienst onverschillig worden, loopen zy ook groot gevaar van deszelfs geboden te verachten. Veelen, weet ik wel, zullen dit vonnis wraaken. Echter dunkt my niets klaarder te zyn; doch 't is niet wel doenlyk hier alle de redenen voor dit myn gevoelen op te geeven. Het zy my alleen geoorloofd te zeggen dat 'er, myns oordeels, tusschen de hoofdpunten des Geloofs, of zelfs de beſpiegelende leerſtukken, zo als zy genoemd worden, en tusſchen den leefregel zelven een nauwer verband is dan veele wel denken; zo dat diezelfde gevoelens, die met de zeden en werkzaamheid minst ſchynen te doen te hebben, als ten eenemaale in het dagelyksch leeven buiten gewoonte geſteld, dikwyls, en grootlyks, hunne betrekking hebben op de beſluiten en wyzen van werken; en niet weinig kunnen toebrengen om den aart en imborst te vormen en te verſterken. Dit kan ook niet anders weezen. De menſchen worden namelyk door eene zekere meening of gevoelen beheerscht, en brengen niet alleen hunne daaden maar zelfs hunne gedagten en diepſte gepeinzen tot een zeker einde, het zy goed, kwaad, of onverſchillig. Daar nu de geheele omtrek of het beloop van den Godsdienst eenigermaate ziet op de werkzaamheid en het menschlyk leeven, zo kunnen zelfs die leerſtukken, die alleen maar in beſpiegeling ſchynen te beſtaan, van deeze bepaaling niet geheel en al uitgeſlooten worden. En dit behoort allen, wien de deugd en het welzyn der burgerlyke maatſchappye ter harte gaat, ten dangreden

te

te ſtrekken, om zich niet ligt op nieuwigheden toe te leggen, of algemeene aangenomene Godsdienstige gevoelens, uit ligtvaardigheid of toomeloose kibbelzugt, te wederſtreeven.

Wyders zal de waarheid van ons gezegde, dat namelyk de *Onverſchilligheid*, alomme verſpreid, in 't kort een volſtrekten ondergang van het Christelyk Geloof ten gevolge moet hebben, duidelyk blyken, wanneer men de zaak maar een weinig van naby beſchouwt. Welken weg toch zyn de vyanden van onzen Godsdienst, toen zy openlyk met het Scepticismus voor den dag kwamen, ingeſlaagen? Eerst onderſcheidden zy de dingen, die het weezenlyke van den Godsdienst uitmaaken, van die, welke van minder aanbelang zyn: daarna bepaalden zy de grondwaarheden des Geloofs binnen veel enger perken, dan gewoonlyk geſchiedt; zo dat zy, terwyl zy veele lastige en overtollige dingen affchaften, den weg om God getrouwlyk te dienen en de Christelyke pligten te betragten, ruimer en gemaklyker maakten; waar door zy inmiddels (nadien God het kwaad der menſchen dikwyls ter zyner eere doet ſtrekken) aan den waaren Godsdienst geen geringen dienst gedaan hebben. Vervolgens hebben zy getragt te bewyzen, dat in den Christelyken Godsdienst niets weezenlyk nuttigs, uitſteekends, of verhevens te vinden is, boven het geene ons door het natuurlyk licht der reden geleerd wordt, of daar uit blykbaar is. Eindelyk hebben zy

ook de ſtoutheid gehad van te beweeren, dat onze Godsdienst op geen het minste getuigenis of bewys van eenen Hemelſchen oorſprong ſteunt; en dit hebben zy gepoogd, zo al niet met bewyzen, ten minste met ſpitsvindige kibbelaryen te ſtaaven. Deeze handelwyze nu, terwyl zy der menſchen zonderlinge verdorvenheid doet zien, als die de beste en heerlykſte dingen bederven, en kwaad daar uit trekken, beyestigt ons niet minder in de gedagten, dat de *Onverſchilligheid* de eerſte trap is tot het *Ongeloof*; en dat iemand, die een voorvegter is van het eene, ook den weg baant tot het ander.

Voeg hier by, dat geen gebrek des verſtands moeielyker te geneezen is dan dat van Onverſchilligheid in Godsdienstige of gewyde zaaken: en deeze zwaarigheid ligt in den aart der zaake zelve. Want, om niet te zeggen dat dit gebrek een zwak en laag harte aanduidt, het welk zich weinig met de waarheid bekommert, en van vermogens om dezelve te volgen ontbloot is; zo vleit hy, die hier aan hinkt, zich met den dwaazen waan dat hy wys is, en is des te minder te verbeteren, naar maate hy hooger gedagten van zichzelven heeft.

'Er is nog wel hoop om menſchen, die van den Christelyken Godsdienst afkeerig zyn, door klemmende bewyzen te overtuigen; of ook overgegeeven onverlaaten, door eene hunne gemoederen vermeesterende

de welſpreekendheid, op den rechten weg te brengen. Maar dit alles zit 'er by den Onverſchilligen niet op. Hy erkent wel dat al uw gezegde waar is, maar hy denkt tevens dat het hem niet raakt. Want hy verbeeldt zich dat hy zich in alles wel kwyt van zynen pligt; dat hy zich als een braaf man gedraagt, langs veel korter en beknopter weg, dan alle andere menſchen. Alle dingen derhalven, die gy hem ten misdaad rekent, houdt hy voor fraai en loflyk; en lacht wat met die angstvalligheid van geweeten, die zo veele en zo moeielyke dingen vordert om een eerlyk en gelukkig leeven te leiden.

Eindelyk blykt ook, het welk bykans allen begrip en geloof te boven gaat, by de onlochenbaare ondervinding, dat uit diezelfde *Onverſchilligheid*, waar van wy thans ſpreeken, dikwyls eene onverdraaglyke dwingelandy en geestelyke heerschzugt ontſtaan. Want daar een Onverſchillige, als die geen de minste genegenheid voor den Godsdienst koestert, denzelven niet zelden aanmerkt als een werktuig voor het Staatsbeſtuur, en een hulpmiddel om de wetten in ſtand te houden, oordeelt hy ook dat men zich aan de oudvaderlyke gebruiken ſtiptlyk binden, en geene de minste verandering in de byplegtigheden gedoogen moet. Hy vreest namelyk dat de regeeringsform, die op deeze of geene Godsdienstige inſtelling ſteunt, bedorven, en de gronden van het gansch beſtuur daar door ondermynd zouden worden. Om derhalven den Gods-

Godsdienst te beſchermen zou hy zich dikwyls van dezelfde middelen willen bedienen, die men bezigt tot het handhaaven der wetten en burgerlyke inzettingen, ſtraffen namelyk, dwang, en den Wereldlyken arm: des hy, die weleer tot vrygeestery in 't ſtuk van den Godsdienst ſcheen vervallen te zyn, het nu in 't Godsdienstige, uit eene der menschlyke ziele niet ongewoone regtdraadſche tegenſtrydigheid, op dwinglandye en gewelddaadige overheerſching toelegt. (*) Ten bewyze hier van zy het my vergund eene plaats uit de redenvoering van Lord SHAFTSBURY, hier uit het Engelsch in 't Nederduitsch vertaald, aan te haalen, waar in de gevoelens der zulken, wien de Godsdienst weinig ter harte gaat, bloot gelegd worden. De Schryver voert éénen hunner, wier gevoelens hem niet onbekend waren, als die zich ook onder hunnen rang begeeven had, aldus ſpreekende in.

„Wat den Godsdienst betreft, niemand kan vreem-
„der van Ongodsdienstigheid en grooter voorſtander
„van het regtzinnig Geloof zyn, dan ik. Nooit ben
„ik zo verwaand geweest om van de Geestelyke Op-
„zieners of Leeraars te verſchillen. Zelden heb ik
„op myn eigen oordeel afgegaan, en nooit de reden
„boven het Geloof geſchat; nooit heb ik my yverig
„toe-

(*) Dit blykt duidelyk uit het 16de en 17de Hoofdſtuk van de *Geſchiedenis van het vervallene Romeinsch Gebied*, door EDWARD GIBBON; waarin hy de wreedheid der Romeinen tegen de Christenen met dit bewys poogt goed te maaken, *dat deeze namelyk den by de wetten vastgeſtelden Godsdienst wederſtreefden.* Men zie ook Lord SHAFTSBURY'S *Miſcellan.* 2. C. 2.

„toegelegd op dat geene, het welk de beoefenaars „der Leerſtukken bewyzen noemen, waar mede zy „de heiligſte verborgenheden tragten om verre te „werpen. En, om u wel te doen begrypen hoe „buitenſpoorig het zy te denken, dat menſchen van „onze ſoort van het algemeen regtzinnig Geloof der „Kerke afwyken, zo verzoeke ik u hier op ſlegts „met aandagt te letten, dat, daar anderen in Gods- „dienſtige zaaken hun eigen oordeel gebruiken, wy, „die ons geheel op onze Geeſtelyken verlaaten, alles „gelooven en aanneemen wat die zeggen, dat wy „gelooven en aanneemen moeten. Wy maatigen ons „het recht niet aan om de bekwaamheden of vermo- „gens onzer Prieſteren te beoordeelen, maar berusten „in hunne uitſpraaken, als die van de wetgeevende „Magt over ons geſteld zyn. Daar Gylieden einde- „lyk, die met het gebruik der reden zo hoog loopt, „alles op kennen en weeten doet ſteunen, en weinig „of niets op gelooven aanneemt, begeeren wy niets „te weeten, maar alles te gelooven." (*)

Hier uit nu blykt, het welk de natuur der zaake zelve bewyst, hoe zeer menſchen, die van het Bygeloof meest vervreemd ſchynen, ſomwylen tot hetzelve overhellen; en hoe zeer het te vreezen is dat, wanneer wy de verſtandige beoeffening der heilzaamſte zaaken geheel en al vaaren laaten, wy de allerſlegtſte en verderflykſte aanneemen zullen.

VIER-

(*) *The Moralists Rhapſody.* P. 1. *Sect.* 2.

VIERDE HOOFDSTUK.

Zynde het beſluit of gevolgtrekking uit het Eerſte Deel.

Nadien het te overblykbaar is dat uit dit gebrek, de *Onverſchilligheid* namelyk, zo veele en grove gebreken voortvloeijen, zou het overbodig weezen, om hier met veel omſlags van welſpreekendheid aan te dringen, dat elk, wien deugd en goede zeden ter harte gaan, zich volſtrekt toeleggen moet om den Godsdienst wel ernstig zynen geest in te planten, en met allen yver voor te ſtaan. Dan, het zou misſchien der moeite nog wel waardig zyn eens te onderzoeken, hoe veel velds dit zeden-bederf, waar van wy nu ſpreeken, onder de Christenen van onzen tyd reeds gewonnen hebbe.

Intusſchen is zulks uit het reeds verhandelde genoegzaam op te maaken, en 't zoude ook eene wydloopiger redeneering vorderen dan ons tegenwoordig beſtek toelaat. Dit echter durve ik wel zeggen, dat, naar

naar myn inzien, die Onverſchilligheid, welker oorzaaken, aart, en uitwerkzels ik hier ontvouwd hebbe, onder de allerſlegtſte gebreken onzer eeuw te tellen is, en veele andere zo ſchadelyke als ſchandelyke ondeugden voortbrengt. Veelen die der Verdraagzaamheid, zo als men het noemt, (een zeer goed ding waarlyk, en waar uit, mids wel begreepen, veel goeds voortvloeit,) toegedaan zyn, koesteren, zo ik niet groflyk mistaste, onder den dekmantel van hier door de hoogſte vryheid en het welzyn des menschdoms te behartigen, eene omtrent den Godsdienst alleszins verderflyke Onverſchilligheid, en uitſpoorige losbandigheid. Dan, daar wy vreezen, Wel-Ed. Heeren! dat wy uwer aandagt door wydloopigheid in dit ſtuk te veel vergen zouden, zullen wy hier over niet uitweiden: alleen zy het ons vergund een weinig ſtaan te blyven op een zeer groot, en vry algemeen heerſchend, gebrek, 't welk men, onzes oordeels, aan niets anders dan aan de Onverſchilligheid heeft toe te ſchryven: te weeten, dat 'er zo veele menſchen van aanzien, en zelfs van een uitſteekend verſtand gevonden worden, die niet alleen den openbaaren Godsdienst zelven verwaarloozen, maar zulks ook aan hunne onderhoorigen vry laaten. Ik weet wel dat zy zich met deeze ydele uitvlugten dekken — dat zy namelyk God in huis even goed dienen kunnen; — en dat, dewyl men in de Kerken niets hoort of men weet het reeds, 'er geene reden voor is om derwaards te gaan. Dan, ſchoon wy dit laatſte al eens toeſton-

den, (dat 'er nochtans zeer verre af is, inzonderheid met opzigt tot alle die dus redeneeren,) en ſchoon wy door geene de minste zedelyke verpligting tot het waarneemen van den openbaaren Godsdienst verbonden wierden; alsmede dat de menſchen alleen door eene meerdere maate van kennis en geleerdheid ter betragting der deugd moesten overgehaald worden; ſchoon wy, zeg ik, dit alles eens toeſtonden, dan blyven 'er evenwel nog veele redenen over, om den openbaaren Godsdienst nooit te verwaarloozen, maar dien met de grootſte ſtiptheid waar te neemen, van welke ik thans ſlechts de twee volgende zal opgeeven.

Wat zullen kinderen en dienstboden, of andere afhangelingen van den Godsdienst denken, wanneer zy hunne Ouders, Meesters, of Heeren die dingen geſtadig zien verachten, welke hen van jongs af ingeprent zyn als inſtellingen van God, om langs dien weg de allerheerlykſte zegeningen over het menschdom uit te ſtorten? Wat toch zullen zy hier uit beſluiten? Wat anders? Dan dat zy alles, wat hen hier van is voorgepraat, aanneemen of verwerpen mogen naar hun goedvinden! Dit zal hen doen twyffelen, of men den openbaaren Godsdienst wel behoeve te handhaaven; — ze zullen zich van de geringſte uitvlugten, om denzelven te verzuimen, bedienen; wel dra den geheelen Kerkgang vaar wel zeggen; en dus zal binnen korten van den ganſchen Godsdienst niets dan eene bloote ſchaduw overblyven, die ook wel ras zal verdwynen.

Wy-

Wyders wordt, wanneer menſchen van dien rang en ſtaat den openlyken eerdienst dus ſchaamteloos verwaarloozen, hier door veroorzaakt, dat eene ſoort van Schyn-Godsdienst, die thans by zeer veelen in zwang gaat en gekoesterd wordt, en veeleer den naam van beſmettelyk Bygeloof verdient, een grooten opgang maake en veele voorſtanders vinde. Want, wanneer bygeloovige menſchen zien, dat zy, die den verbasterden Godsdienst wraaken, de uitwendige inſtellingen des Euangeliums of geheel verwaarloozen, of ſlegts zeer ſlof waarneemen, bedienen zy zich hier van om de doorzigtiger, die dit ruimer, dan zy, neemen, te beſchuldigen, en kryten, daar zy naar een gedeelte de geheele menigte (zo als 't dikwyls gaat) beoordeelen, alle weldenkende voorſtanders van den Godsdienst, voor zedenlooze, onregtzinnige, en van den waaren weg des heils afdwaalende, menſchen uit.

Byaldien zy allen, die over den Godsdienst gezonder oordeelen, deszelfs uitwendige plegtigheden, even als de overigen, of ten minsten zo als de natuur der zaake het vordert, waarnamen; dan zou men binnen korten het Bygeloof verbannen zien; opregte, onvervalschte, en redelyke Godsvrugt zou, Gode ter eere, en den menſchen tot heil, veld winnen en voortgeplant worden; dan zouden bedrog, onrechtvaardigheid, gewelddaadigheid, trouwloosheid, gierigheid en wellust plaats ruimen moeten, voor eerbaarheid, gerechtigheid en haare gezellinnen, onwrikbaare trouw en rond-

borſtige waarheid, minzaamheid, en broederlyke liefde. Dan zou die gulde eeuw, door de Dichtkunst zo dikwyls bezongen, wederkeeren, en deeze Wereld zich als een Paradys vertoonen.

Het is derhalven de zaak van elk een, wien Gods vrugt en deugd, met alle derzelver heerlyke en heilryke gevolgen ter harte gaan, zich met allen ernst toe te leggen, om hunne zorg en zugt voor alles wat tot den Godsdienst behoort, blykbaar te doen uitblinken, en te toonen, dat zy, onder het beſtendig waarneemen der uitwendige gewoonten en gebruiken, wel eene vuurige liefde jegens God maar zonder uitzinnige drift; eene ſtipte onderhouding der bypleegtigheden doch zonder beuzelagtige bygeloovigheid; eene volharding in het Geloof maar vry van ſtyfhoofdigen dwang, en eindelyk eene gematigdheid maar geene onverſchilligheid koesteren; ten einde, door dus het leevend beeld der waare, zuivere en alleszins beminlyke, Godsvrugt in hunnen leevenswandel om te draagen, te wege te brengen, dat alle menſchen, hier over als opgetoogen, dezelve ook omhelzen; en dien grooten oorſprong des Heelals, van wien deeze volmaaking in deugd, zo wel als alle andere zegeningen, afdaalen, van ganſcher harte eeren en dienen, en naar zyne geboden wandelen.

Maar, om hier het regte midden te treffen, daar toe wordt moeite, daar toe wordt aanhoudende arbeid ver-

vereischt. Om ook hieromtrent de behulpzaame hand te bieden zullen wy nu tot het Tweede Deel onzer Verhandelinge overgaan, om daar in aan te toonen en open te leggen, welke de beste en veiligſte weg zy, dien men ter verdeediginge der waarheid hebbe in te ſlaan.

TWEEDE DEEL.

Over de beste wyze, op welke men de waarheid hebbe te verdeedigen.

Nademaal de mensch, een redelyk weezen zynde, vooronderſteld wordt, volgens een zekeren wil en met oordeel te werken, welk oordeel zynen oorſprong verſchuldigd is aan de denkbeelden, die hy over den onderſcheiden aart en belangen der dingen, welke buiten hem zyn, vormt, is 't blykbaar dat zyn geluk in het kennen en weeten der dingen, daar toe behoorende, gelegen is. Deeze onderrigtende kennis nu wordt, mits zy de juiste en egte kenmerken der dingen, zo als die in hunnen weezenlyken aart zyn, aan het verſtand opgeeft, waarheid genoemd; en ze verkrygt

krygt den naam van Natuur- of Geſchiedkundige, Zedelyke of Godsdienstige waarheid, naar maate dezelve de Natuurlyke of Wereldlyke hiſtorie, de Zedepligten of den Godsdienst ten onderwerp heeft. 'Er kan dus geen gewigtiger vraag gedaan worden dan deeze, „Wat waarheid zy?" nademaal hier van ons geluk of ongeluk afhangt. Het moet niemand derhalven vreemd voorkomen dat veele menſchen, wanneer hunne gemoederen hieromtrent zeer geſlingerd worden, en als hen zwaarigheden of beletzels voorkomen, of als zy bevinden dat dingen, welken zy voor leerſtellingen of uitvindingen van groot gewigt of nuttigheid hielden, door twistredenen als met eene duistere wolk overtoogen worden, of dat ze veelvuldige en ſcherpe tegenſpraak onderhevig zyn, dat veele menſchen, zeg ik, zich daar over verſtooren, en eindelyk in woedende gramſchap uitbarsten: welke gemoedsbeweegingen, naar maate van het belang der zaaken, waar over gehandeld wordt, meer of min toeneemen, en over de gewigtigſte en verhevenſte dingen natuurlyk wel eens ten hoogſten top ſteigen kunnen.

Het geene de natuur der zaake hier aan de hand geeft wordt ook by de uitkomst en door de ondervinding bevestigd. Niettegenſtaande 'er over natuurkundige en bovennatuurkundige onderwerpen dikwyls zeer hooge geſchillen gereezen zyn, zo komen dezelve echter in geen vergelyking, by die hevige oneenig-

eenigheden, de toomelooze woede en dolle razerny, die ter zaake van Staats- en boven al van Kerk-geſchillen het menſchdom niet zelden beroerd, en zo veel onheils berokkend hebben.

Dan hier, zo als in veele andere gevallen, laat zich de ſtem der Reden geheel anders hooren dan die der Driften. Naar maate de onderwerpen des geſchils gewigtiger zyn, wordt men, door de eene, tot grooter geweld aangezet, en in ſterker drift ontſtooken: terwyl de andere des te meerder gematigdheid des gemoeds, gevestigder aandagt om den aart en het gewigt der dingen wel te onderzoeken en te weegen, beſtendiger gezetheid en vastheid in het goede te bejaagen en het kwaade te ſchuwen, vordert; welk alles niet te verkrygen is dan door eenen bezadigden geest, geheel vry van onſtuimige driften. Want gelyk niets met geweld doorgedrongen waar is, zo is het ook niet duurzaam: en het gansch beloop en maakzel der wereld bewyzen, dat de geſteltenisſe der dingen, en by gevolg derzelver beſtendigheid, te midden tuſſchen twee uiterſten gelegen is.

Dit vooraf gezegd hebbende zal het ons nu niet moeilyk vallen te vinden het geene wy zoeken; te weeten den besten weg ter verdeediginge en voortplantinge der waarheid.

EERSTE HOOFDSTUK.

Dat wy nauwkeurig onderzoeken moeten wat eigenlyk waar zy, en ons zorgvuldig wagten van ons zelven hierin niet te bedriegen.

Daar één en dezelfde zaak, uit verſchillende oogpunten beſchouwd, ook onderſcheiden koleuren krygt, mogen zelfs de ſcherpzigtigſte en braafſte mannen wel nauwkeurig toezien, dat zy zich geen vermomde dwaaling voor waarheid, of ſchyndeugd voor weezenlyke deugd, in de hand laaten ſtoppen. De kragt toch der driften, en de menigte der aanlokzelen, die ons van alle kanten omringen, is zo groot, dat eene blinde zelfsliefde het gemoed niet ſlegts bederve, maar dat zy ook, met eenige ſchoonſchynende bekleedzels omzwagteld, hem, wien zy geheel inneemt, misleide, en dus aan het geweeten, dat tegen de godloosheid opkomen zoude, het zwygen oplegge. Het gebeurt, ongelukkig, maar al te dikwyls dat bedrog en onrecht wel voorzien zyn van listige ſtreeken, waarmede zy Reden en Deugd of openlyk aanvallen, of die van ter zyde overhoop wer-

werpen; en waar door zy aan de ſlegtſte bewysredenen een ſchoonen glimp geeven, die hen met vreugde over dezelven doet zegepraalen. De vroome en eenvoudige man daarentegen bezit, helaas! wel eens geen ſcherpzinnigheids of vernufts genoeg, om de ſlinkſche ſtreeken of kunstige drogredenen dier ſpitsvindige hairkloovers te vatten, of te weinig moeds en doorzigts om hunne booze raadſlagen te verydelen. Op deeze wyze zyn veelal de dwaalingen van tyd tot tyd ingeſloopen en voortgezet; en ze hebben eene zo ſtikdonkere duisternis over het menschdom verſpreid, dat 'er de ſtraalen der waarheid nauwlyks doorbreeken kunnen.

Men hebbe zich derhalven te wagten van onzen gemoederen geene vooringenomene gevoelens, hoe ſchoonſchynend ook, te laaten inprenten. Wy moeten nooit eenig Leerſtuk aanneemen, dan na hetzelve alvoorens wel overwoogen en onderzogt te hebben; ten einde wy van deszelfs waarheid en voortreffelykheid volkomen overtuigd zyn. Laat ons niet ſchroomen, wat zaak het ook zy, dezelve aan de reden te toetſen; noch ons inbeelden dat wy kwaalyk doen zouden met gebruik te maaken van die vermogens, die ons alleen boven de redenlooze dieren verheffen, en ons de waardigheid der menſchelyke natuure doen handhaaven. Laat ons nooit in dien waan vallen, dat het verſtandig aanneemen en opvolgen van waarheid en deugd ons geluk eenigermaate dwarsboomen zoude. Want wan-

neer onze driften door de wetten van waarheid en deugd beteugeld, en binnen behoorlyke paalen worden gehouden, geſchiedt zulks alleen uit dien hoofde, om ons tegen het daar uit ſpruitend bederf te hoeden; en wordt dan in den beker der wellust al eens eenig bitter ingeſchonken, zo ſtrekt ons die drank ten geneesmiddel tegen het ingenomen vergif; ja, bevinden wy ons hier door van eenige losſe en haastvoorbygaande voordeelen al eens op het onverwagtſte beroofd, dan zullen dezelve door een beſtendig en duurzaam geluk naderhand rykelyk weder vergoed worden.

Is het bygevolg niet zeer vreemd en bykans ongeloofliyk, dat de waarheid by het grootſte gros der menſchen zo weinig welkom is, dat zy hunne ooren voor dezelve ſtoppen, en men, eer zy haar den geringſten toegang verleenen, de grootſte moeite en kunst aanwenden moet, om hunne gunst te winnen? Die waarheid! welker naam zelfs het gehoor behoorde te ſtreelen, en eene vrolykheid op elks gelaat te verſpreiden; die hen moest noopen, om haar met open armen al reikhalzende te gemoet te treeden.

Elk dan, die voor regt verſtandig doorgaan, en zich een juist denkbeeld van geluk vormen wil, legge zich met allen ernst toe, om gegronde kundigheden, eene rechtmaatige onderwyzing, en de zuivere waarheid te bekomen, en daar voor zyn harte te ontſluiten. Hy ſpanne alle zyne zielsvermogéns in, om de

nevels der dwaalingen uit zyn gemoed te verdryven; zyne driften binnen derzelver natuurlyke paalen te houden; en nimmer aan het genot van eenig broos of kortſtondig vermaak zyn eenwig en beſtendig genoegen op te offeren. Dan zal zyne ziel in dien natuurlyken ſtand blyven, die haar voor al wat verheven en heilzaam is vatbaar maakt; dan zal zy zich over het licht der reden verheugen, en alle die loflyke en heilryke dingen, die hetzelve aan haar voorſtelt, vlug en vaardig najaagen. De mensch toch, als een redelyk weezen beſchouwd, is zeer begeerig na de waarheid, en bemint de deugd. En ingevalle zyne ziel daar van afkeerig is, of eenigen haat daar tegen heeft, dan moet men zulks alleen aan de verdorvenheid der natuur wyten; wanneer namelyk de ziel, door de hevige ſtormbuijen der onſtuimige driften beroerd zynde, van haar eigen natuurlyk licht beroofd, en door de zwarte wolken van dat woedend onweder beneveld wordt.

Indien wy, op deezen voet, na alles, wat waarheid of deugd is, ſtreeven, zullen wy het ook zeker bekomen; ons daarin vervolgens verheugen, en 'er ons zelven geheel en al aan toewyden. Hoe nauwkeuriger en vlytiger wy de waarheid en deugd beſchouwen, des te bevalliger en heerlyker zullen zy zich aan ons voordoen, en wy zullen 'er des te ſterker op verlieven. Want het is met die Hemelſche geſtalten niet gelegen als met derzelver namaakzels en valſche beeldtenisſen,

welker wellustige vermaaken flegts voor een ogenblik aangenaam zyn, maar van welker bitteren naſmaak men naderhand, zynen ganſchen leeftyd door, walgt. Maar de beſtendige en zichzelven altoos gelykblyvende waarheid en deugd komen ons, hoe meer zy bekend worden, des te bekoorlyker voor; en hoe duidelyker denkbeeld men van dezelven verkrygt, des te ſterker zal men 'er ſteeds na haaken.

Om nu de waarheid wél te verdeedigen moet men 'er in de eerſte plaatze volkomen van overtuigd zyn. Te vergeefsch zouden wy anderen iets aanpryzen, waar van wy zelven geen vast denkbeeld koesteren; of we zouden ons, indien wy eenig valsch namaakzel voor egte waarheid wilden uitventen, in het beſchermen en voortplanten van dezelve, ligtelyk van flegte middelen, welke hier by geenszins voegen, bedienen; als daar is geweld, onrechtvaardigheid en overheerſchend gezag; waar van de waarheid of volſtrekt afkeerig is, of waar door men, ingevalle zy hier mede al eens gepaard ging, binnen korten de ganſche maatſchappy door haat en twist verwoesten zou.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Wy moeten deeze opregtheid en zuiverheid des gemoeds ook aan anderen doen blyken.

Zo dra eenig Leerſtuk, of zelfs een gansch ſamenſtel van Leerſtukken, waar in voor den mensch eenig nut of voordeel ſteekt, en dat uit dien hoofde in algemeene aanmerking komt, zichzelven door zyne blykbaarheid by ons zal aangepreezen hebben, behooren wy te toonen dat wy hetzelve gelooven, dat wy 't als der waarheid toegenegen zyn, en dat wy voor ons zelven daar in zo veel meer belang ſtellen, als wy het in onze voordragt boven andere Leerſtelzels verheffen. Niets toch heeft ſterker aanpryzing of meerder invloed op de gemoederen, dan het getuigenis van een alleszins opregt mensch. Het ſpreekwoord „Indien gy wilt dat ik ſchreije, wees dan zelf eerst bedroefd" geldt niet alleen in het medelyden en de droefheid van anderen gaande te maaken, maar komt ook te ſtade, wanneer men iemand door redeneering tot onze denkwyze zoekt over te haalen. Indien gy voor hebt de

toe-

toeſtemming en goedkeuring van anderen te verwerven, toon dan ook, dat gy zelve volkomen overtuigd zyt van het geene gy anderen aanraadt; dat dit uwe geheele ziel ingenomen heeft, als iets waar van uw verſtand overreed is, hetwelk over uwe driften heerscht, en naar hetwelke gy uwe ganſche leevenswyze inrigt. Laaten alle menſchen zien dat gy daadlyk een zelf werkend weezen, en geen toneelpop zyt, wier perſoons verbeelding alleen in de kleeding beſtaat.

De reden hier van is in den aart van 's menſchen geest zelven te zoeken. 'Er is in de menſchelyke hartstogten een zeker beſmettend vermogen: gemeenzaamheid ſluipt zagtjes in en verſpreidt zich: en gelyk het vuur hout, of andere brandbaare ſtoffe, aangrypt, en verder voortgaat, zo brengen ook de hartstogten der menſchen gemoederen in beweeging, en krygen door voort te gaan zo veel kragts, dat 'er eindelyk eene geheele ontvlamming der gemoederen op volge. Van waar toch komt het, dat de allerongerymdſte en belachlykſte dingen, welker dwaasheid van de alleronnoozelſte en plompſte verſtanden in den beginne bemerkt wierd, eindelyk zo vermenigvuldigen en in gewoonte geraaken! Van waar anders, dan dat zy eerst heimelyk en tegen verwagting by ſommigen ingeſloopen, daar uit weder tot anderen overgegaan zyn; zo dat de omzigtigſte menſchen zelfs daar door beſmet wierden; het ſchynt hunne verſtanden als te vergiftigen, of door zekere toverzangen te verſtompen; zo

dat

dat hen het vermogen om wél te oordeelen benomen worde: even als de *Mesmeriaanſche* verdichtzels, wegens de Magnetiſche kragt, zich onlangs in Frankryk onder 't volk verſpreid hebben.

Laat ons derhalven de waarheid zó verdeedigen, dat het alleszins kenbaar zy, dat wy door de liefde tot al wat waar is gedreeven worden. Laat ons haar voorſtaan als eene zaak die ons ter harte gaat; toonende dat wy het onder de grootſte goederen ſtellen, dat zy door het gezond oordeel overwinne, en op eene luisterryke wyze zegepraale. Laaten wy zelve bewoogen, genoopt, en ontſtooken worden; dan zullen wy ook anderen beweegen, in eene zuivere liefde tot de waarheid ontſteeken, en naar onzen wensch leiden. Want dat hy, die dus aangeſpoord wordt, mits omzigtigheid en een gezond oordeel 'er by kome, nog wederhouden worde van der waarheid gehoor te geeven — is volſtrekt onmogelyk: neen allen, die een zuiver harte in hunnen boezem omdraagen, een harte dat al wat eerlyk en regt is bemint en voorſtaat, zullen dan, door de reden zelve overtuigd, haar de handen toereiken.

De regel, welken wy hier ter verdeedigige en voortplantinge der waarheid in 't algemeen opgeeven, komt ook byzonder in den Godsdienst te ſtade. Daar de zaaken, waar over dezelve handelt, de allergewigtigſte zyn, die het menschlyk verſtand bezig houden,

ontvonken zy ons ook het ſterkst en zetten ons meest aan, mits zy onze opmerking maar eens tot zich getrokken hebben. Zodanige dingen moeten derhalven met ernst en eerbied behandeld worden. Geſchiedt zulks niet, en wordt hier over op eene losſe en laage wyze geredeneerd, dan zal de ſtrydigheid, welke zich tusſchen derzelver weezenlyke waardye, en de ligtvaardige wyze van derzelver behandeling voondoet, den Godsdienst in verachting brengen, en een beſpottelyk gelach verwekken, dat niet gemaklyk te ſtillen is. Men mag wel zeggen, dat niets meer nadeels aan den Godsdienst heeft toegebragt, dan dit denkbeeld, 't welk by zeer veelen reeds ingang gevonden heeft, dat namelyk de Leeraars zelve de leere, welke zy verkondigen, of nooit regt begreepen hebben, of dezelve ſlegts amptshalve voorſtaan, om dat het hunne kostwinning is. En waarlyk overal, waar de Voorſchriften en Geloofsformulieren van menschlyke uitvinding den regel van geloof en leeven uitmaaken, en waar men dingen, die met de reden ſtryden, erkent met de Heilige Schrift te ſtrooken, daar is het geen wonder dat de opregtheid of bekwaamheid dier Leeraaren in verdenking komt, wien het als onderwyzers der Godlyke zaaken onverſchillig is, wat 'er van den Godsdienst zy, als men door dat woord maar iets nuttigs of eerbiedenswaardigs verſtaat. Want alle Leeraars, van bedriegery verdagt, vallen zo wel als de leere, welke zy verkondigen, in haat; of worden, zo zy van dwaasheid of onbekwaamheid te beſchuldigen zyn, van alle menſchen

ver-

veracht; ten minsten van hun, by wien het vermogen der reden ſlegts eenigzins in achtinge is.

Wat toch is de oorzaak dat bygeloof en dweepery zo ras tot het Gemeen overſlaan, en zo veel op hetzelve vermogen? Wat anders, dan dat derzelver uitvinders en voorſtanders zo veel gezags over en zo veel invloeds op het volk hebben, 't welk hen voor oprecht en eenvoudig aanziet? Gelyk een vroom mensch geen oogmerk kan hebben om te bedriegen, zo is 't ook den gemeenen man niet wys te maaken, dat zulk een bedroogen kan worden of dwaalen; daar het gemeen altoos zyne bekwaamheid en verſtand afmeet naar het denkbeeld dat het van zyne deugd heeft. Hierom neemt het gemeen ook altoos greetig aan, wat zy hun, voor wien het achting heeft, hooren voordraagen, al ware het zelfs beuzelagtig of verderflyk; dus worden meest allen binnen korten door die beſmetting bezoedeld, en ze geeven hunne toeſtemming zonder na bewyzen te vraagen. Ja ſchoon zy, by nadere overweeging, al eens eenige zwarigheden ontdekken mogten, zien zy, met zekeren waan van verſtandelykheid bezield, dezelven over 't hoofd, en laaten zich van de omhelzing der leere, die hun voorgepredikt wordt, niet aftrekken.

Dan, hoe zeer ons geſlagt ook verbasterd en bykans geheel bedorven zy, veracht het nogthans de deugd niet geheel en al, maar het heeft nog eenige liefde

en eerbied voor dezelve. Zuiverheid, opregtheid, liefde voor de waarheid vinden toch nog ingang zelfs by doortrapte bedriegers; die, derzelver vermogens wel kennende, zich van haaren ſchyn, om des te beter in hunne oogmerken te ſlaagen, bedienen, ſchoon zy 'er in daad en waarheid niets van bezitten.

Het is derhalven, by het verdeedigen der waarheid boven al onze zaak, toe te zien, dat onze opregtheid blomme by de ſtukken blyke. En hier toe zal van veel dienst weezen, dat wy ons gedrag daadlyk inrigten naar de leerſtukken, die wy beweeren, welken tot het zedelyke betrekkelyk zyn. Het is toch alleszins klaar, dat voorbeelden meer dan leeringen trekken; deels om dat de menſchen meest al door volgzugt gedreeven worden, en deels om dat de daadlyke ondervinding de kragt en nuttigheid der voorſchriften of geboden best doet zien. Waarom toch zou men de eene of andere leerwyze uit alle de overige verkiezen en aanneemen, zo het niet ware; om dat 'er in het leevensgedrag van derzelver belyders iets meer uitſteekends doorſtraalde? — Ja, men mag hier omtrent wel ſtaande houden, dat 'er geen kragtdaadiger middel geweest is om den Christelyken Godsdienst voort te planten, dan de zo alleszins Christelyke leevenswandel van deszelfs eerſte verkondigers.

Toen zy, die deezen Godsdienst predikten, zulke voortreffelyke zulke edele daaden verrigten; toen de deugd

deugd zich niet alleen hooren liet, maar ook leevendig en werkzaam vertoonde; toen de hoop, dat 's menſchen geluk hier by oneindig winnen moest, op onwrikbaare gronden gevestigd wierd, toen wierden de menſchen door eene ongelooflyke verrukking over deeze leere getroffen; toen ſtonden hunne harten voor derzelver gretige omhelzing geheel en al open.

DERDE HOOFDSTUK.

Dat men vryheid van Onderzoek en Redenkaveling verleenen, en heilig beſchermen moet.

In het vasthouden van het door ons opgegeeven voorſchrift moeten wy ons ook wel wagten van ons door geene al te ſterke drift te laaten vervoeren. Want, hebben Onachtzaamheid of vadzige Onverſchilligheid aan de zaak der waarheid dikwyls veel nadeels toegebragt, niet minder heeft zy geleeden van onbeſuisde drift, of ſtyfhoofdige dryving. Wy hebben reeds boven gezien, hoe ligt der menſchen geesten gaande gemaakt en in vuur en vlam gezet worden over die dingen, waarin zy eenig belang ſtellen, en

bedaard onderzoek? Indien eene bewysreden op vasten grond ſteunt, zal dezelve, door gedrukt of beſtreeden te worden, langs hoe meer kragt krygen; even gelyk een gewelf door de drukkende zwaarte langs hoe meer verſterkt wordt.

Laat het zeggen van CÆSAR, *ik kwam, ik zag, ik won*, met eene kleine woordverandering, ten aanziene der waarheid, hier ook mogen gelden. Haar toch ſtaat het vry met vreugde uit te roepen, *waar ik kome, waar ik gezien wòrde, overwin ik*: daar ik my verbeelde haar dus te hooren ſpreeken:

„Vergun my ſlegts den toegang tot de vierſchaar „der Reden, en ſta my toe myne zaak voor die zo „onvervalschte en onzydige rechtbank te bepleiten. „Al wat ik te zeggen heb zal ik met de eenvoudig„ſte woorden kort en klaar voordraagen: ik zal my „van de hulpmiddelen eener kunstige redeneertrant „niet bedienen; welker optooiſels en treeken de waar„heid niet noodig heeft, en de leugen behoórde te „derven. Ik zal niets te vreezen hebben van opge„vatte vooroordeelen, bedrieglyke ſtreeken der dwaa„ling, of van de ongeregeldheid der driften; mits men „my ſlegts met beſcheidenheid en geduld hoore; my„nen mond niet ſnoere, my niet kluistere, of my in „de gevangenis werpe. U allen, die u op de natuur „der menschlykheid en het gebruik der reden moogt „beroepen, bidde ik op het ernſtigst, dat gy, na my

„ge-

„gehoord en gezien te hebben, u verwaardigt myne „ganſche gedaante opmerkzaam te beſchouwen. — „Indien gy zulks doet, twyffel ik geenszins, of gy „zult, allen haat tegen my afgelegd hebbende, my „gunstig ontvangen, liefhebben, en met de grootſte „tederheid omhelzen. — Hoor my dan, hoor my, „en ik overwin!"

Kan derhalven de waarheid wel ooit meer verongelykt worden, dan door een vry onderzoek weg te neemen, door haare voorſchriften met dwang of geweld te willen doordryven, en dezelve op gelyke wyze als die van bedrog en dwaaling in te voeren! Want gelyk een man van geboorte, die zich met iemand van geringe afkomst in een tweegevegt begeeft, zyne achting verliest en ſchande behaalt, of ſchoon hy de overwinning kryge; zo ſmyt hy, die ter verdeediging van recht of waarheid dezelfde treeken bezigt als de voorſtanders van onrecht of bedrog, zichzelven weg, en wordt te midden in zynen zegepraal zelfs vernederd. In deeze zo allerernſtigſte en heilige zaak moet men zich nooit van dien valſchen en verfoeielyken ſtelregel bedienen: „Het komt op de middelen niet aan als het einde ſlegts goed is." In tegendeel ſlegte en ongeoorloofde middelen ontluisteren en bederven altoos eene zaak, hoe goed dezelve ook anders zy. Het licht kan geen gemeenſchap hebben met de duisternis; of God met de werkers der Ongerechtigheid. En zy, die deeze dingen willen ſamen paa-

paaren, toonen duidelyk, dat zy niet weeten wat zy pryzen of voorſtaan, en eene ſamenkoppeling van tegenſtrydigheden poogen te bewerken.

Men ziet Zagtmoedigheid met Wreedheid nooit vergaêren;
Geen Duif met Adelaars, geen Lam met Tygers paaren. (*)

Met dit alles ontken ik echter niet dat veele braave en verſtandige mannen, by het voortplanten der waarheid, door eene zekere ongeregelde drift tot deugd, wel eens dingen gedaan hebben, die de Reden afkeuren zou. Doch, daar het dwaalen menschlyk is, zo hebben zy, naar maate zy van de gematigdheid verder afweeken, daar door ſlegts getoond de natuur der zaak minder te verſtaan dan zy dagten, en dus dezelve niet weinig benadeeld. Van deeze en ſoortgelyke voorbeelden bedienen zich, niet zonder innerlyk genoegen, ondeugende en arglistige menſchen; om daar mede te bewyzen, dat zelfs de beste Leerſtelzels nutteloos en verderflyk zyn; als waar uit in de gemoederen der belyders, en geheel de maatſchappy door, zulke ſchadelyke en beklaagenswaardige bedryven afgeleid worden.

Het

(*) *Scilicet haud placidis coëunt immitia, neque*
Serpentes avibus geminantur, tigribus agni.
Horat. Art. Poët. Vin. 12.

Het zou, myns oordeels, overbodig zyn hier aan te merken, hoe menigmaalen dit, zo in zaaken, die tot het Staatsbeſtuur als den Godsdienst behooren, is voorgevallen. Hoe dikwyls hebben de vyanden der algemeene Vryheid, uit de hevige oproeren, bloedige oorlogen of moorderyen, en allerleie afgryslyke rampen en onheilen, gelegenheid genomen om te beweeren, dat de vrye Gemeenebest-regeeringen veel nadeeliger zyn dan de dwinglandy zelve, en eene volſtrekte alleenheerſching? Hoe dikwyls hebben de beſtryders van den Christelyken Godsdienst, uit de bitterſte vyandlykheden en ſtrengſte vervolgingen om Godgeleerde verſchillen, willen bewyzen, dat de Leer van Christus den menſchen even weinig nuts aanbragt, als de bygeloovigheden, die zy verſtrooid en op de vlugt gedreeven heeft.

Geene van beide deezer bewyzen zyn echter van zo veel kragts als derzelver aanvoerders wel willen; daar het misbruik van iets deszelfs gebruik geenzins wegneemt. Dit echter moet men buiten twyffel toeſtaan, dat, gelyk aan den eenen kant eene al te ſterke genegenheid of onverzettelyke ſtyfhoofdigheid, voor wat zaak het ook zy, altoos zeer nadeelig is, dat ze ook aan de andere zyde, zo dra dergelyke gebreken ſtand grypen, de waarheid uit het oog verlooren, en in derzelver plaats zekere ſoort van ſchynwaarheid en vercierſels aangenomen worden; die, zo lang zy in 's menſchen geest blyven hangen, niet nalaaten zullen

de

de allerverderflykſte en rampzaligſte uitwerkzels voort te brengen.

En dit alles is wel voornamelyk tot den Christelyken Godsdienst te betrekken. Want deeze Hemelſche leere is, van den aanvang af dat zy geopenbaard wierd, ook naderhand voortgeplant onder het verleenen, handhaaven, en vastſtellen van volkomen vryheid aan alle menſchen, in het gebruik maaken van reden en onderzoek. *Komt en ziet*, zegt Christus zelf; en van deeze uitnoodiging hebben zich ook zyne Apostelen, en hunne vroegſte leerlingen en opvolgers bediend. Zy immers, met de bewyzen van Godlyk gezag op het luisterrykst toegerust, vorderden, om de menſchen tot zich over te haalen, niets anders van hun, dan dat zy de door hen opgegeevene getuigenisſen en bewyzen met vrye en onbevooroordeelde gemoederen zouden onderzoeken. Want zy hielden voor zeker, dat door deeze proefneeming wel dra blyken zoude, hoe groot een onderſcheid 'er tusſchen den Godsdienst dien zy beleeden en leerden, en tusſchen de bygeloovigheden die zy beſtreeden, te vinden ware, en zy hielden zich verzekerd, dat de eerſte zekerlyk den zégen wegdraagen zoude. Ja 'het was 'er wel zo verre af van iemand de vryheid van onderzoek te beneemen, dat zy veeleer dezelve met alle magt handhaafden en verdeedigden, daar zy hunne leerlingen ſteeds aanmaanden, *alle dingen te beproeven en het goede te behouden.* Zy voerden geene de minſte heerſchappye over de

innerlyke gewaarwordingen des gemoeds; noch ſchreeven iemand de wetten des Geloofs op een Meesteragtigen toon voor, of tragtten hen dezelven door wapenen en geweld op te leggen: maar, zich beroepende op de reden, en op het bezef van regt- en billykheid, als de onwraakbaarſte getuigen voor hunne Leer, eischten zy van de menſchen alleen zo veel daar van aan te neemen, als die hen aanrieden en goedkeurden. Zo lang derhalven het Euangelie op deeze wyze, de eenige die met de Waarheid en Gods eer ſtrookt, verkondigd wierd, ging de Leer van Christus langs een gladden en geregelden weg voort; zegepraalde overal; breidde haaren roem uit over de aarde; nam de gemoederen der menſchen in; ſtelde binnen korten de beſpotlykheid der Joodſche overleveringen openlyk ten toon, en verwoestte de tempels der Heidenen. Maar toen uit de voordeelige toedragt der zaaken, en den al te hoogen top dien zy beſteegen hadden, Overdaad, Gierigheid en Hoogmoed, nevens andere verderflyke lusten, die den voorſpoed volgen, opreezen, ſloopen 'er ook verſcheiden verderflyke gebreken in: het voorheen verbannen bygeloof werd van langzaamerhand weder ingeroepen: en het ganſche gelaat van den Godsdienst op nieuws misvormd. Daar na begon men het geloof in Christus, of liever iets dat men dien naam gaf, te leeren en voort te planten, op dezelfde wyze, als andere valſche Godsdiensten, door geweld namelyk en onrechtvaardigheid. Toen wierd de waare Godsvrugt, die eigenlyk haaren zetel

in

in het harte heeft, verſtooten, en men deed haar alleen beſtaan in de waarneeming van byplegtige gebruiken, en zich te binden aan zekere opgevatte en in trein gebragte uitdrukkingen en bewoordingen. Eene groote menigte van Geloofs-formulieren werden als Godſpraaken gehouden, en door eene gebiedende magt ingevoerd. Op deeze wyze is alle vry onderzoek weggenomen. Van de Reden in Godsdienstige zaaken zich te bedienen werd voor eene misdaad en heiligſchennis gehouden — en, om het in één woord te zeggen, den Godsdienst dus bykans geheel uitgerooid zynde, zag men eene allerdrieſte onkunde, een heerschzugtig bedrog en ſchelmſche heblust deszelfsplaats vervangen. Dat edel geſchenk, den ſtervelingen door het Opperweezen, ten allerſterkſten band der menschlyke maatſchappye, gegeeven, is onder hen eene vrugtbaare moeder van opſchudding, twist en tweedragt geworden. Iets, dat eenen Hemel op Aarde verbeeld moest hebben, is dikwyls in een toneel der Helle veranderd. Iets, dat van God geſchikt was om der menſchen zeden te beſchaaven, en hen zyn beeldtenis in dengd te doen uitdrukken, is, door zekere onnatuurlyke verbastering, eene brandſtoffe geworden, om 't vuur van godloosheid en dwaaling nog ſterker aan te ſtooken.

Na dat deeze afſchuwelyke bedorvenheid en akelige duisternisſen zich door veele eeuwen heen over het menschlyk geſlagte verſpreid hadden, is eindelyk een

nieuw daglicht doorgebroken, en de Christelyke leere begon weder adem te haalen. Maar hoe? Door ten laatſten eene algemeene vryheid te verleenen in het naſpeuren en onderzoeken van zaaken, die tot den Godsdienst behooren. Hier door werd de duisternis, die de zonne der gerechtigheid en waarheid zo lang bezwalkt had, verdreeven; en zo veel te wege gebragt, dat die heilzaame ſtraalen hunnen glans alomme, ten minſten over het grooter deel der wereld, verſpreidden.

Maar zó ongelukkig, of laat ik liever zeggen, zó verkeerd is het gedrag der menſchen, dat zy, welke, door het te werk ſtellen van die vermogens, die ons geſlagt boven het redenloos gedierte voornamelyk doen uitmunten, ter zaake van deezen Godsdienst en de geluksbevordering des menſchdoms zo nuttig waren, dat die zelfde menſchen, zeg ik, dit gebruik der reden binnen zekeren omtrek hebben begonnen te bepaalen; welken kring zy, dien naar hun goeddunken beperkt hebbende, anderen ook betwistten te overſchreeden, en, zichzelven aan ſommige leerſtukken, of de daar van door hun gegeeven verklaaringen gebonden hebbende, daar aan eene magt en gezag toekenden, als waren het loutere Godſpraaken, welker onderzoek zy, als een volſlagen godloos en onverdraaglyk beſtaan, verbooden.

Dan, ingevalle men in het ſtuk van Godsdienst zich min-

minder op den schyn, en meer op het weezen der zaake toegelegd had, nooit zeker zouden zich zulke wreede of jammerlyke toneelen voorgedaan hebben, die voor den aanwas en voortgang des Christendoms zo alleszins hinderlyk en nadeelig geweest zyn. Eindelyk, indien men wel ingezien had dat, naar maate de dingen, over welke het onderzoek loopt, grooter en van meerder waarde zyn, het ook des te nuttiger en noodzakelyker is, dat het vermogen om dezelve wel te wikken en te weegen ongeschonden en vry blyve; dan zou, — en het is alleen op deeze voorwaarde dat de Christelyke Godsdienst zich in zyne voortreffelykheid boven alle anderen kennen laat, — de staat der dingen een gansch ander aanzien gekreegen hebben. Dan zou waare en onvervalschte Godsvrugt, in plaats van Onverschilligheid, Geestdryvery, of beuzelagtig Bygeloof, die hier of elders de vlag voeren, meerder gezags en sterker invloed op de gemoederen der menschen verkreegen hebben, dan zy nu, helaas! heeft. Zie eens, hoe andere kunsten en weetenschappen, die ten cieraad en geluk van het menschlyk leeven strekken, zonder slag of stoot (om zo te spreeken) toegenomen zyn, door het verleenen eener algemeene vryheid, die niet alleen geen pyn of banden, maar zelfs geen laster of schelden te dugten heeft. En zou dan de Godsdienst, de nuttigste en verhevenste van alle kunsten of weetenschappen, in welken zich het menschlyk verstand oeffenen kan, van dat recht en die eer alleen beroofd worden? Zou de Gods-

wereld reeds aangekondigd, niet alleen ten opzigte zyner leevens behoeften; maar ook ten aanziene van geleerdheid en kunsten of weetenſchappen, die alleen door eene aanhoudende beoeffening te verkrygen zyn: even gelyk uit geringe zaaden groote boomen voortſpruiten, welke vervolgens hunne takken wyd en zyd uitſpreiden. Om den geest eene gezette heblykheid te doen verkrygen, en een zekeren vasten leefregel in te voeren, moet men eerst dikwyls overpeinzen, by herhaaling werkzaam zyn, en zichzelven geſtadig aanſpooren. Want die zelfde kragt der gewoonte, die zo bezwaarlyk verwekt wordt, geeft een beſtendigen duur aan de eenmaal opgevatte gevoelens. Gelyk een huis met meerder moeite en kosten op eene ſteenrots dan op een zandgrond gebouwd word, maar, na het leggen van deszelfs grondvesten, des te vaster en duurzaamer ſtaan blyft, zo zullen ook de denkbeelden, die van langzaamerhand en met meerder moeite ons ingeprent zyn, des te vaster in onzen geest blyven hangen.

Dit bewyst ons hoe noodzakelyk het zy, in de verdeediging der waarheid ſtandvastig te volharden; en deeze overtuiging zet ons tot die volharding des te ſterker aan. In gevallen, daar men vooraf opgevatte gevoelens te overmeesteren, of verderflyke en algemeene dwaalingen uit te roeijen heeft, daar zal aanhoudendheid met omzigtigheid gepaard alleen de overwinning behaalen. En ſchoon de eerſte, tweede en

derde pooging al eens mislukke, men moet daarom niet wanhoopen, maar moed en kragten hervatten — en eenen nieuwen aanval waagen. De twee navolgende bekende Latynſche dichtregels

Qui ſtudet optatam curſu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, ſudavit & alſit.

Zou men met eenige ruimte hier dus kunnen overbrengen,

„Wie, aan zyns leevens eind', wil 't rechte wit beſchieten,
„Dien moet in vroeger tyd geen moeite of werk verdrieten."

Laaten wy opmerkzaam nagaan, hoe dikwyls, zelfs bedriegers, ſlegte menſchen, en voorſtanders van valſche gevoelens wél geſlaagd zyn, en uit de beletzelen en zwaarigheden zelven byſtand en moed opvatten. Ziet gy niet hoe yverig en omzigtig ondeugende en listige menſchen, om hunne booze overleggingen wel te doen uitvallen, hun voorgenomen werk aanleggen, voortzetten, en verhaasten; niets verzuimende om hunne aanhangers met nieuwen byſtand te onderſteunen; en hun, die de zaak wel uitvoeren, géſtadig aanmoedigen en verſterken, tot dat zy eindelyk inderdaad een ontwyffelbaaren zegepraal behaalen.

Laaten zo ook de voorſtanders der waarheid dezelve voor

voor 't licht brengen, bloot leggen en verklaaren; derzelver aart, vermogen, en gezag in de verſtanden der menſchen als inprenten, de ſterkſte poogingen telkens vernieuwen; dan zullen zy, dien indruk gemaakt hebbende, ten laatſte alle de bolwerken der dwaaling en onkunde over hoop werpen, ja geheel en al verwoesten.

En dit moet men des te vlytiger waarneemen, aangezien de handhaavers der waarheid over 't algemeen niet zo dringend en aanhoudend werkzaam zyn, als de voorſtanders der Ondeugd. *Want de kinderen der Wereld zyn* [ook hierin] *voorzigtiger dan de kinderen des Lichts in hun geſlachte.* LUK. XVI. *v.* 8. Deeze namelyk, van hunne opregtheid by zichzelven bewust, betrouwen te veel op de rechtvaardigheid hunner zaake; en denken dat dezelve door haare eigen ſterkte als met een koperen muur omringd is. Wanneer zich dan, onverwagt, eenige zwaarigheden of beletzels opdoen; vallen zy aanſtonds in het denkbeeld, dat ons geſlagt te bedorven is om onderrigt of verbeterd te kunnen worden, en ſtaken dus, den moed opgevende, hun pryswaardig en voortreffelyk werk. De anderen daar en tegen, op hunne zaak geheel niet ſteunende, onderſchraagen en beſchermen dezelve waar zy maar kunnen, en vervullen het mangel van rechtvaardigheid door hunne vlyt. Van hier is het dat het hen dikwyls zo wél gelukt, en zy zich daar over verblyden; terwyl de goede en welmeenende, wanneer zy eenen

ſterken tegenſtand vinden, droefgeestig worden en de eenzaamheid zoeken; waar door zy, oordeelende dat men de boosheid der menſchen veel ligter beklaagen dan verbeteren kan, zich naar den tyd ſchikken, en aan de ydele kwellingen hunnes gemoeds overgeeven.

Men kan en moet derhalven aan allen, wien de waarheid en deugd ter harte gaan, geen ſterker of beter verzekering geeven, dan dat zy, wanneer zy zich op derzelver verbreiding toeleggen, volſtrekt gelukkig zullen ſlaagen, mits zy ſlegts behoorlyke vlyt en zorgvuldigheid gebruiken. Zy behoorden in aanmerking te neemen, hoe veele en hoe kragtige hulpmiddelen zy hebben. De zugt voor de waarheid en de bewustheid van deugd geeven moed, en zetten eene zekere onverſchrokkenheid by. Zy zyn zich zelven altoos gelyk, en bedienen zich van geen ſlinkſche treeken, die doordeels aan den dag komen, en, bekend geworden zynde, altoos een blaam leggen op, en dikwyls het bederf berokkenen van de partyen, tot welker hulp zy zouden gebezigd geworden zyn. Daar dan deugd en waarheid met de natuur der dingen en met het ganſche beloop der Godlyke Voorzienigheid, zo volmaakt ſtrooken en inſtemmen, daar kan het niet misſen, of zy moeten zich elders eenen weg baanen, en zich eindelyk alle beletzels verbroken hebbende, als een voortſtroomende vloed wyd en zyd verſpreiden.

Gy lieden derhalven, die, ryk zynde in kundigheden, rechtvaardigheid, zuivere en edele Godsvrugt, en allerleie loflyke deugden najaagende, het weezenlyk geluk der menſchen ziet, wenscht, en zoekt — en zulks ook anderen poogt te doen zien — houd moed! Verblydt u in die ſtreelende hoope! Getroost u om der waarheids wille deezen arbeid, en alle die moeielykheden, die toch haast zullen voorbygaan. Loopt gy lieden deezen uwen aangevangen loopbaan ten einde toe uit: gy zult den prys, het loon van uwen arbeid, wegdraagen. Of word uw leevensdraad vóór dien tyd afgeſneeden, dan nog zult gy, ten Hemel opgevoerd, eene onverwelkbaare kroon erlangen, terwyl uwe nagedagtenisſe door alle eeuwen heen in zegening blyven zal.

Zo lang de Wereld ſtaat zal mé uwe naamen noemen,
En 't laatſte nageſlagt zelfs uwe deugden roemen.

En gy boven al, die u voor den Godsdienst, dat by God en Menſchen allerdierbaarst pand, in de bresſe ſtelt, geeft gy toch den moéd niet op! De Godlyke Wysheid, Goedheid, en Magt zeggen u een gunstigen uitſlag op uwe poogingen toe. Gy ſtrydt voor de zaak van uwen Hemelſchen Vader; en gelyk uw Verlosſer, wiens voetſtappen gy drukt, alle de magten der der duisternisſe overwonnen, en op het luisterrykſte over zyne vyanden gezegepraald heeft, zo zult ook gy, door zyne genade en byſtand onder-

ſteund, eindelyk de overwinning behaalen. Die Hemelſche dag zal eenmaal aanbreeken, op welken de geheele Aarde vol zal zyn van de kennisſe des Heeren, gelyk de wateren den bodem der zee bedekken, en Christus in eeuwigheid heerſchen zal.

ANTWOORD

OP HET

VOORSTEL,

VORDERENDE TE BETOOGEN

HET ONREDELYKE DER ONVERSCHILLIGHEID OMTRENT GODSDIENSTIGE WAARHEDEN, MET AANWYZING HOE MEN, IN 'T VOORSTAAN VAN DE WAARHEID, VERSTANDIG HEBBE TE YVEREN.

DOOR DEN EERWAARDEN HEER

JACOB KUIPER,

LEERAAR DER DOOPSGEZINDEN TE DEVENTER.

Wien, daarop, de Derde ZILVEREN EERPRYS, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP is toegeweezen.

VERHANDELING

STREKKENDE OM TE BETOOGEN

HET ONREDELYKE DER ONVERSCHILLIGHEID OMTRENT GODSDIENSTIGE WAARHEDEN, MET AANWYZING HOE MEN, IN 'T VOORSTAAN VAN DE WAARHEID, VERSTANDIG HEBBE TE YVEREN.

Hoe zeer men ook algemeen overtuigd is, dat de woorden, *Onverſchilligheid omtrent Godsdienstige waarheden*, ligt te verſtaan zyn, is 't echter zeeker dat veelen die zeer kwaalyk gebruiken, en, of geene bepaalde, of zeer verkeerde denkbeelden aan dezelve gewoon zyn te hechten. De naam van Indifferentisten is een ſcheldnaam geworden, gelyk die van Ketters, Sociniaanen, Pelagiaanen, en meer anderen, met welke door zulke Christenen, die, aan de oude Jooden, zoo als de Apostel Paulus die beſchryft, gelyk, *wel eenen yver tot God hebben, maar niet met verſtand*, dikwyls menſchen benoemd worden, die niets minder dan deeze naamen verdienen. Het ſchynt my daarom ter voldoening aan den eisch des opgegeven Voorſtels volſtrekt nodig te zyn, te beginnen met te onderſoeken, hoedanige menſchen men eigenlyk voor onverſchilligen omtrent Godsdienstige waarheden hebbe te

houden? Wy moeten van deezen duidelyk onderſcheiden die geenen, welke verkeerdelyk met dien te regt gehaatten naam worden beſtempeld, en dan het oog vestigen op de verſchillende zoorten van hun, die deezen tytel zich waardig maaken, op dat men dit zedelyk gebrek, deeze verlamming der ziele uit onderſcheidene gezichtpunten beſchouwende dezelve volmaaktelyk moge onderſcheiden van de gezonde geſteldheid eens verſtandigen wezens.

Onverſchilligen omtrent Godsdienstige waarheden zyn voor eerst niet dezulken, die zich onverſchillig betoonen omtrent veele gevoelens der Godgeleerden, welke, ſchoon zy algemeen in eenig land, of in eenige eeuw mogen worden aangenoomen als heilige waarheden, of zelfs wel als de allergewigtigſte geloofspunten, nogthans door hun, naa dat zy het beste onderzoek dat hun mogelyk was aangewend hebben, beſchouwd worden, niet als goud, zilver, en kostelyke ſteenen, maar als hout, hooi, en ſtoppelen, als dingen van geen gewigt, die niet tot den Godsdienst behooren, die nog voor den mensch geheel onzeker, of die ſlechts van menſchelyke uitvinding zyn. Met welke dingen zy gevolgelyk meenen dat hy, wiens Godsdienst op het rechte fondament gebouwd is, niets te doen heeft; en aan welke niemand zichzelven of anderen mag verbinden.

Dezulken, ſchoon hun geloof uit veel minder ar-

artykelen beſtaat dan dat van veelen hunner tydgenooten: Schoon zy zich niet bepaalen of uitlaaten omtrent dingen die anderen Godsdienstige verborgenheden noemen: Of wel oordeelen dat geene eigenlykgezegde verborgenheden voorwerpen des geloofs kunnen zyn, en het geloof omtrent eene zaak nooit verder kan verkeeren, dan die zaak geopenbaard en bevattelyk, en dus niet meer verborgen is; gelyk de voorſtanders van het gezach der rede in den Godsdienst zulks beweeren: Schoon dezelfde menſchen ook weinig meer leezen van die boeken, die men gewoonlyk Theologiſche noemt, doch welke zy by bevinding meenen te weeten, dat zelden veel van de waare Godgeleerdheid behelzen, en meestal met ydele geſchillen, ſchoolvoſſeryen, ſpitsvindigheden, en woorden-twisten zyn opgevuld: En zy even min werks maaken van zulke kerkelyke redevoeringen te hooren, die in denzelfden ſmaak vervaardigd, of wel uit zulke boeken zamengeſteld zyn; — verdienen zy toch met dit alles geenzins den naam van onverſchilligen omtrent de waarheid. Zy worden daar voor gehouden van allen die door bygeloof beſmet zyn, of die zich door een' verhitten en blinden yver laaten vervoeren, maar dit geſchiedt te onregt. — Laat het zo zyn gelyk die yveraars willen, dat deezen veele dierbaare en gewigtige waarheden over het hoofd zien, of gering achten; dit kan geheel buiten hunnen ſchuld zyn. Niemand heeft zichzelven de maate des verſtands, die hy bezit, toegedeeld; niemand is meester van de

opvoeding, de aanleiding, en de hulpmiddelen die hy geniet om tot de waarheid te koomen; en de wegen zyn zeer verſchillende, die de ſtervelingen moeten inſlaan om haar te vinden, naar maate zy door het lot hunner geboorte, en andere oorzaaken in eindeloos verſchillende ſtanden zyn geplaatst.

Indien zy, die thans door ons beſchouwd worden, alle behoorlyk onderzoek, naar maate hunne bevattings-kragt, hunne omſtandigheden, en tyd toelaaten hebben aangewend, en nog aanwenden, is 't hun niet te wyten zoo zy niet in alles hetzelfde vinden, dat anderen meenen gevonden te hebben. Zoo zy by aanhoudenheid voortgaan in het vermeerderen van nutte kundigheden; en alle Godsdienſtige begrippen, welke zy naa rype overweeging voor waarachtig en zeker gekeurd hebben, met bedaardheid, by bekwaame gelegenheden, en door alle, naar hun inzien, gepaste middelen zoeken onder hunne medemenſchen te verbreiden; is in dit geval niets meer van hun te eiſchen. Zy toonen dan inderdaad het wezenlykſte en hoogſte belang te ſtellen in de waarheid. Zy beminnen, zoeken en bevorderen haar naar hun beste weeten. En dat zy niet alles wat anderen heilig ſchatten, voor heilig kunnen aanzien, is geen blyk van onverſchilligheid omtrent iets dat een' waaren dienaar van God nut of noodig is te weeten, maar ten hoogſten hier van, dat menſchen van gelyke welmeenenheid dezelfde dingen wel uit zeer ongelyke oogpunten kunnen beſchouwen.

Ten

Ten tweede worden ook de zodanigen door veelen voor onverſchilligen gehouden, die wel in gevoelens naa genoeg overeenkomen met het geen in hun land, en in hunne eeuw regtzinnigheid des Geloofs wordt geheeten; doch die eene volmaakte vryheid van denken, ſpreeken, en ſchryven, en eene onbepaalde verdraagzaamheid in den Godsdienst voorſtaan. Deezen keuren alle dwingende zoo wel als verleidende en aanlokkende middelen in den Godsdienst af: Den Geestelyken ontzeggen zy alle heerſchappy over geloof en geweeten: Met geen list of bitterheid gaan zy immer te werk omtrent hun, die anders denken dan zy: Geen' brandenden yver vertoonen ze voor eenige Secte, Geloofs-belydenis, of eenig ander menſchelyk opſtel; en niets houden ze voor verbindende dan het gezond verſtand, en de duidelyke leer der Goddelyke openbaaring. Ook willen ze niet dat iemand uit hoofde van verſchillende gedagten zal veracht, geplaagd, benadeeld, of van die voordeelen der zamenleeving, waarop elk, die een lid is van Kerk en Maatſchappy, het volkomenſte regt heeft, in het minste of het meeste zal beroofd worden. En meenen eindelyk ook, dat de aanlokzelen van eer, voordeel, aanzien, of magt nooit gebruikt moesten worden om deezen of geenen aanhang te ſtyven; dewyl dit, naar hun inzien, niet de waarheid, maar wel geveinsdheid, en huichelaary begunstigt.

Beroemde mannen zyn 'er onder de Christenen nu

lang ſtelt in zommige begrippen, die ons byzonder lief zyn, maar hem niet kunnen behaagen; of om dat hy afwykt van de heerſchende gevoelens onzer eeuw; of, ſchoon dit niet doende, nogthans de grootſte vryheid en verdraagzaamheid voorſtaat: Zoo volgt, dat voor onverſchilligen omtrent Godsdienstige waarheden geenen mogen gehouden worden, dan dezulken die, in derdaad 'er geen belang in ſtellen of zy de waarheid vinden, en onder anderen haare heerſchappy bevorderen, of niet. En deezen ſchynen gevoeglyk onder de volgende zoorten begreepen te kunnen worden.

Voor eerst vindt men menſchen, die in vollen nadzuk den naam van aardsgezinden verdienen, die alleen voor het vleesch, en geheel niet voor den geest zorgen; zichzelven aan het ſtoffelyke en zichtbaare verſlaaven, en niets zoeken dan voldoening voor hunne zinnen en driften, welke zy met de redelooze wezens gemeen hebben. Deeze laaten zich door waereldſche belangen en vermaaken zoo ten eenemaal wegſleepen, dat ze geen tyd of lust over houden om aan de waarheid en derzelver belangen te denken, en hebben door het beſtendig involgen hunner lusten zoodanig alle veerkragt en ſterkte van ziel verlooren, dat ze zich geene moeite, en geen het minste ongemak kunnen getroosten tot het onderzoeken en voorſtaan der waarheid.

Ten

Ten tweede zy het geoorloofd onder de onverſchilligen te tellen de bygeloovigen, of ſchoon die wel den Godsdienst belyden, en zeer noodzaaklyk keuren, en wel degelyk onderſtellen, dat het niet het zelfde zy welk een' Godsdienst men aankleeve; jaa zelfs dat men niet zalig kan worden, zoo men niet denke gelyk zy! Deeze worden door zichzelven, en door oppervlakkige beſchouwers geenzins voor onverſchilligen aangezien, daar zy nogthans de heldere ſtraalen der waarheid ſchuwen, en zich achter het beſchutzel hunner formulieren en zamenſtelzelen voor alle verlichting behoeden: Daar zy niets bezitten dan een blind en ingewikkeld geloof in de leere hunner kerke, waar in zy opgevoed zyn, of by welke toeval en omſtandigheden hun eenmaal gebragt hebben; en zy berusten in de woorden dier meesteren van welken zy hunne belydenis geleerd hebben, die woorden met volſtrekte onverzettelykheid vasthoudende, en nooit aan eenig ander onderwys het oor willende leenen.

Deeze zyn gewis de rechte vrienden der waarheid niet. Zy zyn vrienden, van zekeren aanhang, dien zy voor de waare kerk aanzien, doch omtrent welken zy nooit eigenlyk onderzoek hebben aangewend; van zeeker zamenſtel, 't welk zy voor Godsdienstig en regtzinnig houden, doch dat zomtyds meer van het zinnelyke, hartstochtelyke, dweepagtige, geheimzinnige, onverſtaanbaare, of basterd-overnatuurkundige, dan van het nutte, redelyke, en waarachtige bevat.

Zy

Zy zoeken alleen hunne blindelyk aangenoomene en diep ingewortelde vooroordeelen vast te houden, voort te planten, en hoe langer hoe meer te bevestigen, maar om de waarheid is 't hun eigenlyk niet te doen, hoe zeer zy zichzelven onder haare hartelykſte beminnaars tellen; omtrent de waarheid zyn zy onverſchilligen, jaa zy willen niet, dat iets als waarheid geſchat, en behandeld worde, buiten het geen zy denken en gelooven.

Van hier is 't oorſpronkelyk, hoe vreemd dit by zommigen mogen luiden, dat de driftigſte voorſtanders van deeze of geene Secte, die anderen om het minſte verſchil van begrippen haaten, lasteren, en benadeelen, en zelfs met vuur en zwaard vervolgen, zoo dit in hunne magt zy, de aller-onverſchilligſten omtrent de waarheid kunnen zyn. De heethoofdigſte dryvers van byzondere begrippen zyn zomtyds de allerdomſte en onkundigſte geweest, die allerminst de waarheid gekend, of gezogt hebben, den hoogſten afkeer hadden van alle vry en onpartydig onderzoek; en nooit iets anders begeerden, dan in de wezenlyke duisternis, waar in zy omdoolden te blyven, en anderen in dezelve te trekken of te houden.

Ten derde zyn 'er zulken, die ſtellen, dat indien men maar Godsdienstig zy, de wyze van Godsdienst van weinig of geen aanbelang is te achten; dat men voldoet, zoo men den Godsdienst in welken men

Deeze allen nu komen daarin overeen met malkanderen, dat zy in de wezenlykſte en gewigtigſte waarheden geen of weinig belang ſtellen; doch uit verſchillende beginzelen wordt deeze overeenkomst gebooren. Zommigen denken niet, of althans zoo weinig mogelyk aan die waarheden; om dat ze zichzelven van den rang van denkende tot die van dierlyke wezens verlaagd hebben. Anderen houden het daar voor, dat ze reeds in het bezit van die ſchatten zyn, dat ze met die van Laödicea *ryk zyn en geens dings gebrek hebben, terwyl ze niet weeten dat ze ellendig, en jammerlyk, en arm, en blind, en naakt zyn.* Anderen meenen, dat het Gode onverſchillig is of de menſchen de waarheid kennen. En nog anderen dat het menſchdom geen wezenlyk belang heeft in die te kennen, of dat 'er geheel geen waarheid in den Godsdienſt is.

't Geen ik nu gezegd heb om de zaak, waar van hier gehandeld wordt, wel te doen kennen, en alle gevaarlyke misvattingen aangaande haare natuur voor te koomen, ſtelt haar reeds al in geen gunſtig licht voor, en zal zoo ik denk nog verder van eenig nut kunnen zyn, om onze gedagten te leiden in het betoogen van haare onredelykheid. Het eerſte dat ik ten dien einde onderſtel, en dat my elk, die voor

begaafdheden is door het Opperwezen, of door de Natuur, zoo als men dit hier nog gelieft te noemen, ongelyk uitgedeeld, doch elk mensch is gehouden, van de maate des verſtands die hy ontvangen heeft gebruik te maaken, niemand zyn zyne vermogens te vergeefs en tot geen einde geſchonken, maar elk kan, en elk moet daarom die aanwenden om zich van alle vermydelyke onheilen te bevryden, en zich geluk en genoegen te verſchaffen, gelyk ook om het heil zyner natuurgenooten te bevorderen.

Hy nu die zommigen zyner vermogens en wel de edelſte zyner natuur laat verroesten en verſtompen, alleen voor het lichaam zorgt en zyn verſtand niet verder gebruikt dan hetzelve van dienst kan zyn om hem groove zintuigelyke en hartstochtelyke vermaaken te bezorgen; die een enkel dierlyk leven leidt zich niet onderſcheidt van, zich niet verheft boven die wezens, welke alleen het geleide van zintuigen en driften volgen, en geen eigenlyk vermogen van redeneeren bezittende, ook niet anders kunnen doen; verlaagt zichzelven tot den rang van een redeloos wezen. Zulk een mensch kan daarom niet anders dan dwaas of onredelyk geacht worden te handelen. Zoo wel dan als de handen moeten dienen om te werken, de voeten om te gaan, moet het verſtand dienen om te onderzoeken, te oordeelen, en te kennen alles wat onder het bereik van den mensch geſteld is, en waar in hy eenig belang kan hebben, of

waar in ſlegts billyk eenig belang voor hem vermoed kan worden.

Het verſtand moet alle zyne daaden beſtieren, op dat die overeenkomstig zyne natuure als een mensch, als het voortreffelykſte wezen op deeze Waereld, zyn mogen. Zoo het verſtand een hooger en edeler vermogen is, dan de drift (en zou men niet ontmenscht, dat is geheel verdorven en van zyne oorſpronkelyke geſteldheid verbasterd moeten zyn, om dit in twyffel te kunnen trekken?) moet hetzelve over de drift heerſchappy voeren, en geenzins desſelfs ſlaaf worden, of de orde der Natuur wordt omgekeerd, 't welk in alle geval de hoogſte afkeur heeft van wyzen en verſtandigen, en altoos nadeelig wordt bevonden.

Om nu de menſchelyke rede in ſtaat te ſtellen om deeze heerſchappy te kunnen voeren is het nodig dat 'er kundigheden worden opgedaan van onderſcheiden aart, ook moeten dezelve van tyd tot tyd vermeerderd en verbeterd worden. En daarom,

3 De mensch mag nooit in zyne kindſche denkbeelden of in de denkbeelden van anderen zorgeloos berusten.

Wanneer hy in zyne eigene vroege vooroordeelen, of in de begrippen van anderen blyft berusten, dan maakt hy geen regt gebruik van de edelſte vermogens zy-

zyner natuur, maar geeft zich aan luiheid en traagheid over; dan leeft hy by enkele navolging, waar in een dier zelfs groote volmaaktheid kan bekoomen, en houdt hy derhalven op als een verſtandig wezen, als een mensch te handelen.

Zyn verſtand is wel in den aanvang zyns beſtaans zeer zwak, en hy kan dus in de eerſte jeugd niets anders doen, dan het geleide der geenen, die over hem geſteld zyn, en van welken hy afhangt, volgen. Zyne vroegſte bevattingen kunnen derhalven niet veel anders dan vooroordeelen zyn, die, 't zy dat zy goed of kwaad zyn, geheel niet hem, maar geheel en al zyne onderwyzeren tot verdienste of ſchuld moeten toegerekend worden. Doch hy handelt zeer dwaas en onredelyk, wanneer hy meer jaaren, en meer kragten naar ziel en lichaam verkreegen hebbende niet voor zichzelven onderzoekt en oordeelt, maar in zyne vroeg verkreegene denkbeelden, en de leſſen zyner meesteren blyft berusten, en zyne daaden naar dezelve inrigt. De handelwys van zoo eenen kan niet beter verdeedigd worden, dan men die zou verdeedigen van iemand, die reeds mannelyke kragten had verkreegen, maar, het zy uit luiheid, of uit vrees voor vallen verkoos altyd aan de leiband te gaan, of door anderen onderſteund te worden. Naar maate de mensch meer redelyke vermogens verkrygt, en beter in ſtaat wordt de gevolgen zyner daaden, zoo op zyn eigen geluk, als op dat van zyne medemen-

menſchen te bezeffen, wordt hy ook meer voor die gevolgen aanſpraakelyk; maakt zich door dezelve verdienstelyk of ſchuldig voor het oordeel zyner medemenſchen; en indien 'er een hooger oordeel dan dat der menſchen ten eenigen tyde beſtaan zal, zal hy ook daar voor in die eigenſte maate zichzelven hebben te verantwoorden.

'Er zyn nog twee gewigtige redenen waarom de mensch niet in zyne kindſche vooroordeelen, of in de begrippen en gevoelens van anderen blindelyk mag berusten, op welke wy hier een oogenblik den aandagt moeten vestigen. Voor eerst dat elk mensch in het byzonder geduurig vorderen kan in volmaaktheid, zoo hy by aanhoudenheid al dat gebruik van zyne vermogens maakt, dat gemaakt kan worden. Al heeft iemand in zynen eerſten leeftyd de beste vorderingen gemaakt in handwerken, kunsten en wetenſchappen of in den Godsdienst, zoo lang hy in friſe en nog onverminderde kragten is, is hy bekwaam om nog meer te vorderen. En al is hy door zyne leidslieden op geene verkeerde wegen gebragt en in geen enkel opzigt misleid, 't geen onder de duizend waarſchynlyk het lot van niet eenen zyn zal, zoo kan hy evenwel door het gebruiken van zyn eigen oordeel zyne begrippen meer en meer zuiveren, meer naauwkeurig, meer gelyk aan de zaak, meer klaar doen worden, gelyk ook het aantal van nutte kundigheden, waar aan geen einde is, by hem zelven vergrooten.

Ten

Ten tweede is ook het geheele menschdom te zamen genoomen voor geduurige vordering vatbaar, het licht van eene volgende eeuw kan altoos dat van eene voorgaande overtreffen, een volgend geſlacht kan altoos iets toe voegen by de kundigheden welke een voorig geſlacht heeft bezeten, maar dan moet eigen onderzoek, oordeel, en vinding te werk geſteld worden, en de mensch niet ſlechts by naavolging leeven. Deeze volmaakbaarheid of vatbaarheid voor geduurige vordering zou te vergeefsch in den mensch, en in het menschdom beſtaan, zoo het immer redelyk geacht kon worden in de kundigheden die men verkreegen heeft, in de leſſen der opvoeding, of in het geloof der Vaderen te berusten. Onbezefbaar groot zou nog de duisternis der Waereld zyn zoo de vadzigheid voor wysheid mogt aanzien worden; want zoo dit in eenige zaak, of in eenig land geoorloofd ware, zou het in alle geoorloofd zyn; en zoo 'er geene anderen dan blinde en lafhartige aanklevers van het goedvinden en de gebruiken der Vaderen geweest waren, zou men de waardigſte uitvindingen in kunsten en wetenſchappen niet alleen, maar ook de kunsten en wetenſchappen zelf nog misſen, en van proefondervindelyke wysbegeerte, drukkunst, zeevaart, koophandel, reformatie, jaa zelfs van den Christelyken Godsdienst niets weeten; want allen aan welken deeze eerst verkondigd is hadden eenen anderen Godsdienst van hunne Vaderen ontvangen. Indien alles wat ik nu gezegd heb aangaande het aanhoudend ge-

bruik van eigen oordeel en verſtand met betrekking tot waereldſche en tydelyke belangen niet afgekeurd, of ontkend kan worden, zou het gewisſelyk niet dan ten hoogſten onredelyk zyn te ſtellen, dat dit gebruik in dingen van het hoogſte gewigt, en dus in den Godsdienst niet te pas zou koomen; en elk die eenig gezond verſtand bezit zal my moeten toeſtaan, dat niemand die het reeds verhandelde aanneemt, het volgende Voorſtel met reden zou kunnen verwerpen.

4 De mensch moet allermeest zyn eigen oordeel gebruiken in zaaken die voor hem van het allermeeste gewigt zyn; dus moet hy den Godsdienst onderzoeken, en langs den weg van eigen onderzoek tot kennis van deszelfs natuur, en tot zekerheid en gerustheid aangaande zyne waarheid tragten te koomen.

Zommige dingen zyn van zoo weinig invloed op het wezenlyk belang van den mensch, dat ſchoon het in alle gevallen wel best is uit zyne eigene oogen te zien, zoo veel men kan, 't in deeze echter van weinig gewigt is, of men zulks doe; en dus het verzuim hier van geenzins voor eene groote misdaad kan gehouden worden. Doch zoo is 't niet gelegen met opzigt op den Godsdienst. Deeze is voor den mensch van veel meer aanbelang dan eenig ander ding ter waereld, en eischt in die zelfde maate ook zoo veel te meer zyne eigene oplettenheid.

Zoo

Zoo God zich niet geopenbaard had aan zyne redelyke Schepzelen op Aarde noch door het ligt der Natuur, noch door zyn woord, en de Godsdienst dus niets anders dan bygeloof en bedrog, dan een gevolg van de ſtaatkunde en heerschzugt der grooten en geestelyken aan den eenen, der domme vreeze des gemeens aan den anderen kant ware, dan nog zou de onverſchilligheid omtrent deszelfs waarheid onredelyk zyn. Elk die van zyne valscheid eenig vermoeden verkreeg, zou desaangaande tot zekerheid moeten tragten te koomen. En elk die zich van die valscheid grondig overtuigd hieldt, zou zyne poogingen moeten aanwenden om zyne medemenſchen van zoo haatelyk, en ſchandelyk een juk, als dan de Godsdienst zyn zou, te bevryden; en daar door het overgroote misbruik, dat van denzelven kan gemaakt worden, tegen te gaan.

Want ſchoon iemand in die gedagten zou kunnen vallen, gelyk zommigen gebeurd is, dat de Godsdienst al ware hy onwaarachtig, nogthans nuttig voor het menschdom konde zyn, mids een goed gebruik van denzelven wierde gemaakt; dit zou hem niet verſchoonen in zyne onverſchilligheid. Dewyl het zeeker is, dat een ſchroomelyk misbruik van denzelven kan gemaakt worden, en daadelyk in veele landen en eeuwen gemaakt is, tot nadeel, jaa tot den ondergang van geheele volkeren. Een misbruik waar van duizenden, en millioenen van menſchen de ſlagtoffers zyn geweest,

en hy zelf ten eenigen tyde ook een ſlagtoffer zou kunnen worden.

Men voege hier by, dat het berusten in deeze ſtelling, dat de Godsdienst ſchoon onwaarachtig zynde, toch nuttig is voor het menschdom, in zichzelven ongerymd en redeloos is. Waar was immer de leugen van algemeen nut? Men kan wel veele voorbeelden bybrengen van menſchen, die eenig goeds gedaan hebben, of van eenig kwaads te rugge gehouden zyn, door eene misleiding of eenig valsch begrip dat hun was ingeboezemd. Men ſpreekt daarom somtyds eenige onwaarheid met een goed oogmerk, en zoo men meent uit bezef van pligt; en werkt daar door wel eens eenig goeds uit dat anders geen plaats zou gehad hebben. Doch in veele gevallen ook mislukt dit, en is hetzelve dan wel eens van eene tegengeſtelde uitwerking. Dikwyls ziet men van achteren, geene goede rekening gemaakt te hebben, en ſlegts de allereerſte, niet de verdere gevolgen van zulk een bedryf overdagt te hebben, welke verdere gevolgen veel meer nadeel kunnen te weeg brengen, dan immer de misleiding voordeel heeft gegeven. En in niet een geval kan men toonen dat dezelve met het algemeene belang overeenkomt, en voor het geheele menschdom beter is geweest dan de waarheid. Zou dit dan alleen in het geval van den Godsdienst plaats kunnen hebben? Kan zulks met reden onderſteld worden? Zou het verſtandiglyk gehandeld zyn, zoo iets aan te neemen zonder bewys? Of

Of is de valscheid van den Godsdienst immer bewezen? Hebben de ongeloovigen ooit iets meer gedaan dan twyffelen, en ontkennen? Hebben ze ooit eenig bewys tegen het beſtaan van God kunnen bybrengen? En is dan de nuttigheid van den Godsdienst, die onloochenbaar is, indien een goed gebruik van denzelven wordt gemaakt; want de leer dat 'er een Opperwezen beſtaat, dat alle menſchen regtvaardig beloonen of ſtraffen zal, naar maate hunne zedelyke bedryven zyn zullen, en dat zich niet laat misleiden of beſpotten, kan niet anders dan zeer heilzaam zyn voor het menschdom, en deugd en geluk onder hetzelve bevorderen; is dan de nuttigheid van den Godsdienst, zeg ik, indien een goed gebruik van denzelven wordt gemaakt, niet een bewys van de hoogſte waarſchynlykheid voor zyne waarheid? Daar men van alle andere gevoelens, of leerſtelzelen, die niet ſlegts in byzondere gevallen, of voor byzondere perzoonen, maar die blykbaar algemeen in alle landen en eeuwen, en voor het geheele menschdom nuttig zyn, bevonden heeft, dat ze op waarheid ſteunen; daar men althans van niet een derzelve de onwaarheid kan aantoonen: Is dan de nuttigheid geen Analogiesch bewys voor de waarheid van den Godsdienst? Moet het berusten in die meening, dat de Godsdienst, ſchoon onwaarachtig zynde, toch van algemeen nut voor het menschdom zou kunnen zyn, niet ten hoogſten onredelyk geacht worden, en elk derhalven tot zekerheid tragten te koomen aangaande den Godsdienst,

ingevalle hy aan zyne waarheid twyffele, of zyne valscheid vermoedde?

Deeze verpligting blykt nog sterker wanneer wy tevens in aanmerking neemen, dat de Godsdienst waarachtig zynde, den recht-geloovigen zoer veel genoegen en troost kan verschaffen, welke de twyffelaar mist, en de ligt- of bygeloovige, die zonder onderzoek in het geloof van anderen berust, tevens met zyn geloof, dat altoos wankel staat, lichtelyk kan verliezen. De Godsdienst leert ons dat alle dingen staan onder het bestuur eens Allervolmaaksten Wezens, dat nevens Almagt, ook de hoogste Wysheid, en Goedheid bezit, alle zyne Schepzelen wel wil doen, niets over ons toelaat dan om wyze redenen, ons overal gade slaat, alle dingen voor ons eindelyk ten goede zal doen medewerken, en ons een eeuwig zalig leven na dit leven schenken, zoo wy hier waarlyk deugdzaam en Godsdienstig leeven. Hoe groot een genoegen, hoe onwaardeerbaar eene troost kan zulk eene leer niet aanbrengen in alle wederwaardigheden van deezen tyd? Hoe zeer is dezelve niet geschikt om ons tot de uitvoering van de grootste en edelmoedigste bedryven in staat te stellen in weerwil van alle verleidingen der zonden, en met opoffering van het belang onzer lusten en driften? En zou iemand zonder de hoogste dwaasheid onverschillig kunnen zyn, of hy van deeze leer genoegzaame zekerheid hadt, of hy zich deezen troost met grond zou kunnen toeëigenen

of

of niet? Dit is onmogelyk; of het moest geheel buiten onze magt zyn om aangaande deeze zaake, eene redelyke overtuiging te verkrygen. Doch

5 De mensch kan aangaande de waarheid van den Godsdienst tot zekerheid komen, de rede leert ons God kennen.

Wie kan de oogen openen, den aandagt vestigen op zichzelven, op het kunstig maakzel van zyn eigen lichaam, op de vermogens zyner ziele, op de uitgestrektheid des Heelals, op de geregelde beweeging der Hemelsche lichaamen, en derzelver invloed op elkanderen, op de ontelbaare meenigte van verschillende zoorten van wezens die hem omringen, die boven en beneden hem zyn, zonder te zien dat 'er een God is, die alles met wysheid gemaakt heeft en bestuurt, en dat deszelfs eer en dienst geene onverschillige zaak behoort te zyn by zyne redenmagtige, vrywerkende, en voor Deugd en Godsdienst vatbaare Schepzelen? En dat het gevolgelyk van hunnen onvermydelyken pligt moet zyn, alles van den Godsdienst te kennen, wat door hun gekend kan worden? Of zou het integendeel redelyk zyn te onderstellen, dat immer iets van niets kan voortkomen? Dat in het uitwerkzel volmaaktheden kunnen plaats hebben die in de oorzaak ontbreeken? Dat een los geval de schoonste werkstukken zou voortbrengen, die de werken van alle menschelyke kunst en schranderheid oneindig verre te boven

ven

ven gaan? Dat de doode ſtoffe leevende; eene verſtandelooze natuur verſtandige; eene blinde noodzaakelykheid vrywerkende wezens zou kunnen veroorzaaken? Die het aanneemen van deeze, en zoortgelyke ſtellingen redelyk kan keuren, ſchynt medicynen veel meer dan onderrichtingen van noden te hebben. De Atheïsten en Twyffelaars nogthans kunnen dezelve niet verwerpen, zonder hunne eigene onverſchilligheid en ongeloof te veroordeelen. Leert de rede ons dan, dat 'er een God is, zy leert ons tevens ook hoedanig een wezen hy zy, en het mag ons daarom geenzins hetzelfde zyn, welke denkbeelden wy van hem koesteren.

6 De mensch moet de allerbeste en zuiverſte denkbeelden aangaande God en zynen dienst zoeken te verkrygen.

't Is verre beneden de waardigheid zyner natuur door eigen ſchuld dingen te gelooven, die onwaarachtig zyn, van welker onwaarheid hy zeer wel kon overtuigd zyn, en die hem eigenſchappen, of handelingen aan den Allerhoogſten doen toeſchryven, welke met zyne waare volmaaktheden geheel onbeſtaanbaar zyn, en van welke hy den hoogſten afkeer heeft. Gewis zoo kinderen te beſchuldigen zyn, die omtrent de beſte ouders, welke hun in alles weldoen, haatelyke denkbeelden voeden, en geen begeerte toonen om het welbehagen van hunne te kennen, en zich naar

het-

hetzelve te voegen; hoe zou een mensch dan te verdeedigen zyn, zoo hy in weerwil van 't geen God van zich met genoegzaame duidelykheid geopenbaard heeft, hem voor een geheel ander wezen hieldt, dan hy in der daad is, in zeer groove en welvermydelyke misvattingen ſtondt aangaande zyne natuur en volmaaktheden, en geen belang ſtelde in zyn welbehaagen te kennen, en aan hetzelve wel te beantwoorden?

Zulk eene verkeerdheid zou niet dan uit verdorvenheid des harten kunnen voortkomen, en daarom ten hoogſten haatelyk en ſtrafbaar zyn te achten. Om dat wy oneindig meer verpligting aan den Allerhoogſten hebben dan een Kind aan zynen Vader, om dat wy enkel door zyne belangelooze en onpartydige goedheid beſtaan, geheel en al van hem afhangen, dag aan dag met zyne zegeningen overſtroomd worden, en van zyne hand alleen al het heil moeten verwagten, dat ons in tyd of eeuwigheid kan te beurte vallen.

Daar wy dan van God onzen eigenlyken afkomst rekenen, zyn geſlacht zyn, en in alles van hem afhangen, is 't allerredelykst dat wy ons op zyne kennis en zynen dienst met alle onze vermogens toeleggen. En daar hy oneindig hoog boven ons is verheven, en uit dien hoofde nooit ten vollen door ons gekend wordt, kunnen wy hier in altoos vorderen en

toeneemen. Ook kan elk begrypen dat het billyk is, dat wy hier naa ſtreeven, indien het blykbaar is, dat de Allerhoogſte zelf hier in eenig belang gelieft te ſtellen. Dit nu is ontwyffelbaar.

7 't Is Gode niet onverſchillig hoe hy gekend, en gediend wordt van zyne Schepzelen.

Heeft God behaagen in de eindelooze verſcheidenheid in alle zyne werken, en vindt men daarom geene twee Schepzelen volmaakt aan elkander gelyk? Men moet daar uit niet afleiden, zoo als zommigen geheel te onrechte gedaan hebben, dat al de verſcheidenheid, welke in den Godsdienst onder de menſchen wordt gevonden hem welgevallig zou zyn. Dit laatſte volgt zoo min uit het voorgaande, als dat hem alle der menſchen daaden, hoe die ook zyn mogen, behaagen. 'Er kan, 't is waar, wel eenige verſcheidenheid in hunnen eerdienst zyn, die hem niet tegenſtaat. Hy ſchenkt de menſchen zeer verſchillende vermogens, plaatst hun in zeer ongelyke omſtandigheden, doet hun zeer onderſcheidene gelegenheden en hulpmiddelen voorkoomen tot Kennis, Deugd, en Godsvrugt. Hier uit nu ontſtaat onvermydelyk verſchil van denkbeelden, begrippen, en kundigheden; en uit deeze verſchil van bedryven, al is het zelfs dat elk op de beste wyze hem mogelyk zyne vermogens gebruikt, en zich kwyt van alle de hem bekende pligten. Deeze verſcheidenheid heeft zekerlyk des Allerhoogſten goed-

goedkeuring, hy verwagt die by de menſchen, zy vloeit van zelf voort uit de ſchikkingen die hy gemaakt heeft; en daarom behoeven wy ons nimmer moeite te geeven om alle menſchen over alle ſtukken van Geloof en Godsdienst volmaakt op dezelfde wyze te doen denken; zulks zou tegen het plan der Godheid aanloopen, geheel vrugteloos, en geheel noodeloos zyn. Want de gemelde zoo natuurlyke verſcheidenheid neemt geheel niet weg, dat het Geloof en de Godsdienst van allen redelyk, en alzins Gods eer bevorderende zouden kunnen zyn. Jaa wy kunnen 'er in 't minste niet aan twyffelen, of de min volmaakte poogingen van hun, die in de minst gunstige omſtandigheden geplaatst zyn, zullen, wanneer zy opregt en zuiver zyn, in Gods oogen niet min verdienstelyk, en beloonbaar wezen, dan de meer volmaakte van hun die meer verlicht zyn geweest. Eene andere verwagting zou met het denkbeeld van de hoogſte zedelyke rechtheid, die by het eerſte wezen noodzaakelyk plaats heeft, onbeſtaanbaar zyn.

Doch dit verſchil van Godsdienst, dat uit het verſchil van der menſchen vermogens, en ſtand, en de bedeeling waar onder zy leeven natuurelyk voortvloeit, is een geheel ander ding, als het geen uit onverſchilligheid, pligtverzuim, en verwaarloozing, of misbruik der vermogens wordt gebooren. Dit is ſchuldig, daar het eerſte onſchuldig is. Dit is onbeſtaanbaar met Gods eer en de eer van het menschdom, die door

het eerſte niet benadeeld worden. Daar deeze gevallen dan ten hoogſten ongelyk zyn aan elkanderen, zou het ten hoogſten ongerymd zyn een gelyk gevolg uit dezelve te willen afleiden, en hier uit, dat God alle de verſchillende poogingen der menſchen, zoo zy maar welmeenende zyn, gunstig aanziet, en de natuurlyke verſcheidenheid in zyne werken goedkeurt, te beſluiten, dat hy ook, alleen uit liefde tot verſcheidenheid, der menſchen welvermydelyke dwaasheid, en verkeerdheid, hunne luiheid, en opzettelyk pligtverzuim op dezelfde wyze zal aanzien? Neen gewisſelyk, het kan de volmaakt wyze en goede Opperheer niet hetzelfde zyn, of zy, die in ſtaat zyn hem wel te leeren kennen, en lief te hebben, waardige denkbeelden van hem vormen, dan of zy hem vergelyken met de werken zyner handen, met zichzelven, met een geſneeden beeld, een krokodil of een plantgewas: Of ze hem de hoogſte zedelyke regtheid en volmaaktheid, dan of ze hem menſchelyke driften zwakheden en ondeugden toeſchryven: Hem aanbidden als een waarlyk goedertieren Vader van het geheele menschdom, die het geluk van allen wil, die allen welmeenende tot zich roept, en by wien geene aanneeming des perſoons plaats heeft, dan hem voor eenen grilligen willekeurigen dwingeland houden, die lust heeft in het ſtraffen, wiens goedheid partydig is, wiens gramſchap geene paalen kent, die den onſchuldigen verdoemt, en alleen te duchten, niet te beminnen is. Wie ziet op het enkel voorſtel deezer dingen

of die haar tot een waare oorzaak van alle der menſchen zonden maakt?

Ik behoef hier niet te bewyzen, dat de Godsdienst in alle deeze onderſcheidene gedaanten onder de beſchaafde volkeren, en zelfs in veelen deezer onder de Christenen zich vertoond heeft, geleerd, en geoeffend is geworden. Elk die iets weet van de geſchiedenis, en den tegenwoordigen ſtaat van denzelven, is hier van genoegzaam overtuigd.

Alle die ſchadelyke misvattingen die ik opgenoemd heb, en meer anderen van denzelfden aart, gepaard met Gode onteerende, en het menſchelyke geſlacht verderffelyke bedryven, zyn haaren oorſprong en voortgang voornaamelyk aan de onverſchilligheid omtrent de waarheid verſchuldigd. Door deeze zyn zy allereerst geboren, door deeze is 't dat veelen derzelve in de verlichte eeuw die wy beleeven nog voortduuren. Zeer groot is altoos geweest, en is nog het aantal van menſchen, die gerust zich te ſlaapen leggen op de kusſens van het ongeloof, of bygeloof, en nimmer zulk een onderzoek in den Godsdienst hebben aangewend, als waar toe de rede ons leert dat elk verpligt is, en als het groot gewigt deezer zaak vereischt.

Is

koele en bedaarde redenkaveling niet, of niet genoeg zou doen; maar zal die werkzaamheid ons nut, en niet ſchaadelyk zyn, zoo moet het verſtand ons aanwyzen, waarop wy te letten hebben, wat, en hoe veel wy moeten doen, in welke gelegenheden, en door welke middelen wy hetzelve mogen en moeten volvoeren.

Zoo het verſtand immer deeze heerſchappy verlieze, en de drift over hetzelve den meester ſpeele, is de mensch in het grootſte gevaar van zyn oogmerk geheel te misſen, jaa van regt het tegengeſtelde zyns bedoeldens ten uitvoer te brengen, de beste zaak, ſchoon met de grootſte welmeenenheid onder handen genoomen, te bederven, en zichzelven en zyne natuurgenooten de ſchroomelykſte onheilen te berokkenen. En dit is met betrekking tot den Godsdienst hetzelfde als tot alle andere dingen, en behoort omtrent denzelven zoo veel te meer ter harten genomen te worden, als deeze boven alle andere dingen van aanbelang is. 't Is derhalven niet genoeg, dat iemand yvere voor de waarheid, maar hy moet ook altoos zynen yver met verſtand doen gepaard gaan.

Tot dit einde is het in de eerſte plaats, en voor alle dingen nodig, dat hy zorge draage om de waarheid regt te kennen. By verzuim van deezen regel kan het ligtelyk gebeuren dat hy ſtrydig met haare belangen te werke gaa, dingen die onwaarachtig zyn

anderen opdringe, en in de verbeelding van hun voor ſchaadelyke wangevoelens te beveiligen, hun den weg der waarheid toeſluitte. Hy die yvert moet dan wel zeeker weeten waar voor hy zulks doet. En deeze regel is hem daarom ten allerſterkſten aan te pryzen, om dat onkunde een zeer algemeen gebrek is onder de yveraars. Hy moet derhalven by zichzelven wel overtuigd zyn van de zekerheid en het gewigt der zaake waar voor hy zich moeite geeve. Hy moet die grondig onderzogt en onpartydig beoordeeld hebben zoodanig dat hy zich gerust kan houden, noch zichzelven, noch anderen door eigen ſchuld, en blind geloof, of eenzydigheid te misleiden. Niet alleen de vrienden, maar ook de vyanden van het gevoelen dat hy nu zyn eigen noemt moet hy met gelyke bedaardheid en oplettenheid geraadpleegd, en 't geen die voor en tegen zeggen, gewikt en gewoogen hebben, op dat 'er klaarheid en zekerheid zy by hem zelven, en hy wel weete wat hy zegge of bevestige. Een rechter kan niet dan ſlegts by toeval een regtmaatig vonnis vellen, zoo hy niet beide partyen met gelyke langmoedigheid hoore, en zal wanneer hy dit niet doet dikwyls het alleronregtmaatigſte beſluit neemen, of ſchoon al zyn oogmerk niet anders is dan om regt te doen; en met eenen onderzoeker der waarheid is het volkoomen ook zoo gelegen.

De yveraars in den Godsdienst, die dit niet in het oog houden, die nooit eenig onderwys hooren, veel

min

min beproeven en aanneemen, dan van dezulken, die die party, welke zy nog onkundig zynde omhelsd hebben, zyn toegedaan; die ook nimmer aan de begrippen hun vroegtydig ingedrukt durven twyffelen, en dezelve, ter toetze van het gezond verſtand brengen, kunnen niet anders dan blinde en verſtandelooze yveraars zyn. 't Is by toeval zoo zy de waarheid voorſtaan, en zeer dikwyls zyn zy in den waan van zulks te doen, terwyl zy nogthans in hunne ſchuldige en lafhartige onwetenheid de grootſte tegenſtanders zyn van dezelve.

Men kan zich hier voor wachten door te bedenken, dat men nimmer verpligt kan zyn om zich voor eenigen Godsdienst, eenige gezindheid, of eenig gevoelen in de weer te ſtellen, voor dat men genoegzaam onderzoek aangewend en eene redelyke en volkomene overtuiging heeft verkreegen; jaa dat de opregte liefde tot waarheid ons niet verbindt om voor zulke dingen, die nog twyffelagtig en onzeker by ons zyn, die wy althans nooit waarlyk onderzogt hebben te yveren, maar ons zulks verbiedt, uit hoofde van het ſchroomelyke gevaar dat hier mede gepaard gaat van onweetende haare belangen te verraaden.

Deeze weg van een ſtrict en zeer naauwkeurig onderzoek, op welke men niets aanneemt op bloot gezach van anderen, zonder te weeten wat men aanneemt, en zonder voor hetzelven gronden en bewy-

anderen opdringe, en in de verbeelding van hun voor
ſchaadelyke wangevoelens te beveiligen, hun den weg
der waarheid toeſluitte. Hy die yvert moet dan wel
zeeker weeten waar voor hy zulks doet. En deeze
regel is hem daarom ten allerſterkſten aan te pryzen,
om dat onkunde een zeer algemeen gebrek is onder
de yveraars. Hy moet derhalven by zichzelven wel
overtuigd zyn van de zekerheid en het gewigt der
zaake waar voor hy zich moeite geeve. Hy moet
die grondig onderzogt en onpartydig beoordeeld heb-
ben zoodanig dat hy zich gerust kan houden, noch
zichzelven, noch anderen door eigen ſchuld, en blind
geloof, of eenzydigheid te misleiden. Niet alleen de
vrienden, maar ook de vyanden van het gevoelen dat
hy nu zyn eigen noemt moet hy met gelyke bedaard
heid en oplettenheid geraadpleegd, en 't geen die voo
en tegen zeggen, gewikt en gewoogen hebben, o
dat 'er klaarheid en zekerheid zy by hem zelven,
hy wel weete wat hy zegge of bevestige. Een re
ter kan niet dan ſlegts by toeval een regtmaatig
nis vellen, zoo hy niet beide partyen met g
langmoedigheid hoore, en zal wanneer hy dit
doet dikwyls het alleronregtmaatigſte beſluit ne
of ſchoon al zyn oogmerk niet anders is dan o
te doen; en met eenen onderzoeker der waar
het volkoomen ook zoo gelegen.

De yveraars in den Godsdienst, die die
oog houden, die nooit eenig onderwys

zen te kennen, die het gezond verſtand voldoende keurt, deeze weg zeg ik moge niet de kortſte zyn om tot dat geen te koomen, wat men gemeenlyk voor Godsdienstig geloof houdt, maar het is buiten twyffel de kortſte, veiligſte, en alleen zeekere weg om tot een waarachtig en onwankelbaar geloof te koomen. Langs het meest betreeden pad van nederige onderwerpinge aan het gevoelen der Vaderen, of der kerke waarin men opgevoed is, wordt men in korten tyd een regtzinnig belyder in het oog zyner land-tyd-en geloofs-genooten, maar wat toch wint de waarheid hier by? Of wordt die by eenig kerkgenootſchap onverdeeld gevonden? En weet men met zekerheid welke die kerk zy? Wie zal zich vermeeten dit te zeggen? Heeft het integendeel niet de hoogſte waarſchynelykheid dat elke Godsdienstige gezindheid haare waarheden en dwaalingen heeft, welke zy omhelst, en alle voor waarheden aanbiedt en verkoopt? Elk zegt dat het zyne het beste is, en meent dit met regt te zeggen. Moet dan de eeuw waarin wy leeven, het land onzer inwooning, of het lot onzer geboorte ons geloof bepaalen? Wie ziet derhalven de dwaasheid niet van eenen onverlichten, en onkundigen waarheidsyver, hoe brandende hy zyn moge?

Daarenboven hoe wankel ſtaat dit ingewikkeld geloof? Hoe ligt wordt zulk een geloovige uit zyne vastigheid gerukt? Hy is aan alle zyden zwak en kan geenen aanval wederſtaan, jaa al wordt hy niet aange-

val-

vallen, hy kan by toeval de valscheid komen te zien van eenig leerstuk, dat hy altoos als eene eeuwige en allergewigtigste waarheid had beschouwd. En dit kan hem ligtelyk in gevaar brengen van zyn geheele Godgeleerde zaamenstel, dat op denzelfden losfen zandgrond als dit stuk gebouwd is, op eens als twyffelagtig en onzeker te beschouwen, of wel om het eene met het andere, het goede met het kwaade dat in het zelve is, te verwerpen.

Men hoort nog dikmaals de klagte over het heerschende en toeneemende ongeloof, en zommigen willen dwaaslyk in de vryheid der Drukpers, en de menigvuldige schriften der vrygeesten de groote oorzaak hier van zoeken. Dezelve is veeleer te zoeken in het verstandeloos yveren voor 't geen men waarheid meent te zyn, en de verkeerde leerwys die hier uit voortkomt. Men heeft geloofd eer men in staat was te onderzoeken; men leert anderen op dezelfde wyze gelooven. En zulk een geloof kan de vrygeest met eene enkele geestige trek, een spot- of drog-reden den bodem inslaan. De waarheid integendeel is wel in staat zichzelven staande te houden by hun die haar regt hebben leeren kennen. Leerstukken waar van men duidelyke en naauwkeurige denkbeelden gevormd heeft, en van welke men de rechte gronden en bewyzen kent, mogen vryëlyk aangevallen worden, zy hebben geene vreemde hulp tot hunne bescherming nodig, zy belachen alle vyandelyke poogingen tegen

hun, gelyk een diepgewortelde eik het geweld der ſtormen, een rots den ſlag der baaren.

Dit brengt my tot eenen tweeden regel die in het yveren voor de waarheid moet in het oog worden gehouden. Dat men naamelyk zich hier in van geene andere middelen hebbe te bedienen, dan die van rede en overtuiging. Deeze zyn genoegzaam, en deeze zyn alleen geſchikt om het ryk der waarheid uit te breiden, haaren troon te vestigen. En het is voornaamelyk of alleen by gebrek van overtuigende bewyzen dat men tot andere middelen zynen toevlugt neemt. Waare overtuiging is het hechte fondament van Godsdienstig geloof beide in den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, en daarom kan het niet anders dan het werk van dwaazen zyn, dit geloof op eenen anderen grondſlag te willen vestigen. Die dan den eerſten regel welke wy den yveraar voorſchreeven, heeft opgevolgt, dien het aan geene grondige kennis hapert, die in ſtaat is de onkundigen te verlichten, de ongeloovigen te verſtommen, de godlooZen te beſchaamen, behoeft zynen toevlugt nimmer te neemen tot de middelen van list, gezach, of geweld.

Een verſtandig yveraar zal zich van geen list bedienen om anderen te misleiden te verſtrikken en te vangen; om hun tot de gevoelens zyner kerke over te haalen door van hunne ligtgeloovigheid een ſchrander

der gebruik te maaken, zich van drogredenen te bedienen, de gewyde Schriften te verdraaien, of derzelver woorden buiten hun verband en in eenen zin nimmer door de Heilige Schryvers bedoeld te gebruiken. Zulk eene handelwys was men wel eer gewoon een Godvrugtig bedrog te noemen, om dat, ſchoon men zich van de leugen bedienende, men zich echter verbeeldde de menſchen daar door nader aan de waarheid te brengen; en dagt dat die leugen dus als een verdienstelyk werk moest aangezien worden. Doch' hoe onverſtandig is zulks gehandeld, hoe ligt wordt dikwyls dit bedrog ontdekt? En zal de waarheid, indien al de Godvrugtige bedrieger de waarheid voor heeft, dan niet een' zelfden lot ondergaan met de leugen waarop zy gebouwd was. Dit is derhalven niets anders dan het ongeloof in de hand te werken. En dit kwaad heeft onder de Godgeleerde yveraars veel meer plaats gehad dan men gemeenlyk denkt, inzonderheid wat het gebruik der Heilige Schriften betreft. Het misbruik dat zy zich van deeze veroorlooft hebben, heeft oneindig veel nadeel aan den waaren Godsdienst gedaan.

Een verſtandige yveraar zal ook geen gezach gebruiken tot voortplanting van zyne gevoelens. Hy zal de geenen die van hem afhangen niet noodzaaken te belyden 't geen hy belydt, of zich te voegen by eenig kerkgenootſchap, tot het welke zy uit verkiezinge niet zouden gaan. Zoo hy by veele menſchen

achting en invloed heeft, zal hy die alleen aanwenden om hun tot onderzoek aan te ſpooren, en zoo veel mogelyk zal hy voorzorge draagen, dat zy niets aanneemen enkel om dat hy het gezegd hebbe, en dat hunne hoogachting nimmer in een blind vertrouwen ontäartte, 't welk het eigen onderzoek doet ophouden, bygeloof en geen overtuiging baart, en op het welke de waarheid gegrondvest wordende, toch altoos wankel ſtaat, en geene aanvallen haarer vyanden kan verduuren.

Zoo de yveraar gunsten en gaaven kan uitdeelen, zal hy die niet naar der menſchen begrippen en belydenis maar naar hunne zedelyke waarde en verdiensten beſteeden, weetende dat dit op den duur waarheid en deugd moet voordeelig zyn, en dat hy anders handelende vleiëry en huichelaary zou voeden.

Zoo hy dwingende middelen kan gebruiken, zy zullen in zyne hand alleen ten affchrik der boosheid zyn, en dienen om wangedrag luiheid en pligtverzuim te weeren, waare Deugd en Godsvrugt te beſchermen, maar nimmer om het geloof te bepaalen. Hy zal gruwen op het enkele denkbeeld van iemands geweeten geweld aan te doen, niet alleen om het ondeugende en ſtrafbaare, dat daar in legt opgeſlooten, maar ook om het nadeel, dat daar door der waarheid wordt toegebragt; als ſtrekkende zulks nimmer tot overtuiging maar veel eer om de dwaalende afkeerig te maaken en te verharden. De

De rechte voorſtander der waarheid is een voorſtander der volkoomenſte vryheid, en haat zelfs den minſten inbreuk die op haar gemaakt wordt. Boeken, die het ongeloof begunstigen, wil hy te keer gaan, niet door ze te verbranden, of te verbieden, 't welk het aantal der lezeren vergroot, en billyk een vermoeden baart, dat een leer, die zulke middelen behoeft om zich ſtaande te houden, in zichzelve zwak moet zyn, en niet met de waarheid overeenkoomen. Maar hy wil dezelve te keer gaan door ze te wederleggen, hunne valscheid in den helderſten dag te ſtellen, en de onwederſpreekelykſte bewyzen voor de leer, die hy voorſtaat, aan elk kenbaar te maaken. Hy beſchouwt uit dien hoofde zulke Schriften over het algemeen eerder als den Godsdienst voor-dan nadeelig, om dat ze de gelegenheid gevende oorzaaken zyn van de beste boeken, die tot verdeediging der waarheid zyn in het licht verſcheenen, en welke wy misſen zouden, zoo de aanvallen der ongeloovigen geene aanleiding tot derzelver geboorte hadden gegeven. De waare yveraar zal dan aan zyne leerlingen, of de geenen op welken hy invloed heeft, de tegenwerpingen der, zoo te onrecht genoemde, ſterke geesten niet onbekend willen houden, maar zal ze hun met opzet bekend maaken tevens met ontdekking van het zwakke, dat in dezelve is, en de rechte wyze om ze op te losſen. Hier door zal hy hun de waarheid niet alleen veel grondiger doen kennen, dan anderſins mogelyk zyn zou, maar hun ook boven het gevaar,

waar aan zy anderſins bloot ſtaan van door zulke of zoortgelyke verleidingen immer weggeſleept te worden, verheffen. Geene banden voor de drukperſſe, geene keurmeesters voor de boeken, of voor het geloof zyn dan immer door hem begeerd.

Een derde regel in het yveren dunkt my dit te moeten zyn, dat men het groote einde en oogmerk, waar toe de waarheid bevorderd moet worden, de deugd namelyk, altoos in het oog moet houden, en uit dien hoofde altoos betoonen dat men belang ſtelt in de waarheid, niet zoo zeer om dat ze waarheid, als wel om dat ze een middel tot de deugd is. Hoe beminnelyk, en ſchoon de waarheid in haar zelve zy, hoe zeer men altoos zyne beste poogingen moet aanwenden om haar te zoeken en ten dienst te ſtaan, uit overtuiging dat zy ſteeds de oprechte vriendin is van den Godsdienst, en van het Menschdom, is zy echter in het afgetrokkene of op haar zelve beſchouwd van geene de minste waardy. Geen verſtandig mensch zal 'er mede gediend zyn, dat men hem aangaande de beste denkbeelden bezitte, beruige, en anderen in boezeme, zoo men hem des niettegenſtaande by aanhoudenheid door daaden ontëere, en doe, 't geen men weete hem mishaaglyk te zyn. Hoe veel te minder kan men dan verwachten, dat het Opperwezen eenig genoegen zou ſcheppen in de bevattingen van der menſchen brein, in hunne begrippen, gevoelens, woorden, en gebaaren, zoo hunne zedelyke

be-

bedryven niet beantwoorden aan zyne geboden, en zy niet doen 't geen hem welbehaagelyk is? De waarheid in dingen tot den Godsdienst behoorende is daarom dierbaar en ſchoon, om dat ze natuurlyk geſchikt is om den mensch ter deugd op te leiden. Zy moet uit dien hoofde altoos maar het middel, en niet het eindelyke doel van den Godsdienstigen yveraar zyn. En alle waarheid, die niet geſchikt is om den mensch beeter, en door hem beeter ook gelukkiger te maaken, verdient niet gezogt, of voortgeplant te worden. De yveraar moet dan wel altyd zyne medemenſchen tot het kennen, maar nog meer, nog ſterker tot het doen aanſpooren; jaa hun het groot gewigt van dit laatſte boven het eerſte, en de volſtrekte nutteloosheid van kennis zonder deugd doen bevatten.

Ook moet hy hier door aangezet worden om juist zoo veel meer of minder belang te ſtellen in eenig byzonder leerſtuk of gevoelen, als hetzelve meer of minder geſchikt is om invloed op het zedelyk gedrag te hebben. Dus moet hy in alles met behoorlyk onderſcheid te werke gaan; elk ding op zyne eigene waarde ſchatten, en overeenkomstig dezelve behandelen; nimmer het geringe nevens, of boven het gewigtigſte doen gelden; geen woorden aan daaden, denkbeelden aan zaaken gelyk ſtellen, of boven dezelve verheffen. Alle leerſtukken zoo van den natuurlyken als geopenbaarden Godsdienst zyn niet van hetzelfde

gewigt, zyn ook niet in alle tyden, en voor alle menſchen van dezelfde noodzaakelykheid. Een blinde yveraar bindt zich hier geheel niet aan, houdt zich dikwyls veel, en zomtyds geheel en al bezig met ydele geſchillen, woord- en letterfitteryen, die veelal van dien aart zyn dat men naauwlyks, of wel geheel niet bepaalen kan, of de deugd 'er iets by winne, of verlieze, welk een gevoelen men ook aanneeme; 't geen zoo veel is als het doelwit van den waarheidsyver ten eenemaal uit het oog te verliezen.

Eindelyk moet men hier nog als een' vierden regel byvoegen. Dat een verſtandig yveraar van een deugdzaam gedrag moet zyn. Wy betoogen de verpligting om niet onverſchillig maar yverig te zyn omtrent Godsdienſtige waarheden wel voornaamelyk ook daar uit, dat die voor het menſchdom van wezenlyk aanbelang zyn, dat zy de goede zeden, de rust en den welvaart der volkeren bevorderen; daar dwaalingen en wanbegrippen, althans veelen derzelve, zich uitſtrekken om die te verwoesten. Zoo de Godsdienst ons dan wezenlyk ter harten gaat, moet dit daar uit blyken, dat hy by ons zyne eerſte en natuurlykſte uitwerking niet miſſe. En het berispen van dwaalingen en gebreeken in anderen, aan welke wy zelf nog ſchuldig zyn, kan niet anders dan voor eenen geheel blinden of valſchen yver gehouden worden. Zoo de liefde voor Gods heilige inzettingen ons hart vervult, zullen we allereerst ons zelven vraagen, of wy die in-

zet-

zettingen onderhouden, of in den wind ſlaan? Doch wanneer wy niet zien op ons zelven, maar alleen op onzen naasten, is zulks geen Godsdienst-yver, maar bedilzugt, ligtvaardig oordeel, en geveinsdheid. De waarheden aan te pryzen ontſlaat niemand van die te beleeven, maar hy, die anderen leert, moet door zyne eigene daaden toonen, dat hy zelf overtuigd is van de waarheid en nuttigheid, van alles wat hy anderen voordraagt. Zyn gedrag zal, zoo hy anders doet, niet alleen ten hoogſten ongerymd, maar ook der waarheid zeer nadeelig zyn. Hoe luider iemand roept voor haare belangen, hoe minder hy gehoord en geloofd zal worden, zoo zyne werken zyne woorden wederſpreeken.

AANWYZING

DER

VERHANDELINGEN

IN DIT ACHTSTE DEEL.

OVER

HET ONREDELYKE DER ONVERSCHILLIGHEID OMTRENT GODSDIENSTIGE WAARHEDEN, EN HET VERSTANDIG YVEREN VOOR DE WAARHEID.

I. Verhandeling van den Heer JAN KOPS, JACOBSZ. *S. S. Th. Stud. te Amſterdam*, onder de Zinſpreuk:

For Modes of Faith let graceleſs zealots fight,
His can 't be wrong whoſe life is in the right.
POPE. Bladz. 3

II. Verhandeling van den Eerwaarden Heer HENDRIK VAN VOORST, *Leeraar der Doopsgezinden te Oostzaandam*, onder de Zinſpreuk: *Intuemini horum deinceps annorum vel ſecundas res, vel adverſas; invenietis omnia proſpera evenisſe ſequentibus Deos, adverſa ſpernentibus.* CAMILLUS APUD LIVIUM. 81

III. Verhandeling van den Eerwaarden Heer W. L. BROWN, D. D. *Predikant in de Engelſche Kerk te Utrecht*, onder de Zinſpreuk: οὑτως, ὁτι χλιαρος ἐι, και οὑτε πυχρος οὑτε ζεσος, μελλω σε ἐμεσαι ἐκ του σοματος μου. Αποκ. 3: 16. 155

IV. Verhandeling van den Eerwaarden Heer JACOB KUIPER, *Leeraar der Doopsgezinden te Deventer*, onder de Zinſpreuk: *Sic amatur Veritas, ut quicunque aliud amant, hoc quod amant velint eſſe Veritatem, et quia falli nolunt, nolunt convinci quod falſi ſint; itaque propter eam rem oderunt veritatem, quam pro veritate amant.*
AUGUSTINUS. 233